

**T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KİTAP TANITIM ÖDÜLÜ**

**GERSCHEKRON'UN YAKLAŞIMINDA GEÇ
ENDÜSTRİLEŞEN ÜLKELERDE DEVLET
POLİTİKALARININ ROLÜ**

(DOKTORA TEZİ)

Ayda POLAT

BURSA- 2016

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KT SAG GEL ME VE ULUSLARARASI KT SAT ANAB L M
DALI

GERSCHENKRON'UN YAKLAŞIMINDA GEÇEN ENDÜSTRİLE EN
ÜLKELERDE DEVLET POLİTİKALARININ ROLÜ

(DOKTORA TEZİ)

Ayda POLAT

BURSA - 2016

U.Ü.S.B.E.
KT SAG GEL ME VE
ULUSLARARASI KT SAT
ANAB L M DALI

GERSCHENKRON'UN YAKLAŞIMINDA GEÇEN
ENDÜSTRİLE EN ÜLKELERDE DEVLET
POLİTİKALARININ ROLÜ
(DOKTORA TEZİ)

Ayda POLAT

BURSA
2016

**T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KİTAP ANABİLİM DALI**

**GERSCHENKRON'UN YAKLAŞIMI'NDA GEÇ
ENDÜSTRİLE EN ÜLKELERDE DEVLET
POLİTİKALARININ ROLÜ**

(DOKTORA TEZİ)

Ayda POLAT

**Danışman
Prof. Dr. Mehmet ASLANOĞLU**

BURSA- 2016

T. C.
ULUDA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Ekonomik İktisat Anabilim Dalı'nda 710511003 numaralı Ayda Polat'ın hazırladığı "Gerschenkron'un Yaklaşımında Geç Endüstrilelen Ülkelerde Devlet Politikalarının Rolü" konulu Doktora Tezi ile ilgili tez savunma sınavı, ----- günü ----- saatleri arasında yapılmış, sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin (bağımsız/bağımlı) olduğu kanaatine(oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye
(Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu
Başkanı)

Üye

Üye

Üye

Üye

.../.../2016

ULUDA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ÖZGÜNLÜK RAPORU
ULUDA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KİTİSAT ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA

Tarih: .../.../.....

Tez Başlığı / Konusu: Gerschenkron'un Yaklaşımı'nda Geç Endüstrilelen Ülkelerde Devlet Politikalarının Rolü

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 356 sayfalık kısmına ilişkin,/...../..... tarihinde ahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı %3'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dahil
- 3- 5 kelimedenden daha az örtülme içeren metin kısımları hariç

Uluda Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve imza

Adı Soyadı: Ayda Polat

Öğrenci No: 710511003

Anabilim Dalı: İktisat

Programı: İktisadi Gelişme ve Uluslararası İktisat

Statüsü: Y.Lisans Doktora

Yemin Metni

Doktora tezi olarak sundu um “Gerschenkron’un Yaklaşımı’nda Geç Endüstrile en Ülkelerde Devlet Politikalarının Rolü” Ba lıklı çalı manın bilimsel ara tırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldı ına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildi ine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadı ına erefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve mza

Adı Soyadı: Ayda Polat

Ö renci No: 710511003

Anabilim Dalı: ktisat

Programı: ktisadi Geli me ve Uluslararası ktisat

Statüsü: Y.Lisans Doktora

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı : Ayda POLAT
Üniversite : Uluda Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı : İktisat
Bilim Dalı : İktisadi Gelişme ve Uluslararası İktisat
Tezin Niteliği : Doktora Tezi
Sayfa Sayısı : XIX+ 358
Mezuniyet Tarihi : .../.../ 2016
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Mehmet ASLANOĞLU

Bu çalışmada, endüstri devrimine geç giren ülkelerin endüstrilemelerinin ardındaki dinamikleri Alexander Gerschenkron'un geliştirdiği teorik çerçeve açısından irdelemektedir. Endüstrileme için gerekli önkoşulların olmadığı bu ülkelerde bu koşulların yerine ikame edici öğeler geçmektedir. Devletin ikame edici kurum olarak ortaya çıktığı özellikle çok geri kalmış ülkelerde, devletin izlediği bilinçli politikaların ve yarattığı sistematik unsurların endüstrileme süreci üzerindeki etkileri farklı ülkeler bağlamında değerlendirilmektedir. Bununla birlikte bu çalışmada devletin izlediği politikalara rağmen endüstriyel sıçramayı gerçekleştirememiş ekonomilerden de bahsedilmektedir.

Anahtar Sözcükler:

Geç Endüstrileme, Vergileme, Demiryolu Politikaları, Alexander Gerschenkron, Gümrük Tarife Politikası, Akr Endüstri, Altın Standardı

ABSTRACT

Name and Surname : Ayda POLAT
University : Uluda University
Institution : Social Science Institution
Field : Economics
Branch : Economic Development and International Economics
Degree Awarded : Phd.
Page Number : XIX+358
Degree Date : .../.../ 2016
Supervisor : Prof. Dr. Mehmet ASLANO LU

This study examines the dynamics of the industrialization in the late industrialized countries in terms of the theoretical framework which developed by Alexander Gerschenkron. Accordingly in these countries, the policies of government effectively substituted for the lacking prerequisites of modern industrialization. In this study, the effects on the industrialization of the systematic factors caused by state policies is assessed in the context of different countries. In this study, the countries which failed to realize their industrial spurt is also mentioned.

Key Words

Late Industrialization, Taxation, Railway Policies, Alexander Gerschenkron, Tariff Policies, Heavy Industry, Gold Standard

Ç NDEK LER

TEZ ONAY SAYFASI	IV
ÖZET	V
ABSTRACT	VI
Ç NDEK LER.....	VII
KISALTMALAR	XI
TABLolar.....	XII
G R	1

B R NC BÖLÜM

GEÇ ENDÜSTRİLE EN ÜLKELERDE GERSCHENKRONCU ANLAMDA DEVLET POLİTİKALARININ ROLÜ: TEORİK ÇERÇEVE

1. Geç-Endüstrile me Süreci: Teorik Çerçeve	2
1.1. Endüstri Devrimi ve Geç Endüstrile me: Kavram ve Tanım.....	2
1.2.Gerschenkron'un Geç Endüstrile en Ülkeler Tezi.....	4
1.2.1. Gerschenkron'da "Geri Kalmı lık Derecesi" Kavramı	5
1.2.2. Gerschenkron'da Endüstriyel Sıçrama Ve Gerekli Ön Ko ulların Varlı ı.....	6
1.2.3. Gerschenkron'da Endüstrile me Sürecinde kame Ögelerin Yeri.....	8
1.2.4. Gerschenkron'da Geri Kalmı lı ın Avantajları.....	13
1.2.5. Gerschenkron'da Sistematik Unsurların Endüstrile medeki Rolü	17
1.2.5.1. Demiryolu Politikası	20
1.2.5.2. Gümrük Tarife Politikası.....	25
1.2.5.3. Gerschenkron'da A ır Sanayi Politikaları Ve Devlet Destekleri..	28
1.2.5.4. Bir Zorunlu Tasarruf Aracı Olarak Vergi Politikaları.....	29

1.2.6. Gerschenkron'da kame Edici Ögelere Kar ın Sıçrama Yapamayan Ülkeler.	33
1.3. Gerschenkron'un Geç Endüstrile en Ülkeler Tezi'ne Yöneltilen Ele tiriler.....	34
1.4. Gerschenkron'un Yakla ımının Genel De erlendirilmesi.....	42

K NC BÖLÜM

GEÇ ENDÜSTR LE EN ÜLKELERDE GERSCHENKRONCU ANLAMDA DEVLET POL T KALARININ ROLÜ

2.1 Rusya'da (1861-1913) Endüstrile me Ve Devlet Politikaları	45
2.1.1 Rusya'da 1861 Öncesi Endüstrile me	45
2.1.2 Rusya'da 1861 Sonrası Endüstrile me	49
2.1.3 Gerschenkroncu Anlamda Rusya'nın Endüstrile mesinde Sistemati k Unsurların Yeri.....	52
2.2. talya'da 1861 Sonrası Endüstrile me Ve Devlet Politikaları.....	72
2.2.1. 1861-1913 Döneminde talya'nın Endüstriyel Ve Sosyo-Ekonomik Yapısına Genel Bakı	72
2.2.2. 1861-1913 Döneminde talya'da zlenen Devlet Politikalarına Genel Bakı ...	89
2.2.2.1. Demiryolu Politikası.....	94
2.2.2.2. Gümrük Tarife Politikası	102
2.2.2.3. Gerschenkron'da A ır Sanayi Politikaları Ve Devlet Destekleri	109
2.2.2.4. Bir Zorunlu Tasarruf Aracı Olarak Vergi Politikaları	114
2.2.2.4.1. 1861-1913 Döneminde Tarımsal Kesimde Ortaya Çıkan Geli meler	114
2.2.2.4.2. Vergileme Politikaları	116
2.2.3. Endüstrile me Sürecinde Bankaların Rolü.....	123
2.3. Almanya'da 1850 Sonrası Endüstrile me Ve Devlet Politikaları	127

2.3.1. 1830-1913 Döneminde Almanya'nın Endüstri Ve Sosyo-Ekonomik Yapısına Genel Bakı	127
2.3.2. 1850 Sonrası Almanya'da zlenen Devlet Politikalarına Genel Bakı	141
2.3.2.1. Demiryolu Politikası	144
2.3.2.2. Gümrük Tarife Politikası	151
2.3.2.3. Gerschenkron'da A ır Sanayi Politikaları Ve Devlet Destekleri	159
2.3.2.4. Bir Zorunlu Tasarruf Aracı Olarak Vergi Politikaları	165
2.3.2.4.1. 1850-1913 Döneminde Tarımsal Kesimde Ortaya Çıkan Geli meler	165
2.3.2.4.2. Vergileme Politikaları	168
2.3.3. Endüstrile me Sürecinde Bankaların Rolü.....	174
2.4. Japonya'da 1868 Sonrası Endüstrile me Ve Devlet Politikaları.....	189
2.4.1. 1868-1912 Döneminde Japonya'nın Endüstri Ve Sosyo-Ekonomik Yapısına Genel Bakı	189
2.4.2. 1868-1912 Döneminde Japonya'da zlenen Devlet Politikalarına Genel Bakı	202
2.4.2.1. Demiryolu Politikası	205
2.4.2.2. Gümrük Tarife Politikası	208
2.4.2.3. Endüstrinin Geli mesinde Devlet Destekleri	209
2.4.2.4. Bir Zorunlu Tasarruf Aracı Olarak Vergi Politikaları	216
2.4.2.4.1. 1868-1912 Döneminde Tarımsal Kesimde Ortaya Çıkan Geli meler	216
2.4.2.4.2. Vergileme Politikaları	225
2.4.2.5. Altın Standardı ve Para Politikası.....	232

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI DEVLET 'NDE ENDÜSTR LE ME VE GERSCHENKRONCU ANLAMDA DEVLET POL T KALARININ ROLÜ

3.1. Osmanlı Devleti'nde 1800-1917 Döneminde Endüstrile me Giri imleri	235
3.2. 1800-1917 Döneminde Osmanlı Devleti'nde zlenen Devlet Politikalarına Genel Bakı	251
3.2.1. Demiryolu Politikası	263
3.2.2. Gümrük Tarife Politikası.....	272
3.2.3. Bir Zorunlu Tasarruf Aracı Olarak Vergi Politikaları.....	279
3.2.3.1. 1800-1917 Döneminde Tarımsal Kesimde Ortaya Çıkan Geli meler ..	279
3.2.3.2. Vergileme Politikaları.....	286
3.2.4. Altın Standardı ve Para Politikası	298
SONUÇ	306
KAYNAKÇA	308
ÖZGEÇM	

KISALTMALAR:

Kısaltma	Bibliyografik Bilgi
çev.	Çeviren
der.	Derleyen
pp.	Page
ss.	Sayfadan sayfaya
s.	Sayfa
Vol.	Volume
vd.	Ve di erleri
A.B.D	Amerika Birle ik Devletleri
ISTAT	The Italian National Institute of Statistics

TABLolar L STES :

Tablo 1.1 kame Edici Faktörler	12
Tablo 1.2 ngiltere, Almanya, Rusya ve talya'da Kömür, Demir, Çelik Üretimi ve Demiryolları.....	24
Tablo 1.3 Seçilmi Kalkınmı Ülkelerin, Kalkınmalarının Erken Dönemlerinde Uyguladıkları Ortalama Tarife Oranları	28
Tablo 1.4 1903 Devlet Bütçesi Harcamalarının Resmi Da ılımı.....	38
Tablo 1.5 Avrupa Ülkelerinde Endüstriyel Sıçrama Ba langıcında Sermaye Malları Payı, Ki i Ba ına Dü en malat Üretimi	41
Tablo 1.6 kame Ögenin Devlet Olması Durumunda Endüstrile mede Etkili Olan Temel Sistematik Unsurların Geç Endüstrile en Ükelere Göre Durumu	43
Tablo 2.1 talya'nın Endüstriyel Üretim Endeksi, 1881-1913 (1900=100)	74
Tablo 2.2 talya'nın Endüstriyel Üretim Endeksi, 1861-1913 (Yıllık Artı Hızı) (%)	75
Tablo 2.3 talya'da Seçili Endüstrilerin Ortalama Yıllık Büyüme Oranları (%)	79
Tablo 2.4 Ham Pamuk thalatı, 1861-1913	81
Tablo 2.5 1878 Yılında talya'da Tekstil Endüstrisinin Yapısı	82
Tablo 2.6 talya'da 1894-1913 Yılları Arasında Bazı Tekstil Endüstrisi Dallarının Ortalama Yıllık Büyüme Oranı (%).....	82
Tablo 2.7 talya'da Yıllar tibriyle Elektrik Enerjisi Üretimi.....	83
Tablo 2.8 talya'da Yıllar tibriyle Kömür Tüketimi	84
Tablo 2.9 talya'da Yıllar tibriyle Çelik Üretimi	85
Tablo 2.10 talya'nın Toplam Dı Ticareti (thalat ve hracat).....	86
Tablo 2.11 1889-1893 Yılları Arasında talyan Endüstrisinin Bölgesel Durumu.....	88
Tablo 2.12 Sektörler Arasında gücünün Da ılımı (%).....	88

Tablo 2.13 talya'da Yıllar itibariyle Sosyal Sabit Sermaye (1911 Yılı Fiyatlarıyla) (Milyon Lire).....	92
Tablo 2.14 talya'da Gayrisafi Yatırımın Dağılımı, 1861-1915 (milyon lire).....	94
Tablo 2.15 talya'da Demiryolları Yapımı (Kilometre).....	96
Tablo 2.16 talya'da Demiryollarına, Raylara ve Demiryolu Araçlarına Olan Talep (1911 Yılı Fiyatlarıyla) (Yıllık Milyon Lire).....	97
Tablo 2.17 talya'da Yıllık Ortalama Lokomotif, Demiryolu ve Demir Üretimi (1911 Yılı Fiyatlarıyla) (Milyon lire)	98
Tablo 2.18 talya'da Uygulanan Ortalama Tarife Oranları, 1875-1914 (%).....	103
Tablo 2.19 talya'da 1889-1913 Yılları Arasında Bu day Üzerine Konulan Tarife Oranları (%).....	105
Tablo 2.20 Seçilmiş Mallar için Etken Koruma Oranı	106
Tablo 2.21 Gayrisafi Yurtiçi Hasılanın Yüzdesi Olarak Toplam Devlet Harcamaları, 1866-1913.....	110
Tablo 2.22 Toplam Devlet Harcamaları içinde Kamu Borcu ve Kamu Harcamalarının Payı (%).....	110
Tablo 2.23 Devlet Harcamaları (milyon lire).....	111
Tablo 2.24 Devlet Harcamaları (%)	111
Tablo 2.25 talya'da Elde Edilen Vergi Gelirleri, 1862-1882 (milyon lire)	117
Tablo 2.26 talya'da Vergi Dışı Gelirler ve Bu Gelirlerin Bütçe Harcamalarını Karşılama Oranı, 1866-1913 (milyon lire)	121
Tablo 2.27 Vergi Gelirleri, 1871-1880 (Milyon Lire)	122
Tablo 2.28 talya'da Güney Bölgeler için Yapılan Devlet Harcamaları (Bin Lire)	122
Tablo 2.29 Almanya'da Tekstil Endüstrisinde Sermaye Stoku, 1820-1840 (milyon Mark)	128
Tablo 2.30 Almanya'da Net Yatırımlar, Tarımsal Üretim ve Net Yurtiçi Hasılanın Yıllık Büyüme Oranları (%)	130
Tablo 2.31 Alman Endüstriyel Büyümesinin Seçili Göstergeleri, 1840-1870.....	132

Tablo 2.32 Almanya’da Yıllar tibiariyle Toplam Nüfus (milyon ki i).....	135
Tablo 2.33 Almanya’da Toplam Nüfus ve Nüfus Da ılımı, 1871-1910	136
Tablo 2.34 Almanya’da (Lüksemburg dahil) Yıllar tibiariyle Kömür, Pik Demir ve Çelik Üretimi (metrik ton)	137
Tablo 2.35 Ülkelerin Dünya Kimya Endüstrisi hracatı çindeki Payı (%)	138
Tablo 2.36 Almanya’nın Yıllık Büyüme Oranları, 1850-1913 (%).....	141
Tablo 2.37 Almanya’da Demiryolu A ının Uzunlu u, 1835-1915 (kilometre)	145
Tablo 2.38 Almanya’da ve A.B.D’de Toplam Yurtiçi Pik Demir Talebi çinde Demiryollarının Payı (%)	148
Tablo 2.39 Almanya’da Demiryolları Yapımı ve Pik Demir Talebi, 1840-1859 (000 metrik ton)	148
Tablo 2.40 Prusya Demiryollarında Kullanılan Rayların Ükelere Göre Da ılımı, 1843-1863 (%).....	149
Tablo 2.41 Alman Gümrük Birli i’nde (Zollverein) Demir Ray Ticareti (0000 metrik ton)	149
Tablo 2.42 Almanya’da Demiryolu Yapımı, Pik Demir, Kömür ve Çelik Üretimi.....	150
Tablo 2.43 Almanya’da Tarımsal Kesimde Nominal ve Etken Koruma Oranları, 1883-1913	155
Tablo 2.44 Almanya’da Yıllık Ortalama Tahıl Üretimi, 1871-1913 (000 ton).....	156
Tablo 2.45 Almanya’da Tahıl hracatı, 1875-1879.....	157
Tablo 2.46 Ham eker için Nominal ve Etken Koruma Oranları, (%)	157
Tablo 2.47 Almanya’da Devlet Bütçesi Harcamalarının Resmi Da ılımı, 1872-1913 (milyon mark)	160
Tablo 2.48 Almanya’da Gayrisafi Milli Hasılanın Yüzdesi Olarak Devlet Bütçesi Harcamalarının Da ılımı, 1913	161
Tablo 2.49 Almanya’da Gayrisafi Milli Hasılanın Yüzdesi Olarak Toplam Ulusal Harcama ve Milli Savunma Harcamaları, 1872-1913	161
Tablo 2.50 Prusya’da Toplam Ulusal Harcama, 1815-1866.....	162

Tablo 2.51 Prusya Devlet Bütçesi Harcamalarının Resmi Dağılımı, 1821-1866 (%) .	163
Tablo 2.52 Prusya Devleti ve Reich İmparatorluğu'nun Toplam Devlet Borcu, 1794-1913	164
Tablo 2.53 Almanya'da Yıllık Toplam Tarımsal Üretim Miktarı, 1850-1913 (mark)	168
Tablo 2.54 Alman İmparatorluğu'nun Yıllar itibariyle Toplam Geliri ve Üye Devletlerin Katkı Payları.....	169
Tablo 2.55 Reich İmparatorluğu'nun Gelirleri, 1872-1913 (%)	170
Tablo 2.56 Reich İmparatorluğu'nun Gelirleri, 1872-1913 (milyon mark).....	171
Tablo 2.57Almanya'da Eker İle Endüstrisinden Elde Edilen Gelirler (milyon mark)	172
Tablo 2.58 Prusya Devleti ve Württemberg Devleti'nin Monopolünden Elde Ettiği Gelirler	173
Tablo 2.59 Prusya'da Toprak Vergisinin Dağılımı, (%).....	174
Tablo 2.60 Almanya'da Ruhr'da Yer Alan 11 Çelik Firmasının Çi Finansman Oranı (%)	178
Tablo 2.61 Almanya ve Endüstriyel Ülkelerde Çok Seviveli (Evrensel) Bankaların Rolü	185
Tablo 2.62 Almanya'da Çeşitli Finansal Kurumların Toplam Varlıklarındaki Payı (%)	186
Tablo 2.63 Endüstride Faaliyet Gösteren Anonim Şirketlerin Net Sermayelerinin Toplam Sermaye Stokundaki Payı (%)	187
Tablo 2.64 Japonya'da Toplam Nüfus, Kentsel ve Kırsal Kesim Nüfusu, 1872-1908	193
Tablo 2.65 Japonya'da Nüfus ve Gayrisafi Milli Hasıla, 1879-1906	194
Tablo 2.66 Japonya'nın Çay İhracatı, 1871-1900 (Beş Yıllık Ortalama)	197
Tablo 2.67 Japonya'da Pik Demir ve Çelik Üretimi, 1893-1913.....	199
Tablo 2.68 Demir ve Çelik İhracatı ve İthalatı, (1.000 ton).....	200
Tablo 2.69 Japonya'da Meiji Döneminde Makine İhracatı ve İthalatı, 1887-1902	201
Tablo 2.70 Japonya'da İhracatın Yapısı, 1867-1902	202

Tablo 2.71 Japonya’da Demiryolu Yapımının Gerektirdi i Girdi ve Malzeme tthalatı ve Üretimi (%)	206
Tablo 2.72 Japonya’da Lokomotif Üretimi ve tthalatı (%).....	206
Tablo 2.73 Japonya’da Uygulanan Ortalama Tarife Oranları, 1867-1913 (%)	208
Tablo 2.74 Japonya’da Ulusal Harcamalar ve Gayrisafi Milli Hasıla, 1878-1898 (Yıllık Ortalama).....	209
Tablo 2.75 Japonya’da Merkezi Devletin Ba lıca Harcamaları (%).....	210
Tablo 2.76 Japonya’da Devlet Yatırımları, (%).....	213
Tablo 2.77 Toplam Ulusal Harcama ve Gayrisafi Milli Hasıla (milyon yen).....	215
Tablo 2.78 Japonya’da Toprak ve Emek Verimlili i, Net Tarımsal Üretim, 1878-1912220	
Tablo 2.79 Japonya’da Devlet Geliri ve Toprak Vergisi (milyon yen)	227
Tablo 2.80 Japonya’da Toprak Vergisinin Toplam Vergi Gelirleri çindeki Payı ve Net Tarımsal Gelirin Yüzdesi Olarak Do rudan Vergiler	227
Tablo 2.81 Japonya’da Devletin Vergi Gelirleri (milyon yen)	228
Tablo 2.82 Japonya’da Elde Edilen Vergi Gelirleri, 1888-1912.....	230
Tablo 2.83 Tarımsal Kesim ile Tarımdı ı Kesimden Elde Edilen Do rudan Vergi Gelirleri.....	230
Tablo 2.84 Japonya’da Devlet Gelirleri, 1879-1911 (milyon yen)	231
Tablo 2.85 Japonya’da Devlet Gelirleri (%)	233
Tablo 3.1 Osmanlı Devleti’nde Endüstrinin 1913’deki ve 1915’deki Durumunun Kar ıla tırılması	247
Tablo 3.2 1915 Yılında Osmanlı Devleti’nde Endüstrinin Genel Özellikleri	249
Tablo 3.3 Osmanlı Devleti’nde Altyapı Yatırımları, 1907-1915	251
Tablo 3.4 Devletin 1857-1858 Mali Yılı Sonuna Kadar Yaptı ı ve Bu Tarihten Sonra Yapmayı Planladı ı Yatırım Harcamaları (Kuru)	253
Tablo 3.5 Osmanlı Devleti’nde Bütçe Harcamaları, 1846-1917.....	260
Tablo 3.6 Osmanlı Devleti’nde Demiryolları Yapımının Geli mesi, 1870-1905	264
Tablo 3.7 Osmanlı Devleti ve Bazı Avrupa Ülkelerinin Kömür Üretimi, 1900	267

Tablo 3.8 Demiryollarının Geçti i Bölgelerde Ö ür (A ar) Tahsilâtının Artı ı ve Kilometre Teminatı, 1889-1912	270
Tablo 3.9 Osmanlı Dı Ticareti, 1878-1913 (milyon Osmanlı lirası)	277
Tablo 3.10 Ö ür (A ar) Vergisi ve Toplam Devlet Gelirleri, 1848-1871	288
Tablo 3.11 Bütçe Gelirlerinin Türlerine Göre Da ılımı, 1849-1917	290
Tablo 3.12 1850 Yılına Do ru Osmanlı Bütçesi.....	294
Tablo 3.13 Osmanlı Devleti'nde Bütçe Dengesi, 1910-1919	295
Tablo 3.14 Osmanlı Devleti'nde Yabancı Sermayenin Da ılımı, 1913	303

G R

Bu çalı mada, endüstri devrimiyle birlikte 19. yüzyıl ba nda erken endüstrile en ülkeler daha sonra katılan ve geç endüstrile en ülkeler olarak anılan ülkelerin bu endüstrile melerinin ardındaki dinamiklerin Alexander Gerschenkron'un geli tirdi i teorik çerçeve açısından irdelenmesi amaçlanmaktadır.

Geç endüstrile en ülkeler olgusunun do urdu u en önemli tartı ma, bu ülkelerde endüstrile me için gerekli ön ko ulların olmayı mın endüstrile mede neden oldu u gecikmeye ve hangi faktörlerin bu ko ulların yerine geçti ine ili kindir. Dolayısıyla endüstrile me sürecine görece geç dahil olan ülkelerin endüstrile mesinde rol oynayan faktörlerin niteli i üzerine tartı malar, bu çalı manın önemli eksenlerinden birini olu turacaktır.

Çalı ma, üç bölümden olu maktadır. Birinci bölümde kalkınma literatüründe geç endüstrile en ülkelerin endüstrile me sürecini kuramsal olarak irdelleyen yakla ımlardan biri olan Alexander Gerschenkron'un "Geç Endüstrile en Ülkeler Tezi" ele alınmı tır. Bu bölümde, Gerschenkron'un kuramsal çerçevesi ba lamında geç endüstrile en ülkelerin endüstrile mesinin hangi ko ullara ba lı olarak ortaya çıktı ı ve ko ulların nasıl yaratılması gerekti i konusu de erlendirilmektedir. Bu bölümde öncelikle Gerschenkron'un endüstrile mede "ikame edici ögeler" kavramı ele alınacaktır. Daha sonra, Gerschenkron'un, geç endüstrile en ülkelerde ikame edici ögenin devlet oldu u görü ünden hareketle öne çıkarttı ı, demiryolu yatırımları, gümrük tarife politikası, a ır endüstri politikası ve altın standardı olarak be sistematik unsur de erlendirilecektir. Bu bölümde Gerschenkron'un Geç Endüstrile en Ülkeler Tezi'ne yöneltilen ele tirilere de çe itli açılardan yer verilecektir.

Çalı manın ikinci bölümünde, geç endüstrile en ülkeler için yer alan Rusya, talya, Almanya ve Japonya'nın endüstrile me süreçleri ve bu süreçte devlet politikalarının rolü Gerschenkron'un teorik çerçevesi açısından analiz edilecektir. Bu ba lamda sözkonusu ülkelerin endüstrile mesinde devletin izledi i politikaların sistematik unsurlar açısından ta ıdı ı farklılıklar ortaya çıkarılmaya çalı ılacaktır.

Çalı manın son bölümünde ise Osmanlı Devleti'ndeki endüstrile me çabaları ve bu çerçevede devletin izledi i politikalar, Gerschenkron'un yakla ımı açısından incelenerek, Osmanlı Devleti'nin neden geç endüstrile emedi i tartı ılacaktır.

B R NC BÖLÜM

GEÇ ENDÜSTRİLE EN ÜLKELERDE GERSCHENKRONCU ANLAMDA DEVLET POLİTİKALARININ ROLÜ: TEORİK ÇERÇEVE

1. GEÇ ENDÜSTRİLE ME SÜRECİ : TEORİK ÇERÇEVE

1.1. ENDÜSTRİ DEVRİMİ VE GEÇ ENDÜSTRİLE ME: KAVRAM VE TANIM

Avrupa'da endüstrileme süreci, 1700'lü yılların sonunda İngiltere'de endüstri devrimi ile başlayan ve 1900'lü yılların başına kadar bölgenin diğer ülkelerine yayılan, özellikle buhar gücüyle çalışan makinelerin icadıyla üretimde makalemenin sağlandığı bir süreçtir. Bu devrim ile birlikte, üretim faaliyetlerini tarımdan endüstriye kaydıran ve insan gücünün üretkenliğini arttırmak için sınırsız olanaklar sunan bir değişim süreci yaşanmıştır. Bu süreç en öz biçimde endüstrileme olarak tanımlanan, geçmişle modern dünyayı ve gelişmiş ülkelerle az gelişmiş ülkeleri birbirinden ayıran yapıları ortaya çıkarmıştır. (Ahinkaya, 1998: 17)

Endüstri devrimi modern iktisat tarihçileri tarafından tarım devriminden sonra ikinci büyük devrim ve tarihsel açıdan önemli dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. Donald C. Coleman, endüstri devrimi ile birlikte ülkelerin endüstri öncesi bir ekonomiden endüstriyel bir ekonomiye dönüşümünü belirtmektedir. (1956: 2) Diğer yandan endüstri devrimi insanın doğaya üzerindeki artan hakimiyetini iktisadi üretime uygulama çabasında önemli bir dönümüne dile getirmektedir. Bu devrim ile birlikte eski endüstrilerin ve üretim yöntemlerinin yerini yeni endüstriler ve yeni makineler almış, imalat metodlarında önemli teknik değişiklikler ortaya çıkmıştır.

Ancak değişim sadece endüstriyel ve teknik alanda ortaya çıkmamış, endüstri devrimi ile birlikte ülkelerin toplumsal yapısında, iktisadi ve düşünsel sistemlerinde de o tarihe dek görülmemiş köklü değişiklikler ve dönüşümler meydana gelmiştir. Bu devrim ile birlikte dünya tarihinde ilk kez nüfus artışı ile yaşam standartlarında yükselme aynı anda gerçekleşmiştir, ekonomik büyüme süreci hızlanmıştır. (Güran, 1999: 113) Daha çok insanın daha fazla mal ve hizmet elde etmesini sağlayan endüstri devrimi, nüfus artışının ekonomik büyümeyi sınırlamadığı tek başarılı örneği temsil etmektedir. Bu özelliği ile endüstri devrimini başarılı bir ekonomik büyüme örneği olarak görmek mümkündür.

18. yüzyılın sonlarında bu iktisadi ve toplumsal dönüşüm ilk kez İngiltere’de gerçekleşmiştir. İngiltere’de serfliğin erken ortadan kaldırılması ile feodal sistemin kalıntılarının silinmesi, deniz ticaretinin gelişmesi ve putting-out sisteminin yaygınlaşması ile sermaye birikiminin sağlanması, endüstrileme sürecini hızlandırmıştır. Bu ülkede yaşanan endüstri devriminden kısa süre sonra ise Fransa, Belçika daha sonra ise A.B.D, Almanya, Japonya, Rusya ve Rusya da bu sürece dahil olmuştur.

Endüstri devriminin dünyada önce birkaç ülkede gerçekleşmiş olması ve birçok eski uygarlık alanının uzun süre bu yeni olumunun dışında kalması, ülkeler arasında askeri, siyasi, iktisadi ve teknolojik eşitsizliklere yol açmıştır. Dolayısıyla gelişen bir modern imalat endüstrisinin, fabrikaların ve çeşitli teknolojiler ekonomisinin varlığı, artan iktisadi refahın, askeri ve siyasi gücün varlığı ile özdeşleşmiştir. (Tezel, 1995: 29) Bu bağlamda dünya ekonomisindeki bu asimetrik gelişme bir bütün olarak imalat endüstrisinin ekonomi içindeki ağırlığının büyütülmesi politikasının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bunun bir sonucu olarak, geri kalmış ülkeler endüstrileyen “*öncünün yolunu izleme*”, başka bir deyişle dönemin endüstrileyen “*lideri yakalama*” çabasına girmiştir, bu ülkelerin “*öncünün yolunu izleme*” isteği, bu gelişimi tarihsel olurlarına bırakma yerine endüstrilemeye yönelik stratejiler benimsemelerine neden olmuştur. (Şahinkaya, 1998: 30)

Sonuç olarak, mekanik güç ve fabrika üretiminin doğuşu, sürekli teknik değişim ve sermaye birikimi, dünya ekonomik yapısını tamamen değiştirmiştir. Böylece, bir tarafta endüstriyel büyüme için gerekli şartların hem liberal ekonomi araçlarıyla hem de planlanmamış piyasa etkisi bağlamında devletin yönlendirici katkılarıyla harekete geçerek endüstrilemeye hızlandırdığı ve endüstriyel sıçramalarını diğer ülkelerden daha önce gerçekleştiren ülkeler, diğer tarafta bu erken endüstrileyen ülkeleri yakalama isteğiyle endüstrileme için gerekli koşulları oluşturmaya çalışmış ve bu süreci geçirmiş ülkeler yer almıştır. (Kemp, 1993: 92; Weiss ve Hobson, 1999: 93-127) Bu bağlamda endüstrileme için gerekli koşullara diğerlerinden daha önce sahip olan ülkelere, bu koşulların neler olduğunu, diğer ülkelerde bu koşulların olmayışının endüstrilemede neden olduğu gecikmeyi ve hangi faktörlerin bu koşulların yerine geçmesini incelemek gerekmektedir.

1.2.GERSCHENKRON'UN GEÇ ENDÜSTRİLE EN ÜLKELER TEZİ

İngiltere'de 18. yüzyılın son çeyreinde ortaya çıkan endüstri devrimi ile birlikte tarım temelli ekonomi, endüstri temelli ekonomiye, başka bir deyişle, endüstri toplumuna dönüştü, üretim hızla arttı ve üretimdeki bu artış yeni sınai üretim birimleri içinde salınmıştır. Bu yeni üretim artışları ani, hızlı ve sürekli olmuştur. (Gerschenkron, 1962: 10) Bu bağlamda değişmeye yol açan bu yeni üretim artışlarının kaynaklarını bulmak için farklı süreçlere yapılan vurgular endüstrileşme kavramında yansımalarıdır. (Şahinkaya, 1998: 6) Dolayısıyla endüstrileşme olarak tanımlanan bu değişim sürecinin ortaya çıkması ve yayılması, bu süreçte geç dahil olan ülkelerin endüstrileşmesinde rol oynayan faktörlerin niteliği üzerine tartışmaların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bunun bir sonucu olarak, endüstrileşme süreçleri genellikle karşılaştırmalı bir açıdan incelenmiş, geç endüstrileşen ülkelerin erken endüstrileşen ülkeleri izleyip izlemedikleri ya da geç endüstrileşen ülkelerin erken endüstrileşen ülkelere oranla birtakım üstünlüklerden yararlanıp yararlanmadıkları konusuna ayrı bir yer verilmiştir. Bu bağlamda ülkelerin endüstrileşmesinde tarihsel sürecin gelişme yolu üzerine yansımaları bu tartışmaları kuramsal olarak irdeleyen yaklaşımlardan biri Rus asıllı Amerikalı iktisat tarihçisi Alexander Gerschenkron'un* "*Geç Endüstrileşen Ülkeler Tezi*" dir. Gerschenkron'un tezi,

* Alexander Gerschenkron (1 Ekim 1904-26 Ekim 1978): Rus asıllı Amerikalı iktisat tarihçisidir. Gerschenkron, 1917 yılında Rusya'da doğan Bolşevik Devrimi'nden sonra 1920 yılında Avusturya'ya göç etmiş, eğitim hayatına bu ülkede devam etmiştir. 1928 yılında Viyana Üniversitesi'nde ekonomi doktorasını tamamlayan Gerschenkron, 1938 yılında Avusturya'nın Almanya'ya katılmasının ardından ailesi ile birlikte A.B.D.'ye göç etmiştir. 1939 yılında Kaliforniya'da Berkley Üniversitesi'nde Profesör Dr. Charles Gulick'in asistanlığını yapan Gerschenkron, 1944 yılında A.B.D Merkez Bankası'nda araştırmacı olarak çalışmaya başlamıştır. 1946'da aynı kuruluşa yabancı ülkeler bölümü başkanlığı olmuştur. 1948 yılından itibaren akademisyenliğe yeniden başlayan Gerschenkron, Harvard Üniversitesi'nde ekonomi profesörlüğü yapmış, Avrupa iktisat tarihi ve Sovyet iktisadı dersleri vermiştir. Rus Araştırma Merkezi iktisat bölümü başkanlığına getirilen Gerschenkron, 1974 yılında Harvard Üniversitesi'nden emekli olmuştur. En önemli eserleri şunlardır:

Bread and democracy in Germany, University of California Press, Berkeley-Los Angeles, 1943

Economic relations with the U.S.S.R., New York, 1945

A dollar index of Soviet electric power output, Rand Corporation, Santa Monica, California, 1954

Soviet heavy industry: a dollar index of output, 1927/28-1937, Rand Corporation, Santa Monica, California, 1954

Economic backwardness in historical perspective, a book of essays, Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1962

Continuity in history, and other essays, Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1968

Europe in the Russian mirror: four lectures in economic history, Cambridge University Press, London, 1970

Avrupa'nın endüstriyel gelişme sürecini genel olarak ele alan önemli bir endüstriyel gelişme modeli olarak kabul edilmektedir. (Gregory, 1974a: 520)

Endüstriyel gelişme için gerekli artların mevcut olduğu ve bu artların daha çok liberal ekonomi araçlarıyla harekete geçerek endüstriyel gelişmeyi hızlandırdığı İngiltere, Fransa, Belçika ve İsviçre gibi ülkeler Alexander Gerschenkron tarafından erken endüstriyel gelişen ülkeler olarak kabul edilirken, mevcut olmayan gerekli artların özgün kurumsal tepkiler yoluyla yaratıldığı Rusya, Almanya, İtalya ve Japonya gibi ülkeler ise yine Gerschenkron tarafından geç endüstriyel gelişen ülkeler olarak tasnif edilmektedir. (1962: 46) Dolayısıyla geç endüstriyel gelişen ülkeler, özellikle karlı tükükleri siyasi zorluklardan ve endüstriyel gelişme için gerekli koşulların eksikliğinden dolayı endüstriyel sıçramalarını ancak 19. yüzyılın sonlarına doğru gerçekleştirebilenlerdir.

1.2.1 GERSCHENKRON'DA “GERİ KALMIŞLIK DERESESİ” KAVRAMI

Geç endüstriyel gelişen ülkelerin gelişme doğrultularının erken endüstriyel gelişen ülkelerin deneyimlerinden hangi noktalarda farklı olduklarını saptamayı amaçlayan Gerschenkron, endüstriyel gelişme sürecini bağımlı gelişim olarak tanımlamaktadır. Bu bağımlılığı açıklayıcı öge olarak “*geri kalmışlık derecesi*” ni kavramsallaştıran Gerschenkron, geç endüstriyel gelişen ülkelerde endüstriyel gelişme sürecinin gelişmesini kendi kavramsal çerçevesi içinde açıklamaktadır. (Akinçaya, 1998: 8)

Gerschenkron'a göre, “*geri kalmışlık derecesi*” kavramı endüstride meydana gelen büyük ve ani sıçramaların yoğunluğu ve süresi, yeni gelişmeye başlayan imalat üretimi içinde sermaye mallarının payı, ortalama fabrika ve yatırım ölçüsü, tüketim düzeyindeki değişimler, tarımsal üretimin verimliliğindeki değişimler, endüstriyel malların tarımsal ürünleri satın alma oranındaki artış, bağımsız ticaret hadlerinde endüstriyel ürünler lehine, tarımsal ürünler aleyhine değişim gibi bileşenlerden oluşmaktadır. (1968: 77-97)

Keyder, Gerschenkron'un kavramsallaştırdığı “*geri kalmışlık derecesi*” ni şöyle açıklamaktadır:

“Çok kesin çizgilerle tanımlanmamış olsa da, ‘geri kalmışlık derecesi’ kavramı, en üst düzeydeki teknolojiyi en yaygın biçimde kullanan bir ekonominin temsil ettiği, soyut bir ‘dünya ekonomik gelişim düzeyi’ ile belli bir ülkenin endüstriyel gelişim düzeyi arasındaki kıyaslamalı farklılıktır. Bağımsız ticaretle,

belli bir ekonominin vardı ı teknolojik düzeyi, 1890'lara kadar İngiltere ile bu tarihten sonra da A.B.D ile kıyaslayarak, o ülkenin 'geri kalmı lık derecesi' hakkında yakla ık bir fikir edinmek mümkündür” (2009: 66).

Gerschenkron, endüstrile me sürecinin ba langıcında olan ülkeleri, bu ülkelerin endüstrile me sürecinin özelliklerinin sanayile menin öncüsü olan İngiltere modelinden farklılıklarına göre, “*geri kalmı lık derecesi*” ba lamında altı gruba ayırmı tır: (1962: 353-354)

i) Endüstriyel üretim artı oranında sürekli olmayan yani kesikli sıçrama yapan ülke;

ii) Hem büyük ölçekli endüstriyel i letmelere hem de giri imcili e önem veren ülke;

iii) Tüketim malları üretimi yerine sermaye malları üretimine önem veren ülke;

iv) Özel tüketim harcamaları düzeylerine büyük baskı uygulayan ülke;

v) Endüstrile me sürecini te vik eden kurumsal faktörleri yaratan ve özellikle geli meye yeni ba layan endüstriler için sermaye arzının arttırılmasında bankaların ve devletin önemli rol üstlenmesini sa layan ülke;

vi) Tarımsal i gücünün verimlili ini arttırarak endüstri için gereken i gücü kayna ının yaratılmasında ve bu ba lamda tarımsal kesimin endüstrile me sürecinde daha az rol oynadı ı ülke.

1.2.2 GERSCHENKRON'DA ENDÜSTR YEL SİÇRAMA VE GEREKL ÖN KO ULLARIN VARLI I

Gerschenkron, “*geri kalmı lık derecesi*” ne göre sınıflandırdı ı bu farklı ülke gruplarını belirgin bir sıçrama (spurt) göstermi ekonomiler ve sıçrama için gerekli tüm öğelerin var olmasına ra men sıçramayı gerçekte tirememi ekonomiler olmak üzere iki kategoride toplamaktadır. (1962: 353-354) Ancak bu sıçrama için birtakım ön ko ullar gerekmektedir. Sıçrama için gerekli ön ko ullar; büyüyen üretim faaliyeti sonunda ortaya çıkan üretim fazlasını tüketebilecek efektif talebin varlı ı, sermaye arzı kendili inden olu muyorsa artı ı ve tasarrufları harekete geçirecek, sermaye arzına destek sa layacak ikame edici öğelerin olu turulması, nitelikli i gücünün kısıtlı olması nedeniyle sermaye yo un üretim teknolojilerinin tercih edilmesi, tüketim malları gibi talebin ba ımsız

olu madı ı ve devlet tarafından satın alınabilir sermaye malı üretimine a ırlık verilmesidir. (Gerschenkron, 1962: 353-354; ahinkaya 1998: 9)

Gerschenkron, sıçrama için gerekli bu ön ko ulların geç endüstrile en ülkelerde bulunmadı ını ve endüstrile me sürecine sonradan katılan bir ülkenin bu ön ko ullara ihtiyacı oldu unu öne sürmü tür. Ona göre, geri kalmı ülkelerde endüstrile me için gerekli ön ko ulların yerine kurumsal nitelikler geçmi , böylece bu ülkelerin bir bölümü endüstriyel geli me için gerekli bu ön ko ulların yoklu una ra men sıçramayı gerçekle tirebilmi tir. (1962: 358) Buna kar ılık sınai büyüme e risinde bir sıçrama gerçekle tiremeyen ülkelerde bu süreç, geni leme dönemlerinde görülen niceliksel bir geli im biçimine dönü mü ve niteliksel de i im sa lanamamı tır. (ahinkaya, 2005: 11)

Öte yandan Gerschenkron, ön ko ul kavramının sorunsal saptama açısından önemli bir kavram oldu unu belirtmektedir. Ona göre, geç endüstrile en ülkeler aslında ön ko ul olarak saptadıkları unsurların eksikli ini tespit edip de, tamamıyla bilinçli bir biçimde bu ön ko ulların yerine ikame edici öğeler yaratmamı tır. (1962: 50-51) Bu ikame edici öğelerin hem planlanmamı piyasa etkileriyle ortaya çıktı ı hem de bir ölçüde bilinçli tercihler oldu u söylenebilir. Örne in, Almanya'da endüstrile me sürecinde önemli rol oynayan çok i levli (evrensel) bankaların kar amacı güderek ortaya çıktı ı kabul edilebilir. Ancak yine de, bankacılık sisteminde dahi iktisadi faaliyeti yönlendiren bir ideoloji bulunmaktadır. (Keyder, 2009: 68)

Ülkelerin sıçrama potansiyelini saptayabilecek ölçülebilir bir de i kenin yoklu unda, Gerschenkron ikame edici unsurlar olu turmayı gerektiren bir sıçrama öncesi ortamını tasvir etmek için ekonomik olmayan de i kenlerden yararlanmaktadır. Gerschenkron, geri kalmı ülkelerde endüstrile me sürecinin ba ında ülkelerdeki mevcut ekonomik durum ve endüstrile me için var olan engeller ile endüstrile menin sundu u fırsatlar arasında artan gerilimin yarattı ı dinamiklerin sıçrama potansiyelini belirledi ini öne sürmektedir. (1962: 8) Özellikle ülkenin sahip oldu u do al kaynaklar, ekonomik ve sosyal yapı endüstrile menin sundu u fırsatları etkilerken, endüstrile menin önündeki engellerin de ortadan kaldırılması görece geri kalmı ülkelerde gerilimin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu gerilimin güçlenmesi, endüstriyel büyüme oranında önemli artı lar yaratmaktadır. (Gerschenkron, 1962: 8) Ancak bu gerilim yava yava ve sürekli bir biçimde artmaz. Milli ba ımsızlık veya demokratik burjuva reformları gibi önemli siyasal

olgular, toplumda yeni umutların ve beklentilerin do masını sa layarak zaten varolan gerilimin sıçramalarla artmasına yol açar. Örne in, Rusya'da 1861 Azatlık Yasası'yla serfli in kaldırılması, Almanya'da 1840'lı yıllarda, daha sonraki Alman siyasi birli inin de temelini olu turacak olan, Alman Gümrük Birli i'nin (Zollverein) kurulması, bu ülkelerde yeni kurumsal ve siyasal de i imlerin yaratılması ve büyük sıçramalar ya anması için elveri li ortam hazırlamı tır. Bu tür tarihsel ve siyasal olaylar, beklentiler yaratmanın yanısıra yeni kurumsal düzenlemelere gitmek için elveri li ortam hazırlamaktadır. Böylece bu kurumsal düzenlemeler geli menin önündeki büyük kurumsal engellerin ortadan kalkmasını sa layarak, ekonomik faaliyetler ve geli menin do ası arasındaki gerilimlerin sona ermesine neden olmaktadır. (Keyder, 1978: 71-72)

Ayrıca Geç Endüstrile en Ülkeler Tezi'ne göre, endüstriyel sıçrama geni alanlara yayılarak endüstrile me öncesi ko ullar ile endüstrile menin sundu u fırsatlar arasındaki gerilimin yeterince güçlü olmasını sa layacaktır. (Gerschenkron, 1962: 10-11) Çünkü belirli alanlardaki endüstriyel geli menin meyveleri, ba ka endüstri kolları tarafından dı sal ekonomiler olarak algılanmakta ve ba ka endüstri kollarının büyümesi ilk ortaya çıkan ekonomik alanlara yarar sa lamaktadır. Dolayısıyla görelî geri kalmı ülkelerde, endüstriyel sıçrama esnasında, hem endüstriyel büyüme oranında ani ve büyük artı lar görülmekte, hem de kurumsal yapının de i imi gerçekle tirilmektedir. (Keyder, 1978: 71-72)

1.2.3 GERSCHENKRON'DA ENDÜSTRİLE ME SÜRECİNDE KAME ÖGELERİN YERİ

Kurumsal yenilikler geri kalmı ülkelerde bir sıçramanın gerçekleşmesi için varılması gereken ön ko ulların yerini alan ikame ögeleri olu turmaktadır. (ahinkaya, 2005: 11) Gerschenkron'a göre ikame ögeler, geç endüstrile en ülkelerin kökleri geri kalmı lıktan kaynaklanan ve toplumsal gerginlik yaratan sorunlarının giderilmesi çabası esnasında yarattı ı ve aynı zamanda endüstrile menin yönünü belirleyen kurumlardır. (1962: 10-13) Dolayısıyla ülkelerin endüstrile me sıçramasının temelinde olumlu dinamikleri ba laticı ortam hazırlayabilme yetene inin yanısıra, ikame ögeleri olu turabilecek kurumsal de i imlerin de ortaya çıkması yatmaktadır.

Öte yandan ülkelerde endüstrile menin finansmanında belirleyici olan öge, o ülkelerde endüstrile menin kurumsal çerçevesini çizmektedir. (Gerschenkron, 1968: 77-

97) Çünkü erken endüstrile en ülkeler ile görelî geri kalmı ülkelerin finansal yapılarının birbirinden farklı oldu unu öne süren Geç Endüstrile en Ülkeler Tezi'ne göre, bir ülkenin ne kadar fazla sermayeye gereksinimi varsa, piyasa mekanizması finansal sermayeyi da ıtında o denli adaletsiz olacaktır. Dolayısıyla Gerschenkron'a göre, görelî geri kalmı ülkelerde kurumların temel i levi, finansal kaynakları mobilize etmek ve bu kaynakları sermaye yo un üretim teknolojisi kullanan endüstrilere yatırmaktır. (1968: 77-97) Bu nedenle özellikle sermaye piyasası geli memi geç endüstrile en ülkelerde, bankalar ve devlet bu görevi üstlenmekte, kurumlar endüstriyel geli im sürecinde bir sıçramanın gerçekleşmesi için varolması gereken ön ko ulların yerini almaktadır. (Sylla, 1991: 49-50)

Gerschenkron endüstriye giden fonlara ya da endüstriyel sermayenin kaynaklarına ba lı olarak dört tip endüstriyel geli me tarif etmektedir: (1962: 45-46; ahinkaya, 1998: 13)

i) Yeniden yatırımlara aktarılan sınıai karla ve ekonominin di er sektörlerinde kazanılan mevcut gelirler dı ındaki gönüllü tasarruflardan kaynaklanan bir endüstriyel geli me,

ii) Sermayesi önceki dönem gelirlerinden kar ılanan endüstriyel geli me,

iii) Bankalar tarafından kredi yaratılması yoluyla fonlanan bir endüstriyel geli me,

iv) Zorunlu tasarruf yoluyla elde edilen ve endüstriyel sermayenin devletin bütçesinden sa lanan fonlara dayandı ı endüstriyel geli me.

Böylece finansman tedarik etmenin dört türünden hangisi endüstrile mede etkili ise, geli menin kurumsal yapısını da endüstrile menin finansmanında temel rol oynayan bu faktör belirleyecektir. (Gerschenkron, 1968: 77-97) Bu ba lamda endüstriyel geli me sürecinin ba langıcında olan ülkeler geri kalmı lık derecesine göre sınıflandırılmakta, görelî geri kalmı lık derecesi büyüdükçe bireyler ve firmalar aracılı ıyla olu an sermaye birikimi i levi önce bankalar sonra da devlet tarafından üstlenilmekte ve endüstrile me süreci ancak belli kurumların katkıları oranında hızlanabilmektedir. Böylece endüstrile me süreci hangi etkenlerin bu süreçte etkili oldu u hususunda farklılıklar gösterirken, bu süreçler açısından de i ik özellikler ta ıyan farklı ülke grupları ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla ba ımlı de i ken olarak tanımlanan endüstrile me süreci, sadece belirli öğelerin oynadıkları rolün önem derecesi bakımından de il, aynı zamanda hangi etkenlerin

bu süreç üzerinde etkili oldu u hususunda da farklılıklar göstermektedir. (ahinkaya, 1998: 8-15)

Bu ba lamda Gerschenkron'a göre, endüstrile menin öncüsü olan ngiltere'de yerli kapitalistlerin sahip oldu u toplam sermaye endüstrile menin finansmanında temel rol oynamı ve böylece iktisadi kalkınma özel te ebbüs tarafından piyasa mekanizması aracılı ıyla gerçekleştirilmi tir. (1962: 45) Dolayısıyla ngiltere'de endüstriyel sıçrama sermaye arzının ve giri imcilik faktörünün piyasa ko ulları içinde tedarik edilmesi ile ortaya çıkmı , endüstrile me, manüfaktürlerin karlarını yeniden yatırıma yönlendirmeleriyle finanse edilmi tir. (Sylla, 1991: 47) Daha az geri kalmı Almanya'da sermaye piyasasının eksikliklerini tamamlamak ve özel sektörü te vik etmek için, yatırım ve ticari bankacılı ı birlikte gerçekleştirilen çok i levli (evrensel) bankalar kurulumu , bu bankalar sermaye olu umunda ve sermayenin hareketlili inin sa lanmasında önemli rol oynamı tır. Bankaların kredi yaratma politikaları ve giri imcilere yaptıkları yardımlarla ülkede giri imci ve sermaye yetersizli i giderek azalmı tır. Gerschenkron tarafından çok geri kalmı ülke olarak ele alınan Rusya'da ise, endüstrile me devletin gayretleriyle finanse edilmi , piyasanın etkin olmayı ı nedeniyle devlet bizzat piyasanın yerine geçerek vergilerden elde edilen gelirler ile yabancı yatırımcılardan ülkeye gelen sermayeyi bankalar ve endüstriyel giri imler arasında da itmi tır. (1970a: 112) Rusya'da endüstrile me için gerekli olan sermaye hareketlili i ancak bu yolla sa lanabilmi tir.

Öte yandan geri kalmı bir ülkenin yapısal unsurları bir bütün olarak 1890'lı yıllarda Rusya'da ve 1850'li yıllarda Almanya'da aynı olmasına ra men, Rusya'da sermaye kıtlı ı Almanya ile mukayese edildi inde daha yüksekti. Be eri sermayenin dü ük olması tasarrufu azalttı ı, e itim düzeyi dü ük olan nüfus finansal araçlardan ve banka mevduatlarından daha az faydalandı ı için Rusya'da endüstriyel yatırımlara yönelik sermaye arzı oldukça dü ük düzeyde kalmı tır. (Sandberg, 1982: 683) Ayrıca Rusya'da özellikle i eti inin yeterince geli memi olması nedeniyle ortaya çıkan güvensiz ekonomik ortam, bankaların uzun vadeli kredi politikaları izlemesini engelleme , bankacılık sistemi büyük ölçekli bir endüstrile meyi finanse etmek için yeterli fonların bulunmasını sa layamamı tır. Ülkede ticari dürüstlük standartlarının çok dü ük olması ve ticari faaliyetler ile dolandırıcılı ın ayrılmaz bir ekilde ba lantılı olarak kabul edilmesi uzun dönemli etkin bir bankacılık sisteminin kurulmasını engelleme tir. (Gerschenkron, 1962: 48) Dolayısıyla Rusya'da bankacılık sistemi endüstrile meyi finanse etmek için fon

sa lamada ba arısız olmu , endüstrile menin ihtiyacı için sermaye arzı, devletin vergi politikaları aracılı ıyla gelirleri tüketimden yatırıma sevk etmesiyle ortaya çıkmı tur. (Gerschenkron, 1962: 19; Gerschenkron, 1994: 119)

Bu ba lamda, çok geri kalmı ülke olarak nitelendirilen Rusya'nın endüstrile me biçimi daha az geri kalmı Almanya örne inden açık bir biçimde ayrı maktadır. Bununla birlikte etkileri açısından Rus devletinin izledi i politikalar Almanya'da çok i levli (evrensel) bankaların üstlendi i politikalara benzemektedir. Almanya'daki bankalar gibi Rus bürokrasisi öncelikle büyük ölçekli yatırımlarla ilgilenmi ve özellikle a ır endüstriyi te vik etmi tir. (Gerschenkron, 1962: 18; Kwon, Mkandawire ve Palme, 2009: 1; Gregory, 1974b: 655)

Dolayısıyla Geç Endüstrile en Ülkeler Tezi'ne göre, bir ülkenin ekonomisi ne kadar geri kalmı sa endüstrile me süreci için gerekli ko ulların yerine o kadar çok ikame edici öğeler, ba ka deyi le o ülkeye özgü kurumlar ve kurumsal nitelikler geçmektedir. (Gerschenkron, 1962: 44) 19. yüzyılın ba ndan I. Dünya Sava ı'na kadar ülkelerin endüstriyel süreçlerinden elde edilen tarihsel bulgulara göre, geri kalmı ülkelerin endüstrile me süreçlerindeki kurumsal faktörler de i iklik göstermektedir. Gerschenkron, bu kurumsal yeniliklerin olu turdu u ikame öğeleri, farklı ülke örnekleri ba lamında u ekilde açıklamaktadır:

“ ngiltere'deki fabrika binaları hiç üphesiz ki isel zenginli in varlı ndan kayda de er miktarda faydalanmı tur. ngiltere'deki geli menin özelliklerinden biri de daha önce olu an önemli ilerleme artları içinde bireylerin endüstriyel arayı lara yatırım yapmak konusunda oldukça fazla istekli olmasıydı. Fakat Avrupa kıtasındaki daha geri kalmı ülkelerde ne önceki birikimler ne de endüstriyel geli meye duyulan ilgi geç endüstrile menin daha büyük sermayeye olan gereksinimi ile ba da mamaktaydı. Almanya'da sermaye temini, kendili inden sermaye birikimi süreci ile de il bankacılık sisteminin kredi yaratma politikalarının rolü ile ikame edilmi tir. Rusya'da sermaye temini endüstrile me öncesi birikimlere de il, devletin sermaye sa lamada stratejik etken olarak kabul edilmesine ve bütçe politikalarına ba lı olmu tur” (1962: 45-46).

Ülkeleri, endüstriyel geli imlerini ayrı zamanlarda tamamlamalarına ve ekonomide endüstrile meyi sa layan kurumların farklı özellikler ta ımasına göre birbirinden ayıran Gerschenkron, Geç Endüstrile en Ülkeler Tezi'ni de bu görü lerini kanıtlayan üç ayrı ülkeyi ele alarak olu turmu tur. Tablo 1.1'de görüldü ü gibi, bu ülkeleri görelî geri kalmı lık düzeylerine göre ayıran Gerschenkron'a göre, daha öncede belirtildi i gibi, ikame öğeler ülkenin geri kalmı lık düzeyi ile yakından ilgilidir. (1962: 85-97) Bununla

birlikte ülkelerin göreceli geri kalımlık düzeyi azaldıkça endüstrileme süreci için gerekli koşulların yerine geçen kurumlar ve kurumsal nitelikler de de i iklik göstermektedir. Örneğin, Rusya’da 1900’lü yıllarda yaşanan endüstrileme sürecinde, endüstrilemeyi finanse eden devletin yerini bankalar almıştır. Yine 19. yüzyılın sonunda Almanya’da çok i levli (evrensel) bankalar ile endüstriyel girişimler arasındaki ilişkiler zayıflamış, birçok endüstri bankaların desteği olmadan gelişmiştir. (Gerschenkron, 1962: 21) Bu konudaki kendi ifadesiyle:

“ İngiltere göreceli düşük sermaye gerektiren küçük ölçekli girişimlerle endüstrilemeye başlamıştır. Endüstriler için gerekli olan sermaye ihtiyacı genellikle girişimcilerin kendi tasarrufundan sağlanmıştır, büyüme karlarının yeniden yatırıma aktarılmasıyla olmuştur. Ancak gelişen teknoloji ve karmaşık hale gelen piyasalar fabrikaların optimum ölçeğinin büyümesine, endüstrileme için gerekli sermayenin artmasına neden olmuştur. Daha az geri kalımı Almanya daha az potansiyel girişimciye ve çok az likit sermayeye sahip olduğundan bu ülkede bankacılık sistemi hem sermayenin hem de girişimcilerin temel kaynağı haline gelmiştir. Almanya’dan daha geri olan Rusya’da ise endüstrileme için gerekli sermayenin temin edilmesinde, girişimcilik ve bankacılık sistemi yeterli olmadığı için 1880’lerin sonunda ve 1890’larda büyük ölçekli sermaye yoğun girişimlerin kurulmasında ve 1900’lü yıllarda bankacılık sisteminin oluşturulmasında devlet önemli rol oynamıştır” (1962: 353-355).

Tablo 1.1: Kame Edici Faktörler

<i>Göreceli Geri Kalımlık Derecesi</i>	<i>İleri Ülkeler İngiltere</i>	<i>Daha Az Geri Kalımı Ülkeler Almanya</i>	<i>Çok Geri Kalımı Ülkeler Rusya</i>
<i>Uç Geri Kalımlı a Sahip</i>			Devletler
<i>İlmi Geri Kalımlı a Sahip</i>		Bankalar	Bankalar
<i>Gelişimi</i>	Girişimciler	Girişimciler	Girişimciler

Kaynak: Gerschenkron (1962: 355)

Öte yandan geç endüstrilemiş ülkelerden biri olarak nitelendirilen Japonya’da ise, altyapı yatırımları için ihtiyaç duyulan sermaye devlet tarafından sağlanırken, 1896 yılında yaşanan endüstriyel sıçramanın finansmanında çok i levli (evrensel) bankalar önemli rol üstlenmiştir. Endüstrileme sürecine daha geç giren Japonya’da da devlet, toprak vergisi yoluyla kırsal kesimden elde edilen tarımsal üretim artırımının büyük bölümüne el koymuş, özellikle 1880-1890 yılları arasında gemi yapım, pamuklu dokuma ve madencilik endüstrileri başta olmak üzere birçok yeni endüstri dalının finansmanında bu zorunlu tasarruflar önemli rol oynamıştır. Endüstriyel gelişimin başlangıcında devlet tarafından

kurulan ve işletilen bu endüstriyel girişimler, daha sonra özel sermaye tarafından işletilmiş, 1890'lı yıllardan itibaren görece geri kalmırlık derecesi azalan Japonya'da özellikle hafif endüstrinin finansmanında ise bankalar önemli rol oynamıştır. (Gerschenkron, 1962: 355; Parker, 1991: 87) Dolayısıyla ülkelerin geri kalmırlık derecesi azaldıkça endüstrilemenin finansmanı önemli ölçüde bankalar tarafından karılanmış, bu ülkelerde endüstriyel gelişimin tüm ayrıntılı bankaların omuzlarına yüklenmiştir. Bu bağlamda bankaların ve finansal piyasaların yapısı, bankaların endüstrilemenin finansman ihtiyacını karşılama biçimi ve bankalar ile endüstriyel girişimler arasındaki ilişkinin boyutu, ülkelerdeki endüstrilemenin gelişme yönünü etkilemiştir. Özellikle bankalar ve endüstriyel girişimler arasındaki ilişkinin oldukça yakın olduğu Almanya'da çok seviyeli (evrensel) bankalar *“endüstriyel girişimlere sermaye piyasasına alternatif edebilecek mali yapıya kavuşuncaya dek ‘bakıcılık’ yapmış, endüstriyel girişimlerin monopolcü yapılarını sürdürmek için üretim düzeylerini ‘kontrol altında tutmaya’ çalışmışlardır”* (Gerschenkron, 1962: 88).

Dolayısıyla Gerschenkron'un geç endüstrileme ile ilgili analizinin odak noktası, ülkelerin görece geri kalmırlık derecesi ve buna bağlı olarak ülkelerde ortaya çıkan kurumsal değişimler ve bu değişimlerin oluşturduğu ikame öğelerdir. Bu açıdan bakıldığında, geç endüstrilemiş ülkelerde, belirli kurumsal araçların kullanılması ve özgül endüstrileme ideolojilerinin kabul edilmesi, endüstriyel sıçramanın başarısını sağlamış, bu ülkeler kendi politikalarını, kurumsal araçlarını ve ideolojilerini oluşturmuşlardır. Dolayısıyla Gerschenkron, görece geri kalmırlık ülkelerde endüstrilemeyi koullara özgü kurumların ortaya çıktığı ve buna özgü oluşturulan bir ekonomik gelişimin geçerli olduğu karmaşık bir sistemle açıklamaktadır. (1962: 7) Bu bağlamda ülkelerin endüstrileme ve modernleşme tecrübeleri, farklı öğeleri bir araya getirerek birbiri içinde eriten bir süreç olmuştur. (Von Laue, 1969b: 118)

1.2.4 GERSCHENKRON'DA GER KALMIRLIĞIN AVANTAJLARI

Gerschenkron'un Geç Endüstrilemiş Ülkeler Tezi'nde, görece geri kalmırlık ve ikame öğeler üzerine yapılan tartışmalarda sözkonusu olan bir kavram da geriliğin avantajları kavramıdır. Gerschenkron'a göre, 19. yüzyılda geri kalmırlık ülkelerde ortaya çıkan endüstriyel sıçramanın büyüklüğü de, ülkelerin görece geri kalmırlık derecesi ile ilişkilidir. (1962: 44) Bir ülkede görece geri kalmırlık derecesi ne kadar büyükse, o ülkede endüstriyel sıçrama da o kadar büyük olacaktır. Dolayısıyla endüstrileme sürecine geç

katılan ülke, endüstrile me sıçramasını yaptı ı sırada geli mi iktisadi yapılara göre daha hızlı ilerler. Bir ülke ne kadar geç endüstrile irse o ülkede endüstrile menin ba langıcında yapılan yatırımlar ile çıktı oranında da o denli ani ve büyük sıçramalar ya anacaktır. (Gerschenkron, 1962: 44; Crisp, 1991: 261) Bu ba lamda, “toplumsal gerilimi hafifletmek amacı ile endüstri sektörü, en azından, bu gerginli i en çok duyan grupları tatmin edebilecek bir hızla geli mek zorundadır. Yalnız, bu hıza ula mak olası mıdır? Ve nasıl? Bu nokta da, açıklama için, teknoloji de i kenine ba vurmak zorundayız” (Keyder, 2009: 69).

Gerschenkron, endüstrile me sürecine geç ba layan ülkelerin, geli mi ülkelerde bulunan teknoloji stokunu kullanmak suretiyle yüksek büyüme hızları yakalayabileceklerini ve geli mi ülkeler ile aralarındaki geli mi lik farkını kapatabileceklerini savunmu tur. (1962: 8) Ona göre, teknoloji ödünç alan geri kalmı ülkeler ile geli mi ülkeler arasındaki geli mi lik farkı ne kadar büyükse bu fark o kadar hızlı kapanacaktır. (1962: 47) Dolayısıyla geç endüstrile en ülkelerin ba arıya ula ması, özellikle modern teknoloji kullanmalarıyla mümkün olmaktadır. (Gerschenkron, 1962: 119; Findlay, 1978: 1) Bu ülkelerde modern teknolojinin kullanılmasını engelleyecek fırsat maliyetleri ve yerle ik çıkarlar olmadı ndan, geç endüstrile en ülkeler, ileri teknolojik bilgi ve donanımların tümüne ula abilme ansına sahiplerdir. Çünkü teknolojinin birikimli bir süreç içinde ortaya çıkmadı ı ve eski üretim yöntemlerini içeren sermaye teçhizatına sahip olmayan geri kalmı ülkeler, yeni teknolojinin kabul edilmesinde daha hızlı ve esnektirler. Ayrıca geç endüstrile en ülkeler erken endüstrile en ülkelerin katlandıkları mali, fiziki ve be eri sermaye birikimini etkinle tirmeye yönelik ö renme maliyetlerine katlanmadan teknolojik geli me yoluna girebilmektedirler. (Tiryakio lu, 2011: 174) Dolayısıyla erken endüstrile en ülkeler ile geç endüstrile en ülkeler arasındaki teknolojik açık, geç endüstrile en ülkelerin sanayile mi ülkelerin teknolojik birikimini de erlendirmeleri, ara tırma ve geli tirme maliyetlerinden kurtulmaları nedeniyle zaman içinde kapanmaktadır.

Ayrıca bu en ileri teknikler, dünya pazarlarında en etkin biçimde rekabet edebilecek malların üretiminde kullanılabilir ve böylece çok geni bir pazarın varlı ndan yararlanılabilir. Bu ba lamda görelı geri kalmı ülke endüstrile mi ülkelerin deneyimlerinden yararlanmakta, geli mi ülkelerden teknoloji transferi, bilgi alımı, sermaye yo un üretim teknolojilerin ithalatı, bu ülkelerde eksik olan ön ko ulları ikame

etmektedir. Örneğin, 19. yüzyılın sonunda gelişmiş ülkelerin deneyimlerinden yararlanan Almanya ve Rusya'da demir ve çelik endüstrileri yeni teknolojilerin uygulandığı endüstriler olmuştur. (Harley, 1991: 32) Almanya'da kurulan maden eritme ocakları, sonraları İngiliz maden eritme ocaklarından üstün olmaya başlamıştır. Ayrıca geri kalmış ülkeler teknoloji transferinde sadece erken endüstriyel ülkelere değil, aynı zamanda endüstriyel sıçramanın geç yaşandığı ülkelere de yararlanmıştır. Örneğin, Rus girişimciler Almanya'dan çok miktarda makine ve teçhizat ithal etmişlerdir. Diğer yandan, görece geri kalmış ülkelerin endüstriyel süreçlerinde teknolojik açıdan elde ettiği başarıyı sadece taklit olarak nitelendirmek de doğru olmayacaktır.

Sonuç olarak, erken endüstriyel ülkelere teknolojiyi elde eden görece geri kalmış ülkelere modern teknoloji kullanımı arttıkça gelişmiş ekonomilerle arasındaki fark giderek kapanmaya başlamıştır. Bu bağlamda modern teknoloji sayesinde erken endüstriyel ülkelere rekabet etme şansını yakalayan ve dünya pazarlarında geniş bir paya sahip olmayı başaran gelişmiş ülkeler, bu ülkelere ulaşmak için teknolojinin önemli olduğu endüstrilere yönelen stratejisini benimsemiştir. Teknolojinin önemli olduğu endüstriler ve gelişen teknoloji, büyük ölçekli girişimleri gerektirdiğinden endüstriyel sürecinin başlangıcında teknolojik açıdan ne kadar büyükse, kurulan işletmelerin çapı da o derece büyük olacaktır. (Gerschenkron, 1962: 10-129) Dolayısıyla kurulan endüstriyel işletmelerin ölçü ve boyutlarını da teknolojinin kendi doğası ve geriliği koşulları birlikte saptar. Büyüklük kavramı, görece terimler içinde değerlendirilmeli ve üretim tekniklerinin seçimiyle ilişkilendirilmelidir.

Bir ülke ne kadar gelişmiş endüstriyelirse o ülkedeki fabrika ölçeğinin ve buna bağlı olarak sermaye çıktı oranının o denli fazla olacağını öne süren Gerschenkron'a göre, endüstri kuruluşlarının büyük ölçekli olması, emek verimliliği düşük olan ülkelerde ileri teknolojinin benimsenmesini, makineleşmenin ve örgütlenmesinin hızla artmasını sağlamıştır. (1962: 10-129) Emek yoğun teknolojilerin maliyet azaltıcı olduğu ve dolayısıyla bunların tercih edilmesini savunan iktisadi fazlası modelleri açısından bu görüşler tartışılabilir. Fakat deneysel çalışmalarından elde edilen sonuçlara bakıldığında, kısa vadedeki karlılık hesapları aksini gösterse de, girişimcilerin sermaye yoğun teknolojileri tercih ettikleri görülmektedir. (Keyder, 2009: 70) Bunun bir nedeni, geri kalmış ülkelere endüstriyel olan işletmelerin akılcılığının yetersiz olması, aynı zamanda endüstriyel olarak

i gücünün de e itimsiz ve endüstriyel çalı ma disiplini açısından belli bir düzeye ulaşamamasıdır. Dolayısıyla bu ülkelerde uygun i gücünün yokluğu zaman zaman endüstriyel gelişme önünde bir engel olmuştur. (Prados de la Escosura, 2005: 15) Sermayenin teknolojilerin tercih edilmesine bir başka nedenden dolayı, işçi ücretlerinde ve çalışma koşullarında önemli değişikliklere yol açabilecek dengesiz bir siyasal ortamın yarattığı güvensizlik ögesidir. (Keyder, 2009: 70)

Dolayısıyla bu ülkelerde geleneksel görünümüne aksine, sermaye göreceli olarak ucuz hale gelmiş, böylece iş gücü yerine sermayenin ikame edilmesi anlamına gelen yoğun sermaye kullanımı, iş gücünün gerek niceliksel gerek niteliksel yetersizliğini ortadan kaldırmış ve bu açıdan endüstriyel gelişme için gerekli ortam yaratılmıştır. (Keyder, 2009: 70) Bununla birlikte geç endüstrilemiş ülkelerde sermaye yoğun üretim teknolojisi yerine sermaye yoğunluğu ikame etmiştir. (Gerschenkron, 1962: 50) Özellikle üretim mallarına yapılan büyük ölçekli yatırımlarla, bu ülkelerde sermaye emek oranları hızla büyümüştür. (Gerschenkron, 1962: 128) Dolayısıyla üretim teknolojisinin daha sermaye yoğun hale gelmesi göreceli geri kalmış ülkelerin endüstriyel yapısında mevcut olan birçok dezavantajı avantaja dönüştürmüştür. Öte yandan Rosovsky'ye göre, göreceli geri kalmış ülkelerde sermayenin göreceli olarak ucuz hale gelmesi olarak nitelendirilen "*Gerschenkron paradoksu*", bazı geri kalmış ülkelerde ortaya çıkmamış, bu ülkelerde endüstriyel iş gücünün yaratılması süreci nispeten kolay olmuştur. (1979: 1012) Yine Gregory, Rusya'da 1861 yılında serflik kaldırılmasından sonra, toprağın ortak kullanımına, uzlaşmaya ve görenek birliğine dayanan komünün iş gücü mobilitesi üzerinde yarattığı sınırlamalara rağmen Rus köylüsünün tarım ve endüstri arasında serbestçe hareket etmesini savunmuştur. Ona göre, Rusya'da endüstriye olan iş gücü akışı yeterli miktarda olmuş, ancak nitelikli iş gücü bulma sorunu devam etmiştir. (1991: 70-72)

Bununla birlikte Gerschenkron savunduğu görüşleriyle, endüstrileşme sürecini geçmeye başlayan ülkelerdeki fabrika ölçeğinin ve sermaye çıktı oranının büyüklüğünü vurgulamaktadır. Buna bağlı olarak bir ülke ne kadar geç endüstrilemişse o kadar sermaye yoğun mal üretir hale gelmektedir. (Gerschenkron, 1962: 128) Bunun en önemli nedeni, geç endüstrilemiş ülkelerde tüketim mallarına ve dolayısıyla bunların üretiminde kullanılan yatırım mallarına yeterli talep bulunmamasıdır. Üretim mallarına bu ilk aşamada verilen ağırlık, tüketici talebinin arttığı sonraki dönemlerde daha yüksek bir gelişme hızı sağlanmasına yol açar. Dolayısıyla, geç endüstrilemiş ülkelerde sermaye maliyetinin

imalat endüstrisi içindeki payı yüksektir. (Jones ve Sardy, 1970: 82; Scott, 1952: 387) Endüstriye meye, demiryolları yapımı ile kömür ve demir madencili ine yatırım yaparak ba layan geç endüstriye en ülkeler için bu durum zorunlu bir özellik haline gelmi tir. Ancak Rosovsky'e göre, geç endüstriye en ülkelerden biri olan Japonya'da 19. yüzyılda gerçekle en endüstriyel sıçramada sadece sermaye yo un mal üreten demir ve çelik endüstrileri de il, pamuklu dokuma endüstrisi de önemli rol oynamı tir. (1979: 1012)

1.2.5 GERSCHENKRON'DA S STEMAT K UNSURLARIN ENDÜSTR LE MEDEK ROLÜ

Endüstriyel geli imini ilk tamamlayan ülke olan ngiltere'nin endüstriye me sürecinde gösterdi i iktisadi geli meleri ana ba lıklarıyla ortaya koymak geç endüstriye en ülkelerin endüstriye me süreçlerini anlamamızı kolayla tıracaktır. ngiliz endüstri devrimi toplumların ya am biçimi, i bölümü, mülkiyet, devlet politikaları ve kurumları açısından köklü de i imleri ba latan bir iktisadi ve sosyal dönü ümün ilk örne i olmu tur. Ekonomide önemli bir çarpan etkisi yaratan finansal yenilikler ngiltere'de 18. yüzyılın ba ından itibaren gerçekle meye ba lamı tir. Örne in, ülkede Bank of England'ın kurulması ve City of London'ın finans merkezi haline gelmesi endüstriye me sürecinde önemli rol oynayan sermaye hareketini mümkün kılmı ve ngiltere'de ulusal sermaye piyasası olu mu tur. Böylece ngiltere harekete geçme a masında hiç sermaye ithal etmeden endüstriye me için gerekli sermayeyi yerli kaynaklardan temin etmi tir. (Gerschenkron, 1962: 14)

ngiltere'nin sahip oldu u kömür madeni ve ngiliz üreticilerin demir endüstrisini geli tirme çabaları ülkede, Batı Avrupa ülkelerinin ço unda harekete geçmeyi te vik eden temel etkenlerden biri olan teknolojinin geli mesini sa lamı tir. Özellikle ülkede büyük miktardaki kömür üretimi, madencili in geli mesi için gereken teknik de i ime öncülük etmi , kömürün oca ın a zına, oradan da limanlara ve pazarlara ta ınabilmesi için kullanılan teknolojiler hızla geli mi tir. Ayrıca demirin odun kömürü yerine kok kullanılarak eritilmesi ve demir tavlamanın ke fi bu endüstrinin de üretim kapasitesinin artmasını sa lamı tir. Öte yandan ngiltere'nin ta ımacılık masraflarının di er ülkelere göre daha dü ük olmasını sa layan jeopolitik konumu da endüstriye me sürecinde önemli rol oynamı tir. ngiltere'nin dar ve denizlerle çevrili olması ve ülkede kolayca ula ıma

elveri li hale getirilebilecek uzun nehirlerin bulunması ngiltere'ye ta imacılık alanında büyük bir avantaj sa lamaktaydı. (Hobsbawm, 2008: 37)

Ayrıca endüstri öncesi toplumları geleneksel ko ullar ve faaliyetler içinde hareketsiz bırakan iktisadi, toplumsal ve ideolojik ba lar ngiltere'de oldukça zayıf durumdaydı. 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ngiltere'de toprak sahibi küçük üretici bir köylülükten ve asgari geçimlik düzeydeki tarımsal faaliyetten bahsedilmesinin oldukça ku kulu olması buna ili kin en çarpıcı örnek olarak kar ımıza çıkmaktadır. Bu dönemde bir yandan tarımsal topraklarda kullanılan teknoloji geli irken, di er yandan da toprak i letmelerini bütünle tirmenin yaygın ekli haline gelen çitleme hareketleri ile birlikte tarım i letmelerinin büyüklü ünde ve organizasyonunda de i meler görülmü tür. ngiltere'de tarımda meydana gelen bu geli meler, artan nüfusu ve özellikle de endüstri merkezlerinin nüfusunu besleyerek, mamul mallar için satın alma gücünü arttırarak ve endüstride istihdam edilecek i gücü fazlasını serbest bırakarak endüstrile meye katkıda bulunmu tur. (Deane, 2000: 43) Bütün bunlara ek olarak, ülkede geli en mülkiyet ve patent hakları ile devletin izledi i piyasayı te vik edici stratejiler, ngiltere'de endüstrile menin do u unu açıklamaktadır. Dolayısıyla 18. yüzyılda ngiltere'de endüstrile me için gerekli ba lıca ön ko ullar halihazırda mevcuttu ya da kolaylıkla sa lanabiliyordu.

18. yüzyılın sonunda ngiltere'de endüstri devriminin ya anmasıyla birlikte endüstriyel ve askeri açıdan ngiltere'yi yakalama gayesi olan Almanya, talya, Rusya ve Japonya gibi ülkeler endüstrile meye yönelik stratejiler benimsemek zorunda kalmı lardır. Gerschenkron'a göre, geç endüstrile en ülkeler için en büyük itici güç uluslararası rekabet olmu tur. Bu ülkeler bir yandan erken endüstrile en ülkelerde mevcut olan teknoloji, sermaye ve sa lam finansal yapı gibi endüstrile me için gerekli ko ulları sa lamaya u ra ırken, di er yandan da ülkelerinde olmayan bu ko ulları çe itli kurumlar veya Gerschenkron'un kavramsal çerçevesindeki deyi le sistematik unsurlarla ikame etmeye çalı mı lardır. (1962: 126)

Geç Endüstrile en Ülkeler Tezi'ne göre, ülkeler ne kadar geri kalmı sa sermayenin ve giri imcinin önemli endüstrilere yönlendirilmesi için piyasaya o kadar fazla müdahale gerekmekte, aynı zamanda gerekli sermayenin temin edilebilmesi için de yurtiçi tüketimin azaltılması ve milli tasarrufun arttırılmasına yönelik daha ayrıntılı ve zorlayıcı önlemler

alınması gerekli hale gelmektedir. (Gerschenkron, 1962: 126) Dolayısıyla, daha öncede belirtildi i gibi, geç endüstrile en ülkelerde özellikle kıt kaynakları harekete geçirmek için birbirinden farklı kurumlar ortaya çıkmaktadır. Örne in, Rusya’da finansal kaynakları harekete geçirmede etkin olamayan özel te ebbüsün yerine endüstrile me amacını üstlenmek ve bu amacı devam ettirmek tamamıyla devletin görevi haline gelmi tir. (Gerschenkron, 1963a)

Gerschenkron endüstrile me sürecinde devletin rolünü, endüstrile meyi do rudan te vik eden ve endüstriyel geli me için uygun olan çatıyı olu turma çabası içine giren devlet ile endüstriyel büyümede bir engel olarak ekonominin kar ısına çıkan devlet olmak üzere ikiye ayırımı tir. (1962: 128) Özellikle geri kalmı ülkelerde devletin rolünün etkin oldu unu vurgulayan Gerschenkron, devletin endüstrile me sürecinde genellikle te vik eden rolünü üstlendi ini vurgulamı ve buna en uygun örnek olarak da Rusya’yı göstermi tir. Rus ekonomisinin potansiyeli ve performansı arasındaki farklılık Rusya’nın görel i geri kalmı lık teorisi için e siz bir örnek olmasını sa lamı tir.

Gerschenkron’a göre, Rusya’da tam endüstrile meyi ba latan temel etken, endüstrile me amaçlı politikalar izleyen devlettir. (1962: 126-132) Bu ba lamda Rus hükümeti demiryolları yapımına a ırlık vermi , a ır endüstriye yönelik politikalar ile bitmi mal ithalatında yüksek gümrük tarifeleri ve zorunlu tasarruf politikaları izlemi tir. Dolayısıyla geç endüstrile en ülkelerde devletin ekonomiye müdahalesinin boyutu geri kalmı lıkla yakından ilgilidir. Bu tür ülkelerde ekonominin geri kalmı lı ı ne kadar büyükse, devletin müdahalesi de o denli büyük olmaktadır. (Gerschenkron, 1962: 127) Çünkü bu ülkelerde görel i geri kalmı lık, toplumdaki ekonomik geli me beklentisi ve sürekli durgunluk arasında gelgitler yaratırken bu gerilim reel politikaya yansiyarak, ekonomik büyüme için gerekli ko ulların yerine geçecek kurumsal de i melerin yaratılmasına neden olmaktadır. (Gerschenkron, 1962: 11) Bu do rultuda Gerschenkron, “kurumları olu turmanın ilk etkilerinin binlerce mil demiryolu in a etmek, madenleri i letmek, fabrikalar açmak, limanlar kurmak ve ehirleri modernize etmek anlamına geldi ini”ni belirtmektedir. (1962: 12)

Dolayısıyla Gerschenkron’un modelinden çıkan en can alıcı sonuç, görel i geri kalmı ülkelerde endüstrile me sürecini hızlandıran sistematik unsurlar yaratılmalı, bir ülke ne kadar geri kalmı sa endüstrile me için gerekli ko ulları ikame etmesi gereken bu

unsurlar o denli büyük ve yenilikçi olmalıdır. Gerschenkron, Rusya'nın tam endüstrile mesinde gerekli ko ulların yerine geçecek temel sistematik unsurları u ekilde formüle etmi tir: (1962: 19-46)

$$D + AEP + GTP + AS + ZT = \text{TAM ENDÜSTR LE ME}$$

Bu formülasyonda; D = Demiryolu in ası,

GTP = Gümrük tarife politikasını,

AEP = A ır endüstri politikasını,

ZT = Zorunlu tasarruf politikasını,

AS = Altın standardını temsil etmektedir.

Aynı ekilde, David Landes de “*continental emulation*” (kıta taklidi) kavramından hareketle ngiltere'nin endüstriyel ve ticari gücünü yakalamak isteyen devletlerin gümrük tarife ve zorunlu tasarruf politikaları izleyerek, endüstriyel giri imlerin kurulmasını ve demiryolları yapımını bizzat üstlenerek endüstriyel geli meyi sa ladı nı öne sürmektedir. (Aktaran: Cameron, 1985: 2)

Gerschenkron, Rusya'da 1861 yılında serfli in ortadan kaldırılmasını sa layan Azatlık Yasası'nı izleyen dönemi, endüstrile me süreci için hazırlık dönemi olarak nitelendirmekte ve bu dönemden itibaren endüstrile menin Rusya için erken endüstrile en ülkelere ula ma kaygısıyla birlikte aynı zamanda temel amaç haline geldi ini vurgulamaktadır. (1967b: 42) Bu temel amaca ula mak için Rusya, ihracatın artmasına, rublenin istikrarlı olmasına, dı arıdan dü ük maliyetli ve daha fazla ödünç alınmasının sa lanmasına ve döviz ihtiyacının kar ılanmasına yönelik olarak tedbirler almı tır. Bu önlemler, Rusya'da devletin ekonomiye rasyonel stratejilerle müdahale etti ini göstermektedir.

1.2.5.1 DEM RYOLU POL T KASI

Çok geri kalmı ülke olarak kabul edilen Rusya'da devletin ekonomiye yönelik izledi i stratejilerden biri, ekonomi üzerinde ileriye, geriye ve yana do ru ba lantı etkileri yaratan demiryolları yapımıdır. Demiryollarının ileriye do ru ba lantı etkisi, ula tırma maliyetlerini dü ürüp pazar olanaklarını geni letmek ve ekonomide uzmanla ma sa lamaktır. Demiryollarının hızlı ve ucuz ula tırma hizmetleri sa lamasıyla birlikte girdi

ve çıktılarının pazarlara taşınmasında dolaşım süreci kısalmış, ulusal pazarların bütünüle meleriyle genişlemeleri kolaylaşmıştır. Yana doğru bant etkisi, demiryollarına yapılan yatırımların yeni girişimlere ve pozitif dışsal ekonomilere neden olduğunu göstermektedir. Ulaştırmanın önündeki fiziksel engellerin ortadan kaldırılmasıyla bir malın üretimi ve tüketiciye teslimi arasında geçen zaman azalmış, stok miktarları düşmüş ve aynı miktardaki sermaye ile daha çok ekonomik işlem yapmak olanaklı hale gelmiştir. (Kaynak, 1996: 4) Geriye doğru bant etkisi ise, kömür, demir, çelik ve makine endüstrileri için talep yaratmaktadır. Demiryolları ekonomide doğrudan üretken faaliyetleri dinamik etkisiyle özendirilmesi ve yeni alanları üretime açmadaki zorlayıcı rolü ile ekonomik gelişmede olumlu etkide bulunmaktadır. Özellikle gelişen endüstrilerde talep artışında tek başına güçlü bir faktör olduğu kabul edilmektedir. (Kaynak, 1985: 277)

Bütün bu etkiler, yalnızca demiryolları yapımı ile ortaya çıkmaktadır. Ayrıca demiryolları yapımı, ekonomik gelişme sürecinin belirli bir döneminde ortaya çıkmış, bu dönem endüstrileşme sürecinde *“manifaktür a masından fabrika a masına geçildi i pazar için kitlesel üretimin yaygınla mayaba ladı ı, bir baka deyi le, endüstri devriminin ivme kazanarak mal ve insan dolaşımının genişledi i ve bu nedenle de kitlesel ulaştırma biçimlerine gereksinim duyuldu u”* bir dönem olmuştur. (Kaynak, 1996: 1) Bu nedenle 19. yüzyılda demiryolları tarihsel olarak ülkelerin endüstriyel sıçramalarının en önemli ve en güçlü bantlatıcısı olmuştur. (Kaynak, 1985: 276)

Geç Endüstrileşen Ülkeler Tezi’nde çok geride kalmış ülke olarak kabul edilen Rusya’da ikame öge olan devletin endüstrileşme sürecinde yarattığı sistematik unsurlardan biri, ülkede geriye doğru bantlarla demir, çelik, kömür endüstrilerinin gelişimini ve ileriye doğru bantlarla endüstriyel mallar ile tarımsal ürünlerin pazarlara taşınmasını, piyasaların bütünüle gelişmesini ve gelişmesini sağlayan demiryolları yapımıdır. Demiryollarının Rusya’nın ekonomik gelişiminde ve sosyal dönüşümünde etkili olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Demiryollarının inisiyali birlikte ülkede mal ticareti artmış ve bir pazar ekonomisi doğarak malların piyasa fiyatlarının birbirine yaklaşması mümkün olmuştur. (Gerschenkron, 1947: 148; Metzger, 1974: 548) Rusya’da artan demiryolu yapımının ileriye doğru etkisiyle artan mal ticaretine en iyi örnek olarak tahıl gösterilebilir. Özellikle 1870 ve 1900’lü yıllarda pazar için yapılan tahıl üretiminin artması ticaretin giderek arttığını göstermektedir. Ayrıca demiryollarının gereksinim duyduğu sermaye donanımının büyük ölçüde yurt içinden sağlanması gayesi, ülkede a r

endüstrinin gelişmesini sağlamıştır. Geriye doğru bant etkisinin bir yansıması olarak, 1890'lı yıllarda Rusya'da elde edilen, kömür, demir ve çelik çıktısının büyük bölümü demiryolu yapımında kullanılırken, bu endüstriler de artan talebin etkisiyle giderek gelişmiştir. (Gerschenkron, 1947: 148) Rusya'da demiryollarının inşaat edilmesi yalnızca maden ve çelik talebini arttırmamış aynı zamanda, demiryollarının yapımı ve işletilmesi esnasında işletmeye olan talebi de arttırmıştır.

Geç endüstrile en ülkelerin endüstrilemeye yönelik benimsediği stratejilerden biri olan demiryolları yapımı talya'nın ekonomik entegrasyonunda da önemli rol oynamıştır. Ülkede 1880'li yıllarda hızlanan demiryolu yapımı sermaye ve işletme gücü hareketliliğinin artmasını sağlamış, yerel piyasaların gelişmesine ve yeni ihracat pazarlarının oluşmasına katkıda bulunmuştur. Buna karşılık demiryollarının talya'da yarattığı ileri ve geriye doğru etkiler, diğer ülkelerle karşılaştırıldığında düşük düzeyde kalmıştır. (Gerschenkron, 1955: 360-361) Gerschenkron'a göre, ülkede devlet izlediği demiryolu politikasının endüstrilemeye sürecinden önce hızlanması ve bunun bir sonucu olarak demiryollarının endüstriyel sıçramaya göre erken tamamlanması, demiryolları yapımının ulusal endüstriler üzerindeki doğrudan katkısının düşük kalmasına neden olmuştur. (1962: 114)

Öte yandan Almanya'da ise, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren demiryolları uzun mesafeli taşımacılığın en önemli ulaştırma sistemi haline gelmiştir. (Kaynak, 1996: 5) 1840-1880 yılları arasında hızlanan demiryolu yapımıyla birlikte demir, çelik ve kömür üretimi artarken, mühendislik* endüstrisi de hızla gelişmiştir. (Stolper, Hauser ve Borchardt, 1967: 24) Bu dönemde Alman ekonomisi içinde demiryollarının yeri çok büyük önem kazanmış, demiryolu yapımı ekonomi için önemli ileriye ve geriye doğru bantların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Almanya'da demiryolları bankaların kredi yaratma politikalarının gelişmesini sağlayarak ve sermaye hareketliliğini mümkün kılarak geriye doğru bant yaratmıştır. (Tilly, 1991a: 176; Belge, 2011: 222; Bongaerts, 1985: 342) Rostow'a göre, demiryolu yapımı Almanya'nın kalkış (take-off) sürecinde Rusya'daki gibi etkili olmuştur. (1980: 64)

Geç endüstrile en ülkelerin içinde yer alan Japonya'da demiryolu inşaatı askeri ve ekonomik açıdan büyük öneme sahiptir. Özellikle 1870 sonrasında Japon ekonomisi içinde demiryollarının yeri çok büyük önem kazanmış ve devletin izlediği bilinçli demiryolu

* Mühendislik endüstrisi kavramı, metal işleri, makine imalat ve ulaştırma araçları endüstrilerini içermektedir.

politikasıyla ÷lkedeki demiryollarının uzunlu u hızla artmı tır. Ancak buna ra men di er geç endüstrile en ÷lkelerle kar ıla tırıldı ında, Japonya'da demiryolları yapımının görelidü ÷k kaldı ı söylenebilir. (Ames, 1947: 58; Supple, 1973: 341; Milward ve Saul, 2012: 247; Goldsmith, 1998: 126-145)

Sonuç olarak, demiryolları yapımı özellikle Rusya, Almanya ve Japonya'nın endüstrile mesi üzerinde artan etkiler yaratmı tır. (Kaynak, 1996: 5) Tablo 1.2; 1830-1913 yılları arasında ÷lkelerdeki demiryolu uzunlu unu ve demiryolları yapımının geriye do ru ba lantı etkisi ile artan kömür, demir ve elik üretimini göstermektedir.

Tablo 1.2: İngiltere, Almanya, Rusya ve talya'da Kömür, Demir, Çelik Üretimi ve Demiryolları

<i>Ülkeler</i>	<i>Yıllar</i>	<i>Ülke Demiryolları (kilometre)</i>	<i>Kömür Üretimi (1000 ton)</i>	<i>Pik Demir Üretimi (1000 ton)</i>	<i>Çelik Üretimi (1000 ton)</i>
<i>İngiltere</i>	<i>1830</i>	157	22.800	688	-
	<i>1835</i>	544	28.100	1.016	-
	<i>1850</i>	9.797	50.200	2.285	334 (1871)
	<i>1880</i>	25.060	149.327	7.873	1.316
	<i>1913</i>	32.623	292.042	10.425	7.787
<i>Almanya</i>	<i>1830</i>	-	1.800	110	-
	<i>1835</i>	6	2.100	155	-
	<i>1850</i>	5.856	6.900	211.639	126 (1871)
	<i>1880</i>	33.838	59.119	2.468	690
	<i>1913</i>	63.378	277.342	16.761	17.609
<i>Rusya</i>	<i>1830</i>	-	-	-	-
	<i>1835</i>	-	-	-	-
	<i>1850</i>	504	300 (1860)	335 (1860)	1.6 (1860)
	<i>1880</i>	22.900	3.290	448	307
	<i>1913</i>	70.200	36.050	4.636	4.918
<i>talya</i>	<i>1830</i>	-	-	-	-
	<i>1835</i>	-	-	-	-
	<i>1850</i>	620	-	29 (1860)	0.65 (1864)
	<i>1880</i>	9.290	271.295 (1894)	70 (1887)	3.630 (1881)
	<i>1913</i>	19.000	700	400	846*

*Cafagna'ya göre 1913 yılında talya'da çelik üretimi 933.000 ton olarak gerçekleşmiştir.

Kaynak: Gerschenkron, (1962: 389); Kaynak (1996: 3); Ames (1947: 58); Suhara (2006: 39-40), Eckaus (1961: 307); Cafagna (1973: 290); Clough (1964: 84)

1.2.5.2 GÜMRÜK TARİFE POLİTİKASI

Geç endüstrile en ülkelerin endüstrile mesinde etkili olan sistematik unsurlardan biri de, devletin izlediği gümrük tarife politikasıdır. Dış ticaret politikasının en eski ve en çok kullanılan araçlarından biri olan gümrük vergileri, özellikle görece geri kalmış ülkelerde devlet hazinesinin önemli bir gelir kaynağını oluşturmaktadır. Bu ülkelerde tarihsel ve idari nedenlerle gümrük tarifelerinin gelir yaratma işlevi çok önemlidir. (Gerschenkron, 1962: 80; Lewis, 1967: 471) Lewis, düşük gelirli ülkelerde gümrük vergilerinin, devlet gelirlerinin önemli bir bölümünü oluşturduğunu ileri sürmektedir. (1967: 454) Ayrıca endüstri devriminden itibaren gümrük tarife politikası yerli endüstriyi dış rekabetten korumak amacıyla izlenmiştir. Bazı araştırmacılar, 19. yüzyılın sonunda Batı Avrupa'da gümrük tarifeleri yoluyla sağlanan korumacılık ve ekonomik büyüme arasında ilişki olduğunu öne sürmüştür. (Gerschenkron ve Romeo, 1968: 126; Junguito, 2010: 341; O'Rourke, 2000: 456) Dolayısıyla gümrük tarifesi politikalarının gelir ve koruma etkileri ülkelerin endüstrileleşme sürecini ve zamanını etkilemektedir. Genel olarak, gümrük tarifelerinin koruma etkisi ile hazineye gelir sağlama etkisini birbirinden ayırmak mümkün değildir.

Devlet bilinçli olarak izlenen gümrük tarife politikalarıyla bütçe mali gelirlerini arttırmayı, bir türev yarar olarak da, ülkedeki özellikle ağır endüstri yapısının korunmasını amaçlanmaktadır. Dolayısıyla devlet gelirlerinin artırılması için izlenen gümrük tarifesi politikaları, türev sonuç olarak, yerli endüstrilere bir koruma sağlamıştır. Ayrıca ülkelerde izlenen yüksek gümrük tarife politikasının bu amaçlarına ödemeler dengesi fazlası oluşturularak altın standardına geçişin kolaylaştırılması da eklenmiştir. Yüksek gümrük tarife politikası, özellikle demir, çelik ve kömür madenciliği, metalurji, makine endüstrisi ve petrol üretimi gibi bazı ağır endüstri dallarında önemli gelişmeleri tetiklemiştir, dolayısıyla ülkelerin endüstrileleşme mesinde önemli bir rol oynamıştır. Dolayısıyla yüksek gümrük tarifeleri ile birlikte ağır endüstrinin temelleri atılmıştır, bu tarifelerle desteklenmeye çalışılan yerli endüstrilerde gelişmeler görülmüştür.

Öte yandan gümrük tarifeleri ülkelerde ticaret hadlerini endüstri lehine çevirmekte, gelir dağılımı içinde karın payının yükselmesine böylece tarımdışı üretimin artmasına neden olmaktadır. (Gerschenkron, 1947: 154; Gregory, 1977: 210) Gümrük tarifeleri aynı zamanda tüketim vergileri ile uygulandıında yatırımların yönünü de etkilemektedir.

Özellikle ihracatın tarımsal ürünlerden ve ithalatın endüstriyel mallardan oluştuğu ülkelerde gümrük vergileri dış ticaret hadlerini etkileyerek önemli sonuçlar yaratmaktadır. (Gerschenkron, 1947: 154; Lewis, 1967: 472)

Bu bağlamda Rusya'nın endüstriye mesinde etkili olan devlet politikalarından biri de gümrük tarife politikasıdır. Daha önce düşük gümrük vergileri uygulanan Rusya'da, 1877 yılında ilk kez olarak gümrük vergilerinde bir yükselme gerçekleşmiştir. Ancak bu tarife sadece tüketim mallarını kapsamakta, hammadde ve yarı mamul malları içine almamaktaydı. Gümrük tarifeleri 1885 ve 1890 yılında tekrar arttırılmış , 1891 yılında ise en yüksek ve en korumacı nitelikte kavutulmuştur. Nitekim Rusya bu dönemde Avrupa'da gümrük tarifesi en yüksek ikinci ülke konumuna ulaşmıştır. (Hobsbawm, 1999: 49) Bilinçli olarak izlenen gümrük tarife politikalarıyla devlet, dışa mali gelirlerini arttırmayı amaçlamaktadır. Bir türev yarar olarak da, ülkedeki özellikle ağır endüstri yapısının korunması amaçlanmaktadır. 1890'lı yıllarda ise bu amaçlara ödemeler dengesi fazlası oluşturularak altın standardına geçişin kolaylaştırılması amacı eklenmiştir. Öte yandan Gregory, Gerschenkron'un savunduğunun tersine, Rusya'da izlenen gümrük tarife politikalarının daha çok devletin mali gücünü arttırmaya yönelik olmasının bir sonucu olarak, özellikle sanayi girdileri ithalatındaki 1868 tarifesine göre 1891 gümrük tarifesinde ortaya çıkan belirgin artışların endüstriye olumsuz katkı yaptığını öne sürmüştür. (1991: 75)

Rus devleti tarafından izlenen gümrük tarifesi politikalarına benzer olarak Japonya'da da devletin izlediği tarife politikaları hem koruma amaçlı hem de bütçe gelirlerini arttırmaya yöneliktir. 1878 yılında izlenen gümrük tarife politikasıyla gümrük vergisi oranları yükselmiştir , ancak bu tarifelerin asıl amacı hazineye gelir sağlamak olduğundan koruma oranı görece düşük kalmıştır. (Clough, 1964: 115) Japonya'da korumacılık asıl olarak 1887 tarifeleri ile birlikte başlamıştır. (Junguito, 2010: 347) Ancak 1887'de uygulanan yüksek gümrük tarifeleri Rusya'da uygulanan gümrük tarifelerinden daha düşük koruma gücüne sahipti. Bununla birlikte Gerschenkron'a göre, Japonya'da izlenen gümrük tarifesi politikaları pamuklu dokuma endüstrisi dışa olmak üzere, gelişme potansiyeli düşük endüstrilerin rekabet gücünün artmasını sağladı , ancak ülkede ileriki teknolojinin kullanılmasını sağlayan gelişme potansiyeli fazla mühendislik ve kimya endüstrilerinin rekabet gücünün azalmasına neden olmuştur. (1962: 80)

Almanya'da ise 1877 yılına kadar süren düük gümrük vergileri bu yıldan itibaren çıkarılan yasalarla sürekli arttırılmıştır. 1879 yılında Bismarck döneminde uygulanmaya başlayan demir ve çavdar tarifeleri hem endüstride hem de tarımda gümrük tarifelerinin koruma gücünün artmasını sağlamıştır. (O'Rourke, 2000: 457; Webb, 1982: 309) Ancak devletin izlediği gümrük tarife politikasının Almanya'daki endüstriye mede oynadığı rol, Rusya ile karşılaştırıldığında düük kalmıştır. Ayrıca Almanya'da gümrük tarifeleri Avrupa'da uygulanan çoou gümrük tarifelerinden daha düük koruma gücüne sahiptir. (Trebilcock, 1981: 84)

Japonya'da uygulanan gümrük tarifeleri de çok düük koruma gücüne sahiptir. Ülkede gümrük tarifeleri Batı Avrupa ülkeleri ile yapılan bazı ticaret anlaşmaları çerçevesinde hem ortalama olarak azaltılarak %5 düzeyinde belirlenmiş hem de bazı mallar için tamamıyla ortadan kaldırılmıştır. (Macpherson, 1995: 32; Baba ve Tatamoto, 1968: 164) Bununla birlikte 1880 yılından itibaren tarife gelirlerinde artışlar ortaya çıkmış, gümrük vergilerinin toplam bütçe gelirleri içindeki payı yükselmiştir. (Ohkawa ve Rosovsky, 1960: 61)

Tablo 1.3, seçilmiş kalkınmış ülkelerin uyguladıkları ortalama tarife oranlarını göstermektedir. Rusya'da uygulanan ortalama tarife oranı 1913 yılında %84 iken, Almanya'da bu oran %13, İtalya'da %18 ve Japonya'da %30 olarak gerçekleşmiştir. Rusya'da özellikle 1891 yılından itibaren uygulanan yüksek gümrük tarifeleri ve İtalya'da 1887 yılında izlenen yüksek gümrük tarife politikası koruyucu özellikleriyle bu ülkelerde ağır endüstrinin temellerinin atılmasında önemli rol oynamıştır. (Serin, 1971: 13)

Tablo 1.3: Seçilmiş Kalkınım Ülkelerinin, Kalkınmalarının Erken Dönemlerinde Uyguladıkları Ortalama Tarife Oranları (Ağırlıklı Ortalama, %)

<i>Ülkeler</i>	<i>1875</i>	<i>1913</i>
<i>Fransa</i>	12-15	20
<i>Almanya</i>	4-6	13
<i>İtalya</i>	8-10	18
<i>Japonya</i>	5	30
<i>Rusya</i>	15-20	84
<i>A.B.D</i>	40-50	44

Kaynak: Chang (2011: 39)

1.2.5.3 GERSCHENKRON'DA AĞIR SANAYİ POLİTİKALARI VE DEVLET DESTEKLERİ

Devlet destekleri konusunda geç endüstrile en ülkeler arasında çeşitli farklılıklar gözükmemektedir. Rusya'da ağır endüstri yalnızca demiryolları yapımının hızlanması ve devlet tarafından yüksek gümrük tarifeleri yoluyla koruma politikaları izlenmesiyle değil, aynı zamanda çeşitli sübvansiyonlar uygulanmasıyla daha da gelişmiştir. Bununla birlikte devlet alımları ve kar garantileri endüstriyel yapı içinde ağır endüstrinin payının hızla artmasını sağlamıştır. Gerschenkron, bir ülke ekonomisi ne kadar geri kalmışsa tarımsal sektörün endüstriye büyüyen piyasa sağlamada da o kadar yetersiz kalacağını öne sürmektedir. (1962: 353-354) Bu bağlamda iç piyasa yetersizliği ekonomik gelişmenin gecikmesine neden olmaktadır. Rusya'da devlet, izlediği politikalarla çözümlenmeyen piyasayı ikame etmeye çalışmış ve bütçe politikası ile özellikle yetersiz iç piyasaya alternatif olmaya çalışmıştır. Ancak Gregory, Rusya'da özellikle ağır endüstri mallarına olan devlet talebi ve desteğinin düşük olduğunu, ağır endüstrinin gelişiminde tarımsal kesimde artan gelirlerin önemli rol oynadığını savunmuştur. (1991: 72) Ayrıca Gregory Rusya'nın endüstriyel gelişiminin demiryolları hariç devlet girişimlerine dayanmadığını ileri sürmüştür. (1991: 72)

İtalya'da da yetersiz olan iç talebi demiryolu yapımı ve askeri endüstrilere olan kamu talebi ile ikame etmeye çalışan devlet, ağır endüstrinin gelişiminde önemli rol

üstlenmi tir. Özellikle demir, çelik, gemi yapımı ve mühendislik endüstrilerinin geli mesinde devlet talebi önemli rol oynamı tır. (Gerschenkron, 1962: 79-80; Cohen ve Federico, 2001: 66) Örne in, 1896-1908 yılları arasında ülkede mühendislik endüstrisine olan toplam talebin üçte biri devlet talebinden olu maktaydı. (Fenoaltea, 1969: 178) Di er Avrupa ülkeleri ile mukayese edildi inde talya'da devlet harcamaları ve endüstriyel mallara olan devlet talebi oldukça yüksekti. (Federico ve Toniolo, 1991: 208) Ancak Gerschenkron, talya'da devletin endüstriler için yaptı ı te viklerin düzensiz ve e it olmayan bir biçimde da ıldı ını, ülkenin endüstriyel sıçramasını gerçekle tirdi i 1896-1908 yılları arasında bu te viklerin dü ük kaldı ını ve gemi yapım, demir ve çelik gibi belirli endüstrilerde yo unla tı ını öne sürmü tür. (1955: 367)

Almanya'da ise devlet, Rusya ve talya örneklerinde oldu u gibi, a ır endüstriye yönelik politikalar izlememi tir. Almanya'da çok i levli (evrensel) bankalar, finansal kaynakları do rudan harekete geçirmi ve bu kaynaklar sayesinde yeni endüstriler yaratılmı tır. (Tilly, 1998: 13; Holborn, 1969: 382; Bruck, 1938: 81) Gerschenkron'a göre, bankaların kredi yaratma politikalarında endüstrinin geli mesinin uzun dönem gereksinimleri a ır basmı , hızlı endüstrile me için gerekli kaynak bankalardan sa lanmı tır. (1962: 14) Dolayısıyla endüstrile meyi karakterize eden önemli unsurlardan biri olan modern teknolojiye dayalı endüstriyel giri imlere sahip olma ve tarıma dayalı geleneksel yapıdan endüstriye dayalı modern bir yapıya kavu ma çabalarının finansman ihtiyaçları daha az geri kalmı ülkelerde büyük ölçüde bankalar tarafından kar ılanmı , Almanya'da oldu u gibi, bankalar endüstrile menin niteli ini derinden etkileyerek endüstriyel geli melerin ayrılmaz bir parçası haline gelmi tir.

Öte yandan geç endüstrile en ülkelerden bir di eri olan Japonya'da Meiji döneminde devlet, askeri gereksinimleri kar ılamak amacıyla birçok a ır endüstri kurulu unun temellerini attı ve bunları bizzat kendi i letti. Bu çerçevede gemi yapım, kimya, madencilik, metalurji ve maden i leme endüstrilerinde geli meler ve bu endüstrilerin üretkenliklerinde artı lar görülmü tür. Özellikle metalurji ve makine endüstrileri 19. yüzyıl boyunca istikrarlı büyümü tür. (Shionoya, 1968: 74)

1.2.5.4 B R ZORUNLU TASARRUF ARACI OLARAK VERGİ POLİTİKALARI

Geli mi sermaye piyasasından yoksun ve iç kaynak yetersizli i ile kar ı kar ıya olan görelî geri kalmı ülkelerde, kamu kaynaklarının seferberli i için temel araç

vergileme politikalarıdır. Vergileme, hem gerçekle tirdi i do rudan katkılar hem de kontrol ve te vik açısından yarattı ı dolaylı etkiler nedeniyle ekonomik kalkınmanın finansmanında önemli rol oynamaktadır. (Demircan, 2003: 98) Devletlerin vergileme sisteminin mali tarihi iki döneme ayrılmaktadır. Mali tarihin ilk dönemi devletlerin sadece ekonomik kaygılarla vergileme politikaları izledi i dönemdir. Bu dönemde vergiler sadece bütçeye ek gelir sa layan araçlar olarak kullanılmaktadır. Mali tarihin daha sonraki dönemi ise, devletlerin sosyo-politik kaygılarla vergileme politikaları izledi i dönemdir. Bu dönemde vergiler önemli toplumsal sonuçlar yaratan araçlar olarak kullanılmaktadır. (Barnett, 2004a: 245)

Daha öncede belirtildi i gibi, görel i geri kalmı ülkelerde endüstriyel geli menin önündeki en büyük engel sermaye kıtlı ı oldu undan, bu ülkelerde sermaye birikimi sürecini hızlandıracak politikalar endüstrile me sürecinde önemli rol oynamı tır. Özellikle görel i geri kalmı lık arttıkça tasarruf oranlarının ve fon arzının azalması nedeniyle bu ülkelerde endüstriyel yatırımları finanse etmek için yurtiçi tasarruflar vergilendirme yoluyla arttırılmı tır. (Gerschenkron, 1962: 20) Dolayısıyla görel i geri kalmı ülkelerde zorunlu tasarruf politikası, kalkınmanın önemli bir finansman aracı olarak kullanılmı tır. Bu ülkelerde özellikle giri imcilikten kaynaklanmayan gelirler etkin olarak vergilendirilmi ve verimli yatırımlar yapan endüstriyel giri imcilere te vikler sa lanmı tır. (Gerschenkron, 1962: 20; Demircan, 2003: 100)

Dolayısıyla ekonomik geli me sürecinde büyük önem arz eden zorunlu tasarruf politikası endüstri devriminin Avrupa ve daha sonra Asya'ya yayılma sürecinde geç endüstrile en ülkelerde ikame edici ögenin yapısına göre önemli rol oynamı tır. Bu ba lamda geç endüstrile me sürecinde vergileme politikası, devletin temel i levlerini yerine getirirken kullandı ı kaynak olmaktan öte, ikame edici kurumun bilinçli bir hedefe varmak için kullandı ı etkin bir aygıt olarak ele alınmaktadır.

Zorunlu tasarruf politikasının fonksiyonelli i, ikame edici kurumun niteli i ve ülkelerin görel i geri kalmı lık düzeyi ile ili kilidir. Özellikle temel ikame edici kurumun devlet olarak öne çıktığı geç endüstrile me sürecinde, devletin sermaye birikimindeki ve giri imcilikteki rolüne paralel olarak endüstrile menin finansmanında ve yönlendirilmesinde zorunlu tasarruf aracı olarak vergiler kullanılmı tır. Bu ba lamda çok görel i geri kalmı ülkelerde endüstrile me için gerekli ko ulları ikame eden sistematik unsurlar

zenginle irken, bu ülkelerin endüstrile me deneyimlerinde vergi politikaları kalkınma aracı olarak ortaya çıkmaktadır. (Gerschenkron, 1962: 127; Inkster, 2002: 58)

“Görelî geri kalmı ülkelerde sermaye kayna ı, endüstrile me için eksik olan gerekli ko ulların ikamesi için sadece bir örnektir. Bir ülke endüstriyel sıçrama ba langıcında ne kadar geri kalmı sa endüstrile me süreci o kadar çok zengin ve karma ık bir resim çizmeye uygundur –böylelikle ço unlukla oldukça verimsiz olan kendi endüstri öncesi tarihi ile merak uyandırıcı nitelikte bir zıtlık olu turmaktadır” (Gerschenkron, 1962: 358).

Vergileme politikasının etkin olarak kullanıldı ı ülkelerde devlet giri mcili inin üstlendi i endüstriyel sıçrama, özellikle zorunlu tasarrufların demiryolları yapım politikaları ve a ır endüstrinin te vik edilmesinde kullanılmasıyla ortaya çıkmı tur. Görelî geri kalmı lık düzeyinin yüksek oldu u ülkelerde, politika araçlarını görece daha fazla olu turma zorunlulu unun ortaya çıkması bu araçların kısıtlı oldu u tarihsel artlar içinde dahi etkin bir vergileme politikası ile endüstrile meye katkı sa lanması sonucunu do urmu tur.

Geri kalmı ülkelerde zorunlu tasarruflar özellikle tarımsal kesim üzerinden elde edilmi , köylüler üzerindeki mali yükümlülük artmı tur. Bu ba lamda vergilerin iki önemli i levini reddetmek mümkün de ildir. Birincisi, devlet gelirleri artmı , ikincisi ise vergi yükü köylüleri daha çok tarımsal mal ihracatı yapmaya özendirmi tir. Tarımsal ürünlerin dı satımı artmı , tarımsal kesim ticarile mi , piyasa için yapılan tarımsal üretim miktarı hızla yükselmi tir. Böylece tarımsal kesim endüstriyel politikalara dahil edilmi tir. Ekonomik geli me sürecinin ba langıç safhasında tasarruf ve yatırımların kayna ı olan tarımsal kesim, yatırımların finansmanı açısından önemli bir kaynak olmu tur. Özellikle görelî geri kalmı ülkelerde, endüstriyel yatırımlar için gerekli olan sermaye birikimini önemli ölçüde sa layan tarımsal kesim, ülkelerde ekonomik geli menin ba langıcında, sürükleyici olmasa da endüstrile me sürecini besleyici rol üstlenmi tir. (Ü ür, 2001: 77-78)

Öte yandan geri kalmı ülkelerde köylüler topra ı i leme biçimlerini ve buna ba lı olarak üretim düzeyini de i tirerek devlet politikalarına dolaylı olarak kar ılık vermektedir. Bu ba lamda vergileme politikaları tarımsal üretim hacmiyle yakından ilgili olan devletin amaçlarına uygun düzenlenmektedir. Ancak köylüler özellikle fiyatlara ba lı olarak pazara getirmeye karar verdi i artık miktarını kendileri belirlemektedir. Dolayısıyla iç ticaret hadleriyle ilgili devlet politikası pazarlanan artık miktarının saptanmasında önemli bir unsurdur. (Birtek ve Keyder, 1976: 32) Bu ba lamda tarımsal mallar ile

endüstriyel mallar arasındaki iç ticaret hadlerinin gelişimi de sektörlerarası kaynak transferinin önemli araçlarından biridir. Göreli geri kalmı ülkelerde özellikle endüstriyel malların tüketiminden alınan vergiler iç ticaret hadlerinin tarımın aleyhine dönmesine neden olurken, tarımsal sektörden endüstriye vergi yoluyla kaynak aktarımı kolaylaşmıştır. (Gerschenkron, 1947: 154; Kazgan, 2013: 213-217; Lewis, 1967: 485)

Rusya'da müdahaleci devlet yapısının temelini devletin izlediği zorunlu tasarruf politikası oluştururken, bu politikayla köylü ve proleterya üzerine artırı ve azalan oranlı vergiler konulmuştur. Ülkede zayıf tüketici sınıflarından toplanan vergiler başta demiryolu yapımı olmak üzere endüstriyel alanlara yönlendirilmiştir. (Gerschenkron, 1962: 20) Böylece devlet, köylülerden endüstriye yaptığı gelir transferiyle ekonomik gelişim için katkıda bulunmuştur. Ayrıca hem ülkeye yabancı sermaye girişini arttırmak hem de rublenin stabilizasyonu için Rusya'da izlenen sıkı para politikaları neticesinde 1897 yılında altın standardı kabul edilmiştir. Dolayısıyla, Rusya'da devlet hem zorunlu tasarruf politikasıyla elde ettiği yurtiçi fonları hem de yabancı yatırım fonlarını yabancılardan ya da dolaylı yollarla endüstriyel alanlara yöneltmiştir.

1861-1880 yılları arasında İtalya'da da tarımsal vergilerden elde edilen gelirler, toplanan vergiler tarımsal kesimi kaçınılmaz biçimde ekonomik gelişim politikalarının içine dâhil etmiştir. (Gerschenkron ve Romeo, 1968: 111) Bazı görüşlere göre; İtalya'da devletin izlediği vergileme politikaları ile birlikte refah transferinin önündeki engeller ortadan kalkmış, yerli kaynakların hareketliliğinin sağlanmasında tarımsal kesimden elde edilen gönüllü ve zorunlu tasarruflar önemli rol oynamıştır. (Bonelli, 1994b: 105; Fenoaltea, 2003a: 697) Buna karşılık, bazı görüşlere göre ise İtalya'da 1861-1880 yılları arasında köylülerden endüstriye yapılan gelir transferi görece düşük olmuştur, devlet girişimci ve teşvik unsuru olarak endüstriyel süreçte çok az rol oynamıştır. (Cafagna, 1973: 319; Zangheri, 1969: 28-29)

Japonya'da ise devlet zorunlu tasarruf politikasıyla elde ettiği yurtiçi fonları demiryolu, liman ve gemi yapımına, madencilik ve metalurji endüstrilerine, kömür ve doküma üretimine yöneltmiştir. (Lockwood, 1951: 95; Macpherson, 1995: 31; N. Nakamura, 2000: 192; Crawcour, 1965: 42)

Sonuç olarak, vergileme politikaları bazı ülkelerin endüstrile me deneyimlerinde daha etkin rol oynarken, bazı ülkelerde daha az etkin ya da tamamen i levsiz olabilmi tir. Devletin ikame edici öge olarak fazla öne çıkmadı ı ülkelerde vergileme aktif bir politika aracı olarak kullanılmamı , Almanya gibi daha az geri kalmı ülkelerde endüstrile me süreci temel olarak çok i levli (evrensel) bankalar tarafından finanse edilmi tir. Rusya ve Japonya gibi çok geri kalmı ülkelerde devletin ikame edici öge olması nedeniyle vergileme politikası endüstrile menin finansmanında temel rol oynamı tir. talya'da ise, devlet sadece endüstrile me için gerekli altyapının olu turulmasında zorunlu tasarruf politikası izlemi tir. Dolayısıyla Gerschenkron'a göre, devletin temel ikame edici öge olarak ortaya çıktı ı görel i geri kalmı lık düzeyi yüksek olan geç endüstrile en ülkelerde vergileme, endüstrile menin finansmanında belirleyici bir kaynak aktarma aracı olarak kullanılmı tir. kame edici ögenin bankalar oldu u görel i geri kalmı lık düzeyi dü ük olan geç endüstrile en ülkelerde vergileme politikası endüstrile me sürecinde kaynak tahsisi amacıyla de il devletin bayındırlık, savunma, adalet gibi temel i levlerini sürdürmesinde gerekli olan gelir yaratma aracı olarak kullanılmı tir.

Gerschenkron'un Geç Endüstrile en Ülkeler Tezi'nde ele aldı ı sistematik unsurların yanısıra, ülkelerin benimsedi i ekonomik yakla ımlar ve "ideoloji"ler de endüstrile me sürecinde etkili olmu tur. Gerschenkron'a göre, bu dü ünçe sistemleri geri kalmı ve ileri ülkeler arasında büyük farklılıklar göstermi tir. (1962: 22-26) Ona göre, ngiltere'de liberalizm, Almanya'da ulusalcılık ve Rusya'da Marksizm endüstrile me sürecinde etkili olurken, talya'da endüstrile menin temelini olu turacak güçlü bir dü ünçe sistemi ortaya çıkmamı tir. (1955: 373-374)

1.2.6 GERSCHENKRON'DA KAME ED C ÖGELERE KAR IN SIÇRAMA YAPAMAYAN ÜLKELER

Gerschenkron, görel i geri kalmı ülkelerde endüstriyel büyüme için gerekli artları sa lamaya çalı an ikame edici ö elerin zaman zaman ba arısız oldu unu öne sürmü tür. Ona göre, Rusya ve Almanya endüstriyel sıçramalarını gerçekle tirebilmi ülkeler arasında yer alırken, 1920'lerde Bulgaristan'da endüstrile me süreci için gerekli ko ulların yerine geçecek ülkeye özgü kurumlar ve kurumsal nitelikler yaratılamamı tir. (1962: 230) 1909-1937 yılları arasında Bulgaristan'da endüstriyel üretim hacmi artmı , ancak bu üretim artı ları daha çok tekstil endüstrisi ba ta olmak üzere geleneksel endüstrilerde

yo unla mı tır. Dolayısıyla bu dönemde Bulgaristan'da endüstriyel altyapının niteli i ve ileri teknolojinin kullanılması açısından önemli de i imler ortaya çıkmamı tır.

Bulgaristan'da devlet endüstriye yeterince destek olmamı , bankalar ve yabancı sermaye optimal düzeylerde kullanılmamı ve ülkeye giren yabancı sermaye yanlı endüstrilere yönlendirilmı tır. Ayrıca devletin izledi i gümrük tarifesi politikaları endüstriyel yapıyı de i tirememı , mevcut üretim yapısını güçlendirmı tır. (Gerschenkron, 1962: 198-234) Dolayısıyla ikame edici öge olan devlet i levini yerine getiremedi inden bu ülkede ya anan endüstriyel büyüme dü ük kalmı tır. (Gerschenkron, 1962: 202) Ülkede gerek 1905 ve 1906 yıllarında kurulan Alman tipi bankalar, gerekse 1909-1937 döneminde devletin izledi i endüstrile me amaçlı politikalar ve yapılan reformlar endüstriyel sıçrama için uygun olan çatıyı olu turamamı ve ülke ekonomisinde yönlendirici rol oynayamamı tır. (Gerschenkron, 1962: 233) Bu ba lamda sınai büyüme e risinde bir sıçrama gerçekte tiremeyen Bulgaristan'da endüstrile me süreci, konjonktürün yükseldi i dönemde gözlenen niceliksel bir geli im biçimine dönü mü , ülkede niteliksel de i im sa lanamamı tır.

1.3 GERSCHENKRON'UN GEÇ ENDÜSTR LE EN ÜLKELER TEZ 'NE YÖNELT LEN ELE T R LER

Geç Endüstrile en Ülkeler Tezi hem mekansal sınırlaması hem de zamansal sınırları olan bir yakla ımdır. Gerschenkron geli mi ve geri kalmı ülkelere özgü farklı ko ulları kullanarak geli tirdi i modelinde, iktisadi geli menin sadece endüstrile me yönünü kullanarak kendini sınırlamaktadır. Bu alan sınırlamasına büyük ölçüde 19. yüzyıl Avrupası'nı dikkate alarak zaman ve mekan açısından da iki ekseni katmı tır. Bu ba lamda endüstrile me süreçlerinde finansal kurumların özellikle de bankaların ve daha çok devletin rolüne atfetti i önem ve kilit roller nedeniyle kalkınma literatüründe oldukça tartı ma yaratmı tır. (ahinkaya, 2005: 10)

Gerschenkron Geç Endüstrile en Ülkeler Tezi'nde, Marksist kuramın ve kalkınma literatüründe ülkelerin endüstrile me sürecine giri ini kuramsal olarak irdeleyen yakla ımlardan biri olan Rostow'un Geli me A amaları Yakla ımı'nın aksine, geç endüstrile en ülkeler olarak nitelendirdi i ülkelerin geli me do rultularının erken endüstrile en ülkelerin deneyimlerinden hangi noktalarda farklı olduklarını saptamayı amaçlamaktadır. Dolayısıyla geri kalmı ülkelerin endüstrile me sürecinde erken

endüstriyel ülkelerin gelişme rotasını izlediği görüşünü reddeden Gerschenkron, Marksist genellemenin “*endüstri açısından en gelişmiş ülke endüstri merdiveninde peşinden gelenlere sadece kendi geleceğinin bir imgesini sunar*” düşüncesini de eleştirmiştir. (1962: 6) Ayrıca Gerschenkron endüstriyel ülkelerin hepsinin birbirine benzer belgeleri arasında geçtiği görüşüne karşı çıkarak, sanayilemekte geç kalmış ülkelerin endüstriyel sürecinin, erken endüstriyel ülkelere temel olarak farklılıklar gösterdiğini ve bunun da esas olarak “*geç kalanların*” endüstriyel sürecini tamamlamış ülkeleri “*yakalama*” çabasının yoğunluğundan kaynaklandığını ileri sürmüştür. (1962: 7)

Bu bağlamda Gerschenkron’a göre, endüstriyel bir dizi benzer tecrübenin tekrarı biçiminde değil, ülkelerin endüstriyel olanak tanıyacak kurumları oluşturup geliştirmeleri yoluyla gerçekleşen karmaşık süreçler bütünüdür. (Aktaran: Chang, 2011: 30) Dolayısıyla ülkelerde endüstriyel süreci Rostow’un Gelişim Aşamaları Yaklaşımında iddia ettiği gibi doğrusal ve kendiliğinden bir yol izlememi, bu yakalama süreci erken endüstriyel ülkelere benzeri olmayan kurumsal yeniliklerin oluşturulması sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda Geç Endüstriyel Ülkeler Tezi’ne göre, görece geri kalmış ülkelerin endüstriyel gelişmesini sağlayan temel mekanizma, Rostow’un Gelişim Aşamaları Yaklaşımında öne sürdüğü önkoşulların varlığı değil, önkoşulların ülkelerde olmamasının bir sonucu olarak, bu unsurları ikame edici öğelerin ortaya çıkmasıdır. (Gerschenkron, 1967a)

Buna karşılık Trebilcock, geri kalmış ülkelere bir sıçramanın gerçekleşmesi için varılması gereken önkoşulların yerini alan ikame edici öğelerin ancak belirli durumlarda ortaya çıktığını öne sürmüştür. (1981: 423) Örneğin, çok geri kalmış ülkelere ikame öğelerin etkili olabilmesi endüstriyel için gerekli sosyal altyapının oluşturulmasına ve endüstriyel gelişmeye karşı çıkan iktidarcı güçlerin kırılmasına bağlıdır. (Trebilcock, 1981: 423) Öte yandan Gerschenkron, tam endüstriyel sürecini formüle ederken, bu ikame edici öğelerin nasıl ortaya çıkacağını açıklamıştır. Ona göre, geç endüstriyel ülkelere ileri teknolojik bilgi ve donanım teknoloji transferiyle, sermaye birikimi yabancı sermaye ithalatı ve zorunlu tasarruflarla, nitelikli iktidarcı güçlerin sermaye yoğun üretim teknolojisinin benimsenmesiyle ve girişimci sınıfı devletin bizzat ekonomide girişimci olarak yer almasıyla ikame edilmiştir. (Aktaran: Trebilcock, 1981: 11) Bu bağlamda Rostow’un Gelişim Aşamaları Yaklaşımında öne sürdüğü yaratıcı girişimcilik, Gerschenkron’un tezinde önemini yitirmiştir. (Aktaran: Trebilcock, 1981: 11) Ayrıca

Rostow tarımsal kesimde modernleşmenin sağlanmasını önemli bir önkoşul olarak kabul ederken, Gerschenkron Geç Endüstrileen Ülkeler Tezi'nde tarımsal kesimi ihmal etmiştir. (Aktaran: Trebilcock, 1981: 10)

Gerschenkron'un, ülkelerin gerikalmılık derecesi azaldıkça endüstrileme süreci için gerekli önkoşulların yerine geçen kurumlar ve kurumsal niteliklerin de iklik göstereceği görüşü Trebilcock tarafından eleştirilmiştir. Ona göre, bu de iklik Gerschenkron'un öne sürdüğü gibi muntazam olmamı, bu süreçte ülkelerde "*melez (mix)*" bir yapı ortaya çıkmıştır. (1981: 285) Erken endüstrileen ülkelerden teknolojiyi elde eden geç endüstrileen ülkelerin modern teknoloji kullanımını arttıkça, bu ülkelerin gerikalmılık derecesi hızla azalmı, böylece devlet ve bankaların birlikte yer aldığı yapılar ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla teknoloji transferi bir yandan ülkelerin göreligerikalmılık derecelerinin azalmasını sağlarken, di er yandan da ülkelerde göreligerikalmılık derecesine göre ortaya çıkan farklı kurumsal aygıtların birleşmesine neden olmuştur. (Trebilcock, 1981: 285) Örneğin, 1905-1914 yılları arasında Rusya'nın göreligerikalmılık derecesinin azalmasıyla hem devlet hem bankalar endüstrileme sürecine katkıda bulunmuştur. (Trebilcock, 1981: 284)

Öte yandan Gerschenkron'un, gerikalmılığın nispeten daha az olduğu ülkelerde ikame edici öğe olarak devletin yerini çok i levli (evrensel) bankaların aldığı görüşü de eleştirilmiştir. Sylla, endüstrileme için gerekli olan sermaye hareketliliğinin sağlanabilmesinde ülkelerin bankalara olan ihtiyacının gelişmişlik düzeyleriyle ilgili olmadığını öne sürmüştür. Ona göre, bankalar hem gelişmiş hem de göreligerikalmılık bütün ülkelerin endüstrileme sürecinde aktif rol oynamıştır. (1991: 49) Oysa Gerschenkron, Geç Endüstrileen Ülkeler Tezi'nde hem daha spesifik özelliklere sahip bir banka tipinden hem de belirli bir düzeyde gerikalmılığa sahip olan ülkelerde bu bankaların oynadığı rolden bahsetmektedir. Gerschenkron'a göre, Almanya gibi daha az gerikalmılık ülkelerde endüstrileme sürecinde en önemli rol oynayan kurumlar çok i levli (evrensel) bankalar olmuştur. Sylla ise, bankaların endüstrilemede oynadığı rolün o ülkenin göreligerikalmılık düzeyi ile ilgili olmaktan çok, bankacılık düzenlemelerine ve bankadışı güçlerin endüstrilemede oynadığı role bağlı olduğunu savunmaktadır. (1991: 50) Örneğin, Rusya'da 1890'lı yılların başında yaşanan endüstriyel sıçramada devletin rolünü vurgulayan Gerschenkron'un aksine Crisp, bu dönemde bankacılığın hızla büyüdüğünü ve bankaların sermaye stoku ve yükümlülüklerinin iki kattan daha fazla

arttı nı savunmu tur. (1967: 219) Dolayısıyla Gerschenkron bankaların ülkelerdeki etkinli ini ve niteliklerini yeteri kadar dikkate almamı tır. (Sylla, 1991: 60)

Öte yandan Geç Endüstrile en Ülkeler Tezi'nde ikame öge olarak ele alınan devlet faktörü erken endüstrile en ülkelerde önemli bir rol oynamazken, geç endüstrile en ülkelerin kalkınmasında önemli bir rol oynamaktadır. Ancak bazı yazarlara göre, devlet, yalnızca geç endüstrile en ülkelerin endüstrile me sürecinde etkin olmamı , örne in ngiltere gibi erken endüstrile en bir ülkede de kalkınma sürecinde olumlu katkılarda bulunmu tur. (Weiss ve Hobson, 1999: 116; Hobsbawm, 2008: 47; Chang, 2011: 42)

Yine Geç Endüstrile en Ülkeler Tezi'ne göre, temel ikame edici kurumun devlet olarak öne çıktı ı çok geri kalmı ülkelerde endüstrile menin finansmanında ve yönlendirilmesinde zorunlu tasarruf aracı olarak vergiler kullanılmı tır. (Gerschenkron, 1962: 358) Bu çerçevede bu ülkelerde devletin zorla tasarrufla topladı ı mali gelirleri nasıl harcadı ı önemli bir soru olarak kar ımıza çıkmaktadır. Özellikle endüstrile me amaçlı harcamaların bütçe harcama kalemleri içindeki payının yüksek olması devletin endüstrile menin finansmanında önemli rol oynadı nı göstermektedir. Bu ba lamda Gerschenkron çok geri kalmı ülke olarak ele alınan Rusya'da, devletin izledi i zorunlu tasarruf politikası sonucunda elde edilen fonların endüstriyel yatırımların finansmanında etkin rol üstlendi ini savunmu tur. Ancak Arcadius Kahan, Paul Gregory ve McKay Rusya'nın bütçe harcama kalemlerinin çok az bir kısmının endüstrile me amaçlı harcandı nı öne sürmü tür. (Kahan, 1967: 465; Gregory, 1994: 60; McKay, 1970: 9) Gerschenkron'un Rus devletinin endüstrile me sürecinde oynadı ı rolü abarttı nı öne süren McKay'e göre, Rusya'da devlet endüstrilere sınırlı te vikler sa lamı tır. (1970: 6-7) Bu çerçevede McKay, Rusya'da devlet politikasının temel özelli inin do rudan ekonomiyi desteklemek de il, görelili geri kalmı lı n üstesinden gelmek için yabancı giri imciyi ve yabancı sermayeyi te vik etmek oldu unu öne sürmü tür. Bu ba lamda Rusya'nın endüstrile mesinde yabancı giri imci ve yabancı sermaye önemli rol oynamı , böylece devlet endüstrile me sürecinde dolaylı olarak yer almı tır. (McKay, 1970: 9) Kahan'a göre ise, ekonomik geli meye yönlendirilen devlet gelirleri oldu undan çok daha fazla hesaplanmı tır. Üstelik ekonomik geli me alanına aktarılan fonların büyük bölümü de demiryolu yapımında kullanılmı tır. Bu ba lamda Kahan'a göre, Rusya'da devletin izledi i endüstriyel politikaların tek göstergesi demiryolları yapımı için yapılan harcamalardır. (1967: 460) Tablo 1.4; 1903 yılının devlet bütçesi harcamalarının resmi

da ılımını farklı harcama kategorilerini dikkate alarak yansıtmaktadır. Tablo 1.4’de görüldü ü gibi, harcama kategorileri içinde sadece %16.4’lük bir paya sahip olan ve bu oranın da büyük kısmı kıtlık yardımlarına giden ekonomik ve kültürel harcamalar endüstrile me açısından sadece dolaylı bir katkı yaparak, çok verimli olamamı tır. 1892-1912 yılları arasında bütçe harcama kalemlerinden ekonomik ve kültürel harcamalar toplamı 691.7 milyon ruble iken bu kategorideki harcamaların 565.2 milyon ruble kadardı rudan kıtlık yardımı olarak yapılmı tır. (Kahan, 1967: 466) Dolayısıyla Kahan’a göre devletin manüfaktürler ile madencilik için yaptı ı harcamalar hiçbir zaman kıtlık harcamaları tutarına yakla amamı tır. (1967: 465-467) Yine Tablo 1.4’de görüldü ü gibi; devlet borçları ve faiz ödemelerinin bütçedeki harcama kalemleri içindeki oranı yüksektir. Dolayısıyla Kahan’a göre, devletin iç borçlanma için çıkardı ı borç senetleri özel giri ime ait endüstrinin çıkardı ı borç senetleriyle rekabet etmi , devletin iç borçlanma politikaları yerli sermaye kıtlı na neden olmu tur. (1967: 467)

Tablo 1.4: 1903 Devlet Bütçesi Harcamalarının Resmi Da ılımı

<i>Harcama kategorileri</i>	<i>Yüzde (%)</i>
<i>Ekonomik ve kültürel harcamalar</i>	16.4
<i>Devlet borçları ve faiz ödemeleri</i>	22.2
<i>Milli savunma harcamaları</i>	36.0
<i>Yönetim harcamaları</i>	25.3

Kaynak: Kahan (1967: 465)

Bununla birlikte Gerschenkron’a göre temel ikame edici öge olarak devletin öne çıktı ı Rusya’da izlenen zorunlu tasarruf politikası köylülü ün fakirle mesine neden olmu , tarımsal kesim üzerindeki a ır vergi yükü köylüleri daha çok tahıl ihracatı yapmaya zorlamı tır. Ancak Simms, Plaggenborg ve Gregory özellikle dolaylı vergi gelirlerindeki artı n yükselen vergi oranlarından de il tüketilen malların artı ndan kaynaklandı nı öne sürmü tür. (Simms, 1977: 386-389; Plaggenborg, 1995: 61-65; Gregory, 1982: 130) Vergiye konu olan tüketim malları giderek artarken vergilerin uygulama alanı da geni lemi , bu mal ve hizmetlere olan talebin artması ile birlikte vergi gelirleri artmı tır. Hatta 19. yüzyılın sonunda vergiye konu olan mallara yapılan tüketim harcamaları vergi oranlarındaki artı a göre daha hızlı yükselme tir. (Simms, 1977: 386; Plaggenborg, 1995: 61) Örne in, 1880-1890 yılları arasında ki i ba na dü en pamuk tüketimi %56.5, 1890-

1900 yılları arasında çay tüketimi %30, 1888-1894 yılları arasında kibrit tüketimi %10 ve 1892-1900 yılları arasında gazya ı tüketimi %28 artmı tır. (Simms, 1977: 389; Sanders, 1984: 658) Öte yandan, 1893-1900 yılları arasında Rusya'da ki i ba ına dü en çay tüketimi 0.73 pound iken 0.94 pound, eker tüketimi 8.28 pound iken 11.2 pound, pamuk tüketimi 3.52 pound iken 4.32 pound, gazya ı tüketimi ise 10.6 pound iken 13.4 pound olarak gerçekleşti mi tir. (Von Laue, 1969a: 274) Bu dönemde sadece devlet müdahalesinden dolayı alkollü içecek tüketiminde azalmalar meydana gelmi tir. Dolayısıyla Rusya'da alkollü içecek dı ında dolaylı vergiye konu olan tüm malların tüketimi yükselme , böylece 1881-1899 yılları arasında iki tüketiminden elde edilen gelir dı ında vergi gelirleri %850 artmı tır. (Plaggenborg, 1995: 64-65) Bu ba lamda köylülerin dolaylı vergileri ödeme gücündeki artı ekonomik durumlarının iyile ti inin göstergesi olarak kabul edilmi tir. (Simms, 1977: 382)

Öte yandan Gerschenkron 19. yüzyılda kuramsal ögelerden çok, pragmatik yakla ımın ekonomi politi i belirledi ini öne sürmü tür. Bu ba lamda geç endüstrile en ülkelerin kalkınmasında önemli rol oynayan devlet, Alman iktisatçı Friedrich List'in dü ünceleri ba ta olmak üzere 19. yüzyılda geçerli olan çe itli ideolojilerden etkilenmi tir. Bu nedenle 19. yüzyılda devlet endüstrilere merkantilist çerçevedeki bütün yardımları ve sübvansiyonları uygulamı , son derece korumacı bir gümrük politikası yürütmü , özellikle ekonomik ve askeri amaçlarla yeni demiryolu hatları kurmu tur. (Trebilcock, 1981: 415) Oysa Trebilcock, ülkelerin görelı geri kalmı lık derecesi arttıkça ekonomide sektörel ve bölgesel dengesizliklerin artaca ını ve ikili (dual) yapının ortaya çıkaca ını, bu ba lamda devletin kar ı kar ıya kaldı ı ekonomik sorunların artaca ını öne sürmü tür. (1981: 424-425) Dolayısıyla geç endüstrile en ülkelerde devlet politikaları, sadece endüstrile meye yönelik stratejilerle sınırlı kalmamalı, aynı zamanda bu süreçte ortaya çıkabilecek ekonomik ve yapısal sorunları çözmeye yönelik tedbirleri içinde bulunduran geli me politikalarını da kapsamalıdır. (Trebilcock, 1981: 424-425)

Öte yandan ülkelerin endüstrile mesi konusunda temelde betimleyici bir analiz yapan Gerschenkron, tezine Rusya ve Almanya'nın ngiltere'ye göre geri olduklarını kabul ederek ba lamaktadır. Ancak Gerschenkron, Rusya ve Almanya gibi geç endüstrile en ülkelerin neden ilk ba ta geri olduklarını yeterince açıklayamamı tır. (Weiss ve Hobson, 1999: 115) Gerschenkron'a göre, Rusya'da hızlı endüstrile me sürecinin ya anmamasının ve ülkenin geç endüstrile mesinin en önemli nedenlerinden biri, endüstrile menin

önündeki kurumsal engellerin ortadan kalkması için gereken sürenin uzamasıdır. (1962: 123) Ayrıca Gerschenkron ülkelerde endüstrile me sürecinin ba langıç noktasını da yeterince açıklayamamı tır. Dolayısıyla Gerschenkron, “*her bir ülkenin kendine özgü deneyiminde global bir geli im modelinin yansımalarını aramak yerine, ilk ba langıç itkisinden (impetus’undan) sonra olu an de i ik endüstriyel geli me türlerini incelemeyi ye lemi tir*” (Keyder, 2009: 67).

Geç endüstrile en ülkelerin kalkınma sürecinde özellikle sava ve sava için hazırlıklar önemli rol oynamasına ra men Gerschenkron tarafından bu faktör de ihmal edilmemi tir. (Weiss ve Hobson, 1999: 115) Keyder’e göre de, Gerschenkron modelinde dı faktörleri ihmal etmi ve ülkelerin endüstriyel sıçramasının gerçekleşmesinde etkin rol oynayan siyasal ko ulları ortaya koyamamı tır. (2009: 72) Bu ba lamda Gerschenkron, geri kalmı bir ülkenin siyasal ve ekonomik yapısını büyük ölçüde etkileyen ülkelerarası e itsiz ili kilere, ba ka bir deyi le ülkenin geri kalmasında dı sal ko ulların önemine analizinde hiç yer vermemi tir. (Aktaran: Keyder, 2009: 72) Örne in, Bulgaristan’ın sıçramayı gerçekle tirememi olmasının nedenleri saptanırken bir yandan devletin yapısını ve de i ik ekonomik güçler arasındaki siyasal dengeyi, di er yandan da Bulgaristan’ın dı a ba ımlılı nı ve devletin ba ımsız bir dı ticaret politikası izlemeye ve yabancı sermaye hareketlerini etkilemeye gücü olup olmadı nı anlamak gerekmektedir. Yine geç endüstrile en ülkelerden biri olan Rusya’da yabancı sermaye ithalatı ve teknoloji transferi ekonomik geli menin sa lanmasına katkıda bulunmu , dolayısıyla dı faktörler ülkelerin endüstrile me sürecini hızlandırmı tır. (Trebilcock, 1981: 285)

Öte yandan Gerschenkron analizinde, geri kalmı ülkelerde endüstrile me sürecinde dı ticaretin etkin bir rol oynamadı nı ve sıçrama olgusunun, daha çok kendi içinden kaynaklanan dinamikler ile geli im gösteren ülkelere özgü bir olgu oldu unu öne sürmü tür. (1962: 27) Keyder’e göre;

“Gerçekten de, 19. yüzyıldaki sıçramalar, sıçramayı yapan ülkenin dünya ekonomisinden, tabiri caizse, elini ete ini çekti i dönemlere denk dü mektedir. Ancak, e er ba arılı bir endüstrile me sıçraması için, dı ekonomik ili kilerden görelili el etek çekmenin art oldu u iddia edilmeyecekse, yukarıda sözü geçen gözlemin endüstrile meyi ba aramayan ülkelerin incelenmesinde pek bir yararı olmaz” (2009: 73).

19. yüzyıl Avrupası’nda sıçramayı gerçekle tirememi ülkeler olarak Bulgaristan, Macaristan, Yunanistan ve Osmanlı Devleti ele alınırken, Gerschenkron bu ülkelerin

ba arısızlı nı ikame edici öge ve kurumların yaratılmamı olmasına ba lamaktadır. (1962: 232-234) Dolayısıyla büyük sıçramanın tüm a ırlı ı kurumsal ögelere yüklenmi tir. Bu ba lamda Gerschenkron'un analizi ülkeler arasındaki “iç benzemezlik” lere önem verdi i için tutarlı bir analizdir. Ancak bu analiz daha öncede belirtildi i gibi, dı faktörleri yeterince dikkate almadı ı ve büyük sıçramayı gerçekle tirecek siyasal ko ulları ortaya koyamadı ı için eksiktir. (Keyder, 2009: 73)

Yine Gerschenkron'un Geç Endüstrile en Ülkeler Tezi, görelı geri kalmı lık ile fabrika ölçe i ve sermaye çıktı oranının büyüklü ü arasındaki ili kiyle ilgili öne sürdü ü kesin hipotezler nedeniyle ele tirilmi tir. (Barsby, 1969: 464; Gregory, 1991: 72; Inkster, 2002: 72; Trebilcock, 1981: 422) Barsby, geç endüstrile en ülkelerde sermaye yo un mal üretimindeki artı ı endüstriyel sıçramanın ba langıcında imalat endüstrisinin dü ük büyüme hızına sahip olması ve sermaye hareketlili inin imalat dı ı sektörlerden imalat endüstrisine do ru olması ile açıklamı tır. (1969: 462) Tablo 1.5'de görüldü ü gibi, ülkelerin endüstriyel sıçramalarının ba langıcında ki i ba ına dü en imalat üretimi dü ük iken, imalat endüstrisi içinde sermaye mallarının payı oldukça yüksektir.

Tablo 1.5: Avrupa Ülkelerinde Endüstriyel Sıçrama Ba langıcında Sermaye Malları Payı, Ki i Ba ına Dü en malat Üretimi

		<i>I</i>		<i>II</i>		<i>III</i>	
<i>Ülkeler</i>	<i>Yıllar</i>	<i>Ki i Ba ına Dü en malat Üretimi (Sterlin)</i>	<i>Sermaye Mallarının Payı (%)</i>	<i>Yıllar</i>	<i>Sermaye Mallarının Payı (%)</i>	<i>Yıllar</i>	<i>Sermaye Mallarının Payı (%)</i>
<i>Fransa</i>	<i>1829</i>	7.2	11	<i>1839</i>	10.8	<i>1849</i>	10.7
<i>Almanya</i>	<i>1850</i>	6.1	7	<i>1860</i>	11.0	<i>1870</i>	17.0
<i>Rusya</i>	<i>1884</i>	3.3	28	<i>1894</i>	32.1	<i>1904</i>	36.9
<i>talya</i>	<i>1896</i>	3.4	35	<i>1906</i>	40.3	<i>1916</i>	47.0

Kaynak: Barsby (1969: 455-457-460-462)

Gerschenkron, ülkelerdeki sermaye malları üretiminin görelı yüksekli ini yenilik fırsatları ile açıklarken, Barsby ülkelerde endüstriyel büyüme ile yeni teknoloji kullanımının aynı anda gerçekle medi ini öne sürmü tür. (Gerschenkron, 1962: 73; Barsby, 1969: 462-464) Barsby'e göre, ülkelerde endüstriyel büyüme teknoloji transferi ile

de il, sermaye malları endüstrilerine yapılan yatırımların artması yoluyla sağlanmaktadır. (1969: 464) Trebilcock'a göre ise, endüstrielleme sürecinin başlangıcında gelişmiş ülkelerden teknoloji transferi yapan geç endüstrilemiş ülkeler, daha sonra yeni teknolojik ve kurumsal değişiklikler yaparak ülkenin teknolojik dinamizmini devam ettirmeye çalışır, böylece bu ülkelerde endüstriyel üretim hacmindeki artışlar daha az kesintiye uğramıştır. (1981: 422) Yine Paul R. Gregory, Gerschenkron'un aksine, Rusya'da 1912 yılında sermaye yoğun üretim teknolojisinin hafif endüstrilerde daha çok kullanıldığını öne sürmüştür. (1991: 72) Bazı araştırmacılar ise, bir ülke ne kadar geri kalmışsa o ülkede ağır endüstrinin payının o kadar yüksek olacağını görüldüğünü, ağır endüstrinin payının artmasının 19. yüzyıl teknolojisindeki genel gelişmelerin özelliklerinden kaynaklandığını savunmuştur. (Inkster, 2002: 72; Trebilcock, 1981: 422) Başlamada 19. yüzyılın ikinci yarısında Almanya'da ağır endüstri dallarında kullanılan teknolojiler hızla gelişirken, 20. yüzyılın başından itibaren yeni teknolojik gelişmelerin bir sonucu olarak ağır endüstrinin hafif endüstriye oranı azalmıştır. (Trebilcock, 1981: 422) Örneğin, endüstride çevirici güç olarak daha çok elektrik motorlarının kullanılmasıyla birlikte ülkelerde küçük ölçekli işletmeleri öne çıkaran ve hafif endüstrilerde kullanılan teknolojik ve kurumsal gelişmeler önemli hale gelmiştir. (Trebilcock, 1981: 423)

Sonuç olarak, yatırımlar kendi kendileri için talep yaratmaya yönelik olduklarından sektörel üniteler içinde ileriye ve geriye dönük bağlantıların bir bütün olarak planlanması gerekir. Bu durum, küçük küçük ilavelerle büyüeyebilen bir imalat sektörünün gerektirdiği yatırımlardan daha büyük çapta yatırımın tek bir kalemde yapılmasını zorunlu kılmaktadır. Bu nedenle geç endüstrilemiş ülkelerde, endüstriyel büyüme büyük bir sıçrama ekinde olurken, endüstrilememedeki bu ani sıçrama da daha yüksek bir büyüme hızı sağlanmalıdır. Böylece işletmelerin çapı ve sermaye yoğunluğu daha büyük yatırımları gerektirecek ölçülere varmaktadır. Bu da, endüstrilememenin ancak büyük bir çaba sonucu olacaktır ve dolayısıyla bir sıçrama olgusu yaratabileceği anlamına gelir.

1.4 GERSCHENKRON'UN YAKLAŞIMININ GENEL DEĞERLENDİRMESİ

Gerschenkron'un tezi Avrupa'nın endüstrielleme sürecinin birbirinden farklı özelliklere sahip olduğunu ortaya koyabildiği, ama aynı zamanda Avrupa'nın endüstrisini bütüncül olarak ele aldığı için önemlidir. Gerschenkron, ne Rostow'un öne sürdüğü gibi her ülkede benzer bir modernleşmenin yaşandığını kabul eder, ne de bunun tam tersi her

ülkenin endüstrile mesinin veya ekonomik geli mesinin e siz oldu unu savunur. (1962: 46-51) Geç Endüstrile en Ülkeler Tezi'ne göre, Avrupa'nın endüstriyel tarihini 'ilk' endüstrile menin bir dizi tekrarı olarak de erlendirmek yanlı olacaktır. (Gerschenkron, 1962: 44) Bu tezin önemi, özellikle 19. yüzyılda gerçekle tirilen farklı kalkınma modellerini göstermesi, her ülkede yer alan farklı içsel stratejik unsurların altını çizmesi ve özellikle geri kalmı lı n büyük oldu u durumlarda devlet müdahalesinin de bir ülkenin ve kalkınmasındaki öneminin o kadar büyük oldu unu vurgulamı olmasıdır.

Tablo 1.6: kame Ögenin Devlet Olması Durumunda Endüstrile mede Etkili Olan Temel SistematiK Unsurların Geç Endüstrile en Ülkelere Göre Durumu

<i>Temel SistematiK Unsurlar</i>	<i>Rusya</i>	<i>talya</i>	<i>Almanya</i>	<i>Japonya</i>
<i>1. Demiryolu n ası (D)</i>	Uygulanmı tır	Uygulanmı tır	Uygulanmı tır	Uygulanmı tır
<i>i) Geriye Do ru Ba lanlı Etkisi</i>	Etkindir	Az Etkindir	Etkindir	Etkindir
<i>ii) leriye Do ru Ba lanlı Etkisi</i>	Etkindir	Az Etkindir	Etkindir	Az Etkindir
<i>2. Gümrük Tarife Politikası (GTP)</i>	Uygulanmı tır	Uygulanmı tır	Uygulanmı tır	Uygulanmı tır (1899 yılından itibaren)
<i>i) Gelir Etkisi</i>	Etkindir	Etkindir	Etkindir	Az Etkindir
<i>ii) Koruma Etkisi</i>	Etkindir	Az Etkindir	Az Etkindir	Az Etkindir
<i>3. A ır Endüstri Politikası (AEP)</i>	Uygulanmı tır	Uygulanmı tır Az Etkindir	Uygulanmamı tır	Uygulanmı tır Az Etkindir
<i>4. Zorunlu Tasarruf Politikası (ZT)</i>	Uygulanmı tır	Uygulanmı tır Az Etkindir	Uygulanmamı tır kame Edici Öge Bankalar	Uygulanmı tır
<i>5. Altın Standardı (AS)</i>	Kabul Edilmi tir.	Kabul Edilmi tir.	Kabul Edilmi tir.	Kabul Edilmi tir.

Tablo 1.6, ikame ögenin devlet olması durumunda endüstrile mede etkili olan temel sistematik unsurların geç endüstrile en ülkelere göre durumunu göstermektedir. Geç endüstrile en ülkelerde devletin ekonomiye müdahalesinin boyutu geri kalmı lıkla yakından ilgilidir. Bu ülkelerde ekonominin geri kalmı lı ı arttıkça, devletin müdahalesi de o denli büyük olmaktadır. Bu ba lamda çok geri kalmı ülkelerde, Rusya örne inde oldu u gibi, endüstrile me için gerekli olan birçok ko ulun yerine devletin izledi i politikaların içerdi i unsurlar geçmi ve endüstrile me süreci erken endüstrile en ülkelerdeki endüstriyel geli meyi kolayla tıran sistematik unsurların devlet politikaları yoluyla bu ülkelerde yaratılması ile gerçekleştirilmiştir. Daha az geri kalmı ülkelerde, Almanya örne inde oldu u gibi, endüstrile me sürecinde önemli rol oynayan kurumlar bankalar olmu , devlet politikalarının endüstrile me üzerindeki etkisi çok sınırlı kalmı tır. Geç endüstrile en ülkeler içinde yer alan talya'da ise, tam bir endüstrile menin ortaya çıkmasında devletin etkin olamadı ı gözlenmiştir.

Bu ba lamda çalı manın ikinci bölümünde Gerschenkron tarafından geç endüstrile en ülkeler olarak tasnif edilen Rusya, talya, Almanya ve Japonya'da endüstrile me sürecinde devlet politikalarının rolü, sistematik unsurlar ba lamında ele alınacaktır.

K NC BÖLÜM

GEÇ ENDÜSTR LE EN ÜLKELERDE GERSCHENKRONCU ANLAMDA DEVLET POL T KALARININ ROLÜ

2.1 RUSYA'DA (1861-1913) ENDÜSTR LE ME VE DEVLET POL T KALARI

2.1.1 RUSYA'DA 1861 ÖNCES ENDÜSTR LE ME

Rusya'da endüstrile me sürecine geçi tarihi olarak literatürde ortak kabul edilen zaman, 1861 yılıdır. Bu yıl, Rusya'da tarımsal kesimde büyük bir ço unlu u olu turan serflerin Çarlık tarafından özgürlü e kavu turulmasını sa layan Azatlık Yasası'nın çıktığı yıldır. Bununla birlikte Rusya'da özellikle Büyük Petro (1682-1725) ve II. Katerina (1762-1796) dönemlerinde ortaya çıkan endüstriyel girişimlerin hem niteli i hem de büyüklü ü de erlendirildi inde, 1861 sonrasının bu endüstrile mesi birdenbire ortaya çıkmamı tır. (Polat, 2004: 1)

Bu ba lamda Rusya'da endüstrile me alanındaki ilk geli meler Büyük Petro dönemine rastlamaktadır. (Gerschenkron, 1970: 69; Blackwell, 1968: 16) Rusya'da endüstrile me için gerekli ko ulları bir bütün haline getiren ve bir sistem olu turan Büyük Petro'nun endüstriyi önem çıkarmasının ardındaki neden, Rusya'nın askeri gücüne verdi i önem olmu tur. Bu amaçla onun döneminde devlet, askeri gereksinimleri kar ılamak için birçok endüstri kurulu unun temellerini atmı ve bunları bizzat kendi i letmi tir. (Gerschenkron, 1970: 74; Sinzheimer, 1965: 215) Dolayısıyla Büyük Petro döneminde kurulan demir fabrikaları, silah fabrikaları, baruthaneler, askerlerin üniforma ihtiyacını gidermek amacıyla kurulan yünlü dokuma fabrikaları, endüstriyel yapının ordunun ve donanmanın ihtiyaçlarını kar ılamak üzere biçimlendi ini göstermektedir. Büyük Petro döneminde kurulan bu endüstrilerin bile imi, temel motivasyonun devlet ihtiyaçlarını kar ılamada yattı nı göstermekteydi. Bu ba lamda askeri gereksinimlerin kar ılanması için fabrikaların kurulması ile ba layan Rus endüstrile me süreci bu dönemde devlet güdümünde endüstrile me niteli i göstermekteydi. (Kahan, 1965: 61)

Bu çerçevede Büyük Petro döneminde askeri endüstri için önemli ürünler olan demir, çelik ve bakır endüstrilerinde önemli geli meler olmu tur. Örne in, 1700 yılında Rusya bir demir ithalatçısı iken 1716'da net demir ihracatçısı konumuna gelmi tir. 1700-1720 yılları arasında pik demir üretimi dört kat artmı tır. (S. Lee, 2002: 213) 1725'de

Urallar'da 76 demir-çelik fabrikası i letilirken, bu kurulu ların yıllık üretim tutarı yakla ık 800.000 pud* pik demire ula mı tır. (Falkus, 1986: 33) Böylece 15 ila 20 yıl içerisinde kurulan demir üretim tesisleriyle gerçekleştirilen demir üretimiyle, 220.000 ki ilik bir ordunun ihtiyaçlarının kar ılanabilece i üretim miktarına ula ılmı tır. (Baykov, 1954: 139)

Öte yandan, 1689'da Rusya'da 21 fabrika bulunurken, 1725 yılında kurulan fabrikaların sayısı 200'e ula mı tır. Bu fabrikaların 40'ı silah ve demir i leme, 15'i ise öteki metalleri i lemeyle ilgili fabrikalardı. Geri kalan fabrikaların 23'ü kereste i leme, 15'i yünlü dokuma ve 13'ü ise deri i leme alanında üretim yapmaktaydı. (Falkus, 1986: 32) Rusya'da kurulan bu endüstriyel girişimlerin %43'ü devlete aitti. Bu ba lamda Rusya'da endüstrile me amaçlı politikalar izleyen ilk Rus çarı, Büyük Petro'dur. (Anonich, 2006: 394) Dolayısıyla Büyük Petro dönemi, Rus ekonomik tarihinin di er dönemleri ile mukayese edildi inde oldukça önemli bir dönemeç olu turmaktadır.

Öte yandan Rusya'da Büyük Petro döneminde vergiler yoluyla elde edilen bütçe gelirleri endüstrile menin finansmanında temel rol oynamı tır. Bu çerçevede Büyük Petro döneminde ilk kez kelle (ba) vergisi konulmu , bu vergi 160 yıl uygulanmı tır. Kelle (ba) vergisi köylülerden yıllık ortalama 74 kopek* olarak toplanmaktaydı. Toprak sahibi olmayan köylüler 40 kopek ve kentlerde ya ayan erkek nüfus ise 50 kopek kelle (ba) vergisi ödemekteydi. (Kochan ve Keep, 1997: 91) Bununla birlikte, kelle (ba) vergisi Büyük Petro döneminde %80 yükselmesine ra men yurtiçi fonların artırılmasında yeterli olmamı tır. (Trebilcock, 1981: 225) Dolayısıyla Rusya'da kelle (ba) vergisinin yanı sıra devletin dolaylı vergi gelirleri de arttırılmaya çalı ılmı , böylece dolaylı vergi gelirleri 1701 yılında 1.196.000 ruble iken 1724 yılında 2.129.000 rubleye yükselmi tir. (Mavor, 1965: 138)

Rusya'da Büyük Petro döneminde endüstri, nüfusun çok büyük bir kısmını serflerin olu turdu u görece yoksul bir tarım toplumunun içinde geli mi tir. Bu nedenle bu dönemde izlenen devlet politikalarına kar ın, Rusya'da tarımdan endüstriye geçi in sa landı mı söylemek oldukça zordur. (Blackwell, 1968: 16) Çünkü izlenen endüstrile me politikaları sonucunda Rusya'da sosyal yapı de i memi , serflik sistemi devam etmi ve hatta daha da güçlenmi tir. (Gerschenkron, 1962: 18) Öte yandan serflik sisteminin geçerli oldu u Rus ekonomisinde tarımsal verimlilik yükseltilemedi i için, kitle tüketimine

* 1 pud: 16.3 kg tutan bir Rus a ırlık ölçü birimidir.

* 100 kopek: 1 ruble tutan Rus para birimidir.

yönelik bir iç pazar olu umunu yaratacak bir talep artı ı gerçeikle memi tir. Bu yapının do al bir sonucu olarak Rus endüstri mallarına kar ı iç talep dü ük kalmı tır. Bu ba lamda Rusya'da Büyük Petro döneminde endüstriyel giri imler artan yurtiçi talep ve geni leyen yerli pazarlar nedeniyle de il, devletin ola anüstü çabasıyla kurulmu tur. (Kahan, 1965: 63) Dolayısıyla Rusya'da bu dönemde, endüstriyel büyümenin kendi iç yapısından kaynaklanan müdahalesiz bir büyüme söz konusu olmamı tır. (Gerschenkron, 1967b: 58)

Rusya'da Büyük Petro'nun 1725 yılında ölümüyle II. Katerina'nın 1762'de tahta çıkması arasındaki dönemde endüstri alanında önemli bir geli me olmamı tır. Bu dönemde ekonomik faaliyet hacmi azalmı , ekonomide durgunluk ortaya çıkmı tır. II. Katerina döneminde ise, özellikle tüketim malları endüstrilerinde kapitalist bir geli menin ortaya çıktığı görülmektedir. Devletin ekonomiye müdahalesi azalmı , fakat devletin azalan endüstriyel müdahalelerinin yerini özel endüstriyel giri imler almı tır. Dolayısıyla ekonomik giri imi mümkün oldu unca özgürle tirmek isteyen II. Katerina döneminde izlenen liberalle tirme politikaları endüstriyel i letmelerin ve üretimin artmasına neden olmu tur. 1762'de Rusya'da bulunan endüstriyel giri imlerin sayısı 600-700 civarında iken II. Katerina'nın hükümdarlı mın sonunda endüstriyel giri imlerin sayısı 2000'i a mı tır. (Madariaga, 1996: 148) Öte yandan, devlet bu özel endüstriyel giri imlere vergi muafiyeti sa lamı tır. (Kahan, 1965: 70-79) Bu dönemde kapitalist giri imlerin ortaya çıkmasıyla beraber devlet giri imleri de varlı mını sürdürmü tür. Ancak Gerschenkron, II. Katerina döneminde endüstriyel alanda ya anan bu geli melere ra men Rusya'nın hala görelili geri kalmı bir ülke oldu unu savunmu tur. (1963b: 435)

Rusya'da seri üretime dayalı ve mekanik güce dayanan endüstrile me ise asıl olarak 1830'lu yıllarda ortaya çıkmı tır. Örne in, tekstil üretiminde Rusya'da 1850 yılında mekanik olarak çalı an, seri üretime dayalı 25 tekstil fabrikası bulunmaktaydı. (Kuyucuklu, 1982: 172) Yine Rusya'da pamuklu dokuma endüstrisi, imalat sektöründe makinele meyi ba aran ilk endüstri dalı olmu , Rus pamuklu endüstrisi 1840'lı yıllarda 700.000'lik bir i kapasitesine ula mı tır. (Ellison, 1965: 525; Kuyucuklu, 1982: 172) Bu rakam Prusya'daki 150.000 i lik kapasiteyle kar ıla tırıldı nda, Rusya'nın bu endüstri dalında oldukça önemli bir düzeyde oldu u söylenebilir. (Kuyucuklu, 1982: 172) Bununla birlikte eker, demir ve çelik endüstrilerinde mekanizasyon dü ük düzeyde kalmı tır. Örne in, 1848 yılında eker endüstrisinde buhar makinesi gücüne dayalı üretim toplam

üretimin ancak %44'üne ulaşmaktaydı. Oysa bu oran 1861'de %85'e ulaşacaktır. (Kuyucuklu, 1982: 177)

Öte yandan 1830-1861 döneminde Rusya'da bir endüstri devrimi ya anmamakla birlikte tekstil, eker, demir ve çelik gibi bazı endüstri dallarının hızlı bir gelişme göstermiş olduğu kabul edilmektedir. (Blackwell, 1965: 407-408; Crisp, 1973: 584) Örneğin, pamuklu dokuma alanında 1830 yılında 538 işletme varken ve burada 76.228 işçi istihdam edilmekteyken, 1860 yılında pamuklu dokuma alanındaki işletme sayısı 1.200'e ve bu alanda çalışan işçi sayısı 152.236'ya yükselmiştir. (Falkus, 1986: 45) Yine Rusya'da 1830 yılında eker işletme endüstrisinde faaliyet gösteren fabrikaların sayısı 57 iken, 1860 yılında bu rakam 467'ye yükselmiştir. (Ellison, 1965: 527; Falkus, 1986: 45) Ayrıca 1830-1860 yılları arasında Rusya dünya demir üreticileri içinde birinci sırada yer almış, devlet bu dönemde metalurji endüstrisinin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Örneğin, bu dönemde Rusya'da demir endüstrisinde çalışan işçünün üçte biri devlete ait fabrikalarda istihdam edilmekteydi. (Blackwell, 1968: 156)

Dolayısıyla 1830-1860 yılları arasında Rusya'da mevcut endüstriyel girişimler büyümüş ve modernleşmiştir. Zlotnikov'un hesaplamalarına göre, Rusya'da 1833 yılında 5.500 adet olan endüstriyel girişim sayısı 1850 yılında 9.848'e yükselmiştir. (Aktaran: Anonich, 2006: 400; Aktaran: Blackwell, 1968: 40) Bu fabrikalarda istihdam edilen işçü sayısı ise 1833 yılında 227.670, 1850 yılında 500.000 ve 1860 yılında 565.000 kişi olarak gerçekleşmiştir. (Anonich, 2006: 400; Ellison, 1965: 525)

Bu bağlamda 19. yüzyılın ilk yarısında Rusya'da serflik sistemi ve feodal yapı hakim olmasına rağmen ticaret ve endüstride kapitalist ilişkiler gelişmeye başlamıştır. Bu dönemde batı dokuma endüstrisinde olmak üzere, mekanizasyonun uygulandığı ve belli ölçülerde "özgür" işçi kullanan özel girişimin elinde bir fabrika yapısının ortaya çıktığı ve dolayısıyla endüstrileşmenin ilk belirtilerinin gözükmesi söylenebilir. (Polat, 2004: 128) Ancak Rusya'da 19. yüzyılın ilk yarısında yaşanan endüstriyel sıçramalar devrim niteliğinde değildir. (Pintner, 1967: 105) Çünkü 1861 yılına gelindiğinde, Rusya hala demiryolu yapımı tamamlanmamış, bankacılık sistemi gelişmemiş, Batı Avrupa ülkeleri ile mukayese edildiğinde yaşam standardı oldukça düşük olan ve endüstrileşme sürecinin başlarında bir ülkedir. (Goldsmith, 1961: 441) Dolayısıyla 1861 Azatlık Yasası öncesi dönem, ön endüstrileşme dönemi olarak adlandırılmaktadır. (Shepton, 2008: 41) Bununla

birlikte bu dönemdeki endüstriyel gelişim, ne devlet girişimlerine dayanmaktaydı ne de bilinçli bir devlet zorlamasının sonucuydu. Bu bağlamda Rusya'da 1800'lü yılların ilk yarısında görülen endüstriyel gelişimin hem 18. yüzyılda görülen endüstriyel gelişimden hem de 1861 sonrasında yaşanan endüstriyel sıçramadan çok farklı özellikler gösterdiği söylenebilir.

2.1.2 RUSYA'DA 1861 SONRASI ENDÜSTRİYEL GELİŞİM

1861 Azatlık Yasası'nı izleyen on yılda ise Rusya, geri kalmı, tarımsal temellere dayanan bir ekonomik yapı sergilemeye devam etmiştir. Ancak Rus endüstrisi 1880'li yılların ortalarından başlayarak gözle görülür bir hızla büyümüştür. Ülkede özellikle tekstil endüstrisinin 1880'li yıllardan itibaren gelişmeye başlamasıyla birlikte 1885 yılından sonra endüstriyel çıktı büyüme oranı oldukça yükselmiştir. (Gregory, 1976: 445; Goldsmith, 1961: 443) 1885-1889 yılları arasında endüstriyel çıktı büyüme oranı %6.1 olmuştur, bu oran ortalama büyüme hızının üzerinde gerçekleşmiştir. (Gerschenkron, 1947: 148)

Rusya'da özellikle 1880'li yıllardan itibaren başlayan bu endüstriyel gelişim süreci 1890'lı yıllarda doruk noktasına ulaşmıştır. 1894-1899 yılları arasında endüstriyel çıktı büyüme oranı %9 olarak gerçekleşmiştir, 1890'lı yıllar boyunca yeni endüstriyel girişimlere aktarılan sermaye yaklaşık yedi kat artmıştır. (Trebilcock, 1981: 233) Yine Gerschenkron tarafından hesaplanan endüstriyel üretim endeksine göre, Rusya'da 1889 yılından endüstriyel üretim hacmi sürekli artmıştır, 1889 yılında 26.74 olan endüstriyel üretim endeksi, 1896'da 41.94 ve 1900'de 61.05 olmuştur. (Gerschenkron, 1947: 146) Bu bağlamda Rusya, hem içsel dinamikler açısından hem de dünya ölçeğinde endüstriyel ülkelerle karşılaştırılabilir olarak, 1890'lı yılların başında sanayile en yakın ekonomi haline gelmiştir.

Dolayısıyla 19. yüzyılda geri kalmı ülkelerde ortaya çıkan endüstriyel sıçramanın büyüklüğü, diğer ülkelerin göreceli geri kalmı derecesiyle ilişkilidir. Gerschenkron, Rusya'da endüstriyel sıçramanın 1890'larda gerçekleştiğini öne sürmüştür. (1962: 44; 1947: 150) Bu bağlamda erken endüstriyel ülkelerle mukayese edildiğinde hızlı endüstriyel büyümeye sahip bir ülke olan Rusya'da 1885-1913 döneminde endüstriyel üretim artışı hızı %5.72 iken, İngiltere'de aynı dönemde bu oran %2.11 olarak gerçekleşmiştir. (Gerschenkron, 1962: 44; Gerschenkron, 1947: 156) Yine 1861-1900 yılları arasında Rusya'da endüstriyel üretim hacmi 7 kat artarken, aynı dönemde

Almanya’da endüstriyel üretim hacmi 5 kat, Fransa’da 2.5 kat ve İngiltere’de 2 kattan daha az artmıştı. (Wolfe, 1967: 200) Dolayısıyla Rusya, 19. yüzyılın sonunda endüstriyel üretim süreci başlarıyla sonuçlanan ülkeler içinde endüstriyel sıçramayı en kısa sürede tamamlayan ülke olmuştu. (Gerschenkron, 1970: 74; Gerschenkron, 1967b: 51)

Rusya’da 1890’lı yıllar boyunca özellikle dokuma sektörü en hızlı gelişen endüstri dalı olmaya devam etmişti. Nitekim 1860 yılında pamuk tüketimi 2.8 milyon pud’dan, 1900 yılında ise 16.0 milyon pud’a yükselmişti. (Rimlinger, 1960: 79) Yine madencilik dalında çıktılarının parasal değerinde görülen yıllık artış oranı %11.2, kimya endüstrisinde %10.7, kerestede %9.3, metalurjide % 8.4, seramikte %8.0, dokuma sektöründe %7.8’dir. (Falkus, 1986: 87) Öte yandan 1890 yılında 1.5 milyar ruble olan toplam meta üretimi, 1900 yılında yaklaşık 3.5 milyar rubleye çıkmış, endüstriyel üretim iki kattan fazla artmıştı. (Zubritski vd., 1995: 154; Hedlund, 2006: 66; Tompkins, 1932/1933: 591) Bununla birlikte 1890’lı yılların sonunda toplam iş gücü sayısına demiryolları işçileri de katıldığında, iş gücü sayısı yaklaşık üç milyona ulaşmıştı. (Falkus, 1986: 86)

Öte yandan Gerschenkron’a göre, gelişen endüstriyel ülkelerin erken endüstriyel ülkelere göre daha hızlı ilerlemesi modern teknoloji kullanmalarıyla mümkün olduğundan, bu ülkeler daha çok teknolojinin önemli olduğu endüstrilere yoğunlaşma stratejisini benimsemişlerdir. (1962: 119) Bu bağlamda 19. yüzyılın ikinci yarısında Rusya’da üretim teknolojisi daha sermaye yoğun hale gelmiş, modern teknoloji kullanımına elverişli endüstri branşları ortaya çıkmıştı. Aynı şekilde, gelişen teknoloji büyük ölçekli girişimleri gerektirdiğinden, endüstriyel sürecinin başlangıcında kurulan işletmelerin çapı da büyümüştü. (Gerschenkron, 1962: 10-129) Dolayısıyla Rusya’daki endüstriyel gelişimin başlangıç tarihi olarak kabul edilen 1890’lı yıllarda fabrikaların sayısının büyük ölçekli üretim birimleri lehine arttığı görülmüştü. Toplam endüstriyel mallar içinde, büyük ölçekli girişimlerin ürettiği endüstriyel malların payı yükselmişti. 1890 yılında büyük ölçekli işletmeler tüm işletmelerin %6.7’sini oluşturmakta, toplam fabrika işletmelerinin %71.1’ini istihdam etmekte ve toplam üretimin %57.2’sini gerçekleştiriyordu. (Lenin, 1988: 448) 1903 yılına gelindiğinde ise, toplam endüstri işletmelerinin %76.6’sını büyük ölçekli işletmeler oluşturmakta ve bu işletmeler endüstri üretiminin büyük bir kısmını gerçekleştiriyordu. (Nikitin, 1973: 208)

Yine Rusya'da endüstri kuruluşlarının büyük ölçekli olması, emek verimliliği ve yüksek olan ülkede ileri teknolojinin benimsenmesini, makineleşmeyi ve örgütlenmesinin hızla artmasını sağlamıştır. 1890'lı yıllarda makineleşen fabrikaların sayısı, toplam fabrika sayısından daha hızlı büyümüştür. (Lenin, 1988: 445) Özellikle endüstriyel üretimin büyük ölçekli girişimlerde yoğunlaşması, buharlı makine kullanımına geçişi ve makineleşmeyi daha elverişli kılmıştır. (Polat, 2004: 125)

Rusya'da 1900-1906 dönemi ise, devletin mali baskısının ve ekonomik sorunlarının bir sonucu olan iddetteli köylü-içi isyanları ve 1905 Rus-Japon Savaşı ile şekillenmiştir. Bu dönemde endüstriyel çıktı büyüme oranı %1.45 olarak gerçekleşmiştir. 1909 yılından itibaren hem Rusya'da iç huzurun sağlanması hem de dünya ekonomisinin bunalımdan kurtulması, yeniden endüstriyel sıçramaya neden olmuştur. Böylece 1910-1913 yılları arasında, ülkede endüstriyel büyüme oranı artmış, yaklaşık %7.5 olarak gerçekleşmiştir. (Gerschenkron, 1947: 149) Öte yandan Rusya'da 1900-1914 yılları arasında görülen endüstriyel çıktı büyüme oranı, 1885-1900 yılları arasında görülen büyüme oranından daha düşük olmasına rağmen yine de bu oran diğer ülkelerle mukayese edildiğinde oldukça yüksektir. (Gerschenkron, 1963b: 435)

19. yüzyılın sonlarında Rusya'nın ekonomik geri kalmıllığı devlet politikaları ile azaltıldıktan sonra, ülkede yeni geri kalmıllık evresi için uygun olan farklı bir endüstrileme aracı uygulanabilir hale gelmiştir. (Gerschenkron, 1962: 21) Ülkelerin görece geri kalmıllık düzeyi azaldıkça endüstrileme süreci için gerekli koşulların yerine geçen kurumlar ve kurumsal niteliklerin de etkisiyle göstereceğini savunan Gerschenkron'a göre, Rusya'da 1900'lü yıllarda yaşanan endüstrileme sürecinde endüstrilemeyi finanse eden devletin yerini bankalar almış, devletin ekonomideki görece önemi azalmaya başlamıştır. (1962: 85-97) Bu dönemde özellikle Devlet Bankası endüstriyel yatırımlar için gerekli olan sermayenin hareketliliğinin sağlanmasında ve demiryolları yapımında önemli rol üstlenmiştir. (Sinzheimer, 1965: 218) Endüstriyel yatırım araçları Devlet Bankası aracılığıyla ihraç edilmiştir. (Von Laue, 1969a: 95) Ayrıca ülkede vergileme yoluyla elde edilen kaynaklar bankacılık sektörüne aktarılmış, devletin vergileme gücü ile bankacılık sisteminin olanakları birleştirilerek kaynaklar endüstriyel yatırımlar için kullanılmıştır. (Crisp, 1976: 155) Bu bağlamda Gerschenkron Rusya'da 1890-1899 ve 1907-1913 dönemlerini, iki ayrı endüstriyel sıçrama ya da aynı endüstriyel sıçramanın iki ayrı aşaması olarak tanımlamaktadır. Ona göre, Rusya'da 1890'lı yıllarda yaşanan endüstriyel sıçrama,

1907-1913 yılları arasında yaşanan endüstrileme sürecinin temelini oluşturmuş, başlangıçta devlet politikalarıyla gerçekleştirilen endüstriyel gelişimin tamamlanması piyasası mekanizması ile olmuştur. (1947: 144-157; Wolfe, 1967: 196; Crisp, 1967: 183-238)

Öte yandan Gerschenkron'a göre Rus ekonomisinde 1907-1913 yılları arasında yaşanan ikinci endüstriyel sıçrama farklı bir nitelik kazanmıştır, bu dönemde tüketim malları endüstrisinin ekonomideki göreceli önemi artmıştır. (Gerschenkron, 1947: 166) Böylece 1890'lı yıllar endüstrilemesiyle endüstriye dayanırken, 1900'li yıllar endüstrilemesi tüketim malları endüstrilemesine dayanmıştır. Örneğin, bu dönem pamuklu dokuma ve tekstil endüstrilerinin en hızlı büyüdüğü dönem olmuştur. (Ellison, 1965: 533; Lenin, 1988: 260)

Sonuç olarak, ele alınan verilerden de görüldüğü gibi, Rusya 1890'lı yıllarda Gerschenkroncu ifadeyle geç endüstrileme en bir ülke konumuna gelmiştir. (Supple, 1973: 344) Nitekim, Rusya, 20. yüzyılın başında dünyanın yedi endüstrileme ülkesinden biri olmuştur. Ancak Rusya'nın endüstrilemesi, endüstri devrimini gerçekleştirilen İngiltere, Fransa gibi ülkelerdeki endüstrilemeyle aynı çizgiyi izlememiştir. Rusya'nın endüstrilemesi, temelde devletin 1861 yılından sonra bizzat izlediği endüstrileme politikasının bir ürünüdür. (Polat, 2004: 128)

2.1.3 GERSCHENKRONCU ANLAMDA RUSYA'NIN ENDÜSTRİLEME SİSTEMATİK UNSURLARININ YERİ

Rusya'nın endüstrilemesi, Gerschenkroncu teorik çerçevede içinde bakıldığında, erken endüstrileme ülkelerdeki endüstriyel gelişimi kolaylaştıran sistematik unsurların bu ülkede yaratılması ya da bulunması ile gerçekleştirilebilir. Bu bağlamda Rusya'da endüstrileme için gerekli olan koşulların yetersizliği, özellikle devletin bu sistematik unsurları yaratması yoluyla ortadan kaldırılmıştır. (Gerschenkron, 1962: 128) Önceden varılmayan bu sistematik unsurlar, hem endüstrileme sürecinde hem de endüstrileme gerçekleştirildikten sonra giderek artan öneme sahiptir. Dolayısıyla özellikle çok geride kalmış ülkelerde devlet ikame edici öğe olarak öne çıkmış, endüstrileme sürecini hızlandırmıştır. (Gerschenkron, 1962: 358)

Daha önce bahsedildiği gibi, geç endüstrileme ülkelerde devletin ekonomiye müdahalesinin boyutu geride kalmışlıkla yakından ilgilidir. (Gerschenkron, 1962: 127) Rusya'nın göreceli geride kalmışlık düzeyi başlangıçta oldukça düşük olduğundan ülkenin

endüstriyel gelişimin önündeki engellerin ortadan kaldırılması için gerekli müdahaleler de artmıştır. (Gerschenkron, 1970: 74) Bu bağlamda Gerschenkron'a göre, Rusya'da endüstriyel gelişimi başlatan temel etken, uyguladığı bir dizi politikalarla bizzat devlettir. (1962: 45-46) 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Rus devleti tarafından izlenen ticari ve endüstriyel politikalar sistematik bir yapıya kavuşmuştur. 1861 Azatlık Yasası ile birlikte çarlık bürokrasisi devletin izlediği endüstriyel politikalarının uygulanmasını sağlayan bir araç haline gelmiştir. Böylece, endüstriyel gelişim için ülkede mevcut kaynakların hareketliliği sağlanırken, mevcut olmayan gerekli koşullar sistematik unsurlarla ikame edilmiştir. Bu çerçevede Gerschenkron, Rusya'nın endüstriyel gelişiminde gerekli koşulların yerine geçecek temel sistematik unsurları olarak demiryolu yapımı, аграр endüstri politikası, yüksek gümrük tarifeleri, vergileme politikaları ve altın standardının kabul edilmesi biçiminde formüle etmiştir. Ülkede özellikle finansal kaynakları harekete geçirmede etkin olmayan özel teşebbüsün yerine endüstriyel gelişimi teşvik etmek ve devam ettirmek tamamıyla devletin görevi haline gelmiştir. (Gerschenkron, 1962: 45-46)

Bu bağlamda Rusya'da devlet ülkenin endüstriyel gelişiminde gerekli koşulların yerine geçecek sistematik unsurlardan biri olan ve geriye-ileriye doğru bağlantılarla endüstriyel gelişim sürecinde etkili olan demiryolları yapımına öncülük etmiştir. Bu çerçevede 1861 Azatlık Yasası'nı izleyen yıllarda demiryolu yapımı giderek hız kazanmış, 1838 yılında 27 kilometre olan toplam demiryolu uzunluğu 1862 yılında 3.532 ve 1878 yılında 22.498 kilometre olarak gerçekleşmiştir. (Ames, 1947: 58; Trebilcock, 1981: 212) 1870'li yıllar boyunca Rusya'da demiryolları yapımı 1873 yılında yaşanan kriz ve 1877 yılında meydana gelen Osmanlı-Rus savaşı nedeniyle iki kez kesintiye uğramıştır. 1880 ve 1890'lar boyunca Rusya'da demiryollarının sayısı yeniden artışı göstermiş, 1880-1890 yılları arasında demiryolu ağı uzunluğu %75 artmıştır. (Black, 1975: 172; Hedlund, 2006: 66) 1892-1902 yılları arasında ise Rus demiryolu ağı uzunluğu %46 artmış, özellikle 1896-1900 yılları arasında ülkede demiryolları yapımı doruk noktasına ulaşmıştır. (Von Laue, 1969a: 265) 1899 yılında demiryolları yapımı en yüksek seviyeye, 5.257 kilometreye ulaşmıştır. 1890 yılında demiryolları ağının genişliği bakımından Rusya, dünyada beşinci sırayı almış; 1900'de ise, A.B.D'den sonra, ikinci duruma yükselmiştir. (Falkus, 1986: 87) Bu dönemde demiryolu ağı uzunluğu yaklaşık 58.000 kilometreye ulaşmıştır. (Anonich, 2006: 416) Öte yandan 20. yüzyılın ilk on yılı boyunca demiryolları yapımı 1890'lı yıllardan çok daha az olmuştur. 1908-1913 yılları arasında demiryolu ağı uzunluğu sadece %7 artmıştır.

(Westwood, 1964: 159) Rusya'da 1914 yılında toplam demiryolu a 1 uzunlu u 73.022 kilometreye ula mı tır. (Ellison, 1965: 524)

19. yüzyılın sonunda Rusya'da demiryolları yapımı politikası, ülkenin endüstriyel büyüme sürecinde oldukça önemli sonuçlar yaratmı , ülkenin ekonomik geli mesini sa layan en önemli unsur olmu tur. (Ellison, 1965: 535; Trebilcock, 1981: 220; Crisp, 1991: 264) Endüstrile me süreci için elveri li ko ulların yaratılmasını sa layan demiryolları yapımı, Rusya'da endüstrile me ile aynı dönemde gerçekle memi , endüstrile menin ön ko ulu olarak ortaya çıkmı tır. (Gerschenkron, 1947: 145) Demiryolları, demir ve çelik üretimi için güçlü bir talep yaratılmasını sa layarak geriye do ru, endüstriyel malların ve tarımsal ürünlerin pazarlara ula ımını mümkün kılarak da ileriye do ru ba lantı yaratmı tır. (Gerschenkron, 1947: 148) Demiryolları yapımının ihtiyaç duydu u sermaye donanımı büyük ölçüde ülke içinden sa lanmaya çalı ılmı , böylece endüstrile me hız kazanmaya ba lamı tır. Ayrıca Rusya'da demiryollarının geli imi pazar ekonomisinin olu masını sa lamı tır.

Rusya'da demiryolu yapımı politikası ile birlikte uygulanan yüksek korumacı tarifelerin etkisiyle 1880 yılında demir rayların, demir ürünleri ithalatı içindeki payı %13'e gerilemi tir. Öte yandan, pik demir ve çelik ithalatı ise 1880 yılında 511.046 ton iken 1886 yılında 190.781 tona ve 1888 yılında 73.984 tona gerilemi tir. (Blanchard, 2000: 114; Wolfe, 1967: 196) 1877 yılında pik demir üretimi 24.579.000 pud iken, 1902 yılında bu rakam 158.618.000 pud'a yükselmi tir. (Lenin, 1988: 427) 1870-1900 yılları arasında Rusya'nın dünya çelik üretimindeki payı %2'den %8'e çıkmı tır. (Rogger, 1983: 107) Yine 1877 yılında kömür üretimi 110.100.000 pud iken, 1902 yılında 1.005.210.000 pud'a ula mı tır. (Lenin 1988: 427) Rusya'da kömür üretimi 1892-1902 yılları arasında iki kattan fazla artarken, pik demir üretimi Avrupa Rusya'sında üç kat, Ukrayna'da be kat, çelik üretimi ise iki buçuk kat artmı tır. (Von Laue, 1969a: 267)

Öte yandan Rusya'da demiryollarının in a edilmesi yalnızca maden ve çelik talebini arttırmamı aynı zamanda, demiryollarının yapımı ve i letilmesi esnasında i gücüne olan talep de artmı tır. Demiryolu kumpanyalarında çalı an insanların toplam sayısı, 1865'te 32.000 iken, 1890'da 252.000'e çıkmı tı. (Falkus, 1986: 74)

Rusya'da demiryolları, endüstriyel malların ve tarımsal ürünlerin pazarlara ula ımını mümkün kılarak ileriye do ru ba lantı etkisi yaratmı , demiryollarının Rus

ekonomisinde yarattığı bu etki oldukça güçlü olmuştur. (White, 1976) Dolayısıyla demiryollarının gelişimi piyasa ekonomisinin oluşmasını ve tarımsal malların yurtiçi piyasasının gelişmesini sağlamıştır. (Blanchard, 2000: 109) Demiryolları yapımı ile birlikte 19. yüzyılın sonunda ülkede tahıl maliyetleri azalmış, bu tahıl olmak üzere piyasa için yapılan tarımsal üretim miktarı hızla artmış, tarım ürünlerinin hem bölgelerarası ticaretinde hem de ihracatında önemli artışlar meydana gelmiştir. (Von Laue, 1969a: 90; Metzger, 1984: 64) Örneğin, 1878-1885 döneminde Avrupa Rusya'sında tahıl miktarının toplam tahıl üretimi içindeki payı %28.6 iken, 1896-1900 döneminde bu oran %32.8 ve 1906-1910 döneminde ise %42.3 olarak gerçekleşmiştir. (Metzger 1974: 544) Yine 19. yüzyılın başında toplam tahıl üretiminin sadece %1'i ihraç edilirken, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren tahıl ticaretinin payı %20 olarak gerçekleşmiştir. (Ellison, 1965: 528; Crisp, 1976: 69)

Öte yandan, Rus maliye bakanı Witte, demiryolları yapımının tüketim malları endüstrisinin büyümesini teşvik ettiğini öne sürmüştür. Özellikle demiryolları yapımı ile birlikte artan ticaretle birlikte Rusya'da tekstil endüstrisinin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Örneğin, 1856-1860 ve 1876-1880 dönemleri arasında kumaş tüketimi yılda ortalama iki kat artmıştır. (Trebilcock, 1981: 223)

Ayrıca demiryolu yapımı 19. yüzyılın ortasında, pahalı ve yavaş ulaşım sistemine bağlı olarak yurtiçi bölgelerde ortaya çıkan yüksek fiyat farklılıklarını azaltmış, bölgesel ve yerel fiyat dalgalanmaları daha küçük olmaya başlamıştır. 1870'li yıllarda hızlanan demiryolu yapımıyla bu day ve çavdar fiyat farklılıkları birçok bölgede azalmıştır. (Metzger, 1974) 1870-1913 döneminde fiyat farklılıklarındaki düşüşün %83'ü demiryolları yapımıyla açıklanabilir. (Metzger, 1974: 548) Yine Metzger'e göre, demiryolları yapımıyla azalan ulaşım masrafları, bölgesel uzmanlaşmanın artmasına ve bölgelerdeki üretim benzerliklerinin ortadan kalkmasına neden olmuştur. (1984: 63; 1973: 316)

Rusya'da bulunan demiryollarının çoğu, 1880 yılına kadar özel şirketler tarafından kurulmuş ve işletilmiştir, bu demiryolları sürekli güvenceler ve devlet yardımları ile desteklenmiştir. Devletin özel sektöre demiryolları için verdiği sübvansiyonlar ile bizzat devlet tarafından inşa edilen demiryollarına yapılan harcamaların toplamı 1880 yılında 1.7 milyar ruble olarak gerçekleşmiştir. (Kahan, 1967: 466; Von Laue, 1969a: 263) 1880 yılından sonra, özel şirketler tarafından işletilen demiryolları devlet tarafından satın

alınımı ve yeni kurulan demiryolu hatları ise bizzat devlet tarafından kurulmuş ve işletilmiştir. 1861-1880 yılları arasında demiryollarının %94'ü, 1880'lerde ise yeni yapılan demiryollarının ancak üçte birinden azı özel şirketler tarafından kurulmuştur. (Ellison, 1965: 535) Öte yandan, 1871'de 44 olan özel demiryolu şirketi sayısı, 1900'de 6'ya inmiştir. (Wolfe, 1967: 197) 1890 ve 1901 arasında demiryolu tekelinin kamu sahipliği oranı %23.5'ten %68.3'e yükselmiştir. Bu anlamda, ülkede yolcu taşımacılığının %71.8'ini ve mal taşımacılığının %69'u devlete ait demiryolları tarafından yapılmaktaydı. (Weiss ve Hobson, 1999: 126; Von Laue, 1969a: 89) Öte yandan, 1890'lı yılların sonunda demiryolları için yapılan toplam sermaye yatırımı 4.7 milyar ruble iken, toplam sermaye yatırımının 3.5 milyar rublesi devlete 1.2 milyar rublesi özel ve yabancı sermayeye aittir. (Wolfe, 1967: 197) 1912 yılında ise demiryollarının üçte birinden azı özel mülkiyetin elinde geri kalanı ise devletin eline geçmiştir. (Ellison, 1965: 535)

Sonuç olarak, demiryollarının Rusya'nın ekonomik gelişimine ve sosyal dönüşümüne olan katkısı yadsınamaz. Özellikle Rus ekonomisinde yarattığı ileriler ve geriye doğru etkilerle endüstriyel gelişimden katkısı olmuştur. Rusya'da 1860'lı yıllardan sonra hızlanan demiryolu yapımıyla artan demir, çelik ve kömür üretimi buna en büyük kanıttır. Demiryolları yapımının artmasıyla mal taşımacılığı ve yolcu taşımacılığı da giderek artmıştır. Özellikle demiryolları yapımı ile birlikte ulaşımın gelişmesi köylünün hareketliliğinin artmasını sağlamıştır. Rusya'nın hızla endüstrileşen, büyüyen merkezlerine göç başlaması, endüstrinin gereksinim duyduğu gücü ihtiyacı karşılamıştır. Öte yandan demiryolları yapımı, Rusya'daki iç pazarın bütününe olumlu katkı yapmış ve böylece hem endüstri üretimi için bir iç pazarın ortaya çıkmasında hem de tarım ürünlerinin ihracatının artmasında önemli bir etken olmuştur.

Rusya'nın endüstrileşmesinde etkili olan sistemik unsurlardan biri de gümrük tarifesi politikasıdır. Bilinçli olarak izlenen gümrük tarifesi politikalarıyla devlet, mali gelirlerini arttırmayı ve korumacılığı amaçlamaktadır. (Gerschenkron, 1947: 147-148; Blackwell, 1968: 169) Bununla birlikte özellikle Rus maliye bakanı Witte döneminde tarifeler yüksek tutularak ödemeler bilançosu fazlası oluşturulmaya çalışılmıştır, böylece altın rezervi birikimi olanaklı kılınmıştır. (Crisp, 1976: 30)

1857 ve 1868 yıllarında alınan liberal gümrük önlemleriyle ülkede yaşanan düşük gümrük tarifeleri döneminin bir sonucu olarak Rusya'nın endüstrisi, yabancı ülkelerin

sermaye mallarıyla rekabet edememi tir. Dolayısıyla 1877 yılına kadar Rusya'da a ır endüstrisinin geli imi önünde dü ük gümrük tarifeleri önemli engel olmu tur. Bu nedenle Rusya'da 1877 yılına kadar süren dü ük gümrük vergileri, bu yılda üçte bir oranında arttırılmı , bu tarifeler ile birlikte özellikle tüketim malları ve demiryolu teçhizatı üzerindeki tarife oranları yükseltilmı tir. Böylece 1877 yılından önce ülkede demir rayların yarısı ithalat yoluyla dö enmi , ancak 1877 tarifeleri ile birlikte ray ithalatı azalmı tir. (Hobson, 1997: 106)

Rus devleti 1885, 1890 ve 1891 yıllarında çıkarılan yasalarla tarifeleri sürekli arttırmaya devam etmi tir. Örne in, 1885 ve 1890 yıllarında gümrük tarife oranları %20 artmı tir. (Von Laue, 1969a: 20) Nihayet 1891 yılında çıkarılan kanunla tarife oranları en yüksek düzeyine ula mı tir. Rusya'da 1891 yılında uygulanan gümrük tarife politikası Avrupa'da uygulanan en yüksek tarife oranını olu turmaktaydı. (Gerschenkron, 1947: 148) Böylece Rusya'da tarifeler ülke içi endüstrinin korunmasına yönelik bir nitelik kazanmı tir. Bununla birlikte Rus devletinin artan gelir ihtiyacı, 1901 ve 1903 yıllarında tarifelerdeki artı ın devam etmesine neden olmu tur. (Hobson, 1997: 92) Dolayısıyla 1914 yılına gelindi inde Rusya, ortalama gümrük tarifesi oranı %38 ile erken ve geç endüstrile en ülkeler içinde birinci sırada yer almaktadır. (Hobsbawm, 1999: 49)

Rusya'da 1891 yılında uygulanan gümrük tarife politikası ile birlikte özellikle endüstri girdileri içinde yer alan kömür, demir, çelik, ray, buharlı makineler, tarım makineleri, bükülmü pamuk ipli i, i lenmemi pamuk ve lokomotif için ithalat vergileri arttırılmı tir. Örne in, demiryolu endüstrisinde önemli ara malı olan çelikteki tarife 1868'de ancak pud ba ina altın kopek olarak 50'lere ula ırken bu oran 1891 tarifesinde 150'ye kadar yükselmi tir. Aynı ekilde lokomotifte uygulanan gümrük tarifesi 1868'de 30 iken 1891 tarifelerinde 170'e çıkarak çok önemli bir artı göstermi tir. Yine i lenmemi pamuk 1868'de gümrüksüz ithal edilirken, 1891 tarifelerinde i lenmemi pamuktaki tarife pud ba ina 120-135 altın kope e ula mı tir. (Gerschenkron, 1947: 147; Lyashchenko, 1949: 558)

Öte yandan 1891 tarifeleri Rus endüstrileri üzerinde farklı sonuçlar yaratmı tir. Rusya'da 1868-1891 yılları arasında pamuklu dokuma ve raylara uygulanan gümrük tarife oranları artmasına ra men, 19. yüzyılın son çeyre inde bu endüstrilerin büyüme hızı azalmı tir. Örne in, 19. yüzyılın üçüncü çeyre inde pamuklu dokuma endüstrisinde

büyüme oranı %14.8 iken, 19. yüzyılın son çeyre inde bu oran %10.5 olarak gerçekleşti mi tir. Yine ray üretimindeki artı 19. yüzyılın üçüncü çeyre inde %57.9 iken, 19. yüzyılın son çeyre inde bu oran %7.5'e dü mü tür. (Barnett, 2004b: 366) Öte yandan, bu dönemde demir, çelik ve pik demir endüstrilerine uygulanan tarife oranları yükselirken, bu endüstrilerin büyüme hızı da arttı mı tir. Örne in, 19. yüzyılın üçüncü çeyre inde pik demir endüstrisinde büyüme oranı %3.4 iken, 19. yüzyılın son çeyre inde bu oran %14.9 olarak gerçekleşti mi tir. (Barnett, 2004b: 366) Bu nedenle 1891 tarifelerinin endüstrilerin büyüme hızı üzerinde yarattı ı etkilerden hareket ederek genel sonuçlara varılamamasına rağmen yüksek tarifelerin endüstrilerin büyüme hızı üzerinde yarattı ı olumlu etkileri göz ardı etmek mümkün de ildir. (Barnett, 2004b: 365)

Bu bağ lamda Rusya'da 1880'li yıllardan itibaren a ır endüstrinin temelleri atıldı ve 1890'lı yıllarda tarifelerin koruyuculu unun iddetinin artırılmasıyla a ır endüstri daha da geli mi tir. (Gerschenkron, 1947: 147) Avrupa'da uygulanan ço u gümrük tarifelerinden daha yüksek koruma gücüne sahip olan 1891 tarifeleri Rusya'da demir ve kömür madencili inin, metalurji, petrol üretimi ve makine yapımı gibi endüstrilerin hızla gelişmesini ve ulusal ekonominin oluşmasını sa lamı mı tir. (Von Laue, 1954: 66; Barnett, 2004b: 361) Örne in, 1878 yılına dek petrol ithalatçısı konumunda olan Rusya gümrük korumacılı ıyla bu alanda yerli üretimi arttırabilmi tir. Nitekim, petrol üretimi 1885-1889 yılları arasında 153.4 milyon pud iken, 1890-1894 yılları arasında 281.8 ve 1895-1899 yılları arasında 456.9 milyon pud'a yükselmiş , buna karş ılıklı petrol ithalatı giderek azalmı mı tir. (Falkus, 1986: 78) 1900 yılında Rusya dünyanın en fazla petrol üreten ülkesi konumuna gelmiş tir. (Hedlund, 2006: 66)

Öte yandan Rus hükümeti tarafından izlenen gümrük tarife politikalarının di er önemli amacı, devlet gelirlerini arttırmaktı. (Hobson, 1997: 94) Özellikle ithal edilen kahve, tütün, tuz, alkollü içecekler ve çay gibi gıda maddelerindeki gümrük vergileri tarifelerin gelir sa layıcı özelli ini açıkça yansıtmaktadır. (Kahan, 1967: 470; Crisp, 1976: 30) Örne in, 1900 yılında çay ithalatından elde edilen gümrük vergisi geliri toplam tarife gelirlerinin %15'ini oluşturmaktaydı. (Miller, 1967: 71) Ayrıca Rusya'da endüstriyel hammaddelerin tarife gelirleri içindeki önemi de giderek arttı mı tir. (Hobson, 1997: 93) Örne in, 1912 yılında ham pamuk ithalatından elde edilen gümrük vergisi geliri toplam tarife gelirlerinin %12'sini oluşturmuş , tarife gelirinin büyük bölümü ham pamuk ithalatından elde edilmiş tir. (Hobson, 1997: 102)

Yine Rusya'da gümrük vergileri gelirlerinin toplam ithalata oranı 1869-1876 yılları arasında ortalama %12.8 iken, 1885-1890 yılları arası için bu oran %28.3'e ve 1890'lı yıllarda ise %33'e yükselmiştir. (Falkus, 1986: 76) 1890'lar için geçerli olan %33 oranı, 1891 tarifelerinin hem bazı ana maddeler (1894 Alman-Rus anlaşması) için azaltıldığını hem de tarımsal makineler için tamamıyla ortadan kaldırıldığını yansıtmaktadır. Ancak buna rağmen bu oran, mevcut dönem için dünyadaki en yüksek orandır. (Gerschenkron, 1947: 147)

Yüksek gümrük tarifelerinden beklenen bir avantaj da ithalatın kısılmasına yöneliktir. Yabancı borçların ödenmesinde dış ticaret önemli işler görmektedir. Ancak burada, ihracatın ithalata karşılık zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda 1880'li yıllardan itibaren Rusya'da tarifeler yüksek tutularak ithalatın kısılması yoluyla ödemeler bilançosu fazlası oluşturulmaya çalışılmıştır. Rusya'da 1861-1870 ve 1871-1880 dönemlerinde aleyhte ticaret dengesi ortaya çıkmıştır. Bu dönemde özellikle, demiryolları yapımı için gerekli donanımın ithal edilmesi ticaret dengesinin bozulmasına neden olmuştur. (Crisp, 1991: 260) Bu nedenle Rus hükümeti dış borçların geri ödenmesinde güçlüklerle karşılaşmaktaydı. Rusya'nın uyguladığı gümrük tarifeleri ve tarım ürünlerinde dış satımı arttıran önlemler sayesinde 1880'li yıllardan itibaren lehine dış ticaret dengesi ortaya çıkmıştır, 1881-1890 döneminde dış ticaret dengesi 150.4 milyon ruble ve 1891-1900 döneminde 124.4 milyon ruble olarak gerçekleşmiştir. (Sontag, 1968: 535; Falkus, 1986: 83) Rusya'da dış ticaret dengesinde olumlu gelişmelerin ortaya çıkması bir yandan ülkede yerli kaynaklarla yaratılan tasarruf kapasitesini reel yatırıma dönüştürmek için gerekli teknoloji ve bilgi ithalatındaki artışın ödemeler bilançosunda yarattığı baskının azalmasını, diğer yandan da yurt içi sermaye piyasalarının gelişmesini sağlamıştır. (Von Laue, 1962: 213) Dolayısıyla Rusya'da bilinçli olarak izlenen gümrük tarifeleri politikalarıyla ödemeler dengesi fazlası oluşturularak altın standardına geçişin kolaylaştırılması amaçlanmıştır.

Sonuç olarak, 1877 yılından itibaren uygulanan yüksek gümrük tarifeleri, koruyucu özellikleriyle Rusya'da ağır endüstrinin temellerinin atılmasında önemli rol oynamıştır. Bu dönemde ithal ikamesi Rusya'nın endüstrileşmesinde önemli role sahip olmuştur. Ayrıca gümrük vergilerinden elde edilen gelirler aktif bir biçimde endüstriyel yatırımlarda kullanılmıştır.

Rusya'da devletin harekete geçirdi i bir di er sistematik unsur ise, a ır endüstri politikasıdır. Rus devleti a ır endüstriyi desteklemi ve büyük ölçekli yatırımları te vik etmi , böylece ülkede a ırı kapitalize olmu bir endüstriyel yapı ortaya çıkmı tır. Ülkede ortaya çıkan bu yapı, Gerschenkron'un görel i geri kalmı lık teorisi ile uyumludur. (Gerschenkron, 1962: 128)

Rusya'da dü ük gelir gruplarının vergilenmesine ve bilinçli olarak hanehalkının tüketim harcamalarının baskı altında tutulmasına dayanan vergileme politikalarının izlenmesi endüstriyel büyümeyi te vik eden iç talebin yetersiz olmasına neden olmu tur. (Gerschenkron, 1965: 763; Dempster, 2006: 36; Kahan, 1967: 460) Bu ba lamda devlet, bütçe politikası ile yetersiz iç piyasaya alternatif olmaya çalı mı tır. Dolayısıyla do rudan satın alımlar, te vikler ya da sübvansiyonlar yoluyla iç talep yetersizli ini ikame etmek zorunda kalan Rus devleti a ır endüstrinin geli mesinde önemli rol oynamı tır. Ülkede endüstri için vergi muafiyetleri ve kar garantisi biçiminde olan do rudan devlet te vikleri görel i önemsiz olmasına ra men, devletin yüksek fiyatlardan yaptı ı alımlar endüstrile me sürecinde oldukça etkili olmu tur.

Devletin do rudan alımları Rusya'da özellikle modern teknoloji kullanan demir, çelik, kömür ve makine endüstrilerinin geli mesinde önemli rol oynamı tır. (Milward ve Saul, 2012: 387) Bu çerçevede 1897-1898 yılları arasında özel demiryolu giri imleri demir raylar için pud ba ına 85-87 kopek verirken, devlet yurt iç i üreticilerden demiryolları yapımında ihtiyaç duyulan raylara pud ba ına 110-125 kopek ödeme yapmı tır. (Gerschenkron, 1947: 148) Ayrıca devlet, önceden verdi i sipari ler için ço u zaman pe in ödeme yapmı tır. Dolayısıyla 1890-1917 yılları arasında devlet a ır endüstrinin en büyük alıcısı haline gelmi tir. (Minchinton, 1973: 107)

Dolayısıyla Rusya'da endüstriyel mallara kar ı iç talep dü ük kalmasına ra men endüstriyel büyüme iç piyasanın sı lı ına ba lı kalmamı tır. Uzun vadeli alımlar ile yerli endüstri için talep yaratan ve iç piyasayı geni leten devlet endüstriyel üretimin artmasında te vik edici rol üstlenmi tir. Örne in, 1870'li yıllarda demiryolu yapımına ait makine ve teçhizat üretimi yurtiçi talebin %41'ini kar ı larken, 1890-1900 yılları arasında bu oran %73'e yükselmi tir. (Crisp, 1976: 531) 1895-1899 yılları arasında yıllık ortalama yerli demir ve çelik üretiminin %58'i demiryolları yapımı için kullanılmı tır. (Gatrell, 1986: 153) Yine 1890'lı yılların ortasında güney Rusya'da bulunan metalurji endüstrisi

üretiminin %66'sı devlet tarafından satın alınmıştır. (Hobson, 1997: 106) 1890'lı yılların sonunda Rusya'da demiryolları yapımı için gerekli lokomotif ihtiyacının %80'i yerli üreticiler tarafından sağlanmıştır. (Blanchard, 2000: 118)

Sonuç olarak, Rusya'da 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren özellikle ağır endüstri mallarına olan devlet talebi ve desteği artmış, bu durum ağır endüstrinin gelişmesini sağlamıştır. Öte yandan Rus devlet bütçesinde ekonomik harcamalar içinde yer alan devlet alımları vergiler yoluyla finanse edilmiştir. Dolayısıyla ülkede izlenen zorunlu tasarruf politikası bir yandan endüstriyel mallara olan yurtiçi talebin azalmasına neden olurken, diğer yandan da bu vergi gelirleri ağır endüstride ve özellikle demiryolları yapımında kullanılarak endüstrileme sürecini hızlandırmıştır. Böylece devletin izlediği bütçe politikası, gelirin köylülerden endüstriyel yatırımlara doğru yeniden dağılmasına neden olmuştur. Ancak tarımsal kesimin refahının artırılması için alınması gereken mali tedbirler endüstrileme için gerekli fonların bulunmasını zorlaştırdığından, devlet tarafından izlenen ekonomik politika içinde tarımsal gelişmeye yeterince önem verilmemi ve tarımsal kesime verilen teşvikler görece düşük kalmıştır. (Ellison, 1961: 189)

Bu bağlamda Rusya'da endüstrilemenin finansmanında önemli rol oynayan tarımsal kesimde 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ortaya çıkan değişimler büyük önem arz etmektedir. Rusya'da görece geri kalmışlığın üstesinden gelmenin önündeki en büyük engel olan serflik sisteminin ortadan kaldırılması ile birlikte kurumların modernleşmesi ve tarımsal teknolojinin gelişmesi mümkün olmuştur. (Gerschenkron, 1962: 18; Yaney, 1973: 129) 1861 Azatlık Yasası ile birlikte Rusya'da 23 milyon köylü hukuksal özgürlüğe kavuşmuş ve özgür meta üreticisi haline gelmiştir. Bu yasa ile birlikte soylu toprak sahiplerinin köylüler üzerindeki denetimi ve baskısı sona ermiştir. Batı Avrupa ülkelerinde serflerin azat edilmesi süreci uzun dönemde gerçekleşirken, Rusya'da yapılan bu yasal düzenleme ile birlikte serf konumundaki köylü hızla ve kökten özgürleşmiştir. (Zenkovsky, 1961: 280)

Ancak 1861 Azatlık Yasası'yla birlikte köylülere ayrılan toprak payları, köylüler serf konumunda iken kendi ihtiyaçlarını karşılamak için üretim yaptıkları toprak parçalarından çok daha küçüktür. Ayrıca köylüler eski toprak sahiplerine kurtarma ödemeleri adı verilen tazminatları ödemek zorunda bırakılmışlardır. Kurtarma ödemeleri 49 yıllık bir döneme yayılan, devlete her yıl sabit bir miktar üzerinden ödenmesi gereken

ar bir yükümlülüktü. (Blum, 1961: 597) Dolayısıyla 1861 Azatlık Yasası ile birlikte toprak sahibi olma hakkı elde eden köylüler bu mülkiyet hakkını ancak 49 yıl sonra tam olarak elde edebilmekteydi. (Blum, 1961: 597)

Bununla birlikte Rusya'da 1881 yılından itibaren kurtarma ödemelerinin zorunlu hale gelmesi ve kurtarma ödemelerinin miktarının köylülere tahsis edilen toprak paylarının piyasa değerinin oldukça üstünde hesaplanan değer biçme yöntemiyle hesaplanması, köylülerin daha önce sahip oldukları toprakların büyük bir bölümünü kaybetmesine neden olmuştur. Örneğin, köylülerin yıllık kurtarma ödemeleri taksitleri, sahip oldukları toprakların yıllık getirisinin %200-%565 üzerinde olmuştur. (Blum, 1961: 597) Bununla birlikte, 1863-1872 yılları arasında bazı bölgelerde kurtarma ödemeleri toprak değerinin %90, bazı bölgelerde ise %20 üzerinde gerçekleşmiştir. (Milward ve Saul, 2012: 368) Bununla birlikte Rusya'da bölgeden bölgeye farklılık göstermekle beraber Kara Toprak ve güney bölgesinde köylüler daha önce kullandıkları toprakların yaklaşık %23.3'ünü kaybederken, aynı oran Ukrayna'da ise %30.8'e ulaşmıştır. (Falkus, 1986: 64) 1861 Azatlık Yasası'yla köylülerin %25'ine kendi gereksinimlerini bile karşılayamayacak büyüklükte toprak verilmiş; artan nüfus, düşük verimlilik toprak yetersizliğini iyice arttırmış ve 1910 yılında toprakları kendi gereksinimlerini bile karşılamaya yetmeyecek büyüklükte olan köylülerin oranı %50'ye çıkmıştır. (Falkus, 1986: 65) Dolayısıyla 1861 Azatlık Yasası ile köylüler serf konumundayken kendi kullanımları için ayrılan toprak parçasından daha küçük toprak parçasına sahip olmuş, hatta kurtarma ödemelerinin çok yüksek olması köylülerin yaklaşık %15'inin toprak sahibi olmayı reddetmelerine neden olmuştur. (Clough, 1968: 327)

Öte yandan Rusya'da 19. yüzyılın ikinci yarısında köylülerin, kurtarma ödemelerinin arı yüküne ek olarak, dolaylı vergilerle karşı karşıya kalması, gelirlerinin büyük kısmını vergilerin ödenmesi için ayırmasına ve dolayısıyla temel gereksinimlerini bile karşılayacak kadar üretimlerini ellerinde tutamamalarına yol açmıştır. (Von Laue, 1969a: 30; Skocpol, 1979: 60) Böylece Rusya'da pazarlanabilir tahıl kırsal kesimin tüketimindeki azalma pahasına artmıştır. (Gerschenkron, 1962: 124; Sanders, 1984: 665; Kotsonis, 2004: 228) Nitekim 1861-1913 yılları arasında vergi artış hızı nüfus artış hızından yüksek olmuş, 1883-1892 yılları arasında Rusya'da nüfus %16 artarken, vergi gelirlerindeki artış %29 olarak gerçekleşmiştir. (Kahan, 1989: 62) 1893-1902 yılları arasında ise, nüfus artış hızı %13 ve vergi gelirlerindeki artış %49 olarak gerçekleşmiştir. (Mosse, 1996: 116) Dolayısıyla tarımsal kesimde nakit paraya duyulan ihtiyaç,

pazarlanabilir üretim artının toplam üretim içindeki payının yükselmesine ve ihrac edilebilir tarımsal üretimin artmasına neden olmuştur. (Gerschenkron, 1962, 8; Trebilcock, 1981: 212) Bu ise Rusya'daki dış ticaret dengesinin olumlu yönde gelişmesine neden olmuştur, böylece ülkeye yabancı sermaye girişi artmıştır. (Gerschenkron, 1962: 125-126)

Rusya'da tahıl ihracatının toplam ihracat içindeki payı 1861 yılında %39.6 iken, 1889 yılında bu oran %52'ye ulaşmıştır. Avrupa'nın tahıl ambarı haline gelen Rusya, 1870 yılından itibaren dünya buğday arzının üçte birini karşılamıştır. (Baykov, 1954: 144; Falkus, 1966: 416) 19. yüzyılın sonunda ülkede tahıl ihracatı, üretimden daha hızlı artmıştır. 1860-1900 yılları arasında ülkede tahıl üretimi iki kat, tahıl ihracatı ise beş kat artmıştır. (Black, 1975: 180) Rusya'da kıtlık dönemlerinde de tahıl ihracatı devam etmiştir. 1891 yılında yaşanan kıtlık döneminde Rus maliye bakanı Vi negradski oldukça somut bir tavırla “*gerekirse aç kalacağız, ama tahıl ihracatı yapmaya devam edeceğiz*” ifadesini kullanmıştır, ülkenin mevcut ihracat düzeyinin korunması gerektiğini savunmuştur. (Aktaran: Mosse, 1996: 91) Dolayısıyla 1891 yılında yaşanan kıtlık döneminde tahıl ihracatı en yüksek seviyeye ulaşmıştır. Bu bağlamda Rus devleti, tarımı Rusya'nın ihracatına bilinçli bir destek sağlayacak biçimde teşvik etmiştir. (Crisp, 1991: 255)

Öte yandan köylülerin likidite ihtiyacı bir yandan ekilebilir arazilerin tahıl ekim topraklarına dönüştürülmesini ve tarımsal kesimde verimliliğin artmasını sağlarken, diğer yandan da köylüleri endüstriyel mal talebine yönelik gelir elde etmek için zorlamıştır. Geçici olarak köyünden ayrılan ve hasat döneminde köylerine geri dönen köylüler kırsal kesime yakın bölgelerde bulunan ve düşük düzeyde teknolojiye sahip olan endüstriyel girişimlerde iş gücü olarak istihdam edilmiştir. Böylece köylüler tarımdaki faaliyetlerden elde ettikleri gelir ile mali yükümlülüklerini yerine getirmeye çalışmıştır. Dolayısıyla endüstriyel girişimlerde istihdam edilen iş gücü kırsal kesim ile bağlarını koparmamıştır, iş gücünün gelir transferi tarımsal kesimin parasallaşmasında önemli rol oynamıştır. (Plaggenborg, 1995: 62; Simms, 1977: 380) Ayrıca tarımsal kesimde ailesini bir hasat döneminden önceki hasat dönemine kadar geçindirmeye yetmeyecek ölçüde küçük toprak parçasına sahip olan ve her türlü çalışmaya aracından yoksun bırakılan köylü, çoğu kez aileleriyle ya da tek başına toprağı bırakarak mevsimlik veya sürekli işçi olarak da kentlere göç etmek zorunda kalmıştır. (Marx ve Engels, 1995: 295) Böylece, endüstrileşme için gerekli iş gücünün sağlanması kolaylaşmıştır ve iş gücünün ülke içinde mobilitesi artmıştır.

(Milward ve Saul, 2012: 369) Bu sonuç, belki 1861'in hemen ardından da il ama daha sonraki on yıllar içinde gerçekleşti mi tir. Dolayısıyla 1861 Azatlık Yasası, kırsal kesimden ehirlere potansiyel endüstri proleteryası olarak köylülerin göçünü yaratmış ve tarımda da kapitalist işletmelerin doğuşunun önünü açmıştır. (Spulber, 2003: 3) Sonuç olarak, 1861 Azatlık Yasası tarımda ücretli ve bağımsız çalışan köylü sayısını arttırmış, endüstri içinse bir yedek endüstri ordusu potansiyeli yaratmıştır. (Gerschenkron, 1965: 720) Dolayısıyla Rusya'da hem tarımsal alanda kapitalizmin ortaya çıkmasını hem de sanayi ve ticari kapitalizmin oluşmasını kolaylaştıran 1861 Azatlık Yasası, Rus tarımında etkinliğin artmasında eksiklikleri olmasına rağmen ülkenin endüstrileme sürecine girişini hızlandırmıştır. (Blackwell, 1994: 27; Zubritski, 1995: 81; See, 1970:159)

Rusya devletinin izlediği zorunlu tasarruf politikası da ülkede endüstrilemeyi sağlayan sistematik unsurlar arasında yer almaktadır. Rusya'da tarımsal kesimde nüfus artışı hızının yüksek olması, teknolojinin görece geriliği, kırsal nüfusun düşük gelir düzeyinin düşük olması, kırsal nüfusun üretim artırımının büyük bir bölümüne devletin vergi yoluyla el koyması ve tarımsal kesimde yaşanan kıtlıkların neden olduğu mali sıkıntılar sermaye birikiminin kendiliğinden oluşmasını engellemiştir. (Raef, 1976: 153) Bu nedenle, Rusya'da gönüllü tasarruflar ile sermaye birikiminin sağlanması mümkün olmamıştır. Dolayısıyla Rusya'da endüstriyel sermaye birikimi, köylülerin tüketim harcamalarında meydana gelen zorunlu azalışlarla sağlanmıştır. Rus devleti gelirin tarımsal kesimden endüstriyel yatırımlara yeniden dağılmasını sağlayan vergi politikaları izlemiştir, endüstriyel gelişme için gerekli sermaye birikimi tarımsal kesimden temin edilmiştir. (Gerschenkron, 1963b: 443; Crisp, 1976: 30; Bairoch, 1973: 493-501)

Bu bağlamda devlet politikaları, 19. yüzyıl boyunca tüketimin artmasını veya kişisel tasarrufların birikmesini sağlayan önlemler almak yerine mali gelirlerini artırma çabası içine girmiş, vergileme sistemi ve bütçe aracılığıyla kaynakların hareketliliği sağlanmıştır. Babkov, Rusya'da özellikle 1896 yılından itibaren endüstriyel gelişme ve modernleşme ile kamu finansmanı arasında sıkı bir ilişki olduğunu vurgulamaktadır. (1912: 171) Dolayısıyla ülkede sermaye birikimi öncelikle yerli kaynaklardan sağlanmıştır. Nitekim 1913 yılında ise Rusya'da net yurtiçi yatırımlar safi milli hasılanın %12'sini oluştururken, bu dönemde ülkede net sermaye birikiminin yaklaşık %80'i net ulusal tasarruflardan meydana gelmiştir. (Gregory, 1976: 447-449)

Dolayısıyla endüstrile me sürecinde sermaye kıtlı ı sorunu ile kar ıla an Rusya'da, sermaye birikiminin olu masını devletin izledi i zorunlu tasarruf politikası sa lamı tır. (Gerschenkron, 1963b: 443; Von Laue, 1962: 215; Kaldor, 1963: 15) Zorunlu tasarruf politikasıyla köylü ve proleterya üzerine a ır ve azalan oranlı vergiler konulurken, zayıf tüketici sınıflarından toplanan bu vergiler ba ta demiryolu yapımı olmak üzere endüstrile mede önemli rol oynayan alanlara yönlendirilmi tir. Böylece devletin sermaye birikimi sa lamak için izledi i zorunlu tasarruf politikası köylülerden endüstriye gelir transferi yaparak ekonomik geli menin sa lanmasına katkıda bulunmu tur. (Lyashchenko, 1949: 554)

Bu çerçevede Rus devleti Büyük Petro döneminden itibaren mali ihtiyaçlarını kar ılamak için toplumun vergi ödeme gücünden yararlanmı , 1880'li yıllardan itibaren Rus devleti mali yapıyı endüstriyel amaçlar do rultusunda yeniden biçimlendirmi tir. (Babkov, 1912: 190; Mosse, 1996: 102; Plaggenborg, 1995: 54) Bu dönemde devlet endüstriye aktardı ı fonların yakla ık %60'ını vergi gelirlerinden kar ılamı tır. (Blackwell, 1968: 180-181)

Rusya'da mali çıkarları ve endüstrile me gayesini üstlenmek için vergileme politikaları izleyen devletin topladı ı vergiler do rudan ve dolaylı vergiler olarak ayrılmaktaydı. (Gatrell, 1994: 97) Rusya'da do rudan vergiler arazi vergileri, kurtarma ödemeleri ve gelir vergilerinden olu urken, tütün, çay, eker, alkollü içecek, kibrit, gazya ı ve bazı imalat ürünleri ba ta olmak üzere çe itli malların tüketimi üzerinden alınan vergiler ile gümrük vergileri dolaylı vergilere dahil edilmi tir. Rusya'da 1861-1913 döneminde dolaylı vergi gelirleri sürekli artmı , dolaylı vergiler özellikle 1880'li yıllardan itibaren vergi gelirlerinde do rudan vergilere göre daha önemli kaynak haline gelmi tir. 1861 yılında 169.8 milyon ruble olan dolaylı vergi gelirleri, 1913 yılında 1,372.4 milyon rubleye ula mı tır. (Lyashchenko, 1949: 556; Kahan, 1989: 61) 1911 yılına kadar Rusya'da devlet gelirlerinin %84'ü dolaylı vergilerden elde edilmi , bu oran Fransa'da %70, ngiltere'de %59 olarak gerçekte mi tir. (Waldron, 2006: 482; Simms, 1977: 379; Crisp, 1991: 257) Yine Rusya'da köylülerin gelirlerinin %11'ini olu turan vergi yükü ortalama 6.36 ruble olarak gerçekte mi , ki i ba ına dü en bu vergi yükünün 1.80 ruble olan kısmı do rudan vergilerden, 4.56 ruble olan kısmı ise dolaylı vergilerden kaynaklanmı tır. (Kahan, 1989: 64) Öte yandan Rus maliye bakanı Vi negradski döneminde elde edilen dolaylı vergi gelirleri kamu harcamalarının yakla ık %72'sini kar ılamı tır. (Wolfe, 1967: 197)

Rusya'da devletin otokratik yapısı, doğrudan vergi gelirlerinin düşük olması ve ekonomik yapının güçsüzlüğü, dolaylı vergilerin göreceli öneminin artmasına neden olmuştur, bütçe gelirleri içinde doğrudan vergilerin payı giderek azalmıştır. Dolaylı vergilerin önemindeki göreceli artışı, bu vergilerin toplanmasının ve düşük gelirli sınıflar üzerine yansıtılmasının kolay olmasının bir sonucu olduğu söylenebilir. (Mosse, 1996: 116)

Rusya'da özellikle köylülerin temel tüketim malları olan çay, tütün, tütün gibi mallar üzerine tüketim vergisi konulmuştur. 1889-1902 yılları arasında tütün üzerindeki vergi %106, kibrit üzerindeki vergi %100 ve çay üzerindeki vergi ise %50 artarken, 1881-1901 yılları arasında toplam dolaylı vergiler %108 artmıştır. (Kahan, 1989: 61; Von Laue, 1953: 435) 1861 yılında tütün, çay, tütün ve kibrit üzerindeki tüketim vergilerinden elde edilen gelirler 11 milyon ruble iken, 1881-1899 yılları arasında 139.5 milyon rubleye, 1913 yılında 302 milyon rubleye yükselmiştir. (Kahan, 1989: 63; Mosse, 1996: 116) Öte yandan 1913 yılında ise dolaylı vergi gelirlerinin yarısı tütün üzerindeki tüketim vergilerinden elde edilmiştir. (Kahan, 1989: 63) 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren alkollü içecek üzerindeki tüketim vergileri de devlet bütçesinde önemli gelir kaynağı haline gelmiştir. 1861 yılında alkollü içecek üzerindeki tüketim vergilerinden elde edilen gelir 126 milyon ruble iken, 1913 yılında vergi geliri 718 milyon rubleye ulaşmıştır. (Kahan, 1989: 63)

Bununla birlikte 1870-1874 yılları arasında bütçe gelirlerinin %19'u, 1895-1899 yılları arasında %9'u doğrudan vergilerden oluşurken, 1880'li yıllarda doğrudan vergiler 1862 yılı ile mukayese edildiğinde üçte bir azalmıştır. (Hobson, 1997: 86) 1900-1904 yılları arasında ise hem işletmelerin karları üzerinden alınan vergilerin hem de köylüler üzerindeki doğrudan vergilerin arttırılmasıyla birlikte doğrudan vergilerin bütçe gelirleri içindeki payı %21'e yükselmiştir. (Crisp, 1991: 257; Trebilcock, 1981: 226) Daha önce bahsedildiği gibi Rusya'da kurtarma ödemeleri doğrudan vergilere dahil edilmiştir, 1891 ve 1892 kıtlık yılları dışında Rusya'da toplanan kurtarma ödemeleri yaklaşık ortalama 93 milyon ruble olarak gerçekleşmiştir. (Simms, 1977: 382) Kurtarma ödemelerinin toplam miktarı ise iki milyar ruble tutuyordu. (SSCB Ekonomi Enstitüsü Bilimler Akademisi, 1996: 83) Rusya'da kurtarma ödemelerinden elde edilen gelir, toplam vergi gelirlerinin %6.4'ünü oluşturmaktadır. (Hobson, 1997: 96) Kurtarma ödemelerinden elde edilen fonların büyük bölümü demiryolu yapımında, endüstriyel girişimlerin kurulmasında ve sermaye birikiminin sağlanmasında kullanılmıştır. (Gerschenkron, 1965: 780)

Ayrıca Rusya’da 19. yüzyılda doğrudan ve dolaylı vergilerin yanısıra devlet monopollerinden elde edilen gelirler de bütçe kaynakları içinde önemli hale gelmiş, özellikle 1863 yılından itibaren bu gelirler sürekli artmış. 1870-1874 döneminde devlet monopolünden elde edilen gelirler 51 milyon ruble iken, 1890-1894 döneminde 197 milyon rubleye ve 1910-1913 döneminde ise 468 milyon rubleye ulaşmıştır. (Hobson, 1997: 85) Rusya’da devlet monopolleri içinde en önemlisi alkollü içecek monopolü idi. Özellikle 1894 yılından itibaren endüstriyel süreçteki gelir yaratma seviyesi nedeniyle alkollü içecek monopolüne yapılan devlet yatırımları artmış, örneğin 1912 yılında bu monopol için yıllık 200 milyon ruble harcama yapılmıştır. (Waldron, 2006: 471)

Öte yandan Rusya’da devlet, 1885 yılında köylülerin üzerindeki doğrudan vergileri azaltmış, doğrudan vergileme yükünü tarımsal kesimden ticaret ve endüstriye doğru kaydırmaya çalışmıştır. Bu çerçevede Rusya’da ilk kez 1885 yılında kar üzerinden vergi alınmaya başlanmıştır, ticari ve sınıfl faaliyetlerden elde edilen net karlar üzerinden alınan vergi oranı %3 olarak belirlenmiştir. 1885-1887 yılları arasında Rusya’da ahşap işletmelerinden elde edilen vergi geliri yıllık 2.558 milyon ruble olarak gerçekleşmiştir. (Bowman, 1993: 267) 1886 yılından itibaren hanehalkının faiz gelirleri de vergilendirilmiştir. Bu vergiden elde edilmesi beklenen gelir yaklaşık 10 milyon rubleydi. (Plaggenborg, 1995: 56) Yine toprak üzerinden alınan vergilere ilave olarak kentlerde taşınmaz mülkler üzerine konulan vergiler de, Rusya’da gayrimenkul değerleri görece yüksek olduğundan, devletin kentlerden elde ettiği doğrudan vergi gelirlerinin artmasına neden olmuştur. (Gorlin, 1977: 252) 1893 yılında ticari ve sınıfl faaliyetlerden elde edilen net karlar üzerinden alınan vergi oranı %5’e yükselmiş, 1898 yılında bu vergiden elde edilen gelirlerin toplamı 48.2 milyon ruble ve 1899 yılında 61.1 milyon ruble olarak gerçekleşmiştir. (Anonich, 2006: 413; Bowman, 1993: 261) Öte yandan yapılan bu mali düzenlemeler, bir yandan köylüler üzerindeki vergi yükünün %25 azalmasını sağlamış, ancak diğer yandan endüstriyel finansmanı için fon sağlamakta yetersiz kalmıştır. (Plaggenborg, 1995: 59; Von Laue, 1969a: 21-101) Bu nedenle, 1892 yılından itibaren köylüler üzerindeki doğrudan vergiler yeniden arttırılmıştır. (Anonich, 2006: 413)

Öte yandan Rusya’da devletin zorunlu tasarruflarla topladığı mali gelirleri nasıl harcadığı da önemli bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır. Rus hükümeti elde ettiği zorunlu tasarrufları, başta demiryolları yapımı olmak üzere endüstriyel altyapı için gerekli ulaşım ve ticaret sistemlerinin geliştirilmesinde kullanmıştır. (Von Laue, 1962: 217)

1885 yılında, ula ım ve ta ımacılık için yapılan harcamaların bütçe harcama kalemleri içindeki payı %2.5 iken, 1895 yılında %11 ve 1908 yılında %20 olarak gerçekleşti , demiryolları yapımı bu harcama kalemleri içinde en yüksek paya sahip olmu tur. (Waldron, 2006: 472) Örne in, 1895-1900 yılları arasında Rusya'da yapılan toplam net yatırımların %25'i demiryolları yapımından oluş maktaydı. (Gatrell, 1986: 152-153) 1880-1890 yılları arasında demiryolları yapımı için yapılan harcamaların bütçe harcama kalemleri içindeki payı %5 olarak gerçekleşti , bu dönemde çay, kahve, alkollü içecek, tuz ve balık üzerindeki vergilerden elde edilen gelirlerin tamamı demiryolları yapımını finanse etmek için kullanılmış tır. (Trebilcock, 1981: 234; Von Laue, 1969a: 294) Yine 1887 yılı devlet bütçesinde ekonomi ile ilgili bakanlıklara yapılan devlet harcamaları toplam harcamaların %52.5'ini, 1888 devlet bütçesinde ekonomik harcamalar toplam harcamaların %52.2'sini ve 1895 devlet bütçesinde %55'ini teşkil etmekteydi. Bu e ilimi yansıtan bir ba ka veri de, 1894-1902 yılları arasında ola an ve ola anüstü bütçe harcamalarının üçte ikisinin ülkede ekonomik büyüme için yapılan harcamalardan oluş masıydı. (Von Laue, 1969a: 100-101) Bu nedenle, 1880'li yıllardan itibaren Rusya'da devlet bütçeleri endüstriyel bütçeler olarak nitelendirilmektedir. (Vernadsky, 2009: 306; Waldron, 2006: 485)

Rusya'da tarımsal kesimde gelir düzeyinin ve buna ba lı olarak tasarruf e iliminin düşük olması sermaye birikiminin kendili inden oluş masını engellemi , bu nedenle tarımsal kesimin vergilendirilmesi, ba ka deyi le zorunlu tasarruf politikası, sermaye birikimi sürecinde önemli rol oynamı tır. Böylece devletin izledi i zorunlu tasarruf politikası sonucunda elde edilen fonlar endüstriyel yatırımların finansmanında etkin rol üstlenmi tir. (Gerschenkron, 1965: 768-778; Gregory, 1991: 75) Öte yandan Rusya'da vergi politikaları ve bu politikaların köylüler üzerinde yarattı ı mali baskı önemli bir sosyal politika alanı oluş turmu ve kamuoyu tarafından sert bir biçimde ele tirilmi tir. Bu ba lamda Rusya'da devlet, geni anlamda toplumun ekonomik refahından ve dar anlamda tarımsal nüfusun azalan satın alma gücünden sorumlu tutulmu tur. (Von Laue, 1954: 61) Buna ra men, Rus hükümeti kamuoyunu memnun edecek mali politikalar izlemek yerine endüstrile me sürecini ba latmayı tercih etmi tir. (Yarmolinsky, 1921: 48)

Rusya'nın endüstrile mesinde etkili olan sistematik unsurlardan sonuncusu ise, ülkenin 1897 yılında altın standardına geçmesidir. Rus maliye bakanları, uluslararası para piyasasında rubleyi istikrarlı kılabilmek amacıyla bütçe fazlası yaratan mali tedbirler almı

ve bu yönde politikalar izlemi lerdir. Rublenin istikrar kazanmasıyla birlikte hem dolaylı hem de do rudan yatırımlar anlamında yabancı sermayenin ülkeye giri inde önemli artı lar olmu , bu da sermaye kıtlı ı çeken bir ülke için önemli bir avantaj yaratmı tır. Öte yandan a ır vergi yükü nedeniyle artan tahıl ihracatı da, daha önce bahsedildi i gibi, dı ticaret fazlası verilmesini sa layarak ve ülkeye döviz olarak yabancı sermaye giri inde önemli rol oynayarak altın standardına giri i kolayla tırmı tır. (Gregory, 1980: 135)

Rusya'da rublenin dalgalanmalardan uzak ve stabil olması, altın standardının kabul edilmesi, ülkenin dünya ekonomik sisteminin bir parçası haline gelmesi ve uluslararası siyasi arenada güçlü bir yer elde edebilmesi için reform arttı. Rubleyi mevcut seviyede veya ona yakın bir seviyede sabitlemeyi amaçlayan Rus maliye bakanları, ülkede altın rubleye dönü ümün gerçekleşmesi ve devletin altın rezervi toplaması gerekti ine inanıyordu. Öte yandan Rusya'da altın rezervlerinin artırılması için uygun ödemeler bilançosunun olu turulması gerekmektedir. Bu ba lamda Rusya'nın 1891'de gümrük tarifelerini arttırmasıyla ithalatın kısıtlanması ve demiryolu yapımının hızlanması ve köylüler üzerindeki a ır vergi yükünün tarım ürünlerinde dı satımı arttırması ile birlikte ülkede 1880'li yıllardan itibaren lehte dı ticaret dengesi ortaya çıkmı tır. (Sontag, 1968: 535) Böylece dı ticaret fazlası ülkeye altın giri i sa lamı , 1893 yılında altın rezervi 581 milyon altın rubleye ula mı tır. (Crisp, 1953: 164)

Dolayısıyla Rusya'da bütçe fazlası, sıkı para politikası uygulaması, ithal mallar üzerine yüksek tarifeler konulması, a ır dolaylı vergiler yoluyla zorunlu tasarruf yönteminin uygulanması ve tarımsal malların ihracının arttırılmaya çalı lması 1897 yılında altın standardına giri i olanaklı kılmı tır. Rusya'da altın standardının kabul edilmesiyle rublenin konvertibilitesi sa lanmı , ülkenin kredi pozisyonu güçlenmi ve özel sektöre yabancı sermaye giri i te vik edilmi tir. (Mosse, 1996: 117) Yabancı sermaye ulusal endüstrinin yaratılmasında te vik edici rol üstlenmi ve endüstri için gerekli ulusal sermaye birikimini hızlandırmı tır. Yurtiçi tasarrufların yetersiz olması nedeniyle ortaya çıkan sermaye kıtlı ı yabancı sermaye ile ikame edilmi , ülkedeki mevcut sermaye geni alanlara daha ba ımsız akmı ve daha az karlı yatırımların yapılmasını te vik etmi tir. Böylece Rus ekonomisinin verimlili i artarken ülkede kaynak hareketlili i sa lanmı tır. (Crisp, 1953: 170)

Bu ba lamda Rusya'da 1890'lı yıllar boyunca ülkeye yabancı sermaye giri i 6 kat artmı , 1896 yılında yabancı sermaye miktarı 92 milyon ruble olarak gerçekte mi tir. (Gerschenkron, 1947: 149; Von Laue, 1954: 70) 1893-1898 yılları arasında Rusya'da bulunan anonim irketlere yatırılan yabancı sermaye yaklaşık 700 milyon frank tutarındadır. Yine 1885-1897 döneminde ülkeye giren yabancı sermaye tutarı yıllık ortalama 43 milyon ruble iken 1897-1913 döneminde 191 milyon ruble olarak gerçekte mi tir. (Gregory, 1979: 384) Sadece 1898 yılında ülkeye giren yabancı sermaye miktarı, 1851-1892 dönemi boyunca ülkeye giren yabancı sermaye miktarını a mı tir. Ayrıca 1897-1903 döneminde ülkeye giren yabancı sermaye tutarı 1881-1897 dönemi ile mukayese edildi inde iki kat artmı tir. Aynı dönemde sadece özel firmalardaki yabancı sermaye miktarı ise iki buçuk kat artı göstermi tir. (Barkai, 1973: 359)

Bu dönemde artan sermaye endüstrinin öncelikli sektörlerine yönlendirilmi tir. Bu ba lamda ülkeye giren yabancı sermaye özellikle madencilik ve metalurji endüstrilerine yatırılmı ve bu endüstrilerin finanse edilmesinde önemli rol oynamı lardır. (Falkus, 1986: 93) Örne in, 1890'lı yıllarda Rusya'ya gelen yabancı sermayenin yarısından fazlası güneyde bulunan madencilik ve metalurji endüstrilerine yatırılmı tir. Bu çerçevede ülkede toplam 2.242.900.000 ruble olan yabancı yatırım miktarının 1.227.000.000 ruble kadarı madencilik ve metalurji alanlarına yapılmı tir. (Sontag, 1968: 531) Ayrıca 1900 yılında makine sanayine yapılan yatırımların yine yarısından fazlası da yabancı sermayeyle kar ılanmı tir. Dolayısıyla yabancı sermaye, Rusya'da a ır endüstrinin geli iminde büyük rol oynamı tir. (Von Laue, 1969a: 263)

Bu ba lamda Rusya'da altın standardına geçilmesinin ba arılması, ülkenin dünya ekonomisi içinde önemli bir konuma gelmesinde etkin bir rol oynamı tir. 19. yüzyılın gerek uluslararası ekonomik gerekse siyasi ko ullarına uygun olarak altın standardının benimsenmesi ve böylece rublenin istikrar kazanması, yabancıların Rus hisse senetlerine güvenle yatırım yapmalarını sa lamı tir. Böylece Rusya'da endüstrile menin önündeki en büyük engellerden biri olan sermaye kıtlı ı, 1897 yılında altın standardına geçilmesinin bir sonucu olarak ülkeye hem do rudan hem de dolaylı yabancı sermaye giri iyle azalmı tir. (Gerschenkron, 1962: 125; Trebilcock, 1981: 247) Bu çerçevede Rusya'da yüksek ulusal tasarruf yabancı sermaye ile birle erek net sermaye birikimi yaratmı tir. (Gregory, 1976: 457)

Sonuç olarak, Rusya, Gerschenkron'un deyi iyle geç endüstrile en ülkeler arasına 1890 yılından ba layarak geçmi tir. Ancak Rusya'nın endüstrile mesi, endüstri devrimini gerçekle tiren ngiltere, Fransa gibi ülkelerdeki endüstrile meden farklı olarak temelde devletin 1861 yılından sonra bizzat izledi i endüstrile me politikasının bir ürünüdür. Dolayısıyla Gerschenkron, Rusya'da 1861 sonrasındaki endüstrile menin planlanmamı piyasa etkisiyle kendili inden ya anan bir süreç olarak ortaya çıkmadı ını, tersine devletin izledi i bilinçli politikaların yani sistematik unsurların yarattı ı bir süreç oldu u görü ünü savunmaktadır. Bu dönemde endüstrile me için gerekli ko ullardan yoksun olan Rusya'da devlet, bu ko ulları ikame edecek sistematik unsurları harekete geçirmi tir. (Gerschenkron, 1962: 126)

2.2. TALYA'DA 1861 SONRASI ENDÜSTRİLEME VE DEVLET POLİTİKALARI

2.2.1 1861-1913 DÖNEMİNDE TALYA'NIN ENDÜSTRİYEL VE SOSYO- EKONOMİK YAPISINA GENEL BAKIŞ

Talya'da endüstrileme süreci İngiltere'nin endüstrileme tecrübesi ile mukayese edildiğinde oldukça farklı özellikler göstermiştir. Rusya örneğinde olduğu gibi, Talya'da endüstrileme için gerekli önkoşulların bulunmaması ülkede endüstriyel gelişimin kendiliğinden ortaya çıkmasını engellemiştir. Bu bağlamda Gerschenkron Talya'nın tarihsel deneyimini, görece geri kalmışlık koşulları altında geç endüstrileyen bir ülke olarak ele almaktadır. (1962: 73)

Öte yandan Gerschenkron'a göre, Talya'nın endüstriyel sıçrama tecrübesi sadece erken endüstrileyen ülkelerden değil, aynı zamanda geç endüstrileyen ülkelerin endüstriyel büyümesinden de farklı özellikler göstermektedir. Ona göre, Talya'nın endüstrilemesi ülkede çok iktisadi (evrensel) bankalar kurulana dek gecikmiş, geç endüstrileyen ülkeler içinde yer alan Almanya ve Rusya'dan daha sonra gerçekleşmiştir. (1962: 89) Ayrıca geç endüstrileyen ülkelerde endüstrilemenin başlangıcında çıktı oranında ani ve büyük sıçramalar yaşanırken savunan Gerschenkron, 1896-1908 yılları arasında Talya'da endüstriyel büyüme oranının %6.7 olarak gerçekleştiğini ve bu oranın geç endüstrileyen diğer ülkelerin endüstriyel büyüme oranları ile mukayese edildiğinde düşük kaldığını savunmuştur. (1947: 151) Örneğin, Rusya'da endüstriyel sıçramanın yaşandığı 1890'lı yıllarda yıllık endüstriyel büyüme oranı yaklaşık %8 iken, Japonya'da ise endüstriyel sıçramanın yaşandığı 1907-1913 döneminde aynı oran %8.5 olmuştur. (Gerschenkron, 1962: 78)

Ayrıca Gerschenkron İngiltere, Almanya ve Rusya'da endüstrileme sürecini teşvik eden çeşitli düşünce akımlarının ortaya çıktığını, fakat Talya'nın endüstriyel kapitalizme geçişte güçlü bir ideolojiden yoksun kaldığını öne sürmüştür. Ona göre, “*Talya'nın endüstrilemesinin tekerleklerinde ideoloji ya da olmaması, tekerleklerin daha yavaş hareket etmesine neden olmuştur*” (1955: 373). Zamagni de, farklı toplumsal ve ekonomik yapılardan oluşan Talya'da değişik düşünce akımlarının ortaya çıktığını, ancak hiçbir ideolojinin genel kabul görmemiş olduğunu ileri sürmüştür. (1993: 104) Buna karşılık, Vaccaro

ise, Almanya’da oldu u gibi talya’da da ulusalcı görü lerin endüstrile me sürecinde önemli rol oynadı nı savunmu tur. (1980: 731)

1861 yılında siyasi birli ini tamamlayan talya, 250.000 kilometre kareden olu maktaydı. Bu dönemde talya’nın nüfusu 22 milyon ki i iken, toplam nüfusun %38’i tarımsal kesimde istihdam edilmekteydi. (Mori, 1979: 61; Federico ve Malanima, 2004: 449) Ülkede nüfusu 100.000 ki i olan altı, nüfusu 50.000 ki iden fazla olan on be kent bulunmaktaydı. (Mori, 1979: 61) Aynı dönemde endüstrinin gayrisafi milli hasıla içindeki payı %20 iken, tarımın payı %60 olarak gerçeikle mi tir. (Coppa, 1970: 743) Siyasi birli ini tamamlayan talya’da demiryolları yapımı geli memi , toplam demiryolu a ı uzunlu u 2.404 kilometreye ancak ula abilmi ti. (Romeo, 2008: 133) Yine bu dönemde talya’da ki i ba na dü en dı ticaret hacmi 65 lire de erinde iken, ngiltere’de 325 lire olarak gerçeikle mi tir. Ayrıca toplam ihracat de eri ithalat de erinin üçte ikisini olu tururken, ham ipek ve ipek endüstrisi üretimi toplam ihracatın %35’ini te kil etmekteydi. Öte yandan, talya’da bu dönemde bütçe gelirleri devlet harcamalarının yakla ık üçte ikisini kar ılamaktaydı. (Mori, 1979: 62)

Bu çerçevede Gerschenkron 1860’lı ve 1870’li yıllarda talya’nın görece geri kalma bir ülke oldu unu vurgulamı tır. (1955: 373) Ona göre, talya’da bu dönemde endüstride çalı an i gücü ve endüstriyel üretim miktarı oldukça dü ük gerçeikle mi tir. (1962: 72) Öte yandan Romeo ise, talya’nın 1861’de siyasi birli ini tamamlamasının ülkenin endüstriyel büyüme sürecinde etkili oldu unu vurgulamı tır. Ona göre, devletin siyasi ve idari yapısındaki de i meler endüstrile meyi hızlandırmı tır. Ülkenin siyasi birli ini tamamlamasından sonra endüstriyel sıçrama için gerekli altyapı de i iklikleri ortaya çıkmı , tekstil, metalurji ve gemi yapım endüstrileri bu dönemden itibaren geli meye ba lamı tır. (Aktaran: Gerschenkron, 1962: 107)* 1870’li yıllarda kuzey talya’da ba ta tekstil endüstrisi olmak üzere çe itli endüstriyel alanlarda anonim ortaklıklar kurulmu tur. Dolayısıyla 1860-1880 yılları arasında bazı endüstrilerde küçük ve büyük ölçekli endüstriyel giri imler birlikte yer almı , ülke ekonomisi geleneksel üretim tekni i ile modern iktisadi faaliyetlerin birlikte devam etti i ikili bir yapı sergilemi tir. (Gerschenkron

* talya’nın endüstrile mesi üzerine çalı malar yapan Rosario Romeo (1924-1987), 1959 yılında talyanca yazdı ı “Risorgimento e Capitalismo” adlı eserinde talya’da endüstrile me sürecinde devletin rolünü incelemi tir. Bu eserin ngilizce baskısı olmadı ı için, bu çalı mada Romeo’nun konuyla ilgili görü leri Alexander Gerschenkron’un “Economic Backwardness in Historical Perspective” adlı eserinde “Rosario Romeo and the Original Accumulation of Capital” adlı ba lıkta yer alan bilgilerden elde edilmi tir.

ve Romeo, 1968: 116) Ayrıca 1860-1880 döneminde 6.775 kilometre uzunluğunda yeni demiryolu hattı açılmıştır. (Schram, 1997: 72) 1873 krizi nedeniyle yaşanan ekonomik durgunluğa rağmen, endüstriyel yatırımları finanse etmek için mali kaynaklar oluşturulmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla 1860-1880 yılları arasında artan devlet harcamaları, hızlanan demiryolları yapımı ve yeni kurulan endüstriler İtalya'da ön endüstrileme döneminin yansımasını göstermektedir. (Cafagna, 1973: 289)

Geç endüstrileme bir ülkenin gerçek durumunu gözler önüne sermek ve gerçek bir kalkınma için endüstriyel çıktı büyüme oranlarına bakmak yararlı olacaktır. İtalya'nın ilk endüstriyel üretim endeksi Gerschenkron tarafından oluşturulmuştur. (1955: 362) Bu üretim endeksini gösteren Tablo 2.1'e genel olarak bakıldığında, 1881-1913 yılları arasında İtalya'da endüstriyel üretim hacmi artmış, fakat endüstriyel üretim hacmindeki bu artışlar 1889 ve 1892 yıllarında konjonktürel bunalımlarla kesintiye uğramıştır.

**Tablo 2.1: İtalya'nın Endüstriyel Üretim Endeksi, 1881-1913
(1900=100)**

<i>Yıllar</i>	<i>Üretim Endeksi</i>	<i>Yıllar</i>	<i>Üretim Endeksi</i>	<i>Yıllar</i>	<i>Üretim Endeksi</i>
<i>1881</i>	54	<i>1892</i>	64	<i>1903</i>	114
<i>1882</i>	57	<i>1893</i>	70	<i>1904</i>	117
<i>1883</i>	64	<i>1894</i>	72	<i>1905</i>	126
<i>1884</i>	63	<i>1895</i>	73	<i>1906</i>	139
<i>1885</i>	65	<i>1896</i>	75	<i>1907</i>	152
<i>1886</i>	67	<i>1897</i>	78	<i>1908</i>	163
<i>1887</i>	73	<i>1898</i>	86	<i>1909</i>	168
<i>1888</i>	74	<i>1899</i>	92	<i>1910</i>	169
<i>1889</i>	72	<i>1900</i>	100	<i>1911</i>	174
<i>1890</i>	72	<i>1901</i>	104	<i>1912</i>	182
<i>1891</i>	67	<i>1902</i>	109	<i>1913</i>	184

Kaynak: Gerschenkron (1955: 362)

Gerschenkron tarafından yapılan bu çalışma madan sonra İtalya'nın endüstrileme sürecini nicel olarak ele alan birçok çalışmaya yapılmıştır; Fenoaltea ve Carreras İtalya için endüstriyel üretim endeksi oluşturmuştur. (Fenoaltea, 2005; Aktaran: Federico, 1996; Aktaran: Zamagni, 1993: 79) Tablo 2.2'de görüldüğü gibi, Gerschenkron, Fenoaltea,

Carreras ve ISTAT* tarafından hesaplanan istatistiki veriler arasında farklılıklar bulunmaktadır. ISTAT tarafından hazırlanan endüstriyel üretim endeksine göre, talya'da endüstriyel büyüme oranları düşük gerçekleşmiştir. (Aktaran: Fenoaltea, 2010: 85) Dolayısıyla, ISTAT serileri talya'nın uzun dönemli ekonomik performansını olduğundan düşük göstermiştir. (Federico, 1996: 767) Ayrıca ISTAT verilerinin hesaplanmasında kullanılan yöntemler de açıkça ifade edilmemiştir. (Federico, 1996: 766)

**Tablo 2.2: talya'nın Endüstriyel Üretim Endeksi, 1861-1913
(Yıllık Artı Hızı)
(%)**

<i>Dönem</i>	<i>Gerschenkron</i>	<i>ISTAT</i>	<i>Fenoaltea</i>	<i>Carreras</i>
<i>1861-1913</i>	-	1.95	3.42	2.51
<i>1861-1881</i>	-	2.0	2.2	-
<i>1881-1913</i>	3.8	2.3	4.2	3.19
<i>1881-1888</i>	4.6	1.0	6.2	-
<i>1888-1896</i>	0.3	0.0	1.2	-
<i>1896-1908</i>	6.7	5.0	7.6	5
<i>1908-1913</i>	2.4	1.5	2.3	-

Kaynak: Zamagni (1993: 79); Federico ve Toniolo (1991: 203)

Öte yandan Gerschenkron ve Fenoaltea tarafından talya için hesaplanan yıllık endüstriyel çıktı büyüme oranı rakamları birbirinden farklı olmasına rağmen, bu rakamlara göre talya'da 1880'li yıllarda endüstriyel çıktı büyüme oranı görece düşük gerçekleşmiştir, 1900'lü yılların başında ise hızlanmıştır. 1861-1897 yılları arasında imalat endüstrisinde sabit fiyatlarla katma değer artışı %0.7 iken, 1897-1913 yılları arasında %2.7 olarak gerçekleşmiştir. (Milward ve Saul, 2012: 254)

Gerschenkron, Fenoaltea ve Romeo 1880'li yıllarda talya'da endüstriyel üretim hacminin arttığını savunmaktadır. (Gerschenkron, 1955: 369; Fenoaltea, 2005: 274; Gerschenkron ve Romeo, 1968: 102) Gerschenkron tarafından oluşturulan endüstriyel üretim endeksine göre, 1881-1888 yılları arasında talya'da tekstil endüstrisi üretim endeksi %34 artarken, ISTAT verilerine göre %14 azalmıştır. (Gerschenkron, 1955: 363; Rossi, Toniolo ve Vecchi, 2001: 917; Eckaus, 1961: 305) ISTAT verilerine göre, 1880'li yıllarda yaşanan tarımsal krizler endüstriyel sıçramanın gecikmesine, tüketimde meydana

* ISTAT: The Italian National Institute of Statistics, talya'nın resmi istatistik kurumu

gelen dü me yatırımların azalmasına neden olmu tur. (Aktaran: Gerschenkron ve Romeo, 1968: 102) Fenoaltea ise, bu dönemde ya anan tarımsal krizlerin tarımsal üretimde ve tüketimde neden oldu u azalı nın görelili dü ük oldu unu, bu krizlerin sadece soylu toprak sahiplerini etkiledi ini savunmu tur. (2005: 284) talya'da özellikle büyük ölçekli endüstriyel girişimlerin kuruluş tarihlerine bakıldığında ise, 1881-1888 yılları arasında endüstriyel üretimde meydana gelen artışa dulanmaktadır. Bu dönemde ülkenin ortalama büyüme hızı görelili dü ük olmasına rağmen endüstriyel üretim hacminde istikrarlı bir artış olmu tur. (Gerschenkron, 1962: 115) Dolayısıyla talya'da endüstriyel sıçrama 1880'lerde demir alımı , 1890'lı yılların sonunda ivme kazanmıştır.

Öte yandan Gerschenkron ve ISTAT tarafından metalurji, kimya ve mühendislik endüstrileri için yapılan hesaplamalarda da benzer durum ortaya çıkmıştır , bu endüstrilerin büyüme rakamlarında da farklılıklar görülmü tür. (Aktaran: Eckaus, 1961: 305) Gerschenkron'a göre, 1881-1888 döneminde metalurji endüstrisinde yıllık büyüme oranı %22, kimya endüstrisinde %15.1 ve mühendislik endüstrisinde %9.2 olarak gerçekleşmiştir. (1955: 364) ISTAT tarafından yapılan hesaplamalara göre ise, bu endüstrilerin yıllık büyüme oranları daha düşük gerçekleşmiştir. (Aktaran: Gerschenkron, 1955: 364)

Bununla birlikte, talya'da bu dönemde büyük ölçekli endüstriyel yatırımlar artmıştır , eski üretim tekniklerinin yerini yeni üretim teknikleri almıştır , modern pazarlama yöntemleri kullanılmaya başlanmıştır , altyapı ve ekonomik gelişme için önkoşullar oluşturulmu tur. Dolayısıyla, endüstrileme sürecinde önemli nitelikler ortaya çıkmıştır. (Gerschenkron ve Romeo, 1968: 111) Örneğin, talya'da demir endüstrisinde kullanılan maden eritme ocakları oldukça ilkel olduğundan, demir endüstrisi İngiltere ve Fransa endüstrileriyle rekabet edememiştir , demir üretimi azalmıştır. 19. yüzyılın sonunda talya'da yeni demir fabrikaları kurulmuştur ve bu fabrikalarda modern eritme ocakları kullanılmıştır. (Gerschenkron ve Romeo, 1968: 112)

1886-1896 yılları arasında yaşanan tarımsal krizler, politik istikrarsızlıklar ve bankacılık krizleri sermayenin endüstriye akmasını engellemiştir , yatırım talebi azalmıştır , bu dönemde yaşanan ekonomik durgunluğara rağmen endüstriyel üretim hacminde bir artış gözlenmiştir. (Cafagna, 1973: 297) Ancak talya'da 1881-1896 yılları arasında ekonomik

büyüme hızı ve ki i ba ına dü en milli hasıladaki artı oranı görelü dü ük gerçekte mi tir. (Milward ve Saul, 2012: 255; Rossi ve Toniolo, 1992: 544)

Gerschenkron'a göre 1896 yılından sonra talya'da endüstrile me hızlanmı , talya endüstriyel sıçramasını 1896-1908 yılları arasında gerçekte tirebilmi tir. (1955: 364) 1881-1887 yılları arasında talya'da yıllık ortalama endüstriyel üretim artı oranı %4.6, 1888-1896 yılları arasında %0.3 ve endüstrinin en büyük sıçrama yaptı ı 1896-1908 yılları arasında ise yıllık ortalama endüstriyel büyüme oranı %6.7 olarak gerçekte mi tir. (Gerschenkron, 1962: 76) Dolayısıyla 1896-1908 döneminde endüstriyel üretimdeki artı oranı en yüksek seviyeye ula mı tır. Cohen ve Fenoaltea, Gerschenkron tarafından hazırlanan endüstriyel üretim endeksinde yer alan verilerin girdi de eri ile hesaplandı nı, bu nedenle ülkede yaratılan endüstriyel katma de erin oldu ndan daha dü ük hesaplandı nı ve 1896-1908 yılları arasında endüstriyel büyüme oranının daha yüksek bir aralıkta gerçekte ti ini öne sürmü tür. (Fenoaltea, 1969: 177) Fenoaltea, aynı dönem için bu oranın %7.6 oldu unu iddia etmi tir. (Fenoaltea, 1994: 446-447)

Romeo, 1881-1887 yılları arasında talya'da endüstriyel geli me ya andı nı, ancak bu geli melerin endüstriyel dönü üme neden olmadı nı vurgulamı tır. Ona göre, talya'da endüstrile me için gerekli ön ko ullar 1880'li yıllarda ortaya çıkmı , ancak bu ko ullar tam olarak olgunla mamı tır. Örne in, demiryolu yapımının ileriye do ru ba lantı etkisi demiryollarının tamamlanmasından hemen sonra ortaya çıkmamı tır. Dolayısıyla Romeo da Gerschenkron gibi, talya'da endüstriyel sıçramanın 1896 yılından itibaren endüstriyel üretimin aniden artmasıyla ortaya çıktı nı vurgulamı tır. Ancak Gerschenkron talya'da endüstriyel sıçramanın çok i levli (evrensel) bankaların kurulmasıyla ortaya çıktı nı öne sürerken, Romeo devletin izledi i politikaların endüstriyel sıçramada etkin rol üstlendi ini vurgulamı tır. Dolayısıyla Gerschenkron ve Romeo, talya'da 1890'lı yılların sonunda endüstriyel büyüme oranında görülen ani artı nın nedenleri konusunda farklı görü ler öne sürmü tür. (Gerschenkron ve Romeo, 1968: 115)

Gerschenkron ve ISTAT verilerine göre, 1908-1913 yılları arasında görülen endüstriyel çıktı büyüme oranı 1896-1908 döneminde gerçekte en büyüme oranından daha dü ük olmu tur. (Gerschenkron, 1955: 364; Aktaran: Zamagni, 1993: 77; Aktaran: Cafagna, 1973: 297) Bu dönemde talya'da endüstriyel çıktı büyüme oranı görelü dü ük olmasına ve 1911-1915 yılları arasında endüstrinin milli hasıla içindeki payı %15 olarak

gerçekle mesine ra men, 19. yüzyılın sonunda talya'da endüstriyel sıçramanın ya andı 1 görülmektedir. (Supple, 1973: 341)

talya'da 1880'li yıllardan ba layarak 1900'lü yıllara kadar süren büyüme hızı süreklilik göstermedi inden, büyüme birbirini izleyen bir süreçten çok konjonktür hareketleri ile tanımlanmaktadır. Gerschenkron'a göre, talya'da endüstrile me daha düzensiz, daha az bütünlük ve daha fazla belirsizlik içeren bir ortamda gerçekleş mi tir. (Gerschenkron ve Romeo, 1968: 119) Fenoaltea tarafından hazırlanan endüstriyel üretim endeksi, Gerschenkron'un bulgularını do rulamakla birlikte bu verilere göre ekonomik konjonktür evreleri görelili uzundur. (1994: 450)

Cafagna ve Bonelli, talya'da endüstriyel büyüme oranında meydana gelen dalgalanmaların ülkenin ihracat mallarına olan talebin de i mesinden kaynaklandı mı öne sürmü tür. talya'da ihracat miktarındaki artı , toplam talebi ve sermaye birikimini etkilemi tir. (Aktaran: Federico, 1996: 765) Bu ba lamda 1874-1896 yılları arasında ihracat fiyatlarının artması ile birlikte talya'da ekonomi ticarile mi , organizasyon ve üretim yapısı modernle mi , dünya ekonomisinde artan fiyatların yarattı ı te vik gücüne kar ılıklı veren bir ekonomik yapı ortaya çıkmı tir. (Gerschenkron ve Romeo, 1968: 113) Crivellini ise, talya'da ihracat mallarına olan talepte meydana gelen de i melerin ekonomik dalgalanmayı etkilemedi ini ileri sürmü tür. (Aktaran: Federico, 1996: 766)

Yine talya'nın endüstriyel geli me sürecinin hızlı büyüme ve durgunluk dönemlerinin birbirini takip etmesi biçiminde ortaya çıktı mı savunan Cafagna'ya göre, talya'da her ekonomik dalgalanma yeni bir endüstriyel sektör yaratmı tir. 1820-1850 yılları arasında tekstil, 1880'li yıllarda mühendislik, demir, çelik ve elektrik endüstrileri ekonomik dalgalanmalarda öncü rolü üstlenmi tir. (Aktaran: Federico, 1994a: xiii) Fenoaltea ve Warglien ise talya'da endüstriyel büyüme oranında meydana gelen dalgalanmaları, yatırımlardaki dalgalanmalar ve bu dalgalanmaların imalat sanayileri üzerindeki etkileri ile açıklamaktadır. Warglien, yatırımlardaki dalgalanmaların kısa vadeli sermaye hareketlerinde meydana gelen spekülasyon ataklardan kaynaklandı mı ileri sürmü tür. (Aktaran: Federico, 1996: 766; Fenoaltea, 1994: 450) Fenoaltea ise, bekleyi leri etkileyen siyasi geli meler, devletin izledi i politikalarındaki de i meler ve dünya sermaye arzını belirleyen dı sal de i liklerin yatırımların dalgalanmasına neden oldu unu iddia etmi tir. (1994: 450) Ona göre, talya'da özellikle devletin izledi i politikalar sermaye

mallarına yönelik talebin ve yatırımların de i mesinde önemli rol oynamı tır. (1969: 179) Örne in, 1876-1880 döneminde net yatırımın milli hasıla içindeki payı %3.4 iken, 1881-1885 yılları arasında %4.8'e ve 1886-1890 yılları arasında %6.4'e yükselmiştir. 1890'lı yılların ba ında ülkede ya anan ekonomik durgunluk nedeniyle net yatırımın payı %3.2'ye gerilemiş , 1896-1900 yılları arasında yeniden yükselerek %3.5'e ulaşmıştır. (Cafagna, 1973: 298; Federico, 1996: 778)

Dolayısıyla talya'da endüstriyel büyüme oranı çe itli dönemlerde birbirinden farklı özellikler göstermiştir. Ülkede 1830-1840 yılları arasında, 1880'li yıllarda ve 1895-1913 yılları arasında yapısal de iimler ortaya çıkmış , ki i ba ında dü en gelir düzeyi yükselmiştir. (Federico, 1996: 765) 1860-1880 döneminde talya'da yıllık endüstriyel büyüme oranı görece düşük gerçekleşmiştir , 1880'li yıllardan itibaren artmış ve 1890'lı yıllarda yeniden azalmıştır. 1900'lü yılların ba ından itibaren ise bu oran yeniden artmış , I. Dünya Sava ı'ndan önce yavaşlamıştır. (Fenoaltea, 1994: 445)

talya'da 1881-1913 yılları arasında ortaya çıkan endüstriyel yapı, Tablo 2.3 yardımıyla izlenebilir. Tablo 2.3'e göre, talya'da 1881-1913 yılları arasında tekstil endüstrisinde ortalama yıllık büyüme oranı %2.5, gıda malları endüstrisinde %3.1, metalurji endüstrisinde %9.3 ve kimya endüstrisinde %11.3 olmuştur. Ayrıca talya'da 1913 yılında imalat endüstrisinde yaratılan toplam katma de erin %60'ı geleneksel tüketim malları endüstrileri içinde yer alan tekstil ve gıda malları endüstrilerinden oluşmakta, yine imalat endüstrisinde çalışan 1.5 milyon toplam iş gücünün %60'ı da bu endüstrilerde istihdam edilmekteydi. (Milward ve Saul, 2012: 257; Cafagna, 1973: 309)

Tablo 2.3: talya'da Seçili Endüstrilerin Ortalama Yıllık Büyüme Oranları (%)

<i>Endüstriler</i>	<i>1881-1888</i>	<i>1888-1896</i>	<i>1881-1891</i>	<i>1891-1896</i>	<i>1896-1908</i>	<i>1908-1913</i>	<i>1881-1913</i>
<i>Madencilik</i>	0.0	1.30	0.7	0.8	1.8	0.0	1.0
<i>Metalurji</i>	22.0	-3.24	12.6	-0.5	12.4	6.1	9.3
<i>Tekstil</i>	4.40	3.20	3.1	5.2	3.5	-1.2	2.5
<i>Mühendislik</i>	9.20	-7.40	0.0	0.0	12.2	2.0	4.7
<i>Gıda</i>	0.9	0.0	1.1	0.9	5.5	5.5	3.1
<i>Kimya</i>	15.1	9.4	12.0	11.8	13.7	1.8	11.3
<i>Toplam</i>	4.6	0.3	2.1	2.5	6.7	2.4	3.8

Kaynak: Eckaus (1961: 306); Gerschenkron (1955: 364)

19. yüzyılın ilk yarısında talya'da tekstil endüstrisi yurtiçi talebi karşılayacak kadar gelişti. 1860'lardan itibaren talya'da bağımsız dokuma endüstrisi olarak üzere tekstil endüstrisi hızlı bir gelişme göstermiştir. 1860'larda tekstil endüstrisinin toplam endüstriyel üretim içindeki payı %34 iken, 1876 yılında toplam endüstriyel iş gücünün yaklaşık yarısı tekstil endüstrisinde istihdam edilmekteydi. 1876-1911 yılları arasında tekstil endüstrisinde istihdam edilen iş gücü yıllık ortalama %1 artmış, bu endüstride yıllık endüstriyel çıktı büyüme oranı ise %3 olarak gerçekleşmiştir. (Esposito, 1992: 359) 1911 yılında, tekstil sektöründe çalışan iş gücü sayısı, imalat sektöründe istihdam edilen toplam iş gücünün dörtte birini oluşturuyordu. (Zamagni, 1993: 91) Ayrıca tekstil endüstrisinde kullanılan modern teknoloji sayesinde ülkede yeni enerji kaynaklarının kullanımı ve sermaye birikimi sağlanmıştır. Öte yandan, talya'da tekstil endüstrisinin gelişmesi sonucu artan ihracat, ödemeler bilançosunun iyileşmesini sağlamıştır.

talya'da hızla gelişen pamuklu dokumacılık endüstrisi ülkenin endüstriyel sıçramasında önemli rol oynamıştır. Pamuklu dokuma endüstrisi 1861-1876 yılları arasında önemli gelişmeler göstermemiştir. 1878 ve 1887 gümrük tarife politikalarıyla ülke içinde üretimi desteklenen pamuklu dokuma endüstrisi, artan kentleşmeyle birlikte daha da gelişmiştir. (Cafagna, 1973: 294)

19. yüzyılın sonunda talya'da pamuklu dokuma endüstrisi yurtiçi talebin tamamını karşılayacak kapasiteye ulaşmıştır. (Clough, 1964: 63) Ayrıca talya'nın dünya pamuklu dokuma üretimi içindeki payı da artmıştır. 1913 yılından itibaren talya pamuk ipliği ve pamuklu dokuma ihraç eden ülke konumuna sahip olmuştur. talya'da pamuklu dokuma ihracatının toplam ihracat içindeki payı onda birine yükselmiştir. (Cafagna, 1973: 302) Bununla birlikte pamuk ipliği ihracatı 1861'de 100 ton iken, 1913'de 14.600 tona ulaşmıştır. (Clough, 1964: 63) 1876 yılında talya'da pamuklu dokuma fabrikası 627 adet iken, 1900 yılında 727'ye yükselmiştir. Pamuklu dokuma endüstrisinde toplam üretim, 1876 yılında 51 milyon lire iken, 1900 yılında 304 milyon lireye yükselmiştir. Öte yandan, 1876 yılında pamuklu dokuma endüstrisinde istihdam edilen toplam iş gücü 52.000 kişi iken, 1900 yılında 135.000 kişiye ve 1912 yılında 220.000 kişiye ulaşmıştır. (Cafagna, 1973: 285; Vaccaro, 1980: 712) Yine pamuklu dokuma endüstrisinde işçi başına düşen verimlilik 940 lireden 2.250 lireye yükselmiştir. Bu endüstride kullanılan dokuma tezgâhı sayısı ise 116.000 adet olarak gerçekleşmiştir. (Cafagna, 1973: 285)

Tablo 2.4’de görüldü ü gibi, talya’nın ham pamuk ithalatı da yıllar itibariyle artı göstermi tir. (Vaccaro, 1980: 712) talya’da 1870’lerden itibaren ham pamuk ithalatı yakla ık üç kat, 1881-1890 yılları arasında ise iki kat arttı tır. (Eckaus, 1961: 307; Zamagni, 1993: 89)

Tablo 2.4: Ham Pamuk thalatı, 1861-1913

<i>Yıllar</i>	<i>(1000 ton)</i>	<i>1901=100</i>
<i>1861</i>	12,400	9
<i>1865</i>	2,800	2
<i>1870</i>	14,700	10
<i>1875</i>	18,600	13
<i>1880</i>	47,300	35
<i>1885</i>	78,600	58
<i>1890</i>	101,700	75
<i>1895</i>	107,500	79
<i>1900</i>	122,700	90
<i>1905</i>	165,100	122
<i>1910</i>	174,600	129
<i>1913</i>	201,900	149

Kaynak: Vaccaro (1980: 713)

talya’da tarımsal kesime ba lı olarak geli en ipekli dokumacılık endüstrisi de 19. yüzyılda ülkenin ekonomik geli me sürecinde öncü sektörlerden biri olmu tur. Cafagna’ya göre, talya’da ipekli dokuma ihracatında meydana gelen artı ilk endüstriyel giri imlerin olu masında ve ülkenin Avrupa ile entegrasyonunda etkili olmu tur. (1973: 281) Bu endüstri dalı özellikle kuzey talya’nın endüstrile mesinde önemli rol oynamı tır. 1870-1913 yılları arasında talya’da ipekli dokumacılık endüstrisi sürekli geli mi , 1870 yılında talya’da ipekli dokuma ihracatı toplam ihracatın üçte birini, 1913 yılında ise be te birini olu turmu tur. (Cafagna, 1994: 651; Fenoaltea, 2011: 4; Zamagni, 1993: 85)

talya’da yünlü dokumacılık endüstrisi özellikle 1886-1913 yılları arasında hızla geli mi , bu dönemde yünlü dokuma endüstrisine ait mamul mal ithalatı %50 azalmı tır. (Zamagni, 1993: 90) Tablo 2.5, 1878’de talya’da ipekli, yünlü ve pamuklu dokumacılık endüstrilerinde çalı an i gücü ve kurulan endüstriyel giri imlerin sayısını göstermektedir.

Tablo 2.5: 1878 Yılında talya’da Tekstil Endüstrisinin Yapısı

	<i>Endüstriyel Girişim Sayısı</i>	<i>stihdam Edilen gücü Sayısı</i>	<i>Beygir Gücü</i>	<i>Endüstriyel Girişim Başına Düşen gücü Sayısı</i>
<i>ipekli Dokuma</i>	3,929	200,393	10,902	52,33
<i>Yünlü Dokuma</i>	560	24,576	7,591	43,88
<i>Pamuklu Dokuma</i>	627	52,363	12,838	83,51
<i>Diğer</i>	1,156	29,315	3,335	25,36
<i>Toplam</i>	6,172	306,666	34,666	49,68

Kaynak: Vaccaro (1980: 712)

Yine talya’da yünlü, pamuklu ve ipekli dokuma endüstrilerinin ortalama yıllık büyüme oranlarını gösteren Tablo 2.6’ya göre, 1896-1908 yılları arasında yaşanan endüstriyel sıçrama döneminde bu endüstrilerin yıllık büyüme oranı en yüksek seviyeye ulaşmıştır. Öte yandan talya’da özellikle kuzeybatı bölgelerinde modern tekstil endüstrisi kurulmuştur, 1893-1911 yılları arasında tekstil endüstrisi üretiminde meydana gelen artışın %75’i Lombardiya bölgesinde ortaya çıkmıştır. (Esposito, 1992: 359)

Tablo 2.6: talya’da 1894-1913 Yılları Arasında Bazı Tekstil Endüstrisi Dallarının Ortalama Yıllık Büyüme Oranı (%)

	<i>1894-1913</i>	<i>1896-1908</i>	<i>1908-1913</i>
<i>Yünlü Dokuma</i>	5.3	5.3	4.9
<i>Pamuklu Dokuma</i>	3.5	4.7	-0.2
<i>ipekli Dokuma</i>	-0.4	1.0	-2.5

Kaynak: Cohen (1967: 364)

talya’da yeni gelişen çeker ve elektrik enerjisi endüstrileri ile sermaye malları endüstrileri 1880’li ve 1900’lü yıllarda hızla büyümüşlerdir. 1898 yılında ham çeker üretim miktarı 5.972 ton iken, 1903 yılında 130.861 tona yükselmiştir. (Zamagni, 1993: 102) 1886 yılında çeker ithalatı 19 milyon lire değerinde iken, 1913 yılında talya hiç çeker ithal etmemiştir. (Zamagni, 1993: 102) talya’da özellikle yüksek gümrük tarifeleri çeker endüstrisinin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. (Zamagni, 1993: 102)

Bir ekonominin endüstrileşimini ve ekonomik büyüme sürecinin başladığını gösteren ölçütlerden biri de, ileri enerji üretim teknolojileri kullanarak yaptıkları enerji tüketimidir. talya’da 1890’lı yıllardan itibaren elektrik enerjisi endüstrisinin gelişmesiyle

birlikte ülkenin dış dünyaya bağımlılığını azaltmıştır. İtalya’da yerli enerji kaynağı elektrik enerjisinin ithal enerji kaynağı kömür yerine kullanılması, birçok endüstri dalının kömür fiyatlarında meydana gelen dalgalanmalardan etkilenmesini engellemiştir. (Cafagna, 1973: 317) Tablo 2.7’de görüldüğü gibi, 1901-1913 yılları arasında elektrik üretimi on kattan fazla artmıştır. Özellikle elektrik enerjisi endüstrisinin gelişmesi ile birlikte başta tekstil ve mühendislik endüstrileri olmak üzere birçok endüstride elektrik enerjisi kullanımı artmıştır. 1911 yılında imalat endüstrisinde kullanılan makinelerin yarısı elektrik enerjisi ile çalışmaktaydı. (Cafagna, 1973: 311)

Tablo 2.7: İtalya’da Yıllar itibarıyla Elektrik Enerjisi Üretimi

<i>Yıllar</i>	<i>Kilovat (milyon)</i>	<i>1901=100</i>
<i>1901</i>	220	100
<i>1905</i>	550	250
<i>1910</i>	1,500	681
<i>1914</i>	2,575	1,700

Kaynak: Vaccaro (1980: 718)

Öte yandan özellikle madencilik endüstrisinde ve buhar makinelerinde temel yakıt olarak kullanılan kömür tüketimindeki artış da 19. yüzyılın ikinci yarısında devam etmiştir. Tablo 2.8’e göre, 1900-1913 döneminde kömür tüketimi yaklaşık iki kat artmıştır. İtalya’da I. Dünya Savaşı’na kadar kömür üretimi düşüktüğü için yurtiçi tüketimin büyük bölümü ithalat ile karşılanmıştır. (Bardini, 1997: 635) 1894 yılında kömür üretimi 271.295 metrik ton iken, 1913 yılında 701.079 metrik ton olarak gerçekleşmiştir. (Clough, 1964: 84) 1861’de kömür ithalatı 240.000 metrik ton iken, 1894 yılında 4.696.000 ve 1913 yılında 10.833.900 metrik tona ulaşmıştır. (Forsyth, 1993: 323; Clough, 1964: 75)

Tablo 2.8: talya'da Yıllar tıbarıyla K m r T ketime

<i>Yıllar</i>	<i>(1000 ton)</i>	<i>1901=100</i>
<i>1861</i>	273.73	5.17
<i>1865</i>	493.49	9.32
<i>1870</i>	1,006.47	18.90
<i>1875</i>	1,176.55	22.23
<i>1880</i>	1,977.07	37.35
<i>1885</i>	3,187.81	60.22
<i>1890</i>	4,773.31	90.18
<i>1895</i>	4,631.82	87.50
<i>1900</i>	5,452.22	103.00
<i>1905</i>	6,877.24	129.93
<i>1910</i>	9,940.67	187.80
<i>1913</i>	11,558.79	218.38

Kaynak: Vaccaro (1980: 717)

talya'da 1894-1914 yılları arasında sermaye malları  retimi hızla artmı tır. 1896 yılında toplam end striyel  retim %28'i sermaye malları  retiminden olu urken, 1908 yılında sermaye mallarının toplam endüstriyel üretim içindeki payı %43'e yükselmi tir. (Gerschenkron, 1962: 78; Milward ve Saul, 2012: 256) Sermaye malları üretimi içinde elektrik enerjisi endüstrisi en yüksek paya sahip iken, kimya, mühendislik, gemi yapım, demir ve  elik endüstrilerinin payı da giderek artmı tır. (Zamagni, 1993: 166)

Gerschenkron tarafından olu turulan endüstriyel üretim endeksine göre, talya'da kimya, metalurji ve mühendislik endüstrilerinin büyüme hızı, ülkenin ortalama büyüme hızının üzerinde gerçekle mi tir. (1962: 76) 1876 yılında mühendislik endüstrisinde istihdam edilen i gücünün toplam i gücü içindeki payı %5 iken, 1889-1893 yılları arasında bu oran %9 ve 1911 yılında %16 olarak gerçekle mi tir. Bununla birlikte, 1911'de mühendislik endüstrisi toplam endüstriyel üretim %20'sini olu turmaktaydı. Bu endüstrinin yıllık ortalama büyüme oranı ise %5 olarak gerçekle mi tir. (Esposto, 1992: 360) Ayrıca mühendislik ve  elik endüstrileri talya'da teknik geli menin öncüsü olmu tur. (Federico, 1996: 772) Yine 1913 yılında mühendislik ve metalurji endüstrilerinin toplam ihracat tutarı 58 milyon lireye ula mı tır. (Zamagni, 1993: 121)

talya'da demir cevheri ve kömür madeni görece kısıtlı oldu undan, demir, çelik ve kömür endüstrileri devlet tarafından sermaye ile desteklenerek geliştirildi. Özellikle ülkede hammadde kısıtlı olmasına rağmen bu endüstrilerin gelişmesi oldukça önemlidir. Demir üretimi 1860-1880 yılları arasında yaklaşık üç kat artış göstermiştir, 1860 yılında 29.000 ton olan demir üretimi 1881 yılında 95.000 tona yükselmiştir. (Cafagna, 1973: 290) Öte yandan Tablo 2.9'da görüldüğü gibi, 1864 yılında 650 ton olan çelik üretimi 1881 yılında 3.630, 1889'da 6.400, 1910 yılında 732.000 ve 1914 yılında 911.000 tona ulaşmıştır. (Eckaus, 1961: 307) talya'da çelik üretiminde özellikle 1880'li yıllarda meydana gelen artışta demiryolları yapımının geriye dönüşümlü etkisi ve gümrük tarifeleri politikaları etkili olmuştur. (Gerschenkron, 1962: 378) Dolayısıyla 1896-1908 yılları arasında demir ve çelik endüstrilerinin ortalama yıllık büyüme oranı %13.8 ve 1908-1913 yılları arasında %5 olmuştur. (Cohen, 1967: 364)

Tablo 2.9: talya'da Yıllar itibarıyla Çelik Üretimi

<i>Yıllar</i>	<i>(1000 ton)</i>	<i>1901=100</i>
<i>1881</i>	3.630	2.9
<i>1885</i>	6.400	2.6
<i>1890</i>	107.676	81.7
<i>1895</i>	50.314	38.8
<i>1900</i>	115.887	89.7
<i>1905</i>	270.199	209.1
<i>1910</i>	732.000	566.4
<i>1914</i>	911.000	704.9

Kaynak: Vaccaro (1980: 715); Gerschenkron (1962: 389)

talya'da sermaye malları endüstrilerinden bir diğeri olan gemi yapım endüstrisi de 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gelişmiştir. (Eckaus, 1961: 307) Örneğin, 1876 yılında gemilerin %64.6'sı bin tonun altında iken, 1913 yılında bu oran %13.8'e gerilemiştir. (Clough, 1964: 75)

talya'da demiryolu yapımı olmak üzere altyapı yatırımlarının artması ile birlikte yurtiçi taleşim ve ulaşıma masrafları azalmıştır. Ülkede ulaşım koşullarının iyileşmesine, tarımsal ve endüstriyel üretimdeki artışa bağlı olarak dış ticaret hacmi giderek artmıştır. Tablo 2.10'da görüldüğü gibi, talya'da 1885-1895 yılları arasında

ithalat ve ihracat miktarı azalmı , 1880-1890 döneminde ihracattaki reel büyüme oranı - %2.0 olmu tur. (Crafts, 1984: 448) Ancak 1900-1913 yılları arasında ekonomik geli me ile birlikte dı ticaret hacmi %98 artmı ve 1890-1910 döneminde ihracattaki reel büyüme %4.2 olarak gerçeikle mi tir. (Vaccaro, 1980: 721; Crafts, 1984: 448)

Tablo 2.10: talya'nın Toplam Dı Ticareti (thalat ve hrcat)

<i>Yıllar</i>	<i>Milyon Lire</i>	<i>1901=100</i>
<i>1861</i>	1.299	42
<i>1865</i>	1.523	49
<i>1870</i>	1.640	53
<i>1875</i>	2.229	72
<i>1880</i>	2.291	74
<i>1885</i>	2.411	77
<i>1890</i>	2.215	71
<i>1895</i>	2.225	71
<i>1900</i>	3.038	98
<i>1905</i>	3.710	119
<i>1910</i>	5.311	171
<i>1913</i>	6.143	198

Kaynak: Vaccaro (1980: 719)

Öte yandan talya'da tarım ürünlerinde dı satımın artması ve ihraç malı üreten endüstrilerin büyümesi ile birlikte lehte dı ticaret dengesi ortaya çıkmı tur. (Bonelli, 1994b: 114) Ülkede dı ticaret dengesinin lehte olmasıyla birlikte olu an dı ticaret kazançları, dı borçları da kar ılayabilecek kadar artmı böylece dı ticaret kazançları yurt içi sermaye piyasalarının da geli mesini sa lamı tur. (Cafagna, 1973: 303) Dolayısıyla pozitif dı ticaret dengesi ülkeye giren yabancı sermaye miktarını arttırmı tur. Bu da sermaye kıtlı ı çeken bir ülke için önemli bir avantaj anlamına gelmektedir. (Webster, 1975: 137) talya'da yabancı sermayenin büyük bölümü demiryolu yapımına ve altyapı harcamalarına yatırılmı tur. Bir ba ka açıdan bakıldı nda ise, hızlı büyüme dönemlerinde lehte ticaret dengesinin devam etmesi, ülkenin endüstriyel büyüme sürecinde do rudan yabancı sermaye akı na ba ımlılı ının yüksek olmadı nı göstermektedir. (Eckaus, 1961: 312)

Öte yandan talya'da endüstriyel gelişme ülkenin tüm bölgelerinde aynı biçimde ortaya çıkmamıştır. (Eckaus, 1961: 285; Esposto, 1992: 354) talya'da özellikle ülkenin kuzeybatı bölgelerinde endüstriyel büyüme oranı yüksek seviyelere ulaşmıştır, endüstriyel üretimin büyük bölümü bu bölgede üretilmiştir. Örneğin, 1880'li yıllar boyunca kuzeybatı talya'da yer alan Ligurya'da toplam endüstriyel üretim beş kat büyümüştür, bu bölgenin endüstriyel üretim içindeki payı ise %64 artmıştır. (Fenoaltea, 2003b: 1065) Ayrıca 1911 yılında kuzeybatıda yer alan Piyemonte bölgesinin toplam endüstriyel üretim içindeki payı %12.70, Ligurya bölgesinin payı %15.40, Lombardiya'nın ise %22.39 olarak gerçekleşmiştir. (Fenoaltea, 2003b: 1066) Dolayısıyla Piyemonte, Ligurya ve Lombardiya bölgelerinin toplam endüstriyel üretim içindeki payı oldukça yüksektir. Yine 1911'de kuzeybatı bölgelerinin toplam endüstriyel üretim içindeki payı %54 iken, kuzeydoğu bölgelerinin payı %30 ve güney bölgelerinin payı %17 olarak gerçekleşmiştir. (Esposto, 1992: 361)

talya'nın kuzeybatı bölgelerinde özellikle tekstil, metalurji, gemi yapım ve mühendislik endüstrileri üretimi giderek artmıştır. (Ciccarelli ve Fenoaltea, 2009: 339) Örneğin, bu bölgeler 1890'lı yılların başında metal endüstrisi üretiminin %50'sini karlılamaktaydı. (Ciccarelli ve Fenoaltea, 2008b: 5) Öte yandan ülkenin güney bölgelerinde ise geleneksel endüstriler gelişmiştir, bu endüstrilerde istihdam edilen iş gücü giderek artmıştır. Dolayısıyla talya'nın güney bölgelerinde endüstrileşme kuzeybatı bölgelerinden oldukça farklı özellikler göstermesine rağmen, bu durum bölgede endüstrileşme sürecinin yaşanmadığını anlamına gelmemektedir. (Eckaus, 1961: 314)

Tablo 2.11; talya'nın tüm bölgelerinde endüstriyel büyümenin eş zamanlı olarak başlamadığını göstermektedir. Tablo 2.11'de görüldüğü gibi, sermaye stokunun ölçülmesinde gösterge olarak alınan beygüçü kullanımı kuzeybatı bölgelerinde %45.1 olarak gerçekleşmiştir. Lombardiya, ülkede kullanılan toplam beygücünün yaklaşık beşte birine sahip iken, talya'nın güney bölgelerinde nüfus yoğunluğu daha yüksek olmasına rağmen beygüçü kullanımı görece düşük gerçekleşmiştir. Öte yandan, 1889-1911 yılları arasında kişi başına düşen yıllık reel üretim artışı kuzeybatı bölgelerinde %3.8, ülkenin güney ve doğu bölgelerinde ise daha düşük olmuştur. (Esposto, 1992: 357) Özellikle kuzey talya'da endüstriyel gelişimin önündeki kurumsal engellerin bölgenin sahip olduğu doğal kaynaklar, gelişmiş ticaret sistemi, sermaye ithali ve ileri teknoloji

kullanımı sayesinde daha kolay ortadan kalkması ülkede endüstrilemenin bölgesel farklılıklar göstermesine neden olmuştur. (Clough, 1964: 167)

Tablo 2.11: 1889-1893 Yılları Arasında İtalyan Endüstrisinin Bölgesel Durumu

<i>Bölgeler</i>	<i>Beygir Gücü</i>	<i>gücü</i>	<i>Yıllık Çıktı Üretimi</i>	<i>Ki i Ba ına Dü en Çıktı Endeksi</i>
<i>Kuzeybatı</i>	45.1	43.7	40.9	169
<i>Kuzeydo u-Merkez</i>	36.4	28.6	31.0	100
<i>Güney</i>	18.5	27.6	28.0	78

Kaynak: Esposito (1992: 356)

Sonuç olarak, 20. yüzyılın başında İtalya hem gelişmiş bir endüstriyel yapıya kavuşmuş hem de dünya ülkeleri arasında endüstriyel gelişmişlik açısından önemli bir konuma ulaşmıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren tarımın gayrisafi yurtiçi hasıla içindeki payı giderek azalmış, endüstrinin payı artmıştır. 1861 yılında tarımın gayrisafi yurtiçi hasıla içindeki payı %46.1, 1890 yılında %42, 1913 yılında %37.6 iken, aynı yıllarda imalat sanayinin gayrisafi yurtiçi hasıla içindeki payı ise sırasıyla %18.4, %17 ve %24.9 olmuştur. (Milward ve Saul, 2012: 218; Zamagni, 1993: 38; Amatori, 1997: 248)

Tablo 2.12: Sektörler Arasında Gücünün Dağılımı (%)

	<i>1881</i>	<i>1897</i>	<i>1913</i>
<i>Tarım</i>	59	64	58
<i>Endüstri</i>	24	20	26
<i>Hizmet</i>	17	16	16

Kaynak: Milward ve Saul (2012: 254)

Yine Tablo 2.12’de görüldüğü gibi, 1913 yılında İtalya’da toplam iş gücünün %26’sı endüstride, %58’i ise tarımda istihdam edilmekteydi. Özellikle 1901-1911 yılları arasında ise köylü nüfus 0.3 milyon azalmış, tarımsal iş gücü kentlere göç etmiş ve sanayi işletmeler için potansiyel iş gücü kaynağı olmuştur. (Fenoaltea, 1988: 616) Dolayısıyla endüstrileme sürecine diğer ülkelere göre daha geç giren İtalya’nın 1913 yılına gelindiğinde endüstrilemiş bir ekonomi haline geldiği söylenebilir.

2.2.2 1861-1913 DÖNEMİNDE Talya’da İzlenen Devlet Politikalarına Genel Bakış

Talya’nın endüstrilemesi konusundaki en önemli tartışılmalardan biri, Talya devletinin bu konuda bilinçli ve planlı politikalar izleyip izlemediğidir. Bu bağlamda endüstrileme için gerekli önkoşullardan yoksun olan Talya’da devletin, bu koşulları ikame edecek sistematik unsurları tam olarak harekete geçiremediğini savunan Gerschenkron’un yanı sıra kimi araştırmacılar, ülkede devletin izlediği politikaların endüstriyel gelişmeyi sağladığını vurgulamıştır. (Gerschenkron, 1955; Amatori, 1997: 262; Crisp, 1976: 4; Romeo, 2008: 173; Clough, 1964: 9; Supple, 1973: 342-343; Fenoaltea, 2003a: 697) Dolayısıyla Talya’da endüstrileme sürecinde Gerschenkroncu anlamda devletin rolü, endüstrilemeyi doğrudan teşvik eden ve endüstriyel gelişme için uygun olan çatıyı oluşturma çabası içine giren devlet ile endüstriyel büyümede bir engel olarak ekonominin karşısına çıkan devlet olmak üzere iki farklı görüşü açısından ele alınmaktadır.

Bu çerçevede bazı araştırmacılara göre, Talya’da endüstrileme için gerekli altyapı ve sermaye oluşturulmasını sağlayan devlet politikaları uygulayan devlettir. (Romeo, 2008: 173; Clough, 1964: 9; Supple, 1973: 342-343; Fenoaltea, 2003a: 697; Zamagni, 1993: 115) Talya’da özellikle endüstrileme sürecinde karşılaşılan güçlükler, devletin ekonomik gelişme sürecinde etkin rol oynamasına neden olmuştur. Ülkede kömür fiyatlarının yüksek olması, yabancı sermayenin azlığı, düşük yurtiçi talep ve endüstri için gerekli makine ve teçhizatın yurtiçinde yeterince üretilmemesi tekstil endüstrisi başta olmak üzere ulusal endüstrilerin gelişmesinin önünde engel teşkil etmiştir. (Zangheri, 1969: 28-29) Özellikle hammadde ithalatı Talya’nın dışa bağımlılığını arttırmıştır. Dolayısıyla Talya’da endüstrinin giderek büyümesi ancak izlenen hükümet politikalarıyla gerçekleşebilmiştir. (Sarti, 2004: 250) Özellikle düşük yurtiçi talep artan devlet alımları ile ikame edilmiş, böylece devlet endüstri için talep yaratmıştır. Devlet desteği olmadan gelişmesi güç olan demir, çelik, gemi yapımı, tekstil ve mühendislik endüstrilerine verilen teşvikler oldukça önemlidir. Ayrıca devlet bir yandan emekleme döneminde olan endüstrileri yüksek gümrük tarifeleriyle korumuş, diğer yandan da zorunlu tasarrufların endüstriyel yatırımlar ile altyapı yatırımlarına aktarılmasında önemli rol oynamıştır. (Supple, 1973: 342; Fenoaltea, 2003a: 697; Bonelli, 1994b: 113) Sella, devletin izlediği endüstrileme politikalarıyla Talya’nın hem gelişmiş bir endüstriyel yapıya kavuşmasını hem de dünya ülkeleri arasında

endüstriyel gelişimi açısından önemli bir konuma ulaştığını savunmuştur. (Aktaran: Zamagni, 1993: 158) Romeo ve Bonelli, İtalya'da devletin endüstrileme sürecinde Rusya ile benzer politikalar izlediğini ve İtalya'nın endüstrileme deneyiminde devlet politikasının sürekliliğinin önemli rol oynadığını öne sürmüştür. (Gerschenkron ve Romeo, 1968: 122; Aktaran: Federico, 1994a: xxi)

Gerschenkron ise tam aksi görüşü savunmuş, İtalya'da devlet politikalarının ekonomik gelişimi teşvik etmek yerine endüstriyel sıçramanın gecikmesine neden olduğunu ileri sürmüştür. (1955: 369) Gerschenkron'a göre, İtalya'da devletin izlediği gümrük tarifesi ve demiryolları yapımı politikaları endüstriyel sıçrama döneminde büyüme hızının görece düşük kalmasına neden olmuştur. Ona göre, İtalya'da yüksek gümrük tarifeleri yoluyla koruma politikaları izleyen devletin yanlış endüstrileri seçmesi ve tarımsal mallar için aşırı korumacı tarife politikaları izlemesi, demiryolları yapımı ve endüstriyel sıçrama arasındaki zaman tutarsızlığı İtalya'nın neden geç endüstrilemediğini açıklamaktadır. (1962: 80) Dolayısıyla Gerschenkron'a göre, İtalya'nın görece düşük endüstriyel performansı ülkede izlenen yanlış devlet politikalarından kaynaklanmıştır. (1955: 366-371)

İtalya'da devletin izlediği demiryolu politikası endüstrileme sürecinden önce hızlanmış, demiryolları yapımı endüstriyel sıçramaya göre erken tamamlanmıştır. (Gerschenkron, 1962: 114) Bu nedenle devletin izlediği demiryolu politikası endüstrileme sürecini teşvik etmemiştir. Ülkede izlenen gümrük tarife politikaları yanlış yönlendirilmiş, gelişim potansiyeli yüksek endüstrilerde tarifelerin koruma gücü düşük kalmıştır. Dolayısıyla Gerschenkron İtalya devletinin endüstriyel gelişim sürecindeki rolünün akronik, başka deyişle zamansal olarak uyumsuz olduğunu vurgulamıştır. Onun bu yorumu aslında zımnen İtalya'nın endüstrileme sürecinde devlet müdahalesine başvurduğunu kabul ettiğini, ancak bunun zamanlamasının yanlış olduğunu eklinde de erlendirilebilir. (Gerschenkron ve Romeo, 1968: 117)

İtalya'nın ekonomik gelişim sürecinin bütünüyle de erlendirilebilmesi için, endüstriyel gelişimi engelleyen ve teşvik eden ögelerin bir arada ele alınması gerektiğini vurgulayan Romeo, İtalya'da 1896 yılından önce meydana gelen ekonomik gelişmeleri ve bu dönemde izlenen devlet politikalarını da dikkate almıştır. Dolayısıyla ekonomik gelişim sürecinin; endüstrileme için gerekli önkoşulların yaratılması, altyapı yatırımlarının

yapılması, yapısal değişimin gerçekleşmesi ve endüstriyel gelişimin tamamlanması amacıyla meydana geldiğini belirten Romeo'ya göre, endüstriyel gelişim yapısında meydana gelen bu değişimlerin ihmal edilmesi, endüstriyel gelişim sürecinin bütünüyle ele alınamamasına neden olacaktır. Çünkü yalnızca endüstriyel gelişim sürecini engelleyen unsurların dikkate alınması, talya'da endüstriyel gelişimin neden ortaya çıkmadığı sorusuna cevap verirken ülkede ekonomik gelişmeyi sağlayan ve endüstriyel gelişimi hızlandıran unsurların ihmal edilmesine yol açacaktır. (Gerschenkron ve Romeo, 1968: 123)

Bu bağlamda Romeo'ya göre devlet talya'da 1880'li yıllardan itibaren endüstriyel gelişim için gerekli olan sosyal sabit sermaye yatırımlarının yapılmasında etkili olmuştur. (Gerschenkron ve Romeo, 1968: 102-103) 1873 sonrası ortaya çıkan uluslararası krizler ve tahıl ithalatının artması talya'da tarımsal kesime yapılan yatırımları daha az cazip hale getirmiştir. Dolayısıyla bu dönemde sermaye ve iş gücü, demiryolları ve bina yapımı başta olmak üzere altyapı yatırımlarına yönlendirilmiştir. (Cafagna, 1973: 293) Böylece talya'da 1880'li yıllardan itibaren sosyal sabit sermaye yatırımları artmıştır. Bu dönemde izlenen mali politikalar ile birlikte devlet hem zorunlu tasarruf politikası ve gönüllü tasarruflar yoluyla elde ettiği yurtiçi fonları hem de yabancı yatırım fonlarını endüstriyel gelişim için gerekli olan sosyal sabit sermaye yatırımlarına yöneltmiştir. (Gerschenkron ve Romeo, 1968: 102) Dolayısıyla endüstriyel gelişim için gerekli koşullar endüstriyel gelişimden önce ortaya çıkmış, ülkede endüstriyel gelişim hazırlıkları hızlanmıştır. Romeo'ya göre, talya'da endüstriyel gelişimin gerçekleşmesinde bu altyapı yatırımlarına yatırılan sermaye önemli rol oynamıştır. (Aktaran: Gerschenkron, 1962: 107)

talya devletinin uzun dönemli altyapı yatırımları içinde yeni yolların yapımı, limanların güvenliğini sağlanması, konut yapımı, haberleşmenin kurulması, ulusal ticaret filolarının geliştirilmesi, demiryolları yapımı ve nehir setlerinin kurulması yer almaktaydı. Tablo 2.13'de görüldüğü gibi, 1860'lı yıllardan itibaren devletin altyapı harcamalarının büyük bölümü demiryollarına yapılan harcamalardan oluşmaktaydı. (Schram, 1997: 10) talya'da 1913 yılında demiryolu ağı uzunluğu 19.000 kilometre, karayolu 148.380 kilometre ve telgraf hattı 53.518 kilometreye ulaşmıştır. (Zamagni, 1993: 163) Ayrıca talya'da yaşanan endüstriyel büyüme ve demografik değişimler sosyal sabit sermaye yatırımlarını etkilemiş, özellikle bina yapımı artmıştır. Endüstriyel gelişimin hızlandığı Lombardiya bölgesinde bina yapımı için yapılan harcamalar 1861-1913 yılları

arasında 22.83 milyon lire, Piyemonte’de 14.87 milyon lire ve Liguria’da 8.73 milyon lire olarak gerçekleşmiştir. (Ciccarelli ve Fenoaltea, 2008a: 9)

Tablo 2.13: İtalya’da Yıllar itibarıyla Sosyal Sabit Sermaye (1911 Yılı Fiyatlarıyla) (Milyon Lire)

<i>Yıllar</i>	<i>Sosyal Sabit Sermaye</i>	
	<i>Demiryolu Yapımı</i>	<i>Diğer</i>
<i>1861</i>	188	109
<i>1862</i>	210	114
<i>1863</i>	214	143
<i>1864</i>	191	145
<i>1865</i>	182	179
<i>1866</i>	157	132
<i>1867</i>	113	114
<i>1868</i>	111	127
<i>1869</i>	96	116
<i>1870</i>	106	140
<i>1871</i>	114	128
<i>1872</i>	122	153
<i>1873</i>	136	167
<i>1874</i>	141	149
<i>1875</i>	111	140
<i>1876</i>	97	140
<i>1877</i>	83	166
<i>1878</i>	89	172
<i>1879</i>	123	156
<i>1880</i>	147	167
<i>1881</i>	168	154
<i>1882</i>	211	171
<i>1883</i>	236	196
<i>1884</i>	231	219
<i>1885</i>	234	218
<i>1886</i>	223	238
<i>1887</i>	198	277

<i>1888</i>	205	298
<i>1889</i>	176	286
<i>1890</i>	175	247
<i>1891</i>	181	210
<i>1892</i>	179	182
<i>1893</i>	151	166
<i>1894</i>	165	151
<i>1895</i>	73	143
<i>1896</i>	43	142
<i>1897</i>	46	141
<i>1898</i>	36	143
<i>1899</i>	34	154
<i>1900</i>	43	165
<i>1901</i>	51	173
<i>1902</i>	60	191
<i>1903</i>	58	202
<i>1904</i>	70	198
<i>1905</i>	73	226
<i>1906</i>	83	278
<i>1907</i>	91	302
<i>1908</i>	95	337
<i>1909</i>	116	413
<i>1910</i>	141	477
<i>1911</i>	150	495
<i>1912</i>	155	506
<i>1913</i>	151	501

Kaynak: Fenoaltea (1988: 608-609)

Öte yandan devletin sabit sermaye yatırımları için yaptığı harcamalar özel sermaye birikiminde de etkili olmuştur. (Rossi ve Toniolo, 1992: 551) İtalya'da 1861-1880 yılları arasında sermaye birikimi ve sermaye hasıla oranı düşük kalmasına rağmen, sabit sermaye yatırımlarının artmasıyla birlikte, özellikle 1883-1885 döneminde sermaye hasıla oranı yükselmiştir. 1896 yılında yaşanan endüstriyel sıçrama ile birlikte altyapı yatırımları ve sermaye hasıla oranı azalmıştır, endüstriyel yatırımlar artmıştır. Böylece 1896-1908 döneminde yaşanan ekonomik büyümede endüstriyel girişimlere yatırılan sermaye önemli

rol oynamı , ekonominin verimlili i artmı ve kaynakların hareketlili i sa lanmı tır. (Eckaus, 1961: 313)

Tablo 2.14: talya’da Gayrisafi Yatırımın Da ılımı, 1861-1915 (milyon lire)

<i>Dönem</i>	<i>Konut Yapımı</i>	<i>Bayındırlık Harcamaları</i>	<i>Sabit Sermaye Yatırımı (Fabrika, Makine-Teçhizat)</i>	<i>Stok Yatırımı</i>	<i>Toplam Amortisman</i>
<i>1861-1865</i>	17.3	30.8	41.7	10.3	54.4
<i>1866-1870</i>	16.5	20.5	41.8	21.2	51.5
<i>1871-1875</i>	15.8	18.9	48.1	17.3	58.7
<i>1876-1880</i>	21.4	16.8	65.3	-3.5	60.5
<i>1881-1885</i>	23.9	24.9	60.3	-9.2	54.2
<i>1886-1890</i>	18.9	26.8	52.2	2.1	49.2
<i>1891-1895</i>	18.3	26.2	56.4	-0.8	66.2
<i>1896-1900</i>	21.9	12.8	62.5	2.9	63.5
<i>1901-1905</i>	19.9	9.1	53.6	17.4	49.3
<i>1906-1910</i>	14.7	7.5	72.0	5.7	41.4
<i>1911-1915</i>	11.2	12.4	73.9	2.3	52.2

Kaynak: Eckaus (1961: 313)

ISTAT verilerine göre, talya’da 1901-1910 döneminde sermaye birikimi 1881-1890 dönemi ile mukayese edildi inde %114 daha fazla gerçekleşti mi tır. Tablo 2.14’de görüldü ü gibi, talya’da fabrika ve makine-teçhizata yatırılan fonlar hızla artmı tır. Gayrisafi sabit sermaye yatırımı içinde fabrika ve makine-teçhizat için yapılan yatırım payı 1881-1890 yılları arasında yaklaşık %54 iken, 1906-1910 yılları arasında bu oran %72’ye yükselmiştir. (Cafagna, 1973: 298) Dolayısıyla talya’da altyapı yatırımlarındaki artış sermaye birikiminde önemli rol oynamı tır. Gerschenkron’a göre ise, talya’da demiryolları yapımının endüstriyel sıçramadan önce başlayıp tamamlanması sonucu ortaya çıkan sermaye fazlası endüstrilere aktarılmamı tır. (1955: 371)

2.2.2.1 DEM RYOLU POL T KASI

talya’da demiryolları yapımı ilk kez 1830’larda ülkenin kuzey bölgelerinde başlamı tır. 1830-1860 yılları arasında ülkede 1.798 kilometre demiryolu inşa edilirken, bu dönemde inşa edilen demiryollarının 819 kilometresi Piyemonte bölgesinde yer

almaktaydı. (Cafagna, 1973: 285) Ancak bu dönemde daha az ekonomik öneme sahip ve daha kısa demiryolu hatları in a edilmi tir. 1861 yılında talya'nın siyasi birli ini sa laması ile birlikte ülkede demiryolu yapımı hızlanmı , 1861-1876 yılları arasında, ortalama yıllık 376 kilometre demiryolu in a edilmi tir. 1877-1885 döneminde ortalama yıllık demiryolu in aatı tutarı 290 kilometre iken, 1870'de 6.000 kilometre olan demiryolu hatlarının uzunlu u, 1881'de 9.326 kilometreye ula mı tir. Bu dönemde özellikle ana hatların yapımı artmı tir. (Vaccaro, 1980: 731; Clapham, 1963: 339)

talya'da 1885'de çıkarılan demiryolu yasası ile birlikte demiryolu yapımı hızlanmı , 1885-1895 döneminde 5.057 kilometre demiryolu in a edilmi tir. (Schram, 1997: 112; Ciccarelli, Fenoaltea ve Proietti, 2008: 3; Fenoaltea, 1994: 444) 1886-1905 yılları arasında ortalama yıllık demiryolu in aatı tutarı ise 302 kilometre olarak gerçekleş mi tir. 1890'lı yıllarda demiryolu yapımı kesintiye u ramı , bu dönemde demiryolları yapımı faaliyeti azalmı tir. 1896-1900 yılları arasında in a edilen demiryolları daha çok bölgesel hatların geli imi amacıyla kurulmu tur. 1905 yılında demiryolları kamula tırılmı , devletin demiryolları yapımına ayırdı ı harcama payı artmı ve ülkede toplam demiryolu a ı uzunlu u en yüksek düzeye ula mı tir. (Fenoaltea, 1994: 440; Cafagna, 1973: 287) talya'da demiryolu a ı uzunlu u 1861 yılında 1.600 kilometre, 1880 yılında 9.290 kilometre, 1890 yılında 16.000 kilometre ve 1913 yılında 19.000 kilometreye ula mı tir. (Supple, 1973: 341; Milward ve Saul, 2012: 247) Tablo 2.15'de görüldü ü gibi, talya'da 19. yüzyılın ilk yarısında ba layan demiryolu yapımı Batı Avrupa ülkeleri ile mukayese edildi inde görelî yava geli mi tir. Ancak talya'nın hammadde olarak kömür ve sermaye kıtlı ı sorunu göz önüne alındı ında ülkede demiryolu yapımı yine de yüksek olmu tur. (Clapham, 1963: 340)

Tablo 2.15: talya’da Demiryolları Yapımı (Kilometre)

<i>Yıllar</i>	<i>Yeni Açılan Demiryolları Uzunlu u</i>
<i>1839-1845</i>	152
<i>1846-1850</i>	468
<i>1851-1855</i>	648
<i>1856-1860</i>	1,167
<i>1861-1865</i>	2,188
<i>1866-1870</i>	1,838
<i>1871-1875</i>	1,577
<i>1876-1880</i>	1,172
<i>1881-1885</i>	1,682
<i>1886-1890</i>	2,716
<i>1891-1895</i>	2,341
<i>1896-1900</i>	458
<i>1901-1905</i>	650

Kaynak: Schram (1997: 72)

talya’da 1861-1880 döneminde demiryolu yapımının ihtiyaç duydu u sermaye donanımı büyük ölçüde ithalat yoluyla sa lanmı , bu dönemde lokomotif, ray ve vagon ithalatı artmı tır. Dolayısıyla bu dönemde madencilik ve metalurji endüstrilerine olan yurtiçi talep dü ük kalmı tır. 1860’lı ve 1880’li yıllarda imalat sanayinde yaratılan katma de erin üçte biri demiryolu yapımında kullanılmı tır. (Zamagni, 1993: 165) 1885 yılında çıkarılan demiryolu yasası ile birlikte demiryollarının gereksinim duydu u sermaye donanımının büyük ölçüde yurt içinden sa lanması gayesi, ülkede a ır endüstrinin gelişmesini sa lamı tır. Bu yasa ile birlikte devlet maden i leme ve makine endüstrileri ile ilgili yurtiçi düzenlemelerde endüstrilere ayrıcalıklı haklar tanımlı ve özel alıcılara nazaran demir ve çelik için daha yüksek ödemeler yaparak yüksek suni fiyatlarla üretimi desteklemi tır. (Fenoaltea, 1994: 458)

Dolayısıyla geriye do ru ba lantı etkisinin bir yansıması olarak, 1886-1890 döneminde ülkede elde edilen, demir ve çelik çıktısının bir kısmı demiryolu yapımında kullanılırken, bu endüstriler artan talebin etkisiyle giderek geli mi tır. Özellikle 1887 yılında izlenen yüksek gümrük tarifesi politikalarıyla demir üzerine konulan vergiler demiryolları yapımı için gerekli olan ray ve lokomotif ihtiyacının büyük bölümünün yerli endüstriden temin edilmesini sa lamı tır. Tablo 2.16’da görüldü ü gibi, demiryolu

yapımının yavaşladığı 1891-1895 döneminde demiryolu hattının gerektirdiği hammadde ve malzemelere olan yurtiçi talep yıllık 27.4 milyon lire iken, 1913’de bu araç ve gereçlere olan talep 111.2 milyon lireye ulaşmıştır. Fenoltea, 1861-1895 döneminde mühendislik ve metalurji endüstrilerinde elde edilen toplam katma değerinin %3-%5’inin, 1896-1913 yılları arasında %21-25’inin demiryolu yapımında kullanıldığını öne sürmüştür. (1994: 458) Yine 1861-1913 yılları arasında demiryolu yapımı için ağır endüstri mallarına olan devlet talebi, çelik ve mühendislik endüstrilerinde yaratılan toplam katma değerinin ortalama %10’u kadardır. (Federico, 1996: 771; Cohen ve Federico, 2001: 66)

Tablo 2.16: İtalya’da Demiryollarına, Raylara ve Demiryolu Araçlarına Olan Talep (1911 Yılı Fiyatlarıyla) (Yıllık Milyon Lire)

<i>Dönem</i>	<i>Demiryoluna, Raylara ve Demiryolu Araçlarına Olan Talep</i>
<i>1861-1865</i>	9.3
<i>1866-1870</i>	10.3
<i>1871-1875</i>	16.7
<i>1876-1880</i>	14.4
<i>1881-1885</i>	29.1
<i>1886-1890</i>	43.7
<i>1891-1895</i>	27.4
<i>1896-1900</i>	41.2
<i>1901-1905</i>	60.6
<i>1906-1910</i>	111.2
<i>1911-1913</i>	111.2

* İthalat dahil edilmiştir.

Kaynak: Fenoltea (1994: 453)

İtalya’da demir ve çelik endüstrileri için güçlü bir talep yaratılmasını sağlayan demiryolları yapımı ile birlikte demir ve çelik üretimi giderek artmıştır. Gerschenkron’a göre, İtalya’da metalurji endüstrisi içinde en hızlı büyüyen endüstri çelik endüstrisi olmuştur. (1962: 389; Aktaran: Eckaus, 1961: 305; Aktaran: Cafagna, 1973: 314) Ayrıca ülkede çelik üretimiyle birlikte demir üretimi de artmıştır, 1913 yılında pik demir üretimi 400.000 ton olarak gerçekleşmiştir. (Zamagni, 1993: 95; Vaccaro, 1980: 732) Tablo 2.17’de görüldüğü gibi, İtalya’da 1860-1890 yılları arasında demir üretimi altı kat artmıştır. Öte yandan İtalya’da demir ve çelik üretiminin artmasıyla birlikte demir ve çelik

ithalatı azalmı , 1885 yılında 76.486 lire olan demir ve çelik ithalatı, 1890 yılında 39.482 lire ve 1895 yılında 26.166 lireye dü mü tür. (Gerschenkron, 1962: 390)

Tablo 2.17: talya’da Yıllık Ortalama Lokomotif, Demiryolu ve Demir Üretimi (1911 Yılı Fiyatlarıyla) (Milyon lire)

<i>Dönem</i>	<i>Lokomotif Üretimi</i>	<i>Demiryolu Üretimi</i>	<i>Demir Üretimi</i>
<i>1861-1865</i>	0.1	-	4.1
<i>1866-1870</i>	0.2	-	3.6
<i>1871-1875</i>	0.4	-	4.7
<i>1876-1880</i>	0.1	-	7.0
<i>1881-1885</i>	0.7	-	13.3
<i>1886-1890</i>	1.8	3.0	24.5
<i>1891-1895</i>	1.1	1.6	18.5
<i>1896-1900</i>	3.7	0.8	24.5
<i>1901-1905</i>	5.4	1.4	32.2
<i>1906-1910</i>	10.8	4.4	67.1
<i>1911-1913</i>	12.5	6.9	90.9

Kaynak: Fenoaltea (1994: 454-456)

Demiryolları yapımı mühendislik endüstrisinin geli mesinde de önemli rol oynamı , 1880-1887 yılları arasında mühendislik endüstrisi üretimi yıllık %20 artmı tır. (Milward ve Saul, 2012: 247) Özellikle 1895 yılından sonra talya’da demiryolu talebi, demiryollarının gereksinim duydu u hammadde ve yarı mamul mallardan endüstriyel mallara do ru kaymı , bu dönemde makine ve mühendislik endüstrilerinin büyüme hızı daha da artmı tır. Yine Tablo 2.17’de görüldü ü gibi, 1905-1910 yılları arasında lokomotif ve demiryolu üretimi iki kat artmı tır.

Geri ba lantı etkileriyle ba ta demir ve çelik endüstrileri olmak üzere ülkede a ır endüstrinin büyümesinde ve ekonomik geli menin sa lanmasında katkıda bulunan demiryolları ileri ba lantı etkileriyle de talya’nın ekonomik entegrasyonunda, yerel piyasaların geli mesinde ve yeni ihracat pazarlarının olu masında önemli rol oynamı tır. (Fenoaltea, 1994: 450) Ayrıca talya’da demiryolu yapımı sermaye ve i gücü hareketlili inin artmasını, endüstrilerin enerji kaynaklarından uzak bölgelerde kurulmasını, ula ım ve ta ımacılık maliyetlerinin azalmasını sa lamı tır. Dolayısıyla demiryollarının piyasa ekonomisinin olu masını ve tarımsal ürünler ile endüstriyel malların yurtiçi

piyasasının gelişmesini sağlayan ileriye doğru bant etkisi, talya'da özellikle 1880'li yıllardan itibaren ortaya çıkmıştır. Ancak talya'da demiryolu ağı uzunluğu Batı Avrupa ülkeleri ile mukayese edildiğinde daha kısa olduğundan bu etki düşük kalmıştır. (Fenoaltea, 2003a: 704, Fenoaltea, 1994: 473) Romeo'ya göre ise, talya'da demiryolları yapımının ileriye doğru bant etkisi tedrici olarak ortaya çıkmıştır. (Aktaran: Fenoaltea, 1994: 450)

Biagioli, Salvemini, Visceglie ve Sereni'ye göre, ileriye doğru bant etkisinin bir yansıması olarak 1880'li yıllarda hızlanan demiryolu yapımı tarım ürünlerinin ticarileşmesini sağlamıştır. (Aktaran: Federico, 1994b: 306; Aktaran: Cohen ve Federico, 2001: 35; Aktaran: Fenoaltea, 2003a: 704) Bu dönemde tarım ürünlerinin ticarileşme oranı %75'e yükselmiştir. (Federico, 1996: 768) Demiryolları yapımının hızlanmasıyla özellikle kuzey Avrupa'ya meyve ve sebze ihracatı artmıştır. Yine 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren köylerde pazar için üretim hızla artmıştır. (Fenoaltea, 1994: 450)

Demiryolu yapımının artmasıyla mal taşımacılığı ve yolcu taşımacılığı da giderek artmıştır. talya'da 1872'de demiryolu ile taşınan yük miktarı kilometre başına 677.894.479, 1891'de 2.037.874.546 ve 1903'de 2.572.574.307 ton olarak gerçekleşmiştir. Yolcu trafiğindeki büyümede hızlı olmuştur: 1872'de kilometre başına 1.203.655.438, 1891'de 2.122.608.773 ve 1903'de 2.885.515.548 yolcu taşınmıştır. (Clough, 1964: 71)

talya'da demiryollarının 1890'lı yıllarda endüstriyel hamlenin yaşanmasında önemli rol oynadığını savunan araştırmacıların aksine, Gerschenkron talya'da endüstrileşme sürecinde demiryollarının önemli etkiye sahip olmadığını öne sürmüştür. (1962: 83-85) Gerschenkron'a göre, talya devleti endüstrileşme sürecinde önemli bir fırsat olan demiryolları yapımı politikasını değerlendirilememiştir. Ona göre, talya'da demiryolları sadece geriye doğru bant etkisi yaratmış, ancak demiryolları yapımının ulusal endüstrilerin gelişmesi üzerindeki etkisi Almanya ve Rusya ile mukayese edildiğinde çok düşük gerçekleşmiştir. (1962: 83)

Gerschenkron, talya'da demiryolları yapımının endüstriyel sıçramadan önce başladığını, sıçramanın yaşandığı 1896-1908 yılları arasında inşa edilen demiryollarının geçmi politikaların ürünü olduğunu öne sürmüştür. (1962: 84) Ona göre, Rusya'da endüstrinin en büyük sıçrama yaptığı 1886-1900 yılları arasında demiryolları yapımı %70 artarken, talya'da bu oran sadece %10 olarak gerçekleşmiştir. (1955: 370-371) Dolayısıyla

talya'da yerli endüstrilerin demiryolları yapımı için gerekli olan sermaye mallarını arz edemedi i dönemde demiryolu yapımı hızlandı tır. (Federico, 1996: 765) Gerschenkron'a göre, demiryolları yapımının ulusal endüstriler üzerindeki etkisi geç ortaya çıkmı , demiryolları yapımı 1885 yılında hızlanmasına ra men talya'da ulusal lokomotif endüstrisi ba ta olmak üzere mühendislik ve metalurji endüstrileri 20. yüzyılın ba nda geli mi tir. (1955: 370-371) Ancak Fenoaltea, Gerschenkron'un demiryolları yapımının erken tamamlanması nedeniyle endüstriyel sıçrama döneminde geriye do ru ba lantı etkisinin dü ük kaldı ı görü ünü reddetmi tir. (2003a: 704) Ayrıca demiryolları yapımının hızlı endüstriyel büyüme için ön ko ul oldu unu ileri süren Romeo'ya göre ise, talya'da endüstrile me, devlet politikası tarafından düzenlenen ve büyük ölçüde demiryolları yapımı ile biçimlenen bir süreçtir. (Aktaran: Fenoaltea, 1994: 447) Özellikle 1880'li yıllarda ya anan endüstriyel geli me, demiryolları yapımının tamamlanmasının bir sonucudur. Bununla birlikte Schram ise, 19. yüzyılda talya'da demiryolları yapımının geriye do ru ba lantı etkisinin güçlü olmadı ı dü ünncesinin, demiryollarının endüstriyel geli meyi etkilemedi i anlamına gelmedi ini savunmu tur. (1997: 153)

Öte yandan Gerschenkron, talya'da demiryolları yapımının ucuz ula ım ve ta ımacılık sa layarak ticarile meye ve endüstrile meye katkıda bulunmadı ını, dolayısıyla ülkede demiryollarının ileriye do ru ba lantı etkisinin de ortaya çıkmadı ını savunmu tur. (1955: 371) Gerschenkron'un görü ünü destekleyen Zamagni, talya'nın en önemli ihracat ürünlerinden biri olan ipekli dokumaların ta ımacılı ında demiryollarından oldukça az yararlandı ını vurgulamı tır. (1993: 165)

Ülkelerde demiryolları yapımı için fon sa lamak görelî kolay olmasına ra men altyapı yatırımları için gerekli kaynak hareketlili inin sa lanması ba langıçta büyük mali kurumlar ya da devlet müdahalesi gerektirmektedir. Gerschenkron'a göre, Fransa, Almanya, talya ve Rusya ba ta olmak üzere Avrupa ülkelerinde demiryolları yapımı için gerekli sermayenin temin edilmesinde kar ıla ılan güçlükler oldukça sınırlı olmu tur. Özellikle talya'da demiryolları yapımı di er Avrupa ülkeleri ile mukayese edildi inde yüksek maliyetli olmasına ra men yerli ve yabancı sermaye demiryolu yapımına kolayca aktarılmı tır. Çünkü ülkede tasarruf sahipleri endüstriyel yatırımlara fon aktarmak yerine, demiryolları yapımına ait menkul kıymetleri satın almayı tercih etmi tir. (Gerschenkron, 1955: 371) Ayrıca ülkeye yabancı sermaye giri i özellikle kamuya ait menkul kıymet ihracı yoluyla sa lanmı , elde edilen fonlar demiryollarının finansmanında kullanılmı tır.

Dolayısıyla Gerschenkron'a göre talya'da demiryolu yapımı ba ta olmak üzere altyapı yatırımlarını finanse etmek sorunu ortaya çıkmamı tır. (1962: 84-85)

Bu çerçevede talya'da demiryolları yapımı ba langıçta yerli ve yabancı özel sermaye ile finanse edilmi tır. Ancak demiryolları yapımının maliyetinin yüksek olması ve demiryolu i letmelerinin kar oranlarının dü ük olması yatırımcıların mali zorluklarla kar ıla masına neden olmu tur. Bu nedenle talya devleti demiryolu giri imcilerine mali destek sa lamı tır. talya'da devletin özel irketleri destekleyip denetleyerek, demiryollarına do rudan müdahalesi demiryolları a nının geli mesinde önemli rol oynamı tır. 1885 demiryolu yasası ile birlikte devlet ÷lkedeki mevcut tüm demiryolu hatlarının i letmesinden ve yeni demiryolları yapımından sorumlu hale gelmi , sadece birkaç demiryolu hattının kullanım hakkı sözle meler ile özel irketlere verilmi tır. Dolayısıyla bu dönemde demiryollarının üçte biri özel mülkiyetin elinde iken geri kalanı ise devlet tarafından satın alınmı tır. Bu dönemde 9.867 kilometre olan toplam demiryolu hattının 6.097 kilometresi devlete mülkiyetindeydi. (Clough, 1964: 51; Kemp, 1969: 167) Gerschenkron'a göre, 1885 yılında yapılan bu de i iklikler özel irketler tarafından demiryollarına yapılan yatırımların azalmasına neden olmu tur. (1955: 371) 1905 yılında devletin izledi i demiryolları yapım politikası yeniden de i mi , ÷lkedeki mevcut tüm demiryolları kamula tırılmı tır. Devlet demiryolları mülkiyeti için 500 milyon lire ödeme yapmı tır. (Gerschenkron ve Romeo, 1968: 121; Zamagni, 1993: 163)

Fenoaltea, talya'da demiryolları yapımında yabancı sermayenin önemli rol üstlenmesine ra men, demiryollarının vergiler ile finanse edildi i görü ünü savunmu tur. (1994: 466) Romeo ise, 1860-1880 yılları arasında talya'da vergiler yoluyla tarımsal kesimden demiryolu in asına yapılan kaynak aktarımını vurgulamı tır. Romeo'ya göre, bu dönemde tarımsal kesimden elde edilen vergi gelirleri ba ta demiryolları yapımı olmak üzere endüstrile me için gerekli ön ko ul olan sosyal sabit sermaye yatırımlarına aktarılmı , böylece ÷lkede endüstrile me için gerekli altyapı yatırımları yapılmı tır. (Aktaran: Gerschenkron, 1962: 107) Örne in, 1861-1877 yılları arasında demiryolları yapımı için yapılan toplam harcamalar 694.3 milyon lire iken, devletin i letti i demiryollarına yapılan harcamalar 678.3 milyon lire olarak gerçekte mi tir. (Clough, 1964: 67) 1861-1882 yılları arasında özel irketler tarafından demiryolları için yapılan harcamalar ise yalnızca 1 milyon lire olarak gerçekte mi tir. Ayrıca 1861-1913 yılları arasında talya'da demiryollarına yapılan harcamaların toplam devlet harcamaları içindeki

payı %75 iken, bu dönemde demiryolu in ası için yapılan toplam harcama tutarı 1900 yılı milli gelirine e it olan 12.600 milyon lireye ula mı tır. Demiryolu in ası için yapılan devlet harcamaları özellikle 1880-1900 yılları arasında çok yükselmiş , bu harcamaların bütçe içindeki payı %13 olarak gerçekleşmiştir. (Gerschenkron ve Romeo, 1968: 121; Clough, 1964: 67; Zamagni, 1993: 164; Schram, 1997: 3) Dolayısıyla talya’da devlet, 19. yüzyılın son çeyre inden itibaren demiryolları yapımını te vik etmiş ve ülkenin modernleşmesinde önemli rol oynamıştır. (Gerschenkron ve Romeo, 1968: 102)

Öte yandan 1861-1913 yılları arasında demiryollarına yapılan toplam harcamalar içinde Piyemonte ve Lombardiya bölgeleri en yüksek paya sahip iken, 1913 yılı fiyatlarıyla Piyemonte bölgesinde 10.46, Lombardiya bölgesinde 10.95 milyon lire de erinde demiryolu yapımı gerçekleşmiştir. (Cicarelli ve Fenoaltea, 2008a: 9) Schram’a göre, güney talya’da nüfus yoğunluğu düşük olduğu için bu bölgede demiryolları yapımına yapılan toplam harcamalar da görece düşük gerçekleşmiştir. (1997: 87)

Dolayısıyla demiryollarının talya’nın ekonomik gelişimine ve sosyal dönüşümüne olan katkısı yadsınmaz. Demiryolları yapımının özellikle ülke ekonomisinde yarattığı geriye dönüşü etkisiyle artan demir, çelik üretimi buna en büyük kanıttır.

2.2.2.2 GÜMRÜK TARİFE POLİTİKASI

Rus devleti tarafından izlenen gümrük tarifesi politikalarına benzer olarak, talya’da da devletin izlediği tarife politikaları hem koruma amaçlı hem de bütçe gelirlerini arttırmaya yöneliktir. Bu bağlamda 1870’li yılların sonuna kadar serbest ticaret politikası izleyen talya devleti ancak 1878 yılından itibaren gümrük vergilerini yükseltebilmiştir. 1861-1878 yılları arasında özellikle erken endüstrileşen İngiltere ve Fransa’nın serbest ticaret politikası izlemesi ve yeni ortaya çıkan ülkede ekonomik entegrasyonun sağlanması düşüncesi, ekonomik serbestinin kabul edilmesinde etkili olmuştur, bu dönemde toplam dış ticaret hacmi artmıştır, talya tarımsal ürün ihracatı karlılığında endüstriyel mal ithal eden tarım ülkesi haline gelmiştir. Ayrıca dış ticaret hadleri de ülkenin aleyhinde gerçekleşmiştir. Bu dönemde izlenen serbest ticaret politikasından özellikle pamuklu dokuma endüstrisi zarar görmüştür. (Coppa, 1970: 744)

1878 yılında izlenen gümrük tarife politikasıyla gümrük vergisi oranları yükselmiş , ancak bu tarifelerin asıl amacı hazineye gelir sağlamak olmuştur ve koruma oranı görece

düük kalmı tır. Bu nedenle 1878-1887 yılları arasında ithalat hacmi artmı tır. (Clough, 1964: 115) Ancak 1887 yılında uygulanan yüksek gümrük tarifeleri ile birlikte gümrük vergileri artmı , korumacılık talya'nın ekonomik politikasının temelini olu turmu tur. Tablo 2.49'da görüldü ü gibi, 1878 yılında uygulanan tarifeler nispeten ılımlı olmasına rağmen, 1887 yılında uygulanan gümrük tarife oranları oldukça yüksek gerçekte mi tır. (Clough, 1964: 117) Dolayısıyla talya'da korumacılık politikası 1887 yılında uygulanan yüksek gümrük tarifeleri ile güçlenmi , korumacılık asıl olarak 1887 tarifeleri ile birlikte başlamı tır. (Junguito, 2010: 347) Bununla birlikte, 1887'de uygulanan yüksek gümrük tarifeleri Rusya'da uygulanan gümrük tarifelerinden daha düük koruma gücüne sahipti. Nitekim Tablo 2.18'den görülebilece i gibi, 1895-1899 döneminde talya'da gümrük tarifesi %10.2 iken aynı dönemde Rusya'da bu oran %38'dir. (Hobsbawm, 1999: 49)

Tablo 2.18: talya'da Uygulanan Ortalama Tarife Oranları, 1875-1914 (%)

	<i>1875- 1879</i>	<i>1880- 1884</i>	<i>1885- 1889</i>	<i>1890- 1894</i>	<i>1895- 1899</i>	<i>1900- 1904</i>	<i>1905- 1909</i>	<i>1910- 1914</i>	<i>Ortalama</i>
<i>talya</i>	7.9	8.3	9.0	9.6	10.2	10.8	11.7	11.7	9.9

Kaynak: O'Rourke (2000: 461)

Ancak 1887 tarifeleri, talya'nın dı ticaretinin büyük bölümünü gerçekte tirdi i Fransa ile tarife sava larının başlamasına neden olmu , 1888-1898 döneminde ülkenin dı ticaret hacmi azalmı tır. Örne in, 1881-1887 döneminde Fransa'dan yapılan ithalat tutarı 307 milyon lire iken, 1888-1889 döneminde 161 milyon lireye gerilemi , aynı dönemde Fransa'ya yapılan ihracat tutarı ise 353 milyon lireden 157 milyon lireye dü mü tır. Özellikle ham ipek, pirinç ve meyve ihracatı tarife sava larından olumsuz etkilenmi tir. Bu nedenle talya'da devlet ihracatı arttırmak için 1892 yılında Almanya, sviçre ve Avusturya ile dı ticaret anlaşmaları yapmı , böylece ülkenin tarımsal ürün ihracı artmı tır. 1901-1904 ve 1911-1913 dönemleri arasında tarımsal üretim ihracatı iki kat artı göstermi tir. (Clough, 1964: 117; Coppa, 1970: 765)

Tarımsal üretim açısından bakıldı nda üretimdeki artı , dı ticaret rakamlarındaki artı oranını destekler niteliktedir. 1892'de tarımsal üretim hacmi 4.996 milyon lire de erinde iken, 1898'de 5.863 ve 1901'de 6.144 milyon lireye yükselmi tir. (Coppa, 1970: 754) Öte yandan endüstriyel üretim hacmi 1892'de 1.937 milyon lire de erinde iken 1898'de 1.992 ve 1901'de 2.427 milyon lireye yükselmi tir. Dolayısıyla talya'da tarımsal

ürün ihracı endüstriyel mal ihracını a mı , 1861-1901 yılları arasında talya'nın ihracat ürünleri içinde tarımsal malların payı görece yüksek olmu tur. (Coppa, 1970: 754) Ayrıca 1892'de yapılan ticaret anlaşmaları ile birlikte endüstriyel mallar üzerindeki tarifelerin azalmasıyla talya'nın Almanya'dan yaptığı ithalat 1898-1900 yılları arasında 151 milyon lire iken, 1911-1913 yılları arasında 600 milyon lireye yükselmiştir. (Coppa, 1970: 761) Dolayısıyla ticaret anlaşmaları talya'da ticaretin tamamen serbestleştirmesini getirmemi ancak 1887 tarifeleriyle talyan endüstrisine sağlanan korumanın azalmasına neden olmu tur. (Coppa, 1970: 765) Bununla birlikte, talya'da gümrük tarifelerinin tarımsal mallar için sağladığı koruma gücü ise 20. yüzyılın başlarına kadar devam etmiştir.

Bu çerçevede talya'da tahıl ithalatı üzerine konulan tarifeler ilk kez 1887 tarifeleri ile birlikte yürürlüğe girmiş ve tahıl için koruma oranı ancak 1887 tarifelerinden sonra yükselmiştir. (Coppa, 1970: 749) 1870'li yılların ikinci yarısından itibaren A.B.D'nin uluslararası tahıl piyasasında rekabet gücünün artması ve Avrupa ülkelerinin tarımsal kesimi korumak amacıyla gümrük vergilerini yükseltmesi, 1880'li yıllarda ülkede tahıl üretiminin azalmasına neden olmu tur. 1883-1887 yılları arasında talya'da tahıl ekilen araziler 450.000 hektar azalmış, bu tarımsal topraklarda farklı ürünler yetiştirilmiştir. (Coppa, 1970: 751) Dolayısıyla ucuz tahıl ithalatı tarımsal kesimden elde edilen yurtiçi fonların ve bu kesimde yaratılan sermaye birikiminin azalmasına yol açmıştır. Bu nedenle talya'da korumacılık yanlısı ticaret politikası görüşü endüstriyel girişimciler ve tarımsal kesim tarafından desteklenmiştir. (Cafagna, 1973: 288) Tahıl ithalatı üzerine konulan gümrük vergilerindeki artış hem tarifelerin koruma gücünü hem de devlet gelirlerini arttırmıştır. (Coppa, 1970: 751) Ayrıca yüksek gümrük tarifeleri ile birlikte bu day ithalatı azalmış, ödemeler bilançosunda iyileşme meydana gelmiştir. (Cohen ve Federico, 2001: 41)

1895 yılında gümrük tarifelerinin tarımsal mallar için sağladığı koruma gücü diğer Avrupa ülkeleri ile mukayese edildiğinde en yüksek seviyeye ulaşmıştır. (Milward ve Saul, 2012: 233) 1913 yılında talya'da bu day üzerine konulan gümrük vergisi %41.5 iken, Fransa'da tarife oranı % 34.5, Almanya'da %38 ve Avusturya'da %36 olarak gerçekleşmiştir. (Gerschenkron, 1955: 368) Tablo 2.19'da görüldüğü gibi, 1889-1892 döneminde bu day üzerine konulan gümrük tarife oranları hızla yükselmiş, 1895-1897 döneminde en yüksek düzeye ulaşmıştır. 1895-1897 döneminde bu oran %46.2 olarak gerçekleşmiştir. Öte yandan, 1913 yılında çavdar için ortalama koruma oranı %36 olarak

gerçekle mi tir. (O'Rourke, 2000: 463) Yine 1888 yılında tahıl üzerine konulan gümrük vergisi 5.00 lire iken 1894 yılında 7.50 lireye yükselmiş tir. (Coppa, 1970: 751)

Tablo 2.19: talya'da 1889-1913 Yılları Arasında Bu day Üzerine Konulan Tarife Oranları (%)

<i>Dönem</i>	<i>Tarife Oranı</i>
<i>1889-1892</i>	23.9
<i>1895-1897</i>	46.2
<i>1899-1902</i>	41.6
<i>1903-1907</i>	42.8
<i>1908-1913</i>	34.8

Kaynak: Zamagni (1993: 114)

talya'da 1878 ve 1887 gümrük tarifesi politikaları ile birlikte tarımsal ürünlerin yanı sıra endüstriyel ürünlere de yüksek gümrük vergileri uygulanmış tir. 1878 yılında pamuk, eker, demir ve çelik ba ta olmak üzere çe itli mallar üzerine konulan gümrük vergileri yerli endüstrilerin rekabet gücünün artmasını sa lamı tir. (Fiorina ve Choice, 2009: 5) Böylece talya'da tekstil, eker ve metalurji endüstrileri geli mi tir. 1878'de gümrük tarifelerinin yükseltilmesi uygulaması 1887'de alınan kararla daha yüksek düzeye çıkartılarak, ülke içi endüstrinin korunmasına yönelik bir nitelik kazanmış tir. 1887 tarifeleriyle birlikte bazı mallar üzerindeki ithalat vergisi oranları %200-%330'a yükselmiş tir. (Clough, 1964: 116)

Devlet tarafından izlenen tarife politikalarının bir sonucu olarak, ithal ikame endüstri olarak büyüyen pamuklu dokuma endüstrisi, 19. yüzyılın sonunda talya'nın endüstrile me sürecinde en önemli endüstri dalı haline gelmiş tir. 1878 ve 1887 tarifeleri ile birlikte pamuk ipli i ve pamuklu kuma üzerine konulan gümrük vergileri pamuklu dokuma endüstrisinin büyümesini sa lamı tir. (Toniolo, 1990: 143) Örne in, boyalı pamuk ipli inde uygulanan gümrük tarifesi %19 ve boyasız pamuk ipli inde uygulanan gümrük tarifesi ise %16 olarak gerçekle mi tir. (Coppa, 1970: 745) 1861-1880 döneminde pamuklu dokumacılık endüstrisine ait mal ithalatının toplam ithalat içindeki payı yüksek seviyelere ulaşmasına ve 1886 yılında pamuklu dokuma ithalatı 50 milyon lire olarak gerçekle mesine rağmen, 1887 tarifelerinin uygulanması ile birlikte pamuklu dokuma ithalatı iyice azalmış tir. (Zamagni, 1993: 121) Bu nedenle, tekstil endüstrisine uygulanan

yüksek tarifeler talya ekonomisi üzerinde olumlu etkiler yaratmış tır. (Fenoaltea, 2003b: 1077) Tablo 2.20’de görüldü ü gibi, yünlü dokuma endüstrisine göre daha yüksek koruma oranına sahip olan pamuklu dokuma endüstrisi 1890’lı yıllardan sonra net ihracatçı konumuna gelmiş tir. Bu dönemde pamuklu dokumacılık endüstrisinde ortalama büyüme oranı %5.82 olarak gerçekleşmiş tir. (Eckaus, 1961: 314)

1887 yılında uygulanan gümrük tarifeleri ile birlikte makine, metalurji, mühendislik ve kimya endüstrilerindeki gümrük vergileri de artmış tır. Özellikle askeri malzemeler için önemli olan demir ve çelik üretimi koruyucu gümrük tarifelerinin etkisiyle artmış , metalurji endüstrisi büyüme oranı %9.3’e ulaşmış tır. (Fenoaltea, 2011: 14; Cafagna, 1994: 641) Dolayısıyla 1878 ve 1887 yıllarında uygulanan yüksek gümrük tarifeleri de ulusal demir ve çelik endüstrilerinin yaratılmasında önemli rol oynamış tır. (Zamagni, 1993: 166)

Tablo 2.20: Seçilmiş Mallar için Etken Koruma Oranı*

	<i>1877</i>	<i>1889</i>	<i>1897</i>	<i>1913</i>
<i>eker</i>	4.1	17.5	24.4	13.2
<i>Demir ve Çelik</i>	1.6	2.0	2.8	3.9
<i>Tahıl</i>	0.5	1.6	2.5	2.6
<i>Pamuklu Dokuma</i>	2.7	3.7	3.6	2.3
<i>Yünlü Dokuma</i>	-1.3	2.1	2.9	1.8
<i>Kimyasal Ürünler</i>	0.0	-0.1	-0.2	1.1
<i>Makine Endüstrisi</i>	0.1	0.3	0.3	0.5

***Etken Koruma Oranı:** Nihai mal ve girdiler üzerindeki gümrük tarifeleri sonucunda, malın yurtiçi katma değerinin ne oranda korundu unu ifade etmektedir. Başka bir deyişle, tarifelerin yurtiçi katma değeri, uluslararası fiyatlarla hesaplanan katma değere göre ne oranda yükseltti ini gösterir.

Kaynak: Federico ve Tena (1998: 86)

Ancak 1887 tarifeleri mühendislik ve kimya endüstrilerinde kullanılan girdilerin fiyatlarının artmasına ve bu endüstrilerde maliyetlerin yükselmesine neden olmuş tur. (Toniolo, 1977: 660) Örneğin, demir üzerine konulan gümrük vergileri nedeniyle talya’da üretim maliyetleri yükselmiş , lokomotif fiyatı %10 artmış göstermiş tir. (Schram, 1997: 153) Tablo 2.20’de görüldü ü gibi, makine ve mühendislik endüstrileri çelik üzerine konulan tarifelerden zarar görmüş , bu endüstriler için etken koruma oranı düşük kalmış tır. (Federico ve Tena, 1998: 85-86; Cohen ve Federico, 2001: 65)

talya’da izlenen gümrük tarife politikalarıyla devlet, ülkedeki endüstri yapısının korunmasının yanı sıra mali gelirlerini arttırmayı amaçlamaktaydı. Özellikle ithal edilen eker, tuz, ya ve kahve gibi gıda maddeleri tarifelerin gelir sa layıcı özelli ini açıkça yansıtmaktadır. Örne in, 1896’da ekerin piyasa fiyatı 1.50 peni* iken gümrük vergisi ile birlikte 6.25 peniye, kahvenin piyasa fiyatı 10.00 peni iken gümrük vergisi ile birlikte 16.75 peniye, tuzun ise 1.00 peni iken 19.00 peniye yükselmiş tir. (King, 1903: 248) 1870-1890 yılları arasında toplam tarife gelirlerinin yarısı bu mallar üzerine konulan gümrük vergilerinden elde edilmiş tir. (Junguito, 2010: 348) 1870’li yıllarda talya’da gümrük vergisi gelirleri toplam devlet gelirlerinin %7’sini oluştururken, 1877 yılında tarife gelirleri 100 milyon lire olarak gerçekleşmiş tir. 1880’li yıllarda ithalat vergilerinden elde edilen gelirler yaklaşık iki katına çıkmış tir. (Junguito, 2010: 347) Özellikle 1880’li yıllarda toprak üzerinden alınan vergilerin %20 azalması ve 1887’de bütçenin 386 milyon lire açık vermesi 1887 tarifelerinin uygulanmasına neden olmuştur. (Coppa, 1970: 748) Böylece talya’da 1902-1903 döneminde tarife gelirleri 273 milyon lireye ulaşmış tir. Ancak 1903 yılından itibaren tarife gelirleri azalmış , 1903-1904 döneminde 235 milyon lire ve 1904-1905 döneminde 234 milyon lire olarak gerçekleşmiş tir. 1906 yılında ithalatın hızla artmasıyla birlikte tarife gelirleri yeniden yükselmiş tir. (Coppa, 1970: 765)

Gerschenkron talya’da yanlı tarife politikası izlendiğini, özellikle 1887 tarifelerinin endüstrileme sürecini olumsuz etkilediğini öne sürmüştür. (1962: 80) Gerschenkron’a göre, talya’da izlenen gümrük tarifesi politikaları pamuklu dokuma endüstrisi başta olmak üzere gelişme potansiyeli ve teknoloji düzeyi nispeten düşük endüstrilerin rekabet gücünün artmasını sağlamış , ancak ülkede ileri teknolojinin kullanılmasını sağlayan gelişme potansiyeli yüksek mühendislik ve kimya endüstrilerinin rekabet gücünün azalmasına neden olmuştur. (1962: 82) Dolayısıyla talya’da izlenen tarife politikaları 1887-1896 yılları arasında mühendislik endüstrisi için etken koruma oranının yükselmesini ve bu endüstrinin gelişmesini engellemiştir. Morandi ve Zamagni de, talya’da 1887 tarifelerinin koruma gücünün yüksek katma değer yaratan endüstriler için çok düşük kaldığını savunmuştur. (Aktaran: Toniolo, 1977: 661; Aktaran: Federico ve Toniolo, 1991: 208) Öte yandan talya’da tekstil, demir ve çelik endüstrilerinin büyüme hızı ülkenin ortalama büyüme hızının üzerinde olduğu için, Gerschenkron’a göre bu endüstrilerin yüksek tarifelerle korunması kaynak dağınıklığının bozulmasına neden

* Peni: 1 İngiliz Sterlini’nin yüzde birine denk gelen para birimi

olmu tur. (1962: 82) Dolayısıyla gümrük tarifesi politikaları demir ve çelik endüstrilerinin geli mesinde önemli rol oynamı , ancak bu sektörlerin ürünlerini girdi olarak kullanan mühendislik endüstrisinin büyüme hızının dü mesine neden olmu tur. (Federico, 1996: 771; Toniolo, 1977: 672) Bu ba lamda talya'da devlet tarafından izlenen gümrük tarifesi politikaları endüstriyel büyümeyi ve yeni endüstrilerin geli mesini te vik etmek yerine, mevcut endüstrilerin geli mesini sa lamı tır. (Eckaus, 1961: 314) Ayrıca Gerschenkron, talya'da izlenen gümrük tarifesi politikalarının demir, çelik ürünleri gibi kömür ithalatının da daha yüksek fiyattan yapılmasına ve endüstrilerin üretim maliyetlerinin artmasına neden oldu unu öne sürmü tür. (1955: 368)

Bazı ara tırmacılar ise talya'da korumacı tarifelerin endüstriler üzerindeki olumsuz etkisini kabul etmekle birlikte bu etkinin abartıldı nı öne sürmü tür. (Fenoaltea, 2011: 13; Gerschenkron ve Romeo, 1968: 123) Örne in Romeo, talya'da mühendislik ve makine endüstrilerinin geli mesinin çelik endüstrisindeki büyümeye ba lı oldu unu ve bu endüstrilerin gümrük tarifelerinin korumacılı ı olmadan da geli ebilecek kapasiteye sahip oldu unu savunmu tur. (Gerschenkron ve Romeo, 1968: 123; Aktaran: Fenoaltea, 2011: 13) Di er yandan Fenoaltea, mühendislik endüstrisi için sa lanan korumanın çelik üzerine konulan yüksek tarifelerin olumsuz etkisini bertaraf etti ini ileri sürmü tür. (2011: 13) Ona göre, yüksek gümrük tarifeleri korumacılı ı ile demir ve çelik endüstrilerinin geli mesi yerine devletin bu endüstrilerin geli mesini sübvansiyonlar ile te vik etmesi halinde, 1896-1908 yılları arasında endüstriyel büyüme oranı %7.0 olarak gerçekleşti. Oysa 1896-1908 yılları arasında Gerschenkron'a göre endüstriyel büyüme oranı %6.7 olarak gerçekleşmi tir. (Aktaran: Federico ve Toniolo, 1991: 207) Bununla birlikte, 1888-1896 döneminde mühendislik endüstrisinde uygulanan gümrük tarifeleri artmasına ra men bu endüstrinin büyüme oranı da çok dü ük kalmı tır. Ayrıca Cafagna, mühendislik endüstrisindeki büyüme hızının dü ük olmasını yanlı izlenen gümrük tarifesi politikalarından çok nitelikli i gücü eksikli i ve iç piyasa talebinin yetersiz olması ile açıklamaktadır. (Aktaran: Forsyth, 1993: 34)

Yine Gerschenkron'a göre, talya'da tahıl üzerine konulan gümrük vergileri de ülke ekonomisini olumsuz etkilemi tir. Ona göre, talya'da bu day yeti tiricili inin geli mesi kaynak da ılımının bozulmasına ve refah kaybına neden olmu tur. (Gerschenkron ve Romeo, 1968: 117) Endüstriyel büyümenin tarımsal kesimin korunması yoluyla elde edilen kaynak transferine ba lı olması, endüstriyel sıçramanın gecikmesine yol açmı tır.

Gerschenkron, Almanya'da da tarifelerin tarımsal mallar için sağladığı koruma oranının oldukça yüksek olduğunu, ancak ülkenin hızla büyüyen endüstrisinin tarımsal mallar üzerine konulan yüksek gümrük vergilerinden zarar görmediğini savunmuştur. (1955: 368) İtalya'da ise, tahıl üzerine konulan yüksek tarifelerin ülkenin reel gayrisafi yurtiçi hasılasında %0.25-%1.25 azalmaya neden olduğunu öne sürmüştür. (Aktaran: Cohen ve Federico, 2001: 41) Bununla birlikte Fenoltea, İtalya'da bu day üzerine konulan tarifelerin endüstriyel gücünün reel ücretlerinin yaklaşık %10 azalmasına ve endüstriyel büyümenin yavaşlamasına neden olduğunu öne sürmüştür. (Aktaran: Federico, 1996: 770)

2.2.2.3 GERSCHENKRON'DA AĞIR SANAYİ POLİTİKALARI VE DEVLET DESTEKLERİ

1880'li yıllardan itibaren İtalya'da devletin izlediği politikalar ile birlikte gayrisafi yurtiçi hasıla içinde kamu harcamalarının payının görece olarak artmıştır. Tablo 2.21'de görüldüğü gibi, İtalya'da devlet harcamalarının gayrisafi yurtiçi hasıla içindeki payı diğer ülkelerle mukayese edildiğinde oldukça yüksektir. 1880'li yılların başında devlet harcamalarının gayrisafi yurtiçi hasıla içindeki payı %12-%14 civarında iken, 1888 yılında %20'ye yükselmiş, 1907 yılında gayrisafi yurtiçi hasılanın artması bu payın görece olarak azalmasına neden olmuş, ancak bu pay 1912'de tekrar %18.3 düzeyine çıkmıştır. (Federico, 2010: 209-210; Zamagni, 1993: 162) Özellikle 1860'lı yıllarda ve 1880'li yılların sonunda devlet harcamalarının gayrisafi yurtiçi hasıla içindeki payı en yüksek seviyelere ulaşmıştır. (Cohen ve Federico, 2001: 73) Dolayısıyla ülkede kamu harcamalarının yüksekliği devletin ekonomik büyüme sürecinde kaynak sağlayan en önemli faktör olduğunu göstermektedir.

Tablo 2.21: Gayrisafi Yurtiçi Hasılann Yüzdesi Olarak Toplam Devlet Harcamaları, 1866-1913

<i>Yıllar</i>	<i>Devlet Harcamaları</i>
<i>1866</i>	16.8
<i>1870</i>	14.4
<i>1872</i>	13.1
<i>1880</i>	13.7
<i>1890</i>	18.4
<i>1900</i>	16.2
<i>1906</i>	16.1
<i>1907</i>	14.2
<i>1912</i>	18.3
<i>1913</i>	17.7

Kaynak: Zamagni (1993: 160)

talya'da artan devlet harcamaları kamu borcunun da yüksek seviyelere ulaşmasına neden olmuştur. Tablo 2.22'de görüldüğü gibi, 1862-1866 döneminde kamu borcunun toplam devlet harcamaları içindeki payı %21.3 iken, 1882-1886 döneminde %35.4'e yükselmiştir. 1862'de 3.131 milyon lire olan kamu borcu, 1866'da 5.533 milyon lireye, 1867'de 6.929 milyon lireye ve 1877'de 10.769 milyon lireye yükselmiştir. (Clough, 1964: 47-51)

Tablo 2.22: Toplam Devlet Harcamaları içinde Kamu Borcu ve Kamu Harcamalarının Payı (%)

<i>Yıllar</i>	<i>Kamu Borcu</i>	<i>Yıllar</i>	<i>Kamu Harcamaları</i>
<i>1862-1866</i>	21.3	<i>1862-1866</i>	10.0
<i>1882-1886</i>	35.4	<i>1882-1886</i>	20.6
<i>1912-1913</i>	20.9	<i>1912-1913</i>	14.1

Kaynak: Vaccaro (1980: 737)

talya'da devletin vergileme yoluyla elde ettiği gelirleri nasıl harcadığı ve bütçe harcama kalemlerinin ne kadarlık bir kısmının endüstriyel amaçlı harcandığı önemli bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır. talya'da devlet vergileme ile elde ettiği mali gelirleri, demiryolu yapımı başta olmak üzere altyapı yatırımları için kullanmıştır. 1880'li yıllardan itibaren devlet endüstriyel amaç için gerekli altyapı yatırımlarını oluşturmaya başlamıştır.

Bununla birlikte endüstriyel amaç için girişimlere doğrudan verilen sübvansiyonlar, 19. yüzyılın sonunda ekonomik gelişme için yapılan toplam harcamalar içinde yer almıştır. Tablo 2.23 ve 2.24; İtalya'nın devlet bütçesi harcamalarının resmi dağılımını, farklı harcama kategorilerini dikkate alınarak yansıtmaktadır. Devlet bütçesi içindeki kamu harcamalarının payı, özellikle demiryollarının ve altyapı yatırımlarının hızlandığı dönemde artmıştır.

Tablo 2.23: Devlet Harcamaları (milyon lire)

<i>Yıllar</i>	<i>Kamu Borç Faiz Ödemeleri</i>	<i>Savunma Harcamaları</i>	<i>Savaş Harcamaları</i>	<i>Kamu Harcamaları</i>	<i>Diğer</i>	<i>Toplam</i>
<i>1862-1866</i>	205	344	92.0	97	228	966
<i>1867-1871</i>	314	166	-	71	296	847
<i>1872-1876</i>	366	193	-	122	327	1,008
<i>1877-1881</i>	406	206	-	180	340	1,134

Kaynak: Romeo (2008: 130)

Tablo 2.24: Devlet Harcamaları (%)

<i>Yıllar</i>	<i>Kamu Borç Faiz Ödemeleri</i>	<i>Savunma Harcamaları</i>	<i>Savaş Harcamaları</i>	<i>Kamu Harcamaları</i>	<i>Diğer</i>	<i>Toplam</i>
<i>1862-1866</i>	21.3	30.0	9.5	10.0	29.3	100
<i>1867-1871</i>	37.0	18.5	-	8.4	36.1	100
<i>1872-1876</i>	36.3	19.0	-	12.1	32.6	100
<i>1877-1881</i>	35.8	19.7	-	15.3	29.2	100

Kaynak: Romeo (2008: 130)

İtalya'da endüstrilere yatırılan yabancı sermaye miktarının düşük kalması, özel girişimin sermaye birikimi sürecinde başarısız olması ve gönüllü tasarruf oranının yüksek olmaması devletin endüstriyel amaç için gerekli sermayenin temin edilmesi sorununu çözmeye yönelik tedbirler almasına neden olmuştur. Bu bağlamda devlet bazı endüstriyel girişimlerin temellerini atmış ve bunları bizzat kendisi işletmiştir. 1884 yılında Terni'de

kurulan çelik fabrikası devlet giri imcili inin önemli bir örne idir. (Gerschenkron, 1962: 79) Bu bölgedeki üretim 1890 yılına dek ülkenin çelik ihtiyacının dörtte üçünü karşılamıştır. (Romeo, 2008: 167) Ayrıca 1872’de devlet giri imlerinin sabit sermaye miktarı 200 milyon lire iken, 1891’de 500 milyon lireye yükselmiştir. Devlet giri imleri için gerekli olan sermaye bankalara ve bireylere bonolar satılarak elde edilmiştir, iç borçlar ise vergiler ile ödenmiştir. Endüstriyel sürecinin başlangıcından itibaren devlet kredi mekanizmasını yönetmiş ve finansal piyasa araçlarını geliştirmiştir. (Zamagni, 1993: 159) Böylece devlet politikaları, talya gibi sermaye açısından fakir bir ülkede yatırım fonlarının artmasını sağlamıştır. (Clough, 1964: 60)

Öte yandan demir, çelik ve gemi yapım endüstrilerinde ileri teknolojinin kullanılması ve bunun bir sonucu olarak büyük ölçekli giri imlerin kurulması gerekliliği sermayenin karlılık oranlarının azalmasına neden olmuştur. (Clough, 1964: 84) Özellikle elektrik enerjisi endüstrisi, madencilik ve metalurji alanlarında, endüstriyel giri imlerin mali yapısının oldukça zayıf olması nedeniyle devletin manüfaktürler ile madencilik için yaptığı harcamalar artmıştır. Clough tarafından yapılan hesaplamalara göre, 1914 yılında devlet endüstriyel giri imcilere 500 milyon lire değerinde sübvansiyon vermiştir. (1964: 81) Demir ve çelik endüstrilerinin yanı sıra, sermaye yoğun üretim teknolojisinin kullanımını gerektiren gemi yapım endüstrisine destek sağlayan kanun 1885 yılında yürürlüğe konmuştur. 1861-1884 yılları arasında devlet gemi yapım endüstrisine 144.789.000 lire, 1885-1913 yılları arasında 22.000.000 lire destek sağlamıştır. (Clough, 1964: 81; Vaccaro, 1980: 732) Devletin sağladığı sübvansiyonlar ile buharlı filo iki kat artmıştır. (Fenoaltea, 2011: 28) Ayrıca bu endüstri dalı vergi muafiyetlerinden de faydalanmıştır. (Supple, 1973: 341) Öte yandan talya’da devlet sadece ağırlık endüstriyi desteklememi aynı zamanda baharatlı dokuma endüstrisi olmak üzere tüketim malları endüstrisine de destekler sağlamıştır. (Zamagni, 1993: 90; Fontana ve Riello, 2005)

Bununla birlikte, talya’da iç piyasa talebi endüstriyel büyümenin gerisinde kalmıştır, devlet, izlediği politikalarla çözümlü zaman piyasayı ikame etmeye çalışmış ve bütçe politikası ile özellikle yetersiz iç piyasaya alternatif olmaya çalışmıştır. Bu çerçevede talya devleti özellikle metalurji, gemi yapım ve mühendislik endüstrilerine düzenli siparişler vermiştir. Demir ve çelik çıktısının büyük kısmı demiryolu ve gemi yapımında kullanılırken, bu endüstriler artan talebin etkisiyle giderek gelişmiştir. Özellikle demir, çelik ve mühendislik endüstrilerinin gelişmesinde devlet talebi önemli rol oynamıştır. 1911 yılında ağırlık endüstri

dalları içinde yer alan çelik, vagon ve gemi yapım endüstrilerine olan devlet talebi, bu endüstrilere ait toplam üretimin %40'ı kadardır. (Cohen ve Federico, 2001: 66) Ayrıca daha önce de inildi i gibi, demir ve çelik üzerine konulan yüksek gümrük tarifeleri nedeniyle girdi fiyatlarının yükselmesi mühendislik endüstrisinde maliyetlerin artmasına yol açmış, bu nedenle mühendislik endüstrisine olan talebin büyük bölümü devlet alımlarından meydana gelmiştir. Zamagni'ye göre, 1896-1908 yılları arasında mühendislik endüstrisine olan toplam talebin üçte biri devlet talebinden oluşmaktaydı. (Aktaran: Fenoaltea, 1969: 178) Diğer Avrupa ülkeleri ile mukayese edildiğinde İtalya'da devlet harcamaları ve endüstriyel mallara olan devlet talebi oldukça yüksekti. (Federico ve Toniolo, 1991: 208) Dolayısıyla İtalya'da yetersiz olan iç talebi demiryolu yapımı ve askeri endüstrilere olan kamu talebi ile ikame etmeye çalıştıran devletin endüstrinin gelişmesinde önemli rol üstlenmiştir.

Gerschenkron, İtalya'da devletin endüstrilere teşvikler sağlamasını kabul etmiştir. Ona göre, İtalya'da devlet gemi yapımı, demir ve çelik endüstrileri başta olmak üzere bazı endüstrileri doğrudan desteklemiştir, fakat devletin endüstrilere verdiği teşvikler belirli endüstrilerde yoğunlaşmıştır. (1955: 367) Dolayısıyla özellikle madencilik ve metalurji endüstrilerinde üretimin büyük ölçekli işletmelerde yoğunlaşması, devletin endüstriler için yaptığı teşviklerin düzensiz ve eşit olmayan biçimde dağılımının bir göstergesidir. (Gerschenkron, 1962: 80) Bununla birlikte Gerschenkron'a göre İtalya'da izlenen devlet politikalarının tek başına örnekleri, Terni çelik fabrikası olmuştur. (1962: 79)

İtalya'da giderek artan devlet harcamalarının bir kısmı altyapı yatırımları ve endüstrileme amaçlı harcamalardan oluşurken, milli savunma harcamaları da bütçedeki harcama kalemleri içinde yüksek orana sahiptir. İtalya'da milli savunma harcamalarının toplam bütçe harcamaları içindeki payı %13-%16 arasında dalgalanma göstermiştir. (Zamagni, 1993: 165) Ancak İtalya'da askeri endüstrinin arz esnekliği görece düşük olduğundan savunma harcamalarının endüstri üzerindeki etkisi güçlü olmamıştır.

2.2.2.4 B R ZORUNLU TASARRUF ARACI OLARAK VERGİ POLİTİKALARI

2.2.2.4.1 1861-1913 DÖNEMİNDE TARIMSAL KESİMDE ORTAYA ÇIKAN GELİMLER

İtalya'da tarımın gelişmesi ve endüstrileşme arasında yakın ilişki bulunmaktaydı. Çünkü ülkede tarımsal kesim endüstri için talep, hammadde ve yedek sanayi ordusu potansiyeli yaratmış, endüstrileşme için gerekli altyapı yatırımlarının finansmanında önemli rol oynamıştır. (Federico, 1996: 769; Vaccaro, 1980: 725) Dolayısıyla İtalya'da tarımsal kesimde meydana gelen değişimler endüstriyel gelişmeyi etkilediğinden, ülkenin tarımsal yapısının irdelenmesi gerekmektedir. (Barbiero, 1988: 116)

1861 yılında İtalya'nın siyasi birliğini tamamlamasıyla birlikte tarımsal kesimde serflik sistemi yasal olarak ortadan kalkmıştır. Ancak serfler hukuki olarak bağımsızlığını kazanmasına rağmen tarımsal kesimde angarya sistemi sona ermemiştir, bazı bölgelerde bu sistemin kalıntıları devam etmiştir. Dolayısıyla İtalya'da tarımsal kesimde kapitalist sistem ile angarya sisteminin birlikte devam ettiği ikili yapı ortaya çıkmıştır. Örneğin, ülkenin güney bölgelerinde feodal kalıntılar devam etmiş, tarımsal kesime yapılan yatırımlar görece düşük gerçekleşmiştir. (Cohen ve Galassi, 1990: 646)

Diğer yandan, özellikle kuzey bölgelerde tarımda kapitalist sistemin yaygınlaşmaya başlaması ise endüstriyel gelişmeyi doğrudan desteklemiştir. (Clough, 1964: 14) Örneğin, tarımda ortaya çıkan kapitalist yapı ile birlikte köylülerin tarımsal araç, gereç ve makinelerle donatılma gereksinimi artmıştır. Bu durum çeşitli tarım makinelerine olan talebin artmasını ve aynı endüstri için iç pazar oluşturmasını sağlamıştır. Ayrıca mamul mal ihtiyacını karşılamak amacıyla köylülerin ürünlerini pazarlamaları, kırsal bölgeler ve şehirler arasında önemli bir hareketliliğin oluşmasına neden olmuştur. Pazarlara ve yerleşim bölgelerine uzak verimli tarımsal alanların ve endüstriyel bölgelerin birbirine bağlanmasının ulaşım koşullarının iyileştirilmesine bağlı olması da ülkede altyapı yatırımlarının artmasına yol açmıştır. Böylece sermaye yatırımı metalurji ve madencilik endüstrilerinde yoğunlaşmıştır.

1861-1870 yılları arasında İtalya'da tarımsal üretim hızla artmıştır. Çünkü bu dönemde İtalya devleti serbest ticaret politikası izlemiştir, tarımsal üretime olan uluslararası talep artmıştır. 1870-1880 yılları arasında tarımsal üretimdeki artış hızı görece düşüktür.

olmu tur. 1861-1880 döneminde tarımsal üretim hacmi Fransa'nın tarımsal üretiminin %25'i kadar gerçekleşmiştir. (Trebilcock, 1981: 303) Buna rağmen Romeo, 1861-1880 döneminde talya'da tarımsal kesimin gelişimini, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren tarımsal kesimde sermaye birikiminin arttığını öne sürmüştür. (Aktaran: Gerschenkron, 1962: 107) Ona göre, talya'da 1861 yılından itibaren tarımsal üretim hızla artmış, fakat bu artış tarımsal gücünün ücretlerine ve dolayısıyla ekonomiye yansımamıştır. Tarımsal kesimde kırsal alana düzenli üretim ve tüketim arasındaki fark artan toprak kiralaları ve vergilerin ödenmesi için ayrılmıştır. Bu dönemde köylüler temel gereksinimlerini bile karşılayacak kadar tarımsal mal elde edememişlerdir. (Gerschenkron ve Romeo, 1968: 102)

Bu nedenle kitle tüketimine yönelik iç pazar oluşumunu yaratacak bir talep artışı gerçekleşmemiştir, ekonominin temelini uzun süre geçimlik tarım üretimi oluşturmuştur. Dolayısıyla ülkenin kırsal kesimindeki iktisadi gerilik endüstrileme sürecinin gecikmesine neden olmuştur. (O'Brien ve Toniolo, 1994: 347; Zamagni, 1993: 61)

1881-1890 yılları arasında A.B.D'nin uluslararası tahıl piyasasında rekabet gücünün artması ve buna bağlı olarak ortaya çıkan tarife savaşları tahıl üretiminin azalmasına neden olmuştur. (Clough, 1964: 121) Özellikle 1880-1887 döneminde tarımsal üretimde ani azalmalar meydana gelmiştir. (Gerschenkron, 1962: 110) Ayrıca 1879 ve 1889 yılları hariç 1874-1896 döneminde tarımsal ürünlerin fiyatı düşmüştür. 1874 yılında bir ton buğday 359.3 lire iken, 1894 yılında 187.7 lireye gerilemiştir. (Coppa, 1970: 750) Bu dönemde narenciye ve üzüm gibi bazı tarımsal malların üretimi artmış, Batı Avrupa'da ve A.B.D'de satın alma gücünün artması, ayrıca hızlanan demiryolu yapımı narenciye ve üzüm ihracatının artmasını sağlamıştır. 1871-1880 yılları arasında yıllık narenciye ihracatı 0.91 milyon ton iken, 1881-1890 yılları arasında 1.6 milyon ton ve 1891-1900 yılları arasında 2.0 milyon ton olarak gerçekleşmiştir. Buna rağmen bu dönemde tahıl üretiminde meydana gelen azalış, üzüm ve narenciye üretimindeki artıştan daha büyük olmuştur. Dolayısıyla bu dönemde tarımsal malların fiyatlarında ve tarımsal üretim hacminde meydana gelen azalış köylüyü zor duruma sokmuş, köylüler vergi yükümlülüğünü yerine getirememiştir. Dolayısıyla vergileri ödeyemeyen köylülerin topraklarına devlet el koymuş, 1885-1897 döneminde 82.069 tane arazinin mülkiyeti kamulaştırılmıştır. (Clough, 1964: 121) Bu çerçevede talya'da 1880'li yıllarda yaşanan tarımsal krizler, yatırımlarda yeterli artışa olanak tanımazken, bu dönemde ortaya çıkan ekonomik gelişmenin endüstriyel

sıçramaya dönü mesini de engellemi tir. (Fenoaltea, 2011: 15; Clough, 1964: 100; Gerschenkron, 1962: 115)

talya'da 1901 yılından itibaren gübrelemenin artması ile birlikte tarımsal topraklar daha verimli hale gelmi , tarımsal üretimde artı meydana gelmi tir. (Milward ve Saul, 2012: 231) 1887 yılında gübre ithalatı 4 milyon lire iken, 1910 yılında 60 milyon lireye yükselmi tir. Ayrıca devletin izledi i tarım politikaları verimlilik artı nda önemli rol oynamı tır. Örne in, tarımsal alanlarda makine kullanımı yaygınla mı , tarımsal makine ithalatı 1888-1910 yılları arasında yirmi bir kat artmı tır. (Milward ve Saul, 2012: 232) Gübreleme ba ta olmak üzere topraktan tasarruf sa layan yenilikler bu dönemde hızla kabul görmü tür. (Federico, 1996: 768)

Ancak buna ra men talya'da eme in görelî bol olması, tarımsal kesimde daha çok, emek yo un teknoloji kullanılmasına neden olmu tur. Bu nedenle talya'da emek verimlili indeki artı görelî dü ük kalmı tır. talya'da 1911 yılında tarımsal kesimde emek verimlili i ngiltere'nin üçte biri kadardı. Toprak verimlili i ise ngiltere'den %60 daha fazla idi. talya'da i gücünün nispeten bol olması tarımsal kesimde pazar için üretimin artmasına ve köylülerin yeni tekniklerden yararlanmasına ra men köylünün fakirle mesine neden olmu tur. (Federico, 1996: 769)

2.2.2.4.2 VERGİLEME POLİTİKALARI

talya'nın endüstrile me sürecinde tarımsal kesimden endüstriye yapılan gelir transferinin ekonomik geli menin sa lanmasına katkıda bulundu u görü ü tartı malıdır. Bazı ara tırmacılara göre, talya'da devletin izledi i vergileme politikaları ile birlikte refah transferinin önündeki engeller ortadan kalkmı , yerli kaynakların hareketlili inin sa lanmasında tarımsal kesimden elde edilen gönüllü ve zorunlu tasarruflar önemli rol oynamı tır. (Bonelli, 1994b: 105; Barbiero, 1988: 116; Federico, 1996: 769; Vaccaro, 1980: 725; Gerschenkron ve Romeo, 1968: 111) Özellikle talya'da ya anan bankacılık krizleri, tarımsal kesimin sermaye birikimi sürecindeki önemini göstermi tir. (Bonelli, 1994b: 115) Örne in Romeo'ya göre, 1861-1880 yılları arasında talya'da tarımsal artık vergilendirilmi , toplanan vergiler tarımsal kesimi kaçınılmaz biçimde ekonomik geli me politikalarının içine dâhil etmi tir. (Gerschenkron ve Romeo, 1968: 111) Dolayısıyla 1880'li yıllarda devlet vergileme yoluyla elde etti i yurtiçi fonları endüstrile mede önemli rol oynayan altyapı yatırımlarına yöneltmi tir. (Zamagni, 1993: 108) Tarımsal kesimden

elde edilen bu fonlar daha çok gemi yapım endüstrisi ve askeri endüstrinin gelişmesinde etkili olmuştur. Özellikle güney İtalya'da ulusal tasarruflar devlet tahvillerine yatırılmış, böylece tarımsal kesimdeki fonların mobilitesi artmıştır. (Bonelli, 1994b: 106)

Bazı araştırmacılara göre ise, İtalya'da 1861-1880 yılları arasında köylülerden endüstriye yapılan gelir transferi görece düşük olmuştur. Ayrıca, devletin izlediği mali politikalar İtalya'da endüstriyel mallara olan yurtiçi talebin düşük kalmasına neden olurken, ulusal piyasanın gelişmesini engellemiştir. (Gerschenkron, 1955: 373-374; Cafagna, 1973: 319; Zangheri, 1969: 28-29)

İtalya'da mali çıkarları ve endüstrileme gayesini üstlenmek için vergileme politikaları izleyen devletin topladığı vergiler doğrudan vergiler, dolaylı vergiler ve tencir vergileri olarak ayrılmaktaydı. 1861 yılında ülkenin siyasi birliğini tamamlamasıyla gümrük vergileri ve damga vergisi başta olmak üzere Piyemonte bölgesinde uygulanan dolaylı vergiler ile doğrudan vergiler İtalya'nın mali yapısının temelini oluşturmuştur. Doğrudan vergiler toprak, arazi, bina üzerinden alınan vergiler ile "*ricchezza mobile*" yani, taahhüt varlıklarında kalan gelirler üzerinden alınan vergilerden oluşmaktaydı. Yalnızca hanehalkının devlet tahvillerinden elde ettiği faiz gelirleri bu verginin dışında tutulmuştur. Tütün, kahve, şeker, alkollü içecek ve bazı imalat ürünleri başta olmak üzere çeşitli malların tüketimi üzerinden alınan vergiler, gümrük vergileri ve tuz, tütün monopollerinden elde edilen gelirler dolaylı vergiler içinde yer almaktaydı. Tencir vergileri ise veraset ve intikal vergilerinden, tescil harçlarından ve damga vergilerinden oluşmaktaydı.

Tablo 2.25: İtalya'da Elde Edilen Vergi Gelirleri, 1862-1882 (milyon lire)

<i>Yıllar</i>	<i>Doğrudan Vergiler</i>	<i>Tencir Vergileri</i>	<i>Tüketim Üzerinden Alınan Vergiler</i>	<i>Diğer</i>	<i>Toplam</i>
<i>1862</i>	129	55	184	6	374
<i>1867</i>	226	77	256	8	567
<i>1872</i>	334	132	357	6	829
<i>1877</i>	355	158	433	4	950
<i>1882</i>	388	169	530	4	1,087

Kaynak: Clough (1964: 45)

Tablo 2.25, 1862-1882 yılları arasında talya’da toplanan vergileri ve devletin vergi gelirlerinde meydana gelen artışı göstermektedir. talya’da 1870’li yılların başında toplam vergi gelirlerinin %40’ı, 1900’lü yılların başında %37-%39’u ve 1913 yılında %27’si doğrudan vergilerden elde edilmiştir. Doğrudan vergilerin devlet gelirleri içindeki önemi azalırken, 1913 yılında tüketim vergilerinden elde edilen gelirlerin toplam vergi gelirleri içindeki payı %58, indirect vergilerinin ise %15 olarak gerçekleşmiştir. (Forysth, 1993: 30; Strachan, 2004: 93)

talya’da 19. yüzyılın ilk yarısında toplanan toprak vergisi ulusal birliğin tamamlanmasından sonra da uygulanmaya devam etmiştir. Ancak toprağın değerini piyasa değerinden farklı hesaplayan değer biçme yöntemlerinin kullanılması, ülkede vergi hesaplamalarının da farklılık göstermesine neden olmuştur. Bu nedenle 1864 yılında toprağın değerinin belirlenmesinde kullanılacak ölçütler için yasal düzenlemeler yapılmıştır. 1860-1870 döneminde toprak vergisinden elde edilen gelir bütçe gelirlerinin altıda birini oluştururken, bu verginin yerel yönetimlerin gelirleri içindeki payı %25’e ulaşmıştır. (Cohen ve Federico, 2001: 39) 1871 yılında toplam vergi gelirlerinin %40’ı, 1888 yılında %27’si ve 1913 yılında %16’sı toprak vergilerinden elde edilmiştir. (Forsyth, 1993: 30) Ayrıca 1866’da toprak vergilerinden elde edilen gelir 93 milyon lire iken 1872’de 131 milyon lireye yükselmiştir. (Romeo, 2008: 124) Toprak vergilerinin doğrudan vergiler içindeki önemi azalırken, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bina vergisinden elde edilen gelirlerin toplam vergi gelirleri içindeki payı giderek artmıştır. 1866 yılında bina vergisi gelirlerinin doğrudan vergi gelirleri içindeki payı %21 iken, 1888’de bu oran %17’ye düşmüştür, 1913’de yeniden yükselerek %21’e ulaşmıştır. (Forsyth, 1993: 32; Zamagni, 1993: 170)

talya’da “*ricchezza mobile*” olarak adlandırılan gelir vergisi ilk kez 1865 yılında uygulanmıştır. Taşınmaz varlıkları dışında kalan gelirler üzerinden alınan vergi oranı %16.25 olarak belirlenmiştir. (Zamagni, 1993: 170) Bu vergi oranının hesaplanmasında bölgesel ödeme gücünü dikkate alan değer biçme yöntemi kullanılmıştır, vergi oranı talya’nın birçok bölgesinde de farklılık göstermiştir. Bu vergiden elde edilen gelirlerin doğrudan vergi gelirleri içindeki payı 1865’de %33, 1888’de %55 ve 1913’de %63 olarak gerçekleşmiştir. Ayrıca 1913 yılında toplam vergi gelirlerinin 1/6’sı bu vergiden elde edilmiştir. Öte yandan, talya’da doğrudan vergiler İngiltere’ye göre daha az etkin

olmasına rağmen, diğer Avrupa ülkeleri ile mukayese edildiğinde oldukça modern bir yapıya sahipti. (Forsyth, 1993: 32)

talya'da artan bütçe açıkları yeni mali düzenlemelerin yapılmasına neden olmuştur. (Clough, 1964: 44) 1868 yılında ilk kez öütülmüş tahıl üzerine vergi konulmuştur, böylece düşük gelirli köylüler de vergileme sistemine dahil edilmiştir. (Clough, 1964: 46) Bu dönemde, çavdar, mısır, yulaf ve arpa olmak üzere tüm hububatların üretimi üzerinden vergi alınmıştır. 1868 yılında bu dönemden ton başına 2 lire, çavdar ve mısır üretiminden 1 lire, yulaf üretiminden 1.20 lire ve diğer tahıllardan 0.5 lire vergi alınmıştır. Ayrıca de irmeniler öüttükleri tahıl miktarlarına göre tasnif edilmiş ve de irmenilerden düzenli olarak vergi toplanmıştır. De irmentalarına konulan mekanik sayaçlar ile de irmentalarının dönme sayısına bağlı olarak öütülmüş tahıl miktarı tespit edilmiştir. 1874 yılında üretim miktarlarının doğru hesaplanabilmesi için yeni düzenlemeler yapılmıştır, bu dönemden alınan vergi aynı kalmasına rağmen diğer hububatlardan ton başına 1 lire vergi toplanmıştır. talya'da hububat üretimi üzerinden alınan bu vergiden beklenenden daha az gelir elde edilmiştir. Bu vergilerle birlikte devlet gelirlerinin yıllık ortalama 80-90 milyon lire artması beklenirken, bu vergilerden 1869 yılında 24 milyon lire ve 1870 yılında 30 milyon lire gelir elde edilmiştir. 1876 yılında bu vergilerden elde edilen gelir 82.511 milyon lireye ulaşmıştır, ancak 925 milyon lire olan toplam bütçe gelirleri içinde bu verginin payı çok düşük kalmıştır. (Clough, 1964: 47) Bu nedenle 1883 yılında bu vergi tamamen kaldırılmıştır. (Houghton, 1889: 384)

Maliye bakanı Magliani tütün, şeker, kahve ve alkollü içecek üzerindeki dolaylı vergilerin artması ile elde edilecek gelirlerin bütçe açıklarının kapatılmasında daha etkili olacağını savunmuştur. (Aktaran: Houghton, 1889: 385) Dolayısıyla 1880'li yıllardan itibaren talya'da toplanan dolaylı vergiler giderek artmıştır. 1862-1882 yılları arasında dolaylı vergiler, vergi gelirlerinde doğrudan vergilere göre daha önemli kaynak haline gelmiştir. Öte yandan talya'da 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren tüketim vergileri oldukça farklı özellikler göstermesine rağmen geleneksel yapısını korumaya devam etmiştir. Ülkede dolaylı vergilerin artması ile birlikte kişi başına düşen vergi yükümlülüğü de artmıştır. (Kemp, 1969: 165) talya'da 1861'de kişi başına düşen vergi yükümlülüğü 13.55 altın lire iken, 1882-1886 yılları arasında 44.23 altın lire, 1912-1913 yılları arasında 65.81 altın lire olarak gerçekleşmiştir. (Vaccaro, 1980: 738)

Yine talya'da 1865 yılında belediyelerin ve yerel yönetimlerin vergi gelirlerinin artması için gelir vergilerine ilave olarak yeni vergi koymaları serbest hale getirilmiştir. 1862 yılında yerel yönetimlerin harcamalarının %58'i, 1863 yılında %94'ü ve 1868 yılında %73'ü vergi gelirleri ile finanse edilmiştir. 1870 yılında vergileme sisteminde yeni düzenlemeler yapılmıştır, belediyelerin ve yerel yönetimlerin hakları sınırlandırılmıştır. Bu durum belediyelerin mali gücünün azalmasına neden olmuştur. Ancak yine de talya'nın mali yapısına bakıldığında, yerel yönetimlerin bütçe açıkları görece düşük gerçekleşmiştir. (Zamagni, 1993: 172)

talya'da artan devlet harcamaları, vergilerin yanısıra özelleştirme, iç ve dış borçlanma ile finanse edilmiştir. Özellikle devlete ait topraklar, anonim ortaklıklar ve kiliseye ait mülklerin satış bütçe gelirleri içinde önemli bir yer teşkil etmiştir. 1864-1868 yılları arasında kamuya ait üç milyon hektar toprak satılmıştır. (Zamagni, 1993: 174) Öte yandan kamuya ait bu mülkleri satın alan han halkının ekonomik refahında bir değişiklik olmazken, bu mülklerin satılması finansal kaynakların harekete geçmesini sağlamıştır. (Cohen ve Federico, 2001: 77) Tablo 2.26'da vergi dışı gelirler ve bu gelirlerin devlet harcamalarını karşılama oranı yer almaktadır. talya'da 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren vergi dışı gelirlerde istikrarlı bir artış olmuştur.

Tablo 2.26: talya’da Vergi Dışı Gelirler ve Bu Gelirlerin Bütçe Harcamalarını Karşılama Oranı, 1866-1913 (milyon lire)

<i>Yıllar</i>	<i>Vergi Dışı Gelirler</i>	<i>Harcamaları Karşılama Oranı</i>
<i>1866</i>	610	16.4
<i>1868</i>	741	16.3
<i>1870</i>	787	11.1
<i>1872</i>	1,152	14.1
<i>1876</i>	1,179	16.0
<i>1880</i>	1,297	19.8
<i>1886</i>	1,624	24.3
<i>1890</i>	1,604	19.0
<i>1896</i>	1,646	17.4
<i>1900</i>	1,742	18.5
<i>1906</i>	2,010	19.4
<i>1912</i>	2,495	19.4
<i>1913</i>	2,573	19.9

Kaynak: Zamagni (1993: 172)

Maliye bakanı Nitti (1868-1953), talya’da devlet harcamalarını finanse eden bütçe gelirlerinin büyük bölümünün güney talya’dan sağlandı nı, güney talya’dan kuzey talya’ya reel sermaye transferi olduğunu ileri sürmü tür. Ona göre, devlet güney talya’dan elde ettiği vergi gelirlerini, kuzey talya’nın sosyal sabit sermaye yatırımlarına yönlendirmi tir. (Aktaran: Cafagna, 1994: 645) Dolayısıyla devlet talya’nın güney bölgelerinde yatırım yapmaktan çok vergileme politikaları izlemi tir. (Zamagni, 1993: 170) Romeo ise tam aksi görüşü savunmu , gelir transferinin ancak güney bölgelerde tarımsal verimliliğin artması ve sermaye birikiminin sağlanması ile ortaya çıkabileceğini savunmu tür. Ona göre, güneydeki tarımsal alanlarda kapitalizmin ortaya çıkması, kuzey bölgelerde endüstriyel ve ticari kapitalizminin oluşmasını kolaylaştıracaktır. (Aktaran: Fenoaltea, 2011: 192) Ancak güney bölgelerdeki geçimlik ekonomi, feodal kalıntıların devam ettiği tarımsal yapı, kapitalizm için bir iç pazarın ortaya çıkmasını, i bölümü ve uzmanla manın artmasını, sermaye birikiminin sağlanmasını engellemi tir. (Federico, 1996: 778; Cohen ve Federico, 2001: 18) Dolayısıyla güney talya, endüstriyel yatırımların finansmanında tek başına önemli etki yaratmamı tir. (Eckaus, 1961: 317)

Tablo 2.27 ve 2.28, talya'nın güney bölgelerinden elde edilen vergi gelirleri ile bu bölgelere yapılan devlet harcamalarını göstermektedir. talya'nın güney bölgelerinden elde edilen vergi gelirleri ile mukayese edildi inde, bu bölgeler için yapılan devlet harcamaları görece yüksekti. (Clough ve Livi, 1956: 348; Clough, 1964: 169) 1871-1880 döneminde güney talya'nın toplam vergi gelirleri içindeki payı %30.4 olmu tur. (Clough, 1964: 163) Aynı dönemde bölgeye yapılan devlet harcamalarının toplam harcamalar içindeki payı ise %45.6 olmu tur. 1861 yılında talya'da bulunan demiryollarının %7.2'si güneyde in a edilen demiryollarından olu urken, 1875 yılında bu oran %32'ye yükselmi tir. (Clough ve Livi, 1956: 348) 1861-1871 yılları arasında güney talya'da yol yapımına kuzey bölgelere göre üç kat daha fazla yatırım yapılmı tır. (Eckaus, 1961: 315) Dolayısıyla 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren güney talya'da demiryolu yapımı ba ta olmak üzere altyapı yatırımları arttı tır. (Cafagna, 1994: 646) Bu nedenle güney talya'nın vergileme yoluyla kuzey bölgeler için sağ ladı ı sermaye birikimi dü üktür. (Cafagna, 1994: 647)

Tablo 2.27: Vergi Gelirleri, 1871-1880 (Milyon Lire)

<i>Vergi Çe itleri</i>	<i>Güney Bölgeleri</i>	<i>talya</i>	<i>Güney Bölgelerinin % Olarak Payı</i>
<i>Do rudan Vergiler</i>	1,025	3,759	27.3
<i>Tüketim Üzerindeki Dolaylı Vergiler</i>	1,713	5,212	32.9
<i>lem Vergileri</i>	461	1,541	29.9
<i>Toplam</i>	3,199	10,513	30.4
<i>Belediyeye Ait Gelirler</i>	377	865	43.5
<i>Yerel Gelirler</i>	1,495	4,514	33.1

Kaynak: Clough ve Livi (1956: 349)

Tablo 2.28: talya'da Güney Bölgeler için Yapılan Devlet Harcamaları (Bin Lire)

<i>Yıllar</i>	<i>Güney Bölgeleri</i>	<i>talya</i>	<i>Güney Bölgelerinin % Olarak Payı</i>
<i>1871-1880</i>	457,266	1,002,681	45.6
<i>1881-1890</i>	527,267	1,769,039	29.8
<i>1890-1898</i>	277,804	833,896	33.3
<i>1871-1898</i>	1,262,337	3,605,616	35.0

Kaynak: Clough ve Livi (1956: 349)

Sonuç olarak talya’da devlet bir yandan vergileme yoluyla mali durumunu güçlendirmeye çalışırken, di er yandan bu yolla elde edilen vergi gelirlerini altyapı yatırımlarına ve özellikle demiryolu yapımına yöneltmiştir. Dolayısıyla vergiler parasal sermayenin devlete transfer olmasını ve sabit sermaye yatırımına dönü mesini sağlamış , bu çerçevede talya devleti ulusal tasarruf ve yatırımlar arasında aracılık görevi üstlenmiştir. (Cafagna, 1994: 645) Ancak talya’da devletin izledi i mali politikalar ve para politikaları, endüstri üzerinde çe itli zayıflatıcı etkiler de yaratmıştır. (Federico and Toniolo, 1991: 208) Örne in, 1896-1907 yılları arasında devletin yurtiçi sermaye piyasasından çekilmeye başlaması özel girişimcilerin yatırım fonlarına daha kolay ulaşmasını mümkün kılmıştır. (Spinelli ve Fratianni, 1996: 46-47)

2.2.3 ENDÜSTRİLE ME SÜRECİNDE BANKALARIN ROLÜ

talya’da endüstrileşmenin önündeki en büyük engellerden birinin sermaye kıtlığı oldu unu ve ülkede ulusal sermaye piyasası oluşması ndan sermaye hareketliliğinin sağlanamadığını öne süren Gerschenkron, ülkenin endüstriyel büyüme oranlarında meydana gelen artışı, sermaye arzındaki artış ile açıklamıştır. (1955: 373) Ona göre, talya’da endüstrileşme sürecinde endüstrileşmeyi finanse eden ve endüstriyel gelişmeyi kolaylaştıran ikame edici sistematik unsur çok i levli (evrensel) bankaların olmasıdır. Bu bankaların finansal kaynakları doğrudan harekete geçirmiş ve bu kaynakları yeni endüstrilere aktarmıştır. Böylece bankaların kredi yaratma politikaları ve girişimcilere yaptıkları yardımlarla ülkede girişimci ve sermaye yetersizliği giderek azalmıştır. (Gerschenkron, 1955: 373)

talya’da çok i levli (evrensel) bankaların özellikle demir, çelik, mühendislik, elektrik, kimya ve diğer endüstrilerini desteklemişlerdir. 1896 yılı itibarıyla bu bankaların tarafından yaratılan sermaye ile yeni endüstriler arasında yakın ilişki bulunmaktadır. Öte yandan, çok i levli (evrensel) bankaların pamuklu dokuma endüstrisi başta olmak üzere geleneksel endüstrilerini de desteklemişlerdir. (Gerschenkron, 1955: 373)

Tilly, Cohen, Fohlin ve Hertner gibi araştırmacılar da Gerschenkron gibi talya’da 1890’ların endüstriyel büyümesinde bankaların tarafından endüstriyel girişimlere yatırılan sermayenin önemli rol oynadığını savunmuşlardır. (Tilly, 1998: 15; Cohen, 1966: 577; Fohlin, 1999: 169; Hertner, 1999: 191) Toniolo ve Sylla ise endüstriyel sıçramada çok i levli (evrensel) bankaların talya’da Almanya’ya göre daha az rol üstlendiğini ileri

sürümü tür. (Toniolo, 1990: 114; Sylla, 1991: 56) Örne in, Almanya'da endüstriyel sıçramanın ya andı ı yıllarda bankaların toplam mevduatlarının gayrisafi milli hasılaya oranında meydana gelen büyüme oranı talya ile kar ıla tırıldı nda daha yüksekti. (Tilly, 1998: 10) Romeo, Bonelli ve Cafagna ise, talya'da sermaye kıtlı ı ve sermayenin endüstrilere yönlendirilmesi sorununun 1880'li yıllarda devlet müdahalesi ile ortadan kalktı nı, ancak 1894-1914 yılları arasında çok i levli (evrensel) bankaların finansal kaynakları harekete geçirdi ini belirtmi lerdir. (Aktaran: Federico, 1996: 774; Bonelli, 1994a: 629; Cafagna, 1994: 649) Fenoaltea ise, Gerschenkron'un talya'da endüstriyel sıçramanın çok i levli (evrensel) bankaların geli mesi ile ortaya çıktı ı görü ünü reddetmi tir. (2003a: 704) Ona göre, bu bankalar yeni endüstriler yaratmamı , sadece mevcut endüstrileri geli tirmi tir. (1994: 450) Örne in, talya'da çelik ve kimya endüstrileri çok i levli (evrensel) bankaların kurulmasından önce büyüme , bu nedenle bankaların endüstrile me sürecindeki etkisi dü ük kalmı tır. (McCloskey, 1991: 100)

talya'da 1860'lı yıllarda para sistemi görelı geriydi ve mevduat toplayabilen sınırlı sayıda kurum bulunmaktaydı. 1869-1873 yılları arasında ticari bankaların sayısı arttı , 1873'de 143'e yükselme ti. (Clough, 1964: 119) Ancak 1874 yılında ya anan bankacılık krizi ticari bankaların sayısının 101'e dü mesine neden olmu tur. Ayrıca bu bankaların elinde bulunan toplam sermaye miktarı %66 azalmı tır. 1880'de tasarruf hacmi 956 milyon lire iken, 1881'de 117 milyon lireye gerilemi tir. (Clough, 1964: 121)

1888-1893 yılları arasında bankacılık sisteminin aksak i leyi i devam etmi tir. Bu dönemde özellikle altyapı yatırımlarının finansmanında rol oynayan Credito Mobiliare ve Banca Generale kapanırken, di er ticari bankalar da riskli oldu u için endüstriyel giri imlere uzun vadeli fon sa layamamı tır. Gerschenkron, bu dönemde faaliyet gösteren Fransız tipi ticari bankaların endüstriyel geli meye aktarılan kaynakların azalmasına neden oldu unu ve endüstrile menin finansmanında etkin olamadı nı savunmu tur. (Gerschenkron ve Romeo, 1968: 116) 1880'li yıllarda pamuklu dokuma endüstrisi hariç tekstil ve gıda malları endüstrileri bankalardan ba ımsız geli me göstermi tir. Dolayısıyla bu dönemde ekonomideki yapısal de i meler ile ticari bankalar arasında ili ki yoktur.

talya'da para ve bankacılık sistemi 1894 yılında çok i levli (evrensel) bankalar ve merkez bankasının kurulmasıyla istikrarlı ve endüstriyel geli meye katkı yapar hale gelmi tir. (Cohen, 1977: 56) 1894 yılında Alman sermayesi ile kurulan Banca

Commerciale Italiano hızla büyüdü tür. Bu bankanın elinde bulunan sermaye miktarı 1903 yılında 80 milyon lire iken, 1911 yılında 130 milyon lireye yükselmiştir. İtalya'nın en büyük yatırım bankası olan Banca Commerciale Italiano'da bulunan mevduatlar 1903-1911 yılları arasında beş kat artmıştır. (Cohen, 1967: 367) İtalya'da endüstrilerin finans edilmesi için önemli rol oynayan bir diğer yatırım bankası Credito Italiano 1895 yılında yine Alman sermayesi ile kurulmuştur. Credito Italiano'nun mevduatları yıllık ortalama %19.8 artmıştır. (Cohen, 1967: 368)

Gerschenkron'a göre, Banca Commerciale Italiano ve Credito Italiano, İtalya'nın endüstrileşme sürecinde en önemli rol oynayan kurumlar olmuştur. (1955: 373-374) Bu bankaların elinde bulunan mevduat miktarı ülkedeki toplam mevduatların %60'ını oluştururken, bankalar fiyat farklılaştırması yapan tekel gibi davranmaktaydı. (Cohen, 1966: 578) Dolayısıyla bankalar, sahip oldukları fonları belirli endüstriler arasında kar maksimizasyonu sağlayacak biçimde dağıtmıştır. Banca Commerciale Italiano ve Credito Italiano özellikle demiryolu yapımında önemli rol oynamıştır. (Ciocca ve Toniolo, 1994: 569) Bu bankalar devlet politikası ile birlikte demir ve çelik endüstrisi başta olmak üzere endüstrilerin gelişmesini teşvik etmiş, kredi yaratma politikalarının yanı sıra bizzat girişimci olarak endüstrileşme sürecinde aktif rol oynamışlardır. Özellikle Banca Commerciale Italiano fon sağladığı endüstriyel girişimlerin idari ve ekonomik kararlarında da etkili olmuştur. Bankaların kredi yaratma politikaları ve girişimcilere yaptıkları yardımlarla ülkede girişimci ve sermaye yetersizliği giderek azalmıştır. (Webster, 1975: 132)

Almanya'da çok iktisadi (evrensel) bankaların mevduatları ve açtığı krediler, bu bankaların kurulmasından uzun süre sonra artış göstermiştir. Mevduat ve kredi hacmindeki artış istikrarlı olmasına rağmen 19. yüzyılın sonuna kadar mevduatların toplam yükümlülükler içindeki payı %50 olarak gerçekleşmiştir, ancak I. Dünya Savaşı'nda %60'a ulaşmıştır. İtalya'da ise çok iktisadi (evrensel) bankaların kurulmasından kısa süre sonra mevduatları artmıştır, 1903 yılında mevduatların toplam yükümlülükler içindeki payı %70'e ulaşmıştır. (Fohlin, 1999: 147) İtalya'da kurulan çok iktisadi (evrensel) bankalar Almanya'nın desteğiyle kurulmuş olmasına rağmen bu bankalar ülke ekonomisine uyum sağlamıştır.

talya 1913 yılında dünya ülkeleri arasında endüstriyel gelişimi açısından önemli bir konuma ulaşmıştır. Ancak Gerschenkron'un da belirttiği gibi, devlet politikalarının yetersiz olması ve endüstrilemeyi teşvik eden güçlü bir ekonomik düzen sisteminin ortaya çıkmaması ülkenin endüstriyel performansının görece düşük olmasına neden olmuştur. Yine de 1880'li yıllarda devlet endüstriyel altyapının oluşmasında önemli rol oynamış, bu dönemde yaşanan endüstriyel gelişmeler 1894 yılından itibaren ülkede çok hızlı (evrensel) bankaların kurulması için istikrarlı bir ortam yaratmıştır. Böylece 1896-1908 yılları arasında talya'nın endüstriyel sıçraması gerçekleşmiştir.

2.3 ALMANYA'DA 1850 SONRASI ENDÜSTRİLE ME VE DEVLET POLİTİKALARI

2.3.1 1830-1913 DÖNEMİNDE ALMANYA'NIN ENDÜSTRİ VE SOSYO- EKONOMİK YAPISINA GENEL BAKIŞ

1815 Viyana Kongresi'nden I. Dünya Savaşı'na kadar geçen yıllar, Almanya'da temel değişimlere sahne olmuştur. Özellikle 1830'lu yıllardan itibaren toplumsal ilişkiler ve üretim kalıplarındaki değişimler hızlı nüfus artışıyla birleşerek Almanya'nın ekonomik ve sosyal yapısında köklü bir dönüşümün başlamasına yol açmıştır. Feodal toplumun yerini 19. yüzyıl başında kapitalist üretim ilişkilerinin ağırlık kazandığı bir toplumsal yapı almıştır, bu değişim endüstriyel üretimin gelişmesi için temel oluşturmuştur. Dolayısıyla Almanya 1913 yılında bir tarım toplumundan geliştirmekte olan bir endüstri toplumuna dönüşmüştür.

1790-1815 yılları arasında Almanya, geri kalmış, tarımsal temellere dayanan bir ekonomik yapı sergilemiştir, bu dönemde endüstriyel üretim hacminde artış görülmemiştir. Ancak 1807 yılında tarımsal kesimde serflikin ortadan kaldırılması ile feodal sistemin kalıntılarının silinmesi ve anayasal reformların yapılması ekonomik gelişmenin sağlanmasına katkıda bulunmuştur. Fulbrook, Almanya'da serflikin ortadan kaldırılması ile birlikte Alman köylüsünün mobilitésinin arttığını ve ücretli iş gücünün endüstri bölgelerine doğru hareket ettiğini öne sürmüştür. Onun ifadesiyle,

"(...) köylüler tazminat ödemelerini genellikle yapamadıkları için resmi özgürlükleri uygulamada pek anlam taşımayacak, bu değişimden asıl yarar sağlayanlar aslında soylular olacak ve yasalar daha sonra zaten köylülüğün çıkarına olmayan düzenlemelerle değiştirilecektir. Toplumsal sınıf yerine doğumla tanımlanan 'nüfuz sahipleri' gibi statü grupları fikrinin getirdiği sınırlamalar kaldırıldı; böylece soylular artık orta sınıf işçileri yapabilir hale geldiler; buna karşın köylüler soyluların topraklarını satın alabiliyordu. Bir statü toplumundan sınıf toplumuna doğru yol alan bu dönüşüm, potansiyel bir emek hareketliliği yarattı; bu da daha sonraki kapitalist ekonomik gelişme için bir önkoşul oldu" (2014: 104).

Öte yandan tarımsal kesimde yapılan bu reform, tahıl piyasasında meydana gelen değişimler ile birlikte kırsal kesimin parasallaşmasında da önemli rol oynamış ve tarımda kapitalist işletmelerin doğuşunun önünü açmıştır. (Kemp, 1969: 89; Holborn, 1969: 5; Mooers, 1997: 161) Bununla birlikte aynı dönemde bazı Alman devletlerinde serflik

sistemi devam etmi tir. Örne in, Prusya’da varolan serflik sistemi ve feodal ko ullara ra men, tarımsal kesimde modernle me sa lanmı tir. (Kisch, 1959: 549)

1820-1840 yılları arasında Almanya’da ba ta ipekli dokuma endüstrisi olmak üzere bazı endüstri dalları hızlı bir geli me göstermi , seri üretime dayalı ve mekanik güce dayanan endüstrile me ise asıl olarak 1830’lu yıllardan itibaren ortaya çıkmı tir. (Cameron, 1956: 281; Landes, 1965: 155) 1834-1837 yılları arasında özellikle A.B.D’nin tekstil endüstrisine olan talebinin artması, bu endüstri dalında kullanılan teknolojinin hızla geli mesini ve geli en teknoloji büyük ölçekli giri imleri gerektirdi inden, fabrikaların ölçeklerinin de büyümesini sa lamı tir. (Kisch, 1959: 561) Bu çerçevede Tablo 2.29; 1820-1840 yılları arasında Almanya’da tekstil endüstrisinde sermaye stokunda meydana gelen artı ları göstermektedir.

Tablo 2.29: Almanya’da Tekstil Endüstrisinde Sermaye Stoku, 1820-1840 (milyon Mark)

		<i>1820</i>	<i>1830-1831</i>	<i>1840</i>
<i>Pamuk</i>	<i>plik E irme</i>	14	15	26
	<i>Dokuma</i>	47	62	124
	<i>Toplam</i>	61	77	150
<i>Yün</i>	<i>plik E irme</i>	-	38	48
	<i>Dokuma</i>	-	43	69
	<i>Toplam</i>	-	81	117
<i>Keten</i>	<i>plik E irme</i>	-	7	7.5
	<i>Dokuma</i>	-	122	126.5
	<i>Toplam</i>	-	129	134
<i>pek</i>	<i>Toplam</i>	-	18	23

Kaynak: Tilly (1978: 423)

Öte yandan 1830'lu yıllarda Alman devletleri Prusya ve Saksonya'da teknik bilgi donanımı arttı, endüstrinin ihtiyaç duyduğu gücü kolayca karşıladı. Ayrıca bu dönemde demiryolları yapımı başta olmak üzere altyapı yatırımlarının artması, endüstriyel gelişimin hızlanmasını sağladı. Yine 1834 yılında Prusya-Hessian, Güney ve Orta Almanya gümrük birliklerini bir araya getiren Alman Gümrük Birliği'nin (Zollverein) kurulması, ülkede piyasa ekonomisinin oluşmasına ve iç pazarın bütünlüğüne olumlu katkı yapmıştır. Bu çerçevede Alman ekonomist Friedrich List, "*demiryolları yapımı ile Alman Gümrük Birliği'ni (Zollverein) siyasi ikizlerine*" benzetmiş, bu unsurların Alman ekonomisinin gelişiminde önemli etkiler yarattığını savunmuştur. (Aktaran: Trebilcock, 1981: 40) Öte yandan bu dönemde kişi başına en reel üretim artmasına rağmen üretimdeki bu artış daha çok tarımsal mallardan kaynaklanmıştır. (Cameron, 1956: 281)

Bazı araştırmacılar, Almanya'da endüstrileşme sürecine geçiş tarihinin 1840'lı yıllar olduğunu öne sürmüştür. (Cameron, 1985: 8; Holborn, 1969: 374; Fremdling, 1977) Spiethoff, Almanya'da 1843-1847 yılları arasında endüstrileşimin hız kazandığını savunmuştur. (Aktaran: Hoffmann, 1965: 114) Gerschenkron'a göre ise, Almanya endüstriyel sıçramasını 1840-1870 yılları arasında gerçekleştirmiş, ülkede 1840'lı yıllardan itibaren artık endüstrinin temelleri atılmış ve sermaye malları üretimi hızla artmıştır. (1962: 128) Spree ve Fremdling'e göre, 1840-1880 yılları arasında Almanya'da demiryolu yatırımında ve artık endüstride ortaya çıkan gelişmeler endüstriyel sıçramanın göstergesidir. (Aktaran: Tilly, 1991a: 176) Fremdling, bu dönemde demiryolu yapımının hızlanmasına ek olarak devletin izlediği gümrük tarife politikasının ve artık endüstride modern teknoloji kullanımının artmasının da endüstrileşme sürecini hızlandırdığını savunmuştur. (Fremdling, 1977) Yine Sombart, Almanya'da kapitalist girişimlerin ilk kez 1840'lı yıllarda ortaya çıktığını, 1850 yılından itibaren ise ülkede endüstriyel kapitalizme geçildiğini öne sürmüştür. (Aktaran: Kemp, 1969: 98) Buna karşılık, Tablo 2.30'da görüldüğü gibi, Schremmer, Tilly ve Hoffman 1840'lı yıllarda endüstriyel yatırımların 1820'li ve 1830'lu yıllar ile mukayese edildiğinde yavaşladığını ileri sürmüştür. Tilly'e göre, Prusya'da 1840'lı yıllarda toplam net sermaye birikimi görece düşük olmuştur. (1991a: 177) Öte yandan Clapham ve Schumpeter ise, Almanya'da endüstrileşme sürecinin 1850'li yıllarda başladığını savunmuştur. (Aktaran: Trebilcock, 1981: 37)

Tablo 2.30: Almanya’da Net Yatırımlar, Tarımsal Üretim ve Net Yurtiçi Hasılanın Yıllık Büyüme Oranları (%)

<i>Yıllar</i>	<i>Net Yatırımlar</i>		<i>Tarımsal Üretim</i>		<i>Net Yurtiçi Hasıla</i>		
	<i>Schremmer</i>	<i>Tilly</i>	<i>Yıllar</i>	<i>Helling</i>	<i>Yıllar</i>	<i>Spree</i>	<i>Tilly</i>
<i>1815-1830</i>	4.68	3.72	<i>1820-1830</i>	1.32	<i>1840-1850</i>	3.43	1.74
<i>1831-1840</i>	3.17	2.20	<i>1830-1840</i>	2.58	<i>1850-1860</i>	2.03	2.70
<i>1841-1850</i>	1.46	1.72*	<i>1840-1850</i>	0.12	<i>1860-1870</i>	-2.02	-
			<i>1850-1860</i>	1.72			

*1840-1849

Kaynak: Tilly (1991a: 177)

Ulusal birli ini gerçekle tirmeden nce bir grup kk devletten ve ana g Prusya’dan olu an Almanya’da 1840-1870 yılları arasında görülen endüstriyel geli meler, Prusya’nın iktisadi yapısından çok etkilenmi tir. Prusya devletinin iktisadi yapısı 1840’lı yıllarda iyice güçlenmi , 1850-1860 döneminde Prusya’da ilk endüstri devrimi ya anmı tır. (S. Lee, 2014: 103) Prusya’nın bir iktisadi reform gelene ine sahip olması ve aynı zamanda Orta ve Batı Avrupa’nın en zengin maden kaynaklarına sahip devlet olması ilk endüstri devriminde önemli rol oynamı tır. (S. Lee, 2014: 103-104)

Prusya’da demiryolu a ı uzunlu u 1850 yılında 3.869 kilometreden, 1860 yılında 7.169 kilometreye ve 1870 yılında 11.523 kilometreye ula mı tır. (S. Lee, 2014: 104) 1841 yılında demiryollarına yapılan net sermaye yatırımı cari fiyatlarla 18.8 milyon mark iken 1846 yılında 101.9 milyon marka ve 1859 yılında 148.1 milyon marka ula mı tır. (Tilly, 1978: 416) Prusya’da yer alan Saar madenlerindeki kömür üretimi 1850 yılında 700.000 ton iken 1860 yılında 2.2 milyon tona ula mı tır. Aynı dönemde Ruhr’da bulunan kömür madenlerinde ise kömür üretimi 2 milyon tondan 4.3 milyon tona yükselmi tir. (S. Lee, 2014: 104) 1840 yılında kömür madencili indeki sermaye stoku 8.14 milyon mark iken 1855 yılında 38.12 milyon marka yükselmi tir. Yine 1843’de kömür madencili inde kullanılan beygircc kapasitesi 6.930 iken 1855’de bu rakam 24.748 olarak gerçekle mi tir. (Tilly, 1978: 438) Ayrıca 1856 yılından itibaren elik endüstrisinde ortaya çıkan teknik yenilikler bu endüstrinin de geli mesini sa lamı tır.

Dolayısıyla Prusya'nın iktisadi gelişmesi, Almanya'nın diğer bölgelerini de olumlu etkilemiştir. Örneğin, 1846 yılında Almanya'da toplam kömür üretimi 3.2 milyon ton iken, 1860 yılında 12.3 milyon tona ulaşmıştır. (S. Lee, 2014: 104) Ayrıca 1850-1870 yılları arasında endüstriyel üretim hacmi artmış, 1850 yılında 19.5 olan endüstriyel üretim hacmi 1870 yılında 29.2 olmuştur. (Tilly, 1978: 422)

Dolayısıyla Alman endüstrisi 1815'den sonra yavaş yavaş gelişmeye başlamış, 1830'lardan sonra bu endüstriyel gelişme hızlanmıştır ancak 1850 yılına kadar Avrupa'nın dikkatini çekecek bir potansiyeli yakalayamamıştır. (Şahinkaya, 1998: 39) 1850'li yıllarda çok iktisadi (evrensel) bankaların kurulması hem Alman bankacılık sisteminde devrim olarak nitelendirilebilecek olan bir dönemin başlamasına neden olmuş hem de endüstriyel gelişmeyi teşvik etmiştir. (Şahinkaya, 1998: 39) 1850-1870 yılları arasında çok iktisadi (evrensel) bankaların kredi yaratma politikaları ve girişimcilere yaptıkları yardımlarla, ülkede girişimci ve sermaye yetersizliği giderek azalmıştır. (Tilly, 1991a: 176) Almanya'da endüstriyel gelişmenin hızlanmasında çok iktisadi (evrensel) bankaların önemli bir rolü olmuştur. Ortaya çıkmalarından itibaren çok iktisadi (evrensel) bankalar belirli üretim alanlarına yönelmiştir. Bu bankalar özellikle demir, çelik, elektrik ve mühendislik endüstrilerinin gelişmesinde temel rol oynamıştır. (Gerschenkron, 1962: 15) Dolayısıyla 1850'li yıllarda yaşanan endüstriyel gelişme, ülkenin kredi yapısındaki değişimlerle doğrudan ilişkilidir. Demiryolu yapımı endüstrisinin temel sektör olması, endüstri için finansal desteklerin artması ve ağır endüstrinin gelişiminde rol oynayan dinamik özel girişimler bu durumu gözler önüne sermektedir. (Trebilcock, 1981: 44)

1870 yılına gelindiğinde ise, Fransa ile yapılan Sedan Savaşı'ndan galip çıkan Almanya'da, savaş tazminatı demiryolları yapımı ile savunma harcamalarını finanse etmek için kullanılmış, böylece devletin endüstrilerin kurulması için sağladığı teşvikler artmıştır. Özellikle kimya, metalurji ve makine endüstrileri hızla gelişmiştir. (Tilly, 1991a: 179; Zussman, 2002: 14) Dolayısıyla Almanya 1871 yılında dünya ülkeleri arasında endüstriyel gelişmişlik açısından önemli bir konuma ulaşmıştır. (Stolper vd., 1967: 13-15) Nitekim 1871 yılında kömür üretiminin 29.4 milyon ton ve demir üretiminin 4.4 milyon ton olarak gerçekleşmesi, bu yıllarda yaşanan ekonomik gelişmeyi açıkça ortaya koymaktadır. (Stolper vd., 1967: 15) Tablo 2.31'e göre, Almanya'da ağır endüstri 1840-1870 yılları arasında hızla gelişmiştir. Öte yandan 1834-1860 döneminde tüketim malları endüstrisinde yıllık büyüme oranı %2 olarak gerçekleşmiştir, tüketim malları endüstrisinin görece olarak

daha düşük büyüme oranlarına sahip olması ise ya am standartlarında bir artış olmadığını eklinde yorumlanabilir. (Tilly, 1991a: 185; W. Lee, 1975: 157)

Tablo 2.31: Alman Endüstriyel Büyümesinin Seçili Göstergeleri, 1840-1870

Yıllar	Demiryolu (kilometre)	Pik Demir		Ta Kömürü	
		Çıktı (ton)	Ki i Ba ına Tüketim (kilogram)	Çıktı (milyon ton)	Ki i Ba ına Tüketim (kilogram)
1840	469	172,982	8.5	3.2	111
1850	5,856	211,639	10.9	5.2	171
1860	11,088	545,299	19.3	12.3	337
1870	19,000	1,391,124	35.9	26.4	618

Kaynak: Tilly (1967b: 153)

1871 yılından önce ba ımsız federal devletlerden oluşan Almanya, Prusya-Fransa sava ıyla siyasi birliğini tamamlamıştır. Prusya'nın yeni atanmış başbakanı Otto von Bismarck döneminde kurulan Kuzey Almanya Konfederasyonu'na güney Alman devletlerinin de katılımıyla Alman İmparatorluğu kurulmuştur. Bismarck, ilk olarak Prusya Bütçe Komisyonu'na hitaben bir konuşma yapmış, bu konuşmada delegelerin yakın zamanda süvari ve piyade alaylarının sayısının artırılmasına dair yeni Askeri Yasa Tasarısı'nı reddetmelerini eleştirmiştir. Prusya'nın Almanya'nın meselelerinde baskın bir rol oynamasının ancak askeri güvenlik tarafından sağlanan destek ile mümkün olabileceğini ifade eden Bismarck, konuşmasını “*Almanya, Prusya'nın liberalizmiyle değil gücüyle ilgilidir (...) Günün sorunlarına tartışmalar ve çoğunluk kararları değil (...) kan ve demir çare olacaktır,*” ifadesiyle bitirmiştir. (Aktaran: S. Lee, 2014: 101) Dolayısıyla “*kan ve demir*” ifadesi, Almanya'nın ulus devlet olmasını anlatmak için en çok kullanılan ifade olarak tarihe geçmiştir. Ancak İngiliz iktisatçı John Maynard Keynes, Almanya'nın sadece askeri ve diplomatik etmenler tarafından yaratıldığını kabul etmemiştir, bunun yerine Almanya'nın ulus devlet olmasında iktisadi ve sınai hazırlanma sürecinin de dikkate alınması gerektiğini öne sürmüştür. (Aktaran: S. Lee, 2014: 101) Bu nedenle Almanya'nın kan ve demirden ziyade, kömür ve demir aracılığıyla yaratıldığını savunmuştur. (S. Lee, 2014: 102) Bu açıdan, Bismarck'ın sözündeki “*kan*” ifadesini “*kömür*” olarak yorumlamak daha doğru olacaktır.

Alman devletleri içinde lider devlet olan Prusya, Almanya'nın birleşmesinde önemli rol oynamıştır. Bu çerçevede Alman imparatorluğu Prusya'nın ayrılmadan dolayı "Büyük Prusya" olarak tanımlanmıştır. (Canbolat, 2003: 72) Dolayısıyla Prusya'nın topraklarının genişliği, nüfusu ve daha küçük devletler üzerindeki iktisadi hakimiyeti, Almanya'nın ulusal birliğini sağlanmasında önemli rol oynamıştır. (S. Lee, 2014: 105) 1871'de Alman imparatorluğu'nun toplam nüfusunun %60'ı Prusya'da yaşarken, imparatorluğun yüzölçümünün %64'ü Prusya topraklarından oluşmaktaydı. Diğer yandan Bavyera, Baden, Saksonya ve Württemberg devletlerinin toplam nüfus içindeki payı %26 iken, bu devletlerin sahip olduğu toprakların payı ise %23 idi. (Guinnane, 2002: 76)

Prusya gibi Almanya'nın da endüstrileşme sürecine İngiltere'ye göre daha geç girmesinin en önemli nedenlerinden biri, ulusal birliğini ancak 19. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleştirebilmiş olmasıdır. 1834 yılında Alman Gümrük Birliği'nin (Zollverein) kurulmasına ve demiryolları yapımının artmasına kadar Almanya'da ulusal bir pazarın oluşmaması, bütün iktisadi faaliyetlerin farklı eyalet uygulamalarından etkilenmesine neden olmuştur. (Şahinkaya, 1998: 38) Bu bağlamda 1871 yılında Almanya'nın ulus devlet olması, ülkede siyasi ve sosyal değişimlerin yanı sıra iktisadi gelişmeleri desteklemiş ve özellikle Alman iç piyasasının bütünleşmesine olumlu katkılar yapmıştır. (Supple, 1973: 309; Andıç ve Veverka, 1963/64: 180) Ancak Hoffman, Almanya'nın siyasi birliğini tamamlamasının ülke ekonomisinin endüstrileşmesi ve ekonomik büyüme sürecinin başlamasında etkili olmadığını, hatta 1871 yılından itibaren Almanya'da kişi başına düşen gelirden meydana gelen büyüme oranlarının yavaşladığını öne sürmüştür. (Aktaran: Tipton, 1981: 140)

Almanya 19. yüzyılın üçüncü çeyreğini kapsayan döneme, 1871 yılında gerçekleşen ulusal birliğini önünü açtığı dönemiyle "kurucu dönem" anlamına gelen "Gründerzeit" adını vermiştir, ülkede 1873 yılında başlayan ekonomik durgunluğu ise "kurucu dönemin krizi" anlamını taşıyan "Gründerkrise" olarak adlandırmıştır. (Trebilcock, 1981: 98) 1870'li yılların başında Almanya'da altın standardına geçmek için izlenen sıkı para politikası ve mali politikalar ekonomide deflasyonist eğilime neden olmuş ve bu eğilim reel büyümeyi yavaşlatırken ülke, potansiyelinin altında bir ekonomik gelişme ile karşı karşıya kalmıştır. 1874-1879 yılları arasında talepte azalmalar ortaya çıkmıştır, ülkede fiyatlar genel düzeyi sürekli düşmüştür. 1876-1896 yılları arasında Almanya'da fiyatlar genel düzeyinde meydana gelen azalma yıllık %2.2 olarak

gerçekle mi tir. (Braun, 1990: 21) 1871-1874 döneminde net milli gelir büyüme oranı %6 iken 1875, 1876 ve 1877 yıllarında büyüme oranı negatif olmu tur. 1874-1879 yılları arasında net milli gelir %15 azalmı tur. Tilly'e göre ise, 1870'li yıllardan 1890'lı yılların ortalarına kadar uzanan dönemde Almanya'da yıllık ortalama endüstriyel çıktı büyüme oranı yava da olsa artmaya devam etmi tir. (1991a: 180) Ancak endüstriyel üretim hacmindeki bu yava artı ları ekonomik bunalım olarak nitelendirmek de do ru olmayacaktır.

Öte yandan Almanya'da ya anan ekonomik durgunluk, 1870'li yılların ikinci yarısından itibaren A.B.D'nin uluslararası tahıl piyasasında rekabet gücünün artması ile birlikte daha da derinle mi tir. Dünya pazarında tahıl ihracatçısı olarak yer alan Almanya tahıl ithalatçısı konumuna gelmi tir. 1879-1880 yılları arasında tahıl ithalatı artmı , A.B.D'den yapılan tahıl ithalatı 324.000 tona ula mı tur. (Stolper vd., 1967: 36) Yine bu dönemde Almanya'da demir üreticileri ngiliz üreticilerle rekabet etmek durumunda kalmı , 1870-1873 döneminde demir üretimi %61 artarken 1873-1876 döneminde %16 azalmı tur. (Zussman, 2002: 19) Ayrıca demiryolları yapımının demir ve çelik ba ta olmak üzere endüstriyel mallara olan talebi de azalmı tur. Alman ekonomisindeki durgunluk 1895 yılına kadar devam etmesine ra men ülkede 1880'li yıllardan itibaren yeniden canlanma e ilimleri ortaya çıkmı , endüstriyel üretim hacmi artmı tur. 1870-1875 yılları arasında endüstriyel yatırımlar toplam net yatırımların %10.6'sını olu tururken, 1880'li yıllarda bu oran % 41.4'e yükselmi tir. (Milward ve Saul, 2012: 23) Ayrıca 1880-1896 döneminde reel büyüme oranı %3 olarak gerçekleşti , reel ücretler ve hanehalkının ya am standardı yükselmi tir. (Braun, 1990: 21; Tilly, 1991a: 185)

Almanya'da 1880-1913 yılları arasında endüstriyel etkinliklerde hızlanma görülmü tür. Bu ba lamda, 1880'li yıllardan itibaren Almanya'da endüstriyel girişimlerin ölçe i büyüme , üretim ve mülkiyette yo unlaşma ortaya çıkmı tur. Dolayısıyla “*çok sayıda küçük çakıl ta ı yerine bir avuç büyük kayadan- tröstler, monopoller, oligopollerden*” olu an bir ekonomik yapı görülmü tür. (Hobsbawm, 2008: 164) 1890 yılında Almanya'da toplam endüstriyel üretim ngiltere'nin üçte ikisi kadardı. (Braun, 1990: 22) Almanya'nın 1885-1889 yılları arasında yıllık endüstriyel çıktı büyüme oranı %5.15 iken, bu oran 1890-1899 yılları arasında %5.44'e yükselmi ve aynı dönemde ngiltere'nin büyüme oranı ise ancak %1.80'i bulmu tur. (Gerschenkron, 1947: 146-156) Endüstriyel üretim hacmindeki artı lar 1896-1913 döneminde, 1900 ve 1907 yılları olmak

üzere iki kez konjonktürel bunalımlarla kesintiye uğramıştır. (Braun, 1990: 21) Dolayısıyla Almanya’da özellikle 1850’li yıllardan itibaren başlayan endüstrileşme süreci 1880’li ve 1890’lı yıllarda doruk noktasına ulaşmıştır.

Ekonomik büyümenin en önemli göstergelerinden biri nüfus artışı oranında meydana gelen hızlı büyüme oranıdır. (Hoffmann, 1965: 96) Almanya’da 1880’li yıllara kadar doğum oranı hızla artmış, ekonomik gelişmeyle birlikte ölüm oranları 1880’li yılların sonundan itibaren azalmıştır. Tablo 2.32’de görüldüğü gibi, Almanya’da 1816 yılından itibaren toplam nüfus sürekli artmıştır. Bu artış ülkede yaşanan endüstriyel dönüşümü açıkça yansıtır niteliktedir. Öte yandan Almanya’da endüstriyel büyümenin nüfusun gerisinde kalması nedeniyle istihdam olanaklarının azalması, 1871-1895 yılları arasında dış göçü hızlandırmıştır. (Braun, 1990: 19) Örneğin, 1871-1875 döneminde 400.000 kişi, 1875-1880 döneminde 231.000 kişi, 1880-1885 döneminde 857.000 kişi, 1885-1890 döneminde 485.000 kişi ve 1890-1895 döneminde ise 402.500 kişi yurtdışına göç etmiştir. (Holborn, 1969: 122-367) Dolayısıyla ülkede dış göçün hızlanması nüfus artışı oranının görece düşük olmasına neden olmuştur. Ancak 1895 yılından itibaren Almanya’da ekonomik gelişme ile birlikte dış göç azalmış, 1895-1914 döneminde sadece 30.000 kişi göç etmiştir. (Braun, 1990: 19)

Tablo 2.32: Almanya’da Yıllar itibarıyla Toplam Nüfus (milyon kişi)

<i>Yıllar</i>	<i>Nüfus (milyon kişi)</i>
<i>1816</i>	24.8
<i>1850</i>	35.3
<i>1860</i>	37.8
<i>1870</i>	40.8
<i>1880</i>	45.2
<i>1890</i>	49.4
<i>1910</i>	64.9
<i>1914</i>	67.8

Kaynak: Bruck (1938: 72); Holborn (1969: 122)

Tablo 2.33’de görüldüğü gibi; Almanya’da kentli nüfusun toplam nüfusa oranı 1871-1914 yılları arasında giderek artmış bu artış oranı, endüstri devrimini gerçekleştiren ülkelerdeki kentsel nüfus oranıyla karşılaştırıldığında oldukça yüksek gerçekleşmiştir.

(Holborn, 1969: 369) Dolayısıyla endüstriyel ve ticari açıdan ça da la manın en önemli göstergelerinden biri olan kentleşme oranı, Almanya'da 1870'li yıllardan itibaren giderek yükselmektedir. (Tilly, 1991b: 160) Ülkede büyüyen kentli nüfus oranı, nüfusun tarımdan ayrılıp, ticari ve sınai faaliyetlere yöneldiğinin kanıtıdır. 1882 yılında toplam nüfusun %42.5'i tarımda istihdam edilirken, %35.5'i endüstride i gücü olarak çalışmaktaydı. 1907 yılında ülkede nüfus giderek tarımdan kopmuş, toplam nüfusun %42.8'i endüstride, %35.2'si tarımda istihdam edilmiştir. (Braun, 1990: 19) Öte yandan, 1875-1905 yılları arasında büyük endüstri merkezlerinde nüfus artışı oranı da yükselmiştir. (W. Lee ve Marschalck, 2000: 374)

Tablo 2.33: Almanya'da Toplam Nüfus ve Nüfus Dağılımı, 1871-1910

<i>Yıllar</i>	<i>Toplam Nüfus</i>	<i>Kırsal Kesim Nüfusu</i> (%)	<i>Kentsel Kesim Nüfusu (%)</i>
<i>1816</i>	-	72.1	27.9
<i>1871</i>	41,059,000	63.9	36.1
<i>1880</i>	45,234,000	58.6	41.4
<i>1890</i>	49,428,000	57.5	42.5
<i>1900</i>	56,367,000	45.6	54.4
<i>1910</i>	64,926,000	40.0	60.0

Kaynak: Clapham (1963: 278); W. Lee (1988: 352)

Daha önce bahsedildiği gibi Almanya'da 1840'lı yıllardan itibaren ağırlık endüstrinin temelleri atılmış, demir ve kömür madenciliği, metalurji, elektrik, kimya ve makine yapımı gibi endüstriler hızla gelişmiştir. 1861 yılında ağırlık endüstri dallarında toplam 51.000 kişi istihdam edilirken, 1882'de bu rakam 356.000 kişiye ve 1907 yılında 1.120.000 kişiye çıkmıştır. (Holborn, 1969: 12; Stolper vd., 1967: 24)

Almanya'da ağırlık endüstri, demiryollarındaki gelişmeye paralel olarak gelişmiş, demiryolu yapımının ihtiyaç duyduğu sermaye donanımı büyük ölçüde ülke içinden sağlanmaya çalışılmış, böylece endüstrileşme süreci daha hızlı adımlarla ilerlemiştir. (Tilly, 1991a: 176) Hızlanan demiryolu yapımıyla birlikte, ülkede demir, çelik ve kömür üretimi artmıştır. Ayrıca demiryolu yapımı mühendislik ve makine yapımı gibi endüstrilerin de hızla gelişmesini sağlamıştır. (Stolper vd., 1967: 24)

Tablo 2.34’de görüldü ü gibi; 1871-1875 yılları arasında kömür üretiminde görülen yıllık artı 34.50 milyon ton olarak gerçekleşti ve 1913 yılında kömür üretimi 191.5 milyon tona ulaşmıştır. Öte yandan 1871-1875 yılları arasında demir üretiminde görülen yıllık artı 5.3 milyon ton iken, demir üretimi 1910 yılında 14.7 ve 1913 yılında 28.7 milyon tona ulaşmıştır. (Stolper vd., 1967: 24-36) Almanya’nın 1871-1875 yılları arasında dünya demir üretimi içindeki payı %12.3 iken, 1911-1913 yılları arasında %24.8’e yükselmiştir. (Henderson, 1961: 15) Dolayısıyla 1871-1913 yılları arasında ülkede pik demir üretimi 12 kat artmış, Almanya pik demir üretiminde dünyanın en büyük ikinci üreticisi haline gelmiştir. (Bruck, 1938: 76; Kregel, 1991: 185) 1871-1910 yılları arasında Almanya’da çelik üretimi ise yaklaşık 10 kat artmış, 1910 yılında ham çelik üretimi 13.1 milyon ton olarak gerçekleşmiştir. (Holborn, 1969: 376) Ayrıca 1879-1913 yılları arasında ham çelik üretimi yıllık %10.4 artmıştır. Bu dönemde demir ve çelik ihracatı ise yıllık %5.8 artmıştır. (Webb, 1980: 326) 1890-1895 yılları arasında Almanya çelik üretiminde İngiltere’yi geçmiştir. (Hobsbawm, 2008: 117)

Tablo 2.34: Almanya’da (Lüksemburg dahil) Yıllar itibarıyla Kömür, Pik Demir ve Çelik Üretimi (metrik ton*)

<i>Yıllar</i>	<i>Kömür Üretimi</i>	<i>Pik Demir Üretimi</i>	<i>Çelik Üretimi</i>
<i>1871</i>	29,400,000	-	-
<i>1880</i>	47,000,000	2,729,000	1,548,000
<i>1890</i>	70,200,000	4,658,500	3,164,000
<i>1900</i>	109,300,000	8,521,000	7,372,000
<i>1910</i>	152,800,000	14,794,000	13,149,000
<i>1913</i>	191,500,000	28,700,000	-

*1 metrik ton: 1 ton olarak kabul edilmektedir.

Kaynak: Clapham (1963: 281-285)

Almanya’da linyit kömürü madenciliği de hızlı gelişme gösteren ağır endüstri dallarından biri olmuştur. Aubin’e göre, özellikle çelik pancarı endüstrisinde linyit kömürünün kullanılması ile birlikte linyit kömürüne olan talep artmış, bu endüstrideki fabrikaların ölçeklerinde büyümeler meydana gelmiştir. (Aktaran: Perkins, 1984: 339) Örneğin, Almanya’da 1860’lı yılların başında linyit kömürü madeninin yaklaşık %30’u çelik fabrikalarında kullanılmaktaydı. (Perkins, 1984: 339) Yine Almanya’da 1880’li

yıllardan itibaren gemi yapım, kimya ve elektrik endüstrileri de hızla gelişmiştir. Aır endüstri dallarından biri olan gemi yapım endüstrisinde 1871’de 147 adet buharlı gemi bulunurken, 1913’de 2.098’e yükselmiştir. 1913 yılında elektrik endüstrisi girişimlerinin sayısı da 4000’e çıkmıştır. (Schaefer, 1991: 207; Perkins, 1984: 339)

19. yüzyılın sonunda kimya endüstrisi ürünleri de hızla artmıştır. Özellikle eker pancarından eker ilme endüstrisinde suni gübre kullanımının artması, kimya endüstrisinin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. 1880’de imalat endüstrisinde suni gübre kullanımı %42.5 iken, 1910’da %89.3’e yükselmiştir. (Perkins, 1984: 340) Ayrıca ülkede bulunan tuz ve potasyum kaynakları da kimya endüstrisinin gelişimini desteklemiştir. (Holborn, 1969: 378) 1870-1874 yılları arasında kimya endüstrisinde kurulan fabrikaların sayısı 47 iken, 1896 yılında bu rakam 100’e ulaşmıştır. (Perkins, 1984: 340) Tablo 2.35’de görüldüğü gibi, 1913 yılına gelindiğinde Almanya’nın dünya kimya endüstrisi ihracatındaki payı %40.2’ye ulaşmış ve Almanya en çok kimya endüstrisi ürünleri ihraç eden ülke konumuna gelmiştir.

Tablo 2.35: Ülkelerin Dünya Kimya Endüstrisi İhracatı İçindeki Payı (%)

<i>Ülkeler</i>	<i>1899</i>	<i>1913</i>
<i>İngiltere</i>	19.6	20.0
<i>Fransa</i>	13.1	13.1
<i>Almanya</i>	35.0	40.2
<i>Japonya</i>	0.4	1.0

Kaynak: Murmann (2002: 7)

Geç endüstrile en ülkelerde en ileri teknolojinin kullanılmasını engelleyecek fırsat maliyetlerinin olmaması, gerilemiş bir avantajı olarak karşımıza çıkmaktadır. Modern teknoloji sayesinde erken endüstrile en ülkelerle rekabet etme şansı yakalayan ve dünya pazarlarında geniş bir paya sahip olmayı hedefleyen Almanya da, bu ülkelere ulaşmak için teknolojinin önemli olduğu endüstrilere yoğunlaşma stratejisini benimsemiştir. (Braun, 1990: 20) Almanya’da özellikle aır endüstri dallarında kullanılan teknolojiler hızla gelişmiştir, 1871-1913 yılları arasında endüstriyel üretim hacmi altı kat artmıştır. Oysa aynı

dönemde Fransa'da endüstriyel üretim hacmi üç kat, İngiltere'de ise iki kat artmıştır. (Trebilcock, 1981: 62)

Dolayısıyla 19. yüzyıldan itibaren Almanya'da bilimsel yeniliklerin ulaşım, taşımacılık ve üretim sürecinde kullanılmaya başlanması ve teknolojik yeniliklerin özellikle ağır endüstri alanında yayılması Almanya'nın hızlı endüstrileşmesinde önemli rol oynamıştır. Alman girişimcilerin endüstrileşme sürecinin başlangıcından itibaren ileri teknoloji kullanımının yarattığı fırsatlara duyarlı olması, ülkede sermaye birikimini etkilemiştir. Almanya'da 1850-1913 yılları arasında sermaye birikimi hızla artmıştır, 1850-1875 döneminde sermaye stokundaki yıllık artış %2.3 iken, 1876-1895 yılları arasında bu oran %2.7 ve 1896-1913 yılları arasında %3.4 olarak gerçekleşmiştir. (Trebilcock, 1981: 61) Yine 1851-1870 döneminde Almanya'da net sermaye birikimi milli gelirin %14.4'ü ve 1891-1913 döneminde %24.1'i kadar gerçekleşmiştir. (Trebilcock, 1981: 62) Öte yandan Almanya'da net sermaye yatırımı içinde fabrika, makine-teçhizat ve ulaşım için yapılan yatırım payı 1901-1913 yılları arasında yaklaşık %62 olmuştur. (Trebilcock, 1981: 62)

Almanya'da 19. yüzyıl boyunca tüketim malları endüstrisi de sürekli gelişme göstermiştir, ancak tüketim malları endüstrisinde meydana gelen yıllık büyüme oranı, sermaye malları endüstrisinin yıllık büyüme oranı ile karşılaştırıldığında görece düşük olmuştur. (Hoffmann, 1965: 108) Örneğin, Almanya'da pamuklu dokumacılık endüstrisi 1830'lu yıllardan itibaren hızla gelişmiştir, 1830'da pamuklu dokumacılık endüstrisinde yaratılan toplam katma değer 6.67 milyon mark iken, 1842'de 11.31 milyon marka yükselmiştir. (Dumke, 1991: 111) Yine 1860 yılında tekstil endüstrisinde endüstriyel büyüme oranı %25.7 iken bu oran 1880 yılında %40.1'e ve 1900 yılında %72.8'e yükselmiştir. (Tilly, 1978: 422)

Tüketim malları endüstrilerindeki gelişmeye bir başka örnek olarak, şeker endüstrisi verilebilir. (Perkins, 1984: 344) Özellikle hammadde üzerine konulan vergiler şeker endüstrisinin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Almanya'da 1840-1841 döneminde imalatçı şeker pancarının miktarı 241.466 ton iken, 1860-1861 döneminde 1.467.702 tona ulaşmıştır. Aynı dönemde şeker pancarı üretimi 14.205 tondan 126.526 tona yükselmiştir. (Perkins, 1984: 320) Ayrıca imalatçı şeker pancarı ihracatı 1881'de 278.300 ton iken, 1886'da 494.748 tona, 1891'de 742.295 tona ve 1900'de 1.060.000 tona yükselmiştir. 1890'lı yıllarda Almanya dünyanın en büyük şeker ihracatçısı konumuna

ula mı , 1900-1901 döneminde dünya eker üretiminin %22'sini kar ılar duruma gelmi tir. (Perkins, 1984: 325; Webb, 1982: 315)

Öte yandan Almanya'da eker pancarının i lenmesi büyük kapitalist i letmelerde gerçekte mi tir. Örne in, 1836'da bir eker i leme fabrikasında 1.400 ton eker pancarı i lenirken, 1900'de bu rakam 80.000 tona çıkmı tır. Özellikle endüstriyel üretimin büyük ölçekli giri imlerde yo unlaşması, buharlı makine kullanımına geçi i ve makinele meyi daha elverişli kılmı tır. (W. Lee, 1988: 355) Dolayısıyla dokuma ve demir-çelik endüstrilerinde oldu u gibi, eker pancarından eker i leme endüstrisinde de mekanizasyon giderek artmı tır. Örne in, 1877 yılında dokuma endüstrisinde kullanılan buharlı makine sayısı ülkedeki toplam buhar makinelerinin %11.54'ünü olu tururken, demir-çelik endüstrisinde bu oran %17, makine endüstrisinde %5.50 ve eker pancarından eker i leme endüstrisinde %13 olarak gerçekte mi tir. Bu endüstrilerde buharlı makine kullanımının artması ülkede mühendislik endüstrisinin geli mesinde önemli rol oynamı tır. Dolayısıyla Almanya'da a ır endüstri artan talebin etkisiyle giderek geli irken, pamuklu dokumacılık ve eker pancarından eker i leme endüstrileri sınıai giri imlerin ölçeklerinde meydana gelen büyüme ve ileri teknoloji kullanımının yaygınlaşması ile birlikte geli mi tir. (Hoffmann, 1965: 109-111)

Ba lıca endüstrile mi ülkelerin dünya endüstri üretimindeki payları açısından bakıldı ında, 1913 yılında A.B.D'nin payı %38, ngiltere'nin payı %14, Rusya ve Fransa'nın payı %6, Japonya'nın payı %1 iken, Almanya'nın payı %16 idi. Bu oran Almanya'nın 1913 yılında dünya ülkeleri arasında, endüstri üretimi açısından ngiltere'nin önünde ikinci sırada yer aldı nı açık bir biçimde göstermektedir. (Braun, 1990: 22) Ayrıca 1910'da Almanya'da ki i ba ına dü en milli hasıla ngiltere'nin %73.6'sı kadar gerçekte mi tir. (Crafts, 1983: 390) Dolayısıyla Tablo 2.36'da yer alan verilerden de görüldü ü gibi, Almanya 1913 yılında hem geli mi bir endüstriyel yapıya kavu mu hem de dünya ülkeleri arasında endüstriyel geli mi lik açısından önemli bir konuma ula mı tır. (Landes, 1965: 155)

Tablo 2.36: Almanya'nın Yıllık Büyüme Oranları, 1850-1913 (%)

<i>Dönem</i>	<i>Net Üretim</i>	<i>Ki i Ba ına Dü en Net Üretim</i>	<i>Endüstriyel gücü</i>
<i>1850-1874</i>	2.5	1.7	1.6
<i>1875-1891</i>	1.9	1.0	2.3
<i>1892-1913</i>	3.2	1.7	2.1

Kaynak: Tilly (1978: 389)

1850'li yıllarda Almanya gibi görece geri kalmı ülkeler, daha gelişmiş kapitalist devletlerle ancak mevcut toplumsal ve siyasal yapıları hızla dönüştürmek suretiyle rekabet edebilir ve onları yakalayabiliyordu. (Braun, 1990: 20) Bu bağlamda, bir imparatorluk devletinin kapitalizme giden yolu hangi iç dinamiklerle ve nasıl hazırladığı sorusu açıklanmalıdır.

2.3.2 1850 SONRASI ALMANYA'DA ZLENEN DEVLET POLİTİKALARINA GENEL BAKI

Geç endüstrilemiş ülkelerde ekonominin geri kalmı hızla azaldıkça, devletin ekonomiye müdahalesinin boyutu da azalmaktadır. (Gerschenkron, 1962: 127) Bu çerçevede daha az geri kalmı ülke olarak nitelendirilen Almanya'nın endüstrilemesinde devlet politikaları, Rusya ve Prusya ile mukayese edildiğinde daha az öneme sahiptir. Buna rağmen Almanya'da devlet, demiryolları yapımı başta olmak üzere, endüstrilemeye ilişkin gerekli altyapının yaratılmasında önemli rol oynamıştır. Ayrıca devlet tarafından izlenen gümrük tarifesi politikaları, yeni endüstrilerin kurulması için verilen teşvikler ve tarımın gelişmesi için alınan tedbirler de ülkenin modernleşmesinde etkili olmuştur. (Trebilcock, 1981: 24; Stolper vd., 1967: 39)

Dolayısıyla Almanya'da devlet, endüstrinin desteklenmesi ve teşvik edilmesini amaçlayan, çeşitli ticari, finansal politikalar ile ulusal politikaları izlemiştir. Bu çerçevede endüstrilemeye demiryolu yapımına yatırım yaparak başlayan Almanya'da devletin özel şirketleri destekleyip denetleyerek, demiryollarına doğrudan müdahalesi demiryollarının gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Alman ekonomisi içinde demiryollarının yeri çok büyük önem kazanmıştır ve devletin izlediği bilinçli demiryolu politikasıyla ülkedeki demiryollarının uzunluğu hızla artmıştır. Ayrıca endüstrilemenin başlangıcında

demiryolları için gerekli sermaye donanımı yurt dışından sağlanırken, 1860'lı yıllardan itibaren devletin izlediği ithal ikameci politikalar ile ülkede makine, metalurji ve lokomotif endüstrileri gelişmiştir. (Kindleberger, 1978: 172) Dolayısıyla hızlanan demiryolu yapımıyla birlikte ağır endüstri mallarına olan devlet talebi ve desteği daha da artmıştır. (Trebilcock, 1981: 79)

Almanya'da endüstrileşme sürecinde devlet, girişimci ve teknik unsur olarak aktif rol oynamıştır. Bu bağlamda devlet bizzat dökümhaneler, top dökümevleri, tersaneler, kömür ocakları, tuz, demir ve silah fabrikaları kurmuştur. (Fischer, 1965: 91) Örneğin, 1850 yılında Prusya'da kömür üretiminin beşte biri devletin sahip olduğu maden ocaklarından sağlanmaktaydı. 1816'da devletin sahip olduğu maden ocaklarında 100.000 ton kömür üretilirken, kömür üretimi 1840'da 400.000 tona, 1850'de 631.000 tona yükselmiştir. (Henderson, 1958: 69) Bavyera'da devletin sahip olduğu iki kömür madeni bulunmaktaydı. (Henderson, 1975: 78) Yine 1850 yılında mülkiyeti devlete ait olan demir fabrikalarında 150.000 ton pik demir ve 80.000 ton dökme demir üretilmekteydi. (Henderson, 1975: 72) Öte yandan 1907 yılında endüstride ve ticaret hizmetinde çalışan toplam iş gücünün onda biri devlete ait fabrika ve girişimlerde istihdam edilmekteydi. (Fischer, 1965: 83; Trebilcock, 1981: 79) Bununla birlikte 1900 yılından itibaren donanmanın ihtiyaçlarını karşılamak için devlet gemi yapımı, maden işleme ve makine endüstrilerine doğrudan sübvansiyonlar da vermiştir. (Redlich, 1944: 137; Stolper vd.; 1967: 42; Henderson, 1975: 77; Bowen, 1950: 74-75) Devletin maden işleme ve makine endüstrilerine doğrudan sübvansiyonlar vermesi, bu endüstrilerle ilgili yurtiçi düzenlemelerde endüstrilere ayrıcalıklı haklar tanıması, üretimi daha da artırmıştır. Bu gelişmeler temelde ülkenin modernleşmesini amaçlamakta ve bu çerçevede alınan tedbirler devletin askeri yapısının sağlamlaştırılmasına, dolayısıyla devletin ihtiyaçlarının karşılanmasına yöneliktir. (Fischer, 1977: 434)

Bununla birlikte devlet hafif endüstrilerin gelişmesini de desteklemiştir, 1818-1837 yılları arasında Prusya devleti iplik ve ipe fabrikalarına 110.000 taler sübvansiyon vermiştir. (Henderson, 1975: 75) Yine 18. yüzyılın ortasından itibaren devlet Silezya'da tekstil endüstrilerini desteklemiştir, bu destek, Silezya'nın endüstrileşmesi üzerinde artan etkiler yaratmıştır. (Trebilcock, 1981: 27-29) Böylece 1780-1800 yılları arasında Silezya'da endüstriyel iş gücü ve çıktı miktarı 5 kat artmıştır. (Trebilcock, 1981: 28) Ayrıca Bavyera'da mülkiyeti devlete ait dört adet, Hanover'de ise beş adet tuz fabrikası

bulunmaktaydı. (Henderson, 1975: 79) 1850 yılında Prusya'da devlete ait girişimler tuz üretiminin %80'ini karılamaktaydı. (Henderson, 1975: 72)

Almanya'da devlet ekonomiyeye doğrudan müdahale etmekte kalmamı aynı zamanda piyasayı tevik edici stratejiler izlemiştir. Alman devleti mesleki ve teknik eğitimimin yayılması, mülkiyet ve patent haklarının gelişmesi için tedbirler almıştır. (Fischer, 1965: 87; Supple, 1973: 337) Böylece 1820 yılından itibaren teknik bilgi donanımına sahip nitelikli işgücü artmıştır. (Henderson, 1975: 76; Kindleberger, 1978: 172) Ayrıca devlet sermaye piyasasının gelişmesinde ve endüstrileme için gerekli olan sermaye hareketliliğinin sağlanmasında da önemli rol oynamıştır. (Stolper vd., 1967: 43; Fischer, 1965: 92; Bowen, 1950: 70) Finansal sistemin içinde, mülkiyeti devlete ait ya da devletin destekleyip denetlediği finansal kurumlar bulunmaktaydı. Örneğin, Reichbank özel mülkiyetin elinde bulunmasına rağmen, devlet sıkı kontroller yaparak sermayenin ekonomi açısından verimli alanlara yatırılmasını sağlamaya çalışmıştır. Yine Baden'de devlet borçlarının geri ödenmesi için kurulan “*Amortization Office*”, daha çok endüstriyel yatırımları finanse etmiştir. (Stolper vd., 1967: 7; Trebilcock, 1981: 26) Bununla birlikte Almanya'da endüstrileme sürecinde devletin mali katkısı düşük düzeyde kalmıştır. Alman devletlerinin mali gelirlerinin görece düşük olması, endüstriyel politikalar üzerinde etkinliğinin azalmasına neden olmuştur. (Trebilcock, 1981: 57)

Öte yandan Almanya endüstriyel gelişme döneminde ulus devlet olmadığını için, devletin endüstrileme sürecindeki rolü belirgin olarak ortaya çıkmamıştır. (Hoffmann, 1965: 95) Örneğin, 1877'de özel şirketler tarafından işletilen demiryolları ile madencilik endüstrisi girişimleri devlet tarafından satın alınmış ve bizzat devlet tarafından işletilmiştir. Ancak devletin nüfuz etme gücü derin olmasına rağmen, demiryolları ve madencilik endüstrisi girişimlerinin mülkiyet ve işletme hakkının merkezi devlete değil, federal devletlere ait olması bu gücün genişliğini sınırlandırmıştır. Dolayısıyla Almanya'da devletin ekonomiyeye müdahalesinin boyutu devletin federal yapısı ile sınırlanmıştır. Bu yapı özellikle devletin yürütme gücünün azalmasına neden olmuş, ekonomik gelişme için alınması gereken kararların devlet politikalarıyla desteklenmesini görece olarak zayıflatmıştır. (Davidheiser, 1992: 468)

Sonuç olarak Almanya'da devlet planlı ve bilinçli politikalarla endüstrileme temel bir rol oynamıştır. (Stolper vd., 1967: 7; Milward ve Saul, 2012: 528; Kemp, 1969:

83; Trebilcock, 1981: 74; Kocka, 1979: 157) Özellikle Prusya'da devletin izledi i endüstrile me politikalarıyla Alman devleti geli mi bir endüstriyel yapıya kavu mu tur. Bununla birlikte Almanya'da devletin izledi i tarım politikaları ile gümrük tarife politikaları endüstrile me sürecinde olumsuz etkiler yaratmı tır. (Tipton, 1981: 139; Landes, 1965: 168) Özellikle tarımsal mallar için uygulanan yüksek koruma gücüne sahip gümrük tarifeleri endüstride maliyetlerin artmasına ve Almanya'nın rekabet gücünün zayıflamasına neden olmu tur. (Bowen 1950: 73; Gerschenkron, 1943: 45)

2.3.2.1 DEM RYOLU POL T KASI

Ekonomide yarattı ı ileri ve geri ba lantı etkileriyle endüstrile mede önemli bir yeri olan demiryolu yapımı Almanya'da 1830'lu yıllarda ba lamı , ülkede demiryollarının geli mesi çok hızlı olmu tur. Fransa'dan yedi yıl sonra ilk demiryolu hattını dö eyen Almanya'da demiryolu uzunlu u kısa bir süre sonra bu ülkeyi geçmi ve aradaki fark sürekli artmı tır. 1850'li yıllarda demiryolları Almanya'da uzun mesafeli ta ımacılı ın en önemli ula tırma sistemi haline gelmi tir. (Kaynak, 1996: 5)

Almanya'da ilk demiryolu hattı 1835 yılında tamamlanmı , bu dönemde demiryolu uzunlu u ancak 6 kilometreye ula abilmı tir. Oysa aynı dönemde ngiltere'nin sahip oldu u demiryolu uzunlu u yakla ık 547 kilometreye ula maktaydı. (Belge, 2011: 221) 1830'lu yıllardan sonra hızlanan demiryolu yapımı, dalgalanmalar gösterirken; bazı dönemlerde ani yükseli ler ve dü ü ler sergilemi tir. 1842-1848 ve 1868-1880 dönemlerinde Almanya'da demiryolu yapımında büyük sıçrayı meydana gelmi , 1850'li ve 1880'li yıllarda meydana gelen sıçrayı ların ise daha küçük çaplı oldu u görülmü tür. (Milward ve Saul, 2012: 42) Bu ba lamda Almanya'da 1840'lı yıllarda demiryolu yapımı giderek hız kazanmı , 1850'li yıllarda demiryolu yatırımları ülkede yapılan yatırımların %20'sini olu tururken, 1875-1879 yılları arasında bu oran %25.8 olarak gerçekte mi tir. (Fremdling, 1977: 586) Dolayısıyla 1870'li yıllarda ya anan ekonomik durgunlu a ra men ülke ekonomisi içinde demiryollarının yeri çok büyük önem kazanmı tır. 1870-1890 yılları arasında ülkedeki demiryollarının uzunlu u iki kat artmı tır. 1870 yılında demiryolu uzunlu u 19.500 kilometre iken, 1912 yılında 60.521 kilometreye ula mı tır. (Stolper vd.; 1967: 41; Trebilcock, 1981: 60; Dunlavy, 1994: 34)

Tablo 2.37; 1835-1915 yılları arasında Almanya'da demiryolu hattının yıllık bazda toplam uzunlu unu göstermektedir. 1850 yılında toplam demiryolu in aatı tutarı 6.000

kilometre iken, 1860 yılında bu miktar 11.500 kilometreye, 1885 yılında 37.650 kilometreye ve 1915 yılında 62.410 kilometreye yükselmiştir. (Clapham, 1963: 339; Belge, 2011: 222)

Tablo 2.37: Almanya’da Demiryolu A ının Uzunlu u, 1835-1915 (kilometre)

<i>Yıllar</i>	<i>Toplam Demiryolu Hattı Uzunlu u</i>	<i>Yeni Açılan Demiryolu Hatları</i>
<i>1835</i>	6	-
<i>1845</i>	2.300	2.300
<i>1855</i>	8.290	5.990
<i>1865</i>	14.690	6.400
<i>1875</i>	27.960	13.270
<i>1885</i>	37.650	9.690
<i>1890</i>	43.000	5.350
<i>1895</i>	46.560	3.560
<i>1905</i>	56.980	10.420
<i>1915</i>	62.410	5.430

Kaynak: Stolper vd., (1967: 40)

Almanya’da 1830’lu yıllarda tamamlanan demiryollarının ço u özel irketlerin elindedir. 1840 yılında Almanya’da bulunan demiryollarının %92’si, 1850’de %65’i, 1860’da %55’i, 1870’de %57’si ve 1910’da %6’sı özel irketler tarafından kurulmu ve i letilmiştir. (Hoffmann, 1965: 113; Supple, 1973: 330; Borchardt, 1973: 98) 1870 yılından sonra, özel irketler tarafından i letilen demiryolları devlet tarafından satın alınmış ve yeni kurulan demiryolu hatları ise bizzat devlet tarafından kurulmu ve i letilmiştir. (Kocka, 1981: 460) 1879-1885 yılları arasında özel irketler tarafından i letilen demiryollarının uzunlu u 1.650 kilometre olarak gerçekleşmiştir. (Henderson, 1958: 150) Yine 1912 yılında 60.521 kilometre olan toplam demiryolu a ının sadece 3.631 kilometresi özel sektöre aitti. (Stolper vd., 1967: 41)

Özellikle Bavyera, Saksonya ve Prusya’da demiryolu ebekesinin kamu sahiplik oranı giderek artmıştır. (Brinkmann, 1933: 139) Prusya’da 1830’lu yıllarda demiryolu yapımına ba landı nda devlet demiryollarının finansmanında çok az bir öneme sahip olmu , bu dönemde demiryollarının ço u özel irketler tarafından kurulmu tur. (Fremdling

ve Knieps, 1997: 136) Ancak 1838 yılında çıkarılan demiryolu yasası ile birlikte özel şirketlerin ellerinde bulunan demiryolları hükümet tarafından hem sürekli güvenceler ve yardımlarla desteklenmiş, hem de denetlenmiştir. Örneğin, Prusya devleti demiryolu işletmelerinin karlılık oranlarının azaldığı durumlarda, demiryolları bonolarına faiz ödemiştir. 1847 yılından itibaren yeni kurulan demiryolu hatları ise bizzat Prusya devleti tarafından kurulmuştur; devlet, yatırım fonlarının %9.2'sini demiryolları yapımına yöneltmiştir. (Edwards ve Ogilvie, 1996: 434; Supple, 1973: 329) Yine 1879 yılında Prusya devleti özel şirketler tarafından işletilen 5.000 kilometre demiryolu hattını satın almıştır. (Milward ve Saul, 2012: 42) Böylece Prusya'da demiryolu sektörünün kamu sahipliği oranı giderek artmış, 1900 yılında devletin sahip olduğu demiryollarının uzunluğu 33.000 kilometreye ulaşmıştır. Aynı yıl demiryollarının sadece 2.257 kilometresi özel sektöre aittir. 1909 yılında ise Prusya devletinin sahip olduğu demiryolları 37.400 kilometre olmuştur. (Fohlin, 2007: 39; Clapham, 1963: 347)

Ritter'e göre, devletin özel şirketleri destekleyip denetleyerek, demiryollarına müdahale etmesi demiryollarından elde edilen gelirin artmasında ve demiryollarının gelişmesinde önemli rol oynamıştır. (Aktaran: Bongaerts, 1985: 344) Devletin işlettiği demiryollarından belirli hizmetler karşılığında alınan ek ücretler, dolayısıyla elde edilen brüt gelir oldukça yüksekti. Örneğin, 1849-1850 döneminde Royal Hanoverian demiryolu işletmesinden elde edilen gelirler toplam devlet gelirlerinin %4.15'ini, 1850-1851 döneminde %4.8'ini teşkil etmekteydi. (Bongaerts, 1985: 342)

Almanya'da demiryolu yapımı doğrudan bütçe tarafından finanse edilmiş, özellikle tüketim vergilerinden elde edilen gelirler demiryollarının finansmanında önemli rol oynamıştır. (Bowen, 1950: 74) Örneğin, devletin özel sektöre demiryolları için verdiği sübvansiyonlar ile bizzat devlet tarafından işletilen demiryollarına yapılan harcamaların toplamı 1850 yılında 160.9 milyon taler kadardır. Bu miktarın %15.5'i doğrudan bütçe tarafından finanse edilmiştir. (Fischer, 1977: 438; Milward ve Saul, 2012: 42; Henderson, 1958: 166) Bununla birlikte iç ve dış borçlanma da demiryolları yapımının başlıca finans kaynağıydı. Özellikle yabancı sermayenin ülkeye akmasının en önemli nedeni demiryolunun teşvik ettiği demir ve mühendislik endüstrilerinin hammaddelerinin Almanya'da bol olmasıydı. (Kemp, 1969: 97) 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Fransız sermayesi ve mühendisleri talya, Almanya ve Rusya'nın demiryolları yapımında etkin rol oynamıştır. (Pollard, 1973: 647)

19. yüzyılda ülkelerin endüstrile me sürecinde demiryolları, endüstriyel sıçramanın tek ve en güçlü ba latıcısı olmu tur. Ülkelerin ekonomik geli mesinde etkili olan demiryollarının yarattı ı etkiler her ekonominin kendi somut durumuna göre farklılıklar göstermi tir. Bu ba lamda Almanya'da demiryollarının ekonomik geli medeki etkileri en uç noktasına ula abilmi tir. (Kaynak, 1985: 276; Kemp, 1969: 102) Dolayısıyla ekonomik açıdan büyük öneme sahip olan demiryolları, Almanya'da ileriye ve geriye do ru ba lantı etkileriyle endüstrile me sürecine katkıda bulunmu tur. (Clapham, 1963: 283; Milward ve Saul, 2012: 23; Hoffmann, 1965: 105; Hobson, 1997: 105; Trebilcock, 1981: 60)

Bu ba lamda Almanya'da 1830'lu yıllardan itibaren hızlanan demiryolu yapımı ülkenin endüstrile mesi üzerinde artan etkiler yaratmı tır. (Zamagni, 1993: 164; Bongaerts, 1985: 343, Fremdling, 1991: 49) Almanya'da demiryolu yapımına ba landı ında demir, çelik ve mühendislik endüstrileri üretimi talebi kar ılamada yetersizdi. Ayrıca bu endüstrilerde geri teknolojinin kullanılması verimin dü mesine neden olmaktaydı. Bu nedenle demiryolu yapımının ihtiyaç duydu u sermaye donanımı ba langıçta büyük ölçüde ithalat yoluyla kar ılanmı tır. 1850-1860 döneminden itibaren ise demiryolu yapımının gereksinim duydu u sermaye donanımı ülke içinden sa lanmaya çalı ılmı , böylece endüstrile me hız kazanmaya ba lamı tır. (Fremdling, 1977: 590)

Bu ba lamda Almanya'da demiryollarının in a edilmesi pik demir talebini arttırmı , pik demir talebi içinde demiryollarının payı 1840-1844 döneminde %15.4, 1845-1849 döneminde %22.9, 1850-1854 döneminde %24.6 ve 1855-1859 döneminde %21.5 olarak gerçekte mi tir. (Fremdling, 1977: 593) Tablo 2.38'de görüldü ü gibi, 1840-1860 döneminde A.B.D'de pik demir talebi içinde demiryollarının payı Almanya'ya göre daha dü ük gerçekte mi , 1840-1845 döneminde bu oran %3.5, 1846-1850 döneminde %6.4, 1851-1855 döneminde %10.7 ve 1856-1860 döneminde ise %17.4 olmu tur.

Tablo 2.38: Almanya’da ve A.B.D’de Toplam Yurtiçi Pik Demir Talebi içinde Demiryollarının Payı (%)

<i>Dönem</i>	<i>Almanya</i>	<i>Dönem</i>	<i>A.B.D</i>
<i>1840-1844</i>	15.4	<i>1840-1845</i>	3.5
<i>1845-1849</i>	22.9	<i>1846-1850</i>	6.4
<i>1850-1854</i>	24.6	<i>1851-1855</i>	10.7
<i>1855-1859</i>	21.5	<i>1856-1860</i>	17.4

Kaynak: Fremdling (1977:593)

Öte yandan Tablo 2.39’da görüldü ü gibi, demiryollarının pik demir talebi 1843-1847 döneminde 19.000 metrik ton iken, 1858-1862 döneminde 191.000 metrik tona ulaşmıştır. Özellikle 1850’li yıllarda Almanya’da elde edilen demir çıktısının büyük kısmı doğrudan demiryolu yapımında kullanılmaktaydı. (Fremdling, 1977: 587-589)

Tablo 2.39: Almanya’da Demiryolları Yapımı ve Pik Demir Talebi, 1840-1859 (000 metrik ton)

<i>Dönem</i>	<i>1843-47</i>	<i>1848-52</i>	<i>1853-57</i>	<i>1858-62</i>
<i>Toplam Ray Kullanımı</i>	60	67	111	150
<i>Ray thalati</i>	46	26	32	8
<i>Yerli Ray Kullanımı</i>	14	41	79	141
<i>Yerli Ray Kullanımının Yarattığı Pik Demir Talebi</i>	19	55	107	191
<i>Dönem</i>	<i>1840-1844</i>	<i>1845-1849</i>	<i>1850-1854</i>	<i>1855-1859</i>
<i>Toplam Yurtiçi Pik Demir Üretimi</i>	179	207	269	502
<i>Toplam Yurtiçi Pik Demir Tüketimi</i>	250	273	374	690

Kaynak: Fremdling (1977: 590)

Öte yandan, 1835-1845 yılları arasında demiryolları yapımı için gerekli olan ray ihtiyacının büyük bölümü ithalat yoluyla karşılanırken, 1850’li yıllardan itibaren ray ihtiyacının büyük bölümü de yerli endüstriden temin edilmiştir. (Fremdling, 1991: 52)

Tablo 2.40; Prusya’da demiryollarında kullanılan rayların ülkelere göre dağılımını göstermektedir. 1843’de Prusya’da inşa edilen demiryollarında kullanılan rayların %88.06’sı İngiltere’den ithal edilirken, %10.17’si yerli endüstrilerden sağlanmıştır. 1863’de ise bu oranlar tamamen tersine dönerek, sırasıyla %13.29 ve %85.39 olmuştur.

Tablo 2.40: Prusya Demiryollarında Kullanılan Rayların Ünelere Göre Dağılımı, 1843-1863 (%)

<i>Yıllar</i>	<i>Almanya</i>	<i>İngiltere</i>	<i>Belçika</i>
<i>1843</i>	10.17	88.06	1.77
<i>1851</i>	30.89	66.73	2.38
<i>1852</i>	43.52	56.10	0.48
<i>1853</i>	48.39	50.99	0.61
<i>1854</i>	57.92	41.50	0.58
<i>1858</i>	61.46	37.77	0.77
<i>1863</i>	85.39	13.29	0.66

Kaynak: Fremdling (1977: 590)

Almanya’da demir endüstrisi sadece yurt içi ray talebini karşılamakla kalmamış aynı zamanda bu endüstrisinin gelişmesiyle 1860’lı yıllardan itibaren ülkenin ray ihracatı da giderek artmıştır. Tablo 2.41; Almanya’nın 1860-1865 ve 1866-1871 dönemlerinde ray ithalat ve ihracat hacmini göstermektedir. Buradan da görüldüğü gibi, ülkenin ray ihracatı 1866-1871 döneminde 1860-1865 dönemine göre altı kattan fazla artmıştır.

Tablo 2.41: Alman Gümrük Birliği’nde (Zollverein) Demir Ray Ticareti (0000 metrik ton)

<i>Dönem</i>	<i>1860-1865</i>	<i>1866-1871</i>
<i>Ray ithalatı</i>	10.2	23.6
<i>Ray ihracatı</i>	23.6	149.9
<i>Ray ihracatının Yüzdesi Olarak Ray ithalatı (%)</i>	43.2	15.7

Kaynak: Fremdling (1977: 591)

Aynı ekilde kömür endüstrisi de demiryolu yapımının hızlanmasıyla gelişme göstermiştir. Tablo 2.42’de görüldüğü gibi, 1830-1835 döneminde kömür üretimi artışı yavaş bir hızla olmuştur, fakat 1850 yılından itibaren daha hızlı artmıştır. Özellikle demiryolu yapımının genişletilmesiyle dökme demir için gerekli olan kömürün daha ucuza ve daha kolay teminabilmesi kömür üretiminin artışında önemli rol oynamıştır. Örneğin, 1820’li yıllarda kömürün demiryolları ile temin maliyeti ton başına 40 fenik iken, 1840 yılında 14 fenik, 1850 yılında 2 fenik olarak gerçekleşmiştir. (Kaynak, 1996: 5)

Tablo 2.42: Almanya’da Demiryolu Yapımı, Pik Demir, Kömür ve Çelik Üretimi

<i>Yıllar</i>	<i>Demiryolu Yapımı (kilometre)</i>	<i>Kömür Üretimi (000 ton)</i>	<i>Pik Demir Üretimi (000 ton)</i>	<i>Çelik Üretimi (000 ton)</i>
1830	-	1800	110	-
1835	6	2.100	155	-
1850	5.856	6.900	211.639	126*
1880	33.838	59.119	2.468	690
1913	63.378	277.342	16.761	17.609

* 1871 yılı için geçerlidir.

Kaynak: Kaynak (1996: 3)

Öte yandan, Almanya’da demiryolu yapımının hızlandığı 1850’li yıllarda madencilik ve makine endüstrileri üretimi de giderek artmıştır. (Hoffmann, 1965: 106; Holborn, 1969: 12) 1834-1855 yılları arasında makine endüstrisinde meydana gelen yıllık ortalama büyüme oranı %6.3 olarak gerçekleşmiştir. (Holborn, 1969: 12)

Almanya’da demiryollarının inşaat edilmesi yalnızca maden ve çelik talebini arttırmamış aynı zamanda, demiryollarının yapımı ve işletilmesi esnasında işletmeye olan talep de artmıştır. (Milward ve Saul, 2012: 42) Ayrıca Almanya’da demiryolları bankaların kredi yaratma potansiyellerinin gelişmesini sağlayarak ve sermaye hareketliliğini mümkün kılacak şekilde rol oynamıştır. (Tilly, 1991a: 176; Belge, 2011: 222; Bongaerts, 1985: 342) 1830’lu yıllarda tamamlanan ilk demiryollarının çoğu bankalar tarafından finanse edilmiştir. (Burhop, 2006: 57) 1870’li yıllarda finansal piyasalarda demiryolları

bonolarının payı giderek artmış tır. (Holborn, 1969: 14) Dolayısıyla 1835-1880 yılları arasında Almanya'da demiryolları yapımına yatırılan sermaye ekonominin verimliliğinin artmasında önemli rol oynamış tır. (Fremdling, 1977: 586; Trebilcock, 1981: 60; Dunlavy, 1994: 34)

Demiryolları yapımı, Almanya'daki iç pazarın bütününe olumlu katkı yapmış ve böylece hem endüstri üretimi için bir iç pazarın ortaya çıkmasında hem de tarım ürünlerinin ihracatının artmasında önemli bir etken olmuştur. (Kemp, 1969: 96) Öte yandan demiryolları yapımının, tarımsal mallar için pazarında yarattığı bütününe ve gelişme etkisi Junker olarak bilinen büyük toprak sahiplerinin de demiryolu politikasına önem vermesini sağlamıştır. (Tilly, 1966: 490)

Almanya'da demiryolu inasının yanı sıra 1816-1870 yılları arasında 1.400 kilometre kanal yapılmıştır. Devlet tarafından geliştirilen kanallar ülkede su yolları ile yapılan ulaşımın ucuzlamasını ve bütününe için piyasanın oluşmasına katkıda bulunmuştur. (Fischer, 1977: 435) Dolayısıyla yeni ulaşım sistemleri ile birlikte 1870'lerde temel ürünlerin fiyatları düşmüştür. (Trebilcock, 1981: 83)

Almanya'da 1842 yılından itibaren demiryollarının gelişmesi planlı bir devlet politikasının sonucudur. (Tilly, 1966: 489) Dolayısıyla Almanya'da devletin demiryollarının kurulması ve işletilmesinde bilinçli bir politika izlemesi, ülkede demiryolu yapımının Gerschenkroncu anlamda bir sistematik unsur olarak ele alınabileceğini göstermektedir. Almanya'nın ekonomik kalkınmasında başlıca rolü sahip olan demiryolu yapımı, ekonomi için önemli ileriye ve geriye döngü bağımlılıkların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ülkede demiryolları, demir, çelik ve kömür üretimi için güçlü bir talep yaratılmasını sağlayarak geriye döngü bağımlılığı yaratmıştır. Böylece Almanya'da demiryolları, ağır endüstri üretiminin artmasında itici güç olmuştur. Ayrıca endüstriyel malların ve tarımsal ürünlerin görece ucuz ve hızlı taşınmasını sağlayarak ileriye döngü bağımlılığı yaratan demiryolu yapımı, ülkede piyasa ekonomisinin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. (Fulbrook, 2014: 117)

2.3.2.2 GÜMRÜK TARİFİ POLİTİKASI

1818 yılında Prusya devleti hem siyasi gücünü genişletmek hem de ekonomik bütününe mesini sağlamak için yurtiçi gümrük vergilerini kaldırmış, kendi gümrük birliğini

olu turmu tur. Böylece Prusya'da ticaret hacmi ve imalat üretimi arttı , Prusya iç gümrü ü olmayan yekpare, bütünle ik bir ekonomik birime dönü mü tür. (Tilly, 1991a: 184) 1 Ocak 1834 tarihinde ise toplam 23 milyonluk bir nüfusu barındıran 18 devletin dahil oldu u Alman Gümrük Birli i (Zollverein) kurulmu tur. (Fulbrook, 2014: 117) Böylece üye devletler arasındaki tüm tarifeler kaldırıldı , birlik dı ndaki ülkelere dü ük tarife uygulanmı tır. (Guinnane, 2002: 76) Dolayısıyla Alman devletleri arasında ticaret hacmi arttı , Alman Gümrük Birli i'nin (Zollverein) ihracatının toplam de eri 1853 yılında 356.9 milyon taler iken, 1856 yılında 456.1 milyon talere yükselme tir. (S. Lee, 2014: 104)

Alman devletleri arasında yapılan ticaretin önündeki engellerin kaldırılması ve üye devletlere dolaylı vergi geliri sa lanması için kurulan Alman Gümrük Birli i (Zollverein) ülkede endüstriyel geli meyi sa layan temel unsurlardan biri olmu tur. (Henderson, 1975: 76; Andıç ve Veverka, 1963/64: 180) Serbest ticaretin benzer sınıai kalkınma düzeyine sahip ülkeler arasında yararlı olaca ı görü ünü savunan Alman ekonomist Friedrich List de, Alman devletleri arasında kurulan gümrük birli i ya da Zollverein'i desteklemi tir. (Aktaran: Chang, 2011: 20)

Almanya'da 1830-1840 yılları arasında alınan liberal gümrük önlemleriyle dü ük gümrük tarifeleri dönemi ya anmı tır. Bu dönemde uygulanan dü ük liberal gümrük tarife politikasının bir sonucu olarak Alman endüstrisi özellikle ngiltere'nin mallarıyla rekabet edememi tir. Örne in, dü ük gümrük vergileri ray ithalatını arttırmı , demiryolları yapımı için gerekli olan ray ihtiyacının büyük bölümü ngiltere'den kar ılanmı tır. Dolayısıyla Almanya'da yeni endüstrilerin geli imi önünde dü ük gümrük tarifeleri önemli engel te kil etmi tir. Özellikle endüstrilerin korunması için ılımlı tarife politikalarının uygulanması gerekti ini haklı çıkarmaya çalı an Alman iktisatçılar Friedrich List ve Wilhelm Roscher'in çalı malarının da etkisiyle Alman hükümeti 1840'lı yıllardan itibaren yüksek gümrük tarifelerine ba vurmu tur. 1844 yılında ray, pamuk ipli i ve maden ürünlerinde uygulanan gümrük tarifeleri artı göstermi tir. (Fremdling, 1977: 596)

1860'lı yıllardan itibaren Almanya'da tarifeler hem bazı anla malar için (1862 Alman-Fransız anla ması) azaltılmı hem de bazı hammaddeler ve tarımsal mallar için tamamıyla ortadan kaldırılmı tır. (Kindleberger, 1978: 196; Stolper vd., 1967: 35; Zussman, 2002: 18) Dolayısıyla bu dönemde Almanya'da yeniden dü ük gümrük tarifeleri

dönemi ya anmı tır. Almanya'nın ortalama gümrük tarifesi oranı %13 olmakla birlikte Rusya, Fransa, talya ve A.B.D'nin gerisinde kalmı tır. (Hobsbawm, 1999: 49) Bu dönemde özellikle demir ve çelik üzerindeki tarife oranlarının görece dü üklü ü a ır endüstriye zarar vermi tir. (Lambi, 1962: 59)

Almanya'da tarifeler 1877 ve 1879'da çıkarılan yasalarla sürekli arttırılmı tır. Bu dönemde bu day, çavdar, yulaf, arpa, mısır, un, et, cam ile demir, çelik ve tekstil endüstrisindeki tarifelerde belirgin artı lar ortaya çıkmı tır. (Zussman, 2002: 23) Özellikle 1870'li yıllarda Bismarck tarafından izlenen bu gümrük tarifesi politikaları, hem devlet gelirlerini arttırmaya yönelik olmu hem de tarımsal kesimin lehine tarife koruması sa lamı tır. (Zussman, 2002: 11; Hobson, 1997: 31-37-45-62; Milward ve Saul, 2012: 55)

Almanya'nın eski toprak sahibi Junkerler sınıfının Prusya politikasına 1870'li yıllar boyunca da hala hakim olması, Almanya'nın ulus devlet olmasından sonra da kırsal kesimde Junker egemenli inin devam etmesine neden olmu tur. (Gerschenkron, 1943: 25) Bavyera ve Prusya'da Junker olarak bilinen büyük toprak sahipleri ve köylüler tahıl üzerine konulan koruyucu gümrük tarifelerinden dı ticaret hacminin olumsuz etkilenebilece i dü üncesinden hareketle, ba langıçta tahıl ithalatı üzerine konulan gümrük vergilerine kar ı çıkmı tır. Ancak 1860'lı yıllardan itibaren toprak fiyatlarının sürekli artması, do rudan vergilerde meydana gelen artı lar, 19. yüzyılın ikinci yarısında ya anan kötü hasat yılları ve 1870'li yıllarda tahılın ucuza ithal edilmesi tarımsal kesimde durgunlu a neden olmu tur. (Hobson, 1997: 35) Artan tahıl ithalatı kar ısında devlet, yabancı rekabet tarafından tehdit edildi ini hisseden büyük toprak sahipleri ve köylülerin lehine tarife koruması izlemi tir. (Zussman, 2002: 1; Bruck, 1938: 7) Dolayısıyla A.B.D ve Rusya'da yapılan tahıl ithalatı ile zorlu bir rekabet içinde olan Do u Prusya'nın Junkerleri bu koruyucu tarifeleri desteklemi tir. (Hobson, 1997: 32; Trebilcock, 1981: 84; Webb, 1982: 310) Öte yandan endüstri toplumunun do u uyla birlikte, Junkerlerin çıkarları ile endüstri elitlerinin çıkarları arasında denge kurulması gereklili i ortaya çıkmı tır. (Fulbrook, 2014: 139) Endüstriyel mallar üzerindeki tarifelerin artması endüstriler için de kazançlı oldu undan tarım ve endüstri elitleri arasında uzla malar sa layan ünlü "*demir ve çavdar evlili i*" ortaya çıkmı tır. Dolayısıyla "*demir ve çavdar*" arasında yapılan bu ittifak, endüstri ve tarım aristokrasisinin Almanya'daki hâkimiyetlerini peki tirmi tir. (S. Lee, 2014: 132) Böylece 1879 yılında Bismarck döneminde uygulanmaya ba layan "*demir*

ve *çavdar*” tarifeleri hem endüstride hem de tarımda gümrük tarifelerinin koruma gücünün artmasını sağlamıştır. (O’Rourke, 2000: 457; Webb, 1982: 309)

Almanya’da 1879 yılında tahıl başta olmak üzere tarımsal ürünler üzerine konulan gümrük vergileri 1885 ve 1887 tarifeleriyle daha da yükselmiştir. Bu day ve *çavdar* üzerindeki tarife 1879’da ton başına 10 marka iken 1885’de 30 marka ve 1887’de 50 marka yükselmiştir. (Webb, 1982: 313; Stolper vd., 1967: 37; Hobson, 1997: 47; Clapham, 1963: 211; Carsten, 1989: 129) 1890’lı yıllarda bazı anlaşmalar (1894 Alman-Rus anlaşması) için tarife oranları azaltılmasına rağmen tarifelerin tarımsal mallar için yüksek koruma gücü devam etmiştir. 1892-1894 yılları arasında yapılan anlaşmalar ile birlikte bu day ve *çavdar*daki tarife ton başına 35 marka, yulafıta uygulanan tarife 25 marka düşmüştür. (Holborn, 1969: 319) 1913 yılında ise bu day üzerine konulan tarife oranı yeniden %38’e, *çavdar* üzerine konulan tarife oranı ise %48’e yükselmiştir. Tablo 2.43’de görüldüğü gibi, Almanya’da tarımsal mallar lehine tarife koruması 1880’li yılların ortalarından 1913 yılına kadar devam etmiştir. Nominal koruma oranı özellikle yulaf, bu day ve *çavdar* için oldukça yüksekti. Örneğin, 1883-1885 döneminde *çavdar* için nominal koruma oranı %8 iken, 1911-1913 döneminde bu oran %40’a yükselmiştir. Yine 1883-1885 yılları arasında *çavdar* üzerindeki etken koruma oranı %9 iken, 1889-1890 yılları arasında %49’a yükselmiştir. Ayrıca 1883-1885 döneminde bu day üzerindeki etken koruma oranı %7 iken, 1889-1890 döneminde %34 olarak gerçekleşmiştir. (Webb, 1982: 314)

Tablo 2.43: Almanya’da Tarımsal Kesimde Nominal ve Etken Koruma Oranları, 1883-1913

	1883-1885	1889-1890	1894-1896	1900-1902	1906-1908	1911-1913
<i>Nominal Koruma Oranı (%)</i>						
<i>Çavdar</i>	8	46	42	33	37	40
<i>Bu day</i>	6	33	32	27	36	33
<i>Yulaf</i>	9	34	31	25	42	39
<i>Arpa</i>	4	17	20	17	10	10
<i>Etken Koruma Oranı (%)</i>						
<i>Çavdar</i>	9	49	46	37	42	48
<i>Bu day</i>	7	34	33	28	39	37
<i>Yulaf</i>	9	36	33	27	47	47
<i>Arpa</i>	4	17	22	19	12	12

Kaynak: Webb (1982: 314)

1872-1899 yılları arasında Almanya’da tahılın yurtiçi fiyatı dünya fiyatının üzerinde gerçekleşti mi? (Webb, 1982: 313) Bu durum ülkede temel gıda maddesi olan ekmeğin fiyatının yükselmesine neden oldu. Örneğin, 1913 yılında Berlin’de ekmeğin fiyatı diğer ülkelere göre %26 daha yüksek oldu. (Holborn, 1969: 319) Dolayısıyla tahıl baskın olmak üzere tarımsal ürünler üzerine konulan yüksek gümrük vergileri kentlerde ücretli olarak çalışmanın gücünün yavaş yavaş maliyetinin yükselmesine neden oldu. Bununla birlikte Gerschenkron’a göre, 1879 tarifeleri tahılın fiyatının yükselmesine ve köylünün refahının da azalmasına yol açtı. (1943: 26-27) Böylece, Doğu Almanya’da büyük çiftliklerde genellikle tahıl ekimi yapılırken toprak bakımına en fazla pazarlanabilir tahıl üretimi de bu topraklardan elde edilmekteydi. Öte yandan orta ve küçük ölçekli çiftliklerde ise daha çok hayvancılık yapılmaktaydı. Dolayısıyla tahılın daha çok büyük çiftliklerde üretilmesi, orta ve küçük ölçekli çiftliklerde tahılın hayvan yemi olarak kullanılması yüksek tahıl fiyatlarından köylünün de zarar görmesine neden oldu. Orta ve küçük ölçekli çiftliklerin büyük bölümü tahıl üretiminde “otarıklık” olmadığından tahılı pazardan satın almak zorundaydılar. (Gerschenkron, 1943: 26) Ancak bu kötüleşme tarımsal kesimin fakirleşmesine neden olmadı. Öte yandan Almanya’da tarımsal gelirlerin %25’i ya

da tarımsal nüfusun %18'i tahıl korumacılığından faydalanmıştır. (Gerschenkron, 1943: 26) Çünkü yüksek gümrük tarifelerinin korumacılığı, tarımsal tekniklerin gelişmesini ve tarımsal üretimin hızla artmasını sağlamıştır. 1871-1913 yılları arasında tahıl ve patates üretimi yaklaşık iki kat artmıştır. Tablo 2.44'de görüldüğü gibi, Almanya'da tahıl üretimi sürekli artmıştır, gümrük vergileri politikası tahıl üretimini teşvik etmiştir. (Milward ve Saul, 2012: 54) 19. yüzyılda Almanya'da tahıl üretimi yaklaşık üç kat büyümüştür. (Holborn, 1969: 372) Dolayısıyla, Almanya Rusya'dan farklı bir yapı sergilemiş, endüstriyel süreçte izlenen politikalar tarımın ihmal edilmesine yol açmamıştır. (Stolper vd., 1967: 21) Bu bağlamda 1879 tarifeleri hem tarım hem de endüstrinin çıkar ve taleplerine uygun olmuştur. (Brinkmann, 1933: 141)

**Tablo 2.44: Almanya'da Yıllık Ortalama Tahıl Üretimi, 1871-1913
(000 ton)**

<i>Dönem</i>	<i>Bu day</i>	<i>Çavdar</i>	<i>Arpa</i>
<i>1875-1884</i>	2,552	6,673	2,632
<i>1885-1894</i>	3,045	7,237	2,666
<i>1895-1904</i>	3,491	8,831	2,959
<i>1905-1914</i>	3,956	10,665	3,244

Kaynak: Milward ve Saul (2012: 55)

Öte yandan Tablo 2.45'de görüldüğü gibi; 1876, 1878 ve 1879 yıllarında tahıl ihracat miktarı da artmıştır. 1870-1879 dönemi temel olarak alındığında, 1878 yılında tahıl ihracatı 140 ve 1879 yılında 149 olarak gerçekleşmiştir. Bununla birlikte 1877 yılı temel olarak alındığında ise, Almanya'da tahıl ihracatında meydana gelen artışların daha büyük olduğu gözlenmektedir. Tablo 2.45'de görüldüğü gibi, Almanya'da 1878 yılında tahıl ihracatı 189 iken, 1879 yılında 202'ye ulaşmıştır. 1878 ve 1879 yıllarında tarımda kötü hasat yaşanmasına rağmen artan tahıl ihracatıyla ülkede yeniden ekonomik canlanma sağlanmıştır.

Tablo 2.45: Almanya’da Tahıl hracatı, 1875-1879

<i>Yıllar</i>	<i>hracat</i>	<i>hracat</i> <i>(1870-79=100)</i>	<i>hracat (1877=100)</i>
<i>1875</i>	393	-	-
<i>1876</i>	570	-	-
<i>1877</i>	388	-	-
<i>1878</i>	735	140	189
<i>1879</i>	785	149	202
<i>Ortalama</i>			
<i>1875-79</i>	574	-	-

Kaynak: Hobson (1997: 29)

1883-1903 yılları arasında devlet politikaları, kartelle me ve özellikle ithalat vergileri Almanya’da eker üretiminin de artmasını sa lamı tır. Tablo 2.46; Almanya’da 1883-1902 yılları arasında ham eker için nominal ve etken koruma oranlarını göstermektedir. 19. yüzyılın sonunda eker kartelinin kurulmasıyla birlikte koruma oranı en yüksek seviyeye ula mı tır. Öte yandan Almanya’da eker pancarındaki ve yarı rafine eker çıktısındaki tarife, i lenmi eker pancarında uygulanan gümrük tarifesinden daha dü ük oldu undan eker için etken koruma oranları oldukça yüksek gerçekleş mi tir. (Perkins, 1984: 317) Ayrıca ekerden elde edilen gümrük vergisi gelirleri yine bu endüstriye te vik olarak verilmi tir. (Webb, 1982: 315)

Tablo 2.46: Ham eker için Nominal ve Etken Koruma Oranları, (%)

	<i>1883-1885</i>	<i>1889-1890</i>	<i>1894-1896</i>	<i>1900-1902</i>
<i>Nominal Koruma Oranı (%)</i>				
<i>Ham eker</i>	15	17	2	35
<i>Etken Koruma Oranı (%)</i>				
<i>Ham eker</i>	19	20	2	42

Kaynak: Webb (1982: 314)

Almanya’da 1870’li yıllarda özellikle tarımsal yapının korunması ve devletin mali gelirlerini arttırmak için izlenen yüksek gümrük tarifeleri politikası, endüstriye de uygulanmı , böylece tarifeler endüstriyel yapının korunmasını sa lamı tır. (Holborn, 1969: 269) Dolayısıyla ülkede izlenen koruyucu gümrük tarifeleri a ır endüstrinin geli mesine

katkıda bulunmu tur. (Webb, 1980: 309; S. Lee, 2014: 140) Örne in, 1880'ler boyunca çelik üretimi iki kat artmış , 1880-1890 yılları arasında gemi yapım, elektrik ve kimya endüstrileri büyük bir gelişim göstermiştir. (S. Lee, 2014: 140) Yine 1880 yılında pamuk, deri, keten ve kimya endüstrisi ürünleri üzerine tarifeler koyulmuş , özellikle tekstil endüstrisinde uygulanan gümrük tarifesi önemli artış göstermiştir. (Zussman, 2002: 20) Ancak devletin izlediği gümrük tarife politikasının Almanya'daki endüstrilere medet oynadığı rol, Rusya ile karıştırdığı anda düşük kalmıştır. Ayrıca Almanya'da gümrük tarifeleri Avrupa'da uygulanan çoğu gümrük tarifelerinden daha düşük koruma gücüne sahipti. (Trebilcock, 1981: 84)

Merkezi devletin mali gücünü arttırmak için Alman hükümetinin uygulamaya koyduğu yüksek gümrük tarifeleri politikası ile birlikte devletin dolaylı vergi gelirlerinde artış meydana gelmiştir. 1872-1878 yılları arasında Almanya Gümrük Birliği'ne (Zollverein) üye devletlerin katkı payları ve gümrük vergileri, Almanya'nın bütçe gelirleri içinde önemli kaynak haline gelmiştir. Ancak 1878 yılında yaşanan ekonomik durgunluğun en önemli etkisi ekonomik büyüme oranında ve dolaylı vergi gelirlerinde meydana getirdiği azalışlar olmuştur. Thalath vergilerinden elde edilen gelirler 123 milyon marktan 1877 yılında 100 milyon markaya inmiştir. (Zussman, 2002: 2) Dolayısıyla devletin mali gelirleri içinde üye devletlerin katkı paylarının önemi artmış , vergi gelirlerinin azalması, devletin katkı paylarına bağımlılığını arttırmıştır. (Zussman, 2002: 22; Hobson, 1997: 33) Bismarck tarafından yapılan hesaplamalara göre, Almanya'da ortalama gümrük tarifesi oranının %5 olarak uygulanması durumunda, tarife gelirleri 1878-1879 döneminde üye ülkelerin katkı payları olan 70 milyon markaya ulaşacaktı. Bu nedenle Bismarck Almanya'da gümrük vergilerini arttırmıştır. (Aktaran: Hobson, 1997: 40)

Devletin mali ihtiyaçlarını karşılamak için 1885, 1887, 1893 ve 1902 yıllarında tarife oranları daha da arttırılmıştır. (Hobson, 1997: 50) Özellikle 1880'li yıllarda devlet bütçesi harcamalarında meydana gelen %50 artış ve kamu harcamalarının görece yüksekliği 1885 ve 1887 gümrük tarifeleri düzenlemesini gerektirmiştir. (Perkins, 1984: 319) Thalath edilen kahve, çay, şeker, tütün ve alkollü içecekler gibi gıda maddeleri tarifelerin gelir sağlayıcı özelliğini açıkça yansıtmaktadır. (Hobson, 1997: 44) 1880'li yıllarda gümrük vergisi oranları %97 artmıştır. (Trebilcock, 1981: 83) Yine ithal edilen şekerden elde edilen tarife gelirlerinin, devletin mali gelirleri içindeki payı giderek artmış , bu tarife gelirlerinin gümrük vergileri gelirleri içindeki payı %25'e ulaşmıştır. (Perkins, 1984: 328)

1879'da tarife gelirleri 139 milyon mark iken, 1886'da 238 milyon mark, 1896'da 143 milyon mark ve 1897 yılında 180 milyon mark olarak gerçekleşmiştir. (Spoerer, 2010: 109) Öte yandan, Almanya'da tahıl yüksek gümrük tarifeleriyle vergilendirilmesine rağmen, tarımsal malların talep esnekliğinin düşük olması nedeniyle tahıl ithalatı artmış, Almanya'da ithalat vergilerinden elde edilen gelirler görece yüksek olmuştur. (Hobson, 1997: 56; Gerschenkron, 1943: 50)

Almanya'da gümrük tarifelerinin yükseltilmesi ülkenin dış ticaretini de etkilemiştir. Özellikle Alman endüstriyel mallarına karşı iç talep düşük kaldığından, endüstriyel malların ihracatını arttırmak için tarife oranlarının azaltılmasına yönelik ticaret anlaşmaları yapılmıştır. (Hobson, 1997: 56) Bu anlaşmalarla birlikte endüstriyel mallar üzerine konulan tarifelerin karlılığı olarak azaltılmasıyla bu malların ihracatı da artmıştır. (Gerschenkron, 1943: 50)

Almanya'da 1834, 1838, 1842, 1845, 1851, 1857, 1860 ve 1864 yıllarında lehte dış ticaret dengesi ortaya çıkmıştır. Ülkede dış ticaret dengesinin lehte olmasıyla birlikte oluşan dış ticaret kazançları, dış borçları da karşılayabilecek kadar artmış böylece dış ticaret kazançları yurt içi sermaye piyasalarının da gelişmesini sağlamıştır. 1842-1848 yılları arasında yabancı sermaye akışı demiryolları yapımı için gerekli özel fonların büyük ölçüde karşılanmasını sağlamıştır. (Hoffmann, 1965: 112) Bununla birlikte 1873 yılında altın standardının kabul edilmesiyle özel sektöre yabancı sermaye girişi teşvik edilmiştir. 1890-1913 yılları arasında hem dolaylı hem de doğrudan yatırımlar anlamında yabancı sermayenin ülkeye girişinde önemli artışlar gözlemlenmiştir. Ancak Almanya'da sermaye ithalat miktarına genel olarak bakıldığında, ülkeye giren yabancı sermaye miktarı düşük düzeyde kalmıştır. Almanya'da yapılan yabancı yatırımların büyük bölümü Fransa ve İngiltere tarafından yapılmış, ülkeye giren yabancı sermayenin büyük bölümü demiryolu yapımına ve bankacılık sektörüne yatırılmıştır. (Halperin, 1997: 131)

2.3.2.3 GERSCHENKRON'DA DİŞER SANAYİ POLİTİKALARI VE DEVLET DESTEKLERİ

Almanya'da endüstrilemeyi doğrudan teşvik eden ve endüstriyel gelişme için uygun olan çatıyı oluşturma çabası içine giren devlet bir yandan demiryolları yapımına ayrıcalık verirken, diğer yandan da yeni endüstrilerin kurulması için teşvikler sağlamıştır. Bununla birlikte Almanya'da devletin elde ettiği mali gelirleri nasıl harcadığı, devletin

ekonomiye müdahalesinin boyutunu da gözler önüne sermektedir. Tablo 2.47’de görüldü ü gibi; Almanya’da toplam ulusal harcama 1880’li yıllardan itibaren giderek artmış , ancak Almanya’nın bütçe harcama kalemlerinin çok az bir kısmı endüstriyel amaçlı harcamadır. Ülkede 1872-1913 döneminde toplam ulusal harcamanın büyük bölümü milli savunma harcamalarından oluşurken, devletin ekonomik gelişme için yaptığı harcamaların yer aldığı diğer ulusal harcamaların toplam bütçe harcamaları içindeki payı görece düşük kalmıştır.

Tablo 2.47: Almanya’da Devlet Bütçesi Harcamalarının Resmi Dağılımı, 1872-1913 (milyon mark)

<i>Dönem</i>	<i>Toplam Ulusal Harcama</i>	<i>Milli Savunma Harcamaları</i>	<i>Diğer Ulusal Harcamalar</i>
<i>1872-1875</i>	1095	418	41
<i>1876-1880</i>	718	583	126
<i>1881-1885</i>	776	461	312
<i>1886-1890</i>	1373	818	555
<i>1891-1895</i>	1553	883	670
<i>1896-1900</i>	1878	841	1037
<i>1901-1905</i>	2253	1155	1098
<i>1906-1910</i>	2872	1564	1308
<i>1911-1913</i>	3104	1965	1139

Kaynak: Hobson (1997: 67)

Dolayısıyla Almanya’da endüstriyel gelişme amacı için girişimcilere doğrudan verilen sübvansiyonlar ve ekonomik gelişme için yapılan harcamalar devlet bütçesi içinde çok az bir öneme sahip olmuştur. 1840’lı yıllarda devletin endüstriyel yatırımlar için yaptığı harcamalar 7.0 milyon mark iken, demiryollarına yapılan harcamaların toplamı 60.9 milyon mark kadardı. (Holborn, 1969: 122) Bu dönemde devletin demiryolları yapımına ayırdığı harcama payı milli gelirin %1-%2’si civarında gerçekleşmiştir. (Tilly, 1967b: 152) 1850 yılında Almanya’da endüstriyel yatırımların %15’i devlet tarafından finanse edilirken, 1906-1910 yılları arasında bu oran %5’e gerilemiştir. (Fischer, 1977: 436) Tablo 2.48’de görüldü ü gibi; 1913 devlet bütçesinde ekonomi ile ilgili bakanlıklara yapılan devlet harcamaları gayrisafi milli hasılanın %1.8’ini teşkil etmekteydi. Öte yandan

Almanya’da devlet elde ettiği fonları daha çok altyapı yatırımlarına yöneltmiştir. (Spoerer, 2010: 110)

Tablo 2.48: Almanya’da Gayrisafi Milli Hasılının Yüzdesi Olarak Devlet Bütçesi Harcamalarının Dağılımı, 1913

	<i>Toplam Ulusal Harcama</i>	<i>Yönetim Harcamaları</i>	<i>Milli Savunma Harcamaları</i>	<i>Ekonomik ve Kültürel Harcamalar</i>	<i>Devlet Borçları ve Faiz Ödemeleri</i>
<i>Gayrisafi Milli Hasılının Yüzdesi Olarak</i>	14.8	1.4	3.6	1.8	0.8

Kaynak: Trebilcock (1981: 82)

Almanya’da 1870’li yıllardan itibaren devlet bütçelerine bakıldığında, milli savunma harcamaları bütçedeki harcama kalemleri içinde oldukça yüksek orana sahiptir. Ülkede 1875-1908 yılları arasında askeri harcamalar %150 artmıştır. Bu oran öteki ülkelerle kıyaslandığında Almanya’nın savunma harcamalarının görece yüksekliği açıkça ortaya çıkmaktadır. Ayrıca 1871-1913 yılları arasında Almanya’nın bütçe harcamalarında meydana gelen artışın bir kısmı milli savunma harcamalarındaki artıştan kaynaklanmaktaydı. (W. Lee, 1991: 9) Almanya’da savunma harcamalarının gayrisafi milli hasıla içindeki payı Tablo 2.49’da gösterilmiştir. Öte yandan milli savunma harcamalarındaki artış Almanya’da metalurji endüstrisinin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. (W. Lee, 1991: 9)

Tablo 2.49: Almanya’da Gayrisafi Milli Hasılının Yüzdesi Olarak Toplam Ulusal Harcama ve Milli Savunma Harcamaları, 1872-1913

	<i>1872</i>	<i>1881</i>	<i>1891</i>	<i>1901</i>	<i>1907</i>	<i>1913</i>
<i>Gayrisafi Milli Hasılının Yüzdesi Olarak Toplam Ulusal Harcama</i>	7.5	8.8	11.1	16.2	14.4	14.8
<i>Gayrisafi Milli Hasılının Yüzdesi Olarak Milli Savunma Harcamaları</i>	8.3	2.5	3.3	3.4	3.5	3.6

Kaynak: Trebilcock (1981: 82-87)

Almanya’da devletin ekonomiye rasyonel stratejilerle do rudan müdahale etmesine en iyi örnek olarak Prusya devleti gösterilebilir. Prusya’da endüstrinin yapısını daha çok devlet politikaları belirlemi ve endüstrinin giderek büyümesi izlenen hükümet politikalarıyla gerçekle ebilmiştir. (Tilly, 1966: 497) Her ne kadar 19. yüzyılın ilk yarısında Prusya’da izlenen devlet politikalarının bankacılık sistemi üzerinde sınırlayıcı etki yarattı nı ve devletin endüstriyel geli me için yaptı ı do rudan te viklerin düzensiz ve e it olmayan biçimde da ıldı nı öne süren görü ler olsa da, Prusya’nın endüstride yaptı ı atılımın en önemli nedenlerinden biri, devletin izledi i politikalarıdır. (Kindleberger, 1978: 199-200; Tipton, 1981: 144)

Dolayısıyla Prusya’da 1848 yılından itibaren ekonomik geli me amacıyla kurumsal de i iklikler sa lanmaya çalı ılmı , endüstrile me için gerekli ticari ve finansal ortamın yaratılması için politikalar olu turulmu tur. Bu ba lamda 1849-1856 yılları arasında Prusya’da devlet bütçesi harcamaları giderek artmı tur. (Dincecco, 2009: 80) Tablo 2.50’de görüldü ü gibi; Prusya’da ki i ba ına toplam ulusal harcama 1850’li yıllardan itibaren hızla yükselmiştir.

Tablo 2.50: Prusya’da Toplam Ulusal Harcama, 1815-1866

	1821	1829	1838	1847	1849	1853	1856	1866
<i>Toplam Ulusal Harcama (milyon taler)</i>	82	83	86	93	94	103	127	179
<i>Ki i Ba ına Toplam Ulusal Harcama (taler)</i>	7.5	6.5	5.9	5.8	5.7	6.1	7.3	8.1

Kaynak: Tilly (1966: 492); Tilly (1967a: 391)

Tablo 2.51; 1821-1866 yılları arasında devlet bütçesi harcamalarının resmi da ılımını farklı harcama kategorilerini dikkate alarak yansıtmaktadır. Prusya’nın devlet bütçesine bakıldı ında, bütçedeki harcama kalemleri içindeki yönetim giderlerinin payı azalırken, ekonomi ile ilgili bakanlıklara yapılan devlet harcamalarının payı 1840’lı yıllardan itibaren giderek artmı tur. (Tilly, 1966: 492; Trebilcock, 1981: 77) Tablo 2.51’e göre, 1838 yılında ekonomik harcamaların devlet bütçesi içindeki payı %16 iken, 1866 yılında bu oran %31’e yükselmiştir. 1848 yılından itibaren Junkerlerin de Prusya endüstrisinin te vik edilmesini amaçlayan, çe itli ticari, finansal politikalar ile ula ım

politikalarını desteklemesi, endüstriyel amaçlı harcamaların artmasında önemli rol oynamıştır. Devletin manüfaktürler ile madencilik için yaptığı harcamalar ile demiryollarına yapılan harcamaların toplamı 1856 yılında 116 milyon taler olarak gerçekleşmiştir. (Henderson, 1975: 73)

Tablo 2.51: Prusya Devlet Bütçesi Harcamalarının Resmi Dağılımı, 1821-1866 (%)

<i>Harcama Kategorileri</i>	<i>1821</i>	<i>1829</i>	<i>1838</i>	<i>1847</i>	<i>1849</i>	<i>1856</i>	<i>1866</i>
<i>Milli Savunma Harcamaları</i>	27	26	31	28	29	27	29
<i>Devlet Borçları ve Faiz Ödemeleri</i>	13	14	13	8	8	11	11
<i>Ekonomik Harcamalar</i>	16	16	16	19	27	30	31
<i>Yönetim Harcamaları</i>	44	44	40	44	36	32	29

Kaynak: Tilly (1966: 492)

Prusya’da endüstriyel yatırımlar genellikle borçlanmayla finanse edildi inden devlet borçları ve faiz ödemelerinin bütçedeki harcama kalemleri içindeki payı da yüksektir. Tablo 2.51’de görüldüğü gibi, Prusya’da 1849 yılında devlet borçları ve faiz ödemelerinin bütçe harcamaları içindeki payı %8 iken, 1856 ve 1866 yıllarında bu oran %11 olmuştur. Prusya’da borçlanma özellikle demiryolları yapımının başlıca finans kaynağıydı. Örneğin, 1849-1885 yılları arasında toplam devlet borcunun 83.2 milyon taler kadarı demiryolu yapımında kullanılmıştır. (Tilly, 1966: 495) Tablo 2.52’de görüldüğü gibi; 1870’li yıllardan itibaren toplam devlet borcu artmış, altyapı yatırımları için gerekli fonların karılanmasını sağlamıştır. (Stolper vd., 1967: 7) 1872 yılında 1,287 milyon mark olan toplam devlet borcu 1913 yılında 14,438 milyon marka ulaşmıştır.

Tablo 2.52: Prusya Devleti ve Reich İmparatorluğu'nun Toplam Devlet Borcu, 1794-1913

<i>Yıllar</i>	<i>Prusya Devleti</i>		<i>Reich İmparatorluğu</i>	
	<i>Milyon Mark</i>	<i>Toplam Devlet Borcu/Net Milli Hasıla</i>	<i>Milyon Mark</i>	<i>Toplam Devlet Borcu/Net Milli Hasıla</i>
<i>1794</i>	144	-	-	-
<i>1807</i>	160	-	-	-
<i>1815</i>	863	42.5	-	-
<i>1820</i>	652	27.9	-	-
<i>1848</i>	475	10.8	-	-
<i>1866</i>	870	14.7	-	-
<i>1872</i>	-	-	1,287	0.06
<i>1882</i>	-	-	3,174	0.15
<i>1892</i>	-	-	8,046	0.28
<i>1902</i>	-	-	9,655	0.26
<i>1913</i>	-	-	14,438	0.27

Kaynak: Spoerer (2010: 125); Hoffmann (1965: 110)

Ayrıca 1772 yılında Prusya'da kurulan Seehandlung bir yandan mülkiyeti devlete ait endüstriyel girişimler işletirken, diğer yandan da devletin finansal işlemlerini yürütmekteydi. (Henderson, 1975: 74; Fischer, 1965: 93) Seehandlung, kalkınma bankası görevi üstlenmiş ve endüstriyel menin başlangıcında özel girişimlerin sermaye gereksinimini karşılamıştır. (Henderson, 1958: 124; Hoffmann, 1965: 112) Öte yandan 1870-1914 yılları arasında Prusya'da özel teebbüs endüstrile me gagesini üstlenmiş, devletin girişimci ve tevik unsuru olarak endüstrile me sürecinde oynadığı rol giderek azalmıştır. (Tilly, 1996: 116)

2.3.2.4 B R ZORUNLU TASARRUF ARACI OLARAK VERGİ POLİTİKALARI

2.3.2.4.1 1850-1913 DÖNEMİNDE TARIMSAL KESİMDE ORTAYA ÇIKAN GELİMLER

17. yüzyılın ortalarından itibaren Avrupa'nın değişik devletleri farklı ekonomik kalkınma yolları takip etmiştir. İngiltere kapitalizme doğru ilerlemiştir, Prusya ve Rus devletlerinin göreceli olarak feodal güçler karşısında zayıf olduğundan serflik yeniden uygulamaya başlamıştır. Bu durum, köylülüğün parçalanması feodal yerleşimlerde yayılmaya devam etmesine anlamına gelmekteydi. Bu ülkelerde tarımsal kesimde feodal ekonominin çözülmesi daha güçlü nüfuz etme gücüne sahip devlet ile mümkündür. 1806 yılında Prusya'nın Fransa'ya yenilmesi toplumun siyasi, askeri ve ekonomik yapılarını değiştirmiştir, 1807, 1811-1816 ve 1821 özgürlük kanunlarıyla Alman devletlerinde serflik sisteminin ortadan kaldırılmasına karar verilmiştir. Fakat Junker olarak bilinen büyük toprak sahiplerinin gösterdiği direniş nedeniyle Prusya'da özgürleşme ancak 1850 yılında gerçekleşebilmiştir. Dolayısıyla Prusya'da soyluluğun devlet karşısındaki gücü oldukça fazla olduğundan köylülerin özgürleşmesi gecikmiştir. (Weiss ve Hobson, 1999: 97)

19. yüzyılın başında Doğu Prusya'da ücretli iş gücü kullanan çiftlikçi malikanelere dayalı derin bir tarımsal dönüşümün ortaya çıktığı inkar edilemez. Ancak bu dönüşümün niteliği İngiltere'de yaşanan tarımsal kapitalizmden farklıydı. Prusya'da İngiltere'den farklı olarak toprak sahibi sınıfların kapitalist bir üretim biçimi yaratmak için duydukları zorlama oldukça zayıftı. (Mooers, 1997: 159) Bu çerçevede,

“(...) kefalet programları uygulamak suretiyle (ki köylüleri feodal vergi ve rantlardan kurtaracak olan kefaleti devlet ödemi ve köylülere özgürlüklerini satın almaları için kredi açmıştı) devlet, köylülerin yükünün hafifletilmesinde üstlendiği rolü oynamaya devam etti. Prusya'da köylülerin bu kredileri kırk bir buçuk yıl sonra %5 faizle geri ödemelerine olanak tanındı. Yine de serflik kaldırılan yasalar, elverişli olmaktan çok uzaktı. Kalıtsal ve kalıtsal olmayan kira sözleşmeleri olmak üzere iki kategori tasarlanmıştır. İlk kategoride, mülk sahibi olmak için köylünün mülkünün üçte birinin toprak sahibine devredilmesi gerekiyordu. Kalıtsal olmayan kira sözleşmelerine sahip olanlarınsa, mülklerinin yarısını borcunun karşılığı olarak toprak sahibine vermesi gerekiyordu” (Mooers, 1997: 160).

Ancak köylülerin serflikten kurtulmalarını sağlayacak bu yasalar 1816 yılında daha da artırılmıştır:

“Mülkleri sadece kendilerine yetecek büyüklükte olan, emek hizmetleri arasında çekim hayvanlarını kullanmak da bulunan, mülkleri yöresinin vergi kayıtlarında

senyörlük toprağı olarak de ğil, köylü toprağı olarak geçen ve mülklerinin 1749-1774 arasında sabit bir oranla tutuldu ğunu kanıtlayan köylülerin toprakları ve yükümlölükleri bağılanabilecekti” (Mooers, 1997: 160).

Dolayısıyla Prusya’da köylüler topraklarının ve yükümlölüklerinin bağılanacağı 1850 tarihli yasayı beklemek zorunda kalmış, 1850 yılına kadar tarımsal kesimin büyük bir kısmında köylüler feodal vergiye ve hizmete tabi olmaya devam etmiştir. Böylece 1807-1850 yılları arasında çıkan özgürlük kanunlarıyla Alman devletlerinde tarımsal kesimde serflik yavaş yavaş ortadan kaldırılmıştır. Almanya’da serfli ğin ortadan kalkması ekonomik gelişmenin sağılanmasına katkıda bulunmuştur. Ülkenin iktisadi gerili ğini yansıtan serflik rejiminin kaldırılması ile birlikte köylüler hukuksal özgürlü ğe kavu mu ve köylülere vatandaşlık hakları tanınmıştır. Ayrıca serfli ğin ortadan kaldırılması Alman köylüsünün mobilitesinin artmasını sağılamış, bu reformla birlikte köylüler özgür meta üreticisi haline gelmişlerdir. (Mooers, 1997: 161) Dolayısıyla tarımsal kesimde ortaya çıkan bu de ğişim, kapitalist kalkınma için bir çarpan etkisi yaratmıştır. (Weiss ve Hobson, 1999: 96) Almanya’da tarımsal kapitalizm yönündeki bu çarpan etkisi İngiltere’ye göre zayıf kalmasına rağmen 19. yüzyılın sonunda endüstriyel sermayenin gereksinimlerinin karğılanmasıda önemli bir rol oynamıştır. (Mooers, 1997: 161)

Almanya’da 19. yüzyılın ilk yarısında demiryolları yapımının hızlanmasıyla da kırsal bölgeler ve kentler arasında önemli bir hareketlilik ortaya çıkmış, pazarlar büyüme, ticarile me giderek artmıştır. Böylece demiryollarının geli mesi ve tarımsal kesimde serfli ğin ortadan kaldırılması, hem endüstriyel üretim için bir iç pazarın ortaya çıkmasında hem de tarım ürünlerinin ihracatının artı ğında önemli bir etken olmuştur. Dolayısıyla Almanya’da iç ve dış ticarete ortaya çıkan hareketlenmeyle sermaye birikiminin sağılanması, endüstrile me sürecini hızlandırmış, ekonomik geli menin bağılangıcında sermaye malı ithalatı endüstriyel büyümeyi kolayla tırmıştır. Bu nedenle tarımsal üretimdeki artı ğı endüstrile menin adımlarını hızlandırmıştır. 1816-1865 döneminde tarımsal üretim miktarı %135 artmıştır. (Holborn, 1969: 370)

1870’li yıllarda Almanya’da devletin izledi ği tarım politikaları endüstrile meyi destekleyecek boyutta radikal ve yapısal politikalar olmuştur. (Tilly, 1991a: 179) Bu dönemde devletin izledi ği tarım politikaları ile birlikte kaynaklar büyük ölçüde tarımsal kesime ayrılmış, böylece tarımsal yapıda de ğişlikler ortaya çıkmıştır. Almanya’da bu dönemde devletin attı ğı adımların amacı kapitalizm öncesi toplumsal ilişkileri yeniden

peki tirmek bile olsa, devletin izledi i bu tarımsal politikalar sonucunda kapitalizm daha da güçlenmi tir. (Mooers, 1997: 180) Devletin izledi i bu politikaların gerisinde, kapitalizmin gelecekteki gerekliliklerinin sa lanmasına ili kin bir görü ten çok dünyevi bir pragmatizm bulunmaktaydı. (Mooers, 1997: 180) Ancak kapitalist geli menin “*e itsiz ve birle ik*” niteli i, toplumsal temel in hızla ortadan kalkmasına neden olmu , dünya tahıl piyasasında ortaya çıkan de i ikliklerle de birle erek, Junkerleri kapitalist ilkelere uygun bir biçimde çiftçilik yapmak zorunda bırakmı tır. Dolayısıyla sermayenin kendi tarımsal alanlarına girmesine uzun süre direnen Junkerler, sonunda bu dirençlerini kaybetmi lerdir:

“19. yüzyılın sonlarında, Do u Elbe’nin malikane tarımı iki farklı kaynaktan gelen baskıların etkisi altına girdi: Uluslararası tahıl pazarı ile ülke içindeki emek pazarı, özellikle de sanayinin gereksinimlerini kar ılayan kentli emek pazarı. O nedenle Junker tarımı üzerindeki de i me baskısı, Alman tarımındaki iç rekabetten ziyade, Alman kentlerinde ortaya çıkan tarım dı ı geli melerden kaynaklanmaktaydı... Bu olgu ne kadar vurgulansa azdır; zira aksi halde Alman tarımında kapitalizmin özerk dinamiklerinden söz etmenin hiçbir me ruiyeti kalmaz” (Mooers, 1997: 182).

Tarımsal kesimde kapitalist ili kilerin geli mesiyle birlikte, Junkerler ekonomik olarak devlete daha az ba ımlı hale gelmi , dolayısıyla devletin soylu statüsünde yer almayı daha az çekici bulmaya ba lamı lardır. (Mooers, 1997: 182) Bu ba lamda bizzat devletin “*amaçlanmamı bir yan ürünü olarak Bismarck’ın eski türde istikrarlı bir devlet soylulu u yaratma çabasını bo a çıkartan*” kapitalizm hem tarımsal kesimde hem de kentlerde geli mi tir. (Mooers, 1997: 183)

Almanya’da tarımda ya anan bu dönü üm ve modernle menin bir sonucu olarak tarımsal kesimde verimlilik giderek artmı tır. Tablo 2.53; 1850-1913 yılları arasında tarımsal üretim miktarında meydana gelen artı ları göstermektedir. 1850-1859 döneminde Almanya’da iken tarımsal üretimin parasal de eri 6.038.245.376 mark iken 1910-1913 döneminde bu rakam 15.475.908.608 marka ula mı tır. Ayrıca bu dönemde tarımsal kesime yapılan yatırımlar da yükselmi , tarımsal topraklarda makine kullanımı ve gübreleme artmı tır. (Stolper vd., 1967: 21) Yine Tablo 2.87’de görüldü ü gibi, 1850-1859 döneminde tarımsal kesime yapılan yıllık ortalama net yatırım tutarı 260.000.000 mark iken 1910-1913 döneminde bu rakam 1.080.000.000 marka yükselmi tir.

Tablo 2.53: Almanya’da Yıllık Toplam Tarımsal Üretim Miktarı, 1850-1913 (mark)

<i>Dönem</i>	<i>Toplam Tarımsal Üretim</i>	<i>Tarıma Yapılan Yıllık Ortalama Net Yatırımlar</i>
<i>1850-1859</i>	6.038.245.376	260.000.000
<i>1860-1869</i>	7.485.095.936	440.000.000
<i>1870-1879</i>	8.461.959.168	320.000.000
<i>1880-1889</i>	9.720.750.080	340.000.000
<i>1890-1899</i>	11.516.305.408	460.000.000
<i>1900-1909</i>	14.065.860.608	640.000.000
<i>1910-1913</i>	15.475.908.608	1.080.000.000

Kaynak: Tilly (1978: 397)

Öte yandan tarımsal kesimde artan verimlilik tarımda istihdam edilen iş gücü oranının azalmasını ve reel gelirin artmasını sağlamıştır. Örneğin, 1849’da Prusya’da köylü nüfus %51.2 iken 1858’de %45.4’e gerilemiştir. (Holborn, 1969: 122) Tarımsal kesimde işi başına düşen reel gelirdeki artış mamul mal talebinde artış, köylülerden endüstriye gelir transferi olmuştur. (Hoffmann, 1965: 101) Örneğin, tarımsal kesimin demire olan talebi hızla artmıştır. (Tilly, 1991a: 178) Yine tarımsal verimlilikteki artış tarım ürünlerinin ihracat fazlası olacaktır kadar artmasını sağlamıştır. (Hoffmann, 1965: 100)

2.3.2.4.2 VERGİLEME POLİTİKALARI

Almanya’nın ulus devlet olması ile birlikte merkezi devlet, mali gelirlerini artırma çabası içine girmiştir. Bu bağlamda üye devletler “katkı payları” adı verilen aidatlar ödemek zorunda bırakılmışlardır. (Spoerer, 2010: 109) Ancak üye devletlerin ödeme isteksizliği Almanya’nın mali gücünün zayıflamasına neden olmuştur. (Fischer, 1977: 432) Tablo 2.54’de görüldüğü gibi, 1870’li yıllarda devlet gelirlerinin yaklaşık %20’si üye devletlerin katkı paylarından oluşurken, 1880’li yıllardan itibaren katkı paylarının devlet gelirleri içindeki payı azalmıştır. 1872-1874 döneminde Reich imparatorluğu’nun net toplam geliri 345.000.000 mark iken üye devletlerin katkı payları 78.000.000 mark olarak gerçekleşmiştir. 1910-1913 döneminde ise Reich imparatorluğu’nun net toplam geliri

2.045.000.000 marka yükselirken, üye devletlerin katkı payları 50.000.000 marka dü mü tür.

Tablo 2.54: Alman İmparatorluğu'nun Yıllar İtibariyle Toplam Geliri ve Üye Devletlerin Katkı Payları

<i>Dönem</i>	<i>Net Katkı Payları (milyon mark)</i>	<i>Reich İmparatorluğu'nun Net Toplam Geliri (milyon mark)</i>	<i>Katkı Paylarının Net Toplam Gelir çindeki Payı (%)</i>
<i>1872-1874</i>	78	345	23
<i>1875-1879</i>	78	461	17
<i>1880-1884</i>	17	491	3
<i>1885-1889</i>	-33	663	-
<i>1890-1894</i>	-20	930	-
<i>1895-1899</i>	-6	980	-
<i>1900-1904</i>	21	1281	2
<i>1905-1909</i>	31	1769	2
<i>1910-1913</i>	50	2045	2

Kaynak: Hobson (1997: 34)

Almanya'da vergiler doğrudan vergiler, dolaylı vergiler ve tüketim vergileri olarak ayrılmıştır, tütün, şeker, tuz ve alkollü içecek başta olmak üzere çeşitli malların tüketimi üzerinden alınan vergiler ve gümrük vergileri dolaylı vergiler içinde yer almıştır. Dolaylı vergiler 1879 yılından itibaren devlet gelirlerinde önemli kaynak haline gelmiş ve 1872-1913 yılları arasında toplam vergi gelirlerinin %74'ü dolaylı vergilerden elde edilmiştir. (Braun, 1990: 22; W. Lee, 1975: 156; Landes, 1965: 164; Dawson, 1904: 49-53) 1880'li yıllarda bu oran %80 olarak gerçekleşmiştir. (Holborn, 1969: 353) Yine 1850 yılında Baden'de toplam vergi gelirlerinin %19.8'i, 1900 yılında %41.1'i dolaylı vergilerden elde edilmiştir. (W. Lee, 1975: 156) 1900 yılından itibaren ise devlet gelirleri artmış, dolaylı vergilerin devlet gelirleri içindeki payı azalmıştır. Tablo 2.55'de görüldüğü gibi; 1872-1875 yılları arasında tüketim vergilerinin toplam devlet gelirleri içindeki payı %33 iken 1905-1909 yılları arasında tüketim vergilerinin toplam devlet gelirleri içindeki payı %28 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 2.55: Reich İmparatorluğu'nun Gelirleri, 1872-1913 (%)

<i>Dönem</i>	<i>Toplam Dolaylı Vergiler</i>	<i>Gümrük Vergileri</i>	<i>Tüketim Vergileri</i>	<i>Doğrudan Vergiler</i>	<i>Devlet Mülkiyetleri</i>	<i>Net Katkı</i>
<i>1872-74</i>	65	32	33	-	12	23
<i>1875-79</i>	63	29	34	-	22	19
<i>1880-84</i>	74	42	32	-	22	4
<i>1885-89</i>	83	52	31	-	24	6
<i>1890-94</i>	85	49	36	-	17	3
<i>1895-99</i>	79	47	32	-	22	1
<i>1900-04</i>	74	44	30	-	25	2
<i>1905-09</i>	70	42	28	1	26	2
<i>1910-13</i>	65	35	30	2	30	3

Kaynak: Hobson (1997: 62)

Öte yandan, 1875-1879 yılları arasında gümrük vergileri gelirlerinin devlet gelirleri içindeki payı %29 iken, gümrük vergilerinin attırılmasıyla 1880-1884 yılları arasında bu oran %42'ye, 1885-1889 yılları arasında %52'ye yükselmiştir. Özellikle ithal edilen tahıl üzerine konulan yüksek vergi oranları tahıldan elde edilen tarife gelirlerinin artmasını sağlamıştır. 1890-1911 yılları arasında tarife gelirlerinin %30'u tahıl ithalatından elde edilmiştir. (Hobson, 1997: 62)

Bismarck'a göre, dolaylı vergilerin toplanmasının kolay olması ve doğrudan vergiler gibi sert ve vergi ödeyenler için dezavantajlı önlemler gerektirmemesi bu vergilerin önemini arttırmıştır. Tablo 2.56'da görüldüğü gibi, 1870'li yıllardan itibaren dolaylı vergi gelirleri sürekli artmıştır, özellikle 1877 ve 1879 yıllarında uygulanmaya başlayan yüksek gümrük tarifeleri ile birlikte toplam dolaylı vergi gelirleri 263 milyon marka ulaşmıştır. 1879 yılında gümrük vergileri gelirleri ile tütün üzerindeki vergiden elde edilen gelirler 130 milyon mark olarak gerçekleşmiştir. (Holborn, 1969: 270)

Öte yandan Almanya'da veraset ve intikal vergisi, arazi ve emlak vergisi, gelir vergisi ve kurumlar vergisi doğrudan vergiler içinde yer almaktadır. Almanya'da reel ücretler çok düşük olduğu için gelir vergisi ilk kez 1850'li yıllarda uygulanmıştır, 1891'de gelir vergisinin devlet gelirleri içindeki payı %1-%4 olarak gerçekleşmiştir. (Holborn, 1969: 344; Kemmerling, 2009: 8) Yine Tablo 2.90'da görüldüğü gibi; 1905-1909 yılları

arasında doğrudan vergilerden elde edilen gelir 20 milyon mark olmuştur. Dolayısıyla Almanya'da 19. yüzyıl boyunca doğrudan vergilerin toplam devlet gelirleri içindeki payı çok düşük kalmıştır. (W. Lee, 1975: 154)

Tablo 2.56: Reich İmparatorluğu'nun Gelirleri, 1872-1913 (milyon mark)

<i>Dönem</i>	<i>Net Toplam</i>	<i>Toplam Dolaylı Vergiler</i>	<i>Gümrük Vergileri</i>	<i>Tüketim Vergileri</i>	<i>Doğrudan Vergiler</i>	<i>Devlet Mülkiyet Gelirleri</i>	<i>Ölüm Vergisi</i>	<i>Katkı Payları</i>
<i>1872-1874</i>	345	224	110	114	-	43	-	78
<i>1875-1879</i>	461	263	121	141	-	93	44	78
<i>1880-1884</i>	491	335	191	144	-	101	38	17
<i>1885-1889</i>	663	431	270	161	-	123	142	33
<i>1890-1894</i>	930	623	360	263	-	128	193	20
<i>1895-1899</i>	980	741	439	302	-	204	44	6
<i>1900-1904</i>	1281	819	488	331	-	275	165	21
<i>1905-1909</i>	1769	1007	607	400	20	377	336	31
<i>1910-1913</i>	2045	1311	701	610	44	598	40	50

Kaynak: Hobson (1997: 63)

Tablo 2.57'de görüldüğü gibi, Almanya'da tohumluk endüstrisi devlet gelirleri içinde önemli bir paya sahiptir. Almanya'da tohumluk endüstrisinde, özellikle hammadde üzerine konulan vergilerden elde edilen net gelirler 1882-1883 döneminde 51.83 milyon mark iken, 1885-1886 döneminde 24.49 milyon marka ve 1887-1888 döneminde 14.68 milyon marka gerilemiştir. 1880'li yıllardan itibaren tohumluk fiyatında meydana gelen azalmalar vergi gelirlerinin de azalmasına neden olmuştur. (Perkins, 1984: 326)

Tablo 2.57: Almanya’da Eker İlemler Endüstrisinden Elde Edilen Gelirler (milyon mark)

<i>Dönem</i>	<i>eker Pancarı Üzerine Konulan Vergi</i>	<i>eker Kamı ve thalat Vergisi</i>	<i>eker Üretiminden Elde Edilen Net Gelir</i>
<i>1869-1870</i>	41.35	1.51	38.81
<i>1872-1873</i>	50.90	7.13	54.70
<i>1875-1876</i>	66.58	5.67	62.00
<i>1878-1879</i>	74.06	2.11	49.81
<i>1879-1880</i>	76.88	1.73	52.83
<i>1880-1881</i>	101.18	1.6	46.91
<i>1881-1882</i>	100.35	1.5	41.84
<i>1882-1883</i>	139.95	1.7	51.64

Kaynak: Perkins (1984: 326)

Öte yandan 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Alman devletinin monopollerden elde ettiği gelirler sürekli artmıştır. Özellikle devletin işlettiği tuz monopolleri, demiryolları, kömür madenleri ve posta hizmetlerinden elde edilen gelirlerin bütçedeki gelir kalemleri içindeki oranı yüksekti. (Spoerer, 2010: 112-116) Tablo 2.58’de görüldüğü gibi, Prusya devletinin monopolünden elde ettiği gelirler sürekli artmıştır. (Spoerer, 2010: 117)

Tablo 2.58: Prusya Devleti ve Württemberg Devleti'nin Monopolünden Elde Etti i Gelirler

<i>Prusya</i>	<i>Devlet Monopolünden Elde Edilen Gelirlerin Payı (%)</i>	<i>Devlet Monopolünden Elde Edilen Gelirler (milyon mark)</i>
<i>1857</i>	12.7	35.3
<i>1869</i>	20.0	104.2
<i>1876</i>	19.2	132.5
<i>1883</i>	25.4	220.8
<i>1895</i>	35.2	546.2
<i>1902</i>	31.7	664.8
<i>1913</i>	18.9	664.4
<i>Württemberg</i>		
<i>1819-1820</i>	36.5	7.0
<i>1831-1832</i>	40.2	7.8
<i>1843-1844</i>	41.8	10.0
<i>1860-1861</i>	42.9	14.9
<i>1869-1870</i>	32.7	13.8
<i>1879-1880</i>	31.9	21.1
<i>1895-1896</i>	25.1	28.9
<i>1911</i>	13.8	27.0

Kaynak: Spoerer (2010: 117)

Alman devletlerinin vergileme politikaları birbirinden farklı özellikler göstermektedir. (Kemmerling, 2009: 5) Örne in, Prusya'da 1815 yılında vergileme politikalarında yapılan de i iklikler ile geli mi endüstriyel bölgelerde vergi yükümlülü ü artmı tur. 1848 ve 1851 yıllarında Prusya devleti mali gelirlerini arttırma çabası içine girmi , vergi oranlarını daha da yükseltmi tir. (Tilly, 1966: 493) Tablo 2.59'da görüldü ü gibi, 1861 yılında toprak vergisi düzenlemeleri, endüstriyel bölgelerde vergi yükünün azalmasına neden olmu tur. (Tilly, 1966: 494) 1821-1838 döneminde endüstriyel bölgelerde vergi yükü %75 iken, 1864 yılında bu oran %61'e gerilemi tir. Bu dönemde

tarımsal kesimde verimliliğinin artması, Prusya’da vergi yükümlülüğünün özellikle köylüler üzerinde ezici bir ağırlığa sahip olmasına neden olmuştur. Prusya’da ticari ve endüstriyel faaliyetler üzerindeki vergilerin de görece düşük olması, endüstriyel bölgelerdeki vergi yükünün iyice azalmasına yol açmıştır. (Spoerer, 2010: 124) Dolayısıyla devletin izlediği vergileme politikaları endüstriye meyit vermiştir.

Tablo 2.59: Prusya’da Toprak Vergisinin Dağılımı, (%)

<i>Prusya</i>	<i>1821-1838</i>	<i>1864</i>
<i>Doğru tarımsal bölgeler</i>	25	39
<i>Batı endüstriyel bölgeler</i>	75	61

Kaynak: Tilly (1966: 494)

Prusya’da 1880’li yıllardan itibaren özellikle tüketim malları üzerine konulan gümrük tarifelerinin arttırılması ile birlikte dolaylı vergiler %10 artmıştır. (Spoerer, 2010: 120) Öte yandan Prusya, Baden ve Württemberg devletlerinde 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren doğrudan vergiler içinde yer alan arazi ve emlak vergisi gelirleri de giderek artmıştır. (Spoerer, 2010: 105; Kemmerling, 2009: 5) Ancak veraset ve intikal vergisinin devlet gelirleri içindeki payı çok düşük kalmıştır. (Stolper vd., 1967: 17)

Almanya’da devletin vergileme politikaları ülkenin modernleşmesinde önemli bir rol oynamıştır, merkezi devletin iktisadi bağımsızlığını da arttırmıştır. (Hobson, 1997: 62-64; Nützenadel, 2004: 140) Ancak düşük gelir düzeyli sınıflardan toplanan gelirlerin aktif bir biçimde yatırımlara aktarılması anlamına gelen zorunlu tasarruf politikasının, Almanya’nın endüstriye mesinde Gerschenkroncu anlamda bir sistematik unsur olarak kabul edilmesi mümkün değildir. Almanya’da devlet tarımsal kesimden elde ettiği fonları sadece demiryolları yapımına yöneltmiştir. Bu bağlamda ülkede tarımsal kesimden endüstriye kaynak aktarımı çok düşük kalmıştır. (Landes, 1965: 164)

2.3.3 ENDÜSTRİLE ME SÜRECİNDE BANKALARIN ROLÜ

Geç endüstriyel ülkelerde endüstriye için gerekli sermayenin temin edilebilmesi için özgül kurumların gelişmesine gereksinim duyulmuştur, bankalar bu ülkelerde endüstriyel meninin özgül aracı olarak kabul edilmiştir. (Gerschenkron, 1962: 14-15) Bu nedenle ekonomik gelişme teorileri tarihsel olarak bankaların para yaratma aracılığıyla zorunlu tasarruf etme süreçlerine merkezi bir rol atfetmiştir.

Dolayısıyla Batı Avrupa'nın büyük bölümünün ekonomik tarihi incelendi inde, bankalar ülkelerin endüstrile me sürecinde önemli rol oynamı tır. ktisadi ve sosyal geli melerin farklı dönemlerinde farklı biçimlerde ortaya çıkan, oldukça eski ve köklü tarihe sahip olan bankalar finansal kaynakları do rudan harekete geçirmi ve bu kaynaklar sayesinde yeni endüstriler yaratılmı tır. Bu çerçevede bankalar demiryolu in a etmek, madenleri i letmek, fabrikalar açmak, limanlar kurmak ve kentleri modernize etmek fonksiyonlarını üstlenmi , altyapı yatırımlarını finanse edecek kadar büyük sermaye birikimi sa lamı tır. (Chandler, 1990: 417-419) Claude Henri Saint Simon, takipçileri ve bazı i adamları bankaların endüstrinin geli mesinde önemli rol üstlenmesi gerekti ini savunmu tur. (Aktaran: ahinkaya, 1998: 34) Bu ba lamda;

“(...) Saint Simon’cu ö retiler, üstadın takipçileri (özellikle Bazard) tarafından geni letildi i ve yeniden tanımlandı ı ekliyle, mirasın kaldırılması ve ülke ekonomisini yönlendirmek ve geli tirmek için düzenlenen planlı bir ekonomi sisteminin kurulması gibi birçok sosyalist fikrin bulundu u bir sistemi kapsar. Pereire’nin kabul etti i de sistemin bu yorumlanı ıdır. Saint Simon’un ve takipçilerinin endüstrile meye verdikleri önemi ve örgütlenmenin ve ekonominin geli mesinin bir aracı olarak bankalara atfettikleri büyük görevi belirtmenin de bu noktada hayli geçerlili i vardır. (...) Saint Simon’un iktisadi geli mede –ki bu geli menin sorunlarına gerçekten a irtıcı ve tamamıyla ‘ütopik olmayan’ görü ler ifade eder- bankalarca oynanması gereken rol üzerine vurgusu, Saint-Simoncu fikirlerin Fransa’nın içinde ve dı nda iktisadi olayları hayli kesin olarak etkiledi i olgusu kadar do rudur” (ahinkaya, 1998: 34).

Saint Simon’un fikirlerinden etkilenen Emile ve Isaac Pereire karde ler 1852’de Fransa’da hem bir mevduat bankası hem de bir kalkınma-yatırım bankası olan Credit Mobilier’i kurmu tur. Mevduat toplayan ve aynı zamanda endüstriyel yatırımlar yapan Credit Mobilier tipi bankalar 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ba ta Almanya ve talya olmak üzere birçok ülkenin bankacılık sistemini etkilemi tir. (Cameron, 1956) Bu ba lamda,

“19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kıta Avrupası bankacılı nı derinden etkileyen ey Pererire’lerin büyük yankılar yapan uygulamalarıydı. Çe itli ülkelerdeki Pereire tarzında biçimlenen banka sayıları hatırı sayılır orandaydı. Fakat bunların Pereire’yi kölece taklit etmelerinden daha önemli olan ey; Pererire’lerin temel fikrini benimsemeleri ve yeni bir banka türü ile, evrensel bankayla i birli ine girmeleriydi ki bu banka Almanya’da kıta Avrupasındaki ço u ülkeyle birlikte hayli hakim olmu bir banka tipiydi. Credit Mobilier tipi bankalar ile dönemin lideri ngiltere’nin ticari bankaları arasındaki fark çok önemli bir farktı. Temelde kısa dönemli sermaye kayna ı olarak hizmet etmesi planlanmı ngiliz bankaları ile ekonominin uzun dönemli yatırım ihtiyaçlarını finanse etmesi için düzenlenmi bir banka arasında tam bir uçurum vardı. Evrensel banka tipinin örne i olarak alınabilecek olan Alman bankaları (süreç içerisinde)

ba arılı bir biçimde Credit Mobilier'in temel fikrini ticari bankaların kısa vadeli faaliyetlerinde birle tirmi ti" (ahinkaya, 1998: 35).

Dolayısıyla çok i levli (evrensel) bankalar, ticari bankalar ile yatırım bankalarının fonksiyonlarını üstlenen karma örgüt yapısına sahip kurumlardı. Bu çok i levli (evrensel) bankalar bir yandan mevduat toplarken, di er yandan elde etti i kısa vadeli fonları uzun vadeli yatırımları finanse etmek için kullanmı tır. (Landes, 1998: 22)

Almanya'da 1837 yılında Rhineland bankerleri Rhenish Demiryolu irketi'ne mali destek sa lamı ve Rhenish demiryolu yapımına ait menkul kıymetlerin ihracında aracı rol üstlenmi tir. Böylece Rhenish Demiryolu irketi'ne ait hisse senetlerinin büyük bölümünü elde eden Rhineland bankerleri yönetime katılma (oy) hakkı elde etmi tir. Yine aynı dönemde Leipzig bankerleri de Saxon demiryolları yapımının finansmanında önemli rol üstlenmi , bu demiryolu i letmelerinin yönetimine katılmı tır. Almanya'da 1850'li yıllardan itibaren endüstriyel giri imlerin de bu sürece dahil olmasıyla bankalar ve giri imler arasındaki mali ve idari ili kiler hızla geli mi , böylece çok i levli (evrensel) bankalar ortaya çıkmı tır. (Trebilcock, 1981: 94) Dolayısıyla Alman bankacılık sisteminde devrim olarak nitelendirilebilecek olan dönem ba lamı tır. Bu devrimin ba langıç noktası Fransız Credit Mobilier'i model alarak Rhineland bankerleri tarafından kurulan Darmstädter Bank olmu tur. Bu bankanın uzun vadeli yatırımları finanse etmesi amaçlanmı tır. Daha sonra kurulan kredi bankaları da oldukça yüksek risk ta ryan endüstrile me alanlarında yatırım yaparken aynı zamanda sıradan bankacılık hizmetlerini de üstlenmi lerdir. (ahinkaya, 1998: 39)

1870-1913 yılları arasında Almanya'da bankacılık sistemi ve sermaye piyasası endüstri devrimini gerçekle tiren di er ülkelerle kıyaslandı nda oldukça geli mi ti. (Tilly, 1998: 13; Tilly, 1986; Fohlin, 2007: 36; Tilly, 1967b: 181) Calomiris, 1870-1891 yılları arasında A.B.D ve Almanya'nın bankacılık ve finansal sistemini ele aldı ı çalı masında Almanya'da bankacılık sisteminin A.B.D ile kar ıla tırıldı nda oldukça geli mi bir yapıya sahip oldu unu ileri sürmü tür. (Calomiris, 1995)

Almanya'da çok i levli (evrensel) bankaların endüstrile me sürecine entegrasyonu üç a amadan olu maktaydı; birinci a amada çok i levli (evrensel) bankalar endüstriyel giri imlere uzun vadeli fon sa lamakta ve bu giri imlere ait menkul kıymetlerin ihraç edilmesinde aracı rol üstlenmekteydi. kinci a amada, çok i levli (evrensel) bankalar fon sa ladıkları endüstriyel giri imlerin yönetimine katılarak idari ve ekonomik kararlarında

etkili olmaktadır. Üçüncü a amada ise, çok i levli (evrensel) bankalar ekonomik güçlerini arttırmak için endüstri alanında etkinlik gösteren anonim ortaklıkların sermayelerindeki payını arttırmaya yönelik tedbirler almaktadır. (Trebilcock, 1981: 94)

Almanya'da çok i levli (evrensel) bankalar endüstriyel giri imlere borçlu cari hesap kredileri açarak ve bu giri imlere ait daha çok uzun vadeli menkul kıymetleri ihraç ederek fon sa lamı tır. öyle ki, bankalar endüstriyel giri imlerin yatırım yapmak için gereksinim duydu u fonları kar ılamak için bu giri imlere kısa vadeli faiz oranlarının geçerli oldu u borçlu cari hesap kredileri açmı tır. Daha sonra çok i levli (evrensel) bankalar endüstriyel giri imlerin ödeme gücünü garantilemek amacıyla, bu giri imler için uygun ortam olu tu unda sermaye piyasasında endüstriyel giri imlere ait menkul kıymetleri ihraç etmi tir. Böylece endüstriyel giri imler çok i levli (evrensel) bankalara borçlarını geri ödemi , kısa vadeli faiz oranları ile uzun vadeli borçlanabilmelerdir. (Edwards ve Ogilvie, 1996: 428-439) Dolayısıyla endüstriyel giri imlerin borçlanma yoluyla sa ladı ı dı finansman kaynakları 1890'lı yıllardan itibaren artmı tır. Tablo 2.60'a göre; Almanya'da Ruhr'da yer alan 11 çelik firmasının iç finansman oranı 1870-1895 yılları arasında yüksek olmasına ra men 1890'ların ortalarından itibaren bu oran gerilemi tir. Özellikle ekonomik canlanma dönemlerinde endüstriyel giri imlerin iç finansman oranı azalırken, dı finansman oranı yükselmi tir. (Tilly, 1992: 101)

Tablo 2.60: Almanya’da Ruhr’da Yer alan 11 Çelik Firmasının  Finansman Oranı (%)

<i>Firmalar</i>	<i>1878/9-1894/5</i>	<i>1895/6-1913/4</i>	<i>1878/9-1913/4</i>
<i>Gutehoffnungshütte</i>	129.1	75.9	79.8
<i>Krupp</i>	148.7	98.7	106.6
<i>Hörder Verein</i>	61.8	91.7	76.3
<i>Phoenix</i>	112.1	111.1	111.2
<i>Bochumer Verein</i>	177.0	66.0	82.3
<i>Union</i>	168.2	88.9	106.1
<i>Rheinische Stahlwerke</i>	89.1	66.8	68.0
<i>Hoesch</i>	167.0	94.9	99.3
<i>Schalker</i>	124.1	101.7	103.9
<i>Deutsch-Luxemburgische</i>	-	-	53.9
<i>Gewerkschaft Deutscher Kaiser</i>	-	-	75.9
<i>Ortalama</i>	122.1	84.6	87.4

Kaynak: Edwards ve Ogilvie (1996: 438)

Bununla birlikte 1870’li yılların sonuna kadar çok i levli (evrensel) bankalar finansal riski azaltmak için endüstriyel alanda faaliyet gösteren anonim irketlerin sermayesine i tirak etmi lerdir. Dolayısıyla bu bankalar hem kar ıla ılan riskleri üstlenmek için yeterli mali güce hem de giri imci rolünü üstlenmek için bu alanda gerekli bilgi ve uzmanlı a sahiptir. Öte yandan çok i levli (evrensel) bankalar devletin öncelikleri içinde endüstrinin geli mesini te vik etme ve cesaretlendirmeye yönelik bir amaçla kurulmu tur. Bu nedenle çok i levli (evrensel) bankaların aynı zamanda ulusal politikaların araçları olarak hizmet ettikleri görülmektedir. Bu ba lamda Almanya’da çok i levli (evrensel) bankalar bir yandan sermayenin ekonomi açısından verimli alanlara yatırılmasını sa lamı , di er yandan sermaye piyasasının geli mesini hızlandırmı tır. (Stolper vd., 1967: 26) Böylece özel sektörü te vik etmeyi ba aran çok i levli (evrensel) bankalar, endüstrile menin kolayla masında büyük rol oynayan sermaye hareketini mümkün

kılmı tır. Almanya’da sermaye kıtlı ı sorunundan çok, var olan sermayenin endüstrilere yönlendirilememesi sorunu oldu unu öne süren bazı ara tırmacılara göre çok i levli (evrensel) bankalar, endüstrile menin önündeki en büyük engellerden birini ortadan kaldırmı tır. (Borchardt, 1991: 17-29; Trebilcock, 1981: 62; Tilly, 1967b: 155-156; Feldenkirchen, 1991: 118)

Yine Almanya’da çok i levli (evrensel) bankalar endüstriyel giri imlerin izledikleri politikaları denetlemi , endüstrinin geli mesi amacıyla idari ve ekonomik tedbirler almı tır. Özellikle 1880’li yıllardan itibaren Almanya’nın kurumsal yapısında de i ikliklerin ortaya çıkması ve sermaye piyasasının etkinlik düzeyinin artması, çok i levli (evrensel) bankaların endüstriyel giri imler ile ba larının güçlenmesini sa lamı tır. (Gerschenkron, 1962: 14) 1880’li yıllardan itibaren anonim irketlere denetim zorunlulu u getirilmi , denetçiler ise çok i levli (evrensel) bankalar olmu tur. (Edwards ve Ogilvie, 1996: 428) Dolayısıyla Alman bankaları destekledikleri firmalardaki çıkarlarını koruyabilmek için firmaların yönetim kurullarında yer almı tır. Böylece mali piyasalarda karar almaya temel olu turan bilginin tam ve do ru olarak elde edilmesi kolayla mı , kredi piyasasında yanlı kredi kararları ile ortaya çıkabilecek maliyetler azalmı tır. (Tilly, 1992: 104) James’e göre, Almanya’da çok i levli (evrensel) bankalar yatırım fonlarını endüstriyel alanlara yöneltmenin yanı sıra, bir finansal aracı olarak enformasyon üretimi konusunda uzmanla mı tır. (James, 1992) Özellikle menkul kıymet ihraç eden kurumlar hakkında bilgilendirme sa layarak asimetrik bilginin finansal sistemde neden oldu u etkinsizli i önlemi tir. (Edwards ve Ogilvie, 1996: 430-437; Tilly, 1999: 152; Trebilcock, 1981: 95)

Ayrıca A.B.D ile kıyaslandı nda Almanya’da kurulan çok i levli (evrensel) bankalar büyük ölçekli giri imlerin idari kararlarında daha çok etkili olmu tur. (Fear ve Kobrak, 2010: 706) Dolayısıyla Almanya’da bulunan özel irketlere yatırılan sermayenin bankalara ait olması, bu bankalara kapitalist giri imci niteli i kazandırmı tır. Böylece bankaların endüstriler üzerindeki denetim gücü de artmaktadır. Bu çerçevede,

“Büyük bankalar (...) endüstri ile olan ba larını üretim yöresine ve sektörüne göre elverdi ince çok yönlü olarak geli tirmeye, ayrı ayrı kurulu ların tarihsel geli iminden kaynaklanan yöresel ve sektörel da ılmundaki pürüzleri gidermeye çalı yyorlar. Endüstriyel ili kilerini düzenle yürüyen i ba lantularına dayandırma ve yönetim kurullarına sistemli olarak kendi temsilcilerini yerle tirme politikası çerçevesinde, bu ili kilere yaygınla ma ve derinle me olana ını ve e ilimini kazandırma çabası da bu çalı malarla elele yürüyor. (...) Sadece altı büyük Berlin Bankasının yönetim kurullarındaki toplam temsilci sayısı 751’dir. Müdürler ve

yönetim kurulu üyelerine ilkin en son rehberde (1909) Almanya'daki bu pozisyonların sayısı 12.000, ama bunlardan 2.918 tanesi 179 kiinin elinde bulunuyor. Rekor ise 44 pozisyonla Berliner Haldelgesellschaft'tan bay Karl Fürstenberg'in elindedir. Bunu Dresdner Bank'tan Eugen Gutman 35 pozisyon ile izliyor” (ahinkaya, 1998: 39).

Dolayısıyla endüstri ve çok i levli (evrensel) bankalar arasında özel sıkı ba lar ortaya çıkmı tır. Örne in, Siemens&Halske ile Deutsche Bank arasındaki, AEG (General Electric of Germany) ile Berliner Handelsgesellschaft bankası arasındaki ve Gelsenkirchen Bergwerkgesellschaft irketi ile Diskontogesellschaft bankası arasındaki ba lar giderek güçlenmi tir. (Neuberger, 1977: 195; Fear ve Kobrok, 2010: 724) Öte yandan demir-çelik endüstrisinde yer alan Thyssen ile Stinnes ve kimya endüstrisinde yer alan birkaç firma çok i levli (evrensel) bankalar ile iç içe olmaktan kaçınımlardır. (Trebilcock, 1981: 96; ahinkaya, 1998: 40)

Almanya'da 1873 yılında ba layan ekonomik durgunluk (Gründerkrise) mali yapısı zayıf bankaların ve finansal kurumların çok i levli (evrensel) bankalar tarafından devralınmasına neden olmu tur. Ülkede banka birle meleri ve finansal kurumların çok i levli (evrensel) bankalar tarafından devralınması 20. yüzyılın ba larına kadar devam etmi , 1901 yılında 116 ticari banka ve finansal kurum çok i levli (evrensel) bankaların “*alt veri listesi*”ne dahil olmu tur. Örne in, 1901'de Frankfurt'taki Rothschild bankası Diskontogesellschaft tarafından, yine 1904'de Frankfurt'ta faaliyet gösteren Erlanger&Söhne bankası Dresdner Bank tarafından devralınımlı tır. Böylece çok i levli (evrensel) bankaların sermaye stoku artmış tır. Örne in, 1911 yılında Deutsche Bank'ın sahip oldu u toplam sermaye tutarı 49 milyon sterline ve Diskontogesellschaft'ın toplam sermayesi ise 33 milyon sterline ula mış tır. (Trebilcock, 1981: 98) Öte yandan sadece ekonomik durgunluk de il, aynı zamanda çok i levli (evrensel) bankalar ile büyük ölçekli endüstriyel giri imler arasındaki dayanı ma da bankaların birle mesine ve çok i levli (evrensel) bankaların sermaye stokunun artmasına neden olmu tur. (Trebilcock, 1981: 98) Almanya'da fabrikaların ölçeklerinde meydana gelen büyüme bankaların sermayelerini arttırma yönünde bir baskıyla kar ıla masına neden olmu tur. Örne in, Essener Kreditanstalt özellikle büyük ölçekli endüstriyel giri imlere mali destek sa lamak için sürekli sermayesini arttırmış tır. (Trebilcock, 1981: 95) Dolayısıyla özellikle büyük ölçekli endüstriyel giri imlere ait menkul kıymetlerin satın alınmasında daha çok sermayeye gereksinim duyulması bankaların bir araya gelmesine neden olmu , bankacılık a ı

geli mi tir. (Trebilcock, 1981: 98) Trebilcock, Almanya’da bankaların bir araya gelerek olu turdukları bu banka gruplarını Japonya’daki finans ve endüstri irketleri grubu olan “zaibatsu”lara benzetmi , ancak Almanya’da olu an bu banka gruplarının zaibatsulardan daha güçlü ve çok oldu unu savunmu tur. (1981: 99) Dolayısıyla finansal yo unla manın artmasıyla birlikte Almanya’da dört büyük banka Deutsche Bank, Dresdner Bank, Darmstädter Bank ve Diskontogesellschaft endüstri ve ticaret sektörleri ba ta olmak üzere hemen hemen tüm iktisadi hayata egemen olmu tur. (ahinkaya, 1998: 41) Bu bankalardan Deutsche Bank sahip oldu u fonların büyük bölümünü elektrik endüstrisine, Darmstädter Bank demiryollarına ve Diskontogesellschaft ise kömür endüstrisine yöneltmi tir. (Trebilcock, 1981: 95)

Öte yandan banka sermayesinin yo unla ması, sınaî sermaye ile banka sermayesi arasındaki ba lantılar, mali sermayenin olu umu ve ekonomik mali yapıların üzerindeki etkileri açısından oldukça önemlidir. Banka sermayesinin yo unla ması bankaların denetleyebildi i sektörü geni letmekte, bankaların gerçekle tirdi i i lem hacmi arttıkça sermayenin getirisi de yükselmektedir. Almanya’da bankacılık sektöründe ortaya çıkan net bir yo unla ma e ilimine ko ut olarak sınaî sermayenin yo unla ması ve merkezile mesi de artmı tur. (Stolper vd., 1967: 28; Gerschenkron, 1962: 15) Bu ba lamda banka sermayesinin yo unla masıyla ortaya çıkan mali gücün yo unla an sınaî sermaye gücü ile birle mesi Almanya’da ekonomik büyümeyi hem te vik etmi hem de yönlendirmi tir. Dolayısıyla “*daha az banka ve endüstriyel giri imin bulundu u bir zincirin ba unda olan çok i levli (evrensel) bankalar kendi ekonomik politikalarını uygulayabilecek güce ve donanıma sahip olmu tur*” (Trebilcock, 1981: 100). Öte yandan Hilferding, banka sermayesinin ve sınaî sermayenin yo unla masının özellikle ekonomik durgunluk dönemlerinde sermaye piyasasının ve borçlanma hacminin kontrol edilmesini kolayla tırdı ını savunmu tur. (Aktaran: Trebilcock, 1981: 97-101) Hilferding, bankalar ve endüstriyel giri imler arasındaki bu ili kinin özellikle geç endüstrile en ülkelerde ortaya çıktı ını savunmaktadır. (Aktaran: Sönmez, 2005: 49)

Bununla birlikte Almanya’da özellikle 1893-1908 yılları arasında banka sermayesinin a ırı yo unla ması zaman zaman finansal riskin artmasına neden olmu tur. Bu dönemde banka varlıklarının yükümlülöklere oranı %85’den %62’ye dü mü , finansal riskin azaltılması için bankacılık sistemine yönelik reformların yapılması zorunlulu u

ortaya çıkmı tır. Bu çerçevede 1908 yılında Alman Banka Danı ma (German Bank Inquiry) kurumu kurulmu tur. (Trebilcock, 1981: 101)

Almanya'da çok i levli (evrensel) bankalar finansal kaynakları daha çok kömür, demir, çelik, mühendislik ve elektrik endüstrilerine yönlendirmi , tekstil ve gıda malları gibi tüketim malları endüstrileri ile ilgilenmemi lerdir. (Gerschenkron, 1962: 15; Tilly, 1998: 13) Dolayısıyla Almanya'da çok i levli (evrensel) bankaların, sermayelerini hafif endüstriden çok a ır endüstriye yönlendirmeleri, özellikle 1880'li yıllardan itibaren sermaye piyasasında sıkı kontroller yaparak, a ır endüstride faaliyet gösteren özel irketleri denetlemeleri, oligopolistik kurulu ların geli mesine neden olmu tur. (Gerschenkron, 1962: 15) 1890'lı yıllardan itibaren bankaların ve özel irketlerin mali çıkar ve talepleri do rultusunda izledi i politikalarla birlikte özellikle kömür, çelik ve elektrik endüstrilerinde oligopolistik e ilimler artmı tır. Mali açıdan güçlü olan endüstriyel giri imler rakip giri imleri teslim alma çabası içine girmi veya endüstriyel giri imler arasında birle meler ve evlilikler ortaya çıkmı tır. (Tilly, 1998: 16; Guinnane, 2002: 78; Fremdling ve Tilly, 1976: 418) Hilferding'e göre, özellikle a ır endüstride faaliyet gösteren endüstriyel giri imlerin gereksinim duydukları sabit sermayeyi çok i levli (evrensel) bankalardan temin etmesi ve 1890 yılından itibaren banka yöneticileri ile güçlü kartel liderlerinin i birli i içinde olması özel irketler ve bankalar arasındaki ba ımlılı ı daha da arttırmı tır. (Aktaran: Sönmez, 2005: 49; Aktaran: Trebilcock, 1981: 97) Örne in, 1910'da Almanya'da Gelsenkirchen Rhenish-Westphalian kartelinin kurulmasında Deutsch Bank ve Dresdner Bank önemli rol oynamı , böylece madencilik ve metalurji endüstrileri bu bankalar tarafından sürekli denetlenmi tir. (Trebilcock, 1981: 97) Dolayısıyla daha öncede bahsedildi i gibi, çok i levli (evrensel) bankalar a ır endüstride oligopolistik kurulu ların ortaya çıkmasını desteklemi , Almanya'da banka sermayesinin yo unla ması sınai sermayenin yo unla masına neden olmu tur.

Trebilcock'a göre, Almanya'da çok i levli (evrensel) bankalar sadece sınai sermayenin yo unla masına neden olmamı aynı zamanda endüstriyel giri imler arasında "kümeleme" ye yol açmı tır. Bu çerçevede Trebilcock çok i levli (evrensel) bankaları "hücreler" ve endüstriyel giri imleri de sürekli de i en "uydular" olarak tanımlamı tır. (1981: 100)

Almanya’da ilk kartel 1869 yılında olu turulmu , 1896 yılında ülkedeki kartellerin sayısı 250, 1905 yılında 385, 1914 yılında ise 600 olarak gerçekte mi tir. Örne in, 1909 yılında Almanya’da toplam kömür üretimi 89.2 milyon ton iken, toplam üretimin 85 milyon tonu Rhine-Westphalian Coal Syndicate tarafından yapılmı tır. Aynı dönemde çelik tröstünün, ülke üretimi içindeki payı %43-%44’e, elektrik tröstünün payı ise %40’a yükselmi tir. Dolayısıyla Almanya’da karteller ve tröstler faaliyette buldukları endüstriyel alanlardaki üretimin büyük bölümünü denetleme olana ına sahip olmu lardır. (Sönmez, 2005: 39) Özellikle çelik tröstünün izledi i fiyat politikasının Alman ekonomisinin geli mesi üzerindeki olumlu etkisini inkâr etmek mümkün de ildir. (Tosdal, 1917: 303) Örne in, Almanya’da çelik tröstü çeli i dı piyasada hem yurtiçi fiyattan hem de dünya fiyatından daha dü ük bir fiyata satmı , çelik tröstünün yaptı ı bu dumping uygulaması ile birlikte ülkenin dünya çelik ihracatındaki payı artmı tır. (Tosdal, 1917: 286) Ayrıca çelik tröstünün izledi i fiyat sabitleme politikasıyla ülkede çeli in fiyatında meydana gelen dalgalanmalar daha küçük olmaya ba lamı tır. Öte yandan çelik tröstü yurtiçinde ılımlı fiyat politikası izlemi tir. (Tosdal, 1917: 284-303) Bununla birlikte, sınai sermayenin yo unla ması ve endüstriyel giri imlerin güçlenmesi 20. yüzyılın ba ndan itibaren bankalar ile endüstriyel giri imler arasındaki ba ların zayıflamasına neden olmu , bankaların endüstriyel giri imleri etkileme gücü azalmı tır. (Gerschenkron, 1962: 21; Neuberger, 1977: 191; Feldenkirchen, 1991: 133)

Öte yandan bankalar tarafından ödünç verilen yatırım fonlarının etkin yatırımlarda kullanılması zorunlulu u, endüstrilerde kullanılan teknolojilerin hızla geli mesini sa lamı tır. (Burhop, 2006: 40) Ayrıca Almanya’da çok i levli (evrensel) bankaların geli imi uluslararası sermaye akımını da hızlandırmı tır. (Tilly, 1998: 14)

Rusya’ya göre daha erken endüstrile en, ancak geç endüstrile en ülkeler içinde yer alan Almanya’da endüstrile me sürecinde en önemli rol oynayan kurumlar çok i levli (evrensel) bankalar olmu tur. (Gerschenkron, 1962: 14) Almanya’da iktisadi yapının köklü bir dönü ümle tarıma dayalı geleneksel yapıdan endüstriye dayalı modern bir yapıya kavu ma çabalarının finansman ihtiyaçları büyük ölçüde çok i levli (evrensel) bankalar tarafından kar ılanmı , bankalar ve mali kesim iktisadi geli menin ayrılmaz parçaları haline gelmi tir. (Holborn, 1969: 382; Bruck, 1938: 81; Fremdling ve Tilly, 1976: 417; Tilly, 1992: 97; Stolper vd., 1967: 26; Kocka, 1978: 538-539; Chandler, 1990: 417-419; Bowen, 1950: 78) Yine Trebilcock’a göre, 1914 yılında çok i levli (evrensel) bankaların

Alman ekonomisi içindeki payı diğer ülkelerle mukayese edildiğinde en yüksek seviyede gerçekleşmektedir. Özellikle 1901 yılında yaşanan ekonomik durgunluk döneminde artan kredi talebi çok gelişmiş (evrensel) bankalar tarafından karşılanmıştır, böylece ekonomik durgunluğun derinleşmesi engellenmiştir. (Trebilcock, 1981: 100)

Gerschenkron'a göre, bankaların ülkelerdeki endüstriyle mededde oynadığı rolü gösteren ölçütlerden biri, tüm bankaların mevduatlarının gayrisafi milli hâsılaya oranıdır. Ona göre, ülkelerde endüstriyel menin başlangıcında bankaların mevduatlarının gayrisafi milli hâsılaya oranında meydana gelen büyüme ya da endüstriyel sıçramadan sonra bu oranın görece yüksekliği bankaların endüstriye mededde rolünü gösteren göstergelerden biridir. Gelişmiş ülkeler ve çok gelişmiş ülkelerde bu oran daha yavaş bir hızla artarken, daha az gelişmiş ülkelerde bankaların mevduatlarının gayrisafi milli hâsılaya oranında meydana gelen büyüme oldukça yüksektir. (Gerschenkron, 1962: 14; Aktaran: Tilly, 1998: 10) Good bu görüşe karşı çıkmış, daha az gelişmiş ülkelerde tüm bankaların mevduatlarının gayrisafi milli hâsılaya oranında meydana gelen büyümenin düşük düzeyde kaldığını savunmuştur. (1973: 847-850) Dolayısıyla Gerschenkron'un tezinde belirttiği görüşün aksine, bu oranda ani ve büyük sıçramalar yaşanmayacak, bankacılık sisteminin gelişimi yavaş adımlarla ilerleyecektir. Ancak Tablo 2.61'de görüldüğü gibi, Almanya'da endüstriyel sıçramanın yaşandığı yıllarda bankaların toplam mevduatlarının gayrisafi milli hâsılaya oranında meydana gelen büyüme oranı, endüstri devrimini gerçekleştiren diğer ülkelerle karşılaştırıldığında daha yüksekti. 1860-1880 ve 1880-1900 dönemleri arasında Almanya'da banka mevduatları üç kat artmış, Tablo 2.95'de görüldüğü gibi endüstriyel menin başlangıcında banka mevduatlarının gayrisafi milli hâsılaya oranı 0.05 iken endüstriyel sıçramadan 20 yıl sonra bu oran 0.16 olarak gerçekleşmiştir. (Fohlin, 2007: 69)

Tablo 2.61: Almanya ve Endüstrile mi Ülkelerde Çok levli (Evrensel) Bankaların Rolü

<i>Ülke</i>	<i>Endüstriyel Sıçrama</i>	<i>Endüstrile menin Ba langıcında Banka Mevduatları/ GSMH</i>	<i>Endüstriyel Sıçramadan 20 Yıl Sonra Banka Mevduatları/ GSMH</i>	<i>Banka Mevduatları/ GSMH Yıllık Büyüme Oranı</i>
<i>ngiltere</i>	1783	0.18	0.30	0.024
<i>Belçika</i>	1833	0.06	0.16	0.048
<i>Fransa</i>	1829	0.06	0.09	0.020
<i>Almanya</i>	1850	0.05	0.16	0.063
<i>talya</i>	1896	0.22	0.35	0.025
<i>Rusya</i>	1884	0.18	0.23	0.013

Kaynak: Tilly (1998: 10)

Yine Tablo 2.62’de görüldü ü gibi, Almanya’da çok i levli (evrensel) bankalar olarak kabul edilen Kreditbanken ve özel bankaların toplam varlıklar içindeki payı 1860’da %44.5, 1870’de %28.5, 1900’de %25.8 ve 1913’de %28.6 olarak gerçekleşti. Bu rakamlar diğer finansal kurumların payı ile karşılaştırıldığında, Almanya’da çok i levli (evrensel) bankaların kredi yaratma politikalarının endüstrile me sürecinde önemli rol oynadığı söylenebilir.

Tablo 2.62: Almanya’da Çok i levli Finansal Kurumların Toplam Varlıklar içindeki Payı (%)

	<i>1860</i>	<i>1880</i>	<i>1900</i>	<i>1913</i>
<i>Merkez Bankası ve Emisyon Bankaları</i>	22.4	11.6	6.3	4.4
<i>Kreditbanken</i>	9.2	10.0	17.2	24.2
<i>Özel Bankacılık</i>	35.3	18.5	8.6	5.5
<i>Tasarruf Bankası</i>	12.0	20.6	23.3	24.8
<i>Kredi Birlikleri</i>	0.2	4.4	4.1	6.8
<i>Emlak Bankaları</i>	16.9	26.7	28.5	22.8
<i>Sigorta irketleri</i>	1.6	5.9	8.0	8.5
<i>Sosyal Sigorta Kurumları</i>	-	-	2.1	2.7
<i>Di er</i>	2.4	2.3	1.7	0.3
<i>Toplam</i>	100.0	100.0	99.8	100.0

Kaynak: Edwards ve Ogilvie (1996: 431)

Almanya’da endüstride faaliyet gösteren anonim irketlerin sermaye payının büyüklü ü de çok i levli (evrensel) bankalar ile endüstriyel giri imler arasındaki ili kilerin 1880’li yıllardan itibaren güçlendi ini göstermektedir. Almanya’da çok i levli (evrensel) bankalar özellikle a ır endüstride faaliyet gösteren anonim irketlere ait menkul kıymetlerin ihracında önemli rol üstlenmi , bu irketlerin sermaye stoku hızla artmı tır. 1913 yılında Almanya’da 5.486 adet anonim irket yer alırken, Tablo 2.63’de görüldü ü gibi bu irketlerin toplam sermaye stoku içindeki payı 1860 yılında %7.61 iken 1910 yılında %19.74’e yükselmi tir. (Edwards ve Ogilvie, 1996: 435)

Tablo 2.63: Endüstride Faaliyet Gösteren Anonim İirketlerin Net Sermayelerinin Toplam Sermaye Stoku indeki Payı (%)

Yıllar	%
1860	7.61
1870	7.77
1880	9.46
1890	14.92
1900	16.19
1910	19.74
1913	17.77

Kaynak: Edwards ve Ogilvie (1996: 436)

Tüm bu söylenenlere kar ılık, bazı ara tırmacılar Almanya'nın 1850'li yıllarda ya ad ı endüstrile me sürecinde bankaların çok az bir öneme sahip oldu unu öne sürmü tür. (Guinnane, 2002: 74-88; Neuberger, 1977: 207; Neuberger ve Stokes, 1974: 711; Fohlin, 1999: 139-140; Burhop, 2006: 41, W. Lee, 1991: 13) Neuberger, Stokes, Eistert ve Ringel Almanya'da bankaların finansal kaynakları belirli endüstrilere yönlendirmesinin, ülkenin endüstrile mesi üzerinde olumsuz etkiler yaratt ını savunmu tur. (Neuberger ve Stokes, 1978: 483; Aktaran: W. Lee, 1991: 13)

Sonuç olarak; Rusya ve Japonya'ya göre daha erken endüstrile en, ancak geç endüstrile en ülkeler içinde yer alan Almanya'da endüstriyel geli imi te vik eden en önemli kurumlar, özel sektörü te vik etmeyi ba aran çok i levli (evrensel) bankalar olmu tur. Almanya'da bankaların kredi yaratma politikalarında endüstrinin geli mesinin uzun dönem gereksinimleri a ır basmı tur. Ülkede çok i levli (evrensel) bankaların kurulması ile birlikte yerli kredi görel i ucuz hale gelmi , hızlı endüstrile me için gerekli kaynak bankalardan sa lanmı tur. (Gerschenkron, 1962: 14)

“ İngiltere görel i dü ük sermaye gerektiren küçük ölçekli giri imlerle endüstrile meye ba lamı tur. Endüstriler için gerekli olan sermaye ihtiyacı genellikle giri imcilerin kendi tasarrufundan sa lanmı , büyüme karlarının yeniden yatırıma aktarılmasıyla olu mu tur. Ancak geli en teknoloji ve karma ık hale gelen piyasalar fabrikaların optimum ölçe inin büyümesine, endüstrile me için gerekli sermayenin artmasına neden olmu tur. Daha az geri kalmı Almanya daha az potansiyel giri imciye ve çok az likit sermayeye sahip oldu undan bu ülkede bankacılık sistemi hem sermayenin hem de giri imcili in temel kayna ı haline

gelmi tir. Almanya'dan daha geri olan Rusya'da ise endüstriye me için gerekli sermayenin temin edilmesinde, giri imcilik ve bankacılık sistemi yeterli olmadı ı için 1880'lerin sonunda ve 1890'larda büyük ölçekli sermaye yo un giri imlerin kurulmasında ve 1900'lü yıllarda bankacılık sisteminin olu turulmasında devlet önemli rol oynamı tır" (Gerschenkron, 1962: 353-355).

Ayrıca Almanya'da çok i levli (evrensel) bankalar sadece endüstriye mali destek sa lamakla kalmamı , aynı zamanda tarımsal kesime yapılan yatırımların finansmanında da önemli rol oynamı tır. Örne in, Raiffeisen kredi kurumları tarımsal kesimin geli mesinde önemli rol oynamı tır. (Trebilcock, 1981: 99-101)

2.4 JAPONYA'DA 1868 SONRASI ENDÜSTRİLEME VE DEVLET POLİTİKALARI

2.4.1 1868-1912 DÖNEMİNDE JAPONYA'NIN ENDÜSTRİ VE SOSYO- EKONOMİK YAPISINA GENEL BAKIŞ

Japonya'nın siyasi ve ekonomik bir dünya gücü olarak ortaya çıkması, modern tarihin en önemli öykülerinden biri olmuştur. 1868-1912 yılları arasında siyasi, ekonomik ve toplumsal kurumlarını modernleştiren Japonya, 20. yüzyılın başlarında bir dünya gücü olmayı başarmıştır. Bu bağlamda Japonya, *“Sindirella tarzı bir öyküyle modern bir devlet olmuştur. Japonya'yı modernleştirmeye çalışan genç reformcular, yenilenmenin ilk yıllarında yaşadıkları süreçte, amaçlarının gerçekleştirildiğini görmüşlerdir”* (Meyer, 2014: 142).

Erken endüstrile en güçlü ülkeleri yakalamak için hem askeri hem de endüstriyel gücünü geliştirmeyi amaçlayan Japonya, endüstriyel sıçramasını devlet güdümünde bir kapitalizmin oluşturulması yoluyla gerçekleştirmiştir. Böylece Japonya gelişen endüstriyel ve şehirleşmiş bir topluma dönüşmüş, geniş kapsamlı bir eğitim sistemine, yüksek okuma yazma oranına ve parasallaşmış bir ülke ekonomisine sahip olmuştur. (Meyer, 2014: 142)

Modern dönemin büyük bölümünde bir tarım ülkesi olan Japonya'da da, geç endüstrile en gelişmiş ülkelerde olduğu gibi, ekonomik gelişimin hızını tarımsal kesim belirlemiştir. Japonya 1603 yılında başlayan Tokugawa* rejimi altında iki yüz elli yıldan fazla dünyaya kapalı ve feodal** yapının hakim olduğu bir dönem yaşamıştır. Tokugawa

*“Japonya'da yüzyıllarca süre gelen yönetim sistemi oldu: Kyoto'da saltanat süren imparator ve normalde başkent dışında bulunan askeri yönetim. Bu askeri yöneticilerin çoğu imparator tarafından onursal ünvanı verildi. Bu ünvan çoğunlukla askeri hanedanlar yaratılarak, babadan oğula geçti. Onursal ünvan, Bakufu denilen bir askeri yönetime nezaret ediyordu ancak bölgesel gücün ciddi anlamda yerel derebeylerine dağılımı söz konusuydu. Bakufu'nun ülke üzerindeki egemenliği kesinlikle tartışılmazdı, ancak yönetimin de illerdeki derebeylerinin hırslarını kontrol altında tutabilme kabiliyetine ve karlılık ileri kilerine bağlıydı. 16. yüzyıl sonlarına gelmeden yerel diktatörler olan Oda Nobun ve Toyotomi Hideyo zamanında ülke tek askeri egemenlik altında birleşti ve bu ancak bir dizi başarı askeri ittifakın tesisi ile sağlandı. Hideyo'nun 1598'de ölümünü izleyen askeri düzenlemede iktidar Kantō bölgesinin efendisi Tokugawa Iyeyasu'ya geçti.(...) 1603 yılında Tokugawa kendini onursal ilan etmişti. 250 yılı aşkın süre onursal ünvanı Tokugawa ailesinin erkekleri arasında el değiştirdi” (Hunter, 2002: 19).

** “Tokugawa iktidar üzerindeki nüfuzunu, beylikleri (han) ülkenin geri kalan topraklarını oluşturulan yüzyıllarca derebeyi (daimyo), onların refakatindeki Samuray (savaşçı) sınıfı ve bu topraklarda yaşayan halk üzerinde fiziksel, politik ve ekonomik denetimi içeren bir yapıyla güçlendirdi. Yönetim sistemine çoğunlukla Bakufuhan (bakufu-han) sistemi adı verilmiş ve Batılı ve Japon birçok tarihçi, sistemi tanımlamak için 'feodalizm' terimini kullanmıştır” (Hunter, 2002: 19).

döneminde (1603-1867) Japonya’da ekonominin temelini endüstriyel yapıdan çok geçimlik tarım üretimi ve büyük ölçüde kendi kendine yeterli malikaneler oluşturmaktaydı. (Rosovsky, 1961: 80; Smith, 1955: 73) Ülkenin modernleşmesine paralel olarak tarımdaki ilk gelişmeler Tokugawa dönemine rastlamaktadır. Bu dönemde tarımsal topraklarda kullanılan teknolojinin gelişmesi tarımsal verimliliğin artmasını sağlamıştır. (Beasley, 1960: 255; Allen, 1965: 875) 1850’li yıllarda Japonya’da köylülerin yaşam standartları, Batı Avrupa ülkeleri ile karşılaştırıldığında çok yüksek düzeyde gerçekleşmiştir. (Hanley, 1983: 183)

Tokugawa döneminde tarım ekonominin temelini olmasına rağmen, imalat endüstrisinde ve ticaretle de önemli gelişmeler meydana gelmiştir. Bu dönemde zanaatkarların çoğu kendi atölyelerinde imal ettikleri ürünleri satarak bağımsız olarak çalışırken, 1850’li yıllardan itibaren endüstriyel faaliyetlerin geleneksel işleri yöntemleri de içermiştir. Tüccarlar zanaatkarlara ödünç sermaye sağlamış; araç, gereç ve hammadde açısından zanaatkarları desteklemiştir. (Hunter, 2002: 155) Dolayısıyla bu dönemde mamul mal üretiminde makineleşme düzeyi düşük kalmasına rağmen, kentlerde ve kırsal kesimde ücretli emek ve iş bölümünün ortaya çıkmasına yönelik bir hareket görülmüştür. (Hunter, 2002: 156) Hauser’e göre, Tokugawa döneminde gelişen ev tipi endüstri üretimi modern ekonomik büyüme sürecine geçişin hızlanmasını sağlamıştır. (Aktaran: Macpherson, 1995: 22) Dolayısıyla Japon ekonomisinde kapitalist üretim ilişkilerinin yaygınlaşması Tokugawa döneminde başlamıştır. (Smith, 1955: 12)

Japonya’da endüstrileşme alanındaki ilk gelişmeler Tokugawa döneminin sonunda, 1850’li yıllarda ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Japonya’nın endüstriye önem vermesinin en önemli nedeni, ülkenin askeri gücüne verdiği önemdir. Bu amaçla 1853-1868 yılları arasında daimyo denilen büyük senyörler askeri gereksinimleri karşılamak amacıyla birçok endüstri kuruluşunun temellerini atmış ve bunları bizzat kendileri işletmişlerdir. (Allen, 1965: 875) Örneğin, buhar gücüyle çalışan bir imalat kompleksi ve Japonya’nın ilk buhar gücü kullanan iplik teneke fabrikası daimyolar tarafından kurulmuştur. (Hunter, 2002: 157) Dolayısıyla Japonya’da Tokugawa döneminin sonunda hem tarımda hem endüstride önemli gelişmeler ortaya çıkmıştır. (Yasuba, 1986: 220)

Öte yandan 1854 yılında A.B.D’nin askeri tehdidi ve savaşların dayatmasıyla Japonya, A.B.D ve Batı Avrupa ülkeleriyle diplomatik ve ticari ilişkiler kurmak zorunda

kalmı tır. A ır baskı nedeniyle artık dı a kapalı politikasını sürdüremeyen Japonya, 1854 yılında A.B.D ile Kanagawa anlaşmasını imzalamı tır. 1858 yılında İngiltere ve Fransa ile de benzer uluslararası anlaşmalar yapılmı , böylece Japonya'nın dı dünyaya kapalı olduğu dönem (1639-1854) sona ermi tir. Ancak bu eşitsiz anlaşmalar Japonya'da ülkeyi dı a açılmaya zorlayan bir etkinin azalmasına neden olmu tur. 1858 yılından itibaren imparatoru destekleyen yabancı kar tı gruplar ile toğunları destekleyenler arasında bir mücadele ortaya çıkmı tır. Bu mücadelenin sonunda Tokugawa rejimi ve bu rejimin dayandı ı toğun ve samuraylar temelli askeri sınıf hâkimiyetini kaybetmi , 3 Ocak 1868'de imparatora gücünün geri verildi ini gösteren ferman yayımlanmı tır. Böylece Japonya'da 1912 yılına kadar sürecek imparator Mutsuhito dönemi başlamı tır. Mutsuhito saltanat ismi olarak Meiji "*aydınlanmı ki i*" ismini almı tır. (Meyer, 2014: 136)

Japonya'nın dı a kapalı politikasından vazgeçerek dı dünyaya ve dı dünyanın sundu u modern bilimsel olanaklara tam anlamıyla açıldı ı dönem, 1868 yılında başlayan Meiji Restorasyon dönemi olmu tur. Meiji döneminde (1868-1912) ortaya çıkan gelişmeler, temelde ülkenin modernleşmesini amaçlamakta ve bu çerçevede devletin hukuki, idari, ekonomik ve askeri yapısının sağlamlaştırılmasına yöneliktir. (Macpherson, 1995: 23-29) Dolayısıyla bu dönemde tarım, endüstri, eğitim ve askeri alanlarda köklü değişimler yaşanmı , Japonya ilk kez Batı çizgilerinde endüstriyel gelişmeye yönelik kapsamlı bir plan uygulamayı deneyecek güçlü bir merkezi yönetime kavmu tur. (Baba ve Tatemoto, 1968: 162)

Japonya'da çarşanın ilk kez siyasi bir karar olarak ortaya çıkması, Meiji döneminde feodal kurumların tasfiye edilmesi ile başlamı tır. (Esenbel, 2012: 162; Pierson, 1998: 59) Serflerin özgür bırakılarak feodalizmin ortadan kaldırılması, Japonya'da endüstriyel kapitalizme geçişinde etkili olmu tur. Böylece Japonya'nın siyasi ve sosyo-ekonomik yapısında eş zamanlı değişimler yaşanmı tır.

1868-1880 yılları arasında Japonya tarımsal temellere dayanan bir ekonomik yapı sergilemeye devam etmi tir. Bu dönemde toplam nüfusun yaklaşık %80'i kırsal kesimde yaşarken, milli hasılanın %65'i tarımsal ürünlerden oluşmaktaydı. (Ohkawa ve Rosovsky, 1965: 53-54) Öte yandan bu dönemde endüstri yapısı içinde ağır endüstri mallarının payı düşük kalmı , çay, kumaş, pamuklu ve ipekli dokuma gibi tüketim mallarının önemi

artmı tır. Ayrıca bu dönemde endüstriyel girişimlerin büyüklüğü de genelde küçük ölçekli bir yapıda kalmı tır. (Ohkawa ve Rosovsky, 1965: 54; Shionoya, 1968: 76)

1880'li yıllarda Japonya'da endüstriyel üretim hacmi artmasına rağmen ülkenin milli hasılası içinde tarımsal ürünlerin payının görece düşük kalması devam etmiştir. 1886-1889 yılları arasında endüstriyel üretim hacmi %50 artmıştır. (N. Nakamura, 2000: 194; Rosovsky, 1961: 80; Smith, 1955: 73) Yine 1886 yılında fabrikalarda istihdam edilen işçilerin sayısı 113.000 iken, 1890 yılında 347.000 kişiye yükselmiştir. (Tsuru, 1941: 187) Buna rağmen Japonya'da bu dönemde ihracat daha çok tarım malları ağırlıklı iken ithalat ise endüstri malları ağırlıklı olmuştur. (N. Nakamura, 2000: 194; Rosovsky, 1975: 166; Smith, 1955: 73)

Öte yandan 1870-1880 yılları arasında endüstriyel gelişim devlet girişimlerine dayanırken, 1880'li yılların başında devlete ait model işletmeler ve devletin mülkiyetindeki madenler satılması, endüstriyel ve ticari alanda monopolistik ve oligopolistik yapı ortaya çıkmıştır. Böylece Japonya'da "zaibatsu" (kartel) adı verilen büyük ekonomik işletmeler kurulmuştur. (Hunter, 2002: 163; Meyer, 2014: 159) Ülkede endüstrileme sürecinde devlet ve özel sektörün birlikte yer alması, Batı modern tarzda mal üreten firmalarla geleneksel biçimde üretim yapan birimlerin birlikte çalışmasına neden olmuştur. Dolayısıyla emek yoğun üretim teknolojisi kullanan küçük ölçekli endüstriyel girişimler ile modern teknoloji kullanan büyük ölçekli endüstriyel girişimler Japonya'da ikili bir yapının ortaya çıkmasına yol açmıştır. (Macpherson, 1995: 11; Kemp, 1989: 23)

Japonya'da özellikle 1894 yılında başlayan endüstrileme süreci 1907-1913 döneminde doruk noktasına ulaşmıştır. (Macpherson, 1995: 2; Ohkawa ve Rosovsky, 1965: 68) Nitekim Japonya'da 1887-1902 döneminde yıllık endüstriyel büyüme oranı %5.5 iken, 1907-1913 döneminde bu oran %8.5'e yükselmiştir. (Gerschenkron, 1962: 78) Japonya'nın yıllık endüstriyel büyüme oranları İngiltere, Fransa gibi erken endüstrilemiş ülkelerle mukayese edildiğinde gözle görülür büyüme farkı çıkmaktadır. Ayrıca bu dönemde net yatırımın milli hasıla içindeki payı %13 olmuştur. (Rosovsky, 1975: 166; Macpherson, 1995: 45) Öte yandan Japonya'nın endüstriyel sıçramasının gerçekleşmesinde, ülkede iktisadi alanda modern endüstrinin kurulmasının yanı sıra siyasi ve sosyal dönüşümlerin yaşanması da etkili olmuştur. Dolayısıyla daha önce de belirtildiği gibi, Japonya'da endüstrileme sürecinde tamamlayıcı faktörler, kurumsal değişimlerle

e zamanlı ortaya çıkmıştır. Bu süreçte yapılan tüm kurumsal değişiklikler ile bu değişiklikleri tamamlayan endüstrilemenin vazgeçilmez unsurları tüm endüstriler için uyum içinde gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. (Allen, 1965: 877)

Bu çerçevede Japonya'da sosyo-ekonomik açıdan meydana gelen değişimlere genel açıdan bakıldığında, ülkenin ekonomik göstergeleri ekonomik büyüme eğilimini açıkça yansıtır niteliktedir. 19. yüzyılın ikinci yarısında Japonya'da nüfus artışı oranı görece düşük gerçekleşmiştir, 1872 yılında toplam nüfus 34.8 milyon kişi iken, 1908 yılında 47.965 milyon kişiye yükselmiştir. Öte yandan endüstriyel ve ticari açıdan çağdaşlaşmanın en önemli göstergelerinden biri olan şehirleşme oranı ise 1890'lı yıllardan itibaren görece yavaş bir hızla artmıştır. Tablo 2.64'de görüldüğü gibi, 1908 yılında nüfusun %17.2'si kentlerde yaşamaktaydı. Japonya'da büyüyen kentli nüfus oranı nüfusun tarımdan ayrılıp, ticari ve endüstriyel faaliyetlere yöneldiğinin kanıtıdır. (Ohkawa ve Rosovsky, 1965: 53-54)

Tablo 2.64: Japonya'da Toplam Nüfus, Kentsel ve Kırsal Kesim Nüfusu, 1872-1908

<i>Yıllar</i>	<i>Toplam Nüfus (000)</i>	<i>Kırsal Nüfus (%)</i>	<i>Kent nüfusu (%)</i>
<i>1872</i>	34.8	-	-
<i>1890</i>	39.029	90.0	10.0
<i>1898</i>	43.275	87.6	12.4
<i>1908</i>	47.965	82.8	17.2

Kaynak: Koichi (1963: 91); Ohkawa ve Rosovsky (1965: 53-54)

Ekonomik büyümenin en önemli göstergelerinden biridir. Şehirleşme oranında ve kişi başına düşen üretimde birbirine korelasyon olarak meydana gelen hızlı büyüme oranlarıdır. Tablo 2.65'de görüldüğü gibi, Japonya'da 1885-1898 yılları arasında kişi başına düşen gayrisafi milli hasıla artmıştır.

Tablo 2.65: Japonya’da Nüfus ve Gayrisafi Milli Hasıla, 1879-1906

<i>Yıllar</i>	<i>Toplam Nüfus (1.000 ki i)</i>	<i>Yıllık Nüfus Artı Hızı (%)</i>	<i>Gayrisafi Milli Hasıla (milyon Yen)</i>	<i>Gayrisafi Milli Hasıla Büyüme Hızı (%)</i>	<i>Ki i Ba ına Dü en Gayrisafi Milli Hasıla (Yen)</i>	<i>Ki i Ba ına Dü en Gayrisafi Milli Hasıla Artı Hızı (%)</i>
<i>1879</i>	36,603	-	2,318	-	63.3	-
<i>1885</i>	38,484	0.8	2,487	1.2	64.6	0.3
<i>1886</i>	38,663	-	2,979	-	77.1	-
<i>1898</i>	43,275	0.9	4,971	4.1	114.9	3.1
<i>1899</i>	43,736	-	4,626	-	105.8	-
<i>1905</i>	46,934	1.2	4,616	0	98.4	-1.2
<i>1906</i>	47,322	-	5,244	-	110.8	-

Kaynak: Ohkawa ve Rosovsky (1965: 89)

Japonya’da endüstrile menin ba langıcında ortaya çıkan endüstriyel yapı, geç endüstrile en di er ülkelerden oldukça farklı özellikler göstermi tir. Gerschenkron’un Geç Endüstrile en Ülkeler Tezi’nde savundu unun tersine, Japonya’da endüstrile menin ba langıcında özellikle tüketim malları endüstrilerinde kapitalist bir geli menin ortaya çıktığı görülmektedir. (Macpherson, 1995: 23-29; Patrick, 1967: 242; Goldsmith, 1998: 127) Ülkede 1868-1880 yılları arasında toplam endüstriyel üretimin %70’ini tüketim malları endüstrisi olu turmaktaydı. (Ohkawa ve Rosovsky, 1965: 54; Shionoya, 1968: 76; Tsuru, 1941: 179) Yine 1878’de tüketim malları endüstrisinin milli hasıla içindeki payı %81.3 iken, 1895’de bu oran %80.9 olarak gerçekte mi tir. (Macpherson, 1995: 23-29) Japonya’da endüstriyel geli imin hızlandı ı yıllarda ise a ır endüstri üretiminin milli hasıla içindeki payı giderek arttı , ancak buna ra men bu oran görece düşük kalmı tır. 1878’de a ır endüstri üretiminin milli hasıla içindeki payı %18.7 iken, 1895’de bu oran %19.1 olarak gerçekte mi tir. (Rosovsky, 1961: 99) Dolayısıyla Japonya’da endüstrile me sürecinde a ır endüstrinin hafif endüstriye oranı görece düşük kalmı , geç endüstrile en

ülkeler içinde yer alan Japonya'nın endüstrilemesi bu anlamda farklı bir nitelik kazanmıştır. (Rosovsky, 1961: 102)

Meiji döneminde Japonya'nın mümkün olduğu kadar kendi kendine yetebilen ve ihracatın ithalatı karşılayabildiği bir ülke konumuna getirilmesi sağlanmaya çalışılmıştır. (Patrick, 1965: 205) Bu nedenle Meiji hükümeti bir yandan ithal ikameci politikalar izlerken, diğer yandan ihracata yönelik üretimin yapıldığı endüstrileri doğrudan desteklemiştir. (Fletcher, 1996: 53; Smith, 1955: 48; N. Nakamura, 2000: 189) Bu çerçevede Japonya'nın endüstri yapısı içinde özellikle tekstil endüstrisinin önemi artmış, bu endüstride meydana gelen gelişmeler ülkenin dünya ekonomisine entegrasyonunu hızlandırmıştır. (Rosovsky, 1961: 101; Goldsmith, 1998: 124)

1880'lerden itibaren Japonya'da tekstil endüstrisi hızlı bir gelişme göstermiştir. (Tsuru, 1941: 178) 1881-1904 döneminde tekstil endüstrisi yıllık büyüme oranı %8.7 olarak gerçekleşmiştir. (Shionoya, 1968: 74) 1890 yılında tekstil endüstrisinden elde edilen toplam katma değer 10.7 milyon yen iken, 1895 yılında 28.9 milyon yene ulaşmıştır. (Patrick, 1965: 205) Yine Japonya'da 1891'de toplam fabrika işçilerinin %65.6'sı tekstil endüstrisinde istihdam edilirken, 1899'da bu oran %62.8 olarak gerçekleşmiştir. Ayrıca 1891 yılında endüstriye yapılan sermaye yatırımı içinde tekstil endüstrisinin payı %55.6 olmuştur. (Miyamoto vd., 1965: 558) 1899 yılında imalat endüstrisinde kurulan fabrikaların %56.8'i tekstil endüstrisinde faaliyet gösterirken, bu endüstri dalında özellikle makineleşme oranı giderek artmıştır. Örneğin, 1899 yılında Japonya'da su gücü ve sabit buharlı makine gücünden yararlanan fabrikaların %69'u tekstil endüstrisinde faaliyet göstermekteydi. (Smith, 1955: 54) Dolayısıyla 20. yüzyılın başında Japonya'da tekstil endüstrisi yurtiçi talebi karşılayacak kadar gelişmiş, 1874-1883 döneminde tekstil endüstrisine ait mal ithalatının toplam ithalat içindeki payı %54 iken, 1902-1911 döneminde bu oran %9.6'ya gerilemiştir. (Macpherson, 1995: 39) Japonya'da yerli tekstil endüstrisinin gelişmesi sonucu 1902-1911 döneminde azalan ithalat, ödemeler bilançosunun iyileşmesini sağlamıştır.

Japonya'da 1880'li ve 1890'lı yıllar boyunca tekstil sektörü en hızlı gelişen endüstri dalı olmuş, özellikle pamuklu ve ipekli dokumacılık endüstrilerinin gelişmesi tekstil endüstrisinin büyümesinde önemli rol oynamıştır. (Patrick, 1965: 205)

Japonya’da 1880’li yıllardan itibaren hızla geli en pamuklu dokumacılık endüstrisi ülkenin endüstriyel sıçramasında önemli rol oynamı tır. (Miyamoto vd., 1965: 549) 1886-1890 yılları arasında pamuklu dokumacılık endüstrisinde faaliyet gösteren fabrikaların sayısı artmı , 19 adet pamuklu dokuma fabrikası kurulmu tur. (N. Nakamura, 2000: 197) Öte yandan bu endüstride faaliyet gösteren fabrikalarda i kapasitesi de sürekli artmı tır. Örne in, 1886-1887 döneminde pamuklu dokuma endüstrisinde i kapasitesi üç kat, 1887-1888 döneminde ise yakla ık on kat büyümü tür. (Tsuru, 1941: 185) Yine 1890’lı yıllarda Japonya’da pamuk ipli i ve pamuklu bez üretimi %600 artmı tır. (Fletcher, 1996: 72) Ayrıca 19. yüzyıl boyunca makinele menin en yo un olarak gerçekle ti i pamuklu dokuma sektöründe kullanılan iplik e irme makinelerinin tutarı 1887’de 125.000 yen iken, 1888’de 1.110.000 yene yükselmi tir. (Fletcher, 1996: 51; Rosovsky, 1961: 99)

Öte yandan, pamuklu iplik e irme fabrikalarında ortaya çıkan artı , bu alandaki üretim ve ithalat yapısını da de i tirmi tir. 1880’li yıllarda pamuklu bez ve pamuk ipli i ithalatı toplam ithalatın üçte birini olu tururken, 1890 yılında pamuk ipli i ihracatı 12.400 pound olarak gerçekle mi tir. (Tsuru, 1941: 186) 1894 yılında pamuk ipli i ihracatı üzerine konulan ihracat vergisinin kaldırılması ile birlikte 1897 yılında pamuk ipli i ihracatı ilk kez iplik ithalatını a mı tır. (Fletcher, 1996: 67; Allen, 1965: 878; Howe, 1996: 158) Japonya, 1913 yılında dünya pamuk ipli i ihracatının %25’ini kar ılar duruma gelmi tir. (Hunter, 2002: 169; Hane, 1998: 142; Fletcher, 1996: 49)

Japonya’da pamuklu dokumacılık endüstrisinin yanı sıra ipek endüstrisi de Meiji döneminde hızla geli mi tir. Özellikle modern teknoloji kullanımı ve artan uluslararası talep, ipekli dokumacılık endüstrisinin geli mesinde önemli rol oynamı tır. 1868-1913 yılları arasında ham ipek üretimi hızla artmı tır. (Allen, 1965: 876-878) 1868 yılında ham ipek üretimi 2.3 milyon pound iken, 1893 yılında 10.2 milyon pound ve 1913 yılında 27.9 milyon pound olarak gerçekle mi tir. Öte yandan 1866-1890 yılları arasında ipekli dokuma endüstrisi üretimi %124 artmı tır. (Tsuru, 1941: 184) Yine 1868-1912 yılları arasında Japonya’nın toplam ihracatının üçte biri ipekli dokumacılık endüstrisinden olu maktaydı. (Hunter, 2002: 159, Fletcher, 1996: 53) Ayrıca 1897 yılında Japonya’nın dünya ham ipek üretimindeki payı %24 iken, bu pay 1909 yılında %34’e yükselmi tir. (Hane, 1998: 142)

Öte yandan Japonya’da 1870’li yılların sonuna kadar yünlü dokuma ürünlerinin ithalatı artmı tır. Örne in, 1868-1872 döneminde yünlü dokuma ithalatı toplam ithalatın

%15.97'sini olu tururken, 1872-1877 döneminde bu oran %18.74 olarak gerçekleşti mi tir. (Crawcour, 1988: 428) Ancak 1877 yılında özellikle askerlerin üniforma ihtiyacını sağlamak amacıyla, bizzat devlet tarafından, modern teknoloji kullanan yünlü dokuma fabrikalarının kurulması ve işletilmesi, 1900'lü yılların başından itibaren yünlü dokumaların gündelik hayatta da kullanılmaya başlanmasıyla bu endüstride faaliyet gösteren özel endüstriyel girişimlerin artması ve devletin ham yün ithalatına uygulanan vergi oranında %25 indirim yapması, ülkede yünlü dokuma ithalatının giderek azalmasına neden olmuştur. (Baba ve Tatamoto, 1968: 171; Crawcour, 1988: 428)

Japonya'da tüketim malları endüstrilerindeki gelişmeye bir başka örnek olarak, çay endüstrisi verilebilir. Tablo 2.66'da görüldüğü gibi, 1871-1900 döneminde çay ihracat miktarı sürekli artmıştır. 1871-1875 döneminde Japonya'nın çay ihracatı 5.534.000 yen iken, 1896-1900 döneminde 7.997.000 yene yükselmiştir.

Tablo 2.66: Japonya'nın Çay ihracatı, 1871-1900 (Be Yıllık Ortalama)

<i>Dönem</i>	<i>Çay ihracatı</i> <i>(000 yen)</i>	<i>Toplam ihracat içindeki Payı</i> <i>(%)</i>
<i>1871-1875</i>	5.534	29.3
<i>1876-1880</i>	5.811	21.7
<i>1881-1885</i>	6.566	18.6
<i>1886-1890</i>	6.787	11.6
<i>1891-1895</i>	7.814	7.7
<i>1896-1900</i>	7.997	4.6

Kaynak: Sugiyama (2012: 11)

Dolayısıyla 19. yüzyılın sonuna kadar Japon ekonomisinde başta gıda malları ve tekstil endüstrileri olmak üzere tüketim malları endüstrileri gelişmeye devam etmiştir. 1885 yılında gıda malları ve tekstil endüstrilerinin toplam endüstriyel üretim içindeki payı %71.6 olarak gerçekleşmiştir. (Macpherson, 1995: 23-29) 1900'lü yıllarda gerçekleşen endüstriyel gelişme farklı bir nitelik kazanmıştır, tüketim malları endüstrilerinin ekonomi içindeki yerini artırarak endüstriler almıştır. (Shionoya, 1968: 74; Macpherson, 1995: 23-29; Meyer, 2014: 159) Dolayısıyla Japonya'da 1870'li ve 1880'li yıllar endüstriyel tüketim malları endüstrileri mesine dayanmasına rağmen, 1890'lı yıllardan itibaren ülkede

a ır endüstrinin geli imi sa lanmaya çalı ılmı tır. Meiji hükümetinin a ır endüstriye önem vermesinin asıl nedeni, Japonya'nın askeri gücüne verdi i önemdi. Bu amaçla Meiji döneminde devlet, askeri gereksinimleri kar ılamak amacıyla birçok a ır endüstri kurulu unun temellerini attı ve bunları bizzat kendi i letti. Bu çerçevede gemi yapım, makine, kimya, madencilik ve metalurji endüstrilerinde geli meler görülmü , bu endüstrilerin üretkenlikleri artmı tır. Örne in, Meiji döneminde makine endüstrisinde yıllık büyüme oranı %9.10 ve metalurji endüstrisinde %7.38 olarak gerçekleşti mi tir. (Shionoya, 1968: 74) Yine 1868-1890 döneminde buharlı gemi yapımı %435 artmı tır. (Tsuru, 1941: 180-184) Bu endüstrinin giderek büyümesi ülkede ta imacılık sisteminin geli mesini sa lamı tır. (Allen, 1965: 881)

Japonya'da a ır endüstri dalları içinde yer alan demir, çelik ve kömür endüstrilerinde ise üretim hacmi görece düşük kalmı tır. (Goldsmith, 1998: 123; Tsuru, 1941: 184) Tablo 2.67, Japonya'da 1890'lı yıllardan itibaren pik demir ve çelik üretiminde meydana gelen de i meleri göstermektedir. 1893 yılında Japonya'da pik demir üretimi 17.283 ton iken, 1913 yılında 240.363 ton olarak gerçekleşti mi tir. Öte yandan aynı yıl Almanya'da pik demir üretimi 28.7 milyon ton olmu tur. (Stolper vd., 1967: 24-36) Yine Tablo 2.67'den görüldü ü gibi, 1893 yılında Japonya'da çelik üretimi 808 ton iken, 1913 yılında 254.952 tona ula mı tır. 1914 yılında talya'da çelik üretimi 911.000 ton olarak gerçekleşti mi tir. (Gerschenkron, 1962: 389)

Tablo 2.67: Japonya’da Pik Demir ve Çelik Üretimi, 1893-1913

<i>Yıllar</i>	<i>Pik Demir Üretimi (ton)</i>	<i>Çekme (Haddelenmi) Çelik Üretimi (ton)</i>
<i>1893</i>	17,283	808
<i>1894</i>	16,074	1,208
<i>1895</i>	18,126	1,064
<i>1896</i>	24,663	1,192
<i>1897</i>	26,877	1,080
<i>1898</i>	22,480	1,100
<i>1899</i>	20,752	908
<i>1900</i>	23,303	970
<i>1901</i>	56,834	6,033
<i>1902</i>	39,604	31,034
<i>1903</i>	30,623	39,788
<i>1904</i>	67,897	59,945
<i>1905</i>	80,367	71,127
<i>1906</i>	141,279	69,375
<i>1907</i>	140,073	90,579
<i>1908</i>	145,823	99,255
<i>1909</i>	164,244	102,982
<i>1910</i>	188,018	167,967
<i>1911</i>	203,067	191,700
<i>1912</i>	237,755	219,714
<i>1913</i>	240,363	254,952

Kaynak: Yoshio (1965: 459)

Ancak yine de Tablo 2.68’de görüldü ü gibi, Japonya 1910 yılından itibaren demir ve çelik endüstrilerinde büyük ölçüde kendi kendine yetebilen bir ülke konumuna gelmeye

ba lamı tır. (Yoshio, 1965: 458) Öte yandan Japonya'da 1885-1894 yılları arasında yıllık ortalama kömür üretimi 2.5 milyon ton olarak gerçekleşmiştir. Ayrıca 1895 yılında kömür üretimi 5 milyon ton iken, 1913 yılında 21 milyon tona ulaşmıştır. (Allen, 1965: 877-880) Dolayısıyla ülkede hammadde kıtlığına rağmen bu endüstrilerin gelişmesi oldukça önemlidir.

Tablo 2.68: Demir ve Çelik ihracatı ve ithalatı, (1.000 ton)

<i>Yıllar</i>	<i>Yurtiçi Üretim</i>		<i>İthalat</i>	
	<i>Pik Demir</i>	<i>Çelik</i>	<i>Pik Demir</i>	<i>Çelik</i>
<i>1877</i>	-	8	2	14
<i>1887</i>	-	15	6	59
<i>1892</i>	17	1	12	36
<i>1897</i>	26	1	44	207
<i>1901-1905</i>	55	42	66	215
<i>1906-1910</i>	158	106	105	325
<i>1911-1915</i>	262	258	209	422

Kaynak: Yoshio (1965: 459)

Japonya'nın dışarıya açık toplum haline gelmesi Batı uygarlığının ithali ile mümkün olmuştur. Çarlık Rusya ile ticaret yoluyla Batı uygarlığının ithalini gerçekleştiren Japonya'da, modern teknoloji kullanımı arttıkça ülkenin gelişmiş ekonomilerle arasındaki fark giderek kapanmaya başlamıştır. (Koichi, 1963: 125; Minami, 1977: 935; Inkster, 1979: 56) Bu çerçevede özellikle 1895-1912 yılları arasında endüstrileşmenin gerektirdiği teknik kadroların yetiştirilmesini sağlayan yatırımlar yapılmıştır. (Esenbel, 2012: 162-172) Böylece Japonya'da 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren birçok endüstri dalında kullanılan teknolojiler hızla gelişmiş ve gelişen teknoloji büyük ölçekli girişimleri gerektirdiğinden, ülkedeki fabrikaların ölçeklerinde de büyümeler meydana gelmiştir. (Minami, 1977: 958) 1890'lı yıllardan itibaren özellikle gemi yapımı, madencilik, metalurji, kimya ve makine endüstrilerinde ileri teknoloji kullanımı yaygınlaşmıştır. (Minami, 1977: 939)

Endüstride kullanılan buharlı makinelerin düzeyi endüstriye medeki mekanizasyonun göstergelerinden biridir. Japonya’da Meiji döneminde endüstriye me çabaları ile birlikte bu tekstil endüstrisinde olmak üzere, mekanizasyonun artışı görülmektedir. (Minami, 1977: 938) Bu bağlamda 1887-1897 yılları arasındaki on yıllık sürede Japonya’nın makine ihracatı ve ithalatı büyüme tür. Tablo 2.69’da görüldüğü gibi, 1892-1902 yılları arasında makine ihracatı yaklaşık 14 kat artarken, 1887-1897 yılları arasında makine ithalatı 10 kat artışı göstermiştir.

Tablo 2.69: Japonya’da Meiji Döneminde Makine ihracatı ve ithalatı, 1887-1902

<i>Yıllar</i>	<i>ihracat (10,000 Yen)</i>	<i>ithalat (10,000Yen)</i>
<i>1887</i>	-	220
<i>1892</i>	6	358
<i>1897</i>	22	2,297
<i>1902</i>	86	1,321

Kaynak: Yoshio (1965: 455)

Japon ekonomisinde dış ticaretin önemi 19. yüzyılın başından itibaren giderek artmıştır. Ancak Meiji dönemine kadar dış ticaret hacmindeki bu artışlar görece olarak yavaş olmuştur. Örneğin, 1859-1867 yılları arasında ihracat ve ithalattaki yıllık ortalama değişim oranı %5 olarak gerçekleşmiştir. (Baba ve Tatamoto, 1968: 164) 1868-1913 yılları arasında dış ticaret hacmi hızla büyüme, 1885-1913 yılları arasında ülkede yapılan dış ticaret miktarı yaklaşık 23 kat artmıştır. (Goldsmith, 1998: 126-145) 1887-1902 yılları arasında ihracat ve ithalattaki yıllık değişim oranı %9’a ulaşmıştır. (Rosovsky, 1975: 167) ihracattaki gelişme açısından bakıldığında ise, 1870 yılında ülkenin ihracat tutarı 14.5 milyon yen iken, 1890 yılında bu rakam 28.4 milyon yene ve 1895 yılında ise 36.7 milyon yene yükselmiştir. (Iriye, 1998: 55) Öte yandan 1870-1895 yılları arasında Japonya’nın ihracat ürünleri içinde tarımsal malların payı görece yüksek olmuştur. (Macpherson, 1995: 46) Tablo 2.70’de görüldüğü gibi, 1867-1902 döneminde Japonya’nın ihracat ürünlerinin büyük bölümü hammadde ve ham ipekten oluşmaktadır.

Tablo 2.70: Japonya’da hracatın Yapısı, 1867-1902

<i>Dönem</i>	<i>Hammadde</i>	<i>Ham pek</i>
<i>1867-1872</i>	54.2	40.2
<i>1888-1893</i>	44	40.1
<i>1898-1902</i>	23	29.4

Kaynak: Howe (1996: 163)

Sonuç olarak Japonya 1913 yılında Asya ülkeleri ile kıyaslandı ında, bir sonraki bölümde açıklanaca ı gibi, devletin izledi i endüstrile me politikalarıyla hem geli mi bir endüstriyel yapıya kavu mu hem de dünya ülkeleri arasında endüstriyel geli mi lik açısından önemli bir konuma ula mı tır. (Bassino, 2006: 505) Ancak Batı Avrupa ülkeleri ile kıyaslandı ında tarımsal temellere dayanan bir ekonomik yapı sergilemeye devam etmi tir.

2.4.2 1868-1912 DÖNEM NDE JAPONYA’DA ZLENEN DEVLET POL T KALARINA GENEL BAKI

Japonya’da endüstriyel geli me devletin ve özellikle de askeri yapının ihtiyaçlarının bir sonucu olarak ortaya çıkmı , bu ba lamda 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren devlet planlı ve bilinçli politikalarla endüstrile mede temel bir rol oynamı tır. (Okita, 1957: 35; Patrick, 1967: 240) Böylece Japon devletinin modernle me döneminde “*fukoku kyohei*” (ülkenin zengin-ordunun güçlü) olması temel hedef olarak belirlenmi tir. (Yoshida, 2010: 34) Dolayısıyla bu dönemde devlet tarafından kurulan ve i letilen fabrikaların ço u silah, sava malzemesine yönelik olmu ve demiryollarına yapılan yatırımlar yine askeri amaçlı olmu tur. (Rosovsky, 1961: 22-23; Koichi, 1963: 33; Yamamura, 1977: 113-135) Rosovsky’e göre, Japonya’da yetersiz olan iç talebi demiryolu yapımı ve askeri endüstrilere olan kamu talebi ile ikame etmeye çalı an devlet, a ır endüstrinin geli mesinde önemli rol üstlenmi tir. (1961: 22-23)

Japonya’da finansal kaynakları harekete geçirmede etkin olamayan özel te ebbüsün yerine endüstrile me gagesini üstlenmek ve devam ettirmek tamamıyla devletin görevi haline gelmi tir. (Gerschenkron, 1962: 220; Rosovsky, 1959: 372) Devlet piyasa kurumlarının olu turulmasında öncü rol üstlenmi , kapitalist ili kilerin geli mesinde

altyapı sağlamıştır. Özellikle özel sermayenin yetersiz olduğu endüstriyel dallarda yatırım yapan devlet, bu endüstriyel girişimleri kar elde etmeye başlayana kadar izlemi, daha sonra küçük bir bedelle özelleştirmiştir. Böylece Japonya'da devlet eliyle doğan yeni bir girişimci sınıf ortaya çıkmıştır.

Dolayısıyla Japonya'da endüstriyel gelişimi başlatan temel etken, devlet politikaları uygulayan devlettir. (Gerschenkron, 1962: 220; Macpherson, 1995: 32) Bu çerçevede Meiji hükümeti özel girişimcilere ayrıcalıklar ve sübvansiyonlar tanıdığı, demiryolları yapımına ve endüstriye yönelik politikaları izlemi, ülkede modern teknoloji kullanımını teşvik etmiştir. (Lockwood, 1951: 95; Rosovsky, 1961: 21; Yoshio, 1965: 468; Crawford, 1965: 44) Meiji hükümeti özellikle toprak vergisi yoluyla kırsal kesimden elde edilen tarımsal üretim artışıının büyük bölümüne el koymuş, zorunlu tasarruf politikasıyla elde ettiği yurtiçi fonları demiryolu, liman ve gemi yapımı ile madencilik ve tekstil endüstrilerine yöneltmiştir. Dolayısıyla köylülerin yarattığı iktisadi fazla, 19. yüzyılda modern Japon kapitalizminin temellerinin atılmasında önemli rol oynamıştır. (Lockwood, 1951: 95; Macpherson, 1995: 31) Öte yandan Meiji hükümetinin demiryolu yapımına, liman ve karayollarına olan stratejik ilgisi ve bu bağlamda izlenen genel politikaların özellikleri, devletin endüstriyel gelişim için gerekli altyapıyı yaratma amacıyla olduğunu da kanıtlamaktadır. (Koichi, 1963: 110)

1868-1912 yılları arasında Japonya'da ekonomik gelişme amacıyla kurumsal değişikliklerle mülkiyet hakları sağlanmaya çalışılmış, devlet endüstriyel gelişim için gerekli altyapıyı yaratmıştır. (Lockwood, 1951: 97) Ayrıca Meiji döneminde devletin izlediği eğitim politikaları ile birlikte temel ve teknik eğitimin yayılması, ülkede ileri teknolojinin benimsenmesini sağlamıştır. (Yasuba, 1986: 217; Kemp 1989: 23) Özellikle 1895-1912 döneminde Japon devleti danışman olarak görev yapmak üzere çok sayıda yabancı uzman mühendis ve yöneticiyle sözleşme yapmıştır. Ülkede modern teknoloji kullanımını arttıkça istihdam edilen yabancı mühendis ve öğretmenlerin sayısında da artış meydana gelmiştir. Örneğin, 1870 yılında yabancı iş gücüne yapılan ücret ödemeleri toplam ücretlerin %42'sini oluştururken, bu oran 1885 yılında %66.6'ya yükselmiştir. (Koichi, 1963: 116) Yine endüstriyel gelişimin önkoşulu olarak teknik insan gücü yetiştirilmesi için Japon öğrencilerin yurtdışına gönderilmesi ve teknik okulların açılması, devletin görevi haline gelmiştir. (Lockwood, 1951: 98; Allen, 1965: 876) Böylece endüstriyel gelişimin gerektirdiği teknik kadrolar oluşturulmuştur. (Meyer, 2014: 158; Hunter, 2002: 158)

Japonya’da devlet endüstriyel girişimlerin kurulmasına ön ayak olmuştur, büyüyen endüstrilere sübvansiyonlar verilmiştir. Dolayısıyla “*okusan kogyo*” (sanayiye gelişimi destekleyen) anlayışını benimseyen Japon devleti endüstrileme için gerekli mali, ticari ve fiziksel altyapının sağlanmasında önemli rol oynamıştır. Bununla birlikte özel girişimin başarısız olduğu alanlarda devlet bizzat girişimci olarak yer almıştır. Özellikle sermaye yoğun üretim teknolojisinin kullanımını gerektiren çimento, cam ve tuğla üretimini Japonya’da bizzat devlet üstlenmiştir. Ayrıca devlet tekstil endüstrisinde örnek fabrikalar kurmuş ve teknik danışmanlık yapmıştır. (Meyer, 2014: 158) Dolayısıyla devletin belirli endüstriyel alanlarda özel girişimcileri desteklemesi ve birçok girişimin büyük ölçekli endüstriyel yatırımları gerçekleştirilmelerine olanak sağlaması endüstriyel gelişimi hızlandırmıştır.

Bununla birlikte Meiji hükümeti, Japonya’nın mümkün olduğu kadar kendi kendine yetebilen ve ihracatın ithalatı karşılayabildiği bir ülke konumuna getirilmesi için özellikle dış satımı arttıran önlemler almıştır. (Fletcher, 1996: 51) 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren devlet ihracata dönük politikalar izleyerek endüstrileri doğrudan desteklemiştir. (Hunter, 2002: 167) Ayrıca ülkede tarımsal alanlarda makine kullanımının artması da ihracata yönelik üretimde artış sağlamıştır. Dolayısıyla Japonya’da tarım ürünlerindeki dış satımın artması ve ihracat malı üreten endüstrilerin büyümesi ile birlikte lehine dış ticaret dengesi ortaya çıkmıştır. (Bonelli, 1994b: 114) Böylece teknolojik yeniliklerin ithali, dış ticaret kazançları ile karşılanmıştır. (Hunter, 2002: 158)

Dolayısıyla Japonya’da Meiji döneminde yaşanan endüstriyel gelişimin devletin bilinçli bir endüstrileme politikasının sonucu olmadığını savunan görüşlerin aksine, Japonya’nın endüstrilemesi, temelde devletin 1868 yılından sonra bizzat izlediği endüstrileme politikasının bir ürünüdür. (Kemp, 1989: 21-22; Rosovsky, 1959: 351; Macpherson, 1995: 26-33; Tipton, 1981: 146; Patrick, 1967: 279; Sylla, 1991: 58; Macpherson, 1995: 32) Bununla birlikte Gerschenkron’un Geç Endüstrileyen Ülkeler Tezi’nde belirttiği gibi, Japonya’nın görece geri kalmışlık derecesi azaldıkça ülkede endüstrilemeyi finanse eden devletin yerini bankalar almıştır. 1890’lı yılların sonunda bankaların kredi yaratma politikaları ve girişimcilere yaptıkları yardımlar özellikle hafif endüstrinin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. (Gerschenkron, 1962: 21)

2.4.2.1 DEMİRYOLU POLİTİKASI

1870 yılına kadar Japonya’da demiryolu yapımı devletin bu konuda herhangi bir politikasının bulunmamasının bir sonucu olarak çok yavaş ilerlemi ve ülkedeki demiryolu uzunluğu 1872 yılına gelindiğinde 13 kilometreye ancak ulaşabilmiştir. (Meyer, 2014: 158; Hunter, 2002: 161) Ancak 1870’li yıllardan itibaren Japon ekonomisi içinde demiryollarının yeri çok büyük önem kazanmıştır. (Rostow, 1980: 49) Meiji döneminde devletin demiryollarına olan stratejik ilgisi artmış, bu dönemde devlet tarafından gerçekleştirilen demiryolları askeri amaçlarla kurulmuştur. Böylece askeri nitelik taşıyan demiryolu hatlarının artması, savaşlarda acil askeri ihtiyaçların daha çabuk ve kolay karşılanması sağlamıştır. Bununla birlikte 20. yüzyıla kadar Japonya’daki demiryolu yatırımlarının çoğu özel sektör tarafından gerçekleştirilmiştir.

Bu çerçevede 1870’i izleyen yıllarda demiryollarının yapımı giderek hız kazanmış, demiryollarının uzunluğu 1880 yılında 157 kilometre, 1890 yılında 2.732 kilometre, 1900 yılında 6.204 kilometre ve 1906 yılında 8.000 kilometre olmuştur. (Rosovsky, 1959: 368-369; Hunter, 2002: 161) Devletin izlediği bilinçli demiryolu politikasıyla ülkedeki demiryollarının uzunluğu hızla artarak 1913’de 10.600 kilometreye ulaşmıştır. Ancak bu rakam Japonya’nın 19.000, Rusya’nın 69.958, Almanya’nın ise 63.378 kilometre olan demiryolu uzunluğu ile karşılaştırıldığında, Japonya’da demiryolu yapımının görece düşük kaldığı söylenebilir. (Ames, 1947: 58; Supple, 1973: 341; Goldsmith, 1998: 126-145)

1870’li yıllarda demir, çelik gibi ağır endüstri ürünleri için dünyaya bağımlı olan Japonya’da demiryolu hattının gerektirdiği hammadde ve malzemeler yurtdışından sağlanmıştır. Örneğin, 1870 yılında devlet tahvillerinin satışından elde edilen 1.464.000 yen, demiryolu inşaatının gerektirdiği girdi ve malzeme ithalatında kullanılmıştır. (Tsuru, 1941: 177) Dolayısıyla bu dönemde madencilik ve metalurji endüstrilerine olan yurtdışı talep düşük kalmıştır.

Ülkede demiryolu yapımının hızlanması 1880’li yıllardan itibaren demir ve çelik üretimi için güçlü bir talep yaratılmasını sağlayarak, geriye dönüşümlü yatırım yaratmış, demiryolu yapımının ihtiyaç duyduğu sermaye donanımı büyük ölçüde ülke içinden sağlanmaya çalışılmıştır. Japonya’da yeterli maden rezervi olmamasına rağmen devlet madencilik ve metalurji endüstrilerine yatırım yapmıştır. Böylece demiryolu yapımının Japonya’nın endüstrileşmesi üzerindeki etkileri giderek artmıştır. (Fujino, 1968: 41)

Tablo 2.71’de görüldü ü gibi, 1880’li yıllardan itibaren ülkede a ır endüstride faaliyet gösteren endüstriyel girişimler demiryolu hattının gerektirdi i büyük miktarda girdi ve malzemeyi kısa zamanda üretmek zorunda kalmı tır. Böylece 1887-1896 döneminde demiryolu yapımı için gerekli olan girdi ve malzeme ihtiyacının %82.7’si ve 1897-1906 döneminde %89.9’u yerli endüstriden temin edilmi tir. 1907-1911 döneminde bu oran daha dü ük gerçeğe rağmen yine de di er ülkelerle mukayese edildi inde yüksektir.

Tablo 2.71: Japonya’da Demiryolu Yapımının Gerektirdi i Girdi ve Malzeme İthalatı ve Üretimi (%)

<i>Yıllar</i>	<i>Üretim</i>	<i>İthalat</i>
<i>1887-1896</i>	82.7	17.3
<i>1897-1906</i>	89.9	10.1
<i>1907-1911</i>	79.9	23.1

Kaynak: Yoshio (1965: 464)

Öte yandan Japonya’da 19. yüzyıl boyunca demiryolları yapımı için gerekli olan lokomotif ihtiyacının büyük bölümü ithalat yoluyla karşılanmı tır. Ancak 1911 yılında ithal edilen lokomotiflere ithalat vergisi konuldu undan, yüksek vergi lokomotif ithalatında azalışa yol açmı tır. Bunun bir sonucu olarak Tablo 2.72’de görüldü ü gibi, Japonya’da lokomotif üretimi artmı tır. 1913 yılında Japonya’nın lokomotif üretiminde kendi kendine yeterlilik oranı %26.4’e yükselmiş tir. (Yoshio, 1965: 464)

Tablo 2.72: Japonya’da Lokomotif Üretimi ve İthalatı (%)

<i>Yıllar</i>	<i>Üretim</i>	<i>İthalat</i>
<i>1888-1897</i>	1.7	98.3
<i>1898-1907</i>	5.7	94.4
<i>1908-1912</i>	26.4	73.1

Kaynak: Yoshio (1965: 464)

Japonya’da demiryollarının yapımı ve işletilmesi esnasında nitelikli iş gücüne olan talep de artmı , demiryollarının ihtiyaç duyduğu teknik bilgi donanımına sahip iş gücünün yetiştirilmesi için meslek okulları açılmış tir. (Tsuru, 1941: 177-178)

Japonya'da bulunan demiryollarının çoğu, 1905 yılına kadar özel şirketler tarafından kurulmuş ve işletilmiştir. Örneğin, 1892 yılında özel şirketlerin ellerinde bulunan demiryolları 2.124 kilometre iken, devlet tarafından işletilen demiryolları 885 kilometre olarak gerçekleşmiştir. (Hirschmeier, 1998: 94) Öte yandan özel şirketlerin ellerinde bulunan demiryolları sürekli güvenceler ve devlet yardımları ile desteklenmiştir. Devletin özel sektöre demiryolları için verdiği olduğu sübvansiyonlar özellikle 1881-1892 yılları arasında artmıştır. 1883-1887 yılları arasında endüstriyel amaçları için girişimcilere doğrudan verilen sübvansiyonların %20.4'ü, 1888-1892 yılları arasında %36.5'i, 1893-1897 yılları arasında %15.6'sı ve 1898-1902 yılları arasında %2.6'sı demiryolu yapımına ayrılmıştır. (Koichi, 1963: 75; Macpherson, 1995: 31) Ayrıca devletin özel sektöre demiryolları için verdiği olduğu sübvansiyonlar ile bizzat devlet tarafından inşa edilen demiryollarına yapılan harcamaların toplamı 1870 yılında 1.561.000 yen iken, 1913 yılında 61.535.000 yene ulaşmıştır. (Rosovsky, 1959: 368-369) Dolayısıyla devletin özel şirketleri destekleyip denetleyerek, demiryollarına doğrudan müdahalesi demiryolları alanının gelişmesinde önemli rol oynamıştır. 1905-1907 yılları arasında özel şirketler tarafından işletilen demiryolları devlet tarafından satın alınmış ve yeni yapılan demiryolu hatları ise bizzat devlet tarafından kurulmuştur. 1913 yılında demiryolu işletmesinin kamu sahipliği oranı %88'e ulaşmıştır. (Goldsmith, 1998: 126-145)

Japonya'da demiryolu yapımı doğrudan bütçe tarafından finanse edilmiştir. Özellikle devletin izlediği zorunlu tasarruf politikası aracılığıyla elde edilen vergi gelirleri demiryollarının finansmanında önemli rol oynamıştır. (Crawcour, 1974: 121; N. Nakamura, 2000: 192) Bununla birlikte iç ve dış borçlanma demiryolları yapımının finansmanında çok az bir öneme sahip olmuştur. Yine de Meiji döneminin başlangıcında dış borçlanma demiryolu yapımında kullanılmıştır. (Esenbel, 2012: 143; Horie, 1956: 8) Örneğin, 1867'de Tokyo-Yokohama demiryolu inşası için Londra bankalarına 3.75 milyon yen borçlanılmıştır. (Esenbel, 2012: 143)

Sonuç olarak, Japonya'da demiryolu inşası askeri ve ekonomik açıdan büyük öneme sahiptir. Özellikle ekonomi için önemli geriye dönüşümlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur, ülkenin ekonomik kalkınmasında önemli rol oynamıştır. Ülkede demiryolları yapımının hızlandığı yıllarda aynı endüstri üretimi de giderek artmıştır.

2.4.2.2 GÜMRÜK TARİFE POLİTİKASI

1854-1858 döneminde Japonya ile A.B.D, İngiltere ve Fransa arasında imzalanan uluslararası anlaşmalarla Japonya ve Batılı ülkeler arasında “haksız ve eşit olmayan anlaşmalar” düzeni kurulmuştur. Eşit olmayan ve kapitülasyon anlamına gelen bu geniş kapsamlı anlaşmalar, Japonya iç pazarını Batılı güçlere açmıştır. “Bu anlaşmalar eşit değildi, çünkü Japonya dışarıdan benzer imtiyazlar almamıştır. Bu adaletsizliklerin ülke içi ekonomisine sarsıcı bir etkisi oldu” (Meyer, 2014: 134).

Japonya’da uygulanan gümrük tarifeleri Batı Avrupa ülkeleri ile yapılan bu ticaret anlaşmaları ile azaltılmış veya bazı mallar için tamamen ortadan kaldırılmıştır. (Macpherson, 1995: 32; Baba ve Tatamoto, 1968: 164) 1866-1911 yılları arasında başta pamuklu ve yünlü dokumalar olmak üzere birçok mala de er üzerinden konulan gümrük vergisi oranı sadece %5 olarak gerçekleşmiştir. (Baba ve Tatamoto, 1968: 164) Ülkede ithalat hacmi, düşük gümrük vergisi oranları nedeniyle giderek artmıştır. Dolayısıyla Japonya’da uygulanan gümrük tarifeleri çok düşük koruma gücüne sahip olduğundan başta tekstil endüstrisi olmak üzere Japon endüstrisi, Batı Avrupa’nın endüstri devrimini tamamlamış ülkelerinin yoğun rekabetinden olumsuz etkilenmiştir. (Hunter, 2002: 156)

Japon devleti ancak 1899 yılından itibaren gümrük vergilerini yükseltebilmiş, 1911 yılında da gümrük özerkliği elde etmiştir. (Howe, 1996: 161) Nitekim Tablo 2.73’den görülebileceği gibi, 1898’de Japonya’da gümrük tarifesi %3.8 iken, 1903’de %9.7, 1908’de %15.9 ve 1913’de %20 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 2.73: Japonya’da Uygulanan Ortalama Tarife Oranları, 1867-1913 (%)

<i>Yıllar</i>	<i>Ortalama Tarife Oranı</i>
<i>1867</i>	3.7
<i>1898</i>	3.8
<i>1903</i>	9.7
<i>1908</i>	15.9
<i>1913</i>	20

Kaynak: Howe (1996: 161)

Japonya’da 1854-1903 yılları arasında ya anan dü ük gümrük tarifeleri dönemi sadece endüstriye zarar vermeme , aynı zamanda devletin mali gelirlerinin de azalmasına neden olmu tur. Dolayısıyla Japonya’da tarife gelirleri ancak 1911 yılından itibaren yükselebilmis tir. 1911 yılında toplam tarife gelirleri dört kat artmış tır. (Howe, 1998: 117) Dolayısıyla 1854 yılında yapılan anlaşmalarla Japonya ba ımsız bir dış ticaret politikası izleme imkânını kaybetmiş , ülkede 1854-1899 yılları arasında dü ük gümrük tarifeleri dönemi ya anmış tır. Bu dönemde izlenen serbest ticaret politikasından Japon endüstrisi zarar görmüş tür.

2.4.2.3 ENDÜSTRİNİN GELİMESİNDE DEVLET DESTEKLERİ

1870’li yıllardan itibaren Japonya’da devletin izlediği politikalar ile birlikte gayrisafi milli hasıla içinde kamu harcamalarının payının görece olarak artmış tır. 1872 yılında Japonya’da kamu harcamaları 45.1 milyon yen iken, 1875 yılında 60.8 milyon yene yükselmiş tir. (Rosovsky, 1966: 125) Tablo 2.74’de görüldü ü gibi, 1878-1882 döneminde kamu harcamalarının gayrisafi milli hasılaya oranı %10 iken, 1903-1907 yılları arasında bu oran %28 ve 1908-1912 yılları arasında ise %21.8 olmuş tur. Oysa 1910 yılında İngiltere’de kamu harcamalarının gayrisafi milli hasılaya oranı %12.8 olarak gerçekleşmiş tir. (Oyan, 1999: 153) Dolayısıyla ülkede kamu harcamalarının yüksekliği, devletin ekonomik büyüme sürecinde kaynak sağlayan en önemli faktör olduğunu göstermektedir.

Tablo 2.74: Japonya’da Ulusal Harcamalar ve Gayrisafi Milli Hasıla, 1878-1898 (Yıllık Ortalama)

<i>Dönem</i>	<i>Gayrisafi Milli Hasıla (milyon yen)</i>	<i>Toplam Ulusal Harcamalar (milyon yen)</i>	<i>Gayrisafi Milli Hasılanın Yüzdesi Olarak Toplam Ulusal Harcama</i>
<i>1878-1882</i>	693.6	73.6	10.6
<i>1883-1887</i>	633.4	94.3	14.9
<i>1888-1892</i>	848.6	113.4	13.4
<i>1893-1897</i>	1,277.8	218.4	17.1
<i>1898-1902</i>	2,112.8	347.9	16.5
<i>1903-1907</i>	2,706.8	758.8	28.0
<i>1908-1912</i>	3,640.4	791.6	21.8

Kaynak: Miyamoto vd., (1965: 552)

Japonya’da devletin vergileme yoluyla elde ettiği gelirleri nasıl harcadığı ve bütçe harcamaları kalemlerinin ne kadarlık bir kısmının endüstriyel amaçlı harcadığı önemli bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır. Meiji hükümeti elde ettiği zoraki tasarrufları, özellikle endüstriyel yatırımları finanse etmek amacıyla kullanmıştır. (Ranis, 1959: 450) Ayrıca endüstriyel amaç için girişimcilere doğrudan verilen sübvansiyonlar da, 19. yüzyılın sonunda ekonomik gelişme için yapılan toplam harcamalar içinde yer almıştır. Tablo 2.75; Japonya’nın devlet bütçesi harcamalarının resmi dağılımını, farklı harcama kategorilerini dikkate alınarak yansıtmaktadır. 1880 devlet bütçesinde ekonomi ile ilgili bakanlıklara yapılan devlet harcamaları toplam harcamaların %15.4’ünü oluştururken, 1900 devlet bütçesinde bu oran %24.4 olarak gerçekleşmiştir. Öte yandan 1880 devlet bütçesinde ekonomi ile ilgili bakanlıklara yapılan toplam devlet harcamaları 14.2 milyon yen iken, 1910 yılında 135.4 milyon yene yükselmiştir. (Esenbel, 2012: 146)

Tablo 2.75: Japonya’da Merkezi Devletin Başlıca Harcamaları (%)

<i>Harcama Kategorileri</i>	<i>1880</i>	<i>1890</i>	<i>1900</i>	<i>1910</i>
<i>Milli Savunma Harcamaları</i>	13.0	20.5	31.0	41.9
<i>Sosyal Harcamalar</i>	11.6	10.6	14.0	13.6
<i>Ekonomik Harcamalar*</i>	15.4	20.5	24.4	16.2

*Ulaştırma, haberleşme ve endüstrilere verilen sübvansiyonlar yer almaktadır.

Kaynak: Oshima (1965: 370)

Japonya’da 1868 yılında daimyo’lar tarafından kurulan imalathanelerin devlet tarafından satın alınması ülkede devlet girişimciliğinin de başlangıcı olmuştur. (Allen, 1965: 876) 1880’li yıllara kadar devlet girişimleri başta gemi yapımı, kömür ve pamuklu dokuma endüstrileri olmak üzere imalat endüstrisinde önemli rol oynamıştır. (Fletcher, 1996: 51; Horie, 1965: 203; Rosovsky, 1959: 350) Ayrıca devlet, demiryolları yapımı başta olmak üzere endüstriyel gelişme için gerekli altyapının olmasında da etkin rol üstlenmiştir. Dolayısıyla endüstriyel gelişimin daha çok devlet girişimlerine dayandığı 1870-1880 döneminde, devlet harcamalarının %10-%25’i yurtiçi ticaretin geliştirilmesine ve özel sektör için örnek model fabrikalar kurulmasına tahsis edilmiştir. (Oyan, 1999: 152) Örneğin, 1872’de Sakai pamuklu dokuma fabrikası devlet tarafından satın alınmıştır, model fabrika olarak kullanılmıştır. (Fletcher, 1996: 53) Ayrıca devlet 1867 ve 1870 yıllarında iki adet pamuklu dokuma fabrikası açmıştır. (N. Nakamura, 2000: 193)

Smith'e göre, 1870'li yıllarda devlet pamuklu dokuma endüstrisinde makinele menin yo un olarak gerçekleşmesinde önemli rol oynamıştır. (1955: 63-65) Dolayısıyla Japonya'da devlet endüstrile menin ba langıcında tekstil endüstrisine yönelik politikalar izlemi , devlet giri imleri bu sektörde ileri teknolojinin benimsenmesini, makinele meyi ve i örgütlenmesinin hızla artmasını sa lamıştır. (Rosovsky, 1961: 100) Yine 1874-1884 döneminde gemi yapım endüstrisinde faaliyet gösteren bütün fabrikaların mülkiyeti de devlete aitti. (Yoshio, 1965: 463)

Bu ba lamda 1868'de devlet giri imlerine yapılan sermaye yatırımı 18.649.000 yeni bulmu ken, 1880 yılında bu rakam 34.553.000 yene ula mıştır. (Smith, 1955: 37) Yine 1876-1881 yılları arasında devlet giri imlerine yapılan sermaye yatırımı, milli savunma harcamalarının üçte biri kadar gerçekleşmiştir. (Smith, 1955: 72) Dolayısıyla Japonya'da 1870-1880 döneminde özel giri ime ait endüstrinin payı çok dü ük düzeyde kalmı , devlet özel giri imin ba arısız oldu u alanlarda bizzat giri imci olarak yer almıştır. (Smith, 1955: 72)

Bununla birlikte özellikle 1880'li yıllardan itibaren Japonya'da devlet gemi yapım ve silah endüstrileri ba ta olmak üzere askeri gereksinimleri kar ılamak amacıyla birçok endüstrinin kurulması için özel giri imlere sübvansiyon vermiştir. (Hirschmeier, 1998: 94) 1882 yılında endüstrile me amacı için özel giri imlere do rudan verilen sübvansiyonlar, toplam te viklerin %34'ünü olu tururken, 1890 yılında bu oran %58 ve 1900 yılında %52 olarak gerçekleşmiştir. (Ranis, 1959: 443) 1890 yılında devletin özel sektöre vermi oldu u sübvansiyonlar 3.2 milyon yen iken, 1900 yılında bu rakam 10.6 milyon yene yükselmiştir. Öte yandan 1884-1887 yılları arasında devlet tarafından özel giri imlere verilen sübvansiyonların %68.8'i, 1888-1892 yılları arasında %50.3'ü, 1893-1897 yılları arasında %65.2'si ve 1898-1902 yılları arasında %81.8'i gemi yapım endüstrisine sa lanmıştır. (Koichi, 1963: 75)

Devletin bazı endüstrilere do rudan sübvansiyonlar vermesi ve bu endüstrilerle ilgili yurtiçi düzenlemelerde ayrıcalıklı haklar tanınması, ülkede endüstriyel üretim hacmini arttırmıştır. (Koichi, 1963: 73) Dolayısıyla Japonya'da endüstrile me sürecinde devlet özel sektörü te vik etmeyi ba armıştır , böylece 1880'li yıllardan itibaren bazı endüstrilerin geli mesi özel te ebbüs tarafından gerçekleştirilebilmiştir. (Smith, 1955: 53; J. Nakamura, 1965: 261; Yamamura, 1969: 107; Okita, 1957: 36) Örne in, daha önce devlet

politikalarıyla ülke içinde üretimi desteklenen pamuklu dokuma endüstrisi, 1880'li yıllardan itibaren daha çok devlet desteğinden bağımsız büyümeye başladı. Bu endüstride, mekanizasyonun uygulanması ve büyük ölçüde özel sektör tarafından gerçekleştirilen "özgür" iş gücünün kullanılması bir fabrikalardan ortaya çıkmıştır. (Smith, 1955: 39; Tsuru, 1941: 183) 1883'de özel sektör tarafından kurulan Osaka iplik ve ipe fabrikası özel sektör için örnek model fabrika olmuştur. (Tipton, 1981: 143; Howe, 1998: 108)

Böylece Meiji döneminde devlet gelirlerinin, sabit sermaye yatırımlarına, özellikle imalat sanayisi ve ulaştırma altyapısına dönüşüm oranı önemli düzeylere çıkmıştır. (Oyan, 1999: 152; Rosovsky, 1975: 172; Hirschmeier, 1998: 86; Sawada, 1965: 341) 1880-1886 yılları arasında, bütçe gelirlerinin %20-%29'u endüstriyel yatırımlara ayrılmıştır. (Oyan, 1999: 152) Yine Tablo 2.76'da görüldüğü gibi, 1895-1913 yılları arasında devlet yatırımlarının toplam sermaye yatırımları içindeki payı giderek artmıştır, 1885-1913 döneminde toplam sermaye yatırımlarının beşte biri devlet yatırımlarından oluşmuştur. (Goldsmith, 1998: 126-145)

Tablo 2.76: Japonya’da Devlet Yatırımları, (%)

<i>Yıllar</i>	<i>Toplam Yatırım Harcamaları/Safi Milli Hasıla</i>	<i>Toplam Devlet Yatırımları/Toplam Yatırımlar</i>	<i>Askeri Yatırımlar/Toplam Yatırımlar</i>
<i>1889</i>	8.8	40.2	9.5
<i>1890</i>	9.7	36.4	8.7
<i>1891</i>	11.2	33.3	7.2
<i>1892</i>	10.5	38.2	11.8
<i>1893</i>	9.5	43.8	15.2
<i>1894</i>	8.3	53.0	19.2
<i>1895</i>	8.9	63.5	26.7
<i>1896</i>	8.3	71.0	33.2
<i>1897</i>	8.6	74.8	34.4
<i>1898</i>	10.1	69.5	31.1
<i>1899</i>	9.8	71.3	30.7
<i>1900</i>	8.9	74.0	28.5
<i>1901</i>	8.6	74.9	25.5
<i>1902</i>	9.1	66.4	23.3
<i>1903</i>	8.8	68.8	25.9
<i>1904</i>	9.3	65.0	25.6
<i>1905</i>	9.8	63.5	25.2
<i>1906</i>	10.5	65.3	25.3
<i>1907</i>	11.3	63.3	21.9
<i>1908</i>	11.8	63.1	19.1
<i>1909</i>	12.5	64.2	17.9
<i>1910</i>	12.7	62.7	17.1
<i>1911</i>	13.8	55.5	14.8
<i>1912</i>	13.2	57.7	15.7
<i>1913</i>	12.8	56.6	15.7

Kaynak: Rosovsky (1959: 354)

Öte yandan Tipton, Japon devletinin 1880’li yıllardan itibaren belirli endüstrilerin kurulması için tevikler sağladığını, ancak ülkede bu teviklerin düzensiz ve efektif olmayan biçimde dağıldığını öne sürmüştür. (Tipton, 1981: 143) Ancak bu durum Almanya’da çok iktisadi (evrensel) bankaların sadece ağırlık endüstriyi desteklemesi ya da Rusya’da 1890’lı yıllarda devletin özellikle ağırlık endüstriye yönelik politikalar izlemesinden farklıydı. Böyle

ki, 1880'li yıllardan itibaren Japonya'da devletin s a l a d ı ı te vikler belirli endüstriler için devam ederken, birçok endüstri dalında devletin yerini özel sektör almı tır. Örne in, 1885-1895 yılları arasında gemi yapım endüstrisinde devlet i letmelerinin oranı %97.2, 1906-1915 yılları arasında ise %73.4'e dü mü tür. Aynı ekilde benzer dönemde pamuklu dokuma endüstrisinde de kamu sahiplik oranı azalmı bu endüstriye yapılan yatırımların ço u özel sermaye tarafından finanse edilmi tir. (Yoshio, 1965: 463)

1879'da Japon devleti dokumada mekanizasyonun yayılması için ngiltere'den 2.000 adet pamuklu iplik e irme makinesi ithal etmi , bu makineler özel giri imcilerle uygun ödeme ko ulları ile satılmı tır. (Fletcher, 1996: 54; Allen, 1965: 882; Tsuru, 1941: 179) Ancak özel giri imcilerin borçlarını ödememesi, 1880'li yılların ba ından itibaren pamuklu dokumacılık endüstrisine sa lanan devlet te viklerinin azalmasına neden olmu tur. (Fletcher, 1996: 55) Yine devletin mali gelirlerinin azalması ile birlikte 1880'li yıllardan itibaren askeri endüstride faaliyet gösteren fabrikalar hariç, devlete ait tüm endüstriyel giri imler ve maden ocakları özel giri imciler tarafından satın alınmı tır. (Yoshio, 1965: 451-455-457; Rosovsky, 1959: 365; N. Nakamura, 2000: 188-189)

Japonya'da giderek artan devlet harcamalarının bir kısmı altyapı yatırımları ve endüstrile me amaçlı harcamalardan olu urken, milli savunma harcamaları da bütçedeki harcama kalemleri içinde yüksek orana sahiptir. Dolayısıyla Japonya'da 19. yüzyılın sonundan itibaren gerçekleştirilen kamu harcamalarının büyüklü ünün en önemli nedenlerinden biri de, milli savunma harcamalarıdır. 1885-1913 yılları arasında Japonya'nın askeri harcamaları dünyanın di er büyük güçlerinin askeri harcamalarını geride bırakmı tır. (Weiss ve Hobson, 1999: 105) Özellikle 1905 yılında Rus-Japon sava ının bir sonucu olarak askeri harcamalar hızla artarak, ola an bütçe gelirlerinin altı katına ula mı tır. Tablo 2.77'de görüldü ü gibi, 1900 yılında askeri harcamaların gayrisafi milli hasılaya oranı %6 iken, 1910 yılında bu oran %11'e yükselmi tir. (Goldsmith, 1998: 120) Öte yandan, 1908'de askeri harcamaların di er harcamalara oranı ise %25.1 olarak gerçekleştirilmi tir. (Buharin, 1975: 133)

Tablo 2.77: Toplam Ulusal Harcama ve Gayrisafi Milli Hasıla (milyon yen)

<i>Yıllar</i>	<i>Toplam Ulusal Harcama</i>	<i>Toplam Askeri Harcamalar</i>	<i>Gayrisafi Milli Hasıla</i>	<i>Gayrisafi Milli Hasılanın Yüzdesi Olarak Toplam Askeri Harcamalar</i>
<i>1880</i>	87	12	829	1.44
<i>1890</i>	119	26	983	2.64
<i>1900</i>	465	131.7	2,165	6
<i>1910</i>	1,491	349.4	3,181	11

Kaynak: Koichi (1963: 16-30)

Oshima'ya göre, Japonya'da milli savunma harcamaları endüstriye me açısından dü ük bir katkı yaparak, çok verimli olamamı tır. (Oshima, 1965: 372) Oshima, Meiji döneminde yapılan milli savunma harcamalarının %50 azaltılması durumunda bile aynı etkilerin ortaya çıkabilece ini savunmu tur. (Oshima, 1965: 375) Yine bazı ara tırmacılar göre, Japonya'da Meiji döneminde milli savunma harcamalarında meydana gelen artı ekonomide enflasyonist e ilime neden olmu tur. (Oshima, 1965: 372; Kelley ve Williamson, 1974: 127) Ancak Japonya'da savunma harcamalarının endüstri üzerindeki etkisinin güçlü olmadı ını savunan ara tırmacıların aksine, devletin askeri endüstrileri desteklemesi endüstriye me sürecini te vik etmi tir. (Yamamura, 1977: 113-135) Japonya'da ordunun ve donanmanın ihtiyaçlarını kar ılamak üzere kurulan silah fabrikaları, baruthaneler, tersaneler ve pamuklu dokuma fabrikaları modern teknolojinin en yo un kullanıldı ı alanlar olmu tur. Örne in, 1877 yılında Tokyo'daki mühimmat fabrikasında sadece top ve tüfek tamirati yapılırken, 1884 yılında bu fabrikada askeri mühimmat üretimi ba lamı tır. Özellikle Belçika, Fransa ve Almanya'dan mühendisler getirilmi , bu fabrikada çalı an i gücü sayısı 1884 yılında 2.094 ki iye yükselmi tir. (Yamamura, 1977: 114) Öte yandan Japonya'da savunma harcamalarının artması, imalat endüstrisinde faaliyet gösteren özel sektöre ait giri imler için güçlü bir talep yaratılmasını sa lamı tır. (Yamamura, 1977: 113)

2.4.2.4 B R ZORUNLU TASARRUF ARACI OLARAK VERGİ POLİTİKALARI

2.4.2.4.1 1868-1912 DÖNEMİNDE TARIMSAL KESİMDE ORTAYA ÇIKAN GELİMLER

Modern Japonya'nın kurulmasında belirleyici bir öneme sahip olan Meiji döneminde, tarımın uzun vadeli potansiyel verimini esas alan toprak vergisi temel maliye politikası aracı olmuştur. 20. yüzyıl ortalarına kadar tarımsal artının endüstriye aktarılmasında etkili olmaya devam eden toprak vergisi, iktisadi kalkınmanın finansmanında vergilemenin etkili bir araç olarak kullanılabilen tipik bir örnektir. (Rosovsky, 1975: 85) Bu bağlamda Japonya'da tarımsal kesimde meydana gelen değişiklikler, endüstriyel gelişim için önemli rol oynamıştır. Bu nedenle Japonya'nın tarımsal yapısının irdelenmesi gerekmektedir.

Japonya'da 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren feodal sistem zayıflamış, senyörler arasında yaşanan iç savaşlar ve köylü isyanları mevcut yapının sürdürülemezliğini göstermiştir. Bu nedenle Tokugawa döneminde Japonya'da feodal ilişkiler yeniden düzenlenmiş, senyörlerin mülkiyet haklarındaki iç içe geçişler tasfiye edilmiş ve kendi topraklarına hâkim yeni bir toprak beyi doğmuştur. (Oyan, 1999: 144) Bu dönemde Tokugawa şogunu senyörlerin senyörü sayılmış ve daimyo denilen büyük senyörler ile Tokugawa şogunu arasında merkezi kuralları sıkı biçimde belirlenmiş süzeren-vassal ilişkileri kurulmuştur. “*Daimyo*” denilen büyük senyörler dirliğini küçük dirliklere bölerek kendisine tabi samurai'lere temlik etmiştir.

Dolayısıyla Tokugawa döneminde Japonya'da toprak düzeni samurai iktidarının olduğu feodal yasalar ile düzenlenmiştir. Bu toprak düzeninin devam etmesini sağlamak için oluşturulan feodal yasalar ile birlikte, nüfus, samurai, köylü, esnaf ve tüccar sınıflarına ayrılmıştır. Toprak ıslah ve vergi ödemekle yükümlü olan köylü sınıfı, bu yasalarla toprakla bağımlı kılınmıştır. (Esenbel, 2012: 150) Böylece Japonya'da tarımsal kesimde köylüler kendi samurai yönetimleri açısından çiftçi ve vergi yükümlüleri haline gelmiştir. (Esenbel, 2012: 151) Bu bağlamda Tokugawa döneminin geleneksel yerel idaresi, samurai yönetimlerinin köylü toplulukları üzerinde kurduğu yönetime mali, idari ve hukuki yetkiler sağlayan, fakat köylüleri de kendi köylerindeki ilişkilerinin ilgisinde büyük ölçüde özerk kılan bir siyasal denetim sistemidir.

Öte yandan 1600'lü yıllardan itibaren Japonya'da "*kokudaka sistemi*" olarak bilinen tarım vergisi sistemi, samurai yönetimi ve köylüler arasındaki ili kilerin temelini oluşturmaktadır. Özellikle bu vergi sisteminin kurulması için yapılan tarım arazilerinin fiziki büyüklüğü ve pirinç üretim kapasitesinin hesaplanmasını içeren arazi ölçümü, köylülerin samurai idareleri ile uzlaşmasını sağlamıştır. Böylece toplanan vergi samurai yönetiminin temel gelir kaynağını oluşturmuş, senyörlerin feodal rantını devlet vergisine dönüştüren bir vergi olmuştur.

Kokudaka vergi sistemine göre topraklar koku* ile ölçülmekteydi. Japon toprak düzeninde koku, toprağın üretim kapasitesini belirleyen birimdir. Dolayısıyla bir tarımsal arazinin vergi değeri, saptanmış pirinç rekoltesine dayanmaktaydı. Tarımsal topraklardan elde edilen hasatın belli bir oranı tarım vergisini oluşturmakta, bu vergi samurai ve toprak yönetiminin temel gelir kaynağını teşkil etmekteydi. Tarımsal topraklardan elde edilen hasat köylüye %60, senyöre ise %40 oranında bölünmekte, vergi aynı veya bazı durumlarda nakit olarak ödenmekteydi. Ayrıca kokudaka vergileme sistemine göre vergi oranı ve üretim miktarları değişken değildi. Böylece fazla demeyen vergi yükü köylünün tarımsal alanda gelişmesini ve giderek pazar için üretim yapabilmesini sağlamıştır. (Esenbel, 2012: 152)

Ancak Tokugawa döneminin sonunda köylüler, feodal yükümlülüklerine ek olarak artırımlar vergilerle karşı karşıya kalmıştır. Bu dönemde tarımsal üretimin %37'si feodal bir yükümlülük olarak ödenirken, %24'ü jinushi'lerin (toprak sahipleri) ve %39'u toprağı idare eden köylünün payını oluşturmaktaydı. Dolayısıyla bu dönemde sömür oranı oldukça yüksekti. (Oyan, 1999: 146; Bird, 1977: 164) Tarımsal kesimde artan vergi yükümlülüğü, köylülerin topraklarını satmak zorunda kalmasına neden olmuş, vergi yükümlülüklerini ödemek için köylülerin topraklarını kiraya vermesi ve satması Japon köylerinde mülk eşitsizliğini artırmış, eski köylülük sisteminin farklılaşmasına yol açmıştır. Bu dönemde köylülük ayrılmaya başlamış, Japonya'da köylü katmanları arasındaki farklar giderek açılmıştır. Bir yanda toprak sahibi köylüler, diğer yanda topraksız küçük bağımlı köylüler köylerdeki farklılaşan sosyal yapıyı gözler önüne sermektedir.

Öte yandan yine 18. yüzyılın sonunda artmaya başlayan tarımsal üretim özellikle kasaba ve kentlere yakın köylerde pazar için üretilen ürünlere dönüştürülen, köylülerin

*1 Koku: 4.96 çuval pirinç (Bu ölçü bazı mallar için kullanılabilir de her zaman pirinç için geçerlidir).

ürünlerini pazarlamaları kırsal bölgede sermaye birikimine yol açmıştır. Tokugawa döneminde köy yapısı içinde pazar ekonomisinin belirlediği iktisadi ilikiler köylerin geleneksel sosyal ve kültürel yapısı içinde giderek özerklik kazanmıştır. Tarımsal kesimde ortaya çıkan bu birikim ve de i im Meiji döneminde Japon endüstrile me sürecinde önemli yer tutan kırsal sanayiye kurmu olan zengin köylülere ve üretim dinami ini elinde tutan kiracı köylüye dayalı emek yo un üretim biçimine dönü mü tür. Dolayısıyla Japon kapitalizminin geli mesinde önemli rol oynayan toprak vergisi ve getirdi i yerli sermaye birikimi Tokugawa toprak düzeninin sonucudur. (Smith, 1958: 284)

Japonya'da 19. yüzyılın ikinci yarısında tarımsal kesimde ya anan darbo azlar ve köylü isyanları tarımsal kesimde feodal sistemin tasfiyesine neden olmu tur. 1868 yılında eski iktidar sınıfı samurai içinde yenilikçi bir kadro feodal düzeni kaldırmı , feodal toprak mülkiyetinin bazı ilikileri modern Japon kapitalist toplumuna dönü ürken, aynı zamanda mutlakiyetçi ve oligar ik bir devlet olu umu ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla Japonya'da ça da la manın siyasi bir karar olarak ortaya çıkmasında ve merkezi devletin kurulmasında önemli rol oynayan samurai'ler toplumun do al lideri haline gelmiştir. (Harootunian, 1960: 433) Öte yandan feodal sistemin tasfiyesi toprak sahibi köylüleri özgürle tirmi , buna kar ılıklı bu devrim topraksız küçük ba ımlı köylüleri kapsamayan bir devrim olmu tur. (Oyan, 1999: 146) Bu ba lamda Japon tarımsal yapısında yeni biçimiyle eski düzenin kalıntıları 1873 yılına kadar devam etmi tir. 1873 yılında çıkarılan bir yasayla köylü topraklarının satı yasa ı kaldırılmış , köylülere toprak mülkiyeti elde etme hakkı tanınmıştır. Toprak alım satımı için toprak bonoları çıkarılmış , bu bonolar kar ılı ında toprakların büyük bölümü bu toprakları eken köylülere ve büyük miktarda topra ı ellerinde tutarak ekim yapan toprak sahiplerine da ıtılmış tir. (Tsuru, 1941: 176) Bu toprak bonoları, Japon köylüsünün zamanla ba ımsız mülk sahibi köylüye dönü mesinde önemli rol oynamıştır.

Meiji döneminde feodalizmin ortadan kaldırılmasıyla birlikte devletin çözmesi gereken öncelikli sorun, modern ve dı a kar ılı ba ımlı olmayan bir toplumu olu turmanın mali kaynaklarının bulunması olmu tur. Çünkü bu dönemde büyük toprak sahibi daimyo'ların kontrol altına alınması, kapitalizme geçi in feodal mülk sahiplerinin haklarında neden oldu u kısıtlamaların tazmini, endüstrinin te vik edilmesi ve dı baskıya kar ılı ulusal birli in kurulması devletin mali ihtiyaçlarının artmasına neden olmu tur. (Oyan, 1999: 147) Bu çerçevede, 1873 yılında çıkarılan yasayla aynı olarak ödenen ve

tarımsal ürün miktarına dayalı vergi sistemi kaldırılmı , topra ın kıymetine dayanan nakdi vergi konulmu tur. (Allen, 1965: 875) 1873 vergi reformuyla toprak vergisi gelirlerinde çok de i me olmamı , ancak feodal gelirler merkezile mi tir. (J. Nakamura, 1966: 184)

Bu çerçevede Tokugawa döneminde üretici köylü, daimyo'nun ve jinushi'nin paylarını aynı anda ve aynı olarak öderken, Meiji döneminde üretici köylü jinushi'ye toplam yükümlülü ünü aynı olarak ödemekte, jinushi ise toprak vergisini devlete nakdi olarak ödedikten sonra arta kalanı kendine ayırmaktaydı. Böylece tarımsal ürünlerin metaya, paraya ve vergiye dönü ümü sadece jinushi'ler eliyle olurken, bu sınıf devletin vergi tahsildarı gibi i lev görmekteydi. (Oyan, 1999: 149) Dolayısıyla Meiji dönemi hükümeti daimyo'ların yerini almı , devlet tarımsal üretim artı ının büyük bölümünü elde etmi tir.

Öte yandan Japonya'da toprak vergisinin uygulanmasıyla birlikte kırsal kesimde gelir da ılımının samurai ve daimyo'lardan jinushi ve devlet yönüne do ru el de i tirmesi, tarımsal kesimde verimli yatırımların artmasını sa lamı tır. (Oshima, 1965: 363; Patrick, 1965: 190; Bird, 1977: 168) Tablo 2.78'de görüldü ü gibi, Meiji dönemi gerek toprak, gerek emek verimlili i açısından yıllık ortalama artı ların en güçlü oldu u dönem olarak kar ımıza çıkmaktadır. Devletin izledi i mali politikalar köylünün gelirlerini baskı altında tutmasına ra men, köylüler tarımsal topraklarda verimlili i arttıran teknikler benimsemi lerdir. (Francks, 1998c: 229; Bird, 1977: 168; Ohkawa ve Rosovsky, 1965: 67) Özellikle tarımsal kesimde feodal kalıntıların silinmesi ile birlikte tarımsal tekniklerin daha geni alanlara yayılması, tarımsal üretimin hızla artmasında önemli rol oynamı tır. (Lewis, 1967: 465)

Tablo 2.78: Japonya’da Toprak ve Emek Verimlili ği, Net Tarımsal Üretim, 1878-1912

<i>Dönem</i>	<i>Toprak Verimlili ği</i> (<i>Net Çıktı/Ekilebilir Arazi</i>) (<i>yen</i>)	<i>Emek Verimlili ği</i> (<i>Net Çıktı/ gücü</i>) (<i>yen</i>)	<i>Net Tarımsal Üretim</i> (<i>milyon yen</i>)
<i>1878-1882</i>	17.3	53.0	825
<i>1883-1887</i>	20.5	60.2	934
<i>1888-1892</i>	22.2	70.4	1,089
<i>1893-1897</i>	23.8	77.7	1,196
<i>1898-1902</i>	28.3	93.5	1,432
<i>1903-1907</i>	28.5	99.9	1,517
<i>1908-1912</i>	30.5	115.2	1,722

Kaynak: Ohkawa ve Rosovsky (1960: 45-46)

J. Nakamura’ya göre, Japonya’da 1878-1881 döneminden 1913-1917 dönemine tarımsal üretim miktarı yıllık ortalama %1 artmış tır. (1965: 254) Ohkawa ise, aynı dönemde tarımsal üretimdeki artış oranının %2.9 olduğunu öne sürmüştür. (Aktaran: Kelley ve Williamson, 1971: 732; Aktaran: Oshima, 1965: 355) J. Nakamura, Ohkawa’nın 1878-1882 yılları arasında tarımsal üretimi çok düşük hesapladığını ileri sürmüştür. Ona göre, 18. yüzyıl boyunca tarımsal mallardaki üretim artışları ekilebilir arazilerin vergi de erinin düşük hesaplanması için gerçek üretim rakamlarının altında saptanmıştır. (1965: 254; 1966: 5-6) Bu durum tarımsal üretimdeki artış oranının, daha yüksek hesaplanmasına neden olmuştur. Yine, 1871-1873 yılları arasında Meiji hükümetinin modern toprak vergisi sistemi oluşturmak için gerçekleştirdiği tarım arazisi ölçümleri, tarımsal üretim miktarının Tokugawa döneminde koku vergileri için verilen resmi rakamlardan iki kat daha fazla olduğunu göstermektedir. (J. Nakamura, 1966: 3-21) Bu bağlamda Japonya’nın kırsal kesimindeki kayıtlı tarımsal üretimi açıkça çıkaran Meiji arazi ölçümleri, modern ekonominin oluşumunun analiz edilmesinde oldukça önemlidir.

Yine Meiji döneminde toprak vergisinin devlete nakdi olarak ödenmesi toprakların daha ekonomik kullanılmasını sağlamıştır. Ayrıca toprak vergisi kırsal kesimin parasallaşmasında da önemli rol oynamıştır. Tarım sektöründe aynı ödemelerin

azalmasıyla para dolaşımının hızlanmaya başlaması, tarımsal ürün ticaretini arttırmıştır. (Francks, 1998a: 130; Patrick, 1965: 191; Macpherson, 1995: 51; Crawcour, 1974: 119) 1870'li yılların başında toplam pirinç üretiminin %15-%20'si ve meyve-sebze üretiminin %20-%30'u pazarlara taşınırken, köylerde pazar için üretim hızla artmıştır. (Crawcour, 1965: 39; Ohkawa ve Rosovsky, 1965: 57)

Öte yandan Tokugawa döneminde olduğu gibi, Meiji döneminde de kendi toprağını kendi üretim araçlarıyla işleyen köylünün üstlendiği vergi yükü artmaya devam etmiştir. Yılda bir kez ödenen toprak vergisi köylü emekçinin sağladığı tarımsal üretimin %34'üne karşılık gelmekteydi. Bununla birlikte, topraksız köylüler, toprak vergisi yükümlüsüne dönüştürülen jinushi'lere %34 oranında aynı rant ödemeye devam etmekteydi. Böylece hem toprak vergisi hem toprak rantını ödeyen köylüler tarımsal üretimin sadece %32'sini ellerinde tutabilmişlerdir. Bunun yaklaşık %15'i tohum ve gübre giderlerinin ödenmesinde kullanılırken, üretici köylünün net geliri tarımsal üretimin %17'sine düşmüştür. Dolayısıyla Meiji döneminde sömürü oranı daha da yükselmiştir. (Oyan, 1999: 149) 1868 yılında jinushi'lerin payı köylü emekçinin sağladığı tarımsal ürünün %18'ine karşılık gelirken, 1873 yılında bu oran %34, 1885 yılında %42, 1888 yılında %47 ve 1903-1907 döneminde %42 olarak gerçekleşmiştir. (Oyan, 1999: 149; Ranis, 1959: 448) Bu bölümünde devletin payı ise, 1868 yılında %50 ve 1873 yılında %34 olarak gerçekleşmiştir. (Ranis, 1959: 448)

Japonya'da jinushi'lerin iktisadi konumlarının güçlenmesine ve tarımsal üretim artışı içindeki payının artmasına katkı yapan etkenlerden biri, 1868-1881 yılları arasında toprak fiyatları sabit kalırken, pirinç fiyatlarının uzun dönemde artmasıdır. Dolayısıyla toprakların sabit değerlendirilmesi toprak vergisinin tarım üzerindeki etkisinin pirinç fiyatlarına bağlı olarak değişmesine neden olmuştur. (Bird, 1977: 167) 1877-1880 yılları arasında pirinç fiyatları iki kat artmış, böylece toprak sahipleri tarımsal ürünü yüksek fiyattan satarak ekonomik refahlarını arttırmışlardır. (Gleason, 1965: 417; Havens, 1998: 242; Bird, 1977: 166) Dolayısıyla Japonya'da özellikle 1868-1881 döneminde tarımsal mal fiyatlarında meydana gelen artış, toprak sahiplerini kiracılık ilişkileriyle değerlendiren jinushi'lerin gelirlerinde büyük artışlara neden olmuştur. (Havens, 1998: 242; Bird, 1977: 166)

Ayrıca bu dönemde tarımsal verimlilikteki artış da, jinushi'lerin iktisadi konumlarının güçlenmesinde önemli rol oynamıştır. Dolayısıyla bir yandan kiralık topraklardan elde edilen tarımsal üretim artışının büyümesi, diğer yandan da tarımsal malların fiyatlarının artması jinushi'ler üzerindeki reel vergi yükünün azalmasına neden olmuştur. 1881 yılında jinushi'ler üzerindeki reel vergi yükü %55 olarak gerçekleşmiştir. (Ranis, 1959: 445) Dolayısıyla toprak vergisini devlete para olarak ödedikten sonra artan kalanı kendine ayıran jinushi'ler vergi yükünün azalından uzun dönemde asıl çıkar sağlayan kesim olmuştur. (Havens, 1998: 242; Bird, 1977: 166)

Japonya'da 1881-1885 yılları arasında Japon hükümeti ihracatı arttırmak için düzenlenen deflasyonist politikalar izlemiştir. Bu dönemde parasal daralma %20-%25 iken, fiyatlar genel düzeyi %75 düşmüştür. (Ohkawa ve Rosovsky, 1965: 66) Dolayısıyla 1880'lerin sıkı para politikası tarımsal kesimin gelirinin düşük kalmasına neden olmuştur. 1880'li yıllardan itibaren tarımsal ürünlerin fiyatları düşük olduğu halde toprak vergisinin sabit olması nedeniyle vergi yükümlülüğünün giderek artmasına yol açmıştır. Özellikle vergi yükümlülüklerini ödemek için köylülerin topraklarını satması Japon köylerinde kiracı köylülerin artmasına neden olmuştur. (Bird, 1977: 166) 1883-1890 yılları arasında 368.000 köylü daha önce sahip oldukları toprakları kaybetmiştir. (Tipton, 1981: 145) 1868'de köylüler tarafından kiralanan tarımsal topraklar toplam ekilebilir arazilerin %30'unu oluştururken, 1883'de bu oran %34.2'ye, 1892'de %40-%45 ve 1914 yılında %46'ya yükselmiştir. (Rosovsky, 1961: 82; Gleason, 1965: 419)

Dolayısıyla bu dönemde toprak vergisi ve kiralar, köylüler üzerinde mali yük oluşturmuş, kiracı köylüler ve toprak sahipleri arasındaki gelir farklılaşması artmıştır. (Gleason, 1965: 417) Böylece ülkede gelir dağılımı, toplumda verimli harcamalarda bulunmayan gruplardan devlete ve büyük toprak sahipleri yönüne doğru el değiştirmiştir. (Patrick, 1967: 244) Bu durum kişisel tasarrufların birikmesini sağlamış, tasarruf sahiplerinin ellerinde bulunan sermaye ekonomi açısından verimli alanlara yatırılmıştır. (Kelley ve Williamson, 1971: 758; Okita, 1957: 35) Dolayısıyla endüstriye kaynak aktarımı artmıştır.

Daha önce de inildiği gibi, Japonya'da tarımsal üretimde meydana gelen artışta, tarımda yaşanan dönüşüm ve modernleşme ile birlikte tarımsal topraklarda verimliliği arttıran tekniklerin benimsenmesi de önemli rol oynamıştır. Tarımsal kesimde

gübrelemenin artması ve daha önceden bilinen teknolojilerin yayılması tarımsal mal üretimini arttırmıştır. (Francks, 1998b: 222) Dolayısıyla Japonya’da 19. yüzyıl boyunca tarımsal üretim artırları, düzenli ekim, gübreleme, iyi tohum kullanma, toprağı nadasa bırakmak yerine alternatif tahıl ve bitkiler ekmek gibi geleneksel yöntemlerle gerçekleştirilmiştir. Meiji döneminde geleneksel köy teknolojisi, insan gücü ile çalıştırılan su deşirmenleri ve hasatı kolaylaştıran tarımsal aletler dışında, büyük ölçekli tarımsal işletmeler kurulmasına yol açabilecek makinelerle karşılaşamaymıştır. Öte yandan 1880-1900 yılları arasında tarımsal iş gücü sayısı azalmasına rağmen, modern tarım tekniklerinin kullanımının yayılması emek verimliliğinde artış sağlamıştır. Bu dönemde tarımsal iş gücü sayısı %2.1 azalırken, emek verimliliği %2.6 artmıştır. (Ohkawa ve Rosovsky, 1965: 70; J. Nakamura, 1966: 140-141; Ranis, 1959: 442)

Tarımsal iş gücünün verimliliğinde meydana gelen artış ile birlikte tarımdışı sektörler için ucuz iş gücü sağlanmıştır. (Ohkawa ve Rosovsky, 1965: 70; J. Nakamura, 1965: 260) Başka deyişle, Japonya’da endüstrilemenin başlangıcında iş gücü ihtiyacı kırsal kesimden sağlanmıştır. (Ohkawa ve Rosovsky, 1960: 48) Dolayısıyla tarımdan tarımdışı kesime kaynak transferinin bir boyutu da yetmiş iş gücü göçüdür. 1875-1915 yılları arasında köylerden şehirlere göç eden iş gücü sayısı yıllık ortalama 146.000-178.000 kişisi arasında değişmiştir, aynı dönemde kırsal göçün endüstrideki istihdam artışına katkı oranı %72-%92 olarak gerçekleştirilmiştir. (Oyan, 1999: 150; Macpherson, 1995: 54) Öte yandan, Meiji Restorasyon dönemi ile birlikte samurai’lerin bir bölümü de endüstride istihdam edilmiştir. (Harootunian, 1960: 434; Horie, 1939: 75)

Japonya’da tarımsal kesimden tarımdışı kesime kaynak transferinin bir başka boyutu da artan tarımsal mal ihracatıdır. Endüstrilemenin başlangıcında Japon ekonomisinin gereksinim duyduğu hammadde ve sermaye malları, büyük ölçüde yurtdışından sağlanmıştır. Bu nedenle devlet tarım ürünlerinde dış satımı arttıran tedbirler almış, dış ticaret dengesinin olumlu yönde gelişmesini sağlamıştır. (Ohkawa ve Rosovsky, 1965: 70) Nitekim 1868-1885 dönemi boyunca Japonya’nın toplam ihracatının %80’ini tarımsal ürünler oluşturmuştur. (Havens, 1998: 244; Howe, 1998: 109) Örneğin, 1868-1872 yılları arasında Japonya’da çay ihracatı toplam ihracatın %24.48’ini oluştururken, 1873-1877 yılları arasında bu oran %25.86 ve 1878-1882 yılları arasında %21.99 olarak gerçekleştirilmiştir. (Smith, 1955: 58) Öte yandan tarımsal üretimde meydana gelen artışlar

hem bölgesel ticaretin gelişmesini sağlaması hem de hafif endüstrilerin hammadde ihtiyacının teminini kolaylaştırmıştır. (Shionoya, 1968: 78; Lewis, 1967: 462)

Yine Japonya'da devlet zorunlu tasarruf stratejisiyle tarımsal kesimden topladığı geliri aktif bir biçimde endüstriyel yatırımlarda kullanmıştır. (J. Nakamura, 1966: 140-141; Ohkawa ve Rosovsky, 1960: 62; Ranis, 1959: 450) 19. yüzyıl Japon kapitalizminin gelişmesinde önemli rol oynayan toprak vergisi ve getirdiği yerli sermaye birikimi, Meiji döneminde ülkenin dış borçlanmaya gitmeksizin iç kaynaklardan tasarruf ederek başarısız nitelikte bir kalkınma stratejisini gerçekleştirebilmesine yardımcı olmuştur. Dolayısıyla Japonya'da çağdaşlaşma; tarımdan devlet kanalı ile endüstriye kaynak aktarılması ile sağlanmıştır, endüstriyel gelişme dış sermayeye bağımlı kalmadan gerçekleşmiştir. (Esenbel, 2012: 156) Nitekim 1891 yılında ekonomik gelişmesini sağlamak için üreticilere verilen bütçelerden sübvansiyonların %58.8'i endüstriyel girişimlere yönlendirilirken, 1901 yılında bu oran %51.9 olarak gerçekleşmiştir. (Ohkawa ve Rosovsky, 1960: 57)

Ayrıca Japonya'da tarımsal mallar ile endüstriyel mallar arasındaki iç ticaret hadlerinin gelişimi de endüstriye kaynak transferinin önemli araçlarından biri olmuştur. 19. yüzyılın sonlarından itibaren tarımsal ürünler ile endüstriyel ürünler arasındaki ticaret hadleri bozulmuştur. Endüstriyel malların fiyatında meydana gelen yükselmeler iç ticaret hadlerinin tarımın aleyhine dönmesine neden olurken, tarımsal sektörden endüstriye kaynak aktarımı kolaylaşmıştır. (Allen, 1965: 878)

Ülkelerde tarımsal kesimde modernleşmenin sağlanması endüstriyel gelişme için gerekli koşullar arasında yer almaktadır. Batı Avrupa ülkelerinin çoğunda endüstriyel devrimden önce tarımsal yapı değişmiştir, bu değişim hem tarımsal alanda kapitalizmin ortaya çıkmasını hem de endüstri ve ticari kapitalizmin oluşmasını kolaylaştırmıştır. Bazı araştırmacılar bu geleneksel görüşü kabul etmiş, Japonya'nın endüstriyel gelişmesinde gerekli koşulları formüle ederken tarımda yaşanan dönüşüm ve modernleşmenin önemini vurgulamıştır. (Allen, 1965: 878; Kelley ve Williamson, 1971: 731) Ancak Ohkawa, Rosovsky, Hayami ve Ruttan Japon ekonomisinin geçirdiği endüstriyel gelişme sürecini kendisine ait niteliksel özellikleriyle açıklamış, ülkede tarımsal ve endüstriyel gelişimin eş zamanlı olarak başladığını öne sürmüştür. (Ohkawa ve Rosovsky, 1960: 48; Aktaran: Bassino, 2006: 504) Dolayısıyla Japonya'da Meiji döneminde tarım ve endüstri gözle görülür bir hızla

büyümü ve Japon ekonomisinde dengeli büyüme ortaya çıkmıştır. (Ohkawa ve Rosovsky, 1960: 48; Kelley ve Williamson, 1971: 731)

2.4.2.4.2 VERGİLEME POLİTİKALARI

Meiji döneminde Japon ekonomisinin gereksinim duyduğu sermaye birikiminin sağlanabilmesi için yurtiçi tüketimin azaltılması ve ulusal tasarrufun artırılmasına yönelik ayrıntılı ve zorlayıcı önlemler alınmıştır. (Allen, 1965: 882; Tsuru, 1941: 179) Japonya'da özellikle finansal piyasanın etkin olmayışı nedeniyle devlet bizzat piyasanın yerine geçerek vergilerden elde edilen gelirleri bankalar ve fabrikalar arasında dağıtmıştır. (Ohkawa ve Rosovsky, 1960: 60-63; Okita, 1957: 35) Böylece endüstri için gerekli olan sermaye birikimi ve hareketliliği sağlanabilmiştir.

Müdahaleci devlet yapısının temelini oluşturan zorunlu tasarruf politikasıyla devlet, köylü üzerine ağır vergiler koymuş ve zayıf tüketici sınıflarından toplanan vergiler endüstri için önemli rol oynayan alanlara yönlendirilmiştir. (Rosovsky, 1968: 360; Ohkawa ve Rosovsky, 1965: 70; Okita, 1957: 35) Böylece devlet, köylülerden endüstriye yaptığı gelir transferiyle ekonomik gelişimin sağlanmasına katkıda bulunmuş, ülkenin endüstrileşmesinde tarımsal kesim endüstri için önemli bir kaynak haline gelmiştir. (Kemp, 1989: 22; Hayami ve Yamada, 1968: 135; Bassino, 2006: 503) Örneğin, Japon maliye bakanı Matsukata döneminde, devlet bütçe gelirlerinin %28'ini endüstriyel alanlara yöneltmiştir. (Ohkawa ve Rosovsky, 1965: 65) Ayrıca 1890'lı yıllara dek yabancı sermayeyi ülkeye çekmek için herhangi bir girişimde bulunulmamış, bunun bir sonucu olarak yerli sermaye yabancı sermayeye oranla endüstrinin gelişiminde daha büyük rol oynamıştır. (Iriye, 1998: 50)

Japonya'da tarım ekonomisinin hakim olduğu endüstrileşmeye geçiş döneminde tarım, devletin ana mali kaynağı olma durumunu korumuştur. 1873-1899 yılları arasında devlet kurumlarının oluşmasında özellikle toprak vergisi temel mali kaynağı teşkil etmiştir. (Patrick, 1965: 189) 1873 yılından itibaren tarımsal kesimden elde edilen kaynaklar devlet mekanizmasının yerleşmesinde, yeni yasama ve yürütme organları ile merkezi ve yerel yönetimlerin kurulmasında ve endüstrileşmenin finansmanında kullanılmıştır. (Esenbel, 2012: 149) Dolayısıyla Japon toprak vergisinin sağladığı gelirlerin toplam vergi gelirleri içindeki göreceli önemi ve hangi harcama yapısına aktarıldığı, ilginç özellikler taşımaktadır.

(Asakura, 1967: 277; Ohkawa ve Rosovsky, 1960: 61; Baba ve Tatamoto, 1968: 169; Rosovsky, 1961: 85)

Japonya'da 1873 yılında düzenlenen yasayla toprak vergisi ürün üzerinden de il, topra n kıymet biçilmi de eri üzerinden alınmaya ba lanmı tır. Bu yasayla toprak vergisi oranı toprak fiyatının %3'ü olarak tespit edilmi tir. (Meyer, 2014: 159) Verginin matrahı olan topra n fiyatı ise, topra n potansiyel üretim kapasitesi tespit edilerek bulunmaktaydı. Japon hükümeti tarafından ba latılan arazi tahriri ile birlikte tarımsal toprakların yüzölçümü ve üretim miktarı saptanmı , elde edilen verimlilik ölçütü senyörler ve köylülerin yükümlülüklerinin belirlenmesini sa lamı tır. (Macpherson, 1995: 29; Oyan, 1999: 145) Öte yandan toprakların farklı verimlilik ve getirilerinin kısa zamanda hesaplanması kolay olmadı ndan, hesaplanan topra n fiyatı sabit bir miktar olarak alınmı tır. Bu nedenle toprak vergisi her yıl sabit bir miktar üzerinden ödenmesi gereken bir yükümlülük haline gelmi tir. Bu durum tarımsal kesimde verimlilik artı ı için güçlü bir te vik olu tururken, tarımsal ürün fiyatlarındaki her artı bunu daha da desteklemi tir. (Oyan, 1999: 148) Ayrıca pirinç fiyatlarında meydana gelen artı , devlete bütçenin vergi gelirlerini azaltmaksızın toprak vergisi oranında indirim yapma olana ı tanımı tır. Böylece 1877'de toprak vergisi oranı dü mü , toprak fiyatının %2.5'i olarak tespit edilmi tir. (Oyan, 1999: 148; Miyamoto vd., 1965: 550)

Japonya'da toprak vergisinin toplam devlet gelirleri içindeki payı Batı Avrupa ülkeleri ile kar ıla tırıldı nda çok yüksekti. (Landes, 1965: 169) Örne in, 19. yüzyılda Almanya'da toprak vergisinin sa ladı ı gelirlerin devlet gelirleri içindeki payı çok dü ük kalmı tır. (Bird, 1977: 169) Tablo 2.79'da görüldü ü gibi, 1879-1883 yılları arasında devlet gelirleri ortalama yıllık 94,6 milyon yen iken, bu gelirin 60,7 milyon yeni toprak vergisinden elde edilmi tir. 1884-1888 yılları arasında devlet geliri yılda ortalama 116,5 milyon yen iken, toprak vergisi 57,4 milyon yen tutmu tur. 1904-1908 yılları arasında ticaret ve endüstri vergilerinin artmasıyla devlet gelirleri ortalama yıllık 618,4 milyon yene ula mı , toprak vergisi gelirleri 114,7 milyon yen olarak gerçekte mi tir. (Oyan, 1999: 152; Esenbel, 2012: 146) Dolayısıyla Japonya'da 19. yüzyıl boyunca toprak vergisi gelirinin toplam vergi gelirleri içindeki payı azalmakla birlikte oldukça yüksek düzeyde gerçekte mi tir. (Oshima, 1965: 357)

Tablo 2.79: Japonya’da Devlet Geliri ve Toprak Vergisi (milyon yen)

<i>Be Yıllık Ortalama</i>	<i>Tüm Gelir</i>	<i>Toprak Vergisinin</i>
<i>1879-1883</i>	94.6	60.7
<i>1884-1888</i>	116.5	57.4
<i>1904-1908</i>	618.4	114.7

Kaynak: Oshima (1965: 359)

Toprak vergisinin toplam vergi gelirleri içindeki payı açısından bakıldığında ise, 1870 yılında toprak vergisi toplam vergi gelirlerinin %74’ünü oluştururken, 1873-1878 yılları arasında toprak vergisinin merkezi devletin toplam vergi tahsilatı içindeki payı %88’e ulaşmıştır. (Esenbel, 2012: 146; Oshima, 1965: 358; Ohkawa ve Rosovsky, 1960: 61; Ohkawa ve Rosovsky, 1965: 65; Bird, 1977: 163) Tablo 2.80’de görüldüğü gibi, 1879-1883 yılları arasında bu oran %64’e, 1884-1888 yılları arasında %62’ye, 1899-1903 yılları arasında %32’ye ve 1909-1911 %27’ye gerilemiştir. Dolayısıyla Japonya’da toprak vergisi toplam vergi gelirlerinin yaklaşık dörtte üçünü karşılamaktaydı.

Tablo 2.80: Japonya’da Toprak Vergisinin Toplam Vergi Gelirleri içindeki Payı ve Net Tarımsal Gelirin Yüzdesi Olarak Dördüncü Gelirler

<i>Dönem</i>	<i>Toprak Vergisinin Toplam Vergi Gelirleri içindeki Payı (%)</i>	<i>Net Tarımsal Gelirin Yüzdesi Olarak Dördüncü Gelirler</i>
<i>1868-1872</i>	87	-
<i>1873-1878</i>	88	-
<i>1879-1883</i>	64	17 (8)*
<i>1884-1888</i>	62	22 (12)
<i>1889-1893</i>	56	16 (9)
<i>1894-1898</i>	40	12 (8)
<i>1899-1903</i>	32	12 (-)
<i>1909-1911</i>	27	13 (-)

* Bu rakamlar Nakamura tarafından hesaplanmıştır.

Kaynak: Bird (1977: 163); J. Nakamura (1966: 161)

Japonya’da toprak vergisinin toplam vergi gelirleri içindeki göreceli öneminin 19. yüzyılın sonunda hızla azalmasına karşın, bu verginin sermaye birikimine katkısı ve

tarımın doğrudan vergi yükü ilerleyen dönemlerde de sürmüştür. Toprak vergisinin görece önemindeki hızlı gerileme, mutlak bir gerileme olarak değil, hızlı endüstrilemenin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. 19. yüzyılın sonunda hızla endüstrileyen Japonya'da tüketim vergileri, gelir vergisi, kurumlar vergisi ve diğer vergilerin devlet gelirleri içindeki görece önemi artmıştır, bu durum toprak vergisinin görece payının düşmesine neden olmuştur.

Dolayısıyla 1877-1885 yılları arasında Japonya'da devletin toplam vergi gelirleri sürekli artarken, toprak vergisi gelirleri hemen hemen aynı kalmıştır. Tablo 2.81'de görüldüğü gibi, 1879-1885 yılları arasında toprak vergisi gelirlerinin safi yurtiçi gelire oranında çok küçük değişiklikler meydana gelmiştir. Bu dönemde toprak vergisi gelirlerinin safi yurtiçi gelire oranı yılda ortalama %6 civarında gerçekleşmiştir. Bununla birlikte 1880-1884 yılları arasında toplam vergi gelirlerinin safi yurtiçi gelire oranı sürekli artmıştır. Bu durum, vergi gelirlerinde toprak vergisi dışında diğer vergilerin daha önemli kaynak haline geldiğini göstermektedir.

Tablo 2.81: Japonya'da Devletin Vergi Gelirleri (milyon yen)

<i>Yıllar</i>	<i>Toprak Vergisi Geliri</i>	<i>Toplam Vergi Geliri</i>	<i>Safi Yurtiçi Gelir</i>	<i>Tarımsal Kesimin Safi Yurtiçi Geliri</i>
<i>1877</i>	39.5	51.5	-	-
<i>1878</i>	40.5	54.5	405	248
<i>1879</i>	42.1	59.2	616	307
<i>1880</i>	42.3	59.3	805	536
<i>1881</i>	43.3	66.2	819	524
<i>1882</i>	43.3	70.9	719	426
<i>1883</i>	43.5	70.4	580	328
<i>1884</i>	43.4	71.5	498	245
<i>1885</i>	43.0	56.4	628	350

Kaynak: Rosovsky (1966: 135)

Toprak vergisinin toplam vergi gelirleri içindeki payının 19. yüzyılın sonundan itibaren azalmasıyla birlikte, dolaylı vergiler 1890'lı yıllardan itibaren vergi gelirlerinde önemli kaynak haline gelmiştir. (Francks, 1998b: 225; Macpherson, 1995: 26-55; Ohkawa

ve Rosovsky, 1965: 75; Patrick, 1965: 191) Japonya'da tütün, eker, alkollü içecekler, soya sosu ve dokuma ürünleri ba ta olmak üzere çe itli malların tüketimi üzerinden alınan vergiler, gümrük vergileri ve demir, tuz, tütün monopollerinden elde edilen gelirler dolaylı vergiler içinde yer almaktaydı. 1880 yılında toplam vergi gelirlerinin %10'u dolaylı vergilerden elde edilmi tir. 1875, 1881, 1882 ve 1903 yıllarında dolaylı vergiler arttırılmı , böylece devletin dolaylı vergi gelirlerinde artı meydana gelmi tir. (Ohkawa ve Rosovsky, 1965: 65; Pyle, 1973: 57) Örne in, Japon maliye bakanı Matsukata döneminde alkollü içecekler üzerinden alınan vergi oranı %250, tütün üzerinden alınan vergi oranı ise %750 artmı tir. (Stanlaw, 2006: 38) Dolayısıyla Japonya'da 1879-1883 döneminde dolaylı vergi gelirleri 17.8 milyon yen iken, 1889-1893 döneminde 27.9 milyon yene, 1904-1908 döneminde 149.4 milyon yene ve 1909-1911 döneminde 192 milyon yene yükselmi tir. (Oshima, 1965: 359) Öte yandan dolaylı vergiler kentli nüfus üzerinde de a ır vergi yükü olu turmasına ra men, köylü nüfusun yüksek olması, kırsal kesim tarafından devlete ödenen dolaylı vergi miktarının da artmasına neden olmu tur. (Oshima, 1965: 364)

Japonya'da gelir vergisi ilk kez 1888 yılında uygulanmı , gelir vergisi oranı %3 olarak belirlenmi tir. Bu vergiden elde edilen gelirlerin toplam devlet gelirleri içindeki payı dü ük kalmı , toplam devlet gelirlerine tarımın katkısı azaldıkça gelir vergisinin görelî önemi artmı tir. (Ohkawa ve Rosovsky, 1960: 61) 1890'da gelir vergisinin toplam vergi gelirleri içindeki payı %2 iken, 1914'de bu oran %7.2'ye yükselmi tir. (Okita, 1957: 35) Öte yandan, Japonya'da ticari ve sınai faaliyetler ilk kez 1896 yılında vergilendirilmı , ancak ta ımacılık hizmeti gibi bazı alanlarda faaliyet gösteren i letmelere uygulanan vergi oranı çok dü ük kalmı tir. (Ranis, 1959: 449)

Tablo 2.82; 1888-1912 yılları arasında Japonya'da toprak vergisi dı ında devletin elde etti i vergi gelirlerini göstermektedir. Tablo 2.82'ye göre, toprak vergisi dı ındaki vergilerin toplam devlet gelirleri içindeki payı giderek artmı tir. 1903-1907 döneminde gelir vergisinin toplam devlet gelirleri içindeki payı giderek artmı tir. 1903-1907 döneminde gelir vergisinin toplam devlet gelirleri içindeki payı %15.5 iken, 1908-1912 döneminde %18.3'e yükselmi tir. Yine 1903-1907 döneminde i letme vergisinin payı %12.3 iken 1908-1912 döneminde %13.5 olmu tur. Ayrıca Japonya'da 1899 yılından itibaren gümrük vergileri artmı , bu vergiden elde edilen gelirlerin toplam vergi gelirleri içindeki payı 1908-1912 döneminde %25.3'e ula mı tir.

Tablo 2.82: Japonya’da Elde Edilen Vergi Gelirleri, 1888-1912

<i>Yıllar</i>	<i>Gelir Vergisi</i>		<i>Gümrük Vergisi</i>		<i>letme Vergisi</i>	
	<i>(000 yen)</i>	<i>%</i>	<i>(000 yen)</i>	<i>%</i>	<i>(000 yen)</i>	<i>%</i>
<i>1888-1892</i>	1,091	2.4	4,654	10.4	740	1.6
<i>1893-1897</i>	1,599	3.3	6,483	13.5	1,335	2.8
<i>1898-1902</i>	5,520	7.8	14,414	20.4	6,058	8.6
<i>1903-1907</i>	19,907	15.5	33,835	26.4	15,710	12.3
<i>1908-1912</i>	34,071	18.3	46,691	25.3	25,033	13.5

Kaynak: Ohkawa ve Rosovsky (1960: 61)

Toprak vergisinin toplam devlet gelirleri içindeki göreceli a ırlı ı azaldıkça, tarımsal kesimin s a ladı ı vergi gelirleri de dü mü , tarım dı ı kesimin s a ladı ı do rudan vergilerin devlet gelirleri içindeki payı artmı tır. Öte yandan, 1883-1912 yılları arasında tarımsal kesim ile tarım dı ı kesimden elde edilen do rudan vergi gelirleri Tablo 2.83 yardımıyla izlenebilir. Nitekim 1883-1887 döneminde tarımsal kesimden elde edilen vergi gelirlerinin do rudan vergi gelirleri içindeki payı %22.1 iken, 1908-1912 döneminde bu oran %12.5’e gerilemi tir. Öte yandan aynı dönemlerde tarımdı ı kesimden elde edilen do rudan vergi gelirlerinin payı ise sırasıyla %3 ve %6.4 olarak gerçekleşti mi tir.

Tablo 2.83: Tarımsal Kesim ile Tarımdı ı Kesimden Elde Edilen Do rudan Vergi Gelirleri

<i>Yıllar</i>	<i>Tarımsal Kesimden Elde Edilen Do rudan Vergi Gelirleri</i>		<i>Tarımdı ı Kesimden Elde Edilen Do rudan Vergi Gelirleri</i>	
	<i>(000 yen)</i>	<i>%</i>	<i>(000 yen)</i>	<i>%</i>
<i>1883-1887</i>	63,552	22.1	9,548	3.0
<i>1888-1892</i>	58,479	15.5	9,779	2.3
<i>1893-1897</i>	65,626	12.4	13,167	2.0
<i>1898-1902</i>	99,050	12.1	35,378	3.2
<i>1903-1907</i>	113,582	11.2	79,313	5.4
<i>1908-1912</i>	153,441	12.5	132,196	6.4

Kaynak: Ohkawa ve Rosovsky (1960: 62); Ranis (1959: 448)

19. yüzyılın ikinci yarısında köylülerden toplanan do rudan vergiler Japon köylüsünü kaçınılmaz biçimde ekonomik gelişme politikalarının içine dahil ederken, zaman zaman vergi yükümlülüklerinin a ırlı ı köylüyü zor duruma dü ürmü tür. Pirinç fiyatlarındaki artı ın ve tarım topraklarında verim artı ının ya anmasının da etkisiyle 19. yüzyılın sonunda vergi yükü azalmı tür. Öte yandan bu dönemde köylülerin üstlendi i vergi yükünün kayna ı daha çok yerel vergiler olarak kar ımıza çıkmaktadır. 20. yüzyılın ba ında toplam vergi gelirlerinin %40'ı yerel vergilerden elde edilmi tir. (Pyle, 1973: 57)

Meiji döneminde mülkiyeti devlete ait toprak, orman ve di er varlıklardan elde edilen vergi dı ı gelirler de sürekli artmı tür. Tablo 2.84'de görüldü ü gibi, 1879-1883 yılları arasında vergi dı ı gelirler 5.1 milyon yen iken, 1909-1911 yılları arasında 338 milyon yen olmu tür.

Tablo 2.84: Japonya'da Devlet Gelirleri, 1879-1911 (milyon yen)

<i>Dönem</i>	<i>Toprak Vergisi</i>	<i>Di er Do rudan Vergiler</i>	<i>Dolaylı Vergiler*</i>	<i>letme Vergisi</i>	<i>Di er Dolaylı Vergiler</i>	<i>Vergi dı ı Gelirler</i>	<i>Toplam Gelirler</i>
<i>1879-1883</i>	60.7	8.0	17.1	2.7	0.7	5.1	94.6
<i>1884-1888</i>	57.4	9.6	20.7	3.8	0.1	8.3	100.1
<i>1889-1893</i>	53.4	12.1	27.5	4.3	0.4	18.7	116.5
<i>1894-1898</i>	59.2	20.2	38.2	9.0	2.3	40.8	169.9
<i>1899-1903</i>	84.9	50.1	76.5	18.4	6.1	86.2	322.1
<i>1904-1908</i>	114.7	86.2	140.9	36.9	8.5	231.0	618.4
<i>1909-1911</i>	126.2	127.8	185.1	49.5	6.9	338.0	841.9
<i>Ortalama 1879-1911</i>	79.5	44.8	72.2	17.8	3.5	104.0	323.4

*Gümrük vergileri gelirleri dahil edilmi tir.

Kaynak: Oshima (1965: 359)

Sonuç olarak, Japonya'da devlet özellikle toprak vergisi yoluyla kırsal kesimden elde edilen tarımsal üretim artı ının büyük bölümüne el koymu tür. 1879-1911 yılları arasında tarımsal kesimin net gelirinin onda biri toprak vergisine ayrılmı tür. (Ohkawa ve Rosovsky, 1965: 75) Dolayısıyla devlet gelirlerinde toprak vergisinin payı çok önemli

olup, bu gelir 1868-1881 yılları arasında devletin ekonomik, askeri ve sosyal alanlarda yatırımlar aracılığıyla öncülük edebilmesini sağlamıştır. Devlet vergileme yoluyla elde ettiği tarımsal üretim artışıyla nitelikli bir iktisadi fazlayı elinde tutar bir konuma gelmiş, tarımsal üretimde meydana gelen hızlı büyüme oranları sermaye birikimi sağlamıştır. (Bird, 1977: 164) Bu verginin boyutu, endüstriyel dönemde tarımın etkin bir rolü olduğunu göstermektedir. Aynı şekilde 19. yüzyılın sonlarında Japonya’da dolaylı vergilerden elde edilen gelirler de artmış, ülkede özellikle köylü nüfusun yüksek olması, kırsal kesim tarafından devlete ödenen dolaylı vergi miktarının da artmasına neden olmuştur. Dolayısıyla Meiji döneminin endüstriyel büyümesinde kırsal kesimde ortaya çıkan yerli sermaye birikimi önemli rol oynamış, ülkede endüstriyel daha çok kendi kaynakları üzerinden gerçekleşmiştir. (Esenbel, 2012: 157)

2.4.2.5 ALTIN STANDARDI VE PARA POLİTİKASI

1868-1899 yılları arasında Meiji hükümeti çağdaşlaşmanın olumlu yıllarını geçirmiştir, bütçe giderleri ve hükümetin izlediği genel ekonomi politikası için vergilendirme ve iç borçlanma ile kaynak yaratılmıştır. (Esenbel, 2012: 143; Koichi, 1963: 113) Japonya’da toprak vergisi devletin iç borçlanma kabiliyetini arttırmış, 1868-1881 yılları arasında devlet borçlarının tamamı toprak vergisinden elde edilen gelirlerle ödenmiştir. Öte yandan Japonya’da 1872 yılında iç borçlar 23 milyon yen iken, 1877 yılında 213 milyon yene yükselmiştir. (Esenbel, 2012: 143) 1892 yılında ise devlet borçlarının %59’u toprak vergisi gelirleri ile ödenirken, 1892-1897 yılları arasında toprak vergisinin devlet gelirleri içindeki payı azalmasına rağmen borçların bir kısmı yine bu vergi gelirleriyle ödenebilmiştir. (Smith, 1955: 76)

Öte yandan 1868-1878 yılları arasında Meiji hükümeti özellikle askeri harcamaların artması ile oluşan bütçe açıklarını kapamak için emisyonla başvurmuştur. (Patrick, 1965: 196) Tablo 2.85’de görüldüğü gibi, 1868 yılında toplam devlet gelirlerinin %10’u vergi gelirlerinden meydana gelirken, emisyon toplam devlet gelirlerinin %72’sini oluşturuyordu. (Patrick, 1965: 189; Howe, 1998: 109) 1868-1878 yılları arasında para arzında meydana gelen büyüme hızlı olmuştur, 1876 yılında dolaşımdaki para miktarı 105 milyon yene ulaşmıştır. 1876-1878 yılları arasında para arzı %22 artmıştır. (Horie, 1956: 8; Rosovsky, 1966: 125)

Bununla birlikte Japonya’da belirtilen dönemde yaşanan enflasyon, kaynakların devlete ve giri imcilere akmasını sağlamıştır. Tsuru’ya göre, 1868-1900 yılları arasında toptan emtia fiyat endeksi %138 yükselmiştir, Yamada’ya göre 1875-1900 yılları arasında %77 olmuştur. Bu durum da Japonya’da zorunlu tasarrufun artmasına neden olmuştur. (Aktaran: Ranis, 1959: 453)

Tablo 2.85: Japonya’da Devlet Gelirleri (%)

	1868	1869	1870	1871	1872	1873	1874	1875
<i>Ola an Bütçe Gelirleri</i>	11.1	13.5	47.9	69.3	48.4	82.5	96.8	96.2
<i>Vergi Gelirleri</i>	9.5	12.8	44.5	58.0	43.3	76.0	88.9	88.5
<i>Ola anüstü Vergi Gelirleri</i>	88.9	86.4	52.5	30.7	51.6	17.5	3.2	3.8
<i>Para Basımı</i>	72.6	69.5	25.5	9.7	35.3	-	-	-
<i>Borçlanma</i>	14.3	2.6	22.8	-	-	-	-	-

Kaynak: Koichi (1963: 113)

Yine Japonya’da özellikle 1890’lı yıllardan sonra alınan mali ve parasal tedbirler yabancı sermayenin ülkeye girişini teşvik etmiştir. 1897 yılında altın standardına geçilmesinin de bir sonucu olarak ülkeye hem doğrudan hem de dolaylı yabancı sermaye girişi artmıştır, böylece ulusal paranın istikrar kazanması, yabancıların Japonya’ya güvenle yatırım yapmalarını sağlamıştır. (Patrick, 1965: 206) Bu bağlamda 19. yüzyılın gerek uluslararası ekonomik gerekse siyasi koşullarına uygun olarak altın standardının benimsenmesi Japonya’nın dış açılma sürecinde önemli rol oynamıştır. (Goldsmith, 1998: 124) Böylece 1890’lı yılların sonundan itibaren Japonya’da dış borçlanma da mali kaynak olarak kullanılmaya başlanmıştır. Dolayısıyla 1897-1903 yılları arasında Japonya’ya yabancı sermaye girişi 194 milyon yen iken, 1904-1913 yılları arasında 1,857 milyon yen olmuştur. (Baba ve Tatamoto, 1968: 178) 1905 Japon-Rus savaşı nedeniyle devlet dış borçlanmaya gitmiştir, 1913 yılında ülkeye yabancı sermaye girişi milli hasılanın %46’sı kadar gerçekleşmiştir. (Patrick, 1967: 270) Öte yandan, ülkeye giren yabancı sermaye özellikle endüstriyel amaçlı harcamalar ile askeri harcamaların finansmanında kullanılmıştır. (Baba ve Tatamoto, 1968: 178) Bununla birlikte 1899 yılından itibaren dış borçlanma aynı endüstrinin finansmanında da önemli rol oynamıştır. (Esenbel, 2012: 157)

1868-1912 yılları arasında Japonya'da hem iktisadi alanda modern endüstrinin kurulmasıyla hem de siyasi ve sosyal reformların yapılmasıyla dönüm ya anıdır. Geç endüstrile en ülkeler arasında yer alan Japonya'da bu dönemde yaşanan ekonomik, siyasi ve sosyal dönüm temelde devletin izlediği bilinçli politikaların bir ürünüdür. Bu politikalarla devlet, endüstrile me için gerekli koşullardan yoksun olan Japonya'da bu koşulları ikame edecek sistematik unsurları harekete geçirmiştir. Bu bağlamda Meiji hükümeti, 1870'li yıllardan itibaren özellikle askeri amaçlarla demiryolları yapımına ağırlık vermiş, özel demiryolu şirketlerini desteklemiştir ve 1905 yılından itibaren özel şirketler tarafından işletilen demiryollarını da satın alarak, ülkede demiryolu inşasını bizzat kendi üstlenmiştir. Yine Japonya'da 1868-1912 döneminde izlenen para ve maliye politikalarında da endüstrile me amacı etkili olmuştur. Devletin izlediği zorunlu tasarruf politikası ile birlikte başta toprak vergisi gelirleri olmak üzere düşük gelir düzeyli sınıflardan elde edilen kaynaklar endüstriye disiplinli bir şekilde aktarılmıştır. Öte yandan geç endüstrile en ülkelerde endüstriyel gelişmeyi kolaylaştıran sistematik unsurlardan biri olan gümrük tarifeleri politikası Japonya'da ancak 20. yüzyılın başından itibaren uygulamaya konulabilmiştir. Dolayısıyla 1903 yılına kadar Japonya'da izlenen düşük gümrük tarifesi politikaları yerli endüstrilerin rekabet gücünün azalmasına neden olmuştur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI DEVLET 'NDE ENDÜSTRİLEME VE GERSCHENKRONCU ANLAMDA DEVLET POLİTİKALARININ ROLÜ

3.1 OSMANLI DEVLET 'NDE 1800-1917 DÖNEMİNDE ENDÜSTRİLEME GÖRÜMLERİ

Endüstri devriminin yaşanması ile birlikte mamul malda düşük maliyetli ve kitlesel üreticiler durumuna gelen erken endüstrilemiş ülkeler, bir yandan mamul malları için pazar bulmaya, diğeryandan da ucuz hammadde kaynakları elde etmeye çalışmıslardır. Böylece tarımsal mal üretiminde uzmanlaşmış çevre ülkeler de dünya ekonomisine katılmış, 19. yüzyıl boyunca dünya ticaret hacminde büyük artışlar ve ticaret bileşiminde de önemli değişimler meydana gelmiştir. Yine aynı dönemde ulaşım koşullarının iyileşmesi de dünya ticaretinde meydana gelen bu gelişmeleri daha da hızlandırmış, böylece dünya ekonomisinde yeni uzmanlaşma alanları ve üretim yapıları doğmuştur. (Pamuk, 1994: 3) Bununla birlikte erken endüstrilemiş ülkelerin rekabeti, çevre ülkelerde birçok fabrika tipi endüstri öncesi üretim faaliyetinin de yıkılmasına yol açmıştır. Bu bağlamda 19. yüzyılda dünya ölçekteki iktisadi gelişmelerin büyük bölümünü endüstri devrimi ile ilişkili olarak değerlendirmek gerekmektedir.

Avrupa'da endüstrileme süreci devam ederken, Avrupa kıtasının içine kadar uzanan ve üç kıtayı kapsayan geniş topraklara sahip Osmanlı Devleti'nin bu kapitalist dünya ekonomisi ile olan ilişkilerini ve bu ilişkilerin Osmanlı ekonomisinde yarattığı etkileri göz ardı etmek mümkün değildir. Osmanlı Devleti'nin endüstri devrimini yaşayan ekonomilerle eklemlenme sürecinde yarı sömürgeleşmiş bir toplumsal yapı ortaya çıkmıştır. (Kazgan, 1999b) 19. yüzyılda kapitülasyonlar, dış ticarette dış bağımlılık, dış borçlanma ve yabancı sermaye girişi, mali kesimin denetimi, Osmanlı Devleti'ni dünya ekonomisi içinde bir çevre ekonomisi haline getirmiştir. (Çavdar, 2003: 54) Avrupa'nın zamanla çevreleştiği Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'na kadar endüstrilemiş ülkelerin ekonomilerine bu devletlerin istediği yoldan eklemlenmiş, bu nedenle ülkede ancak kendi iç dinamiklerinin kabul ettiği ölçüde bir değişim yaşanabilmiştir. Dolayısıyla endüstriyel kapitalizmin bağımlılığını ifade eden 19. yüzyıl bağları, Osmanlı Devleti'nin

modern kapitalizm kar ısında g¼c¼n¼ kaybetti i ve tamamen onun etki alanına girdi i dönem olmu tur. (Tabako lu, 2005: 16)

Bu çerçevede Osmanlı Devleti dünya ekonomisi içinde hammadde ihracatçısı ve endüstriyel mal ithalatçısı olan bir ekonomik yapı sergilemi tir. Uluslararası uzmanla manın bu klasik biçimi 19. yüzyılın ba ından itibaren güçlenmeye ba lamı ve Avrupa kökenli endüstriyel mallar Osmanlı Devleti'nde iç piyasaya büyük ölçüde hâkim olmu tur. Dolayısıyla Osmanlı ekonomisi Avrupa malları için önemli bir pazar haline gelmi tir. Örne in, Osmanlı Devleti endüstri devriminin öncü sektörü olan dokuma endüstrisinde 18. yüzyılın sonuna kadar iç pazar ihtiyacının ötesinde, yabancı ülkelere ihracat yapabilecek düzeyde geli mi endüstriyel yapıya sahipken, 19. yüzyıla gelindi inde dı rekabet kar ısında dokuma endüstrisi hızla gerilemi tir. (Uzunçar ılı, 1990: 569; Giz, 1969: 14-15) 1812'de kodra'da 600, Tırnova'da 2.000 dokuma tezgahı bulunurken, 1831'de dokuma tezgahı sayısı kodra'da 40'a, Tırnova'da ise 200'e dü mü tür. (Önsoy, 1984: 5; Sarç, 1940: 426) Yine ngiltere'den yapılan pamuklu dokuma ithalatı 1828'de 10.834 ngiliz lirası iken, 1831'de 105.615 ngiliz lirasına yükselmi tir. (Sarç, 1940: 425) Charles Texier Anadolu'da seyahat ederken 1836'da gördü ü Ankara'dan öyle bahsetmi tir: *“Geçen yüzyılda Ankara'da çe itli Avrupa kurulu lan faaliyet halindeydi. imdi bunlardan hiç birisi kalmamı tur. O zamanlar 25.000 balyadan fazla kuma , çorap v.s. gibi mamul e ya ihraç edildildi i halde, bu sayı bugün 5.000 balyaya dü mü tür”* (Aktaran: 1984: Önsoy, 5). 1915 yılına gelindi inde ise, pamuklu dokuma ürünlerinin %90.5'i ve pamuk ipli inin %79.5'i ithalat yoluyla kar ılanmı tur. (Tayanç, 1973: 27-28; Boratav, 2014: 33) Ayrıca 1820'de pamuklu dokuma tezgahlarında çalı an i gücü sayısı toplam nüfusun %2'sini olu tururken, 1911'de bu oran %0.4'e dü mü tür. (Pamuk, 1986: 219) Dolayısıyla 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde ba ta dokumacılık endüstrisi olmak üzere birçok endüstri dalında üretim dı rekabet kar ısında gerilemeye ba lamı tur. (Koraltürk, 2011: 61)

Öte yandan endüstrile en ülkeler ile çevre ülkeler arasındaki ekonomik ili kilerin bir ba ka boyutu da, çevre ülkelerin geli mi ülkelerden sermaye ithal etmesiydi. Osmanlı Devleti'nde de yabancı sermaye yatırımları ba ta demiryolları olmak üzere ticareti geni letmeye yönelik altyapı tesislerinde toplanmı tur. Ancak sürekli imtiyazlar arayarak

ülkeye giren yabancı sermaye yatırımları ve giderek artıran kapitülasyonlar* devletin iktisadi, askeri ve siyasi etkinliğinin azalmasına neden olmuştur. (Boratav, 2014: 21) Özellikle yabancı tüccarların kişisel vergilerden muaf tutulması, bu tüccarlara gümrük vergilerinde indirim yapılması ve Osmanlı topraklarında yerleşme hakkı tanınması gibi mali ve idari alanlarda tanınan tek taraflı imtiyazlar devletin iktisadi bağımsızlığını olumsuz etkilemiştir. (Boratav, 2014: 21-22)

Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nin bir yandan endüstriyel kapitalizmin egemenliği altına girerek Avrupa kapitalizminin pazarı haline gelmesinde, diğer yandan da finans kapitalin egemenliği altına girerek dünya sistemine eklemlenme sürecinde 1838 Balta Limanı Ticaret Antlaşması önemli rol oynamıştır. (Biber, 2009: 12) Bununla birlikte Tanzimat dönemi ile başlayan ve en önemli amacı merkezi devletin gücünü arttırmak olan reform hareketleri de Osmanlı Devleti'nin özellikle finans kapitalin egemenliği altına girişi sürecinde etkili olmuştur. Ancak merkezi devletin reformlar yoluyla güçlenme çabaları beraberinde kendi çelişkilerini de getirmiş, tahradaki unsurların karışmasında devletin gücünün artırılması, mali yapıyı ve orduyu güçlendirme çabaları Osmanlı Devleti'nin Avrupa'nın mali desteğine başvurmak zorunda kalmasına neden olmuştur. (Biber, 2009: 33)

Bu çerçevede 1838 Balta Limanı Ticaret Antlaşması ve yabancı tüccarlara verilen diğer imtiyazlar, Osmanlı Devleti'nde yabancı tüccarların ve Osmanlı tebaası olan gayrimüslim tüccarların gücünün artmasına neden olmuştur. Bu yeni ticari burjuvazi hem kendisine kapitülasyonlar ya da imtiyazlarla tanınan vergi muafiyetleri yoluyla hem de yeni tüketim alışkanlıklarının oluşmasıyla birlikte bürokratlara lüks ithal malları satarak devletin el koyduğu artıktan pay almıştır. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin çözülme ve çevreleşme sürecinde bürokratik yapı köylülerin ürettiği ve vergilendirilen iktisadi artıların

* Köprülü'ye göre kapitülasyonlar, “Avrupalı devletlerin kendi ülkeleri dışındaki sürekli ya da geçici olarak bulunan yurtdışlıların, ülkesinde buldukları devletin yetkilerinin dışında kalmak ve kendi devletlerinin yetkisine bağlı olmak biçiminde elde ettikleri ayrıcalıklar ile ticaret ve gümrük konularında elde ettikleri kolaylıklar ve imtiyazlar”dır. (Aktaran: Acartürk ve Kılıç, 2011: 3) Osmanlı Devleti'nde 1536 yılında ilk kez tanınan kapitülasyonlar bir dış ticaret ve dış politika aracı olarak kullanılmıştır. Başlangıçta kapitülasyonlar iktisadi ve siyasi seviyeyi yerine getirmiş, ancak özellikle 1838 yılında İngiltere'ye ve daha sonra birçok ülkeye verilen kapitülasyonlar Osmanlı ekonomisinde büyük zararlara yol açmıştır. Bu bağlamda kapitülasyonlar Osmanlı Devleti'nin endüstriyel mesinisi engelleyen en önemli unsurlardan biridir.

büyük bölümünün ticaret ve krediyle u ra an bu yeni sınıfın eline geçmesinde aracı olmu , devletin çevrele me sürecine katkıda bulunmu tur. (Biber, 2009: 34) Gürsel'e göre de, Osmanlı Devleti'nde "...Levant ticareti, esas olarak yabancı tüccarların egemenli inde örgütlenecekti. Böylece Müslüman olmayanlar, Osmanlı burjuvazisinde etkinli e sahip oluyorlardı" (Gürsel, 1983: 33). Bununla birlikte özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, sömürgeci devletlerin Osmanlı Devleti üzerindeki emellerini gerçekle tirmek için girişimleri rekabet, bürokrasiye daha geni manevra alanları sa lamı , bürokratik yapı devletin tam sömürgele mesi önünde bir engel olu turmu tur. (Biber, 2009: 35)

Osmanlı Devleti'nin sosyo-ekonomik yapısında 18. yüzyıl boyunca önemli geli meler ortaya çıkmamı , 19. yüzyılın ba nda ülkede üretim düzeyi, sermaye birikimi ve teknolojik yapı aynı kalmı tur. (Pamuk, 1994: 11) Ancak 19. yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti Batı Avrupa'nın askeri, siyasi ve iktisadi gücüyle kar ı kar ıya kalmı ve bu dönemde ülke ekonomisi yeni bir iktisadi düzen olan kapitalizme açılmaya ba lamı tur. Dolayısıyla kendi içsel dinamikleriyle ileriye do ru evrim yaratma gücünden yoksun olan Osmanlı Devleti'nde, di er bir evrim tarzına geçebilmek için 19. yüzyıldan itibaren askeri, idari ve ekonomik düzende eski kurumların yıkım süreci ba latılmı tur. (Kazgan, 1999a: 30)

Bu çerçevede Osmanlı Devleti'nde III. Selim döneminde askeri yapıyı modernle tirmek ve yeniçeri te kilatını ça da düzenli bir orduya dönü türmek için ıslahat çalı maları ba lamı , devlet temelde askeri alanda yapılan yenilikler di nde idari, sosyal ve ekonomik yenilik hareketlerine de giri mi tir. III. Selim'in Osmanlı toplumunda meydana getirmek istedi i yeniliklerin bütününe "*Nizam-ı Cedid*" adı verilmi tir. (Ünal, 2003: 275) Bu dönemde devletin özellikle askeri gereksinimleri kar ılama çabaları Osmanlı Devleti'nde küçük çaplı endüstriyel girişimlerin ortaya çıkmasına neden olmu tur. (Clark, 1974: 66; Önsoy, 1984: 6; Güran, 1992: 236; Faroqhi, 2011: 275) Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nde ilk endüstriyel girişimler Nizam-ı Cedid döneminde III. Selim tarafından kurulmu tur. Bu çerçevede Osmanlı Devleti'nde "*baruttan yünl ü giyeceklere, üniformadan deri çizmeye kadar askeri teçhizatı üretecek fabrikaların kurulmasına yol açan endüstriyel seferberlik ba latıldı. Bu anlayı daha çok bürokratik i lemlerde kullanılan kâ it gibi bazı ihtiyaçların üretilmesine do ru yaygınla tırıldı*" (Keyder, 1999: 275). Dolayısıyla 1805 yılında Beykoz'da kâ it ve çuha, Üsküdar'da basma fabrikaları kurulmu tur. (Giz, 1968b: 25-26; Quataert, 2004: 1011; Karpat, 2010: 188) Yine bu

dönemde top, tüfek ve barut üretimi için Avrupa teknik ve donanımından yararlanılmıştır. (Clark, 1974: 67-76)

Osmanlı Devleti'nde bu ilk endüstriyel girişimlerden sonra uzun süre yeni fabrika kurulmamıştır. 1816 yılında özel mülkiyete ait olan Beykoz Deri Fabrikası, II. Mahmut tarafından satın alınarak ordu emrine verilmiş, Beykoz'da bulunan kâğıt fabrikasının bir kısmı kumaş fabrikasına dönüştürülmüştür. Uzun süre sonra ilk kez 1827 yılında Eyüp'te 15 çarktan oluşan bir iplik emme fabrikası kurulmuş, Tophane yakınlarında bir kereste ve bakır levha fabrikası inşa edilmiştir. Ordunun fes ihtiyacının karşılanması amacıyla, daha sonra kurulduğu yere göre "*Defterdar Fabrikası*" diye anılan Feshane ise 1835 yılında kurulmuştur. (Seyitdanlıoğlu, 2006: 58) Nitekim "*1826 yılında, askerinin fes giymesi kararı alındığı zaman, Tunus Beylerbeyi'ne 50.000 fes siparişi edildiği gibi, içeride de fes üretimine girişimi ve Feshane fabrikası açılmıştır*" (Küçükerman, 1988b: 72). 1836 yılı ortalarında bu fabrikada ayda yaklaşık 12.000 adetten fazla fes üretilmekteydi. Yine 1843 yılından itibaren Feshane fabrikasında yünlü dokumacılık da başlamıştır. (Martal, 1999: 280) 1836 yılında Üsküdar'da bir dokuma fabrikası faaliyete geçmiştir, bu fabrikada özellikle ordunun ihtiyacına yönelik kumaş ve iplik üretilmiştir. (Seyitdanlıoğlu, 2006: 59; Martal, 1999: 280) Öte yandan Osmanlı Devleti'nde seri üretime dayalı ve mekanik güce dayanan endüstriyel üretimde asıl olarak 1830'lu yıllarda ortaya çıkmıştır. (Genç, 2013: 89) Tophane'de bulunan Top Döküm Fabrikası ve Dolmabahçe'deki silah imalathanelerinde ilk kez endüstri devriminin modern üretim tekniği olan sabit buharlı makine gücü kullanılmıştır. (Clark, 1974: 66; Quataert, 2004: 1012) 1830'lu yılların başında Walsh, tophanenin yayıldığı alanı şöyle tarif etmekteydi:

"Galata'dan liman boyunca iki kilometreyi geçen bir alan uzanıyor. Ambarlar ve atölyeler geniş bir alana yayılmış ... (burada) beyaz çiyle birlikte çeşitli suçlardan hüküm giymiş ve birbirlerine zincirle bağlanmış pek çok köle var... Tophaneyi ve Piri Paşa'daki tersaneleri, top dökümhanesini ve Tophane'deki depoyu ziyaret ettim. Görünümü bakılırsa, Portsmouth ya da Woolwich'tekiler kadar iyi donanımdalar ve iyi işletiliyorlar ve sanırım çok daha geniş bir alana yayılıyorlar. Herhangi bir Avrupa kentindekinden daha kalır yanı oldu unu sanmıyorum" (Aktaran: Karpat, 2010: 188).

Ancak Osmanlı Devleti'nde III. Selim döneminden itibaren başlayan endüstriyel çabaları girişimci sınıfın yokluğu, sermaye kıtlığı ve özellikle teknik donanımı olan iş gücü eksikliği nedeniyle önemli bir gelişme gösterememiştir. (Karpat, 2010: 188) Dolayısıyla Tanzimat dönemi öncesi Osmanlı endüstri yapısında önemli değişiklikler ortaya çıkmamıştır,

Osmanlı endüstrisi küçük el zanaatları ve gedik usulüne* dayalı lonca yapısını korumu tur. Ülkede endüstriyel faaliyetleri düzenleyen ve endüstriyel malların kalitesinin korunmasını sa layan lonca sistemi, geli meye uygun olmayan ve rekabeti engelleyen kuralları ve yapısı itibariyle sermaye birikimine imkân tanımamı , giri imci zihniyetin ortaya çıkmasını engellemi tir. (Eldem, 1970: 111-112)

1840-1860 yılları arasında Osmanlı Devleti Batı'dan teknoloji ithal ederek devlet mülkiyetinde ve esas olarak ordunun, donanmanın ve sarayın ihtiyaçlarını kar ılamak üzere bir dizi fabrika kurmu tur. Bu imalathanelerin gereksinim duydu u sermaye donanımının büyük bir kısmı Avrupa'dan ithal edilmi ve bu imalathanelerde ithal edilen makine-teçhizatı kullanmak üzere yabancı i gücü istihdam edilmi tir. (Clark, 1974: 68; Quataert, 2004: 1012; Keyder, 1999: 275; Boztemur, 1999: 386) Nitekim 1848 yılında zmit çuha fabrikasında çalı an Belçika'lı bir i çi bu durumu öyle ifade etmi tir: “ *ngiltere ve Fransa'dan getirilmi en modern makinelere sahiptik. Kaliteli yün Saksonya ve di er üretici ülkelerden ithal edilmekteydi. Onu i leyen biz Fransız ve Belçikalılardık. Bu, Avrupa makinelerinde, Avrupa malzemesi kullanarak, becerikli Avrupa elleriyle Türkiye'de dokunmu bir kuma tı*” (Aktaran: Önsoy, 1984: 7).

1840-1860 yılları arasında Osmanlı Devleti'nin endüstrile me çabaları öyle özetlenebilir: (Önsoy, 1984: 6; Martal, 1999: 280-281)

i) II. Mahmud döneminde slimiye'de kurulan dokuma fabrikasının 1842 ve 1846 yıllarında Fransa'dan ithal edilen modern makine ve teçhizatla donatılması ve fabrika müdürlü üne Avrupa'yı yakından tanıyan Kamil Pa a'nın getirilmesi,

* Gedik usulü: Bir tür “*esnaf tekeli*” demektir. Gedik usulüne göre, sanayi ve ticaret alanlarında faaliyet gösteren i yerlerinin, imalathanelerin ve istihdam edilen i gücünün sayısı belirlenerek sınırlanmı tı. Çıraklıktan kalfalı a geçen ve usta olmak isteyen bir ki i, aynı zamanda bir gedik demek olan bir ustalık ya da imalathane, ölüm veya herhangi bir nedenle bo almadıkça bu ansı elde edemez. Kendisi bir i yeri açamaz, çok uzun sürelerle bir gedi in bo almasını beklerdi. Giri im ruhu, zengin olma iste i, azim ve kararlılı ı önemli ölçüde törpüledikten ve ileri bir ya a geldikten sonra bir gedik sahibi olabilme ansına kavu abilirirdi. Bu durum Osmanlı Devleti'nde rekabetçi bir endüstri yapısının do masını ve geli mesini engelleyen en temel unsurlardan birisi olmu tur. Gürsel'e göre, “*...kapitalist geli menin izleyebilmesi için gedik usulünün giderek zayıflaması ya da hiç olmazsa manüfaktürlerin ço almasını önleyemeyecek durumda olması gerekirdi; çünkü belli bir geli me düzeyinden sonra manüfaktürler nasıl olsa bu sistemi çökertecek iktisadi ve siyasal güce kavu acaklardı. Oysa Osmanlı gedik usulü çok iyi direndi. Gediklerin kurallarından sapmalar hararetle izlendi. Bu mücadelede gedikler büyük bir müttefike sahiptiler: Osmanlı Devleti*” (Gürsel, 1983: 25). Nitekim Osmanlı Devleti kapitalist burjuvaziye kar ı zanaatkarları desteklemi tir. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nde güçlü bir kapitalist burjuvazinin geli ememesinde gedik usulü etkili olmu tur. Bu nedenle gedik usulü 1855 yılından itibaren yava yava kaldırılmı , daha sonra bahsedilece i gibi, 1864-1873 yılları arasında “*Islah-ı Sanayi Komisyonu*” kurularak esnafın irketler halinde birle mesi sa lanarak yeni bir özel sektör yaratma çabalarına giri ilmi tir.

- ii) 1840'lı yılların ortasında faaliyete geçen, demir döküm ve dokuma atölyeleri ile bir tersaneden oluşan Bakırköy Sanayi Sitesi'nin kurulması,
- iii) Ordunun özellikle silah ihtiyacının karşılanması için Zeytinburnu demir fabrikasının kurulması,
- iv) Yine ordunun kuma ihtiyacının karşılanması için 1843 yılında Zmit Çuha fabrikasının kurulması,
- v) 1840'lı yıllarda faaliyete geçen Hereke dokuma fabrikasının Avrupa'dan ithal edilen modern makine ve teçhizatla donatılması,
- vi) 1840'lı yıllarda Çubuklu Billur Fabrikası'nın kurulması,
- vii) 1842'de Balıkesir Çuha Fabrikası'nın üretime başlaması,
- viii) Beşiktaş'ta bir demir dökümhanesinin kurulması,
- ix) Varna yakınlarında 12 fırınlı demir dökümhanelerin kurulması,
- x) 1846'da Zmit Kâğıt Fabrikası'nın kurulması ve
- xi) Kuma fabrikalarının ihtiyacını karşılayabilmek amacıyla 1845 yılında önemli bir ipekçilik merkezi olan Bursa'da makineli üretimin ilk örneği Harir Fabrikası-Hümayunu'nun kurulması,
- xii) Bu fabrikaların dışında yabancı ya da gayrimüslim azınlık sermayesiyle modern teknoloji kullanan mum, sabun, kendir, kiremit, ipek ve tutkal fabrikalarının kurulmasıdır.

1840-1860 yılları arasında kurulan bu fabrikalar ülkede endüstriyel üretimin artmasında önemli rol oynamıştır. Örneğin, Zmit Çuha fabrikasında başlangıçta sadece yünlülük askeri kumalar üretilirken, daha sonraki yıllarda bu fabrikada perdelik, yatak çarşafı, havlu, çorap, eldiven ve fes gibi malların da üretimi yapılmıştır. 1860'lı yıllarda Zmit Çuha fabrikasının yıllık ortalama üretimi 72.000 metre kuma ve 60.000 adet fes olarak gerçekleşmiştir. (Martal, 1999: 280) Yine İstanbul sokaklarının havagazı ile aydınlatılması için yapılan özel demir direkler bu dönemde kurulan Zeytinburnu demir fabrikasında yapılmıştır. (Martal, 1999: 281)

Dolayısıyla 1840-1860 döneminde Osmanlı Devleti'nde Batı tipinde imalathaneler kurulmuştur. Ancak bu kurulumlardan bir bölümü sabotaj, deprem ve yangın gibi olaylar sonucunda yok olurken, yabancılar tarafından kurularak Osmanlı Devleti'ne teslim edilen ve özellikle kurulması için gerekli makine ve teçhizatın yabancı ülkelere temin edildiği fabrikalar ise teknik bilgi yetersizliği ya da yüksek maliyetler nedeniyle kapanmıştır. (Pamuk, 1994: 147) Örneğin, Küçükçekirgeç meşin barut fabrikası 1848 yılında infilak etmiştir, Bursa

ham ipek fabrikası 1855’de deprem sonucu yıkılmıştır. (Önsoy, 1988: 55) Yine Balıkesir Çuha Fabrikası ve Beikta demir dökümhaneleri kötü idare yüzünden kapanmıştır. Zeytinburnu demir fabrikası ise, fabrikada ithal maldan yaklaşık %30 daha pahalıya üretim yapıldığı için rekabete dayanamamıştır. (Önsoy, 1984: 7) Viquesnel’e göre 1848-1850 yılları arasında sadece 400.000 fes ve 30.000 metre çuha üretimi yapılan Feshane fabrikası, diğer devlet fabrikaları ile mukayese edildiğinde verimli çalışmaktaydı. (Aktaran: Sarç, 1940: 436; Aktaran: Küçükerman, 1988b: 72)

Bu bağlamda 1840-1860 yılları arasında devlet sermayesiyle kurulan bu fabrikaların üst düzeyde başarılar elde ettiğini söylemek çok mümkün gözükmemektedir. Bu fabrikalarda üretilen ürünlerin büyük bölümü devlet tarafından satın alınmasına, kullanılan makine ve teçhizatın Batı’dan ithal edilmesine ve çoklukla yabancı iş gücü istihdam edilmesine rağmen, bu fabrikaların büyük bölümü kuruluşlarından 10-15 yıl sonra kapanmıştır. Öte yandan Keyder’e göre, “*tepeden kaynaklanan*” bu ilk endüstriyel girişimin başarısız olmasının en önemli nedeni, ücretli iş gücünün yetersizliği idi. Ona göre, bu dönemde fabrikalarda istihdam edilen iş gücünün disiplinden yoksun olduğu ve sürekli iş gücü olma yönünde bir dönüşüm geçiremediği söylenebilir. (1999: 276) Kal’a ise, bu dönemde Osmanlı Devleti’nin endüstriyel mesinisi engelleyen unsurun teknoloji üretememesi olduğunu savunmaktadır. (2003: 252) Ona göre, ithal teknoloji ile kurulan bu fabrikalar, teknoloji geliştiremediğinden rekabet güçlerini zamanla kaybetmiştir. (2003: 253) Bununla birlikte dış ticaret antlaşmalarının getirdiği koruyucu olmayan gümrük vergilerinin de bir sonucu olarak, Osmanlı Devleti’nin 1840’lı yıllarda başlayan endüstriyel çabaları 1860’lı yıllarda sona ermiş, ülkede endüstri tamamen önemini yitirmiştir. (Quataert, 2004: 1001) Bu nedenle 1840-1860 döneminde Osmanlı Devleti’nde yaşanan ekonomik gelişmeleri endüstriyel sıçrama olarak nitelendirmek mümkün değildir. (Pamuk, 1994: 147; Yenal, 2010: 36)

Osmanlı Devleti’nde Batı Avrupa’nın üretim yöntemlerini kullanarak ülke ekonomisine rekabet gücü kazandırmayı amaçlayan bu devlet güdümlü endüstriyel çabaların büyük ölçüde başarısızlaşması, ülkeyi açık bir pazar haline getirmiştir. Dolayısıyla 1860’lı yıllarda geleneksel Osmanlı endüstrilerinde önemli gerilemeler meydana gelmiş, meslek erbabından işsiz kalanların sayısı artmıştır. Namık Kemal, bu dönemde Osmanlı ekonomisini “...biz ziraatte olduğu gibi sanatta dahi vaktiyle kendiyüzle kavrulurduk. Hemen her ihtiyacımızı ifa edecek tezgâhlarımız vardı. Yirmi-otuz

senede onların hemen cümlesi mahvoldu” ekinde tasvir etmi tir. (Aktaran: Önsoy, 1984: 7) Örne in, 19. yüzyıl ba larında stanbul ve Üsküdar’da 2.750 adet dokuma tezgahı bulunurken 30-40 yıl içinde bu tezgahların sayısı 25’e dü mü tür. Yine bu tezgahlarda istihdam edilen i gücü sayısı 3.500 ki iden 40’a inmi tir. (Önsoy, 1984: 7)

Öte yandan Osmanlı Devleti’nde 1840-1860 yılları arasında devlet öncülü ünde endüstrile me çabalarının büyük ölçüde ba arısız olmasına kar ılık, ülkede özel giri imin elinde sınırlı da olsa bir fabrika yapısının ortaya çıktı ı gözlenmektedir.

“Kapitülasyonların varlı na ra men hammaddenin bol olması, i gücü bulma kolaylı ı, ücretlerin dü ük olması, sürüm sahasının elveri li bulunması nihayet bu dönemde Avrupa endüstrisinin de henüz üstün bir tekâmüle eri memi bulunması özel te ebbüslerin fabrikalar kurmasına imkan vermi tir. Özellikle Bursa’da ve Lübnan’da iplik ve ipek i leyen Avrupa biçiminde özel giri ime ait fabrikalar bulunmaktadır” (Karal, 1976: 242-243).

Özellikle 1860’lı yıllardan itibaren Tanzimat’ın yeti tirdi i yeni aydınlar grubunun endüstrile me dü üncesine önem vermesi, ülkede özel giri imi destekleme çabalarının artmasında önemli rol oynamı tur. Örne in, Namık Kemal’e göre Osmanlı Devleti’nin endüstrile mesinin önündeki en büyük engellerden biri ülkede özel giri imcili in geli memi olmasıdır. (Aktaran: Seyitdanlı lu, 2006: 60)

II. Me rutiyet’in ilan edilmesi ile birlikte Osmanlı Devleti endüstrile menin ülke kalkınması için ta ıdı ı önemi kavramı , 1908-1913 dönemi Osmanlı Devleti’nde endüstrile me bilincinin ortaya çıktı ı dönem olmu tur. (Toprak, 1999: 586) Dolayısıyla bu dönemi iktisadi açıdan *“ulusal bir kapitalizm do rultusunda atılan ilk ve çekingen adımlar”* olarak nitelendirmek mümkündür. (Boratav, 2014: 21) Osmanlı Devleti’nde 1860’lı yıllarda ba layan devlet destekleri bu dönemde de devam etmi , endüstrile meyi te vik etmek amacıyla özel giri imcilere ayrıcalıklı haklar tanınmı tur. Böylece ülkede özel mülkiyete ait endüstriyel giri imlerin sayısı artmı , bu giri imlerin ülke içindeki co rafi da ılımı çe itlenmi tir. (Damlıba , 2012: 206) 1908-1913 döneminde Osmanlı Devleti’nde 113 adet yeni ticari ve endüstriyel i letme kurulmu , yani her yıl ortalama 23 i letme faaliyete geçmi tir. (Toprak, 2012: 175) Öte yandan bu dönemde Osmanlı Devleti’nde kurulan büyük ölçekli endüstriyel giri imler pamuklu, yünlü, ipekli dokuma ve gıda malları endüstrilerinde faaliyet göstermekteydi. Yine bu dönemde ya , sabun ve çimento üreten imalathaneler de kurulmu tur. (Kazgan, 1999a: 66) Özellikle 18. yüzyılın ilk yarısından itibaren canlanan sabun imalatı yerli endüstrinin geriledi i dönemlerde bile net

ihracatçı endüstri dalı olmaya devam etmi tir. (Genç, 1999: 265) Bununla birlikte daha önceden ço unlukla stanbul ve çevresinde kurulan bu i letmeler 1908 yılından itibaren di er bölgelere de yayılmış , stanbul’da kurulan birçok i letmenin Anadolu’da ubeleri açılmış tır. (Toprak, 2012: 180) 1908-1913 döneminde Osmanlı endüstriyel yapısında belirgin bir geli me ortaya çıkmış tır. Ancak bu dönemde ülkede giri imci ve sermaye yetersizli ini azaltacak Müslüman-Türk giri imci sınıf yaratılamamış , kurulan endüstriyel giri imlerde yabancı sermaye önemli rol oynamış tır. (Toprak, 2012: 176)

1914-1922 döneminde ise Osmanlı Devleti’nin yarı sömürge statüsünün yarattığı derin ba ımlılık ili kileri ve ulusal nitelikli bir burjuva devrimini sürükleyebilecek Müslüman-Türk burjuvazisinin cılız olması, ulusal nitelikte bir kapitalizme yönelik in karısına çıkan en önemli engeller olmu tur. Gürsel’e göre, Osmanlı Devleti’nde yerli burjuvazi toplumdaki konumunda kapitalist süreçteki engellere karşı ba arılı bir siyasi mücadele verememi tir. Yine Osmanlı Devleti’nde sınıfsal çıkarlarının bilincine varamayan yerli burjuvazi, her zaman bürokrasinin cazibesine kapılmış tır. (Gürsel, 1983: 32) Bununla birlikte *“bu dönemde sava ve kıtlık ko ulları, co rafî unsurları arasındaki ekonomik ba ları zayıf olan yarı sömürge toplumu, ulusal bir ekonomiye dönü meye zorlamış tır.”* (Boratav, 2014: 29) öyle ki, Birinci Dünya Sava ı ile birlikte Osmanlı ekonomisinin dış a kapalı hale gelmesi, ülkede temel ihtiyaç maddelerinin ithal edilememesine ve yurtiçi fiyatların yükselmesine neden olmu tur. Özellikle stanbul’un ia e sorunu, çözümü en önce gereken sıkıntılardan biri olarak ortaya çıkmış , bu sorunun çözülmesi için gösterilen çabalar bir iktisat politikası uygulanması yönündeki ilk ciddi denemeleri olmu tur. (Boratav, 2014: 29)

Bu çerçevede Birinci Dünya Sava ı devletin milli iktisat görüşü ü do rultusunda bir Müslüman-Türk giri imci sınıf yaratmaya yönelik çabalarının istenen sonuçları vermesi açısından uygun bir zemin hazırlamış , sava devletin ekonomiye Müslüman-Türk unsur lehine sonuçlar verecek müdahalelerde bulunması için fırsatlar yaratmış tır. (Yetkin, 1999: 606) Ziya Gökalp’e göre;

“Müslüman-Türk unsurun yalnızca asker ve memur; gayrimüslimlerin zanaatkâr ve tüccar oldukları bir toplum ça da devlete dönü emezdi. Mü terek vicdana sahip olmayan bu iki unsur arasında gerçek bir i bölümü yoktu. Dolayısıyla Müslüman-Türk unsur askerlik ve memurlu un yanı sıra iktisadi ya ama da atılarak milli iktisadı kurmalıydı” (Aktaran: Varlı ve Koraltürk, 2010: 129).

Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nde savaş koşulları milli burjuva yeti tirmeyi kolaylaştıran öğeleri harekete geçirmiştir, yeni bir kesimin doğmasına yol açmıştır. (Toprak, 2012: 174; Baş, 1999: 547) Özellikle Müslüman-Türk tüccar ve işletmeler lehine, azınlıklar aleyhine yapılan propagandalar ve azınlıkların göç etmesi ile boş alan topraklar, endüstriyel ve ticari işletmeler yeni doğan kesimin güçlenmesinde etkili olmuştur, Müslüman-Türk girişimciler tarafından kurulan anonim şirketler ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nde 1908-1913 döneminin aksine 1914-1918 döneminde kurulan anonim şirketlerde Müslüman-Türk unsur öne çıkmıştır. (Toprak, 1995: 64-66) Toprak'a göre, *"Milli şirketlerin en ilginç örneklerini İttihat ve Terakki Cemiyeti İstanbul teklifi verir... savaş yıllarında İstanbul'un yükünü üstlenen Heyet-i Mahsus-i Ticariyye, girişimci ticari faaliyetler sonucu sermaye birikimi sağlar. Bu kazanç İttihatçıların kuracakları milli şirketler için başlangıç noktasıdır"* (2005: 246).

Öte yandan Osmanlı Devleti'nde 1914-1922 döneminde sadece endüstriyel gelişme anlamı, aynı zamanda tarımsal kesimde de önemli değişiklikler ortaya çıkmıştır. Bu dönemde buhar gücüyle çalışan makinelerin kullanımı büyük toprak sahiplerinin toprakları ile sınırlı kalmı olmasına rağmen ithal edilen tarım makineleri, tarımsal kesimde kurulan bitki ve hayvan tohum istasyonları ve devletin tarım desteğini sıkı biçimde yürütmesi tarımda önemli bir gelişme sağlamıştır. (Kazgan, 1999a: 67; Yaşar, 2010: 208) Böylece Anadolu'da tarıma bağlı bir zenginleşme ortaya çıkmıştır, tarımsal ürünlerin ihracat pazarlarına hakim olan yabancı tüccarların yerini Müslüman-Türk üreticiler almıştır. Dolayısıyla Osmanlı ekonomisi kendi içinde bütünleşme imkanını bu koşullarda bulmuştur. (Kazgan, 1999a: 68)

1913 ve 1915 yıllarında Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkan endüstriyel yapı nicel olarak değerlendirildiğinde, istatistikî veriler ülkede meydana gelen gelişmelerin bir endüstri devrimi olarak nitelendirilemeyeceğini açıkça yansıtır niteliktedir. Bu çerçevede 1913 ve 1915 yıllarında bazı endüstri dallarının değer olarak üretimini gösteren Tablo 3.1'e göre, 1913 yılında Osmanlı Devleti'nde toplam endüstriyel üretim hacmi 670.800.000 kuru olarak gerçekleşmiştir. 1915 yılında ise bu rakam 757.000.000 kuru artmıştır. Yine 1913 yılında Osmanlı Devleti'nde imalat endüstrisinde faaliyet gösteren işletme sayısı 269 iken, bu işletmelerin 252'si asli ve 17'si tali işletme idi. 1915 yılında ise ülkede 264'ü asli ve 18'i tali olmak üzere 282 endüstriyel girişim bulunmaktaydı. (Toprak, 2012: 312-316; Çavdar, 2003: 120; Ökçün, 1997: 13-29) Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nde

1915 yılında bir yandan bazı endüstri dallarında faaliyet gösteren fabrikalar savaş nedeniyle üretime ara vermek zorunda kalırken, diğer yandan da yeni endüstriyel girişimler kurulmuştur. Örneğin, toprak, dokumacılık ve ayaç endüstrilerinde faaliyet gösteren endüstriyel girişim sayısı 1915 yılında artmış, ancak bu endüstrilerde üretim hacmi fabrikaların üretime ara vermesi nedeniyle azalmıştır. Yine 1913-1915 yılları arasında dokumacılık endüstrisinde üretim hacmi %9 azalmıştır. (Toprak, 2012: 316)

Öte yandan 1915 yılında faal durumda olan fabrikaların sayısı azalmış olmasına rağmen, savaşın doğurduğu ithalat zorluklarının yerli endüstriyi yabancı rekabetten koruması ve 1914 yılında kapitülasyonların kaldırılması bazı endüstri dallarında üretim değerinin yükselmesine neden olmuştur. (Çavdar, 2003: 121) Örneğin, 1915 yılında gıda malları endüstrisinde 78 fabrika yer almaktaydı. Ancak Birinci Dünya Savaşı nedeniyle bu fabrikaların sadece 65'i faaliyet göstermekteydi. Oysa 1913 yılında sayımı yapılan 76 fabrikanın 73'ü faal durumdaydı. Dolayısıyla 1915 yılında gıda malları endüstrisinde sayımı yapılan işletmelerin %21.1'i üretime ara vermek zorunda kalmıştır. (Toprak, 2012: 317) Buna rağmen gıda malları endüstrisi üretimi %16 artmıştır. 1915 yılında Osmanlı Devleti'nde enflasyon oranının düşük olduğu göz önünde bulundurulursa, endüstriyel üretimde meydana gelen bu artışlar büyük ölçüde reel bir nitelik taşımaktaydı. (Toprak, 2012: 316)

Tablo 3.1: Osmanlı Devleti'nde Endüstrinin 1913'deki ve 1915'deki Durumunun Karşılaştırılması

<i>Endüstri Dalı</i>	1913 ve 1915 Yıllarında Bazı Endüstri Dallarının Değerleri Olarak Üretimi (milyon kuruş)				Endüstriyel Girişim Sayısı	
	<i>1913 Yılı Üretimi</i>	<i>1915 Yılı Üretimi</i>	<i>1913 Yılı Üretim (%)</i>	<i>1915 Yılı Üretim (%)</i>	<i>1913</i>	<i>1915</i>
<i>Gıda Malları Endüstrisi</i>	459.6	531.9	68.2	70.3	76	78
<i>Deri İmalat Endüstrisi</i>	32.0	62.6	4.8	8.3	12	13
<i>Toprak Endüstrisi</i>	13.4	2.7	1.9	0.3	20	21
<i>Ağaç Endüstrisi</i>	11.1	5.9	1.6	0.8	19	24
<i>Dokuma Endüstrisi</i>	100.3	90.8	14.9	11.9	75	78
<i>Kâğıt Endüstrisi</i>	37.5	46.2	5.6	6.1	55	55
<i>Kimya Endüstrisi</i>	16.9	17.0	2.5	2.2	12	13
<i>Toplam</i>	670.8	757.0	99.9	99.9	269	282

*1913, 1915 Osmanlı Devleti Sanayi Sayımında ispirotolu içkiler, silah, ayakkabı ve konfeksiyon işletmelerinde sayım yapılmamıştır.

Kaynak: Toprak (2012: 317); Eldem (1994: 76)

Osmanlı ekonomisinde endüstrinin alt dallarına bakıldığında ise, endüstriyel kesimin ilkel ve açıkça ortaya çıkmaktadır. 1913 yılında da irimcilik toplam endüstriyel üretimin %32.2'sini oluştururken, 1915 yılında bu oran %44.4'e yükselmiştir. Yine 1913 yılında tütün imalat endüstrisi üretimi, toplam endüstriyel üretimin %28.3'ü ve 1915 yılında %21.7'si olarak gerçekleşmiştir. (Ökçün, 1997: 22)

Bu çerçevede Tablo 3.2'de görüldüğü gibi, 1915 yılı verilerine göre ülkede sayım kapsamına alınan bölgelerde endüstriyel girişimlerin yaklaşık %28'i gıda malları endüstrisine ait girişimlerden oluşmaktaydı. Bu da Osmanlı Devleti'nin bu dönemde, irimik, sebze ve tütün gibi ilgili endüstrilere hammadde sağlayan tarımsal niteliğini göstermektedir. (Ökçün, 1997: 12) Öte yandan Osmanlı Devleti pamuk, yün ve koza gibi hammadde açısından zengin ve dolayısıyla dokuma endüstrisine ait girişimlerin de toplam endüstriyel girişimler içindeki payı 1915 yılında yaklaşık %28 olarak gerçekleşmiştir. Ancak dokuma endüstrisinde imalat değeri ve ülkedeki tüketime etki derecesi düşüktü. (Ökçün, 1997: 12) Yine Tablo 3.2'de görüldüğü gibi, Osmanlı Devleti'nde endüstri İstanbul ve İzmir kentlerinde yoğunlaşmıştır. Örneğin; 1915 yılında asli işletmelerin %35'i ve bütün endüstriyel girişimlerin %55'i İstanbul ve çevresinde kurulmuştur. (Ökçün, 1997: 12) Özellikle teknik altyapının büyük kentlerde gelişmesi, kentlerin tüketim ve sermaye merkezleri olması büyük ölçüde işletmelerin yer seçiminde etkili olmuştur.

Tablo 3.2: 1915 Yılında Osmanlı Devleti'nde Endüstrinin Genel Özellikleri

	<i>Gıda Malları Endüstrisi</i>	<i>Toprak Endüstrisi</i>	<i>Deri İleme Endüstrisi</i>	<i>Aaç Endüstrisi</i>	<i>Dokuma Endüstrisi</i>	<i>Kağıt Endüstrisi</i>	<i>Kimya Endüstrisi</i>	<i>Toplam</i>
<i>İşletme Sayısı</i>	78	21	13	24	78	55	13	282
<i>İşletmelerin Mülkiyet Yapısı</i>								
<i>Devlet</i>	1	1	1	-	18	1	-	22
<i>Anonim Ortaklık</i>	8	5	1	-	10	-	4	28
<i>Özel İşirket</i>	66	11	11	24	45	50	7	214
<i>Toplam</i>	75	17	13	24	73	51	11	264
<i>Coğrafî Dağılım</i>								
<i>İstanbul ve Çevresi</i>	45	20	11	15	15	44	5	155
<i>İzmir</i>	23	1	2	9	8	11	8	62
<i>Diğer Yerleşim Merkezleri</i>	10	-	-	-	55	-	-	65
<i>İşletme Sayısı</i>	3.916	336	1.270	377	6.763	1.267	131	14.060
<i>Çevirici Güç (Beygir gücü)</i>	7.893	3.837	961	513	6.247	705	821	20.977

Kaynak: Ökçün (1997: 13-29)

Dolayısıyla Batı Avrupa'nın endüstri devrimini tamamlamı ülkelerinin yo un rekabeti kar ısında, ancak bu rekabetin çok yo un olmadı ı endüstri dallarında geli me gösterebilen Osmanlı endüstrisi, sadece yakın pazar için  e itli tüketim malları üreten bir yapıya sahip olmu tur. Bu nedenle endüstri yapısı içinde a ır endüstri mallarının göreli payı çok d  ük kalmı , hafif endüstrinin önemi artmı tur. Örne in, Osmanlı Devleti'nde 10'dan fazla i gücü istihdam eden maden i leme fabrikaları Birinci Dünya Sava ı'nın hemen öncesinde 24 adet olarak ger eklemi tir. Öte yandan bu kurulu ların büyük bölümü de tamirata mahsus atölyeler biçimindeydi. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nde metalurji ve makine yapımı ba ta olmak üzere a ır endüstri dalları geli memi , endüstrinin gereksinim duydu u makine teçhizatın büyük bölümü ngiltere ve Almanya'dan ithal edilmi tir. ( k n, 1997: 200)

Endüstride kullanılan buharlı makinelerin düzeyi endüstrile medeki mekanizasyonun göstergelerinden biridir. 1913 yılında Osmanlı Devleti'nde endüstriyel giri imlerde kullanılan çevirici gücün %40.6'sını buharlı makineler olu turmaktaydı. Yine aynı yıl endüstriyel giri imlerde kullanılan toplam buharlı makine sayısı 152 iken, beygirgücü kapasitesi 15.946 olarak gerçekle mi tir. ( k n, 1997: 18) 1915 yılında endüstriyel giri imlerde kullanılan çevirici gücün %75.9'u buharlı makinelerden elde edilirken, endüstriyel giri imlerin beygirgücü kapasitesi 20.977'ye yükselmi tir. (Toprak, 2012: 313) Osmanlı Devleti'nde endüstride buharlı makineler dı ında çevirici güç olarak petrol, benzin, gaz kullanan yanmalı motorlar, elektrik motorları ve su gücü kullanılmaktaydı. Ancak elektrik motorları di er kentlerde cereyan olmadı ından yalnızca stanbul'daki fabrikalarda bulunmakta ve bu motorlar çevirici gücün sadece %6.4' n  kar ılamaktaydı. (Toprak, 2012: 313;  k n, 1997: 19)

Öte yandan Osmanlı Devleti'nde toprak, gıda malları ve dokumacılık endüstrilerinde çevirici gücü kullanımı oldukça yüksek gerçekle mi tir. Yine de irmencilik,  imento imalatı ve pamuklu ve y nl  dokumacılık gibi alt sektörler buharlı makinelerin en yaygın kullanıldı ı sektörler iken, buharlı makinelerden elde edilen toplam beygirg c n n %76'sı bu alt sektörlerde t ketylmekteydi. Ayrıca Osmanlı Devleti'nde endüstride daha çok maden kömürü, kok kömürü, benzin ve petrol yakıt olarak kullanılırken, maden kömürü dı ında di er yakıtlar ithal edilmekteydi. (Toprak, 2012: 314)

Ülkelerde altyapı yatırımlarının yapılması ve endüstrile me için gerekli ön ko ulların yaratılması, ekonomik geli me sürecinin önemli a amalarından biridir. Ancak Osmanlı Devleti'nde bu do rultudaki çabalar da oldukça yetersiz kalmı tır. Tablo 3.3; 1907-1908, 1913-1914 ve 1914-1915 dönemlerinde Osmanlı Devleti'nde yapılan altyapı yatırımlarının milli gelir ve toplam yatırımlar içindeki payını göstermektedir. Osmanlı Devleti'nde alt yapı yatırımlarının milli gelir içindeki payı 1907-1908 döneminde %1.04, 1913-1914 döneminde %1.02 ve 1914-1915 döneminde %0.52 olarak gerçe kle mi tir.

Tablo 3.3: Osmanlı Devleti'nde Altyapı Yatırımları, 1907-1915

<i>Yıllar</i>	<i>Milli Gelir (milyon kuru)</i>	<i>Toplam Yatırımlar (milyon kuru)</i>	<i>Altyapı Yatırımları (milyon kuru)</i>	<i>Altyapı Yatırımlarının Toplam Yatırımlar çindeki Payı (%)</i>	<i>Altyapı Yatırımlarının Milli Gelir çindeki Payı (%)</i>
<i>1907-1908</i>	21.920	1.902	230	12.09	1.0493
<i>1913-1914</i>	22.143	1.963	226	11.51	1.0206
<i>1914-1915</i>	24.107	1.478	126	8.53	0.5227

Kaynak: Kayam ve Tokdemir (2011: 121)

Sonuç olarak, Osmanlı Devleti'nde tüm endüstrile me çabalarına ra men endüstriyel sıçrama ya anmamı , ülke ekonomisi tarımsal temellere dayanan bir ekonomik yapı sergilemeye devam etmi tir. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nde a ır endüstri geli medi inden ve tüketim malları endüstrilerinde meydana gelen geli meler de endüstriyel sıçrama olarak görülemeyecek kadar dü ük ve ilkel düzeyde kaldı ından, Osmanlı ekonomisi büyük ölçüde endüstrile emeyen bir ekonomi olarak de erlendirilmektedir. Ba ka deyi le 1840'lı yıllardan itibaren ortaya çıkan endüstrile me çabalarına ra men Osmanlı Devleti bir endüstri toplumu haline gelmemi tir. (Boratav, 2014: 33)

3.2 1800-1917 DÖNEM NDE OSMANLI DEVLET 'NDE ZLENEN DEVLET POL T KALARINA GENEL BAKI

Osmanlı Devleti'nde küçük el zanaatlarına dayalı, geçimlik küçük ölçekli endüstri yapısından fabrikalı seri üretime geçi 19. yüzyılda ba lamı tır. (Seyitdanlıo lu, 2006: 59)

Özellikle Tanzimat dönemi bu alanda en belirgin adımların atıldığı bir tarihsel evre olmuştur. Bu dönemde devlet ekonomik gelişmeyi sağlayan tedbirleri oluşturmak için kurumsal değişiklikler yapmış, mali tedbirler almış ve bizzat endüstriyel girişimci rolünü üstlenmiştir. Önsoy'a göre, "*Tanzimat dönemi devlet adamları endüstriyi güçlendirme operasyonu olarak nitelenen bir dizi çalışmaları yapmıştır*" (1984: 6). Bu çalışmalar, 1840-1860 devletçi politikaların ağırlıkta olduğu dönem ve 1860-1876 devletin özel girişimleri artırma çabalarının uygulamaya konulduğu dönem olarak iki ayrı dönemde ele alınabilir. (Önsoy, 1984:6)

1840-1860 yılları arasında Osmanlı Devleti'nde izlenen endüstrileme politikaları, devletçiliğin ağırlıkta olduğu ve merkezi hükümetin gereksinimlerini karşılamaya yönelik fabrikaların kurulmasına ya da bu amaca hizmet eden mevcut imalathanelerin modernleştirilmesine çalışıldığı bir dönem olmuştur. (Karpaz, 2010: 188; Damalıbaşı, 2012: 201) Önsoy'a göre, devletin bu dönemdeki endüstrileme çabaları Batı'daki üretim yöntemlerinin Osmanlı geleneksel üretim yöntemine üstünlükünün anlaşılmasına bağlı bir döneme rastlamaktadır. (1984: 6) Başka deyişle bu endüstrileme çabaları, Avrupa devletlerinin Osmanlı pazarlarını ele geçirmek için mücadele verdikleri bir sırada karşı tedbir olarak düşünülmüştür. (Önsoy, 1984: 6) Osmanlı Devleti bu dönemde bir yandan devlete gelir sağlamak, diğer yandan da askeri gereksinimlerini yurtiçi üretimle karşılayarak askeri harcamalardan tasarruf sağlamak için birçok endüstri kuruluşunun temellerini atmış ve bunları bizzat kendisi işletmiştir. Dolayısıyla 1840-1860 yılları arasında devlet bizzat endüstriyel girişimci rolünü üstlenmiştir. (Karpaz, 2010: 188; Damalıbaşı, 2012: 201; Genç, 2003: 378) Bu çerçevede Osmanlı Devleti'nde Tanzimat döneminde başlayan "*mar-ı Mülk*" çalışmaları ülkenin iktisadi olarak geliştirilmesi ve zenginleştirilmesinde önemli bir adım olmuştur. Bu dönemde ortaya çıkan ekonomik ve mali reformlar devletin ekonomideki ağırlıklı rolünü ve kontrolünü arttırmıştır.

Öte yandan bu dönemde devletin ekonomik gelişme ve modernleştirme çabalarının finansmanı, padişaha ait gelir ve giderlerin yürütülmesinden sorumlu olan Hazine-i Hassa tarafından karşılanmıştır. Devlet Hazine-i Hassa'dan endüstriye gelir transferi yaparak ekonomik gelişmenin sağlanmasına katkıda bulunmuştur. (Güran, 1992: 235) Örneğin, 1847-1848 döneminde Hazine-i Hassa'dan endüstriyel girişimlere yaklaşık 71 milyon kuru harcama yapılmıştır. Başka deyişle bu dönemde toplam devlet gelirlerinin yaklaşık 1/6'sı endüstriyel yatırımlara yönlendirilmiştir. Ayrıca 1848-1849 mali yılında da devlet

ekonomik amaçlarla 32.577.039 kuru harcama yapmayı planlamıştır. (Güran, 1992: 235) Dolayısıyla Güran'a göre, "bütçenin bu kadar büyük bir oranının endüstriyel yatırımlara ayrılması devletin endüstriyel amaçları doğrultusunda nasıl bir çaba içerisinde olduğunu açıkça göstermektedir" (1992: 235).

Devletin ekonomik gelişimi için Hazine-i Hassa'dan ayrılan bütçenin yaklaşık üçte ikisi, devlete ait fabrikalara tahsis edilmiştir. (Güran, 1992: 236) Tablo 3.4'de görüldüğü gibi; 1857-1858 mali yılında devlete ait girişimler içinde yer alan Zeytinburnu Demir Fabrikası'na 50.722.833 kuru, zmit Çuha Fabrikası'na 29.356.955 kuru ve Hereke Kuma Fabrikası'na 5.751.869 kuru harcanmıştır. Dolayısıyla Osmanlı Devleti bütçesinde ekonomik harcamaların büyük bölümü devlete ait fabrikalar için ayrılmıştır. (Güran, 1992: 236)

Tablo 3.4: Devletin 1857-1858 Mali Yılı Sonuna Kadar Yaptığı ve Bu Tarihten Sonra Yapmayı Planladığı Yatırım Harcamaları (Kuru)

<i>Yatırım Alanı</i>	<i>Demirba , Makine ve Aletler</i>	<i>Sabit Değerler</i>	<i>Döner Sermaye ve Diğer Masraflar</i>	<i>Toplam</i>
<i>Zeytinburnu Demir Fabrikası</i>	10.300.424	36.748.464	3.673.945	50.722.833
<i>Veliefendi Basma Fabrikası</i>	1.917.372	2.610.270	287.711	4.815.353
<i>zmit Çuha Fabrikası</i>	7.386.925	16.970.030	5.000.000*	29.356.955
<i>Hereke Kuma Fabrikası</i>	2.386.264	1.569.510	1.796.095	5.751.869
<i>Mihalıç Devlet Çiftliği</i>	-	231.212	1.651.931	3.411.608
<i>Büyükada Demir Madeni</i>	11.197	1.813.373	1.030.966	1.273.375
<i>Ziraat Talimhanesi</i>	-	-	1.520.437	3.333.810

*Tamamı döner sermayedir.

Kaynak: Güran (1992: 250)

Öte yandan bu dönemde devletin fabrikalara sağladığı desteklerden biri de, bu fabrikalardan yüksek fiyatlardan yaptığı alımlardı. Yine 1851 yılında alınan kararla bu fabrikaların, gerek yurtdışından ve gerekse yurt içinden satın alacakları makine, teçhizat ve hammaddeler ile piyasada sattıkları mallar tüm gümrük ve vergilerden muaf tutulmuştur. (Güran, 1992: 238) Bununla birlikte fabrikaların hammadde gereksiniminin yurt içinden karşılanması için sentetik boya kaynakları aranmış, Avrupa ve Amerika'dan jeolog ve mühendisler getirilmiş, İstanbul ve Bursa yakınlarında modern koyun çiftlikleri kurulmuştur. Ayrıca imalathanelerin yakınında işçilerin eğitilmesi için teknik okullar açılmış, böylece nitelikli iş gücü artmıştır. (Clark, 1974: 68) Aynı zamanda bu fabrikalarda çalışmaya ve askerlik çağına gelen usta ve işçilerden fabrika için öncelikle gerekli olanlara askerlik muafiyeti tanınmıştır. (Güran, 1992: 238) Böylece 1840-1860 yılları arasında Osmanlı Devleti'nde kurulan bu fabrikaların sayısı giderek artmış ve üretim kapasiteleri genişlemiştir, bu ilk dönem endüstrileme politikaları sonucunda Osmanlı Devleti'nde 160 adet fabrika kurulmuştur. (Önsoy, 1988: 55)

Devlet çabalarıyla endüstrilemenin yanı sıra 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ülkede özel girişimin elinde bir fabrika yapısı da oluşmaya başlamıştır. Endüstrinin gelişmesinde özel girişimin önemini kavrayan Osmanlı Devleti bu girişimleri destekleyen tedbirler almıştır. Bu bağlamda 1860-1908 yılları arasında devlet daha çok Osmanlı esnafını kalkındırmaya yönelik politikalar izlemiştir, Tanzimat dönemi reformlarının bir parçası olarak, dönem boyunca devletin bu konudaki faaliyet hacmi ve görevleri sürekli artmıştır. (Cener, 1994: 241)

“Endüstrilemenin gerekliliği hususu, fabrikalara teşvikler verilmesinin gerekçesi olarak gösterilmekte ve fabrikalara teşvik verilmesi ile ilgili meclis toplantılarında, bu gerekçe açıkça ifade edilmekteydi...Bu meclis toplantılarında, endüstrilemenin temini ve Osmanlı Devleti'nde gerekli endüstriyel tesislerin kurulması ve geliştirilmesinin art olduğunu belirtilerek, bu görüşü bizzat padişahın da benimsediği ve uygulamaya koyduğunu kaydedilmekte, endüstrileme için uygun artiların oluşturulması gayesiyle hem kurulacak hem de daha önceden kurulmuş ve kapanmayla karşı karşıya kalmış fabrikalara teşvik verilerek desteklenmesine karar verilmekteydi” (Kal'a, 1999: 287).

Bu çerçevede imalat sektörünün canlanması için ulusal ve uluslararası sergiler düzenlenmiştir, bu sergiler özellikle ülkede üretilen malların kalite, çeşitliliği ve fiyatlarının belirlenmesinde önemli rol oynamıştır. Örneğin, 1856 yılında Paris'te açılan sergiye katılan fabrikalar ve bu fabrikalara ait endüstriyel mallar şöyle sıralanabilir: (Küçükerman, 1988b: 72)

- i) zmit Fabrikası: Çuha, askeri elbiseler,
- ii) stanbul Feshane Fabrikası: Çuha, fes, battaniye, kravat,
- iii) Basmahane Fabrikası: Fanila kuma ları,
- iv) Zeytinburnu Fabrikası: Pamuk bezi, emprimeler, pamuk ve yün çoraplar,
- v) Hereke Fabrikası: Kadife, ipek kuma lar, saten,
- vi) Beykoz Teçhizat-ı Askeriye Fabrikası: Askeri kunduralar, çizmeler, fi eklikler,
- vii) Tophane Fabrikası: Tüfekler, tabancalar,
- viii) Beykoz ncirköy Fabrikası: Porselen, cam fincanlar.

Öte yandan bu sergide stanbul Feshane Fabrikası'na çe itli dokumalar ve ba lıklar için ödül verilmi tir. (Küçükerman, 1988b: 137) Yine 1863 yılında stanbul'da açılan ilk büyük endüstri sergisinde Avrupa'dan getirilen ve buhargücü ile çalı an makinelerin sergilenmesine önem verilmi , bu amaçla serginin yanında bir kazan dairesi yapılmı tir. (Küçükerman, 1988b: 133; Seyitdanlıo lu, 2006: 61)

Yine özellikle da ılmakta olan stanbul esnafını birle tirmek ve irketle meyi te vik etmek için 1864 yılında “*Islah-ı Sanayi Komisyonu*” kurulmu tur. Osmanlı ekonomisinde endüstrile menin gerekli oldu unu saptayan “*Islah-ı Sanayi Komisyonu*”, endüstrinin desteklenmesi ve te vik edilmesini amaçlayan, çe itli ticari ve mali politikalar önermi tir. (Seyitdanlıo lu, 2006: 66) “*Islah-ı Sanayi Komisyonu*”, 1843'de 28 ngiliz dokumacısının birle erek bir irket kurmasını ve yine Almanya'da 30.000 küçük ölçekli giri imin 200 irket halinde birle mesini örnek almı , Osmanlı Devleti'nde gittikçe küçülen ve etkinli ini kaybeden endüstriyel kesimi irketler halinde birle tirmeye çalı mı tir. (Giz, 1968a: 16-19; Toprak, 2005: 244)

Dolayısıyla her zanaat kolunda bulunan esnafı birle tirerek irketle tirmeye çalı an “*Islah-ı Sanayi Komisyonu*”nun giri imleri neticesinde stanbul'da yedi irket kurulmu tur. 1866'da Simke hâne ve Klabdancı irketi, 1868'de Saraçlar irketi, Kuma çılar irketi ve Dökmeciler irketi, 1869'da Demirciler irketi, 1870'te Tabakçılar irketi ve 1873'te Debba cılar irketi faaliyete geçmi tir. (Seyitdanlıo lu, 2006: 66; Koraltürk, 1999: 444) Örne in, Osmanlı endüstrisinde en eski ve yaygın endüstri dalı olan dericilik 19. yüzyılın ortalarından itibaren modern üretim tekniklerinin kullanılamaması, dı rekabet ve hayvanların bakımsızlı ı nedeniyle gerilemeye ba lamı tir. (Küçükerman, 1988a: 22; Giz, 1967: 23-24) Ancak 1873 yılında stanbul derici esnafının 10.000 altın

sermayeli bir irket halinde birle mesi bu endüstri dalının yeniden canlanmasını sa lamı tır. Böylece 1874 yılında irketin sermayesi 35.000 altına yükselmiştir. Ayrıca, Bursa, zmir, Edirne, Ankara, Diyarbakır ve Kayseri derici esnafının da irketler halinde birle mesi için çalı malar ba lamı tır. Yine pamuklu ve ipekli dokuma esnafı da irketler halinde birle mek için “*Islah-ı Sanayi Komisyonu*” na ba vurmulardır. (Önsoy, 1984: 10; Giz, 1968a: 16-19; Küçükerman, 1988b: 149)

“*Islah-ı Sanayi Komisyonu*” tarafından üstlenilen bu irketle me hareketi Osmanlı ekonomisinde oldukça önemli etkiler yaratmıştır: (Önsoy, 1984: 10; Martal, 1999: 283)

i) Böylece devletin kar ısında sayısı az fakat güçlü kurulu lar bulunacak, devlet bu kurulu ların korunması ve geli mesi için gereken tedbirleri alabilecekti,

ii) Ayrıca irketler halinde birle en küçük esnaf imkânlarını bir araya toplayarak makine ve hammadde ithal edecek, böylece i yerlerinin makineli üretime geçmesi sa lanmış olacaktı,

iii) Her zanaat dalı için gerekli okulların kurulması ve yeti tirilmesi sa lanacaktı,

iv) Malların kalitesi, satı fiyatı ve maliyeti belirli bir düzene ba lanacak, devlet ihtiyaçlarını bu kurulu lardan satın alacaktı,

v) Loncaların da ılması sonucu esnaf ve zanaatkârlar arasında ortadan kalkan dayanı ma ve yardımla ma yeniden sa lanabilecekti.

Ancak “*Islah-ı Sanayi Komisyonu*” 1874 yılında kapatılmış , 1876 yılında bu komisyonun yerine Ticaret ve Ziraat Meclisi kurulmuştur. Fakat Osmanlı Devleti’nde ya nanan siyasi ve ekonomik istikrarsızlıklar, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren endüstriyi geli tirmek için kurulan bu meclis ve komisyonların ba arı kazanmasını engellemiştir. (Önsoy, 1988: 44-45)

Osmanlı Devleti’nde özel sektör fabrikalarını te vik ekillerinden bir di eri, imtiyaz sistemi* olmuştur. Osmanlı Devleti’nde sadece endüstriye de il, endüstri dı nda

* Osmanlı Devleti’nde özellikle yeni irketlerin kurulmasını te vik etmek ve mevcut irketlerin geli mesini sa lamak amacıyla irketlere imtiyaz verilmiştir. Özel fabrikalara imtiyazların çok de i ik ekillerde verildi i görülmektedir. Fabrika kurmak isteyen giri imcilere belli bir bölgede, belirli bir zaman aralı nda ve belirli artlar altında tekel hakkı tanınması, teknoloji transferini kolayla tırmak için yeni kurulacak fabrikalara gümrük muafiyeti tanınması ve fabrikaların satı larına vergi ayrıcalıkları tanınması bu imtiyazlar içinde yer almaktadır. (Damlıba , 2014b: 72-73) Özel giri imcilerin özellikle çe itli vergi ayrıcalıklarıyla desteklenmesi kurulacak fabrikanın piyasada fiyat rekabetine girebilmesini sa lamaktır. Öte yandan Osmanlı Devleti 1880’li yıllardan sonra imtiyaz sisteminde bazı de i iklikler yapmıştır. Örne in, imtiyazlar giri imlerin faaliyet alanı, imtiyazın geçerlilik süresi, imtiyazın geçerli oldu u bölge ve kurulacak fabrikanın mevcut esnafla olan ili kisi gibi imtiyaz hükümlerine ba lanmış ve fabrika kurulmadan önce verilmeye ba lanmıştır.

bayındırlık ve ula tırma hizmetleri gibi farklı alanlarda da imtiyaz sistemi uygulanmı tır. (Damlıba , 2014a: 49) Osmanlı Devleti'nde özel giri imcilere tanınan imtiyazlardan biri, bu giri imcilere ait fabrikaların gelir ve gümrük vergileri ile bazı resim ve harçlardan muaf tutulmalarıdır. Örne in, 1874 yılında iplik üretimi, bütün iç vergilerden ve ihracat vergilerinden muaf tutulmu tur. (Quataert, 2004: 1014; Çavdar, 2003: 118) 1880 yılında stanbul'da Ahmet Hilmi ve Ahmet Bedii tarafından kurulan dokuma fabrikası ile Beykoz'da Mi on Levi tarafından kurulan cam fabrikalarının in ası için gerekli makine-teçhizat Avrupa'dan gümrüksüz temin edilmi tir. (Damlıba , 2014b: 72-73) Yine 1893 yılında Fransız vatanda ı Oryen, Hanya'da bir ya fabrikası kurmu , bu fabrika için gerekli olan makine ve teçhizatı gümrüksüz ithal etmek istemi tir. Oryen'in talebi kabul edilmi , gerekli makine ve teçhizat gümrüksüz ithal edilmi tir. (S. ener, 2007: 70) 1882 yılında Salim A a, 1887 yılında Abdullah Bey ile ükrü Bey ve 1895 yılında Numan Efendi Buz fabrikaları kurmu , bu fabrikalar ve depoları için gerekli her türlü alet, makine ve hammadde bir defaya mahsus olmak üzere gümrük vergilerinden muaf tutulmu tur. (Damlıba , 2014a: 59-68) Ayrıca 1885 yılında stanbul'da Mehmet Raif Efendi tarafından kurulan hırdavat fabrikası ile 1886 ve 1893 yıllarında stanbul'da kurulan dokuma fabrikalarında kullanılan hammaddelerin ithalatı gümrük vergisinden muaf tutulmu tur. (Damlıba , 2014b: 78) Ayrıca imtiyaz sistemi ile birlikte özel giri imcilere ait fabrikalara, faaliyette buldukları bölge içinde hammadde temin etme, üretme ve ürünü satma konusunda tekeli haklar tanınmı tır. Örne in, 1845 yılında Yusuf Efendi ortaklarıyla birlikte Pa abahçe'de porselen, çini ve tu la imal eden bir fabrika kurmu tur. Yüksek maliyete katlanılarak in a edilen bu fabrikaya imtiyaz verilmesi için devlete ba vuran Yusuf Efendi'nin ba vurusu kabul edilmi tir. Böylece 12 yıl boyunca bu alanda faaliyet gösteren ba ka bir fabrikaya ruhsat verilmemi tir. (Damlıba , 2014a: 50-52) Bununla birlikte yeni kurulacak fabrikaların in a edilece i yer devlet arazisi ise, bu arazilerin fabrikalara bedava tahsis edilmesi sa lanmı tır. (S. ener, 2007: 71)

Osmanlı Devleti'nde endüstriyel geli meyi te vik etmek için alınan tedbirlerden biri de, mesleki e itim için teknik okulların açılmasıdır. Bu çerçevede “*Islah-ı Sanayi Komisyonu*” 1868 yılında “*Mekteb-î Sanâyi Nizâmnâmesini*”ni yayınlamı , hemen

(Damlıba , 2014a: 53) Osmanlı Devleti tarafından endüstriyel yatırımların finansmanı için geli tirilen imtiyaz sistemi hem devlet hem de giri imci açısından önemli avantajlar ta ırmaktaydı. mtiyaz sistemi ile birlikte devlet bütçeden kaynak ayırmadan ülkede endüstriyel yatırımların yapılmasını sa lamakta, özel giri imciler ise elde etti i ayrıcalıklar ile birlikte Avrupa rekabetine kar ı direnebilmekteydi. Öte yandan imtiyazlar müddeti açısından belirli bir zamanla sınırlı olabilece i gibi sınırsız da verilebilmi tir.

ardından İstanbul'da ilk “*Mekteb-i Sanâyi*” kurulmuştur. Bu okulda demircilik, dökümcülük, makinecilik, mimarlık, marangozluk, terzilik ve ayakkabıcılık gibi alanlarda mesleki eğitim verilmiştir. Yine 1868 yılında İzmir, Bursa, Kastamonu, Bosna ve Trabzon'da da yeni meslek okulları açılmıştır. (İman, 2008: 34) Ayrıca bu okullarda öğrenim gören öğrencilerin bir bölümü Avrupa'ya eğitim gönderilmiş, bu öğrenciler özellikle makinecilik alanında çok iyi bir eğitim almışlardır. Örneğin, Fransa'ya giden öğrencilerden biri olan Kirkor, dört beygirgücünde küçük bir buharlı makine yapmıştır. (İman, 2008: 35)

Osmanlı Devleti'nde ulusal endüstrinin yaratılması için temel rol üstlenen devletin, 1908-1913 döneminde de endüstriyel amaçlar doğrultusunda çabaları devam etmiştir. Osmanlı Devleti bu dönemde sermaye kıtlığı sorunu karşısında bir yandan yabancı sermaye ithalatını özendirirken, diğer yandan da ulusal tasarrufun artırılmasına yönelik önlemler almıştır. Ayrıca bu dönemde özel girişimcileri yine imtiyaz ve muafiyetlerle donatan kapsamlı bir teşvik politikası benimsenmiş, sanayi istatistikleri düzenlenmiş, Avrupa'dan mühendisler ve uzmanlar getirilmiş ve birçok bölgeye endüstriyel müfettiş tayin edilmiştir. (Seyitdanlıoğlu, 2006: 61; Toprak, 2012: 349; Toprak, 1999: 586)

1913 yılında kabul edilen “*Teşvik-i Sanayi Kanunu*” kapsamına giren girişimlere sağlanan kolaylıklar şu şekilde sıralanmıştır: (Ökçün, 1975: 30-34; Çavdar, 2003: 118)

- i) Kuruluş yerindeki arazi ve üretim araçları bazı vergilerden muaf tutulacak,
- ii) Endüstriyel girişimlerin inşası için beş dönüme kadar arazi parasız tahsis edilecek,
- iii) Endüstriyel girişimlerin gereksinim duyduğu sermaye donanımı yurtiçinde üretilinceye kadar gümrük vergilerinden muaf tutulacak,
- iv) Endüstriyel girişimleri genel yol, liman, nehir ve demiryoluna bağlayan ara yollara ilişkin kolaylıklar ve bakiçlikler tanınacaktı.

“*Teşvik-i Sanayi Kanunu*”ndan en az beş beygirlik çevirici güce ve 1.000 Osmanlı liralık üretim aracına sahip olan, bir yıl içinde en az 750 iş günü yevmiyeli iş gücü istihdam eden endüstriyel girişimler yararlanabilmştir. (Ökçün, 1975: 27) Bu çerçevede “*Teşvik-i*

Sanayi Kanunu” 117 endüstriyel girişim yararlanmıdır. Buna rağmen bu kanun ülkedeki sermaye kitlelerini sorununu ortadan kaldıramamıştır. (Ökçün, 1975: 37)

Öte yandan Osmanlı Devleti özel girişimcilere tanıdığı ayrıcalıkların suistimal edilmesini engellemek için de çeşitli tedbirler almıştır. Örneğin, gümrük vergisinden muaf tutulan bir fabrikanın başka fabrikaya ait ürünleri kendi ürünü gibi gösterip gümrük vergisiz mal satması yapmasını engellemek için bu ayrıcalığa sahip fabrikaların ürünlerine özel bir damga vurulmuştur. (Damlıbaşı, 2012: 203) Bununla birlikte fabrikaların ürettiği ürünlerin devlet tarafından satın alınması ekinde özel girişimlere tanınan bazı ayrıcalıklar, Avrupa'nın tepkisinden çekinildiği için büyük bir gizlilik içinde gerçekleştirilmiştir. (Sener, 2007: 66)

Ancak Osmanlı Devleti'nde ekonomik harcamaların toplam devlet harcamaları içindeki payı çok düşük kalmıştır. 1887 yılında ekonomik harcamaların devlet harcamaları içindeki payı %2 iken, 1897 yılında bu oran %4, 1909 yılında %6 ve 1911 yılında %8 olarak gerçekleşmiştir. (Tezel, 2002: 95; Ahmad, 2013: 53; Eldem, 1970: 309) Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nde elde edilen mali fonların büyük bir bölümü merkezi ordu ile devlet görevlilerine yapılan ödemelerin finansmanında, saray harcamalarında, donanmanın kurulmasında, iç ve dış borç ödemelerinde kullanılırken, bu fonların çok küçük bir bölümü alt yapı yatırımlarında ya da ülkenin üretim kapasitesinin arttıracak alanlarda kullanılmıştır. (Pamuk, 1999: 205; Tezel, 2002: 95; Ahmad, 2013: 53) Başka deyişle, Osmanlı Devleti'nde bütçe harcama kalemlerinin çok az bir kısmı endüstriyel amaçlı harcanmıştır.

Tablo 3.5: Osmanlı Devleti'nde Bütçe Harcamaları, 1846-1917

<i>Harcama Alanı</i>	<i>1846-1847</i>		<i>1861-1862</i>		<i>1875-1876</i>		<i>1887-1888</i>		<i>1905-1906</i>		<i>1916-1917</i>	
	<i>Bin guru</i>	<i>%</i>	<i>Bin guru</i>	<i>%</i>	<i>Bin guru</i>	<i>%</i>	<i>Bin guru</i>	<i>%</i>	<i>Bin guru</i>	<i>%</i>	<i>Bin guru</i>	<i>%</i>
<i>Milli Savunma Harcamaları</i>	294.408	46.4	525.383	37.7	550.291	19.0	1.157.362	50.9	794.107	36.2	1.208.966	30.4
<i>ç leri</i>	123.290	19.5	207.699	14.9	293.377	10.1	120.556	5.3	138.225	6.3	174.883	4.4
<i>Dı leri</i>	4.561	0.7	14.809	1.1	17.500	0.6	16.298	0.7	25.040	1.1	36.409	0.9
<i>Sultanın Harcamaları</i>	62.500	9.9	129.864	9.3	133.776	4.6	88.184	3.9	92.226	4.2	51.992	1.3
<i>Maliye</i>	-	-	80.744	5.8	174.190	6.0	103.034	4.5	135.033	6.1	446.472	11.2
<i>ç Borç Ödemeleri</i>	64.017	10.1	222.257	16.0	766.605	26.5						
<i>Dı Borç Ödemeleri</i>	-	-	104.750	7.5	720.320	24.9	568.521	25.0	716.297	32.6	1.058.912	26.7
<i>Sa lık</i>	-	-	-	-	8.539	0.3	7.992	0.4	9.721	0.4	24.127	0.6
<i>Adalet</i>	-	-	10.664	0.8	47.897	1.7	67.398	3.0	79.514	3.6	112.774	2.8
<i>Bayındırlık, Ticaret, Ulaştırma, Tarım, Orman ve Maden</i>	18.844	3.0	4.609	0.3	101.443	3.5	65.949	2.9	82.971	3.8	171.374	4.3
<i>E itim</i>	4.253	0.7	2.468	0.2	12.706	0.4	11.782	0.5	1.151	0.1	104.323	2.6
<i>Vakıflar</i>	18.739	3.0	60.960	4.4	3.500	0.1	11.748	0.5	17.084	0.8	36.889	0.9
<i>Di er</i>	42.600	6.7	29.200	2.1	62.765	2.1	53.289	2.4	104.854	4.7	545.351	13.7
<i>Toplam</i>	633.212	100.0	1.393.407	100.0	2.892.909	100.0	2.272.113	100.0	2.196.223	100.0	3.972.472	100.0

Kaynak: Güran (2014: 330-332)

Tablo 3.5’de görüldü ü gibi; Osmanlı Devleti’nde 1846-1847 mali yılında milli savunma harcamaları toplam devlet harcamalarının ortalama %46.4’ünü, 1861-1862 mali yılında %37.7’sini, 1875-1876 mali yılında %19’unu, 1887-1888 mali yılında %50.9’unu, 1905-1906 mali yılında %36.2’sini ve 1916-1917 mali yılında ise % 30.4’ünü oluşturmaktadır. Yine aynı dönemlerde borç ödemelerinin toplam devlet harcamaları içindeki payı sırasıyla %10.1, %23.5, %51.4, %25, %32.6 ve %26.7 olarak gerçekleşmiştir. Osmanlı Devleti’nde sermaye piyasasının gelişmemesi ve ağır vergi yükünün sermaye birikimini engellemesi nedeniyle iç borçlanma daha düşük kalmıştır. Dolayısıyla Osmanlı Devleti’nde borç ödemelerindeki artış eğilimi özellikle dış borçlanma sürecine bağlı olarak 19. yüzyıl boyunca devam etmiştir. (Güran, 2014: 331; Akener, 2007: 40) Osmanlı Devleti, borçlanma yoluyla elde ettiği fonlardan daha fazla borç (anapara ve faiz olarak) ödeyerek ekonomik gelişmeyi ve sosyal alt yapıyı sağlayacak yatırımlara ayırabileceği kaynakları önemli ölçüde azaltmak zorunda kalmıştır. (Güran, 2014: 333)

Sonuç olarak, 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren Osmanlı Devleti’nin izlediği endüstrileme amaçlı politikalar ve yapılan reformlar endüstriyel hamle için uygun olan çarptıyı oluşturamamış ve ülke ekonomisinde yönlendirici rol oynayamamıştır. Osmanlı ekonomisindeki gelişmeler ancak Avrupa kapitalizminin beklenti ve çıkarlarının izin verdiği çerçevede gerçekleşmiştir. Buna tipik bir örnek olarak, tarıma dayalı bir endüstri dalı olan ekseri leme endüstrisi verilebilir. 1899 yılında 2.155.909 altın liralık ekseri ithalatı, tek başına toplam ithalatın %8.8’ini oluştururken, söz konusu çarpıcı sonuçlara rağmen bu dönemde Osmanlı ekonomisinde ekseri pancarı üretimi ve buna bağlı olarak ekseri leme endüstrisinin gelişimine ilişkin hiçbir ciddi girişimde bulunulmamıştır. (Aslanolu, 1999: 26-27) Oysa aynı dönemde Rusya’da ekseri pancarının imlenmesi büyük kapitalist işletmelerde gerçekleşmiş ve üretim miktarı hızla artmıştır. (Lenin, 1988: 260)

Osmanlı Devleti’nde endüstrileme çabalarının olumsuz sonuçlanmasının en önemli nedeni, sermaye birikiminin sağlanamaması idi. Özellikle devletin geleneksel olarak sermayenin belli ellerde toplanmasını engellemesi ülkede sermaye kıtlığına neden olmuştur. Lonca sistemi, servetin belirli ellerde toplanmasını önlemenin oldukça başarılı mekanizmalarından biri olmuştur. Bu çerçevede Genç’e göre, Osmanlı Devleti’nin narah adı ile tespit edilen fiyatların kontrolünde gösterdiği titizlik ve “...*esnaf örgütlerinin az çok e itlikçi karakterde örgütlenmelerini desteklemesi ve geli tirmesi*” ülkede sermaye birikimini engellemiştir. (Genç, 2013: 298). Böyle ki, fiyatlar esnaf ve tüccarlara tanınan

normal kar haddi %5-%15 arasında de i ecek ekilde belirlenir, esnaf ve tüccarların daha yüksek düzeyde kar sa laması sıkı ceza tehdidi altında tutularak engellenirdi. (Genç, 2013: 47) Ayrıca ekonomide üretim ve tüketimin büyük bölümünü oluşturan hububat ve diğer gıda mallarında bu oran hem daha dü üktü hem de denetim daha sıkıydı. (Genç, 2013: 71) Bu bağ lamda loncalarda en zengin usta, orta gelirli ustadan en fazla %50-%100 arasında de i en bir üstünlük kazanabilir, en fakir usta da ortalamanın aynı oranlarda altında bulunabilirdi. Osmanlı Devleti'nde bir yandan gelirin görece farklılaşması böylece sınırlı tutulurken, diğer yandan da gelirin mutlak düzeyinin de esnafın kendini ve ailesini geçindirebilecek ve vergilerini ödebeyebilecek miktarı pek geçmemesinin sağlanması sermaye birikimini engellemiştir. (Genç, 2013: 298) Öte yandan Genç'e göre,

“kar sınırlaması, narh ve diğer denetlemelere rağmen, bir tesadüf eseri olarak bir birikim oluşmu ve bu devletin gözünden kaçmış bulunsa bile, bu birikimi ekonominin diğer sektörlerinde yatırıma dönüştürme imkanları son derece kısıtlı, hatta imkansızdı denilebilir. Tarım ve madencilikte, miri mülkiyet ve kontrol rejimi buna imkan tanımadığı gibi, mamul mal üretiminde de esnaf örgütlerinin kesin engellemeleri söz konusu idi” (Genç, 2013: 72).

Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nde lonca yönetmeliklerinin sınırlamaları sonucunda biriken servetler, üretim sürecine sokulamadığından, ya mukataalara ya da tefecilere yönelmiş veya iddihar edilmiştir. Yine devletin uyguladığı müsadere yöntemi de bu gelişmeleri desteklemiştir. (Özyüksel, 1998: 64) Bu nedenle Osmanlı Devleti'nde esnafın, faaliyetlerini istikrarlı yürütebilmesi için önemli boyutlarda fiziki sermaye gerektiren alanlarda devlet ya doğrudan doğruya hazineye ya da vakıflar aracılığıyla sermaye sağlanmıştır. (Genç, 2013: 298)

Ayrıca Osmanlı Devleti'nde finans kapitalin yüksek getirisi de sermaye birikimi ve teknoloji gelişimi yoluyla Osmanlı Devleti'nin daha ileri bir üretim örgütlenmesine geçmesini engellemiştir. Örneğin, 19. yüzyılın başında faiz haddinin yüksekliğini ele alan Moltke'ye göre, *“reaya bir fabrika, bir de ırmak ya da bir çiftlik kurmaktansa 100.000 kuruşla bir mücevher satın almayı tercih eder”* (Aktaran: Kazgan, 1999b: 26).

Sonuç olarak, sermaye kaynakları ve bu kaynakların kullanımı, Osmanlı Devleti'nde belirli bir ekonomik gelişme politikasının düzenlenmesini engellemiştir. Buna rağmen Osmanlı Devleti ekonomiyi bütünüyle yeniden düzenleme ya da ekonomik gelişme politikası oluşturma çabasına girmiş, ancak endüstriye yeterince destek olamamış ve ilerini yerine getirememiştir. (Kepenek ve Yentürk, 1997: 10) Gerschenkron'un deyişiyle

ülkede ikame edici öge ve kurumlar yaratılamamı , bu nedenle Osmanlı Devleti endüstriyel sıçrama gerçekte tiremeyen ülkeler arasında yer almı tır.

3.2.1 DEM RYOLU POL T KASI

Osmanlı Devleti'nde demiryolları yapımı ilk kez 1854 yılında ba lamı , ilk demiryolu hattı skenderiye-Kahire arasında in a edilmi tir. (Kaynak, 1984: 68) Osmanlı Devleti'nin Anadolu topraklarında ise demiryolları yapımı aynı yıl zmir-Aydın hattının kurulmasıyla ba lamı , 130 kilometrelik bu hat 1867 yılında tamamlanmı tır. Ancak ülkede demiryolu a ı uzunlu u, nüfus yo unlu unun dü ük olması, madencilik endüstrisinin geri olması ve sermaye kıtlı ı nedeniyle nispeten küçüktü. (Eldem, 1970: 156-157) Nitekim Kaynak'a göre, Osmanlı Devleti 19. yüzyılda demiryolu yapımını gerektirecek ve ba latacak bir ekonomik yapıya sahip de ildi. *“Demiryollarını gerektirecek ne kömür, demir ve çelik üretiminde bir geli me; ne de mal ula tırmasında zamana özel önem verilmesini zorunlu kılan yo un üretim artı ı vardı”* (1984: 67). Örne in, Osmanlı Devleti'nin Anadolu topraklarında, her 100 kilometrekareye 0.57 kilometre ve 10.000 ki iye 3.2 kilometre demiryolu dü erken, Almanya'da bu rakamlar sırasıyla 11.4 ve 9.5 kilometre olarak gerçekte mi tir. (Albayrak, 1995: 34) Dolayısıyla Osmanlı Devleti 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bilinçli bir demiryolu politikası izlemesine ra men ülkede demiryolu kurma çabaları yeterli olmamı tır. (Albayrak, 1995: 34)

Tablo 3.6'da görüldü ü gibi, 1870-1905 yılları arasında ülkede toplam 4.924 kilometre demiryolu in a edilirken, bu dönemde in a edilen demiryollarının 2.371 kilometresi Anadolu topraklarında ve 2.553 kilometresi Rumeli topraklarında yer almaktaydı. 1911 yılında Osmanlı Devleti'nde demiryolu hatlarının toplam uzunlu u 6.770 kilometreye ula mı tır. (Eldem, 1994: 12) 1913 yılına gelindi inde ise, Osmanlı Devleti'nde ula ım ve ta ımacılık a ının %46.8'i demiryollarından olu maktaydı. (Eldem, 1970: 152-153)

Tablo 3.6: Osmanlı Devleti'nde Demiryolları Yapımının Gelişmesi, 1870-1905

<i>Yıllar</i>	<i>Anadolu (kilometre)</i>	<i>Rumeli (kilometre)</i>	<i>Toplam (kilometre)</i>
<i>1870</i>	174,5	-	174,5
<i>1875</i>	176,8	1.132,5	1.309,3
<i>1880</i>	178,3	1.309,6	1.487,9
<i>1885</i>	282,5	1.309,6	1.592,1
<i>1890</i>	609,0	1.440,5	2.049,5
<i>1895</i>	1.519,4	1.785,1	3.304,5
<i>1900</i>	2.171,9	2.553,0	4.724,9
<i>1905</i>	2.370,8	2.553,0	4.923,8

Kaynak: Güran (1998: 74)

Osmanlı Devleti tarafından inşa edilen demiryolları daha çok askeri amaçlarla kurulurken, ülkede demiryolu inşa eden yabancı devletlerin demiryollarından beklentileri ise, ülkenin coğrafi konumunu ve ekonomik potansiyelini değerlendirilmeye yönelik olmuştur. (Kaynak, 1984: 68) Dolayısıyla yabancı devletlerin ekonomik çıkarları ile Osmanlı topraklarında imtiyazlı demiryolu inşa etmeleri arasında yakın bir ilişki bulunmaktaydı. (Hülagü, 2011: 149)

Osmanlı Devleti'nde demiryolları genellikle belirli bir süre işletme hakkı ve kilometre başına kar garantisi verme usulü ile yabancı sermaye tarafından finanse edilmiştir. (Kaynak, 1984: 69) Dolayısıyla demiryolları yapım ve işletme hakkının imtiyaz olarak verilmesi Osmanlı Devleti'nin demiryolu politikasının en önemli özelliğidir. Kilometre garantisi denilen sistemle şirketlerin karları, Osmanlı Devleti tarafından garanti altına alınmaktaydı. Demiryolu şirketlerinin Osmanlı Devleti tarafından garanti edilen karın altında bir kar elde etmeleri durumunda, aradaki fark merkezi hükümet tarafından ödenmekteydi. Devlet ortaya çıkabilecek bu farkı ödemek için bir veya birkaç vilayetin ötür* (a ar) vergisi gelirlerini karlı göstermekteydi. Örneğin, Eskişehir-Konya arasında inşa edilen 444 kilometre demiryolu hattı için kilometre başına verilen 15.000 franklık

* Ötür: Onda bir anlamında Arapça bir kelimedir. Çokulu "a ar" dır.

garanti için Trabzon ve Gümü hane'nin ö ür (a ar) vergisi gelirleri kar ılık gösterilmi tir. (Özyüksel, 1988: 82) Yine Selanik- stanbul demiryolu hattına verilmi olan 15.500 franklık garanti için de hattın geçti i yerlerdeki sancakların ö ür (a ar) vergisi gelirleri kar ılık gösterilmi tir. (Yıldırım, 2002: 320) Kilometre garantisi kapsamındaki vergiler Düyun-u Umumiye daresi'nin kontrolünde olmamasına ra men, yabancı irketler Osmanlı Devleti'ne güvenmedikleri için bu vergiler Düyun-u Umumiye daresi tarafından toplanmı tir. Öte yandan vergi gelirlerinin demiryolu irketlerinin zararlarını kar ılamadı ı durumda Osmanlı Devleti dı borç almak zorunda kalmı tir. Bir hesaplama göre, devletin kilometre garantisi için yaptı ı ödemeleri demiryolu yapımına harcaması durumunda ülkedeki demiryolu hattı uzunlu u 1.400 kilometre daha fazla olacaktı. (Yıldırım, 2002: 320) Öte yandan bazı demiryolu hatlarının in asında kilometre garantisinden farklı bir sistem uygulanmı tir. Örne in, zmir-Aydın demiryolu yapımı için kilometre garantisi verilmemi , demiryolu irketine elli yıl süre ile irket sermayesinin %6'sı kadar kar garantisi verilmi tir. Bu oran daha sonra %8'e çıkarılmı tir. (Kurmu , 1982: 38-42)

Bu ba lamda 1888'de ülkeye giren yabancı sermayenin %33.4'ü, 1890'da %41.1'i, 1910'da %58'i ve 1914'de %63.1'i demiryolu yapım ve i letmecili ine yönlendirilmi tir. (Kaynak, 1984: 70; Çavdar, 2003: 67; Önsoy, 1999: 413) 1888 yılında demiryollarına yatırılan yabancı sermayenin %63.3'ü ngiltere, %12.3'ü Fransa, %3.1'i Almanya ve %21.3'ü ise di er ülkeler tarafından gerçekleştirilmi tir. (Pamuk, 1994: 74)

Öte yandan Osmanlı Devleti'nde demiryolu yatırımlarının büyük bölümünün yabancı yatırımcılar tarafından finanse edilmesi, yabancı devletlerin demiryolları imtiyazları için mücadele etmesine neden olmu tur. Osmanlı Devleti'nde nüfuz bölgeleri elde etmek için demiryolu imtiyazlarının önemli oldu unu dü ünen ngiltere, Fransa, Almanya ve Rusya genel olarak Osmanlı ülkesine nüfuz etmede, özel olarak da demiryolu yatırımlarında, birbirleriyle sürekli rekabet halinde olmu tur. (Kaynak, 1984: 70) Örne in, 1888 yılında Osmanlı Devleti ve Deutsche Bank arasında imzalanan anla maya göre, Almanya Osmanlı Devleti'nden 6 milyon frank kar ılı ında daha önce i letmeye açılmı olan Haydarpa a- zmit demiryolu hattını satın almı ve bu hattın Ankara'ya kadar uzatılma imtiyazını elde etmi tir. Bunun kar ılı ında Deutsche Bank, Osmanlı Devleti'ne 1.5 milyon Osmanlı lirası borç vermi tir. Almanya'nın elde etti i Anadolu demiryolları

imtiyazı, İngiltere'nin Osmanlı demiryolları üzerindeki egemenliğine son vermiştir. (Kaynak, 1984: 76)

Öte yandan Osmanlı Devleti'nde çok az demiryolu bizzat devlet tarafından kurulmuş ve işletilmiştir. (Haydarolu ve Pehlivan, 2004: 158) Örneğin, 1871 yılında 92 kilometre uzunluğuna sahip olan Haydarpaşa-Zmit demiryolu hattı bizzat devlet tarafından kurulmuş ve işletilmiştir, ancak daha sonra bu demiryolu hattı Seefelder, Hanson ve Zafirooulos Konsorsiyumu'na satılmıştır. (Eldem, 1970: 159) Yine Hicaz demiryolu bizzat devlet tarafından kurulmuştur. (Özyüksel, 2000: 42) Bununla birlikte Özyüksel'e göre, Hicaz demiryolunun yapımında ekonomik nedenlerden çok dini ve askeri nedenler önemli rol oynamıştır. (2000: 45-47) Ona göre, Hicaz demiryolunun ekonomik beklentilerle yapılmadığının en önemli göstergesi, bu demiryolunun başta birini oluşturan 280 kilometre uzunluğundaki Hayfa-Deraam hattının yolcu ve yük taşımacılığının dörtte üçünü gerçekleştirmesi ve bu hat dışında Hicaz demiryolunun geri kalan 1.700 kilometrelik kısmında hac dönemi dışında hareketlilik yaşanmamış olmasıdır. (2000: 275) Dolayısıyla devletin demiryolu yapım çabaları 1891 yılına kadar sürmüştür, ancak ülkede demiryolu yapımında istenen kalite, verimlilik ve hat uzunluğu elde edilemediğinden, demiryolu inşası yeniden yabancı firmalara imtiyaz verme biçiminde devam etmiştir. (Haydarolu ve Pehlivan, 2004: 158)

Osmanlı Devleti zengin yeraltı kaynaklarına sahip olmasına rağmen, ülkede demiryolları yapımının geriye dönüşümlü etkisi çok düşük kalmıştır. 19. yüzyılda madencilik endüstrisi üretimi ülkenin gayrisafi milli hasılasının %1'inden azını oluşturuyordu. (Quataert, 1985: 914) Bu durum Osmanlı Devleti'nde madenlerin endüstrinin tamamlayıcı parçaları olarak üretime konu olmadığını göstermektedir. Başka deyişle, söz konusu madenler yabancı devletlerin endüstrilerinin bütünleyici birer parçası olarak üretilmişlerdir. Çünkü Osmanlı Devleti 19. yüzyılın ikinci yarısında yabancı firmaların maden arama ve işletmesiyle ilgili gerekli imtiyazları sağlamış, devlete ait olan madenlerin çoğunun denetimi yabancılara devredilmiştir. Örneğin, Fransız sermayeli Ereğli firması-i Osmaniyesi kurulmadan önce bu havzadaki 129 kömür ocağından 79 tanesi gayri müslim Osmanlı uyruklarının elindeydi. Haydarpaşa-Zmit demiryolu hattının Ankara'ya kadar uzatılması için Almanya'ya verilen imtiyaza göre, demiryolu yapımı için yurt içinden temin edilecek demir ve kömür bütün iç vergilerden ve ihracat vergilerinden muaf tutulmuştur. (Albayrak, 1995: 14) Yine Bağdat demiryolu hattının geçtiği Ankara,

Sivas ve Diyarbakır'da Alman madencilik endüstrisi için önemli olan maden kömürü ve demir yatakları bulunmaktaydı. (Albayrak, 1995: 24) Böylece Osmanlı Devleti Batı Demiryolu şirketi'ne döndürüldü ve demiryolu hatlarının her iki yanında, 20 kilometrelik bir bölgede maden arama ve çıkarma yetkisi tanımlandı. (Özyüksel, 2008: 246) Öte yandan Osmanlı Devleti'nin en büyük kömür çıkarma alanı Karadeniz kıyısına yakın Ereğli kömür ocağındaki kömür üretimi, 1896 yılında Fransız hisse sahiplerinin yerel kömür ocaklarını geliştirmeye başlamasıyla iki kattan daha fazla arttı ve 1900 yılında 0.6 milyon metrik tona ulaştı. (Zürcher, 2015: 99) Ancak demiryolu hattında maden çıkarma imtiyazı elde eden yabancı devletlerin çabalarına rağmen, Osmanlı Devleti'nde madenler yerli endüstrinin bütünleyici birer parçası olarak üretilemediğinden madencilik endüstrisi geri kalmıştır. Bu çerçevede Tablo 3.7'de görüldüğü gibi, Osmanlı Devleti'nde kömür üretimi diğer ülkelerle mukayese edildiğinde oldukça düşük gerçekleşmiştir.

Tablo 3.7: Osmanlı Devleti ve Bazı Avrupa Ülkelerinin Kömür Üretimi, 1900

<i>Ülkeler</i>	<i>Kömür Üretimi (milyon metrik ton)</i>
<i>İngiltere</i>	229.0
<i>Fransa</i>	33.4
<i>Avusturya-Macaristan</i>	11.0
<i>Rusya</i>	16.2
<i>Osmanlı Devleti</i>	0.6

Kaynak: Zürcher (2015: 99)

Dolayısıyla elde edilen madenler yerli endüstride kullanılmayıp, ya yurtdışına hammadde olarak ihraç edildi, ya da yabancı devletlerin Osmanlı Devleti'nde yaptıkları doğrudan sermaye yatırımlarında kullanılmıştır. Böylece Osmanlı Devleti hammadde üretimi ile Avrupa ekonomilerinin tamamlayıcı unsuru haline gelmiş, ülkenin zenginlikleri etkin kullanılamamıştır. (Saydam, 1991: 261) Öte yandan madenler üzerindeki hakların büyük çoğunlukla yabancıların elinde bulunması ülkenin ithalat ve ihracatını da etkilemiştir. Osmanlı Devleti'nde maden ihracatı da beklendiği kadar artmamış, 1913 yılında maden ihracatının toplam ihracat içindeki payı %15 olarak gerçekleşmiştir. (Eldem, 1970: 153-154) Yine Osmanlı Devleti'nde 1908 yılında kömür ithalatı 203.000 ton iken

kömür ihracatı 329.000 ton olmu tur. Ancak 1911 yılında aynı rakamlar sırasıyla 422.000 ve 257.000 ton olarak gerçekleşti mi tir. (Biber, 2009: 40)

Osmanlı Devleti'nde demiryolları endüstriyel malların ve tarımsal ürünlerin pazarlara ulaşımını mümkün kılarak ileriye doğru baskınlık etkisi yarattı , demiryollarının Osmanlı ekonomisinde yarattığı bu etki oldukça güçlü olmu tur. Özellikle tahıl gibi hacimli yükler için ucuz ve daha düzenli bir taşımacılık hizmeti sağlayan demiryolları, pazara yönelik tarımın gelişmesinde önemli rol oynamıştır. (Quataert, 2008a: 185; Yerasimos, 2007: 300-301; Kurmu , 1982: 90-93) Dolayısıyla demiryollarının gelişimi, tarımsal malların hem yurtiçi piyasasının gelişmesini, hem de ihracatının artmasını sağlamıştır. II. Abdülhamid'in temsilcisi Turhan Paşa, 25 Ekim 1904 tarihinde Konya-Ereğli demiryolu hattının açılış konuşmasında:

"Bu hat toprakları verimli büyük vilayetlerden geçecek, iki denizi birleştirecek ve yüce bir ağaç gibi dallarını her yöne salacak, geçtiği yerlerde ticaret ve refah artacak, buralarda yaşıyanlar mutlu olacak, kalkınacaklar, yeni uygarlık ve zenginlik merkezleri fişiracak ve her yanda refah artacak ..." demiştir (Albayrak, 1995: 21).

Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin özellikle Anadolu topraklarında kurulan demiryolu hatlarının en önemli işlevi tahıl ticaretini arttırmaktı. (Quataert, 1977: 159) Nitekim II. Abdülhamid'e göre, *"Anadolu demiryolu sayesinde, eskiden tarlalarda çürüyen hububat şimdi iyi sürüm bulmuştur"* (Gürbüz, 1999: 180). Yine Özellikle Almanya tarafından Anadolu topraklarında kurulan demiryolu hatları potansiyel pazarları harekete geçirmiştir. Anadolu demiryolu hatları tamamlanmadan önce 1889 yılında Anadolu'dan İstanbul'a gelen bu tahıl, kente gelen toplam bu tahılın ancak %2'si kadar iken, Anadolu'da kurulan demiryolları hatları ile birlikte bu oran 1897, 1901, 1902 ve 1905 yıllarında %90'a yükselmiştir. (Quataert, 1977: 151)

Osmanlı Devleti'nde demiryolu yapımı tahıl ihracatının da artmasını sağlamıştır. 1880-1904 yılları arasında, Almanya'ya yapılan tahıl ihracatı %2.200 oranında artış göstermiştir. (Albayrak, 1995: 34) Öte yandan demiryolları yapımı ile birlikte artan dış ticaret hacmi vergi gelirlerinin de artmasını sağlamıştır. Örneğin, İzmir-Aydın demiryolu hattının işletmeye açılmasıyla birlikte İzmir gümrük geliri 1873-1877 döneminde ortalama 230.000 sterline ulaşmıştır. Bu dönemde İzmir gümrük geliri toplam gümrük gelirlerinin %12'sini oluşturuyordu. (Kurmu , 1982: 45-50; Özyüksel, 1999a: 665)

Öte yandan Osmanlı Devleti'nde demiryollarının kuruldu u bölgelerde ticaretin artması, ülkede demiryolu in a eden yabancı devletlerin tarımsal üretimi arttırmaya yönelik aldığı tedbirler, tohum ve tarım makineleri ithalatı, tarımsal üretimin de hızla artmasına neden olmu tur. (Kaynak, 1984: 77)

“Demiryolu iç bölgelere ula tıkça hem Osmanlı Devleti, hem de demiryolu irketi, Anadolu tahulunun miktarını ve kalitesini arttırmak yoluyla yeni yeni geli en tarım üretimi potansiyelinden faydalanma yoluna gitti. Ziraî makinelerin kullanımını arttırmak yönündeki daha önce ele alınan çabalara ilaveten Anadolu Demiryolu irketi tarımı te vik etmeyi ve böylece kendi hatları üzerindeki trafi i canlandırmayı hedefleyen ba ka önlemler aldı. irket, köy ihtiyaçlarının mü terek teminatı altında üreticilere kredi verdi; ayrıca, üreticilere, kimi zaman masraflarını kendisi kar ılayarak, kimi zaman parayla, ıslah edilmi bu day tohumları da itti. Daha sonra Osmanlı hükümetince i e alınan R. Hermann da dahil olmak üzere, irket çalı anları daha iyi toprak i leme yöntemleri hakkında e itim veriyorlardı. Güzergâh üzerindeki çe itli istasyonlarda örnek tarlalar kuruldu...” (Quataert, 2008b: 164).

Dolayısıyla 1889-1911 yılları arasında ülkede tarımsal üretim %63 artarken, demiryollarının geçti i bölgelerde bu oran %114'e ula mı tır. Yine 1892 yılında demiryolu hatlarının kuruldu u bölgelerde tahıl üretimi 8 milyon kile* iken, 1894 yılında 10 milyon kileye ve 1896 yılında 15 milyon kileye yükselmi tir. (Özyüksel, 1999a: 663; Albayrak, 1995: 21)

Öte yandan Osmanlı Devleti'nde demiryolu yapımı ile birlikte artan tarımsal üretim ö ür (a ar) vergisi gelirlerinin de yükselmesine neden olmu tur. Nitekim Tablo 3.8'de görüldü ü gibi, 1890'lı yıllardan itibaren Osmanlı Devleti'nde ö ür (a ar) tahsilâtı ortalama tahsilatın üzerinde gerçekleşmi tir. Yine Tablo 3.8'e göre, 1889-1912 yılları arasında ödenen 194.350.000 kuru luk kilometre garantisine kar ın, aynı dönemde ö ür (a ar) vergisi gelirlerinin 254.510.000 kuru artı göstermesi nedeniyle devlet 60.000.000 kuru gelir elde etmi tir. (Eldem, 1970: 152-153) Aydın demiryolu hattının Dinar'a kadar uzatılmasıyla birlikte 1885-1904 döneminde tarımsal kesimden alınan vergiler %42.5 artmı tır. (Kurmu , 1982: 45-50) Ayrıca 1856-1909 yılları arasında zmir-Aydın demiryolunun geçti i bölgelerden toplanan tarımsal vergiler 13 kat armı tır. (Özyüksel, 1999b: 54)

* Kile: Genellikle tahıl ölçmede kullanılan belirli hacimdeki kap, ölçek.

**Tablo 3.8: Demiryollarının Geçti i Bölgelerde Ö ür (A ar) Tahsilâtının Artı ı ve
Kilometre Teminatı, 1889-1912**

	<i>Memleket Vasatısı (1889/1890 =100)</i>	<i>zmit, Ertu rul, Kütahya, Ankara</i>	<i>Ö ür (A ar) Tahsilâtı Ortalamasına Nazaran Tahsilât Fazlası</i>	<i>Ödenen Kilometre Teminatı (milyon kuru)</i>	<i>Kar ve Zarar Hesabı (milyon kuru)</i>
<i>1889-1890</i>	100	100	-	(0.80)	-
<i>1890-1891</i>	95	94	-	(3.32)	-
<i>1891-1892</i>	111	134	-	(6.92)	-
<i>1892-1893</i>	107	142	5.41	13.02	-7.61
<i>1893-1894</i>	109	143	7.47	18.14	-10.67
<i>1894-1895</i>	94	110	2.08	21.90	-19.83
<i>1895-1896</i>	93	125	4.84	20.36	-15.52
<i>1896-1897</i>	94	112	1.18	17.75	-16.57
<i>1897-1898</i>	102	153	7.06	1.76	5.30
<i>1898-1899</i>	111	149	7.20	6.73	0.47
<i>1899-1900</i>	126	172	14.42	17.94	-3.52
<i>1900-1901</i>	118	171	12.97	11.98	0.99
<i>1901-1902</i>	121	169	10.60	3.16	7.45
<i>1902-1903</i>	116	149	6.98	0.41	6.57
<i>1903-1904</i>	122	174	11.70	9.29	2.42
<i>1904-1905</i>	118	163	11.50	9.36	2.14
<i>1905-1906</i>	110	198	17.14	4.57	12.57
<i>1906-1907</i>	142	236	23.55	5.13	18.42
<i>1907-1908</i>	137	180	15.45	7.97	7.48
<i>1908-1909</i>	139	209	24.82	12.85	11.97
<i>1909-1910</i>	160	224	27.26	11.24	16.02

<i>1910-1911</i>	159	237	23.90	2.24	21.67
<i>1911-1912</i>	163	214	18.97	1.45	20.41
			254.51	194.35	60.16

Kaynak: Eldem (1970: 93)

Osmanlı Devleti'nde demiryolu yapımının artmasıyla mal taşımacılığı ve yolcu taşımacılığı da giderek artmıştır. (Quataert, 2008a: 186) Örneğin, İzmir-Kasaba demiryolu hattında 1895 yılında 115.000 ton yük ve 1.5 milyon yolcu taşınırken, 1913 yılında bu rakamlar sırasıyla 430.000 ton ve 3 milyon yolcu olarak gerçekleşmiştir. (Kaynak, 1984: 73)

Osmanlı Devleti'nde demiryolu ile ilgili düzenlemeler ve yapım çalışmaları ilk olarak Kırım Savaşı'ndan sonra gündeme gelmiştir. 1850'li yıllardan itibaren ekonomik gelişimin en önemli göstergelerinden biri olan demiryolu yapımında ciddi bir adım atılmıştır. Ancak demiryolları büyük sermaye, teknik bilgi ve donanım gerektirdiğinden ve Osmanlı Devleti'nde ekonomik üretkenlik kapasitesini arttırmak için yatırım yapmaya yetecek sermaye birikimi bulunmadığından, ülkede demiryolu yapımı bütünüyle yabancı firmalara bırakılmıştır. (Haydarolu ve Pehlivan, 2004: 152; Özyüksel, 1999a: 664) Bu nedenle yabancı firmalara karayolu ve demiryolu imtiyazları verilmiştir. Ülkedeki yabancı sermayenin %63.1'lik kısmının yatırıldığı bu alanda verilen imtiyazlar Avrupa devletleri arasında yeni bir çatışma kaynağı yaratmış ve Osmanlı Devleti'nin itibarının alınmasına neden olmuştur. (Ahmad, 2013: 53) Örneğin, Almanya'ya Haydarpaşa-İzmit demiryolu hattını Ankara'ya kadar uzatma imtiyazını veren fermanın imzalandığı 8 Ekim 1888 tarihinde Fransa'nın da Yafa-Kudüs demiryolu imtiyazını ele geçirmesine olanak sağlayan ferman imzalanmıştır. (Aslanolu, 1999: 31) Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nde demiryollarının özellikle yabancı sermaye ile finanse edilmesi ülkenin dışa bağımlılığını arttıran bir etken olmuş, ülkede inşa edilen demiryolları yabancı ülkelerin Osmanlı topraklarından ve kaynaklarından daha fazla yararlanmasına katkıda bulunmuştur. (Eren, 1999: 244; Yıldız, 2007: 119)

Öte yandan Osmanlı Devleti'nde I. Dünya Savaşı'na kadar toplam 8.200 kilometre olan demiryolu yapımı için yaklaşık 30 milyon lira harcanmıştır, bu demiryollarının inşaat eden firmalara 1915 yılına kadar 21 milyon lira garanti teminatı ödenmiştir. Buna rağmen

Cumhuriyet döneminde ülke topraklarında kalan 4.300 kilometrelik demiryolu ancak 182 milyon lira ödeme yapıldıktan sonra devletle tirilebilmi tir. (Eren, 1999: 244)

Sonuç olarak, Osmanlı Devleti'nde demiryolu yapımının Gerschenkroncu anlamda bir sistematik unsur olarak ele alınması mümkün de ildir. Osmanlı Devleti'nin demiryolu yapımı için ülkelere vermi oldu u kilometre garantisi nedeniyle, demiryolu yatırımlarının daha karlı hale gelmesi ve demiryollarının sermayeyi ihraç eden ülkeler için ucuz hammadde temini ve mamul mallara pazar yaratma i levi görüyor olması, 19. yüzyılda Avrupa sermaye yatırımlarının büyük bir bölümünün demiryollarında yo unla masına neden olmu tur. (Biber, 2009: 41) Böylece Osmanlı Devleti'nde artan demiryolu yapımı ba ta tahıl olmak üzere pazara dönük tarımsal üretimin geni lemesini ve ula tıma maliyetlerinin dü mesini sa lamı tir. Ancak buna ra men ülkede demiryollarının daha çok bölgesel zenginli in metropol ülkeye aktarılması amacıyla in a edilmesi, birbirinden kopuk hatlarıyla Osmanlı iç pazarının bütünle mesine önemli katkılar yapamamı tir. (Biber, 2009: 41) Ortaylı, Osmanlı Devleti'nde in a edilen demiryollarını *“limanlardan iç bölgelere do ru verimli tarım topraklarının zenginli ini emmek için uzanan vantuzlara”* benzetmi tir. (2008: 174) Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nde demiryolu yapımı ekonomide geri ba lantı etkiler yaratmaktan da uzak kalmı ve ekonomik geli me sürecini besleyecek bir üretim dönü ümü sa layamamı tir. (Kepenek ve Yentürk, 1997: 9; Güran, 1998: 73)

3.2.2 GÜMRÜK TAR FE POL T KASI

16. ve 19. yüzyıllar arasında Batı Avrupa ekonomileri bir yandan ihracatlarını arttırmayı ve ithalatlarını sınırlandırmayı, di er yandan da yerli endüstrilerini di rekabetten korumayı amaçlayan merkantilist politikalar izlemi lerdir. Temel amacı ülke içindeki altın ve gümü miktarını arttırmak olan merkantilist politikalar, bu ülkelerde ulusal endüstrinin kurulmasında önemli rol oynamı tir. Merkantilist politikalar izleyen Batı Avrupa devletlerinin aksine Osmanlı Devleti ia e (provizyonizm) ilkesine dayanan, di ticarete ihracatı zorla tırıcı ve kısıtlayıcı, ithalatı ise kolayla tırıcı ve te vik edici nitelik ta ryan bir iktisat politikası izlemi tir. Bu ba lamda Osmanlı Devleti, ekonomide mal arzını bolla tırmak, malların kalitesini yükseltmek ve fiyatını dü ük düzeyde tutmak için üretim ve ticaret üzerinde sıkı biçimde yürütülen bir müdahalecili i benimsemi tir. (Genç, 2013: 42-43) Osmanlı Devleti izledi i di ticaret politikalarıyla sarayın, ordunun ve

kentlerin iae sorunlarının çözümlenmesini ve mali gelirlerini arttırmayı amaçlamaktaydı. Dolayısıyla Osmanlı Devleti dı ticareti, darlıkları ve kıtlıkları önlemenin, sarayın, ordunun ve kentli nüfusun gereksinimlerini kar ılamanın bir aracı olarak görmekteydi. Ba ka deyi le, Batı Avrupa'nın endüstri devrimini tamamlamı ülkelerinin yo un rekabetine kar ı yerli üretimi desteklemek ve korumak devlet için büyük bir öncelik ta ınmamaktaydı.

Öte yandan Osmanlı Devleti'nde Avrupa'lı tüccarlara kapitülasyonlarla tanınan hakların 17. ve 18. yüzyıllarda geni letilerek devam etmesinde de ticari ve mali kaygılar a ır basmı tır. Nitekim Halil nalcık, Osmanlı Devleti'nde *“kapitülasyonların, gereksinim duyulan bazı önemli maddelerin (ba lıca ince yünlü kuma , kalay, çelik, barut ve kristal ve saat gibi lüks e ya) sa lanması ve hazineye ait gümrük gelirlerinin artması göz önünde tutularak kaygısızca verildi ini”* belirtmi tir. (nalcık, 2009: 315)

Bu çerçevede Osmanlı Devleti'nde ithalat ve ihracat üzerinden alınan vergiler dü ük düzeyde tutulmu tur. Osmanlı Devleti'nde yabancı ülkelere ithal edilen mallar üzerine konulan *“amediyeye”*, Osmanlı ürünlerinin ve mamul mallarının yabancı ülkelere ihracatından alınan *“reftiyeye”* vergilerinin oranları 17. yüzyılın sonuna kadar %5 olarak gerçekte mi , 1673 yılında yabancı devletlere tanınan kapitülasyonlarla bu oran %3'e dü mü tür. (ener, 1990: 150)

Ayrıca Osmanlı Devleti fiyat artı larını önlemek amacıyla ülke içinde üretilen malların üretildi i bölgede tüketimini sa lamaya çalı mı , bu nedenle her malın bir bölgeden öteki bölgeye geçi ini gümrü e tabi tutmu tur. Osmanlı ürünleri ve mamul malları ülke içinde bir iskeleden di erine veya bir bölgeden ba ka bir bölgeye karayoluyla ta ınırken yerli ve yabancı tüccarlar *“masdariye”* veya *“sarfiyat”* denilen iç gümrük vergisi ödemek zorundaydılar. Öte yandan iç gümrük vergisi oranı veya miktarı malın çe idine ve bölgelere göre farklılık göstermekteydi. Örne in, *“Trabzon'da iç gümrük vergisi oranı %3-%5 iken, Tokat'ta bu vergi malın çe idine göre dörtte bir, üçte bir, yarım veya tam kuru tan on kuru a kadar alınmaktaydı”* (ener, 1990: 146). Osmanlı Devleti'nin sınırları içinde yapılan ticarete uygulanan ve kent kapılarında ve limanlarda toplanan bu iç gümrük vergisi oranları mali kaynak sıkıntısı sürekli arttırılmı tır. (Eren, 1999: 242) Nitekim Mordtmann'a göre, *“Amasya'dan stanbul veya Bursa'ya gönderilen ipeklilerden alınan iç gümrük vergileri 1847'de mal kıymetinin %12'si kadardı”* (Aktaran: Sarç, 1940:

433). Engelhardt ise, bazı mallarda bu oranın %50'ye kadar çıktığını savunmuştur. (Aktaran: Sarç, 1940: 433) Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nde 1874 yılına kadar uygulanan iç gümrük vergileri, zaten yüksek olan yerli mamullerin maliyetinin daha da artmasına ve ülkedeki yerli üretimin rekabet gücünü iyice yitirmesine neden olmuştur. (Çavdar, 2003: 53; Ahmad, 2014: 40; Eren, 1999: 242)

Osmanlı Devleti 1838 yılında İngiltere ile dış ticaret anlaşması yapmış, bu ticaret anlaşması katılmak isteyen her devlete açık tutulmuştur. (Nalcık, 1987: 381) Tengirçenk, Osmanlı Devleti ve İngiltere arasında imzalanan 1838 Balta Limanı Ticaret Anlaşması'nın sebeplerini ve dönemin ekonomik artlarını şöyle açıklamaktadır:

“Büyük sanayi İngiltere’de ilerlemeye başlamasıyla inkişaf eden istihsal kuvvetleri de bu devlete yeni pazarlar arattırıyor. Başka memleketlerde de mayaya layan milli ekonomik ürün Osmanlı Devleti’ni idare edenlerde bilhassa padişaha lazım gelen kuvveti henüz bulmamış olması, Avrupa’nın bu devleti kapitülasyon zincirleriyle evvelce baskı altında bulması, o zamanki Osmanlı ülkesinin pek geniş bir pazar teşkil etmesi, ... gibi sebepler Büyük Britanya Hükümetini bu pazardan istifadeye sevk ediyor ve Osmanlı padişahının o haliyle bekası İngiliz menfaatlerine uygun geliyor; fakat Osmanlı topraklarında yabancı ticaretine, inhisarlar, ruhsat tezkeresi almak, yerli veya yabancı malları istediği gibi alıp satmamak, memleket sokmamak, memlekette çıkartmamak, memleketin her tarafına götürmemek gibi engeller var. Emperyalist menfaatler için bu manilerin kalkması ve Osmanlı Devleti’nde serbest mübadele sisteminin kurulması icap ediyor” (Tengirçenk, 1999: 319).

1838 yılında Osmanlı Devleti ve İngiltere arasında imzalanan Balta Limanı Ticaret Anlaşması'nın getirdiği yeni düzenlemeler özetle şu şekilde sıralanabilir: (Kurdakul, 1981: 214; Pamuk, 2013: 165; Önsoy, 1988: 5)

i) Mevcut kapitülasyonlar devam edecek, bu anlaşma ile İngiliz tüccarlara tanınan yeni ticari ayrıcalıklar eskilerine eklenecek,

ii) İngiliz tüccarlar veya bu tüccarların temsilcileri her türlü mal satın alma ve satma hakkına sahip olacak,

iii) Osmanlı Devleti'nin bir malın herhangi bir yöredeki dış ticaretinin özellikle de ihracatının özel bir kişinin tekeline bırakılması, ihracat yasakları ve dış ticarete olağanüstü vergiler konulması biçiminde dış ticarete uyguladığı her türlü tekel düzeni (Yed-i Vahit) kaldırılacak,

iv) Osmanlı Devleti'nden ihraç edilen mallara %9 iskele girişi ve %3 gemiye yükleniş sırasında olmak üzere toplam %12 ihracat vergisi oranı uygulanacak,

v) Osmanlı Devleti tarafından ithal edilen mallara %3 karaya çıkışı, %2 satışı olmak üzere toplam %5 gümrük tarifesi oranı uygulanacak,

vi) Osmanlı tüccarları iç gümrük vergilerini ödemeye devam edecek, yabancı tüccarlar bu uygulamanın dışında kalacaktır.

Bu anlaşma ile birlikte Osmanlı Devleti'nde yerli tüccarlar yüksek iç gümrük vergileri öderken, yabancı tüccarlar ucuz mamul malları düşük ithalat vergileriyle Osmanlı pazarlarına sokmu tur. (Önsoy, 1988: 5; Kıray, 1995: 74) Ayrıca 1838 Balta Limanı Ticaret Antlaşması ile birlikte iç ve dış ticarete konu olan tahıl, kahve gibi temel malların alım satımının bir ruhsat bedeli karşılığında belli kilerin tekeline bırakılması anlamına gelen Yed-i Vahit uygulamasının kaldırılması ve önceden mal satışı ya da nakli için gerekli olan tezkerelerin istenmemesi Osmanlı Devleti'nin vergi kaynaklarının azalmasına neden olmu tur. (Aslanolu, 1983: 112)

Öte yandan Osmanlı Devleti 1838 yılında Fransa, 1839 yılında Hansa Birliği, 1840 yılında İsveç, Norveç, İspanya, Hollanda, Prusya ve 1841 yılında Danimarka, 1846 yılında Rusya ve 1856 yılında Belçika ile benzer dış ticaret anlaşmaları yapmış, böylece Osmanlı ekonomisi Avrupa endüstrisi için açık bir pazar haline gelmiştir. (Tayanç, 1973: 21; Kurdakul, 1981: 213-256; Özdemir, 1999: 352) 1838 Balta Limanı Ticaret Antlaşması ve diğer Avrupa devletleri ile yapılan benzer nitelikteki dış ticaret anlaşmaları, bu devletlerin Osmanlı topraklarında engelsiz bir ticaret sistemi geliştirmelerine imkân sağlamıştır. Issawi, "1838 yılından itibaren Osmanlı ticaret rejiminin dünyanın en liberal rejimlerinden biri oldu" öne sürmüştür. (Aktaran: Geyikdağ, 2008: 58) Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nde dış ticaret 1860'lı yıllara kadar genişlemiştir, 1838-1860 dönemi ucuz malların Osmanlı ekonomisini tahrip edici etkisinin en net görüldüğü dönem olmuştur. (Keyder, 2014: 43-45) Nitekim Viquesnel, Osmanlı Devleti'nde özellikle deri işleme, tekstil ve dokuma endüstrilerinin yabancı rekabet tarafından tehdit edildiğini öne sürmüştür. Ona göre, "1840'lı yıllarda Bursa, 25.000 okka ipek sarfeden 1.000 tezgâha sahipti, bugün tezgâhlarının sayısı 75'ten fazla değildir, sarfettikleri ipek de 4.000 okkayı geçmemektedir" (Aktaran: Sarç, 1940: 427). Yine Ellas Abesci de 19. yüzyılın başında Osmanlı ekonomisi ile ilgili şu yorumu yapmıştır: "Halkın ve ordunun kullandığı yünlü çuha lar son zamanlara kadar Edirne, Selanik ve İstanbul gibi merkezlerde dokunurdu. Fakat bu sanayi kolu pazar arayan Avrupa mamullerinin rekabeti karşısında sükkut etti" (Aktaran: Önsoy, 1984: 5-6). Ayrıca 1850'li yıllarda Anadolu'da kadife satan ve diğer

ipekleriyle ün yapmış Bursa ve Diyarbakır gibi kentler 30-40 yıl önceki üretim miktarlarının ancak onda birini üretmekteydi. (Geyikda 1, 2008: 60) Dolayısıyla bu dönemde Osmanlı ekonomisi ticaret anlaşmalarıyla dış ülkelere açılmış, dış ticaret ilikileri ülkenin yarı sömürgeleşmesinde önemli bir rol oynamıştır. (Çavdar, 2003: 63)

Ayrıca Osmanlı Devleti yabancı devletlere tanıdığı kapitülasyonlar ve ticari ayrıcalıklar nedeniyle bağımsız bir dış ticaret politikası izleyememiştir, devletin kendi gümrük tarifesi oranları üzerinde herhangi bir denetim hakkı kalmamıştır. (Tayanç, 1973: 21) Ziya Gökalp, Osmanlı Devleti'nin kendi gümrük tarifesi oranlarını belirleyememesinin ülke ekonomisinde yarattığı olumsuz etkiyi şöyle açıklamıştır:

“ İngiltere büyük bir sanayi memleketi olduğu için mamûlatını harice göndermeye ve hariçten iptidai maddeler getirmeye muhtaçtır. Bu sebeple İngiltere için fayda olan yegâne usul gümrüklerin serbest olması kaidesi, yani açık kapı siyasetidir. Bu kaidenin İngiltere gibi büyük sanayie malik olamamış milletler tarafından kabul edilmesi, ilelebet İngiltere gibi sınaî memleketlere iktisaden esir kalmasına intaç edecektir” (Aktaran: Sa lam, 2004: 78).

1860 yılında Fransa ve daha sonra diğer Avrupa devletleriyle yenilenen dış ticaret anlaşmalarıyla ithal mallar üzerine konulan gümrük vergisi %5'den %8'e çıkarılmış, ihracat vergileri ise %12'den %8'e indirilmiştir. Ayrıca ihracat vergilerinin her yıl %1 azaltılarak, 7 yıl sonra %1'lik sabit bir orana ulaşılması kararlaştırılmıştır. (Pamuk, 2013: 165; Ener, 1990: 152; Tayanç, 1973: 23) Osmanlı Devleti'nin bu dönemde izlediği gümrük tarife politikası yerli üretimi yabancı mamullerin rekabetinden korumak gayesiyle devletçe alınmış ilk tedbir olması bakımından önemlidir. (Önsoy, 1984: 8) Bununla birlikte ithalata yüksek gümrük vergileri uygulanmasının ülke içinde geliyecek bir endüstrinin korunmasındaki öneminin farkında olan II. Abdülhamit eski maarif nazırı Münif Pa'ya yazdığı muhtıradan ithal mallara uygulanan %8'lik gümrük vergisiyle İstanbul'da dış rekabete dayanabilecek bir cam endüstrisinin kurulamayacağını da belirtmiştir. Gerçekten de 1885 yılında Paşabahçe'de kurulan, 300 iş gücü istihdam edilen Modiano iplik fabrikası ve 100 iş gücü istihdam edilen Hasköy iplik fabrikası dış rekabete dayanarak kısa sürede kapanmıştır. (Aktaran: Aslanolu, 1999: 26) Yine Tengirçenk'e göre,

“1860 anlaşmaları 1838'de kurulan sistemi yabancı devletler lehine ve Osmanlı Devleti aleyhine tamamlamıştır. Ve devletlerin sonraki hareketlerine bakılırsa, yani 28 sene müddetle akdedilmiş olan bu 1860 anlaşmaları süresince Osmanlı Devleti'ne özellikle gümrük tarifeleri konusunda serbestlik tanımadığı düşünülmüşse, 1860 anlaşmaları Osmanlı ekonomisini olumsuz etkilemiştir” (1999: 296).

Dış ticaret anlaşmaları nedeniyle yerli üretime gümrük duvarlarını yükselterek koruma sağlayamayan Osmanlı Devleti'nin 20. yüzyılın başından itibaren izlediği gümrük tarife politikalarının temel amacı, devlet bütçesine ek gelir kaynağı sağlamak olmuştur. (Güran, 1992: 238) Bu çerçevede Osmanlı Devleti'nde ithalata uygulanan gümrük tarife oranı 1905'de %11'e ve 1908'de %15'e ve 1915'de %30'a yükselmiştir. (Pamuk, 1979/1980: 165; Küçüközlü, 1999: 339) 1849-1917 döneminde Osmanlı Devleti'nde bütçe gelirlerinin yaklaşık %10-%15'i gümrük vergilerinden elde edilmekteydi. (Güran 2014: 327-328)

Daha önce bahsedildiği gibi, Osmanlı Devleti'nin geleneksel dış ticaret politikası ithalatı teşvik edici, ihracatı kısıtlayıcı uygulamalar içermekteydi. Bu politikanın temel amacı ülkede bolluk yaratarak fiyat istikrarını sağlamaktı. Dolayısıyla “*Osmanlı Devleti'nde ordu ve bürokrasinin menfaatleri çiftçi ve esnaf gibi üretici kesimlerin menfaatlerinin üstünde tutulmuştur*” (Güran, 1992: 237). Osmanlı Devleti'nde ithalatı teşvik yönelttiği dış ticaret politikasının kapitülasyonlarla da desteklenmesi dış ticaret dengesinde açıklara neden olmuştur. (Güran, 1992: 237) Tablo 3.9; 1830'lu yıllardan I. Dünya Savaşı'na kadar Osmanlı Devleti dış ticaret istatistiklerini göstermektedir. Tablo 3.9'da görüldüğü gibi; Osmanlı Devleti'nde 1878-1913 yılları arasında dış ticaret dengesi sürekli açık vermiştir.

Tablo 3.9: Osmanlı Devleti'nin Dış Ticareti, 1830-1913 (milyon İngiliz sterlini)

<i>Yıllar</i>	<i>İhracat</i>	<i>İthalat</i>	<i>Denge</i>
1830-1839	5.1	4.2	-0.9
1840-1849	6.9	6.0	-0.9
1850-1859	12.3	9.8	-2.5
1860-1869	18.3	15.4	-2.9
1870-1879	20.8	18.6	-2.2
1880-1889	16.0	15.5	-0.5
1890-1899	18.6	17.7	-0.9
1900-1909	26.0	23.0	-3.0
1910	39.2	26.0	-13.2
1911	40.4	27.1	-13.3
1912	35.2	27.6	-7.6
1913	39.4	28.4	-11.0

Kaynak: Pamuk (1995: 25)

Öte yandan Osmanlı Devleti'nin dış ticaretinin bile imine bakıldığında da, hem gümrük tarifelerinin dü üklü ünün, hem de dış ticaret anlaşmalarının ithalat ve ihracat üzerindeki etkisi gözlenmektedir. Örneğin, 1876-1908 döneminde Osmanlı Devleti'nin ihracatının %70'i tarımsal mallardan oluşmaktaydı. (Quataert, 2008b: 40) Yine 1911-1913 döneminde hammadde ve gıda mallarının toplam ihracat içindeki payı %89-%93 iken mamul malların toplam ithalat içindeki payı %50'nin üzerinde gerçekleşmiştir. (Pamuk, 1979/1980: 197-199; Eren, 1999: 244) Bununla birlikte Osmanlı Devleti hammadde ve tarım malları ihraç eden bir ülke olmasına rağmen, endüstrinin gereksinim duyduğu ara malların büyük bölümünü ithal etmekteydi. Örneğin, ülkenin pamuk ipliği, şeker, kâğıt ve akaryakıt ihtiyacı ithalat yoluyla karşılanmaktaydı. (Ökçün, 1997: 128-146; Eldem, 1970: 513)

Sonuç olarak, Osmanlı Devleti bir yandan loncalar için gerekli hammaddelerin sağlanması dışından da saray, ordu ve kentlerin ihtiyaçlarının çözülmesi için özellikle bazı tarımsal malların ihracatını yasaklaması, ithalatı ise teşvik etmiştir. Kapitülasyonların da tanınmasında etkili olan bu ekonomik yaklaşım, iç piyasanın Batı Avrupa'nın endüstriyel mallarıyla dolmasına ve rekabet gücü düşük olan Osmanlı imalat sanayinde tezgâh ve atölyelerin sayısının azalmasına neden olmuştur. (Tengirçenk, 1999: 319; Keyder, 1985: 644; Karpat, 2010: 193; Çavdar, 2003: 63) Yerasimos'a göre, Osmanlı Devleti'nin izlediği dış ticaret politikası, ülke endüstrisinin ve ticaretinin Avrupa'nın denetimine girmesine neden olmuştur. (2007: 336) Yine Bailey'e göre, Osmanlı Devleti'nde,

“...herhangi bir korumacı sistemin hiç yokluğu ülkenin ticari ve endüstriyel gerikalmınlığının en çarpıcı örneğidir...Türkler yabancı malların ülkelerine serbestçe girmelerine izin verdiler. İthalat üzerindeki %3'lük bir parça bakiye harç ve küçük bir liman ücreti ticaret üzerindeki yegane vergilerdi. Diğer yandan, Türkler ulusal ürünleri üzerinden %12'lik bir ihracat harcını karılıyorlardı” (Aktaran: Özdemir, 1999: 353).

Oysa 1877 yılından başlayarak liberal gümrük tarifelerinden ayrılan Rusya'da, gümrük vergileri 1891 yılına dek kademeli olarak yükseltilerek yerli endüstriyi koruyucu bir nitelik kazanmıştır. Rusya'da 1914 yılında ortalama gümrük tarifesi oranı %38 olarak gerçekleşmiştir, ülkede koruyucu dış ticaret politikaları gelişme dinamiği yaratacak bir iktisadi politikanın tamamlayıcısı olmuştur. (Aslanolu, 1999: 26)

Öte yandan Pamuk, Eren ve Sarç, dü ük gümrük vergilerinin ve dı ticaret anla malarının Osmanlı ekonomisini olumsuz etkiledi ini savunmakla beraber, Osmanlı Devleti'nin izledi i dı ticaret politikasının tek ba ına Osmanlı endüstrisini yıktı ını kabul etmenin de yanılıcı oldu unu öne sürmü tür. (Pamuk, 2013: 208; Eren, 1999: 243) Sarç'a göre,

“...eski sanayi usullerinin uzun zaman idame edebilece ini zannetmek yanlı tır. Avrupa memleketlerinde, inkıraz eden eski sanayi ekillerinin yerine ileri bir endüstri geçebilmi oldu u halde, Osmanlı Devleti'nde hemen hemen bütün ehemmiyetli sınaî faaliyetlerde eski yöntemler devam etmi ve ülke ekonomisi belli ba lı sanayi ubelerinin hepsinden mahrum kalıp en iptidai mamulleri bile dı ardan ithal etmek zorunda kalmı tır” (1940: 434).

Sonuç olarak, Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıl boyunca izledi i gümrük tarifesi politikalarında fiskalist* ve ia eci (provizyonist) dü ünceler önemli rol oynamı , Osmanlı Devleti tarifelere ili kin geleneksel tutumun tersine davranmı tır. Özellikle 1838 Balta Limanı Ticaret Anla ması'da bu tutumun bir örne idir. Nitekim Genç'e göre,

“Batı'dan yapılan ithalatın en büyük bölümünü olu turan yünlü kuma ı ülkede imal edebilmek için 18. yüzyılın ba larından 19. yüzyılın ortalarına kadar pek çok giri imlerde bulunulmu , birçok imalathane kurulmu tur. Bunlar için devlet bütçelerinden büyük çapta para harcanmı ...Bu endüstriye ucuz ve kaliteli hammadde temini, vergi muafiyeti, gibi idari tedbirler bol bol sa lanmı tır. Ancak bütün bu tedbirler arasında ithalatı sınırlandırmak veya vergilendirmek hiçbir ekilde dü ünülmemi tir” (2013: 53).

3.2.3 B R ZORUNLU TASARRUF ARACI OLARAK VERGİ POLİTİKALARI

3.2.3.1 1800-1917 DÖNEMİNDE TARIMSAL KESİMDE ORTAYA ÇIKAN GELİMLER

19. yüzyılda Batı Avrupa'da tarım teknolojisinde meydana gelen geli meler sonucunda verimlili in ve tarımsal üretimin artması, ekonomik geli meyi sa layan en önemli unsurlardan biri olmu tur. Dolayısıyla ülkelerde tarımsal kesimde sa lanan dönü üm ekonomik geli meyi desteklemektedir. Buna kar ılıklı tarımsal teknolojinin geri oldu u ve tarımsal kesimin üretim artı ı yaratma kapasitesinin sınırlı oldu u ülkeler, ekonomik geli meyi destekleyen önemli bir faktörden yoksun kalmı tır. 19. yüzyılda

*Fiskalizm: Devletin bir yandan hazineye ait gelirleri mümkün oldu u kadar yüksek düzeye çıkarmaya, di er yandan da harcamaları azaltmaya çalı masıdır.

Osmanlı Devleti de, tarımda önemli bir gelişme sağlayamayan ülkelerden biriydi. (Güran, 1998: 64)

19. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Devleti'nde tarımsal kesimin en önemli özelliği, toprak faktörünün görece bolluğuydu. (Pamuk, 2013: 215) Bu durum ülkenin hem Anadolu topraklarında hem de Rumeli topraklarında geçerliydi. (Güran, 1998: 54) Örneğin, 1907 yılında Osmanlı Devleti'nin Anadolu topraklarında ekili toprakların oranı %6.7 ve Rumeli topraklarında %12-%14 olarak gerçekleşmişti. (Güran, 1998: 67) Ülkede nüfus yoğunluğunun düşük olması, geniş ve verimli toprakların çok sınırlı bir bölümünde tarım yapılabilmesine neden olmuştu, bu durum tarımsal kesimde üretim yapısını ve tarımsal teknolojiyi etkilemişti. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nde tarımsal mal üretiminde toprak yoğun üretim teknolojisi kullanılmıyordu, toprak yoğun bir iktisadi faaliyet türü olan hayvancılık yaygındıydı. Öte yandan ülkede toprak faktörünün görece bolluğuna karşılık emek faktörünün kıtlığı yaygın tarım yapılan bölgelerde, özellikle hasat dönemlerinde, iş gücü açığına ve ücretlerin yükselmesine neden olmuştu.

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılın ilk yarısında tarımsal kesimin diğer özelliği, küçük üretici kesimin yaygınlığıydı. (Pamuk, 2013: 213) Bu dönemde küçük üretici yapıda iklimsel değişimlere rağmen, Osmanlı Devleti'nde tarımsal yapının hakim şeklini tekiyet etmeye devam etmişti. Dolayısıyla 19. yüzyıl boyunca da Osmanlı Devleti'nde tarımsal kesimde küçük ve orta ölçekli köylü işletmelerine dayanan tarımsal yapı varlığını devam ettirmişti, iç ve dış pazarlara yönelik tarımsal meta üretiminin önemli bir bölümü bu tarımsal işletmeler tarafından gerçekleştirilmişti. (Quataert, 2008a: 199) Örneğin, 1840'lı yıllarda Anadolu'da ekili toprakların %82'si 60 dönümden daha küçük tarımsal işletmeler tarafından işletilmekteydi. (Güran, 1998: 55) Yine 1869 yılında Osmanlı Devleti'nin Asya topraklarında tüm ekilebilir arazilerin %75-%82.5'i ortalama büyüklüğü 6-8 hektar arasında olan küçük ölçekli tarımsal işletmelerin elinde iken, ortalama büyüklüğü 120 hektar olarak tahmin edilen büyük işletmeler ise tüm ekilebilir arazilerin %17.5-%25'ine sahipti. (Güran, 1998: 56)

Öte yandan 19. yüzyılda tarımsal kesimde yaygın işletme ekli olan küçük ve orta ölçekli köylü işletmeleri, Osmanlı tarımının sermaye kıtlığı sorunu ile karşı karşıya kaldığının bir göstergesidir. (Güran, 1998: 69) Ayrıca emeklin görece kıtlığının kırsal kesimde devam etmesi de, ücretli iş gücü çalıştıran büyük kapitalist işletmelerin

yaygınla masını engellemi tir. (Arıcanlı, 2012: 135) Yine büyük toprak sahiplerinin ço u ekilebilir arazilerini ücretli i gücü kullanan kapitalist tarımsal i letmeler biçiminde i letmemi , bu tarımsal toprakları ortakçılık yoluyla köylü hanelerine kiralararak i letmeyi tercih etmi tir. (Pamuk, 2013: 213) Dolayısıyla bu dönemde Osmanlı Devleti'nin Anadolu topraklarında büyük toprak mülkiyeti oldukça sınırlı kalmı tır.

19. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı tarımının bir ba ka özelli i de geçimlik ekonomi tarzının hâkim olmasıydı. Güran'a göre,

“Küçük üretici bir sistemde üretimin daha çok hane içi tüketime yönelik olarak düzenlenmesi ve zirai fazla üretme kapasitesinin dü üklü ü geçimlik bir ekonominin do u unun ana nedenleri olmakla birlikte, özellikle deniz ta imacılı undan yararlanma imkânları bulunmayan bölgelerde pazar imkânlarının sınırlılı ı da üreticiyi geçimlik üretim artlarına itici bir rol oynamaktaydı. Tanzimat öncesinde devletin uyguladı ı piyasaya müdahaleci politikalar da ortaya çıkan ve ticarete konu olabilecek zirai fazlayı sınırlayıcı bir etki yapmaktaydı. Devletin bu müdahaleci politikaları geçimlik ekonomi artlarının sebebi oldu u kadar, aynı zamanda büyük ölçüde de onun sonucuydu. Geçimlik ekonomi artları tarım dı ı kesimlerin ihtiyaç duydu u zirai fazlanın piyasa mekanizması yoluyla sa lanmasına imkân vermiyor ya da bu zirai fazla dı ticaret gibi devletçe istenmeyen alanlara yöneliyordu. Bu yüzden devlet yalnızca vergileme yoluyla tarım kesiminden kaynak aktarmakla yetinmiyor, ticarete konu olabilecek zirai fazlanın da kendi denetimi içinde kalmasına gayret gösteriyordu...bu uygulamalar bir yandan üreticinin zirai üretimi artırma heveslerini kırarken, öte yandan da zirai ürün piyasasının geli mesini kısıtlayarak geçimlik bir üretim hedefinin yaygınla masını te vik ediyordu” (1998: 57).

Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nde 1850'li yıllarda tarımsal kesimde geçimlik ekonominin boyutu oldukça yüksekti. Örne in, 1856 yılında Anadolu'da Çan kazasında piyasaya dönük tek ürün olan tütünün tarımsal üretim içindeki payı %11.4 iken ticarete konu olmayan bu day, arpa ve burçak gibi üç temel ürünün tarımsal üretim içindeki payı %81.6 olarak gerçekte mi tir. (Güran: 1998: 57) Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nde bu dönemde tarımsal kesimde pazar için üretim ve para kullanımı çok sınırlı kalmı tır. (Pamuk, 2014: 131)

Osmanlı Devleti'ndeki “19. yüzyıl ortalarında genel özelliklerini toprak faktörünün nispi bollu una dayalı bir ekonomik kaynaklar dengesi ve geçimlik bir küçük üreticili in olu turdu u bu tarımsal yapı” zamanla önemli de i melere u ramı tır. Özellikle 1800'lü yıllardan itibaren Avrupa ülkelerinin artan tarımsal mal talebi ve Tanzimat döneminde izlenen tarımsal politikalar Osmanlı ekonomisinde tarımsal verimlili in artmasına neden olmu tur. (Güran, 1998: 57) Örne in, 1845-1876 yılları arasında Batı Anadolu'da tarımsal

üretim hacmi 4 kat artmış tır. Yine aynı dönemde tarımsal ürün ihracatı da 5 kat artmış tır. (Güran, 1998: 58)

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat döneminde sosyal ve idari düzenlemelerle modernleşmeyi ve bu düzenlemelerin başarısını ekonomik gelişme alanında atılacak adımlarla desteklemeyi hedef alan bir idari anlayış doğmuştur. Bu durum bir iktisat politikasının doğmasını beraberinde getirmiş, bu iktisat politikası en çok ekonominin en geniş sektörü olan tarımsal kesimi etkilemiştir. Bu çerçevede Tanzimat döneminde devlet tarımsal gelişme politikalarını oluşturacak ve uygulayacak bir bürokrasi kurulmasına öncelik vermiştir. 1843 yılında kurulan Ziraat Meclisi tarımsal bürokrasinin doğmasında önemli bir adım olmuştur. (Güran, 1998: 45) Bu meclisin temel görevlerini, “*tarımsal üretimin artırılması, dış ticaret dengesinin sağlanması, halkın gelir ve refah düzeyinin yükseltilmesi konularında inceleme ve araştırmalar yapmak*” olarak tanımlayan Güran'a göre, Osmanlı Devleti'nde Ziraat Meclisi Tanzimat döneminin ilk yıllarında kapsamlı tarımsal politikaların hazırlayıcısı olmuştur. (1998: 46)

Tanzimat döneminin zirai kurumlaşma çabalarından bir diğeri ise, zirai eğitim ve uygulama okullarının açılmasıdır. Bu çerçevede özellikle pamuk üretiminde tarımsal teknolojinin gelişmesi ve ülkenin kaliteli ham pamuk ihtiyacının yurt içinden sağlanması için 1848 yılında Ziraat Mektebi açılmıştır. (Yıldırım, 2010: 223) Ziraat Mektebi'nde öğrenim gören öğrencilerin sayısı 50 kişiye ulaşmış, bu öğrencilere modern tarım dersleri verilmiştir. Ancak 1851 yılında Ziraat Mektebi kapatılmış, ilk çabada zirai eğitim denemesi başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bununla birlikte Yıldırım'a göre, “*Ziraat Mektebi bir eğitim kurumu olarak beklentilere cevap veremediyse de modern tarım alet ve edevatının ülkeye getirilmesi ve kullanılmasına ön ayak olmuştur*” (2010: 236).

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat döneminden önce, ülkede su yolları, bendler ve kaldırımların inşaa edilmesi gibi imar faaliyetleri, eyaletler ve sancakların kendi bünyelerinde yaptıklarıyla sınırlı kalırken, Tanzimat dönemi ile birlikte imar faaliyetleri bizzat merkezi devlet tarafından yürütülmüştür. Bu dönemde devlet sosyal altyapı yatırımlarının finansmanı için güçlü bir fon oluşturmaya çalışmış, bu çerçevede “*Nafia Hazinesi*” kurulmuştur. 1843-1846 döneminde devlet tarafından çiftçilere yaklaşık 12.5 milyon kuru kredi verilmiş, 1846 yılında bu kredilerden tahsil edilen bölümü “*Nafia Sermayesi*” adı altında bütçeye aktarılmıştır. (Güran, 1998: 46)

Osmanlı Devleti 19. yüzyılda Tanzimat Fermanı'yla kırsal alanları daha kolay denetleyebilmek, merkezi devletin gücünü arttırmak ve tarımsal artı nın daha büyük bir bölümüne el koyabilmek için iltizam usulünü* kaldırmayı hedeflemi tir. (Ahmad, 2014: 40) Bu amaçla, “*memlekette vergi toplama hakkının ancak birer devlet memuru olan muhassıllara bırakılmasıyla mültezim, mütevellî vesaire tanınmaması*” ve “*vergi hususunda vakıflarda ve haslarda bulunan halkın eskiden beri sahip oldukları bazı muafiyet ve imtiyazların kaldırılarak herkesin e it tutulması*” öngörümü tür. (Eren, 1999: 242) Ancak merkezi devletin özellikle kırsal kesimdeki gücünün zayıflı ı ve ö ür (a ar) vergisi gelirlerinde meydana gelen azalma bu giri imden vazgeçilmesine neden olmu tur. (Pamuk, 2013: 214) Merkezi devletin birçok yerde toplanan ö ür (a ar) vergisinin nakite çevrilmesi ve pazarlanması i levini yerine getirmesi için gerekli depolama ve ta ıma olanakları bulunmadı ından toplanan ürünler en do ru yer ve zamanda piyasaya sürülemedi tir. (Yıldız, 2011: 321-322) Böylece yerel unsurlar ve iltizam usulü, Osmanlı kırsal kesiminin belirleyici özellikleri olmaya ve Osmanlı Devleti'nde tarım reformuna büyük engel olu turmaya devam etmi tir. (Ahmad, 2014: 40)

Tanzimat dönemi sadece ekonomik bürokrasinin kurulması açısından önemli bir dönem olmamı , aynı zamanda bu dönemde tarımsal teknikleri geli tirme ve üretimi arttırma çabaları da hız kazanmı tir. Tanzimat yönetiminin tarımsal üretimin te viki amacıyla getirdi i ilk ve en önemli de i me, tarımsal ürün ticaretinin serbestle tirilmesidir.

* Osmanlı Devleti'nde 16. yüzyılın ikinci yarısında devletin nakit gelir gereksinimlerinin artmasıyla birlikte, o döneme kadar tımar düzeninin bir parçası olan ve daha çok tarıma dayanan vergi kaynakları mukataalara çevrilerek, bu topraklardan vergi toplama i i açık arttırma yoluyla mültezimlere bırakılmı tir. İltizam usulünde mukataaların süresi en fazla üç yıldı. Öte yandan Osmanlı Devleti'nde aynı olarak tahsil edilen verginin iltizam usulüyle paraya dönü mesi, 18. yüzyıldan itibaren belli bir yaygınlık kazanmı olmasına rağmen, bu dönü üm köylülü ün bir yandan sömürücüyle olan ili kisini di er yandan da pazarla olan ili kisini de i terecek nitelikte olmamı tir. İltizam usulü, özellikle 18. yüzyılda Batı Avrupa'dan gelen talep baskısıyla tarımsal ürünlerin fiyatlarının artma e ilimine girmesiyle birlikte, “*pratikte aynı ranta dönü ve köylülü ün kendisine artıktan hiç pay kalmayacak biçimde sömürülmesi*” anlamına gelmi tir. Ayrıca mültezimlerin topra ın mülkiyetine sahip olmayı ları nedeniyle, devlete ödedikleri pe in vergiyi, yani yaptıkları yatırımı bir an önce en karlı biçimde de erlendirmek istemeleri, mültezimlerin tarımsal yatırım yapmalarını ve köylülerin sermaye biriktirme olana ını engellemi tir. (Gürsel 1983: 28) Dolayısıyla iltizam usulü tarımsal kesimde büyük ölçekli i letmelerin yaygınla masına ve köylülü ün farklıla masına neden olamamı tir. “*Osmanlı köylülü ünde farklıla ma gerçekleşmedi inden, toprak sahibi bir orta sınıf olu mamı , büyük toprak mülkiyetini andıran malikanelerde ise yatırım dürtüsü ortaya çıkmamı tir. Ço unlukla stanbul'da oturan bürokratlardan olu an malikane sahipleri çiftçi olamadılar; bir ba ka deyi le büyük kapitalist çiftçi karakterine sahip de ildiler*” (Gürsel, 1983: 31). Yine Khoury'ye göre, “*Osmanlı egemen sınıfı yeni üretim teknikleri geli tirmemi ve bu sınıfa mensup olanlar mevcut servetlerini siyasal ve toplumsal mevkilerini korumaya ya da rakipleriyle mücadele etmeye harcamı tir. Devletin ideolojik yapısı, artı a el koyma sürecinde belirleyici rol oynamaya devam etmi , ülkede i bölümünün kısıtlı kalması orta köylülü ün geli mesini engellemi tir*” (Aktaran: Reyhan, 2008: 121).

Tarımsal ürün ve hammadde ticareti üzerindeki kısıtlamalar kaldırılmış , Osmanlı Devleti tarımsal üretimi te vik etmi tir. (Güran, 1998: 50) Yine bu dönemde devlet, ticari de eri yüksek piyasaya dönük tarımsal ürünlere ö ür (a ar) vergisi muafiyeti sa lamı tır. (Güran, 1998: 51) Ayrıca devlet bu dönemde tarımsal üretimde modern teknolojinin kullanımını yaygınla tırmaya yönelik çe itli tedbirler de almı tır. Örne in, tarımsal makine ithalatı gümrük vergisinden muaf tutulmu tur. (Güran, 1998: 50)

Tanzimat döneminde tarımsal kredi ili kilerini düzenleyen müdahaleci politika tedbirleri de uygulanmı tır. Örne in, borçları kar ılı nda yüksek faiz ödemeleri yapmak zorunda kalan köylüler için Ziraat Meclisi faiz oranlarını yeniden belirleyerek oranların %1'e indirilmesini sa lamaya ve devletten alınan borçların tarım alanında kullanılması için sıkı denetimlere ba vurmaya çalı mı tır. (Güran, 1998: 50)

Dolayısıyla Tanzimat döneminde tarımsal üretimin artırılması ve çe itlenmesi, dı talebe yönelik tarımsal üretimin te vik edilmesi ve tarımda kullanılan teknolojinin geli tirilmesine gayret gösterilmi tir. (Güran, 1998: 47) Ancak Tanzimat döneminin ba larındaki bu yo un tarımsal geli me politikaları daha sonra hızını kaybetmi tir.

Öte yandan 19. yüzyılın ikinci yarısında özellikle toprak mülkiyeti biçimleri üzerinde önemli etkileri olabilecek bir kurumsal dönü üm de 1858 tarihli Arazi Kanunnamesi idi. Osmanlı Devleti'nde Arazi Kanunnamesi'nin kabul edilmesine kadar her eyalet için ayrı ayrı kanunnameler çıkarılırken, 1858 Arazi Kanunnamesi ile birlikte o döneme kadar arazi ile ilgili olarak çıkarılmı çe itli ferman, kanun ve fetvalarda da ınık halde bulunan arazi hükümleri bir araya toplanmı tır. Dolayısıyla 1858 Arazi Kanunnamesi Osmanlı toprak düzenini ayrıntılı bir biçimde düzenlemi ve toprak sistemini yeni esaslara ba lamı tır. (ahin, 2012: 435)

1858 Arazi Kanunnamesi Osmanlı Devleti'nde toprakta özel mülkiyeti tanımı ve topra ın alım satımını serbest bırakmı tır. (Pamuk, 2013: 214) Dolayısıyla özel mülkiyetin özellikle tarımsal kesimde yaygınla masını amaçlayan Arazi Kanunnamesi'ne göre, “*bir köy ve kasabanın bütün arazisi toptan olarak ahalisinin geneline ihale edilmeyip, ahaliden her ahsa ba ka ba ka arazi ihale edilerek kullanım haklarının özelliklerini açıkça belirten tapu senetleri verilir*” (Barkan, 1999: 337). Bu çerçevede 1858 Arazi Kanunnamesi ile birlikte Osmanlı Devleti'nde toprakların statüsü; özel mülk altındaki topraklar (mülk arazi), devlete ait ve kullanılmakta olan topraklar (miri arazi), vakıflar tarafından

kullanılmakta olan topraklar (vakıf arazi), baltalık ve mera gibi genel kullanıma açık topraklar (metruk arazi) ve da lar ve ormanlar gibi kullanıma uygun bulunmayan topraklar (mevat arazi) ekinde tespit edilmi tir. Öte yandan statüleri itibariyle vakıf topraklarının bir kısmı özel mülk, bir kısmı ise vakıf tasarrufundaki devlet topra ı oldu undan ve metruk ve mevat arazi statüsündeki topraklar devlet tasarrufunda yer aldı ndan, bu kanun aslında özel mülkiyet ve devlet mülkiyeti arasında ayırım yapmı tır. (Barkan, 1999: 335; Karal, 1976: 223)

Ayrıca 1858 Arazi Kanunnamesi'nde miri arazilerin satılmasını engelleyen hükümler olmasına ra men, temelde miri araziler özel mülke dönü türülmü tür. Özellikle 1860-1861 döneminde çıkarılan padi ah iradeleriyle miri arazilerin devlet borçlarına kar ılık olarak alınıp satılabilmesi sa lanmı tır. 19. yüzyılın sonlarına do ru miri toprakların mülk edinilmesi daha da hızlanmı tır. (Barkan, 1999: 368; Kepenek ve Yentürk, 1997: 11)

Osmanlı Devleti'nde küçük üreticilik 1858 Arazi Kanunnamesi'ne ra men devam etmi tir. Arazi Kanunnamesi'nin 131. Maddesinde yer alan “*ahalisi mevcut olan bir köyün çiftlik yapılarak bir ahsın uhdesine ihale edilemeyece i*” ifadesi Osmanlı Devleti'nin küçük toprak sahipleri aleyhine büyük toprak sahiplerinin türemesini istemedi inin açık bir kanıtıdır. (Karal, 1976: 225) Nitekim Ömer Lütfi Barkan'a göre,

“Arazi Kanunnamesi esas olarak kabul etti i tasarruf ekli, müstakil küçük çiftçi i letmesi halindeki ferdi tasarruflardır. Ve bu nevi toprak tasarrufu ekillerinin ortadan kalkmasının önüne geçmek için kanuni yollardan alınması mümkün olan birçok önemli tedbirler de aynı kanunnamede alınmı bulunmaktadır... Bu suretle, mesela Rusya'da komün sisteminde oldu u gibi mü tereken toprak tasarrufu prensip olarak reddedildikten ba ka, ziraate kabiliyetli olan toprakların birkaç ahsın çiftli i haline girerek köylünün proleteriyala masının da önüne geçilmek istenilmi tir” (1999: 377).

Sonuç olarak, Osmanlı Devleti'nde toprak üzerindeki fiili mülkiyet yapıları siyasal, toplumsal ve iktisadi birçok etken tarafından belirlendi inden 1858 Arazi Kanunnamesi'nin etkileri sınırlı kalmı tır. Osmanlı Devleti kapitalist dünya ekonomisiyle bütünle irken, tarımsal kesimde toprak sahiplerinin kontrolünde büyük üretim birimlerinin yoklu u sürmü tür. (Tezel, 2002: 77) Dolayısıyla bu kanun, topra ın alım satımını serbest bırakmasına ra men köylülerin özel mülkiyeti kabul etmeleri uzun sürmü tür.

Osmanlı Devleti 1860-1908 yılları arasında tarımsal reformlar yapmaya devam etmiştir. Bu çerçevede devlet, bir yandan özel kredi piyasasını düzenleyici kurallar getirmiş, öte yandan da resmi bir kredi piyasası kurarak üreticiyi yeni kredi imkânlarıyla güçlendirmeye çalışmıştır. Osmanlı Devleti üretici köylünün sık sık borçlandığı tefecilere bir alternatif oluşturmak için 1863 yılında Ziraat Bankası'nı kurmuştur. Ziraat Bankası kısa zamanda ülkede geniş bir tekel yapıya sahip olmuştur. Böylece devlet üretici köylüye düşük oranlı faizlerle ödünç vermiş, tarımsal kesimde modernleşmeyi yurtiçi tasarruflarla finanse etmeye çalışmıştır.

1897-1908 yılları arasında Ziraat Bankası'nın toplam sermayesi iki kat, açtığı kredi miktarı iki kattan fazla ve bu kredilerden yararlananların sayısı da beş kat artmış göstermiştir. Kredi kullanan üretici sayısı 1897'de 41.900 kişi iken, 1908 yılında 240.000 kişiye ulaşmıştır. Örneğin, Ziraat Bankası Çanakkale şubesinin 1897 yılında açtığı kredi miktarı bir milyon kuruş iken, 1908 yılında bu rakam 1.7 milyon kuruş olarak gerçekleşmiştir. (Yazar, 2010: 201) Öte yandan, Ziraat Bankası'nın kârlarının üçte biri sermayeye ilave edilirken, diğer üçte biri yöresel projelerin finanse edilmesi için bankada tutulmuş ve geri kalan üçte biri ise bankanın merkez hazinesine yatırılmıştır. Ancak kısa bir süre sonra bu oranlarda değişiklikler yapılarak banka kârlarının üçte ikisi yenilik programlarını finanse etmek üzere İstanbul hükümetine gönderilmiştir. Örneğin, 1889-1908 yılları arasında banka kârlarının yıllık ortalama 41.000 lirası tarımsal reformlara aktarılmıştır. Aynı zamanda Ziraat Bankası, Avrupa'da bulunan tarım okullarına öğrenciler yollamış, bu öğrencilerin ulaşım, barınma ve eğitim masraflarını karşılamıştır. Yine Ziraat Bankası örnek çiftliklerin kurulmasını finanse etmiştir. (Quataert, 1975: 221) Dolayısıyla bu banka Osmanlı Devleti'nin tarımsal gelişiminin finansmanında temel rol oynamıştır. Ancak devlet bu gayretlerinde sınırlı bir ölçüde başarılı olabilmemiş, tarımsal kesimin tüm ihtiyaçlarını karşılayamamıştır. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nde tarımsal kesim, kredi imkânları bakımından yine büyük ölçüde özel kredi piyasasına bağımlı olmaya devam etmiştir. (Güran, 1998: 159)

Sonuç olarak, Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyıl boyunca izlenen devlet politikalarına rağmen tarımsal kesimde dönüşüm sağlanamamış, Osmanlı tarımı geleneksel özelliklerini büyük ölçüde korumuştur. Ancak 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ve tarımsal işletmelerin ölçekleri büyük olmamasına rağmen, tarımsal kesimde pazar için üretim yaygınlaşabilmiştir. Quataert'e göre, 19. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak Osmanlı

Devleti'nin Anadolu toprakları tarımsal ürünleriyle dünya ticaretine eklenmiş, bu bölgeler özellikle pamuk ve tahıl ticaretiyle dünya pazarlarına bağımlıdır. (1980: 40) Bu dönemde özellikle Avrupa pazarlarına yapılan ihracatın artması, demiryolu yapımının hızlanması, kentlerin nüfusunun artması, köylülerin ithal tüketim mallarına olan talebinin artması ve tarımsal mallar ile mamul mallar arasındaki göreceli fiyatların tarım lehine gelmesi, pazar için üretimin yaygınlaşmasını sağlamıştır. (Arıcanlı, 2012: 136)

3.2.3.2 VERGİLEME POLİTİKALARI

19. yüzyılda Osmanlı Devleti tarafından izlenen mali politikalar, endüstriye yönelik amaçta imaktaydı. Mali merkezilemeyi ve devlet gelirlerinin artırılmasını amaçlayan bu politikalar, özellikle bütçe açıklarını kapamaya ve cari harcamaları finanse etmeye yönelikti. Bu çerçevede Tanzimat döneminden itibaren devletin mali yapısı güçlendirilmiştir. Vergi hukuku ve bütçe anlayışının geliştirilmesi, vergi tasnif biçimlerinde, aynı yükümlülüklerde ve vergi muafiyetlerinde değişiklik yapılması, yeni vergiler ve tahsil biçimlerinin uygulanması, iltizam usulünü ortadan kaldırma girişimleri ve mali merkezileme Tanzimat dönemi mali reformlarının amaçları haline gelmiştir. Dolayısıyla Osmanlı maliye tarihi açısından yeni bir dönem olarak kabul edilen Tanzimat dönemi, geleneksel Osmanlı vergi sisteminin geliştirilmesine bir adım olarak değerlendirilmektedir. (Öner, 1990: 22; Güran, 2014: 313)

Osmanlı Devleti'nde ölümlü (akâr) ve akâm vergileri, merkezi devletin en önemli gelir kaynaklarını oluşturmaktaydı. (Pamuk, 2014: 177) Tarımsal ürün üzerinden alınan ve Osmanlı Devleti'nde en önemli vergi olanı niteliğine sahip olan ölümlü (akâr) vergisi, Tanzimat dönemine kadar devletin farklı bölgelerinde de farklı oranlarda toplanmaktaydı. Bu dönemde gayrisafi ürün miktarının yarısından onda birine kadar de farklı oranlarda uygulanan ölümlü (akâr) vergisinin oranının tespitinde “*mahalli teamüller temel kıstas*” olarak alınmaktaydı. (Öner, 1990: 129) Tanzimat döneminde ölümlü (akâr) vergisi oranı, her bölge için gayrisafi ürün üzerinden %10 olarak belirlenmiştir. Ancak devletin mali bunalımının yoğunlaştığı dönemlerde ölümlü (akâr) vergisi oranı %15'e kadar yükselmiştir. (Pamuk, 1987: 89; Shaw, 1975: 422) Bununla birlikte ölümlü (akâr) vergisi girdi maliyetleri dikkate alınmaksızın gayrisafi ürün üzerinden hesaplandığından, gerçek oran daha yüksekti. Öte yandan ölümlü (akâr) vergisi mülkiyeti devlete ait, kullanım hakkı reaya ait olan miri arazilerden alınmaktaydı. (Öner, 1990: 120)

Tanzimat'ın ilk üç yılı hariç, iltizam usulünün Osmanlı Devleti'nde sürdürülmesi ve öür (a ar) vergisinden elde edilen gelirlerin iltizam usulüyle toplanması küçük üreticilerin üzerindeki vergi yükünün daha da artmasına neden olmu tur. (Pamuk, 2013: 215; ener, 1990: 123) “Hasat yerine gelen mültezim, kendi takdirine göre her üreticinin ödeyece i miktarı saptamaktaydı” (Pamuk, 2013: 215).

Tablo 3.10'da görüldü ü gibi; 1848-1871 yılları arasında toplam devlet gelirleri yaklaşık 2-2.5 kat artarak, 1871 yılında 1.827,7 milyon guru olarak gerçekleşmiştir. Aynı dönemde öür (a ar) vergisinden elde edilen gelir yaklaşık 3 kattan fazla artmış, 1848'de 194,8 milyon guru iken 1871'de 664,5 milyon guru a ulaşmıştır. Tezel'e göre, 1887-1891 ve 1908-1911 dönemleri arasında öür (a ar) vergisi geliri yıllık ortalama %59 artmıştır. (2002: 75) Dolayısıyla tarımsal kesimden toplanan öür (a ar) vergisi Osmanlı Devleti'nin en önemli gelir kaynağını oluşturmaktaydı. (Tezel, 2002: 75)

Tablo 3.10: Öür (A ar) Vergisi ve Toplam Devlet Gelirleri, 1848-1871

<i>Yıllar</i>	<i>Öür (A ar) Gelirleri (Milyon Guru)</i>	<i>Öür (A ar) Gelirleri (ndeks)</i>	<i>Toplam Devlet Gelirleri (Milyon Guru)</i>	<i>Toplam Devlet Gelirleri (ndeks)</i>
1848	194,8	100,0	775,2	100,0
1857	356,5	183,0	1.037,8	133,9
1867	585,6	300,6	1.723,5	222,3
1871	664,5	351,1	1.827,7	235,8

Kaynak: Güran (1998: 58)

Osmanlı Devleti'nde koyun ve keçilerden alınan a nam vergisi 1858 yılından itibaren hayvan varlığı üzerinden değil, gelir üzerinden alınan bir vergi ekline dönüştürülmüştür. “Önce Rumeli'deki sancaklarda bir koyun ve keçinin bir yılda yavrusu, sütü ve yünü itibarıyla ne kadar hasılat getirece i tespit edilmiş, sonra eyalet ve sancak olarak tespit edilen hasılatın %10'u a nam vergisi oranı olarak kabul edilmiştir” (ener, 1990: 142). Osmanlı Devleti'nde 1864-1869 yılları arasında a nam vergisi geliri %38 artmıştır. Yine 1887-1891 ve 1908-1911 dönemleri arasında a nam vergisinden elde edilen gelir %21 artışı göstermiştir. (Tezel, 2002: 75)

Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyıl boyunca bütçe gelirlerinin büyük bölümü tarımsal kesimden elde edilmiştir. Tablo 3.11'de görüldü ü gibi, 1849-1850 döneminde öür (a ar) vergisinden elde edilen gelirin toplam bütçe gelirleri içindeki payı

%22 iken 1875-1876 döneminde bu oran %36.7 ve 1916-1917 döneminde %20.8 olarak gerçekleşmiştir. Öte yandan 1861-1862 döneminde a nam vergisinden elde edilen gelirin toplam bütçe gelirleri içindeki payı %7.4 iken, 1916-1917 döneminde %6.8 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 3.11: Bütçe Gelirlerinin Türlerine Göre Dağılımı, 1849-1917

<i>Gelir Türü</i>	<i>1849-1850</i>		<i>1861-1862</i>		<i>1875-1876</i>		<i>1887-1888</i>		<i>1905-1906</i>		<i>1916-1917</i>	
	<i>Bin Guru</i>	<i>%</i>	<i>Bin Guru</i>	<i>%</i>	<i>Bin Guru</i>	<i>%</i>	<i>Bin Guru</i>	<i>%</i>	<i>Bin Guru</i>	<i>%</i>	<i>Bin Guru</i>	<i>%</i>
<i>Gelir ve Servet Vergileri</i>	242.018	34.1	289.371	23.7	332.850	14.0	303.710	17.3	399.457	17.9	371.000	14.8
<i>Cizye</i>	46.658	6.6	59.609	4.9	80.000	3.30	60.536	3.4	135.200	6.1	40.000	1.6
<i>Maktu Vergileri</i>	37.750	5.3	46.847	3.8	81.772	3.4	106.372	6.1	113.632	5.1	89.015	3.6
<i>Öür (A ar) Vergisi</i>	155.867	22.0	361.355	29.5	875.500	36.7	416.818	23.7	503.084	22.6	521.000	20.8
<i>A nam (Hayvan) Vergisi</i>	-	-	88.873	7.4	205.195	8.6	190.449	10.8	192.594	8.6	171.050	6.8
<i>Tütün, Tuz ve Alkollü çecekler Üzerinden Alınan Tüketim Vergileri</i>	-	-	41.461	3.4	285.000	11.9	164.500	9.4	191.714	8.6	176.990	7.1
<i>Gümrük Vergileri</i>	110.322	15.5	165.228	13.5	207.500	8.7	201.424	11.5	274.000	12.3	311.500	12.5
<i>Di er Gelirler</i>	117.385	16.5	168.440	13.8	320.477	13.4	313.574	17.8	419.451	18.8	820.702	32.8
<i>Toplam</i>	710.000	100.0	1.221.184	100.0	2.388.394	100.0	1.757.382	100.0	2.229.131	100.0	2.501.257	100.0

Kaynak: Güran (2014: 327-328)

Osmanlı Devleti'nin bütçe gelirleri içinde önemli bir yer tekil eden cizye, Müslüman olmayan faal erkek nüfustan alınan baş vergisidir. Osmanlı Devleti'nde cizye bir yandan Müslümanların üstünlüklerini ve gayrimüslimlerin tabi olmalarını sembolize eden ideolojik bir vergi niteliği taşıırken, diğer yandan da gayrimüslimlerin devlet tarafından can güvenliklerinin sağlanmasının karşılığıdır. (Tabakolu, 1985: 137) “Osmanlı Devleti vilayet kanunnamelerine göre, bir gayrimüslim reayadan cizye resmi alabilmek için: evinden, başından ve evi içindeki örtü döşek e yasından başka, koyun, keçi, hububat, arap gibi mahsullerinden üçyüz akçe tutarında malı olması şarttır...” (Çağatay, 1947: 494). Devlet görevlileri tarafından mükellefler üç sınıfa ayrılarak tahsil edilen cizye yüksek, orta ve düşük gelirli sınıflar itibarıyla üç ayrı miktarda alınmaktaydı. (Çener, 1990: 112; Çağatay, 1947: 494) Bu çerçevede 1834 yılında yüksek cizye (ala) 60, orta cizye (evsat) 30 ve düşük cizye (edna) 15 kuru olarak belirlenmiştir. (Çener, 1990: 113; Karpat, 2010: 69) Tablo 3.11'de görüldüğü gibi, Osmanlı Devleti'nde 1849-1850 döneminde cizyeden elde edilen gelirin toplam bütçe gelirleri içindeki payı %6.6 iken, 1916-1917 döneminde ise bu oran %1.6 olarak gerçekleşmiştir.

Yine Tablo 3.11'de görüldüğü gibi, Osmanlı Devleti'nde gümrük vergisinden elde edilen gelirlerin toplam bütçe gelirleri içindeki payı 1849-1850 mali yılında %15.5, 1861-1862 mali yılında %13.5 ve 1875-1876 mali yılında ise %8.7 olarak gerçekleşmiştir. 1860'lı yıllarda yapılan yeni ticaret anlaşmalarıyla ihracata uygulanan gümrük vergisi oranları azalmıştır, bu nedenle 1875-1876 mali yılında toplam tarife gelirlerinin bütçe gelirleri içindeki payı %8.7'ye düşmüştür.

Tanzimat ile birlikte Osmanlı vergi sisteminde gerçekleştirilen en önemli yenilik, avarız ve harçlar gibi vergilerin içinde yer alan örfi vergiler yerine “*ancemaatin vergi*” olarak adlandırılan tek bir verginin getirilmesi olmuştur. Ancemaatin vergi uygulamasında esas, her kazanın daha önceden çeşitli isimlerle ödedikleri toplam yıllık vergi tutarının tespit edilip bazı indirimler yapıldıktan sonra kalan miktarın vergi olarak o kazandan alınmasıydı. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nde örfi vergilerde toplam vergi tutarı, erkek nüfusa veya haneye eşit olarak dağıtılmakta; kar veya zararına bakılmaksızın kazaların mal varlıkları vergiye esas oluşturmaktaydı. Ancemaatin vergide ise, toplanması öngörülen vergi tutarı, yapılan tahrir sonuçlarına göre önce kazalara paylaştırılıyor, daha sonra kazalarda kazaların vergi ödeme gücü dikkate alınarak ne kadar vergi ödeyecekleri saptanıyordu. Kazaların vergi ödeme gücünün ölçüsü olarak da tebaanın sahip olduğu

emlak, arazi ve hayvan varlığı, ticaretle uğraşıyorsa geliri esas alınmıştır. (Ero lu, 2010: 63) Vergi toplama sistemi muhasıllar tarafından yapılmıştır. Ancak 1860 yılında bu sistem kaldırılmış, yerine emlak, arazi ve temettü vergisi getirilmiştir. (Çakır, 1999: 366; ener, 1992: 261) Böylece Osmanlı Devleti'nde vergileme yükü tarımsal kesimden ticaret ve endüstriye doğru kaydırılmaya çalışılmıştır.

Bu çerçevede Osmanlı Devleti'nde ilk kez 1860 yılında kar gelirleri üzerinden vergi alınmaya başlanmıştır, ticari ve sınıfa faaliyetlerden elde edilen net kar gelirleri üzerinden alınan vergi oranı %3 olarak belirlenmiştir. (Güran, 2014: 317; ener, 1992: 261) 1878 yılında bu vergi oranı %4'e, 1886 yılında ise vergi kapsamına ücret gelirlerinin de alınmasıyla %5'e yükselmiştir. (Güran, 2014: 318; Shaw, 1975: 428; Ero lu, 2012: 62) Dolayısıyla 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yapılan vergi reformları ile birlikte bir yandan kentlerde bulunan küçük imalathanelerin ürettiği mallar üzerine vergiler konmuş, diğer yandan da kentlerdeki esnaf loncalarının, üretim ve ticari faaliyetlerinin vergilendirilmesinde de değişiklik yapılmıştır. Yine 1860 yılında toprak üzerinden alınan vergilere ilave olarak kentlerde taşınmaz mülkler üzerine de erinin binde dördü oranında vergi konmuştur. (Güran, 2014: 316) Dolayısıyla 1861-1862 mali yılından itibaren bütçe gelirleri içinde tahsi vergilerin payı azalırken, ticaret ve üretime yönelik gelirlere alınan vergilerin payı artmıştır. (Akar, 1999: 567)

Osmanlı Devleti'nde vergi sisteminde meydana gelen değişimler, vergi yükünün kentleri ve endüstriyi etkilemesine neden olmuştur, ancak buna rağmen devlet gelirlerine tarımın katkısı 19. yüzyıl boyunca azalmamıştır. Dolayısıyla bu dönemde Osmanlı vergi sisteminde vergi yükü daha çok köylüler ve tarımsal faaliyetler üzerindeydi. (ener, 1992: 269) Özellikle yabancı tüccarların kapitülasyonlardan dolayı kişisel vergilerden muaf olması, kamu gelirlerinin çok büyük ölçüde tarımdan sağlanmasında etkili olmuştur. Örneğin, 1909-1910 yılları arasında devlet gelirlerinin yaklaşık %40'ı ölümler (a ar) ve a nam vergilerinden elde edilirken, tütün, ipek ve tuz gibi malların tüketimi üzerinden alınan dolaylı vergiler de dikkate alındığında bu oran %50'ye yükselmiştir. (Kepenek ve Yentürk, 1997: 8; Quataert, 2008a: 195) Yine 19. yüzyıl sonlarına kadar kent nüfusunun ödediği vergi miktarı, gelirinin %6'sını a mazken, tarımsal kesim için bu oran %13 olarak gerçekleşmiştir. (Eldem, 1994: 13)

Öte yandan tarımsal kesimde ki i ba ına dü en vergi yükünün yüksek olması Rusya’da oldu u gibi, köylüleri vergilerini ödeyebilmek için pazarda satmak üzere tarımsal üretim yapmaya zorlamı tır. Dolayısıyla Osmanlı Devleti’nde vergileme politikaları köylüleri geçimlik üretimden pazar için üretime yönelten en önemli etkenlerden biri olmu tur. (Quataert, 2008a: 198) Bununla birlikte tarımsal kesimde ki i ba ına dü en vergi yükünün yüksek olması, bazı köylülerin topraklarını terk etmelerine neden olmu , tarımsal üretim ve vergi gelirleri zaman zaman azalmı tır. Ancak kentlere göç hareketi, Osmanlı Devleti’nde özellikle sermaye birikimi yetersiz oldu undan, endüstrile meyi ucuz emek yönünden destekleyememi tir.

Osmanlı Devleti’nde 19. yüzyılın ilk bütçesi olarak nitelendirilebilecek 1846-1847 mali yılı bütçesine göre toplam devlet gelirleri 647 milyon kuru , toplam devlet harcamaları ise 627 milyon kuru olarak gerçekleşti ve 20 milyon kuru bütçe fazlası ortaya çıkmı tır. Ancak bütçe fazlası tahsil edilememi vergi artı ndan kaynaklandı ndan, devlet bütçesinin denk oldu u kabul edilmi tir. (Karal, 1976: 207; ener, 1988: 70-71) Tablo 3.12; 1849-1850 döneminde Osmanlı bütçesi gelir ve giderlerini göstermektedir. Karal, “*Osmanlı Devleti’nin, Avrupa devletleri bütçeleri örne inde ilk oldu u iddia edilen bu bütçenin sıhhati hakkında kesin bir ey söylemenin mümkün olmadı ını*” belirtmi , “*1848 yılından itibaren Osmanlı maliyesinin kronik buhranlar devresine girdi ini*” vurgulamı tır. (1976: 208)

Tablo 3.12: 1849-1850 Dönemi Osmanlı Bütçesi

<i>Bütçe Gelirleri</i>	<i>Kuru</i>	<i>Bütçe Giderleri</i>	<i>Kuru</i>
<i>Ölüm (Acar)</i>	50.600.000	<i>Padişahın Tahsisatı</i>	75.000.000
<i>Arazi Vergisi</i>	46.000.000	<i>Valide Sultanın ve Evli Hemirelerin Tahsisatı</i>	8.404.000
<i>Haraç (Cizye)</i>	9.200.000	<i>Ordu</i>	300.000.000
<i>Gümrük Vergisi</i>	14.750.000	<i>Donanma</i>	37.000.000
<i>Doğrudan Vergiler</i>	34.400.000	<i>Harp Levazımatı ve Kaleler</i>	30.000.000
<i>Mısır Eyaleti Vergisi</i>	6.900.000	<i>Bütün Memurların Maaşları</i>	145.000.000
<i>Boğdan</i>	460.000	<i>Dışişleri, Elçilikleri ve Konsolosluklar</i>	10.000.000
<i>Eflak</i>	230.000	<i>Nafia İşleri ve Ziraate Yardım</i>	10.000.000
<i>Sırbistan</i>	460.000	<i>Vakıflar için Yardım, Tımar ve Zeamet Sahipleri Ellerinden Alınan Mallar için Tazminat</i>	53.000.000
<i>Toplam</i>	731.000.000	<i>Toplam</i>	731.000.000

Kaynak: Karal (1976: 208)

Dolayısıyla Tanzimat döneminin ilk yıllarında bütçe dengesi sağlanırken, daha sonraki yıllarda bütçe açıklarının miktarı ve devlet harcamalarına oranı önemli bir artış göstermiştir. (Güran, 2014: 324) Bütçe açıkları ilk yıllarda bütçe gelirlerinin %5'inin altında iken, 1861-1862 mali yılında bu oran %14, 1875-1876 mali yılında ise %21 olarak gerçekleşmiştir. (Akar, 1999: 566) Özellikle 1875-1876 mali yılında bütçe açığı 5.045.155 Osmanlı lirasına ulaşmıştır. Yine 1888 yılına kadar bütçe açıklarının devlet harcamalarına oranı %20'nin üzerinde gerçekleşmiştir. (Güran, 2014: 325) Osmanlı Devleti'nde bütçe açıkları 20. yüzyılın başında da devam etmiştir. Tablo 3.13; 1910-1919 yılları arasında Osmanlı Devleti bütçe gelirleri ve harcamalarını göstermektedir. 1910-1919 yılları arasında devlet bütçesi sürekli açık vermiş, savaşlar ve önemli gelir kaynaklarını kapsandıran vergileme sistemi bütçe açıklarının ortaya çıkmasında etkili olmuştur. (Eldem, 1994: 13-14)

Tablo 3.13: Osmanlı Devleti'nde Bütçe Dengesi, 1910-1919

<i>Dönem</i>	<i>Toplam Devlet Gelirleri</i>	<i>Toplam Devlet Harcamaları</i>	<i>Bütçe Dengesi</i>
<i>1910-1911</i>	29.24	36.05	-6.81
<i>1911-1912</i>	31.11	53.75	-22.64
<i>1912-1913</i>	28.80	39.17	-10.37
<i>1913-1914</i>	29.38	35.33	-5.95
<i>1914-1915</i>	23.88	57.84	-33.96
<i>1915-1916</i>	22.33	65.55	-43.22
<i>1916-1917</i>	25.20	82.98	-57.78
<i>1917-1918</i>	27.70	109.0	-81.3
<i>1918-1919</i>	34.00	122.5	-88.5

Kaynak: Eldem (1994: 14-84)

Öte yandan 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti bütçe açıklarını finanse etmek için bir yandan yeni vergiler koymu ve vergilendirilmeyen grupları vergilendirmiş, diğ er yandan da borçlanmıştır. Avrupa mali piyasalarında uzun vadeli tahviller satarak borçlanan Osmanlı Devleti ilk kez 1854 yılında %80 ihraç fiyatı ve %6 faizle 330 milyon kuru borçlanmıştır. 1855 yılında ikinci kez borçlanan Osmanlı Devleti'ne ait tahvillerin ihraç fiyatı itibari de erinin 2.6 puan üzerinde gerçekleşmiştir, bu borçlanma Osmanlı Devleti'nin en iyi borçlanması olmuştur. (Gürsel, 1999: 393) Bu dış borçlar için teminat olarak Mısır hazinesinden aldığı paranın 30 milyon kuru unu göstermiştir. (Karal, 1976: 210) Öte yandan bu dönemde Osmanlı Devleti'nde iç borçlanma da artmıştır, 1855 yılında “*Esham-ı Cedide*” adlı %6 ve %2 itfa bedeli olan tahviller ile %6 faizli ve de i ik vadeli “*sergi*” adlı tahvillerin piyasaya sürülmesi iç borçların önemli miktarlara ulaşmasına neden olmuştur. (Açba, 1995: 39; Gürsel, 1999: 393)

Öte yandan Osmanlı Devleti'nin borçlanma sürecinde 1865 yılı dönüm noktası olmuştur, devlet ilk kez bu tarihte birikmiş dış borçlarını ödemek için yeniden borçlanmıştır. Dolayısıyla Osmanlı Devleti bu tarihten itibaren iflas etmemek için sürekli borçlanmak zorunda kalmıştır. Osmanlı Devleti 1865-1874 yılları arasında 9 kez dış borç almıştır, hemen hemen bütün gümrük vergisi gelirleri ile ö ü r (a ar) ve a nam vergisi gelirlerinin önemli

bir bölümünü bu borçlara teminat olarak göstermi tir. (Gürsel, 1999: 395) 1865 yılında bütçe gelirlerinin %17'si dı borçlardan olu urken, 1874 yılında bu oran %55'e yükselmi tir. (Tezel, 2002: 82) 1875-1876 döneminde dı borcu 200 milyon sterline ula an Osmanlı Devleti yayınladı ı bir kararname ile moratoryum ilan etmi tir. Dolayısıyla bu dönemde devlet borç ödemelerini durdurmak zorunda kalmı tır. (Pamuk, 1999: 231) Bununla birlikte Osmanlı Devleti borç ödemelerini yeniden ba latabilmek için önce Osmanlı Bankası ve yerli alacaklılarla 1879 yılında anla ma yapmı tır. Bu anla ma altı kalem gelire dayandı ı için rüsum-u sitte (altı vergi) anla ması olarak adlandırılmı tır. Osmanlı Devleti daha sonra da yabancı alacaklı temsilcileriyle 1881 yılında Muharrem Kararnamesi, imzalamı tır. Muharrem Kararnamesi borç miktarlarının tespiti, borçlara tahsis edilen kaynaklar ve Avrupa ülkelerine olan dı borçların düzenli ödenmesinin sa lanması ve alacaklı tahvil sahiplerinin haklarının korunması amacıyla Düyun-u Umumiye dairesi'nin kurulmasını içeren 21 maddeden olu maktaydı. (Önsoy, 1999: 401)

1882 yılından itibaren Osmanlı Devleti borçlarını tamamen ödeyinceye kadar rüsum-u sitte (altı vergi) gelirlerinin tahsilatı Düyun-u Umumiye dairesi'ne bırakılmı tır. Bu çerçevede devletin bazı bölgelerinde uygulanan tuz inhisarı* gelirleri, bazı vilayetlerin tütün inhisarı gelirleri*, damga resmi gelirleri, alkollü içecek tüketimi üzerindeki vergilerden elde edilen gelirler, Osmanlı Devleti'nde Mısır vergisi, Bursa ve Edirne ipek ö ür (a ar) vergileri, Midilli, Balıkesir ve zmir zeytinya ı ö ür (a ar) vergileri, Halep, Adana, Suriye, Yanya, Trabzon, Bursa, Aydın, Mente e, Konya vilayetlerinden elde edilen vergi gelirleri Düyun-u Umumiye dairesi'ne bırakılmı tır. (Çavdar, 2003: 58-59; Önsoy, 1999: 404) Böylece Osmanlı maliyesi gelirlerinin yaklaşık dörtte birini yabancı bir kurulu a devretmi , alacaklı ülkeler Osmanlı maliyesi üzerinde denetim gücü elde etmi tir. (Gürsel, 1999: 396)

Osmanlı Devleti Düyun-u Umumiye dairesi'nin kurulmasından sonra da borçlanmaya devam etmi tir. Bu dönemde Osmanlı maliyesi üzerinde kurulan ayrıntılı ve etkin denetim Osmanlı tahvillerinin riskinin azalmasını sa lamı , devlet Avrupa para

* Tuz inhisarı: Osmanlı Devleti'nde tuzların i letilmesi devlet tekelinde idi. Osmanlı Devleti tuzların i letilme hakkını önce Rusum-u Sitte, sonra da Düyun-u Umumiye dairesi'ne bırakmı tır. Tuz inhisarından elde edilen gelirler, Düyun-u Umumiye dairesi'nin en önemli gelir kaynaklarından birini olu turmu tur.

*1860 yılında tütüne tekel getirilmi , tütün üretimi, tüketimi ve ticareti vergilendirilmi tir. Düyun-u Umumiye dairesi tütün tekelini 1882 yılında kurulan Tütün Rejisi irketi adlı Fransız irketine bırakmı , bu irketin her yıl Düyun-u Umumiye dairesi'ne 750.000 Osmanlı lirası ödeme yapması kararla tırılmı tir. (Oktar, 1999: 460)

piyasalarında daha düşük faiz oranlarından borçlanmıştır. 1914 yılında Düyun-u Umumiye dairesi kayıtlarına göre Osmanlı Devleti'nin dış borcu 153.7 milyon Osmanlı lirası iken, bu borçlar devlet gelirlerinin %28.2'sini oluşturuyordu. (Çavdar, 2003: 59) Öte yandan 1854-1910 yılları arasında borçlanma yoluyla elde edilen fonların büyük çoğunluğu esas olarak bütçe açıklarının kapatılması ya da eski borç tahvillerinin yenileriyle değiştirilmesi amacıyla kullanılırken, 1911-1914 yılları arasında borçlanmanın %27'sini oluştururan 8.730.450 Osmanlı lirası demiryolu yapımı başta olmak üzere altyapı yatırımlarının finansmanında kullanılmıştır. (Gürsel, 1999: 397) Dolayısıyla 1890'lı yıllardan itibaren dış borçlanmadan yolumun bir biçimde yararlanan ve elde ettiği dış finansman kaynaklarının büyük bölümünü kendi olanaklarıyla yaptığı demiryolu yatırımlarına ve ağır endüstrinin gelişimine ayıran Rusya'dan farklı olarak Osmanlı Devleti'nde dış kredi kaynakları verimli yatırım alanlarına aktarılamamıştır.

Düyun-u Umumiye dairesi, devletin bütçesiz yapma olanağını kısıtlamıştır. Ayrıca devletin dış borçları ve bu borçların düzenli tahsil edilmesi amacıyla kurulan bu kurulu Osmanlı Devleti'nin ekonomik, sosyal ve siyasal kararlarına yabancı ülkelerin sürekli müdahale etmelerine neden olmuştur. (Çavdar, 2003: 59) Dolayısıyla borçlara karşılık olarak bazı devlet gelirlerini toplama yetkisinin Düyun-u Umumiye dairesi'ne verilmesi, bir egemenlik hakkı olarak vergi alma iktidarının Osmanlı Devleti'nce yitirilmesi anlamına gelmekteydi. Örneğin, 1909-1910 yılı bütçe gelirleri 25.078.962 Osmanlı lirası iken bu gelirin %24.4'ü olan 6.093.046 Osmanlı lirası Düyun-u Umumiye dairesi'ne gitmiştir. Yine 1911-1912 yılı toplam bütçe gelirleri 25.896.000 Osmanlı lirası iken Düyun-u Umumiye'nin payı 8.162.000 Osmanlı lirası ile %31.5 olarak gerçekleşmiştir. Dolayısıyla Düyun-u Umumiye dairesi'nin kurulmasıyla birlikte Osmanlı Devleti gelir kaynakları üzerindeki mali egemenliğini yitirmiştir. (Aslanolu, 1983: 126)

Ayrıca Düyun-u Umumiye dairesi Osmanlı Maliye Nezareti'ne bağlı bir kurulu olmasına rağmen, kendisini yabancı alacaklıların temsilcisi olarak görmüş, yabancı ülkelerin talimatı ile hareket etmiş ve çiftçiyi ürününü ucuz satmaya zorlayarak Osmanlı köylüsüne baskı yapmıştır. (Önsoy, 1999: 412) Öte yandan Düyun-u Umumiye dairesi'nin Osmanlı ekonomisinin endüstrileşebilme olasılığını tümüyle ortadan kaldırdığı bir gerçekse de, Avrupa ülkeleriyle Osmanlı ekonomisini bütünle tırme yolunda önemli katkıları da olmuştur. (Önsoy, 1999: 412; Aslanolu, 1983: 126) Önsoy'a göre, Osmanlı Devleti ve Avrupa ülkeleri arasındaki ekonomik ve mali ilişkiler Düyun-u Umumiye

daresi'nin kurulmasıyla birlikte istikrar kazanmıştır. (1999: 410) Ayrıca Osmanlı Devleti'nin borçlarını düzenli ödemeye başlaması, devletin kaybolan mali itibarını yeniden kazanmasını sağlamıştır. Öte yandan bu kuruluş kendisine tahsis edilen gelirleri en etkin biçimde tahsis etmek için kendi denetimine bırakılan vergi kaynaklarını geliştirmek ve vergileri daha etkin bir biçimde toplamak amacıyla geniş bir örgüt kurmuştur. Bu çerçevede alınan tedbirler sayesinde tuz, tütün ve ipek gibi vergileri kendisine bırakılan tarımsal malların üretimi ve ihracatı artmış, bu sektörlerde modern tesisler kurulmuştur. (Pamuk, 2014: 123; Önsoy, 1999: 413; Yılmaz, 1999: 419) Örneğin, Düyun-u Umumiye daresi ipekçilik alanında, ipek böce i tohumu üretme konusunda çalışmaları yaptırmış ve bu amaçla “*Darülharir*” adlı bir ipekçilik enstitüsü açmıştır. Bu girişimin sonucunda Düyun-u Umumiye daresi tarafından elde edilen ipek vergisi gelirleri 1881-1882 döneminde 20.000 Osmanlı lirası iken, 1906-1907 döneminde 276.000 Osmanlı lirasına yükselmiştir. (Aslanolu, 1999: 28) Yine ülamanın gelişmesiyle birlikte bir yandan dış ticaret hacmi iki katına ulaşmış, diğer yandan da tarımsal kesimde verimlilik artışı ve pazarlama etkinliğinde önemli gelişmeler ortaya çıkmıştır. 1899-1913 yılları arasında pamuk üretimi 4 kat, tütün üretimi 3.2 kat, incir, üzüm ve fındık üretimi 2 kat artmıştır. 1869 yılında Anadolu demiryollarının geçtiği bölgelerden elde edilen ötür (a ar) vergisi gelirleri 143.378 Osmanlı lirası iken 1898 yılında 215.470 Osmanlı lirasına, 1909 yılında ise 291.919 Osmanlı lirasına yükselmiştir. Osmanlı Devleti'nde ötür (a ar) vergisi gelirlerinde meydana gelen bu yükselme bir yandan Düyun-u Umumiye daresi'nin etkin denetimi sonucu vergi kayıplarındaki azalmayı, diğer yandan da tarımda bu dönemde ortaya çıkan verimlilik artışını göstermektedir. (Aslanolu, 1983: 126)

Sonuç olarak, Osmanlı Devleti'nde dış borçlanma süreci devletin sağlıklı bir mali yapı kazanma ve buna bağlı olarak, tutarlı iktisadi politikalar oluşturabilme olasılığını tümüyle ortadan kaldırmıştır. (Aslanolu, 1983: 122) Gerçekten de 1913 yılında Osmanlı Devleti'nde gayrisafi milli hasıla 210.000.000 Osmanlı lirası iken birikmiş dış borç toplamı bu miktarın %73.1'i olan 153.700.000 Osmanlı lirasına ulaşmıştır. (Eldem, 1970: 259) Başka deyişle, aynı yıl Osmanlı Devleti'nde kişi başına düşen gelir 10.72 Osmanlı lirası iken, kişi başına düşen dış borç miktarı 216 Osmanlı lirası olarak gerçekleşmiştir. (Aslanolu, 1983: 122) Osmanlı Devleti'nde aşırı dış borç yüküne ilave olarak, alınan borçların neredeyse tümü daha önce alınan borçların anapara ve faiz ödemeleriyle dış cari harcamalara gitmiştir. 1854-1914 döneminde toplam 358.771.000 Osmanlı liralık

konsolide istikrazla sa lanan 222.758.000 Osmanlı lirasının, ancak sekizde birlik bölümü olan 26.758.000 Osmanlı lirası yatırımlara yönlendirilmi tir. Oysa, 1913 yılı sonunda Almanya'da anonim irketlere yatırılan tüm sermaye miktarı 472.000.000 Osmanlı lirası iken, bu miktardan makine endüstrisine aktarılan sermaye miktarı 115.700.000 Osmanlı lirası olarak gerçekte mi tir. (Aslano lu, 1983: 122) Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nde dı borçlar etkin bir biçimde ekonomiye aktarılamamı , endüstrile me fırsatı yitirilmi tir. Bir ba ka dikkati çeken iktisadi sonuç ise, Osmanlı Devleti'nden borçlanmaların yapıldı ı merkez ülkelere önemli bir iktisadi fazlanın aktarılmı olmasıdır. Nitekim 1854-1914 döneminde borçlanılarak elde edilen 222.444.000 Osmanlı liralık fona kar ılık olarak, yakla ık 164.000.000 Osmanlı lirası faiz ve 70.000.000 Osmanlı lirası anapara ödemesi olarak yapılmı tir. Dolayısıyla 1854-1914 döneminde borçlanmaların yapıldı ı merkez ülkelere 12.000.000 Osmanlı lirası tutarında net geri ödeme yapılmı tir. (Aslano lu, 1983: 123)

3.2.4 ALTIN STANDARDI VE PARA POL T KASI

Osmanlı Devleti'nde 1770-1840 döneminde giri ilen reformlar ve sık sık ya anan sava lar nedeniyle mali kaynak ihtiyacı hızla büyümü tür. Nitekim 18. yüzyılın sonlarında merkezi devletin harcamaları 18.000.000 kuru iken, 1830'lu yılların sonunda 400.000.000 kuru a yükselmi tir. Dolayısıyla 1840'lı yılların ba ından itibaren Osmanlı maliyesi büyük boyutlara ula an bütçe açıklarıyla kar ı kar ıya kalmı tir. Bu ba lamda merkezi devlet bu kadar hızla büyüyen miktarda mali kayna ı elinde toplayabilmek için çok büyük mali çaba harcamı tir.

Bu dönemde bütçe açıkları kar ısında devlet, vergi kaynakları üzerindeki denetimini arttırmaya ve iç borçlanmaya a ırlık vermi tir. Yine aynı dönemde Osmanlı Devleti hızla artan finansman aç ı kar ısında ta i e ba vurmak zorunda kalmı tir. 1808-1844 döneminde sürekli olarak ba vurulan ta i uygulamaları “*gümü içerikli Osmanlı parasının pula dönü mesine neden olmu tur.*” (Pamuk, 1999: 204) Nitekim 1808 yılında 5.9 gram olan Osmanlı kuru unun gümü içeri i, 1831 yılında en dü ük düzeyine yani 0.5 grama dü mü tür. 1832 yılında Osmanlı para biriminin gümü içeri i yeniden 0.94 grama yükselmi , 1844 yılında ise 1.0 gram olarak gerçekte mi tir. Böylece 1808-1844 yılları arasında kuru , gümü içeri inin %83'ünü kaybetmi tir. (Pamuk, 1999: 210)

Hem ülkenin mali ve ekonomik yapısındaki değişiklikler, hem de dünya kapitalizminin gelişmesi Osmanlı Devleti'nde para ve kredi alanında reform yapılmasını zorunlu kılmıştır. Bu çerçevede Tanzimat döneminden sonra yapılan en önemli değişiklik para ve kredi alanının tekelatlanması ve bankerlerden bankalara geçişin sağlanmasıdır.

Osmanlı Devleti'nde bir yandan ödemelerde kullanılmak için mübadele aracı sağlanması, diğer yandan da devlet bütçesinin ek gelir ihtiyacının karşılanması için 1840 yılında toplam değeri 40.000.000 kuruş olan ve kaime adı verilen ilk kağıt paralar (esham) basılmıştır. (Tekeli ve İkin, 1997: 46) İlk kaimelerin her biri 500 kuruş değerinde, 8 yıl vadeli ve yılda %12.5 faiz geliri sağlamaktaydı. (Pamuk, 1999: 227) Ayrıca bu kağıt paralar, daha çok faiz getiren borç senetleri ya da hazine bonusu niteliği taşımaktaydı. 1844 yılına gelindiğinde, Osmanlı Devleti'nde halkın kaimelere alışması ve kaimelerin kabul görmeye başlaması dolayısıyla yeterince güven tesis edildiği düşünüldükçe, kaimelerin faiz oranı yarıya indirildi. Ancak daha sonra ülkede kalpazanlık sorunu başlamış, değerli madeni paralara alışmış halkın aslında bu paralara fazla itibar etmediği anlaşılmıştır.

Bu nedenle aynı yıl paranın değerini korumak amacıyla Batı Avrupa ülkelerinin önerileri doğrultusunda, "*Tashih-i Sikke*" ya da "*Tashih-i Ayar*" adı verilen para reformu yapılmıştır. Bu reformla birlikte yeniden altın ve gümüne dayalı madeni para sistemi uygulanmıştır. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nde para sistemi 1844 yılından itibaren esas olarak kuruş sistemine dayalı çift metal sistemi olmuş ve 1 altın 100 kuruşa eşitlenmiştir. (Tekeli ve İkin, 1997: 46)

Öte yandan 1852 yılından itibaren faiz geliri sağlamayan kaimelerin piyasaya sürülmesi ve itibari değerlerinin hızla azalması sonucu, 1862 yılında kaime uygulaması ortadan kaldırılmıştır. (Akyıldız, 2003: 151-154) 1876 yılında yeniden başlayan kaime uygulaması ise, özellikle bu kaimelerin faizsiz basılması ve Osmanlı tahvillerine karşı duyulan güvensizlik nedeniyle kısa sürmüştür. (Pamuk, 1999: 228-229; Akyıldız, 2003: 172)

Osmanlı Devleti'nde 1881 yılına gelindiğinde, çift metal sistemi esas itibarıyla terk edilmiş, onun yerine altın standardı benimsenmiştir. Böylece ülkede gümüş ile altın arasındaki koparılmış, ülkede para birimi yalnızca altın üzerinden tanımlanmıştır. Ancak devletin gümüş sikkeleri piyasadan kaldırarak tam anlamıyla altın standardına

geçebilecek rezervleri ve mali gücü olmadığından, mevcut gümüş sikkeler günlük işlemlerde yoğun olarak kullanılmaya devam etmiştir. Gümüş sikkelere göre daha itibarlı olan altın sikkeler ise, özellikle uluslararası ödemelerde kullanılmıştır. Böylece “*esas deste ini altından alan, ancak uygulamada gümüş e de dayanmaya devam eden bir topal standart ya da topal makyas dönemi balmıştır.*” (Pamuk, 1999: 225-226) Osmanlı para sisteminde “*topal standart*” ya da “*topal makyas*” dönemi 1916 yılına kadar sürmüştür. 1916 yılında yürürlüğe giren Tevhid-i Meskukat Kanunu ile birlikte gümüş sikke tamamen kaldırılmış, para birimi sadece altın üzerinden tanımlanmıştır. (Pamuk, 1999: 241)

1881 yılında altın standardını kabul eden Osmanlı Devleti’nde görece parasal istikrar sağlanmış, böylece yabancı sermayenin ülkeye girişinde önemli artışlar olmuştur. (Pamuk, 1999: 233) Yine Düyun-u Umumiye daresi’nin kurulması ile birlikte Osmanlı Devleti’nin borçlarını zamanında ödemesi de, yabancı sermayenin ülkeye girişini kolaylaştırmıştır. (Önsoy, 1999: 413) Bu çerçevede Osmanlı Devleti’nde yabancı sermaye yatırımı, 1854 yılından itibaren devletin Avrupa borsalarında tahvil satarak borçlandırdığı dolaylı yabancı sermaye yatırımı ve Osmanlı sınırları içinde Avrupa sermayesi tarafından demiryolları, maden ve liman işletmeleri, su, gaz ve elektrik şirketleri kurularak yapılan doğrudan yabancı sermaye yatırımları olmak üzere iki biçimde gerçekleşmiştir.

Osmanlı Devleti’nde özellikle altın standardının kabul edilmesiyle artan doğrudan yabancı sermaye, 1888-1896 yılları arasında 30.000.000 sterline ulaşmıştır. Bu tutar, 1914 yılına kadar Osmanlı Devleti’nde yapılan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının %40’ini oluşturuyordu. 1888 yılında ülkeye giren doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının %8.1’i ticaret alanına yapılırken, bu yatırımların %54.7’si Fransa ve %45.3’ü İngiltere tarafından gerçekleştirilmiştir. Ayrıca bu dönemde endüstriye yapılan doğrudan yabancı sermaye yatırım oranı %12 olarak gerçekleşmiş, bu yatırımların %47.5’i Fransa, %42’si İngiltere ve %10.6’sı diğer ülkelerden tarafından yapılmıştır. Yine aynı dönemde madencilik alanına yapılan doğrudan yabancı sermaye yatırım oranı ise %5.6 olmuştur, bu yatırımların içinde Fransa’nın payı %20.7, İngiltere’nin payı %79.3 olarak gerçekleşmiştir. (Pamuk, 1994: 74) 1888 yılında ülkeye giren doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının %33.4’ü demiryollarına, %9.3’ü su, gaz ve elektrik şirketlerine, %31.6’sı bankacılık sektörüne yapılmıştır. (Pamuk, 1994: 74) 1905-1914 yılları arasında ise, ülkeye giren doğrudan yabancı sermaye yatırımı 17.000.000 sterlin olmuştur. (Pamuk, 1994: 72) Öte yandan, Osmanlı Devleti’nde 1914 yılında demiryollarına, limanlara ve ticaret alanına

yatırılan yabancı sermaye birlikte ele alındığında, dış borçlar dışında kalan yabancı yatırımların yaklaşık %73'ü ticareti geliştirmeye yönelik olurken, endüstri ve madencilik alanına yapılan doğrudan yabancı sermaye yatırım oranı ise %9 olarak gerçekleşmiştir. (Pamuk, 1994: 76) Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nde yurtiçi tasarrufların yetersiz olması nedeniyle ortaya çıkan sermaye kıtlığı yabancı sermaye ile ikame edilmiş, ancak yabancı sermaye endüstriyel yatırımların yapılmasını teşvik etmemiştir. (Keyder, 2009: 252)

Öte yandan Osmanlı Devleti'nde 1849-1918 yılları arasında faaliyete geçen anonim ortaklıkların çok büyük bir kısmı yabancı sermaye ile kurulmuştur. Bu dönemde 331 adet anonim ortaklık kurulurken, bu anonim ortaklıkların büyük bölümü ulaşımlar, bankacılık ve sigortacılık, madencilik, ticaret ve endüstri alanında faaliyet göstermekteydi. (Koraltürk, 1999: 444) Bununla birlikte 1908 yılından sonra Müslüman-Türk girişimcilerin oluştuğu ve milli şirketlerin sayısında da artış olmuştur. (Koraltürk, 1999: 445)

Tablo 3.14'de görüldüğü gibi; 1913 yılında ülkeye giren toplam yabancı sermaye tutarı 84.660.000 Osmanlı lirası olarak gerçekleşmiştir. Ayrıca ülkeye giren yabancı sermaye özellikle demiryollarının finanse edilmesinde önemli rol oynamıştır. (Çavdar, 2003: 67) 1913 yılında demiryollarına yatırılan yabancı sermaye miktarı 53.310.000 Osmanlı lirası olarak gerçekleşmiştir. Yıldız'a göre Osmanlı Devleti'nde yabancı sermayenin demiryolları yapımında yoğunlaşmasının nedeni, "*Osmanlı Devleti'nin uyguladığı kilometre garantisinden başka sermayeyi ihraç eden ülke ekonomisi için ucuz hammadde ve mamul mallara pazar bulmak için iktisadi yükümlülük üzerine alması*"dır. (Yıldız, 2007: 124) Osmanlı Devleti'nde yabancı sermayenin yoğunlaştığı alanlardan bir diğeri ise, bankacılık ve sigortacılık olmuştur. Bu durum Osmanlı Devleti'nde para ticaretinin çok karlı olduğunu göstermektedir. (Kepenek ve Yentürk, 1997: 11)

Tablo 3.14: Osmanlı Devleti’nde Yabancı Sermayenin Dağılımı, 1913

<i>Faaliyet Kolu</i>	<i>Bin Osmanlı Lirası Olarak</i>	<i>Yıllık Net Getirisi</i>
<i>Demiryolları</i>	53.310	1.040
<i>Elektrik, Tramvay, Su</i>	5.700	170
<i>Limanlar ve Rıhtımlar</i>	4.710	160
<i>Endüstri (Reji Dahil)</i>	6.500	560
<i>Ticaret</i>	2.660	-
<i>Madenler</i>	3.580	230
<i>Bankalar ve Sigorta</i>	8.200	890
<i>Devletin Ödedi i Demiryolu Kilometre Güvencesi</i>	-	420
<i>Toplam</i>	84.660	3.370
<i>Devlet Borçları (Dı)</i>	149.480	13.000
<i>Genel Toplam</i>	234.140	16.370

Kaynak: Çavdar (2003: 66)

Öte yandan Osmanlı Devleti’nde bankalar kuruluncaya kadar devletin bütün bankacılık ve kredi i lemleri önce sarraflar, daha sonra bankerler tarafından yürütülmü tür. (Pamuk, 1999: 219) Özellikle 1760’lı yıllardan sonra devlete do rudan borç veren sarrafların önemi arttı , sarraflara gereksinimi olan devlet, onların faaliyetlerini desteklemi tir. Böylece geleneksel para ve kredi faaliyetlerinde uzmanla an sarraflar, uluslararası ba lantılar kuran, istanbul’da bir finans burjuvazisinin temelini olu turan büyük ölçekli mali sermayedarlara dönü mü lerdir.

“Ülkede çe itli de er ve türden para kullanıldı ı için sarraflar paraları birbirleriyle de i tirmek, borç para vermek, devlete Avrupa piyasalarından kısa vadeli borç temin etmek, poliçe alım satımı yapmak, padi ahın ve önemli bürokratların ki isel servetlerini ve finans i lerini yönetmek gibi i lerle u ra maktaydı. Özellikle ta rada pek çok sarraf, ticaretin ve vergi toplama sürecinin finansmanında uzmanla mı tı.” (Pamuk, 1999: 219-220)

Bununla birlikte Osmanlı Devleti’nde 1844 yılında yapılan parasal reformların yürütebilmesi için bir mali kuruma ihtiyaç duyulmu , devlet Galata bankerleri olarak anılmaya ba lanan sarraflara ba vurmu tur. Dolayısıyla Osmanlı Devleti’nde bankacılık,

1840'lı yıllarda Galata Bankerleri olarak bilinen Yahudi, Rum ve Ermeni sarraflarının faaliyetleri ile başlamıştır. (Pamuk, 1999: 219) 1847 yılında, Th. Baltazzi ile Fransız banker J. Alleon, devletin desteğiyle ilk banka olan Dersaadet Bankası'nı (Banque de Constantinople) kurmuştur. Böylece Galata bankerlerinin mali gücü de doruğa ulaşmıştır. Ancak devlete kısa vadeli borç sağlamak, para ve döviz piyasalarını istikrara kavuşturmak için kurulan Dersaadet Bankası 1852'de kapanmıştır. (Pamuk, 1999: 229)

Devletin parasal gereksinimlerini karşılamak üzere banka kurma çabaları 19. yüzyılın ikinci yarısında da devam etmiştir, 1856 yılında İngiliz sermayedarlar tarafından Osmanlı Bankası kurulmuştur. Balıçta İngiltere ve Osmanlı Devleti arasında yapılan ticareti kolaylaştırmak için ve ticari bir banka olarak kurulan Osmanlı Bankası, devletin borçlanmada böyle bir kuruluşu duyduğu ihtiyaç nedeniyle de işime girmiştir. (Geyikdaş, 2008: 72) Dolayısıyla Osmanlı Bankası'nın İngiliz sahiplerine Fransız sermayedarların %50 payla katılmasıyla 1863 yılında Bank-ı Osman-i şahane kurulmuştur. (Pamuk, 1999: 230) Devletin bütçe açıkları ve borç alma gereksinimlerinin hızla artması ile birlikte ülkede devlet bankasına olan ihtiyacın artması, bütçe gelirleri ile giderleri arasında ortaya çıkan dengesizlikleri giderebilecek avans ve kısa vadeli hazine bonolarının düzenlenmesi, dış borçların alınması ve geri ödenmesinde Avrupa'lı alacaklıların güvendiği bir sistemin oluşturulması bu bankanın kurulmasında önemli rol oynamıştır. (Kazgan, 2014: 66; Pamuk, 1999: 191-221)

Bank-ı Osman-i şahane devletin hazine sarraflığını üstlenmiştir, devlet hazinesinin tüm gelirleri bu banka şubeleri tarafından toplanmıştır. Ayrıca Düyun-u Umumiye daresi'nin kurulmasıyla birlikte dış borçların alınması ve geri ödenmesinde Osmanlı Bankası'nın mali ve idari yükümlülükleri azalmıştır, böylece banka kaynaklarını yatırımlara ve ticari girişimlere de yöneltmeye başlamıştır. (Eldem, 2000: 155) Bank-ı Osman-i şahane, 1874 yılından itibaren Osmanlı Devleti'nin merkez bankası olma görevini üstlenmiştir. (Dağdemir, 1999: 471) Ancak Bank-ı Osman-i şahane Avrupa finans kapitalinin bir aracı olarak çalışmamış, devletin emrinde bir emisyon bankası işlevini yerine getirmemiştir. (Kazgan, 1999a: 38) Bu çerçevede Osmanlı Bankası başımsız para politikası izleyememiştir, örneğin savaş dönemlerinde emisyon hacmi artmamıştır. Dolayısıyla Osmanlı Bankası devletin mali ve ekonomik bağımlılığını simgeleyen kurumlardan biri olmuştur. (Çavdar, 2003: 65; Yıldız, 2011: 329)

Öte yandan Osmanlı Devleti'nde Galata bankerleri yeni bankalar açmaya devam etmi tir. Örne in, 1864 yılında irket-i Umumiyye-i Osmaniye, 1869 yılında tibar-ı Umumi-i Osmani ve 1872 yılında stanbul Bankası kurulmu tur. (Pamuk, 1999: 230) Ayrıca ülkede 1880'li yıllardan itibaren hem Osmanlı hem de Avrupa sermayesi tarafından ticari bankalar kurulmu , bu bankalar tarım ve ticareti desteklemi tir. (Pamuk, 1999: 240; Da demir, 1999: 472) Örne in, 1888'de iki milyon sermaye ile anonim irket olarak kurulan Selanik Bankası, 1891'de kurulan Midilli Bankası ve 1909'da stanbul'da ngiliz sermayesiyle kurulan The National Bank of Turkey merkezi Osmanlı topraklarında olan bankalar içinde yer almaktaydı. (Geyikda 1, 2007: 156-158) Ancak Osmanlı Devleti'nde yabancı sermaye ile kurulan bankalar daha çok kendi ülkelerinin Osmanlı Devleti'nde yaptı ı ticari ve endüstriyel faaliyetleri desteklemi , *“hiçbir zaman sorgulanmamı olan yerel güçlerini yerli mali, endüstriyel ve ticari ko ulları dü zeltmek ve istikrara kavu turmak amacıyla birle tirmemi lerdir”* (Geyikda 1, 2007: 160). Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nde kurulan milli bankaların sayısının oldukça dü ük olması, siyasi ve ekonomik amaçlı yabancı bankaların ülke ekonomisinde egemenliklerini sürdürmesi endüstriyel yatırımlar için gerekli olan sermayenin hareketlili inin sa lanmasına ve üretime yönelik bir bankacılık sistemi anlayı mın olu masını engelleme tir. (Da demir, 1999: 469)

Sonuç olarak 19. yüzyıl boyunca kapitalist ekonomilerin nüfuz alanı içerisine çekilerek, ekonomik ve mali ba ımsızlı mını önemli ölçüde kaybeden Osmanlı Devleti'nin ba ımsız iktisadi ve mali politikalar uygulayabilmesi mümkün olmamı tur. Nitekim I. Dünya Sava ı'na kadar Osmanlı Devleti'nin iktisat politikalarında köklü bir de i iklik olmamı tur. (A. ener, 2007: 30) Özellikle,

“Osmanlı toplum ve ekonomisinin kapitalist geli menin di nda olmasının en önemli göstergelerinden biri yerli burjuva sınıfının olmay ı , büyük servetlerin engelleni i idi. Tanzimat, mal güvenli i gerekçesiyle böyle bir sosyal zümrenin do u unu desteklemi tir. Yine zihniyet planında geli me dü üncesi, gelenek dü üncesinin yerini almı tur. Nihayet dünya devleti giderek etkisizle erek küçük bir Do u Akdeniz devleti haline gelmi , hâkim sistem kaybolarak bir ba ka sistemin yani kapitalizmin edilgen bir ögesi olmu tur” (Tabako lu, 2005: 17).

Bu çerçevede Osmanlı Devleti'nde özellikle 1840'lı yıllardan itibaren ortaya çıkan endüstrile me çabaları sıçramaya dönü ememi , devlet sıçramanın gerçekleşmesi için varılması gereken ön ko ulların yerini alan sistematik unsurları yaratamamı tur. Osmanlı Devleti'nde endüstriyel geli menin önündeki en büyük engel sermaye kıtlı ı olmu , devlet sermaye birikimi sürecini hızlandıracak politikalar izlememi tir. Nitekim Osmanlı

Devleti'nde parasal servet birikimi, ya iltizam usulü aracılığıyla tarımsal artıya yatırılmış, ya iddihara dönümü ya da vakıflara aktarılmıştır. (Gürsel, 1983: 23) “Çoğu bürokrat ve askeri zümre mensubu olan mültezimler, bu sayede, ticari faaliyetlere me ru olarak kısmen katılma imkanını elde etmişler, ancak bu yoldan kapitalist burjuvazi ortaya çıkmamıştır. Mültezimler, zengin birer rantiyer bürokrat olarak kalmıştır” (Genç, 1991: 101-102). Bununla birlikte toprak düzeninin, reyanın mülksüzleştirilmesini desteklememesi de endüstri için ücretli iş gücünün oluşmasını engellemiştir. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin ekonomik süreçlerdeki başarısızlığı, ülkede bir yandan lonca sisteminin sermaye birikimi üzerindeki kısıtlayıcı etkilerini bertaraf etmek, diğer yandan da toprak alınır satılır hale getirmek için mücadele edecek bir yerli burjuvazinin güçlenebilmesini engellemiştir. (Özyüksel, 1998: 164; Gürsel, 1983: 31) Dolayısıyla 1840'lı yıllardan itibaren ortaya çıkan endüstrileme çabalarına rağmen Osmanlı Devleti'nin ekonomik yapısı, tarıma dayalı ve dıa bağımlı niteliklerini büyük ölçüde korumuştur. (Boratav, 2014: 33) Osmanlı Devleti'nde parasal servetleri sermayeye dönüştürme olanaksızlığı, ücretli iş gücünün yokluğu ve tarımsal verimliliğin düşük olması kapitalist gelişimin bağımsızlığının nedenleri arasında yer almaktadır. Öte yandan Osmanlı Devleti'nin gümrük vergilerinin yabancı ülkeler tarafından kontrol edilmesi de ülkede yerli endüstrinin gelişmesini engellemiştir, ülkede yarı sömürgeleşmiş bir toplumsal yapının ortaya çıkmasında önemli rol oynamıştır.

SONUÇ

1700'lü yılların sonunda İngiltere'de başlayan endüstri devrimi, ülkelerin endüstrile en öncünün yolunu izlemesi, başka bir deyişle lideri yakalama çabasına girmesiyle Batı Avrupa, Kuzey Amerika ve Japonya'ya yayılmıştır. Dolayısıyla insan ve hayvan gücüne dayalı üretimden, makine gücüne dayalı üretime geçiş olarak tanımlanan bu değişim sürecinin yayılması ve bu sürece görece geç dahil olan ülkelerin endüstrile mesinde rol oynayan faktörlerin niteliği üzerine yoğunlaşan tartışmalar kalkınma literatüründe önemli bir yere sahip olmuştur. Ülkelerin endüstrile mesinde tarihsel sürecin gelişme yolu üzerine yoğunlaşan tartışmaları kuramsal olarak irdeleyen yaklaşımlardan biri de Alexander Gerschenkron'un "Geç Endüstrile en Ülkeler Tezi"dir. Geç Endüstrile en Ülkeler Tezi Avrupa'nın endüstrile me sürecini genel olarak ele alan önemli bir endüstrile me modeli olarak kabul edilmektedir.

Geç endüstrile en ülkelerin endüstriyel gelişme doğrultularının erken endüstrile en ülkelerin deneyimlerinden hangi noktalarda farklı olduklarını saptamayı amaçlayan Gerschenkron'un Geç Endüstrile en Ülkeler Tezi, endüstriyel gelişme sürecinin başlangıcında olan ülkeleri gelişmişlik derecesine göre sınıflandırmakta, bu ülkelerde yaşanan endüstriyel dönüşüm için gerekli koşulların yerine geçecek ikame edici öğelerin ülkelerin gelişmişlik derecesi ile ilişkili olduğunu öne sürmektedir. Bu çerçevede endüstriyel dönüşümü tarihsel sürece bırakmayan çok gelişmiş ülkelerde, endüstrile me sürecini hızlandıran sistematik unsurları yaratan ikame edici öğe devlet olması, görece gelişmişlik düzeyi azaldıkça ikame edici öğe olarak çok gelişmiş (evrensel) bankalar devletin yerini almıştır. Dolayısıyla ikame edici öğeler, geç endüstrile en ülkelerin endüstrile me çabaları esnasında yarattıkları ve aynı zamanda bu ülkelerde ortaya çıkan endüstrile menin yönünü belirleyen kurumlardır. Bu bağlamda Gerschenkron'un geç endüstrile me ile ilgili analizinin odak noktasını da, ülkelerin görece gelişmişlik derecesi ve buna bağlı olarak ülkelerde ortaya çıkan kurumsal değişimler ve bu değişimlerin yarattıkları ikame öğeler olmaktadır.

Gerschenkron, ikame edici öğenin devlet olduğu çok gelişmiş ülkelerin endüstrile mesinde gerekli koşulların yerine geçecek temel sistematik unsurları, demiryolu yatırımları, gümrük tarife politikası, ağır endüstri politikası, zorunlu tasarruf politikası ve altın standardı olarak ele almıştır. Geç endüstrile en ülkeler içinde yer alan Rusya, Japonya,

Almanya ve Japonya'nın endüstrilemesinde devletin izlediği politikalar sistematik unsurlar açısından değerlendirildiğinde, ekonomide endüstrilemeyi sağlayan bu unsurların özellikleri ve endüstrileme süreci üzerinde yarattığı etkiler ülkelerde birbirinden farklı olmuştur.

Bu bağlamda özellikle çok geri kalmış ülkelerde devletin rolünün etkin olduğunu vurgulayan Gerschenkron, buna en uygun örnek olarak da Rusya'yı göstermiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Rusya'da endüstrileme için gerekli koşulları oluşturmaya çalışan devlet, ülkenin endüstrilemesinde geriye ve ileriye doğru adımlarla etkili olacak demiryolları yapımına öncelik vermiş, bilinçli olarak izlenen gümrük tarifesi politikalarıyla bütçe mali gelirlerini arttırmayı ve bir türev yarar olarak da, ülkedeki özellikle ağır endüstri yapısının korunmasını amaçlamıştır. Yine devletin izlediği zorunlu tasarruf politikası ile artan vergiler, zaman zaman endüstriyel mallara olan yurtiçi talebin azalmasına neden olduysa da bu vergi gelirlerinin ağır endüstriye ve özellikle demiryolu yapımında kullanılması endüstrileme sürecini hızlandırmıştır. Rusya'nın endüstrilemesindeki belirgin sistematik unsur ise, ülkenin 1897 yılında altın standardına geçmesidir. Böylece ruble istikrar kazanmış, hem dolaylı hem de doğrudan yatırımlar anlamında yabancı sermayenin ülkeye girişi önemli artışlar gözlenmiştir.

Rusya'da devletin izlediği demiryolu politikasının endüstrileme sürecinden önce hızlanması ve bunun bir sonucu olarak demiryollarının endüstriyel sıçramaya göre erken tamamlanması, demiryolları yapımının ulusal endüstriler üzerindeki doğrudan katkısının düşük kalmasına neden olmuştur. Öte yandan Rusya'da da Rus devleti tarafından izlenen gümrük tarifesi politikalarına benzer olarak devlet hem koruma amaçlı hem de bütçe gelirlerini arttırmaya yönelik tarifesi politikaları izlemiştir, ancak ülkede izlenen gümrük tarifesi politikaları gelişme potansiyeli düşük endüstrilerin rekabet gücünün artmasını sağlarken, ileri teknolojinin kullanılmasını sağlayan gelişme potansiyeli fazla endüstrilerin rekabet gücünün azalmasına neden olmuştur. Yine Rusya'da tarımsal artıktan vergilendirilmiştir, devletin izlediği vergileme politikaları ile birlikte yerli kaynakların hareketliliğinin sağlanmasında tarımsal kesimden elde edilen gönüllü ve zorunlu tasarruflar önemli rol oynamıştır. Ancak köylülerden endüstriye yapılan gelir transferi görece düşük olmuştur, devlet girişimci ve teşvik unsuru olarak endüstrileme sürecinde çok az rol oynamıştır.

Almanya'da demiryolu yapımı ekonomi için önemli ileriye ve geriye do ru ba lantıların ortaya çıkmasına neden olmu tur. Devletin izledi i gümrük tarife politikasının Almanya'daki endüstrile mede oynadı ı rol ise, Rusya ile kar ıla tırıldı ında dü ük kalmı tır. Çünkü ülkede gümrük tarifeleri Avrupa'da uygulanan ço u gümrük tarifelerinden daha dü ük koruma gücüne sahipti. Öte yandan geç endüstrile en ülkeler içinde yer alan Almanya'da tarımsal kesimden endüstriye kaynak aktarımı dü ük düzeyde kalmı , çok i levli (evrensel) bankalar endüstriye mali destek sa lamı tır. Dolayısıyla Almanya'da çok i levli (evrensel) bankalar, finansal kaynakları do rudan harekete geçirmi ve bu kaynaklar sayesinde yeni endüstriler yaratılmı tır. Bu çerçevede Gerschenkron'un Geç Endüstrile en Ülkeler Tezi'nde daha az geri kalmı ülke olarak nitelendirilen Almanya'da ikame edici öge olarak devletin yerini çok i levli (evrensel) bankalar almı tır. Dolayısıyla 19. yüzyılın sonunda hızla endüstrile en Almanya'nın endüstrile me biçimi çok geri kalmı ülke olarak nitelendirilen Rusya örne inden açık bir biçimde ayrı maktadır.

Japon ekonomisi içinde demiryollarının yeri 1870'li yıllardan itibaren çok büyük önem kazanmı ve devletin izledi i bilinçli demiryolu politikasıyla ülkedeki demiryollarının uzunlu u hızla artmı tır. Ancak buna ra men di er geç endüstrile en ülkelerle kar ıla tırıldı ında, Japonya'da demiryolları yapımı ve etkileri görel i dü ük kalmı tır. Öte yandan Japonya'da uygulanan gümrük tarifelerinin de çok dü ük koruma gücüne sahip olması, bir sistematik unsur olarak kabul edilen tarife politikalarının ülkenin endüstrile mesi üzerindeki etkisinin görel i dü ük olmasına neden olmu tur. Bununla birlikte ülkede devletin izledi i zorunlu tasarruf politikası ile birlikte ba ta toprak vergisi gelirleri olmak üzere dü ük gelir düzeyli sınıflardan elde edilen kaynaklar endüstriye disiplinli bir ekilde aktarılmı tır.

Osmanlı Devleti'nde endüstrile me çabaları ve bu çerçevede devletin izledi i politikalar Gerschenkron'un yakla ımı açısından incelendi inde ise, bu çabaların sıçramaya dönü emedi i ve devletin endüstrile me için gerekli ko ulları ikame edecek sistematik unsurları yaratamadı ı görülmektedir. Osmanlı Devleti'nde demiryolları ekonomide geri ba lantı etkiler yaratmaktan uzak kalmı ve ekonomik geli me sürecini besleyecek bir üretim dönü ümü sa layamamı , birbirinden kopuk hatlarıyla iç pazarın bütünle mesine önemli katkılar yapamamı tır. Avrupalı endüstrile mi devletlere dü ük ithal gümrükleri sa layan kapitülasyonlar ve iç gümrük vergileri yerli endüstrinin

gelişmesini engellemiştir. Yine Osmanlı Devleti'nde parasal servetleri sermayeye dönüştürme olanaksızlığı, sermayeyi verimli alanlara yönlendirecek ikame edici kurumların ortaya çıkmaması, ücretli iş gücünün yokluğu ve tarımsal verimliliğin düşük olması Osmanlı Devleti'nin geç endüstrilememesinin en önemli nedenleri arasında yer almaktadır.

KAYNAKLAR

- ACARTÜRK Ertu rul - KILIÇ Ramazan (2011), “Osmanlı Devleti’nde Kapitülasyonların İktisadi ve Siyasi Perspektiften Analizi”, **Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 29, Sayı 2, ss. 1-21
- AÇBA Sait (1995), **Osmanlı Devleti’nin Dış Borçlanması, 1854-1914**, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, Afyon
- AHMAD Feroz (2013), “Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu”, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu ve Büyük Güçler**, der. Marian Kent, Alfa Basımevi, ss. 19-56
- AHMAD Feroz (2014), **Modern Türkiye’nin Oluşumu**, çev. Yavuz Alogan, Kaynak Yayınları, İstanbul
- AKAR Evket Kamil (1999), “Osmanlı Maliyesinde Bütçe Uygulaması”, **Osmanlı**, der. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt 3, Ankara, ss. 565-570
- AKYILDIZ Ali (2003), **Para Pul Oldu: Osmanlı’da Kağıt Para, Maliye ve Toplum**, İletişim Yayınları, İstanbul
- ALBAYRAK Mustafa (1995), “Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişimi ve Batı Demiryolu’nun Yapımı”, **Osmanlı Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Sayı 6, ss. 1-38
- ALLEN G. C. (1965), “The Industrialisation of the Far East”, **The Cambridge Economic History of Europe: The Industrial Revolutions and after: Incomes, Population and Technological Change**, der. M. M. Postan - H. J. Habakkuk, Vol. VI, Part II, Cambridge University Press, Cambridge, pp. 873-919
- AMATOR Franco (1997), “Italy: The Tormented Rise of Organizational Capabilities Between Government and Families”, **Big Business and the Wealth of Nations**, der. Alfred D. Chandler - Franco Amatori - Takashi Hikino, Cambridge University Press, Cambridge, pp. 246-276

- AMES Edward (1947), "A Century of Russian Railroad Construction: 1837-1936", **American Slavic and East European Review**, Vol. 6, No. ¾, pp. 57-74
- ANDIÇ Suphan - VEVERKA Jindrich (1963/1964), "The Growth of Government Expenditure in Germany since the Unification", **FinanzArchiv/Public Finance Analysis**, New Series, Bd. 23, H. 2, pp. 169-278
- ANONICH Boris (2006), "The Russian Economy and Banking System", **The Cambridge History of Russia: Imperial Russia, 1689-1917**, der. Dominic Lieven, Vol. II, Cambridge University Press, Cambridge, pp. 394-425
- ARICANLI Tosun (2012), "19. Yüzyılda Anadolu'da Mülkiyet, Toprak ve Emek", çev. Zeynep Altok, **Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım**, der. Ça lar Keyder - Faruk Tabak, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, stanbul, ss. 131-142
- ASAKURA Kokichi (1967), "The Characteristics of Finance in the Meiji Period (The Period of Take-Off)", **The Developing Economies**, Vol. 5, No. 2, pp. 274-300
- ASLANO LU Mehmet (1983), "Osmanlı Devleti'nde Dı Borçlar Sorunu", **Uluda ktisat ve dari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 4, Sayı 1, ss. 109-129
- ASLANO LU Mehmet (1999), "II. Abdülhamid'in ktisadi ve Mali Politikalar Üzerindeki Etkisi", **Toplumsal Tarih**, Cilt 11, Sayı 63, ss. 25-32
- BABA Masao - TATEMOTO Masahiro (1968), "Foreign Trade and Economic Growth in Japan: 1858-1937", **Economic Growth: The Japanese Experience since the Meiji Era**, der. Lawrence Klein - Kazushi Ohkawa, Richard D. Irwin Inc., pp. 162-196
- BABKOV Andrew (1912), "National Finances and the Economic Evolution of Russia", **Russian Review**, 1, No. 3, pp. 170-191
- BA I Ali hsan (1999), "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk-Müslüman Burjuvazisi Olu turma Çabaları", **Osmanlı**, der. Güler Eren, Cilt 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss. 543-547
- BAIROCH Paul (1973), "Agriculture and the Industrial Revolution 1700-1914", **The Fontana Economic History of Europe**, der. Carlo M. Cipolla, Vol. 3: The Industrial Revolution, Part I, Collins / Fontana Books, London, pp. 452-506

- BARBIERO T. P. (1988), “A Reassessment of Agricultural Production in Italy 1861-1914: The Case of Lombardy”, **The Journal of European Economic History**, pp. 103-116
- BARDINI Carlo (1997), “Without Coal in the Age of Steam: A Factor-Endowment Explanation of the Italian Industrial Lag Before World War I”, **The Journal of Economic History**, Vol. 57, No. 3, pp. 633-653
- BARKAI Haim (1973), “The Macro-Economics of Tsarist Russia in The Industrialization Era: Monetary Developments, The Balance of Payments and The Gold Standard”, **The Journal of Economic History**, Vol. 33, No. 2, pp. 339-371
- BARAKAN Ömer Lütfi (1999), “Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) Tarihli Arazi Kanunnamesi”, **Tanzimat I**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, ss. 321-421
- BARNETT Vincent (2004a), “Historical Political Economy in Russia, 1870-1913”, **The European Journal of the History of Economic Thought**, Vol. 11, No. 2, pp. 231-253
- BARNETT Vincent (2004b), “Tariff Levels and Growth Rates in Russia, 1861-1913: A note”, **The Journal of European Economic History**, Vol. 33, No. 2, pp. 359-372
- BARSBY Steven (1969), “Economic Backwardness and the Characteristics of Development”, **The Journal of Economic History**, Vol. 29, No. 3, pp. 449-472
- BASSINO Jean-Pascal (2006), “The Growth of Agricultural Output and Food Supply in Meiji Japan: Economic Miracle or Statistical Artifact?”, **Economic Development and Cultural Change**, Vol. 54, No. 2, pp. 503-520
- BAYKOV Alexander (1954), “The Economic Development of Russia”, **The Economic History Review**, New Series, Vol. 7, No. 2, pp. 137-149
- BEASLEY W. G. (1960), “Feudal Revenue in Japan at the Time of the Meiji Restoration”, **The Journal of Asian Studies**, Vol. 19, No. 3, pp. 255-272

- BELGE Murat (2011), **Militarist Modernleşme Almanya, Japonya ve Türkiye**, İletişim Yayınları, İstanbul
- BERBER Ahmet Emre (2009), “Osmanlı İmparatorluğu’nun Dünya Sistemine Eklemlenme Süreci ve Azgelişmişliğin Evrimi”, **Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi**, Cilt 6, Sayı 1, ss. 27-44
- BIRD Richard M. (1977), “Land Taxation and Economic Development: The Model of Meiji Japan”, **The Journal of Development Studies**, Vol. 13, No. 2, pp. 162-174
- BİRTEK Faruk - KEYDER Çalın (1976), “Türkiye’de Devlet-Tarım İlişkileri 1923–1950”, **Birikim**, Sayı 22, ss. 31-40
- BLACK Cyril E. (1975), **The Modernization of Japan and Russia: A Comparative Study**, Collier Macmillan Publishers, London
- BLACKWELL William L. (1965), “The Old Believers and the Rise of Private Industrial Enterprise in Early Nineteenth-Century Moscow”, **Slavic Review**, Vol. 24, No. 3, pp. 407-424
- BLACKWELL William L. (1968), **The Beginnings of Industrialization 1800-1860**, Princeton University Press, Princeton
- BLACKWELL William L. (1994), **The Industrialization of Russia: A Historical Perspective**, Harlan Davidson, New York
- BLANCHARD Ian (2000), “Russian Railway Construction and the Urals Charcoal Iron and Steel Industry, 1851-1914”, **The Economic History Review**, New Series, Vol. 53, No. 1, pp. 107-126
- BLUM Jerome (1961), **Lord and Peasant in Russia from the Ninth to the Nineteenth Century**, Princeton University Press, New Jersey
- BONELLI Franco (1994a), “The State and the Economy in the Industrialization of Italy from its Origins to the Welfare State”, **The Economic Development of Italy Since 1870**, der. Giovanni Federico, Edward Elgar Publication, pp. 627-633

- BONELLI Franco (1994b), “Italian Capitalism: General Interpretative Guidelines”, **The Economic Development of Italy Since 1870**, der. Giovanni Federico, Edward Elgar Publication, pp. 99-142
- BONGAERTS Jan C. (1985), “Financing Railways in the German States, 1840-1860: A Preliminary View”, **The Journal of European Economic History**, Vol. 14, No. 2, pp. 331-345
- BORATAV Korkut (2014), **Türkiye İktisat Tarihi, 1908-2009**, mge Kitabevi, Ankara
- BORCHARDT Knut (1973), “Germany 1700-1914.” **The Fontana Economic History of Europe**, der. Carlo M. Cipolla, Vol. 4: The Emergence of Industrial Societies, Part I, Collins / Fontana Books, London, pp. 76-160
- BORCHARDT Knut (1991), **Perspectives on Modern German Economic History and Policy**, çev. Peter Lambert, Cambridge University Press, Cambridge
- BOWEN Ralph H. (1950), “Rise of Modern Industry: The Roles of Government and Private Enterprise in German Industrial Growth, 1870-1914”, **The Journal of Economic History**, Vol. 10, Supplement: The Tasks of Economic History, pp. 68-81
- BOWMAN Linda (1993), “Russia’s First Income Taxes: The Effects of Modernized Taxes on Commerce and Industry, 1885-1914”, **Slavic Review**, Vol. 52, No. 2, pp. 256-282
- BOZTEMUR Recep (1999), “XIX. Yüzyılda Kapitalist Dünya Ekonomisi ve Osmanlı İmparatorluğu”, **Osmanlı**, der. Güler Eren, Cilt 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss. 383-388
- BRAUN Hans Joachim (1990), **The German Economy in the Twentieth Century: The German Reich and the Federal Republic**, Routledge, London
- BRINKMANN Carl (1933), “The Place of Germany in the Economic History of the Nineteenth Century”, **The Economic History Review**, Vol. 4, No. 2, pp. 129-146
- BRUCK W. F. (1938), **Social and Economic History of Germany from William II to Hitler, 1888-1938: A Comparative Study**, Oxford University Press, London

- BUHAR N N. (1975), **Dünya Ekonomisi ve Emperyalizm**, çev. ehsuvar Barlas, Özgün Yayınları
- BURHOP Carsten (2006), "Did Banks Cause the German Industrialization?", **Explorations in Economic History**, 43, pp. 39-63
- CAFAGNA Luciano (1973), "The Industrial Revolution in Italy 1830-1914", **The Fontana Economic History of Europe**, der. Carlo M. Cipolla, Vol. 4: The Emergence of Industrial Societies, Part I, Collins / Fontana Books, London, pp. 279-328
- CAFAGNA Luciano (1994), "Discussion of the Origins of Italian Economic Dualism", **The Economic Development of Italy Since 1870**, der. Giovanni Federico, Edward Elgar Publication, pp. 635-653
- CALOMIRIS C. W. (1995), "The Costs of rejecting Universal Banking: American Finance in the German mirror, 1870-1914", **Coordination and Information: Historical Perspectives on the Organization of Enterprise**, der. N. R. Lamoreaux - D. M. G. Raff, University of Chicago Press, Chicago, pp. 257-315
- CAMERON Rondo E. (1956), "Some French Contributions to the Industrial Development of Germany, 1840-1870", **The Journal of Economic History**, Vol. 16, No. 3, pp. 281-321
- CAMERON Rondo (1985), "A New View of European Industrialization", **The Economic History Review**, New Series, Vol. 38, No. 1, pp. 1-23
- CANBOLAT brahim (2003), **Almanya ve Dı Politikası: Ulusal Çıkar, Ulusal Birlik ve Kamuoyo Tercihi Açısından nceleme**, Alfa/Aktüel Kitabevi, Bursa
- CARSTEN F. L. (1989), **A History of the Prussian Junkers**, Scholar Press
- CHANDLER Alfred D. (1990), **Scale and Scope: The Dynamics of Industrial Capitalism**, MA: Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge
- CHANG Ha-Joon (2011), **Kalkınma Reçetelerinin Gerçek Yüzü**, leti im Yayınları, stanbul

- CICCARELLI Carlo - FENOALTEA Stefano (2008a), "Construction in Italy's Regions, 1861-1913", **MPRA Paper**, No. 9714, Posted 24 July
- CICCARELLI Carlo - FENOALTEA Stefano (2008b), "Metalmaking in Italy 1861-1913: National and Regional Time Series", **MPRA Paper**, (basilmami eser)
- CICCARELLI Carlo - FENOALTEA Stefano - PROIETTI Tommaso (2008), "The Comovements of Construction in Italy's Regions, 1861-1913", **MPRA Paper**, (basilmami eser)
- CICCARELLI Carlo - FENOALTEA Stefano (2009), "Shipbuilding in Italy, 1861-1913: The Burden of the Evidence", **Historical Social Research**, Vol. 34, No. 2 (128), Counterfactual Thinking as a Scientific Method, pp. 333-373
- CIOCCA Pierluigi - TONIOLO Gianni (1994), "Industry and Finance in Italy, 1918-1940", **The Economic Development of Italy Since 1870**, ed. Giovanni Federico, Edward Elgar Publication, pp. 561-584
- CLAPHAM J. H. (1963), **Economic Development of France and Germany, 1815-1914**, Cambridge University Press, Cambridge
- CLARK Edward C. (1974), "The Ottoman Industrial Revolution", **International Journal of Middle East Studies**, Vol. 5, No. 1, pp. 65-76
- CLOUGH Shepard B. - LIVI Carlo (1956), "Economic Growth in Italy: An Analysis of the Uneven Development of North and South", **The Journal of Economic History**, Vol. 16, No. 3, pp. 334-349
- CLOUGH Shepard B. (1964), **The Economic History of Modern Italy**, Columbia University Press, New York
- CLOUGH Shepard B. (1968), **European Economic History: The Economic Development of Western Civilization**, McGraw-Hill Book Company, New York
- COHEN Jon S. (1966), "Finance and Industrialization in Italy, 1894-1914", **The Journal of Economic History**, Vol. 26, No. 4, The Tasks of Economic History, pp. 577-578

- COHEN Jon S. (1967), "Financing Industrialization in Italy, 1894-1914: The Partial Transformation of a Late-Comer", **The Journal of Economic History**, Vol. 27, No. 3, pp. 363-382
- COHEN Jon S. (1977), **Finance and industrialization in Italy, 1894-1914**, Arno Press
- COHEN Jon S. - GALASSI Francesco L. (1990), "Sharecropping and Productivity: 'Feudal Residues' in Italian Agriculture, 1911", **The Economic History Review**, New Series, Vol. 43, No. 4, pp. 646-656
- COHEN Jon S. - FEDERICO Giovanni (2001), **Economic History Society Staff**, Cambridge University Press, Cambridge
- COLEMAN D. C. (1956), "Industrial Growth and Industrial Revolutions", **Economica**, New Series, Vol. 23, No. 89, pp. 1-22
- COPPA Frank J. (1970), "The Italian Tariff and the Conflict Between Agriculture and Industry: The Commercial Policy of Liberal Italy, 1860-1922", **The Journal of Economic History**, Vol. 30, No. 4, pp. 742-769
- CRAFTS N. F. R. (1983), "Gross National Product in Europe 1870-1910: Some New Estimates", **Explorations in Economic History**, Vol. 20, No. 4, pp. 387-401
- CRAFTS N. F. R. (1984), "Patterns of Development in Nineteenth Century Europe", **Oxford Economic Papers**, New Series, Vol. 36, No. 3, pp. 438-458
- CRAWCOUR Sydney E. (1965), "The Tokugawa Heritage", **The State and Economic Enterprise in Japan: Essays in the Political Economy of Growth**, ed. William W. Lockwood, Princeton University Press, Princeton, pp. 17-46
- CRAWCOUR Sydney E. (1974), "The Tokugawa Period and Japan's Preparation for Modern Economic Growth", **Journal of Japanese Studies**, Vol. 1, No. 1, pp. 113-125
- CRAWCOUR Sydney E. (1988), "Industrialization and Technological Change, 1885-1920", **The Cambridge History of Japan**, Vol. 6: The Twentieth Century, Part III, Cambridge University Press, Cambridge, pp. 385-450

- CRISP Olga (1953), “Russian Financial Policy and the Gold Standard at the End of the Nineteenth Century”, **The Economic History Review**, Vol. 6, No. 2, pp. 156-172
- CRISP Olga (1967), “Russia, 1860-1914”, **Banking in the Early Stages of Industrialization**, der. Rondo Cameron - Olga Crisp - Hugh T. Patrick - Richard Tilly, Oxford University Press, New York, pp. 183-238
- CRISP Olga (1973), “The Economic History of Pre-Reform Russia”, **The Slavonic and East European Review**, Vol. 51, No. 125, pp. 582-593
- CRISP Olga (1976), **Studies in the Russian Economy Before 1914**, Palgrave Macmillan
- CRISP Olga (1991), “Russia”, **Patterns of European Industrialization, The Nineteenth Century**, der. R. Sylla - G. Toniolo, Routledge, London, pp. 248-268
- ÇA ATAY Ne ’et (1947), “Osmanlı mparatorlu u’nda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler”, **Ankara Üniversitesi Dil Tarih Co rafya Fakültesi Dergisi**, Cilt 5, Sayı 5, ss. 483-511
- ÇAKIR Co kun (1999), “Tanzimat ve Islahat Fermanları’nın Mali Boyutları”, **Osmanlı**, der. Güler Eren, Cilt 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss. 362-370
- ÇA VDAR Tevfik (2003), **Türkiye Ekonomisinin Tarihi, 1900-1960**, mge Kitabevi, Ankara
- DAMLIBA Fatih (2012), “Osmanlı Devleti’nde Sanayi Finansman Metodu Olarak Fabrika mtiyaz Sistemi”, **ktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt 62, Sayı 2, ss. 197-222
- DAMLIBA Fatih (2014a), “Buz Sanayii Örne inde Osmanlı mtiyaz Sistemi”, **ktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt 64, Sayı 2, ss. 45-87
- DAMLIBA Fatih (2014b), “Osmanlı Sanayisindeki Vergi Muafiyetleri”, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tairihi Ara tırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Sayı 35, ss. 65-88
- DA DEM R Latif (1999), “Osmanlı Devleti’nde Banker-Sarraf Faaliyetleri Yahut Bir Gerileme Sebebi Olarak Bankacılıktaki Gecikme”, **Osmanlı**, der. Güler Eren, Cilt 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss. 465-478

- DAVIDHEISER Evenly B. (1992), "Strong States, Weak States: The Role of the State in Revolution", **Comparative Politics**, Vol. 24, No. 4, pp. 463-475
- DAWSON William H. (1904), **Protection in Germany: A History of German Fiscal Policy during the Nineteenth Century**, P. S. King, London
- DEANE Phyllis (2000), **İlk Sanayi İnkılabı**, çev. Tefvik Gran, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara
- DEM RCAN Esra Siverekli (2003), "Vergilendirmenin Ekonomik Büyüme ve Kalkınmaya Etkisi", **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı 21, ss. 97-116
- DEMPSTER Gregory M. (2006), "The Fiscal Background of the Russian Revolution", **European Review of Economic History**, Vol. 10, No. 1, pp. 35-50
- DINCECCO Mark (2009), "Fiscal Centralization, Limited Government and Public Revenues in Europe, 1650-1913", **The Journal of Economic History**, Vol. 69, No. 1, pp. 48-103
- DUMKE R. H. (1991), "Tariffs and Market Structure: The German Zollverein As a Model for Economic Integration", **German Industry and German Industrialization, Essays in German Economic and Business History in the Nineteenth and Twentieth Centuries**, der. W. R. Lee, Routledge, New York, pp. 77-115
- DUNLAVY Colleen A. (1994), **Politics and Industrialization: Early Railroads in the United States and Prussia**, Princeton University Press, New Princeton
- ECKAUS Richard S. (1961), "The North-South Differential in Italian Economic Development", **The Journal of Economic History**, Vol. 21, No. 3, pp. 285-317
- EDWARDS Jeremy - Ogilvie Sheilagh (1996), "Universal Banks and German Industrialization: A Reappraisal", **The Economic History Review**, New Series, Vol. 49, No. 3, pp. 427-446
- ELDEM Edhem (2000), **Osmanlı Bankası Tarihi**, çev. Ay e Berkta, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, stanbul

- ELDEM Vedat (1970), **Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Gelişimleri Hakkında Bir İnceleme**, Bankası Yayınları, Ankara
- ELDEM Vedat (1994), **Harp ve Mütehareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Durumu**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara
- ELLISON Herbert J. (1961), "The Decision to Collectivize Agriculture", **American Slavic and East European Review**, Vol. 20, No. 2, pp. 189-202
- ELLISON Herbert J. (1965), "Economic Modernization in Imperial Russia: Purposes and Achievements", **The Journal of Economic History**, Vol. 25, No. 4, pp. 523-540
- EREN Aslan (1999), "Osmanlı İktisadında Kurumsal Gelişmeler", **Osmanlı**, der. Güler Eren, Cilt 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss. 236-249
- EROLU Onur (2010), "Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinden Cumhuriyet'in İlk Yıllarına Kamu Maliyesi", **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 12, Özel Sayı, ss. 57-89
- ESENBEL Selçuk (2012), **Japon Endüstrileşmesi ve Osmanlı: Japonya'nın Türk Dünyası ve İktisadi Politikaları**, İktisadi Yayınları, İstanbul
- ESPOSTO Alfredo G. (1992), "Italian Industrialization and the Gerschenkronian 'Great Spurt': A Regional Analysis", **The Journal of Economic History**, Vol. 52, No. 2, pp. 353-362
- FALKUS Malcolm E. (1966), "Russia and the International Wheat Trade, 1861-1914", **Economica**, New Series, Vol. 33, No.132, pp. 416-429
- FALKUS Malcolm E. (1986), **Rusya'nın Endüstrileşmesi 1700-1914**, çev. Alaeddin Çelikkale, V Yayınları, Ankara
- FAROQHI Suraiya (2011), **Osmanlı Zanaatkarları**, çev. Zülal Kılıç, Kitap Yayınevi, İstanbul
- FEAR Jeffrey - KOBRAK Christopher (2010), "Banks on Board: German and American Corporate Governance, 1870-1914", **Business History Review**, 84, pp. 703-736

- FEDERICO Giovanni - TONIOLO Gianni (1991), "Italy", **Patterns of European Industrialization: The Nineteenth Century**, der. Richard Sylla - Gianni Toniolo, Routledge, London, pp. 197-217
- FEDERICO Giovanni (1994a), "Introduction", **The Economic Development of Italy Since 1870**, der. Giovanni Federico, Edward Elgar Publication, pp. xi-xxxiv
- FEDERICO Giovanni (1994b), "Commercialization and Economic Development in Italy (1860-1940)", **The Economic Development of Italy Since 1870**, der. Giovanni Federico, Edward Elgar Publication, pp. 305-334
- FEDERICO Giovanni (1996), "Italy, 1860-1940: A Little-Known Success Story", **The Economic History Review**, New Series, Vol. 49, No. 4, pp. 764-786
- FEDERICO Giovanni - JUNGUITO Antonio Tena (1998), "Was Italy a Protectionist Country?", **European Review of Economic History**, Vol. 2, No. 1, pp. 73-97
- FEDERICO Giovanni (2010), "Always on The Brink: Piedmont and Italy", **Paying For The Liberal State: The Rise of Public Finance in Nineteenth-century Europe**, der. Jose Luis Cardaso - Pedro Lains, Cambridge University Press, Cambridge, pp. 186-213
- FEDERICO Giovanni – MALANIMA Paolo (2004), "Progress, Decline, Growth: Product and Productivity in Italian Agriculture, 1000-2000", **The Economic History Review**, New Series, Vol. 57, No. 3, pp. 437-464
- FELDENKIRCHEN Wilfried (1991), "Banking and Economic Growth: Banks and Industry in Germany in the Nineteenth-Century and Their Changing Relationship During Industrialisation", **German Industry and German Industrialization, Essays in German Economic and Business History in the Nineteenth and Twentieth Centuries**, der. W. R. Lee, Routledge, New York, pp. 116-147
- FENOALTEA Stefano (1969), "Public Policy and Italian Industrial Development, 1861-1913", **The Journal of Economic History**, Vol. 29, No. 1, The Tasks of Economic History, pp. 176-179

- FENOALTEA Stefano (1988), “International Resource Flows and Construction Movements in the Atlantic Economy: The Kuznets Cycle in Italy, 1861-1913”, **The Journal of Economic History**, Vol. XLVIII, No. 3, pp. 605-637
- FENOALTEA Stefano (1994), “Italy”, **The Economic Development of Italy Since 1870**, ed. Giovanni Federico, Edward Elgar Publication, pp. 440-511
- FENOALTEA Stefano (2003a), “Notes on the Rate of Industrial Growth in Italy, 1861-1913”, **The Journal of Economic History**, Vol. 63, No. 3, pp. 695-735
- FENOALTEA Stefano (2003b), “Peeking Backward: Regional Aspects of Industrial Growth in Post-Unification Italy”, **The Journal of Economic History**, Vol. 63, No. 4, pp. 1059-1102
- FENOALTEA Stefano (2005), “The Growth of The Italian Economy, 1861-1913: Preliminary Second-Generation Estimates”, **European Review of Economic History**, Vol. 9, No. 3, pp. 273-312
- FENOALTEA Stefano (2010), “The Reconstruction of Historical National Accounts: The Case of Italy”, **Quarterly Review**, Vol. 63, No. 252, pp. 77-96
- FENOALTEA Stefano (2011), **The Reinterpretation of Italian Economic History: From Unification to the Great War**, Cambridge University Press, Cambridge
- FINDLAY Ronald (1978), “Relative Backwardness, Direct Foreign Investment, and the Transfer of Technology: A Simple Dynamic Model”, **The Quarterly Journal of Economics**, Vol. 92, No. 1, pp. 1-16
- FIORINA Nadia - CHOICE Roberto (2009), “Interest Groups and Government Spending in Italy, 1876-1913”, Working Paper, No. 2722, Category 2: Public Choice
- FISCHER Wolfram (1965), “Government Activity and Industrialization in Germany, 1815-1870”, **The Economics of Take-Off into Sustained Growth**, ed. W. W. Rostow, New York, pp. 83-94
- FISCHER Wolfram (1977), “The Strategy of Public Investment in XIXth Century Germany”, **The Journal of European Economic History**, 6, pp. 431-442
- FLETCHER Miles W. (1996), “The Japan Spinners Association: Creating Industrial Policy in Meiji Japan”, **Journal of Japanese Studies**, Vol. 22, No. 1, pp. 49-75

- FOHLIN Caroline (1999), "Capital Mobilisation and Utilisation in Latecomer Economies: Germany and Italy Compared", **European Review of Economic History**, Vol. 3, No. 2, pp. 139-174
- FOHLIN, Caroline (2007), **Finance Capitalism and Germany's Rise to Industrial Power**, Cambridge University Press, Cambridge
- FONTANA Giovanni Luigi - RIELLO Giorgio (2005), "Seamless Industrialization: The Lanificio Rossi and the Modernization of the Wool Textile Industry in Nineteenth-Century Italy", **Textile History**, Vol. 36, No. 2, pp. 168-195
- FORSYTH Douglas J. (1993), **The Crisis of Liberal Italy**, Cambridge University Press, Cambridge
- FRANCKS P. (1998a), "Peasantry, Proletariat or Private Enterprise?", **Meiji Japan: Political, Economic and Social History, 1868-1912**, der. Peter Kornicki, Vol. 2, Routledge, London - New York, pp. 126-141
- FRANCKS P. (1998b), "The Macroeconomic Role of Agriculture in Japan's Development", **Meiji Japan: Political, Economic and Social History, 1868-1912**, der. Peter Kornicki, Vol. 4, Part II, Routledge, London - New York, pp. 219-228
- FRANCKS P. (1998c), "Technical Change in Pre-War Agriculture", **Meiji Japan: Political, Economic and Social History, 1868-1912**, der. Peter Kornicki, Vol. 4, Routledge, London - New York, pp. 229-243
- FREMDLING Rainer - TILLY Richard (1976), "German Banks, German Growth and Econometric History", **The Journal of Economic History**, Vol. 36, No. 2, pp. 416-424
- FREMDLING Rainer (1977), "Railroads and German Economic Growth: A Leading Sector Analysis with a Comparison to the United States and Great Britain", **The Journal of Economic History**, Vol. 37, No. 3, pp. 583-604
- FREMDLING Rainer (1991), "Foreign Competition and Technological Change: British Exports and the Modernisation of the German Iron Industry from the 1820s to the 1860s", **German Industry and German Industrialisation: Essays in**

German Economic and Business History in the Nineteenth and Twentieth Centuries, der. W. R. Lee, Routledge, New York, pp. 47-76

FREMDLING Rainer - KNEIPS Günter (1997), “The Prussian Railway System in the Nineteenth Century”, **Competition, Regulation and Nationalization: Selected Cliometric Studies on German Economic History**, der. John Komlos - Scott Eddie, Steiner, Stuttgart, pp. 136-151

FUJINO Shozaburo (1968), “Construction Cycles and Their Monetary-Financial Characteristics”, **Economic Growth: The Japanese Experience since the Meiji Era**, der. Lawrence Klein - Kazushi Ohkawa, Richard D. Irwin Inc., pp. 35-68

FULBROOK Mary (2014), **Almanya'nın Kısa Tarihi**, çev. Sabri Gürses, Bo aziçi Üniversitesi Yayınevi, stanbul

GATRELL Peter (1986), **The Tsarist Economy, 1850-1917**, B. T. Batsford, London

GATRELL Peter (1994), “The Meaning of the Great Reforms in Russian Economic History”, **Russia's Great Reforms, 1885-1881**, der. Ben Eklof, John Bushnell - Larissa Zakharova, Indiana University Press, pp. 84-101

GENÇ Mehmet (1991), “18. Yüzyılda Osmanlı Sanayii”, **Dünü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi**, Sayı 2, ss. 99-124

GENÇ Mehmet (1999), “XVIII. Yüzyılda Osmanlı Sanayiinde Geli meler ve Devletin Rolü”, **Osmanlı**, der. Güler Eren, Cilt 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss. 263-268

GENÇ Mehmet (2003), “Mehmet Genç ile Osmanlı'da Devlet ve Ekonomi Üzerine”, **Türkiye Ara tırmaları Literatür Dergisi**, haz. Fehmi Yılmaz, Cilt 1, Sayı 1, ss. 369-384

GENÇ Mehmet (2013), **Osmanlı mparatorlu u'nda Devlet ve Ekonomi**, Ötüken, Ankara

GERSCHEKRON Alexander (1943), **Bread and Democracy in Germany**, Cambridge University Press, London, 1943

- GERSCHENKRON Alexander (1947), "The Rate of Growth in Russia: The Rate of Industrial Growth in Russia, Since 1885", **The Journal of Economic History**, Vol. 7, Supplement: Economic Growth: A Symposium, pp. 144-174
- GERSCHENKRON Alexander (1955), "Notes on the Rate of Industrial Growth in Italy, 1881-1913", **The Journal of Economic History**, Vol. 15, No. 4, pp. 360-375
- GERSCHENKRON Alexander (1962), **Economic Backwardness in Historical Perspective**, Harvard University Press, Cambridge
- GERSCHENKRON Alexander (1963a), "The Early Phases of Industrialization in Russia: Afterthoughts and Counterthoughts", der. W. W. Rostow, **The Economics of Takeoff into Sustained Growth**, St. Martin's Press, New York, pp. 151-169
- GERSCHENKRON Alexander (1963b), "The Early Phases of Industrialization in Russia and Their Relationship to the Historical Study of Economic Growth", **The Experience of Economic Growth**, der. Barry E. Supple, Rondon House, New York, pp. 426-444
- GERSCHENKRON Alexander (1965), "Agrarian Policies and Industrialization: Russia 1861-1917", **The Cambridge Economic History of Europe**, der. M. M. Postan - H. J. Habbakuk, Vol. VI, Part II, Cambridge University Press, Cambridge, pp. 706-800
- GERSCHENKRON Alexander (1967a), "The Discipline and I", **The Journal of Economic History**, Vol. 27, No. 4, The Tasks of Economic History, pp. 443-459
- GERSCHENKRON Alexander (1967b), "Problems and Patterns of Russian Economic Development", **The Transformatin of Russian Society**, der. Cyril E. Black, Harvard University Press, Cambridge, pp. 42-71
- GERSCHENKRON Alexander - ROMEO Rosario (1968), "The Industrial Development of Italy: A Debate with Rosario Romeo", der. Alexander Gerschenkron, **Continuity in History and Other Essays**, Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, pp. 98-127
- GERSCHENKRON Alexander (1968), "The Typology of Industrial Development As a Tool of Analysis", der. Alexander Gerschenkron, **Continuity in History and**

Other Essays, Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, pp. 77-97

GERSCHENKRON Alexander (1970), **Europe in the Russian Mirror Four Lectures in Economic History**, Cambridge University Press, Cambridge

GERSCHENKRON Alexander (1994), "Reflections on the Concept of 'Prerequisites' of Modern Industrialization", **Paradigms in Economic Development Classic Perspectives, Critiques and Reflections**, der. Rajani Kanth, Armanak, New York, pp. 107-122

GEY KDA I Necla V. (2008), **Osmanlı Devleti'nde Yabancı Sermaye, 1854-1914**, Hil Yayın, stanbul

G Z Adnan (1967), " stanbul'un En Eski Sanayi Bölgesi Kazlıçe me ve Deri sanayi", **.S.O.D.**, Sayı 22, ss. 23-24

G Z Adnan (1968a), "1868'de stanbul Sanayicilerinin irketler Halinde Birle tirilmesi Te ebbüsü", **.S.O.D.**, Sayı 34, ss. 16-19

G Z Adnan (1968b), " stanbul'da lk Sanayi Tesislerini Kurulu Yılı 1805", **.S.O.D.**, Sayı 23, ss. 25-26

G Z Adnan (1969), "Anadolu Tarihinde Sanayi Faaliyetlerine Toplu Bir Bakı ", **.S.O.D.**, Sayı 39, ss. 14-15

GLEASON Alan H. (1965), "Economic Growth and Consumption in Japan", **The State and Economic Enterprise in Japan: Essays in the Political Economy of Growth**, der. William W. Lockwood, Princeton University Press, Princeton, pp. 391-446

GOLDSMITH Raymond W. (1961), "The Economic Growth of Tsarist Russia, 1860-1913", **Economic Development and Cultural Change**, Vol. 9, No. 3, pp. 441-476

GOLDSMITH Raymond W. (1998), "The Takeoff into Sustained Economic Growth, 1886-1913", **Meiji Japan: Political, Economic and Social History, 1868-1912**, der. Peter Kornicki, Vol. 4, Part II, Routledge, London - New York, pp. 119-171

- GOOD David F. (1973), "Backwardness and the Role of Banking in Nineteenth-Century European Industrialization", **The Journal of Economic History**, Vol. 33, No. 4, pp. 845-850
- GORLIN Robert H. (1977), "Problems of Tax Reform in Imperial Russia", **The Journal of Modern History**, Vol. 49, No. 2, pp. 246-265
- GREGORY Paul R. (1974a), "A Note on Relative Backwardness and Industrial Structure", **The Quarterly Journal of Economics**, Vol. 88, No. 3, pp. 520-527
- GREGORY Paul R. (1974b), "Some Empirical Comments on the Theory of Relative Backwardness: The Russian Case" **Economic Development and Cultural Change**, Vol. 22, No. 4, pp. 654-665
- GREGORY Paul R. (1976), "1913 Russian National Income—Some Insights Into Russian Economic Development", **The Quarterly Journal of Economics**, Vol. 90, No. 3, pp. 445-459
- GREGORY Paul R. (1977), "Russian Industrialization and Economic Growth: Results and Perspectives of Western Research", **Jahrbücher für Geschichte Osteuropas**, Neue Folge, Bd. 25, H. 2, pp. 200-218
- GREGORY Paul R. (1979), "The Russian Balance of Payments, the Gold Standard and Monetary Policy: A Historical Example of Foreign Capital Movements", **The Journal of Economic History**, Vol. 39, No. 2, pp. 379-400
- GREGORY Paul R. (1980), "Grain Marketings and Peasant Consumption, Russia, 1885-1913", **Explorations in Economic History**, Vol. 17, No. 2, pp. 135-164
- GREGORY Paul R. (1982), **Russian National Income, 1885-1913**, Cambridge University Press, Cambridge
- GREGORY Paul R. (1991), "The Role of the State in Promoting Economic Development: The Russian Case and its General Implications", **Patterns of European Industrialization, The Nineteenth Century**, ed. Richard Sylla - Gianni Toniolo, Routledge, London, pp. 64-79

- GREGORY Paul R. (1994), **Before Command: An Economic History of Russia from Emancipation to the First Five-Year Plan**, Princeton University Press, Princeton
- GUINNANE Timothy W. (2002), “Delegated Monitors, Large and Small: Germany’s Banking System, 1800-1914”, **Journal of Economic Literature**, Vol. 40, No. 1, pp. 73-124
- GÜRAN Tefvik (1992), “Tanzimat Döneminde Devlet Fabrikaları”, **150. Yılında Tanzimat**, haz. Hakkı Dursun Yıldız, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, ss. 235-258
- GÜRAN Tefvik (1998), **19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı**, Eren Yayıncılık, stanbul
- GÜRAN Tefvik (1999), **ktisat Tarihi**, Acar Matbaacılık, stanbul
- GÜRAN Tefvik (2014), **19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Ara tırmalar**, Türkiye Bankası Kültür Yayınları, stanbul
- GÜRBÜZ Ali Kemal (1999), “Osmanlı mparatorlu u’nda Demiryollarının Rolü”, **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 2, Sayı 3, ss. 169-193
- GÜRSEL Seyfettin (1983), “Osmanlı Toplumunu ve Kapitalizm”, **Yapıt**, Sayı 46, ss. 19-35
- GÜRSEL Seyfettin (1999), “Osmanlı Dı Borçları”, **Osmanlı**, der. Güler Eren, Cilt 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss. 389-399
- HALPERIN Sandra (1997), **In The Mirror of The Third World: Capitalist Development in Modern Europe**, Cornell University Press, United States of America
- HANE M. (1998), “The Textile Factory Workers”, **Meiji Japan: Political, Economic and Social History, 1868-1912**, der. Peter Kornicki, Vol. 2, Routledge, London - New York, pp. 142-172
- HANLEY Susan B. (1983), “A High Standard of Living in Nineteenth-Century Japan: Fact or Fantasy?”, **Journal of Economic History**, Vol. 43, No. 1, pp. 183-192

- HARLEY Knick C. (1991), "Substitution for Prerequisites: Endogenous Institutions and Comparative Economic History", **Patterns of European Industrialization**, der. Richard Sylla - Gianni Toniolo, Routledge, London, pp. 29-44
- HAROOTUNIAN Harry D. (1960), "The Economic Rehabilitation of the Samurai in the Early Meiji Period", **The Journal of Asian Studies**, Vol. 19, No. 4, pp. 433-444
- HAVENS T. R. H. (1998), "Early Modern Farm Ideology and the Growth of Japanese Agriculture, 1870-1895", **Meiji Japan: Political, Economic and Social History, 1868-1912**, der. Peter Kornicki, Vol. 2, Part II, Routledge, London - New York, pp. 233-259
- HAYAMI Yujiro - YAMADA Saburo (1968), "Technological Progress in Agriculture", **Economic Growth: The Japanese Experience since the Meiji Era**, der. Lawrence Klein - Kazushi Ohkawa, Richard D. Irwin Inc., pp. 135-161
- HAYDARO LU Iknur - PEHL VAN Smail (2004), "Rus Sermayedarlarının Osmanlı Demiryolları Üzerine Bazı Yazı maları", **Ankara Üniversitesi Dil Tarih Co rafya Fakültesi Tarih Ara tirmaları Dergisi**, Cilt 23, Sayı 36, ss. 151-174
- HEDLUND Stefan (2006), "Professor Gerschenkron Goes to Brussels. Russian Catch-up Economics and the Common European Space", **The European Journal of Comparative Economics**, Vol. 3, No. 1, pp. 51-74
- HENDERSON W. O. (1958), **The State and The Industrial Revolution in Prussia, 1740-1870**, Liverpool University Press
- HENDERSON W. O. (1961), **The Industrial Revolution on the Continent: Germany, France, Russia, 1800-1914**, London
- HENDERSON W. O. (1975), **The Rise of German Industrial Power, 1834-1914**, University of California Press, California
- HERTNER Peter (1999), "Central Banking and German-style Mixed Banking in Italy, 1893/5-1914: from Coexistence to Cooperation", **The State, The Financial System and Economic Modernization**, der. Richard Sylla - Richard Tilly - Gabriel Tortella, Cambridge University Press, Cambridge, pp. 182-209

- HIRSCHMEIER J. (1998), “Shibusawa Eiichi: Industrial Pioneer”, **Meiji Japan: Political, Economic and Social History, 1868-1912**, der. Peter Kornicki, Vol. II: The Growth of Meiji State, Routledge, London - New York, pp. 81-107
- HOBBSAWM Eric J. (1999), **mparatorluk Ça ı 1875-1914**, çev. Vedat Aslan, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara
- HOBBSAWM Eric J. (2008), **Sanayi ve mparatorluk**, çev. Abdullah Ersoy, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara
- HOBSON John M. (1997), **The Wealth of States: A Comparative Sociology of International Economic and Political Change**, Cambridge University Press, Cambridge
- HOFFMANN Walther G. (1965), “The Take-off in Germany”, **The Economics of Take-off into Sustained Growth**, der. W. W. Rostow, New York, pp. 95-118
- HOLBORN Hajo (1969), **A History of Modern Germany 1840-1945**, Alfred A. Knopf, New York
- HORIE Yasuzo (1939), “Government Industries in the Early Years of The Meiji Era”, **Kyoto University Economic Review**, Vol. 14, pp. 67-87
- HORIE Yasuzo (1956), “The Problem of the Modernization of Japan”, **Kyoto University Economic Review**, Vol. 26, No. 1, pp. 1-12
- HORIE Yasuzo (1965), “Modern Entrepreneurship in Meiji Japan”, **The State and Economic Enterprise in Japan: Essays in the Political Economy of Growth**, der. William W. Lockwood, Princeton University Press, Princeton, pp. 183-208
- HOUGHTON Alanson Bigelow (1889), “Italian Finances From 1860 to 1884”, **The Quarterly Journal of Economics**, Vol. 3, No. 3, pp. 373-402
- HOWE Christopher (1996), **The Origins of Japanese Trade Supremacy**, C. Hurst&Co. (Publishers), Hong Kong
- HOWE Christopher (1998), “Early Meiji Modernisation and the Development of the Traditional Export Sector”, **Meiji Japan: Political, Economic and Social**

- History, 1868-1912**, der. Peter Kornicki, Vol. 2, Part II, Routledge, London - New York, pp. 108-125
- HUNTER Janet E. (2002), **Modern Japonya'nın Do u u: 1853'ten Günümüze**, çev. Müfit Günay, mge Kitabevi, Ankara
- HÜLAGÜ Metin M. (2011), "Sultan II. Abdülhamid Dönemi Demiryolu Politikası", **Devr-i Hamid Sultan II. Abdülhamid**, Haz. M. Metin Hülagü - akir Batmaz - Gülbadi Alan, Cilt 3, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, ss. 139-153
- NALCIK Halil (1987), "When and How British Cotton Goods Invaded the Levant Markets", **The Ottoman Empire and The World Economy**, der. Huri slamo lu- nan, Cambridge University Press, New York, ss. 374-455
- NALCIK Halil (2009), **Devlet-i Aliyye-Osmanlı mparatorlu u Üzerine Ara tırmalar I**, Bankası Kültür Yayınları / Tarih Dizisi, stanbul
- INKSTER Ian (1979), "Meiji Economic Development in Perspective: Revisionist Comments upon the Industrial Revolution in Japan", **The Developing Economies**, Vol. 17, No. 1, pp. 45-68
- INKSTER Ian (2002), "Politicising the Gerschenkron Schema: Technology Transfer, Late Development and the State in Historical Perspective", **Journal of European Economic History**, Vol. 31, No.1, pp. 45-87
- IRIYE A. (1998), "Japan's drive to Great-Power Status", **Meiji Japan: Political, Economic and Social History, 1868-1912**, der. Peter Kornicki, Vol. 3, Part I, Routledge, London - New York, pp. 25-76
- JAMES Harold (1992), "Banks and Economic Development: Comments", **Finance and Financiers in European History, 1880-1960**, der. Youssef Cassis, Cambridge University Press, Cambridge, pp. 113-118
- JONES Paul - SARDY Hyman (1970), "The Gerschenkron Effect: A Re-Examination", **The Review of Economics and Statistics**, Vol. 52, No. 1, pp. 82-86
- JUNGUITO Antonio Tena (2010), "Tariff History Lessons from the European Periphery Protection Intensity and the Infant Industry Argument in Spain and Italy 1870-1930", **Historical Social Research**, Vol. 35, No. 1, pp. 340-362

- KAHAN Arcadius (1965), "Continuity in Economic Activity and Policy during the Post-Petrine Period in Russia", **The Journal of Economic History**, Vol. 25, No. 1, pp. 61-85
- KAHAN Arcadius (1967), "Government Policies and the Industrialization of Russia", **The Journal of Economic History**, Vol. 27, No. 4, The Tasks of Economic History, pp. 460-477
- KAHAN Arcadius (1989), "Russian Economy, 1860-1913", **Russian Economic History: The Nineteenth Century**, der. Roger Weiss, The University of Chicago Press, Chicago, pp. 1-91
- KAL'A Ahmed (1999), "Osmanlı Devleti'nde Sanayilemenin İlk Yıllarında Özel Fabrikalar", **Osmanlı**, der. Güler Eren, Cilt 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss. 286-301
- KAL'A Ahmed (2003), "Osmanlı Esnafı ve Sanayisi Üzerine Yapılan Çalışmalarla İlgili Genel Bir Değerlendirme", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1, ss. 245-266
- KALDOR Nicholas (1963), "Taxation for Economic Development", **The Journal of Modern African Studies**, Vol. 1, No. 1, pp. 7-23
- KARAL Enver Ziya (1976), **Osmanlı Tarihi: Islahat Fermanı Devri, 1856-1861**, VI. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara
- KARPAT Kemal H. (2010), **Osmanlı Nüfusu, 1830-1914**, Tima Yayınları, İstanbul
- KAYAM Saime Suna - TOKDEMİR Ertuğrul (2011), "Savaşın Zayıf Halkası: Osmanlı Kara Ulaştırması, 1853-1918", **Prof. Dr. Haydar Kazgan'a Armağan: Yakın Tarihimizin İktisadi Panoraması**, der. Ertuğrul Tokdemir - Öner Günçavdı - Saime Suna Kayam, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2011, ss.113-138
- KAYNAK Muhtemem (1984), "Osmanlı Ekonomisinin Dünya Ekonomisine Eklemlenme Sürecinde Osmanlı Demiryollarına Bir Bakış", **Yapıt**, Toplumsal Araştırmalar Dergisi, Sayı 5, Ankara, ss. 66-84
- KAYNAK Muhtemem (1985), "Demiryollarının Ekonomik Gelişmeye Etkileri: 'Geleneksel' ve 'Niceliksel Yaklaşım'ın Eleştirel Bir İncelemesi", **Gazi**

Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 1-2,
Ankara, ss. 275-294

KAYNAK Muhtemem (1996), “Sanayi Devrimi ve Demiryolları”, **Uluslararası
Ticaret ve İktisat Dergisi**, Sayı 11, İstanbul, ss. 1-5

KAZGAN Gülten (1999a), **Tanzimat’tan XXI. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**, Altın
Kitaplar, İstanbul

KAZGAN Gülten (1999b), “Küreselleşen Kapitalizm ve Osmanlı Ekonomisinin Yarı
Sömürgeleşmesi: XVIII. Yüzyıl Sonundan Birinci Dünya Savaşı’na”, **İktisat
Dergisi**, Sayı 394, ss. 25-35

KAZGAN Gülten (2013), **Tarım ve Gelişim**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları,
İstanbul, 2013

KAZGAN Haydar (2014), **Galata Bankerleri**, Tarihçi Kitabevi, İstanbul

KELLEY Allen C. - WILLIAMSON Jeffrey G. (1971), “Writing History Backwards:
Meiji Japan Revisited”, **The Journal of Economic History**, Vol. 31, No. 4,
pp. 729-776

KELLEY Allen C. - WILLIAMSON Jeffrey G. (1974), **Lessons from Japanese
Development**, London - Chicago, 1974

KEMMERLING Achim (2009), “How Labour Ended Up Taxing Itself: The Political
Consequences of a Century of Self-transformation of the German Welfare
State”, **TranState Working Paper**, No. 80, Bremen

KEMP Tom (1969), **Industrialization in Nineteenth Century Europe**, Longman,
London

KEMP Tom (1989), **Industrialization in the Non-Western World**, Longman, London

KEMP Tom (1993), **Historical Patterns of Industrialization**, Longman, New York

KEPENEK Yakup - YENTÜRK Nurhan (1997), **Türkiye Ekonomisi**, Remzi Kitabevi,
İstanbul

KEYDER Çalın (1978), “Rostow, Gerschenkron, Capitalism, Proto-Industrialization”,
ODTÜ Gelişim Dergisi, Sayı 20, ss. 66-89

- KEYDER Ça lar (1985), “Osmanlı Devleti ve Dünya Ekonomik Sistemi”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 3, leti im Yayınları, stanbul, ss. 642-652
- KEYDER Ça lar (1999), “Osmanlı mparatorlu u’nda XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda malat Sanayi”, **Osmanlı**, der. Güler Eren, Cilt 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss. 269-278
- KEYDER Ça lar (2009), **Toplumsal Tarih Çalışmaları**, leti im Yayınları, stanbul
- KEYDER Ça lar (2014), **Türkiye’de Devlet ve Sınıflar**, leti im Yayınları, stanbul,
- KIRAY Emine (1995), **Osmanlı’da Ekonomik Yapı ve Dı Borçlar**, leti im Yayınları, stanbul
- KINDLEBERGER C. (1978), “Germany’s Overtaking of England, 1806 to 1914”, **Economic Response: Comparative Studies in Trade, Finance and Growth**, Harvard University Press, Cambridge
- KING Bolton (1903), “Statistics of Italy”, **Journal of The Royal Statistical Society**, LXVI, pp. 213-272
- KISCH Herbert (1959), “The Textile Industries in Silesia and the Rhineland: A Comparative Stduy in Industrialization”, **The Journal of Economic History**, Vol. 19, No. 4, pp. 541-564
- KOCHAN Lionel - KEEP John L. H. (1997), **The Making of Modern Russia: from Kiev Rus’ to the collapse of Soviet Union**, Penguin Books
- KOCKA Jurgen (1978), “Entrepreneurs and Managers in German Industrialization”, **The Cambridge Economic History of Europe, The Industrial Economies: Capital, Labour and Enterprise**, der. M. M. Postan - D. C. Coleman - P. Mathias, Vol. VII, Part I, Cambridge University Press, Cambridge, pp. 492-589
- KOCKA Jurgen (1979), “Entrepreneurship in a Late Comer Country: The German Case”, **Social Order and Entrepreneurship**, der. K. Nakagawa, Tokio, pp. 149-190
- KOCKA Jurgen (1981), “Capitalism and Bureaucracy in German Industrialization Before 1914”, **The Economic History Review**, New Series, Vol. 34, No. 3, pp. 453-468

- KOICHI Emi (1963), **Government Fiscal Activity and Economic Growth in Japan, 1868-1960**, Kinokuniya Bookstore Co., Ltd., Tokyo
- KORALTÜRK Murat (1999), “Osmanlı Devleti’nde İrketle me, İlk Anonim İrket ve Borsanın Kuruluşu”, **Osmanlı**, der. Güler Eren, Cilt 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss. 443-448
- KORALTÜRK Murat (2011), **Erken Cumhuriyet Döneminde Ekonominin Türkle tirilmesi**, İletişim Yayınları, İstanbul
- KOTSONIS Yanni (2004), “ ‘Face-to-Face’: The State, the Individual, and the Citizen in Russian Taxation, 1863-1917”, **Slavic Review**, Vol. 63, No. 2, pp. 221-246
- KRENGEL Jochan (1991), “Sectoral Performance and Economic Development: The Backward Linkages of the German Pig Iron Industry, 1871-1913, As a Factor in Macro-Economic Growth”, **German Industry and German Industrialization, Essays in German Economic and Business History in the Nineteenth and Twentieth Centuries**, der. W. R. Lee, Routledge, New York, pp. 185-199
- KURDAKUL Necdet (1981), **Osmanlı Devleti’nde Ticaret Antlaşmaları ve Kapitülasyonlar**, Döner Neşriyat
- KURMU Orhan (1982), **Emperyalizmin Türkiye’ye Girişi**, Ankara
- KUYUCUKLU Nazif (1982), **İktisadi Olaylar Tarihi**, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayını, İstanbul
- KÜÇÜKERMEN Önder (1988a), **Geleneksel Türk Dericilik Sanayii ve Beykoz Fabrikası: Bozüyük’ünde Başlatılan Sanayii**, Sümerbank Genel Müdürlüğü Yayını, İstanbul
- KÜÇÜKERMEN Önder (1988b), **Türk Giyim Sanayii Tarihindeki Ünlü Fabrika: “Feshane Defterdar Fabrikası”**, Sümerbank Genel Müdürlüğü Yayını, İstanbul
- KÜTÜKOĞLU Mübahat S. (1999), “Ahidnameler ve Ticaret Muahedeleri”, **Osmanlı**, der. Güler Eren, Cilt 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss. 329-341

- KWON Huck-Ju, MKANDAW RE Thandika - PALME Joakim (2009), "Introduction: Social Policy and Economic Development in Late Industrializers", **International Journal of Social Welfare**, Vol. 18, Supplement 1, pp. 1-11
- LAMBI Ivo N. (1962), "The Protectionist Interests of the German Iron and Steel Industry, 1873-1879", **The Journal of Economic History**, Vol. 22, No. 1, pp. 59-70
- LANDES David S. (1965), "Japan and Europe: Contrasts in Industrialization", **The State and Economic Enterprise in Japan: Essays in the Political Economy of Growth**, der. William W. Lockwood, Princeton University Press, Princeton, pp. 93-182
- LANDES David S. (1998), **Kapitalizmin Do u u**, çev. Süleyman E. Gündüz, nsan Yayınları, stanbul
- LEE Stephen J. (2002), **Avrupa Tarihinden Kesitler, 1494-1789**, çev. Ertürk Demirel, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara
- LEE Stephen J. (2014), **Avrupa Tarihinden Kesitler, 1789-1980**, çev. Sava Aktur, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara
- LEE William R. (1975), "Tax Structure and Economic Growth in Germany, 1750-1850", **Journal of European Economic History**, 4, pp. 153-178
- LEE William R. (1988), "Economic Development and the State in Nineteenth-Century Germany", **The Economic History Review**, New Series, Vol. 41, No. 3, pp. 346-367
- LEE William R. (1991), "The Paradigm of German Industrialisation: Some Recent Issues and Debates in the Modern Historiography of German Industrial Development, **German Industry and German Industrialization, Essays in German Economic and Business History in the Nineteenth and Twentieth Centuries**, der. W. R. Lee, Routledge, New York, pp. 1-46
- LEE William R. - MARSCHALCK Peter (2000), "Demographic Change and Industrialization in Germany, 1815-1914 Bremen in Comparative Perspective", **History of the Family**, Vol. 5, No.4, pp. 373-390

- LENIN Vladimir . (1988), **Rusya’da Kapitalizmn Geli mesi**, çev. Seyhan Erdo du, Sol Yayınları, Ankara, 1988
- LEWIS Stephen R. (1967), “Agricultural Taxation in a Developing Economy”, **Agricultural Development and Economic Growth**, der. Herman M. Southworth - Bruce F. Johnston, Cornell University Press, New York, pp. 453-492
- LOCKWOOD William W. (1951), “The State and Economic Growth in Japan”, **Far Eastern Survey**, Vol. 20, No. 10, pp. 93-99
- LYASHCHENKO Peter I. (1949), **History of the National Economy of Russia, to the 1912 Revolution**, çev. L. M. Herman, The Macmillan Company, New York
- MACPHERSON W. J. (1995), **The Economic Development of Japan, 1868-1941**, Cambridge University Press, Cambridge
- MADARIAGA Isabel de (1996), **Çariçe Katerina**, çev. Mehmet Harmancı, Sabah Kitapları, İstanbul
- MARTAL Abdullah (1999), “Osmanlı Sanayile me Çabaları”, **Osmanlı**, der. Güler Eren, Cilt 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss. 279-285
- MARX Karl - ENGELS Frederich (1995), **Kapitalizm Öncesi Ekonomi Biçimleri**, çev. Mihri Belli, Sol Yayınları, Ankara
- MAVOR James (1965), **An Economic History of Russia**, Vol. II, Russel&Russel Inc., New York
- McCLOSKEY Donald N. (1991), “Kinks, Tools, Spurts, and Substitutes: Gerschenkron’s Rhetoric of Relative Backwardness”, **Patterns of European Industrialization: The Nineteenth Century**, der. Richard Sylla - Gianni Toniolo, Routledge, London, pp. 92-105
- McKAY J. P. (1970), **Pioneers for Profit: Foreign Entrepreneurship and Russian Industrialization, 1885-1913**, Chicago - London
- METZER Jacob (1973), “Some Economic Aspects of Railroad Developmentin Tsarist Russia”, **The Journal of Economic History**, Vol. 33, No. 1, The Tasks of Economic History, pp. 314-316

- METZER Jacob (1974), "Railroad Development and Market Integration: The Case of Tsarist Russia", **The Journal of Economic History**, Vol. 34, No. 3, pp. 529-550
- METZER Jacob (1984), "Railroads and the Efficiency of Internal Markets: Some Conceptual and Practical Considerations", **Economic Development and Cultural Change**, Vol. 33, No. 1, pp. 61-70
- MEYER Milton W. (2014), **Japonya Tarihi: Hanedanlık Döneminden Günümüz Japonyası'na**, nkılap Kitabevi, stanbul
- MILLER Margaret (1967), **The Economic Development of Russia, 1905-1914**, Routledge, London
- MILWARD Alan S. - SAUL S. B. (2012), **The Development of the Economies of Continental Europe, 1850-1914**, Routledge
- MINAMI Ryoshin (1977), "Mechanical Power in the Industrialization of Japan", **The Journal of Economic History**, Vol. 37, No. 4, pp. 935-958
- MINCHINTON Walter (1973), "Patterns of Demand 1750-1914", **The Fontana Economic History of Europe**, der. Carlo M. Cipolla, Vol. 3: The Industrial Revolution, Part I, Collins / Fontana Books, London, pp. 77-186
- MIYAMOTO Mataji, SAKUDO Yotaro - YASUBA Yasukichi (1965), "Economic Development in Preindustrial Japan, 1859-1894", **The Journal of Economic History**, Vol. 25, No. 4, pp. 541-564
- MOOERS Colin (1997), **Burjuva Avrupa'nın Kuruluşu; Mutlakçılık, Devrim ve İngiltere, Fransa, Almanya'da Kapitalizmin Yükselişi**, çev. Bahadır Sinaener, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara
- MORI Giorgio (1979), "The Process of Industrialization in General and the Process of Industrialization in Italy, Some Suggestions, Problems and Questions", **The Journal of European Economic History**, Vol. 8, pp. 61-82
- MOSSE Werner E. (1996), **An Economic History of Russia, 1856-1914**, I. B. Tauris, London

- MURMANN Johann P. (2002), “Chemical Industries after 1850”, **Oxford Encyclopedia of Economic History**, (basilmami eser)
- NAKAMURA James I. (1966), **Agricultural Production and the Economic Development of Japan, 1873-1922**, Princeton
- NAKAMURA James I. (1965), “Growth of Japanese Agriculture, 1875-1920”, **The State and Economic Enterprise in Japan: Essays in the Political Economy of Growth**, der. William W. Lockwood, Princeton University Press, Princeton, pp. 249-324
- NAKAMURA Naofumi (2000), “Meiji–Era Industrialization and Provincial Vitality: The Significance of the First Enterprise Boom of the 1880s”, **Social Science Japan Journal**, Vol. 3, No. 2, pp. 187-205
- NEUBERGER Hugh - STOKES Houston H. (1974), “German Banks and German Growth: 1883-1913: An Empirical View”, **The Journal of Economic History**, Vol. 34, No. 3, pp. 710-731
- NEUBERGER Hugh (1977), “The Industrial Politics of the Kreditbanken, 1880-1914”, **The Business History Review**, Vol. 51, No. 2, pp. 190-207
- NEUBERGER Hugh - STOKES Houston H. (1978), “German Banks and German Growth: Reply to Komlos”, **The Journal of Economic History**, Vol. 38, No. 2, pp. 480-483
- NIKITIN P. (1973), **Ekonomi Politi in lkeleri**, çev. Orhan Suda, Yar Yayınları, stanbul
- NÜTZENADEL Alexander (2004), “Taxation, State and Civil Society in Germany and The United States, 1750-1950”, Conference at the GHI
- O’BRIEN Patrick K. - TONIOLO Gianni (1994), “The Poverty of Italy and the Backwardness of its Agriculture Before 1914”, **The Economic Development of Italy Since 1870**, der. Giovanni Federico, Edward Elgar Publication, pp. 346-408
- OHKAWA Kazushi - ROSOVSKY Henry (1960), “The Role of Agriculture in Modern Japanese Economic Development”, **Economic Development and Cultural Change**, Vol. 9, No. 1, Part 2: City and Village in Japan, pp. 43-67

- OHKAWA Kazushi - ROSOVSKY Henry (1965), "A Century of Japanese Economic Growth", **The State and Economic Enterprise in Japan: Essays in the Political Economy of Growth**, der. William W. Lockwood, Princeton University Press, Princeton, pp. 47-92
- OKITA Saburo (1957), "Savings and Economic Growth in Japan", **Economic Development and Cultural Change**, Vol. 6, No. 1, pp. 32-41
- OKTAR Ti inçe Özkiper (1999), "Tütün Reji irketi- Memalik-i ahane Duhanları Mü terek-ül Menfaa Reji daresi, Reji irketinin Kurulu undan Önceki Geli meler", **Osmanlı**, der. Güler Eren, Cilt 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss. 459-464
- O'ROURKE Kevin H. (2000), "Tariffs and Growth in the Late 19TH Century", **The Economic Journal**, Vol. 110, No. 463, pp. 456-483
- ORTAYLI İber (2008), **mparatorlu un En Uzun Yüzyılı**, Tima Yayınları, stanbul
- OSHIMA Harry T. (1965), "Meiji Fiscal Policy and Agricultural Progress", **The State and Economic Enterprise in Japan: Essays in the Political Economy of Growth**, der. William W. Lockwood, Princeton University Press, Princeton, pp. 353-389
- OYAN O uz (1999), "Meiji-Osmanlı-Türkiye: Vergi Politikasına ktisadi Kalkınma Sorunsalından Bakı ", **Mülkiye Dergisi**, Cilt XXIII, Sayı 213, ss. 143-165
- ÖKÇÜN Gündüz A. (1975), "Te vik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkatı, 1913", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt 30, Sayı 1, ss. 25- 44
- ÖKÇÜN Gündüz A. (1997), **1913 ve 1915 Yılları Sanayi Sayımının Özeti**, Sermaye Piyasası Kurulu, Ankara
- ÖNSOY Rifat (1984), "Tanzimat Dönemi Sanayile me Politikası 1839-1876", **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 2, Sayı 2, ss. 5-12
- ÖNSOY Rifat (1988), **Osmanlı Sanayi ve Sanayile me Politikası**, Türkiye Bankası Kültür Yayınları, Ankara
- ÖNSOY Rifat (1999), "Muharren Kararnamesi ve Düyun-u Umumiye daresi", **Osmanlı**, der. Güler Eren, Cilt 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss. 400-414

- ÖZDEMİR Bülent (1999), “1838 Ticaret Anlaşması”, **Osmanlı**, der. Güler Eren, Cilt 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss. 351-361
- ÖZYÜKSEL M. (1988), **Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişim Sürecinde Anadolu ve Batı Demiryolları**, İstanbul
- ÖZYÜKSEL Murat (1998), “Ekonomik Davranışlarımızın Tarihsel Kökenleri Üzerine Bir Deneme” (“Türkiye’de İnsan” başlıklı oturumda sunulmuştur), **İktisat Dergisi**, Sayı 380, ss. 154-174
- ÖZYÜKSEL Murat (1999a), “Anadolu ve Batı Demiryolları”, **Osmanlı**, der. Güler Eren, Cilt 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss. 663-677
- ÖZYÜKSEL Murat, (1999b), “Emperyalizm, Doğu Sorunu ve Osmanlı Demiryolları”, **İktisat Dergisi**, Sayı 394, ss. 52-65
- ÖZYÜKSEL Murat (2008), “İkinci Mevritiyet ve Osmanlı İmparatorluğu’nda Alman-İngiliz Nüfuz Mücadelesi”, **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, No. 38, ss. 239-264
- ÖZYÜKSEL Murat (2000), **Hicaz Demiryolu**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul
- PAMUK Evket (1979/1980), “Kapitalist Dünya Ekonomisi ve Osmanlı Dış Ticaretinde Uzun Dönemli Dalgalanmalar, 1830-1913”, **ODTÜ Gelişme Dergisi**, Özel Sayı, 1979/1980, ss. 161-204
- PAMUK Evket (1986), “The Decline and Resistance of Ottoman Cotton Textiles, 1820-1913”, **Explorations in Economic History**, Vol. 23, pp. 205-225
- PAMUK Evket (1987), “Commodity Production for World Markets and Relations of Production in Ottoman Agriculture, 1840-1913”, **The Ottoman Empire and The World Economy**, der. Hürriyet İslamoğlu, Cambridge University Press, New York, pp. 82-103
- PAMUK Evket (1994), **Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme, 1820-1913**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul
- PAMUK Evket (1995), **19. Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti**, Tarihi İstatistikler Dizisi, Cilt I, T.C Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara

- PAMUK evket (1999), **Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul
- PAMUK evket (2013), **Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi, 1500-1914**, İletişim Yayınları, İstanbul
- PAMUK evket (2014), **Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi**, Türkiye Bankası Kültür Yayınları, İstanbul
- PARKER William N. (1991), "Europe in an American Mirror: Reflections on Industrialization and Ideology", **Patterns of European Industrialization: The Nineteenth Century**, der. Richard Sylla - Gianni Toniolo, Routledge, London, pp. 80-91
- PATRICK Hugh T. (1965), "External Equilibrium and Internal Convertibility: Financial Policy in Meiji Japan", **The Journal of Economic History**, Vol. 25, No. 2, pp. 187-213
- PATRICK Hugh T. (1967), "Japan, 1868-1914", **Banking in the Early Stages of Industrialization**, der. Rondo Cameron - Olga Crisp - Hugh T. Patrick - Richard Tilly, Oxford University Press, New York, pp. 239-289
- PERKINS J. A. (1984), "Fiscal Policy and Economic Development in XIX th Century Germany", **Journal of European Economic History**, 13, pp. 311-344
- PIERSON J. D. (1998), "The Early Liberal Thought of Tokutomi Soho: Some Problems of Western Social Theory in Meiji Japan", **Meiji Japan: Political, Economic and Social History, 1868-1912**, der. Peter Kornicki, Vol. II: The Growth of Meiji State, Routledge, London - New York, pp. 51-80
- PINTNER Walter M. (1967), **Russian Economic Policy under Nicholas I**, Cornell University Press, New York
- PLAGGENBORG Stefan (1995), "Tax Policy and the Question of Peasant Poverty in Tsarist Russia 1881-1905", **Cahiers du monde Russe**, Vol. 36, No. 1-2, pp. 53-69
- POLAT Ayda (2004), "Rusya'nın Endüstrilemesi: 1861-1913", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa

- POLLARD Sidney (1973), "Industrialization and the European Economy", **The Economic History Review**, New Series, Vol. 26, No. 4, pp. 636-648
- PRADOS DE LA ESCOSURA Leandro (2005), "Gerschenkron Revisited: European Patterns of Development in Historical Perspective", **Economic History and Institutions Series 10**, pp. 1-43
- PYLE K. B. (1973), "The Technology of Japanese Nationalism: The Local Improvement Movement, 1900-1918", **Journal of Asian Studies**, Vol. 33, pp. 51-65
- QUATAERT Donald (1975), "Dilemma of Development: The Agricultural Bank and Agricultural Reform in Ottoman Turkey, 1888-1908", **International Journal of Middle East Studies**, Vol.6, No.2, pp. 210-227
- QUATAERT Donald (1977), "Limited Revolution: The Impact of the Anatolian Railway on Turkish Transportation and the Provisioning of Istanbul, 1890-1908", **The Business History Review**, Vol. 51, No. 2, pp. 139-160
- QUATAERT Donald (1985), "XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Madencilik", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt IV, İstanbul, ss. 914-916
- QUATAERT Donald (2004), "19. Yüzyıla Genel Bakı : Islahatlar Devri 1812-1914", **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, der. Halil İnalcık - Donald Quataert, II. Cilt: 1600-1914, Eren Yayıncılık, İstanbul, ss. 885-1051
- QUATAERT Donald (2008a), **Osmanlı İmparatorluğu, 1700-1922**, çev. Ayşe Berktaş, İletişim Yayınları, İstanbul
- QUATAERT Donald (2008b), **Anadolu'da Osmanlı Reformu ve Tarım, 1876-1908**, Bankası Kültür Yayınları, İstanbul
- RAEFF Marc (1976), "Imperial Russia: Peter I to Nicholas I", **Companion to Russian Studies: An Introduction to Russian History**, der. Robert Auty - Dimitri Obolensky, Cambridge University Press, Cambridge, pp. 121-195
- RANIS Gustav (1959), "The Financing of Japanese Economic Development", **The Economic History Review**, New Series, Vol. 11, No. 3, pp. 440-454

- REDLICH Fritz (1944), "The Leaders of The German Steam-Engine Industry During the First Hundred Years", **The Journal of Economic History**, Vol. 4, No. 2, pp. 121-148
- REYHAN Cenk (2008), **Osmanlı'da Kapitalizmin Kökenleri**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul
- RIMLINGER Gaston V. (1960), "Autocracy and the Factory Order in Early Russian Industrialization", **The Journal of Economic History**, Vol. 20, No. 1, pp. 67-92
- ROGGER Hans (1983), **Russia in the Age of Modernisation and Revolution 1881-1917**, Longman, New York
- ROMEO Rosario (2008), **Risorgimento e Capitalismo**, Laterza, Bari
- ROSOVSKY Henry (1959), "Japanese Capital Formation: The Role of the Public Sector", **The Journal of Economic History**, Vol. 19, No. 3, pp. 350-375
- ROSOVSKY Henry (1961), **Capital Formation in Japan, 1868-1940**, The Free Press, New York
- ROSOVSKY Henry (1966), "Japan's Transition To Modern Economic Growth, 1868-1885", **Industrialization in Two Systems: Essays in Honor of Alexander Gerschenkron, By A Group of His Students**, der. Henry Rosovsky, John Wiley, New York, pp. 91-139
- ROSOVSKY Henry (1968), "Rumbles in the Ricefields: Professor Nakamura vs. the Official Statistics Agricultural Production and the Economic Development of Japan, 1873-1922", **The Journal of Asian Studies**, Vol. 27, No. 2, pp. 347-360
- ROSOVSKY Henry (1975), **The Modernization of Japan and Russia: A Comparative Study**, The Free Press, New York
- ROSOVSKY Henry (1979), "Alexander Gerschenkron: A Personal and Fond Recollection", **The Journal of Economic History**, Vol. 39, No. 4, pp. 1009-1013

- ROSSI Nicola - TONIOLO Gianni (1992), “Catching up or Falling Behind? Italy’s Economic Growth, 1895-1947”, **The Economic History Review**, New Series, Vol. 45, No. 3, European Special Issue, pp. 537-563
- ROSSI Nicola, TONIOLO Gianni - VECCHI Giovanni (2001), “Is the Kuznets Curve Still Alive? Evidence from Italian Household Budgets, 1881-1961”, **The Journal of Economic History**, Vol. 61, No. 4, pp. 904-925
- ROSTOW Walt W. (1980), **ktisadi Geli menin Merhaleleri**, çev. Erol Güngör, Kalem Yayıncılık, stanbul
- SA LAM Serdar (2004), “Ziya Gökalp’te ‘Solidarizm’ ve ‘Milli ktisat’ ”, **Türkiyat Ara tırmaları Dergisi**, Sayı 1, ss. 67-84
- SANDBERG Lars G. (1982), “Ignorance, Poverty and Economic Backwardness in the Early Stage of European Industrialization: Variations on Alexander Gerschenkron’s Grand Theme”, **The Journal of European Economic History**, Vol. 2, No. 3, pp. 675-698
- SANDERS John Thomas (1984), “ ‘Once More Into the Breach, Dear Friends’, A Closer Look at Indirect Tax Receipts and the Condition of the Russian Pesantry, 1881-1899”, **Slavic Review**, Vol. 43, No. 4, pp. 657-666
- SARÇ Ömer Celal (1940), “Tanzimat ve Sanayimiz”, **Tanzimat I**, Milli Egitim Yayını, stanbul, ss. 423-440
- SARTI Roland (2004), “Italy”, European Nations Facts on File, Library of World History, Info Base Publishing
- SAWADA Shujiro (1965), “Innovation in Japanese Agriculture, 1875-1935”, **The State and Economic Enterprise in Japan: Essays in the Political Economy of Growth**, der. William W. Lockwood, Princeton University Press, Princeton, pp. 325-352
- SAYDAM Abdullah (1991), “Osmanlı Madencili i ve XIX. Yüzyılın Ortalarında Trabzon’daki Maden Ocakları”, **Ondokuzmayıs Üniversitesi E itim Fakültesi Dergisi**, Sayı 6, ss. 255-270

- SCHAEFER Hermann (1991), “ ‘New Industries’ and The Role of the State: The Development of Electrical Power in South Germany from c. 1880 to the 1920s”, **German Industry and German Industrialization, Essays in German Economic and Business History in the Nineteenth and Twentieth Centuries**, der. W. R. Lee, Routledge, New York, pp. 200-219
- SCHRAM Albert (1997), **Railways and the Formation of the Italian State in the Nineteenth Century**, Cambridge University Press, Cambridge
- SCOTT Ira O. (1952), “The Gerschenkron Hypothesis of Index Number Bias”, **The Review of Economics and Statistics**, Vol. 34, No. 4, pp. 386-387
- SEE Henri (1970), **Modern Kapitalizmin Do u u**, çev. Turgut Erim, Turan Ve riyat Yurdu Yayını, stanbul
- SER N Necdet (1971), **Kalkınma ve Dı Ticaret**, Siyasal Bilgiler Fakültesi. Yayını, Ankara
- SEY TDANLIO LU Mehmet (2006), “Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayi (1839-1876)”, **Türk Modernle me Tarihi Ara tırmaları Sempozyumu**, Ankara, ss. 53-69
- SHAW Stanford J. (1975), “The Nineteenth-Century Ottoman Tax Reforms and Revenue System”, **International Journal of Middle East Studies**, Vol. 6, No. 4, pp. 421-459
- SHEPTUN Alla (2008), “Russian Monetary Reformers: Speransky, Mordvinov and Bunge”, **Economics in Russia: Studies in Intellectual History**, der. Vincent Barnett - Joachim Zweynert, Ashgate Publishing Group, Abingdon, pp. 41-56
- SUGIYAMA Shinya (2012), **Japan’s Industrialization in the World Economy, 1859-1899: Export Trade and Overseas Competition**, Bloomsbury Publishing, Great Britain
- SHIONOYA Yuichi (1968), “Patterns of Industrial Development”, **Economic Growth: The Japanese Experience since the Meiji Era**, der. Lawrence Klein - Kazushi Ohkawa, Richard D. Irwin Inc., pp. 69-109
- SIMMS James Y. (1977), “The Crisis in Russian Agriculture at the End of the Nineteenth Century: A Different View”, **Slavic Review**, Vol. 36, No. 3, pp. 377-398

- SINZHEIMER G. P. G. (1965), "Reflections on Gerschenkron, Russian Backwardness and Economic Development", **Soviet Studies**, Vol. 17, No. 2, pp. 209-225
- SKOCPOL Theda (1979), "State and Revolution: Old Regimes and Revolutionary Crises in France, Russia and China", **Theory and Society**, Vol. 7, No. ½ Special Double Issue on State and Revolution, pp. 7-95
- SMITH Thomas C. (1955), **Political Change and Industrial Development in Japan: Government Enterprise, 1868-1880**, Stanford University Press, Stanford
- SMITH Thomas C. (1958), "The Land Tax in the Tokugawa Period", **Journal of Asian Studies**, Vol. 18, No. 1, pp. 283-299
- SONTAG John P. (1968), "Tsarist Debts and Tsarist Foreign Policy", **Slavic Review**, Vol. 27, No. 4, pp. 529-541
- SÖNMEZ Sinan (2005), **Dünya Ekonomisinde Dönüm, 19. yüzyıl**, mge Kitabevi, Ankara
- SPINELLI Franco - FRATIANNI Michele (1996), **Monetary History of Italy**, Cambridge University Press, Cambridge, New York
- SPOERER Mark (2010), "The Evolution of Public Finances in Nineteenth Century Germany", **Paying for the Liberal State: The Rise of Public Finance in Nineteenth Century Europe**, der. Jose Luis Cardoso - Pedro Lains, Cambridge University Press, Cambridge, pp. 103-131
- SPULBER Nicolas (2003), **Russia's Economic Transitions: From Late Tsarism to the New Millennium**, Cambridge University Press, New York
- SSCB EKONOM ENST TÜSÜ BİLİMLER AKADEMİSİ (1986), **Politik Ekonomi Ders Kitabı**, çev. Smail Yarkın, İnter Yayınları, Ankara
- STANLAW James (2006), "Japanese Emigration and Immigration: from the Meiji to the Modern", **Japanese Diasporas: Unsung Pasts, Conflicting Presents and Uncertain Futures**, der. Nobuko Adachi, Routledge, London - New York, pp. 35-51
- STOLPER Gustav - HAUSER Karl - BORCHARDT Knut (1967), **The German Economy 1870 to the Present**, çev. Toni Stolper, Brace&World, Inc., New York

- STRACHAN Hew (2004), **Financing The First World War: The First World War**, Oxford University Press, New York
- SUHARA Manabu (2006), “Russian Industrial Growth: An Estimation of a Production Index, 1860-1913”, **Discussion Paper Series**, Nihon University
- SUPPLE Barry (1973), “The State and the Industrial Revolution 1700-1914”, **The Fontana Economic History of Europe**, der. Carlo M. Cipolla, Vol. 3: The Industrial Revolution, Part I, Collins / Fontana Books, London, pp. 301-357
- SYLLA Richard (1991), “The Role of Banks”, **Patterns of European Industrialization: The Nineteenth Century**, der. Richard Sylla - Gianni Toniolo, Routledge, London, pp. 45-63
- AH N Cemile (2012), “Osmanlı Toprak Sistemi Hakkında Genel Bir De erlendirme”, **The Journal of Academic Social Science Studies**, Vol. 5, No. 6, pp. 434-461
- AH NKAYA Serdar (1998), “**Sanayile me Süreçleri ve Kalkınma Yatırım Bankaları: Teorik Bir Çerçeve ve Türkiye Örne i**”, Mülkiyeliler Birli i Vakfı Yayınları, Ankara
- AH NKAYA Serdar (2005), “Bankacılık Sistemi Sanayile me ve Alexander Gerschenkron”, **ktisat letme ve Finans Dergisi**, Vol. 20, No. 237, ss. 5-16
- ENER Abdüllatif (1988), “Osmanlı Bütçeleri ve Türkiye’de Bütçe Hakkının Ortaya Çıkı ında Cumhuriyet Öncesi Geli meler”, **Mülkiyeliler Birli i Dergisi**, 99, ss.70-74
- ENER Abdüllatif (1990), **Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi**, aret Yayınları, stanbul
- ENER Abdüllatif (1992), “Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Reformları”, **150. Yılında Tanzimat**, haz. Hakkı Dursun Yıldız, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, ss. 259-276
- ENER Abdüllatif (1994), “Osmanlı Mali Dü üncesinin Ça da la ması”, **Tanzimat’ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, ss. 215-242

- ENER Abdüllatif (2007), **Sona Do ru Osmanlı: Osmanlı Ekonomisi ve Maliyesi Üzerine Yazılar**, Birle ik Yayınevi, Ankara
- ENER Sefer (2007), “Osmanlı Sanayile me Süreci ve Bu Süreçte Özel Giri imin Rolü”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 9, Sayı 3, ss. 56-90
- MAN Ay in (2008), “Osmanlı Devleti’nde Batılı Anlamda Mesleki ve Teknik E timin Do u u”, **U ak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 1/1, ss. 27-43
- TABAKO LU Ahmet (1985), **Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi**, Dergah Yayınları, stanbul
- TABAKO LU Ahmet (2005), **Toplu Makaleler I**, Kitabevi, stanbul
- TAYANÇ Tunç (1973), **Sanayile me Sürecinde 50 Yıl**, Milliyet Yayınları
- TEKEL lhan - LK N Selim (1997), **Para ve Kredi Sisteminin Olu umunda Bir A ama: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası**, TCMB Yayını, Ankara
- TENG R ENK Yusuf Kemal (1999), “Tanzimat Devrinde Osmanlı Devleti’nin Harici Ticaret Siyaseti”, **Tanzimat I**, Milli E itim Bakanlığı Yayınları, stanbul, ss. 289-320
- TEZEL Yahya Sezai (1995), “Türkiye’de ‘Sanayile me’, ‘ ktisadi Büyüme’ ve ‘Piyasa Toplumu’ ” **TÜS AD Görü** , Sayı 21, ss. 26-32
- TEZEL Yahya Sezai (2002), **Cumhuriyet Döneminin ktisadi Tarihi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, stanbul
- TILLY Richard (1966), “The Political Economy of Public Finance and the Industrialization of Prussia, 1815-1866”, **The Journal of Economic History**, Vol. 26, No. 4, The Tasks of Economic History, pp. 484-497
- TILLY Richard (1967a), “Public Finance and the Industrialization of Prussia, 1815-1866: A Correction”, **The Journal of Economic History**, Vol. 27, No. 3, pp. 391
- TILLY Richard (1967b), “Germany”, **Banking in the Early Stages of Industrialization**, der. Rondo Cameron - Olga Crisp - Hugh T. Patrick - Richard Tilly, Oxford University Press, New York, pp. 151-182

- TILLY Richard (1978), "Capital Formation in Germany in the Nineteenth Century", **The Cambridge Economic History of Europe, The Industrial Economies: Capital, Labour and Enterprise**, der. M. M. Postan - D. C. Coleman - P. Mathias, Vol. VII, Part I, Cambridge University Press, Cambridge, pp. 382-441
- TILLY Richard (1986), "German banking, 1850-1914: Development Assistance to the Strong", **Journal of European Economic History**, 15, pp. 113-152
- TILLY Richard (1991a), "Germany", **Patterns of European Industrialization: The Nineteenth Century**, der. Richard Sylla - Gianni Toniolo, Routledge, London, pp. 175-196
- TILLY Richard (1991b), "Cyclical Trends and the Market Response: Long Swings in Urban Development in Germany, 1850-1914", **German Industry and German Industrialization, Essays in German Economic and Business History in the Nineteenth and Twentieth Centuries**, der. W. R. Lee, Routledge, New York, pp. 148-184
- TILLY Richard (1992), "An Overview on the Role of the Large German Banks up to 1914", **Finance and Financiers in European History, 1880-1960**, der. Youssef Cassis, Cambridge University Press, Cambridge, pp. 93-113
- TILLY Richard (1996), "German Industrialization", **The Industrial Revolution in National Context: Europe and the USA**, der. M. Teich - R. Porter, Cambridge University Press, Cambridge, pp. 95-125
- TILLY Richard (1998), "Universal Banking in Historical Perspective", **Journal of Institutional and Theoretical Economics (JITE)**, Vol. 154, No. 1, The New Institutional Economics Financial Institutions in Transition: Banks and Financial Markets, pp. 7-32
- TILLY Richard (1999), "Public Policy, Capital Markets and The Supply of Industrial Finance in Nineteenth Century Germany", **The State, The Financial System and Economic Modernization**, der. Richard Sylla - Richard Tilly - Gabriel Tortella, Cambridge University Press, Cambridge, pp. 134-157

- TIPTON Frank B. (1981), “Government Policy and Economic Development in Germany and Japan: A Skeptical Reevaluation”, **The Journal of Economic History**, Vol. 41, No. 1, The Tasks of Economic History, pp. 139-150
- T RYAK O LU Murad (2011), “Teknoloji Transferi, Teknoloji Yoksullu u Mu?”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt. 66, No. 2, ss. 169-199
- TOMPKINS Stuart R. (1932/1933), “Witte as a Minister of Finance, **Slavonic and East European Review**, 11, pp. 590-606
- TONIOLO Gianni (1977), “Effective Protection and Industrial Growth: The Case of Italian Engineering”, **The Journal of European Economic History**, Vol. 6, No. 3, pp. 659-673
- TONIOLO Gianni (1990), **An Economic History of Liberal Italy, 1850-1918**, Routledge, London
- TOPRAK Zafer (1995), **Milli ktisat-Milli Burjuvazi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, stanbul
- TOPRAK Zafer (1999), “II. Me rutiyet’te Toplumsal Proje: Tesanüt, Meslek ve Milli ktisat”, **Osmanlı**, der. Güler Eren, Cilt 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss. 571-586
- TOPRAK Zafer (2005), “ ktisat Tarihi”, **Türkiye Tarihi -3- Osmanlı Devleti 1600-1908**, haz. Sina Ak in, Cem Yayınevi, stanbul, ss. 219-271
- TOPRAK Zafer (2012), **Türkiye’de Milli ktisat, 1908-1918**, Do an Kitap, stanbul
- TOSDAL H. R. (1917), “The German Steel Syndicate”, **The Quarterly Journal of Economics**, Vol. 31, No. 2, pp. 259-306
- TREBILCOCK Clive (1981), **The Industrialization of The Continental Powers, 1780-1914**, Longman, London
- TSURU Shigeto (1941), “Economic Fluctuations in Japan”, **The Review of Economics and Statistics**, Vol. 23, No. 4, pp. 176-189
- UZUNÇAR ILI smail Hakkı (1990), **Büyük Osmanlı Tarihi, XVIII. Yüzyıl**, VI. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara

- ÜNAL U ur (2003), “dari ve Sosyal Alanlarda Nizam-ı Cedid Çabaları”, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Ara tırma Merkezi**, Sayı 14, ss. 273-289
- Ü ÜR aye (2001), “Tarihsel Perspektifle Sanayile me ve Türkiye’de Sanayile me”, **Anadolu’da Kalkınma Süreçleri ve Malatya Örne i**, der. O uz Esen, Türkiye Ekonomi Kurumu, Ankara, ss. 67-88
- VACCARO Rosa (1980), “Industrialisation in Spain and Italy (1860-1914)”, **The Journal of European Economic History**, Vol. 9, No. 3, pp. 709-752
- VARLI Arzu - KORALTÜRK Murat (2010), “II. Me rutiye’ten Erken Cumhuriyet’e Milli ktisadın Süreklili i ve zmir ktisat Kongresi”, **Ça da Türkiye Tarihi Ara tırmaları Dergisi**, IX/20-21, ss. 127-142
- VERNADSKY George (2009), **Rusya Tarihi**, çev. Do ukan Mızrak - Egemen Ç. Mızrak, Selenge Yayınları, stanbul
- VON LAUE Theodore H. (1953), “The High Cost and the Gamble of the Witte System: A Chapter in the Industrialization of Russia”, **The Journal of Economic History**, Vol. 13, No. 4, pp. 425-444
- VON LAUE Theodore H. (1954), “A Secret Memorandum of Sergei Witte on the Industrialization of Imperial Russia”, **The Journal of Modern History**, Vol. 26, No. 1, pp. 60-74
- VON LAUE Theodore H. (1962), “The State and The Economy”, **The Transformation of Russian Society**, der. Cyril E. Black, Harvard University Press, Cambridge, pp. 209-255
- VON LAUE Theodore H. (1969a), **Sergei Witte and the Industrialization of Russia**, Atheneum, New York
- VON LAUE Theodore H. (1969b), “Problems of Industrialization, Russia Under the Last Tsar”, der. Theofanis G. Stavrou, Minnesota Archive Editions, Minneapolis, pp. 117-153
- WALDRON Peter (2006), “State Finances”, **The Cambridge History of Russia: Imperial Russia, 1689-1917**, der. Dominic Lieven, Vol. II, Cambridge University Press, Cambridge

- WEBB Steven B. (1980), "Tariffs, Cartels, Technology and Growth in the German Steel Industry, 1879 to 1914", **The Journal of Economic History**, Vol. 40, No. 2, pp. 309-330
- WEBB Steven B. (1982), "Agricultural Protection in Wilhelminian Germany: Forging an Empire with Pork and Rye", **The Journal of Economic History**, Vol. 42, No. 2, pp. 309-326
- WEBSTER Richard (1975), **Industrial Imperialism in Italy, 1908-1915**, University of California Press, Berkeley
- WEISS Linda - HOBSON John M. (1999), **Devletler ve Ekonomik Kalkınma**, çev. Kıvanç DüNDAR, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara
- WESTWOOD J. N. (1964), **A History of Russian Railways**, London
- WHITE Colin M. (1976), "The Concept of Social Saving in Theory and Practice", **The Economic History Review**, Vol. 29, No. 1, pp. 82-100
- WOLFE Bertram D. (1967), "Backwardness and Industrialization in Russian History and Thought", **Slavic Review**, Vol. 26, No. 2, pp. 177-203
- YAMAMURA Kozo (1969), "The Role of the Merchant Class as Entrepreneurs and Capitalists in Meiji Japan", **Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte**, 56. Bd. H. 1, pp. 105-120
- YAMAMURA Kozo (1977), "Success Illgotten? The Role of Meiji Militarism in Japan's Technological Progress", **The Journal of Economic History**, Vol. 37, No. 1, pp. 113-135
- YANEY George L. (1973), **The Systematization of Russian Government**, University of Illinois Press, Chicago
- YARMOLINSKY Abraham (1921), **The Memoirs of Count Witte**, Doubleday Page&Company, New York
- YASUBA Yasukichi (1986), "Standard of Living in Japan Before Industrialization: From what Level did Japan Begin? A Comment", **The Journal of Economic History**, Vol. 46, No. 1, pp. 217-224

- YA AR Okan (2010), “1909, 1913 ve 1914 Tarım Sayımı statistiklerine Göre Osmanlı Devleti Son Döneminde ve *Kale-i Sultaniye Sanca ı*’nda Tarımın De erlendirilmesi”, **Çanakkale Ara tırmaları Türk Yılı** 1, Sayı 8-9, ss. 195-232
- YERASIMOS Stefanos (2007), **Azgeli mi lik Sürecinde Türkiye: Tanzimat’tan I. Dünya Sava ı’na**, Cilt II, çev. Babür Kuzucu, Belge Yayınları, stanbul
- YENAL Oktay (2010), **Cumhuriyet’in ktisat Tarihi**, Türkiye Bankası Kültür Yayınları
- YETK N Sabri (1999), “II. Me rutiyet Sonrası Milli ktisat’ın Olu um Sürecine Liman Kent (zmir/Ege) Perspektifinden Bakı ”, **Osmanlı**, der. Güler Eren, Cilt 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss. 600-607
- YILDIRIM Mehmet Ali (2010), “Osmanlı’da İlk Ça da Zirai E itim Kurumu: Ziraat Mektebi (1847/1851)”, **OTAM**, Sayı 24, ss. 223-237
- YILDIRIM smail (2002), “Osmanlı Demiryolu Politikasına Bir Bakı ”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 12, Sayı 1, ss. 311-324
- YILDIZ Abdunnur (2007), “Osmanlı mparatorlu u’nun Borçlanmasında Yabancı Sermayenin Etkisi”, **stanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Sayı 37, ss. 113- 125
- YILDIZ Abdunnur (2011), “Osmanlı Devleti’nin Borçlanmasında Osmanlı Bankası’nın Rolü ve Önemi”, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 10, Sayı 36, ss. 318-330
- YILMAZ Faruk (1999), “Sonuçları Açısından Osmanlı Dı Borçları”, **Osmanlı**, der. Güler Eren, Cilt 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss. 415-430
- YOSHIDA Kazuhiro (2010), “Skills and Technological Development in the Early Stage of Industrialization Implications from Japanese Experiences in the Meiji Era”, **Journal of International Cooperation in Education**, Vol. 13, No. 2, pp. 31-47
- YOSHIO Ando (1965), “The Formation of Heavy Industry: One of the Processes of Industrialization in the Meiji Period”, **The Developing Economies: The**

Journal of the Institute of Developing Economies, Vol. 3, Wiley-Blackwell,
Tokyo, pp. 450-470

ZAMAGNI Vera (1993), **The Economic History of Italy 1860-1990**, Clarendon Press,
Oxford

ZANGHERI R. (1969), “The Historical Relationship Between Agricultural and Economic
Development in Italy”, **Agrarian Change and Economic Development: The
Historical Problems**, der. E. L. Jones - S. J. Woolf, Methuen&Co. Ltd.,
London, pp. 23- 40

ZENKOVSKY Serge A (1961)., “The Emancipation of the Serfs in Retrospect”, **Russian
Review**, Vol. 20, No. 4, pp. 280-293

ZUBRITSKI ve di erleri (1995), **Kapitalist Toplum**, çev. Sevim Belli, Sol Yayınları,
Ankara

ZUSSMAN Asaf (2002), “The Rise of German Protectionism in The 1870s: A
Macroeconomic Perspective”, **Unpublished Working Paper**, Stanford
University

ZÜRCHER Erik J. (2015), **Osmanlı mparatorlu u’ndan Atatürk Türkiye’sine Bir
Ulusun n ası, Jön Türk Mirası**, çev. Lütfi Yalçın, Akılçelen Kitaplar,
Ankara

ÖZGEÇMİŞ			
Adı, Soyadı	Ayda		Polat
Doğum Yeri ve Yılı	Grafenberg		1979
Bildiği Yabancı Diller ve Düzeyi	İngilizce		İleri Düzey
Eğitim Durumu	Başlama - Bitirme Yılı		Kurum Adı
Lise	1994	1997	Özel Çukurova Bilfen Lisesi
Lisans	1997	2001	Uludağ Üniversitesi
Yüksek Lisans	2001	2004	Uludağ Üniversitesi
Doktora	2005	2016	Uludağ Üniversitesi
Çalıştığı Kurum (lar)	Başlama - Ayrılma Yılı		Çalışılan Kurumun Adı
1.	2002	-	Uludağ Üniversitesi
2.			
3.			
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Kuruluşlar			
Katıldığı Proje ve Toplantılar			
Yayımlar:	Polat Ayda, “ talya’da Endüstrile me Sürecinde Devletin Rolü Üzerine Bir Tartı ma”, PARADOKS Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi , Temmuz/July 2014, Cilt/Vol: 10, Sayı/Num: 2, Page: 119-151, ISSN: 1305-7979		
Diğer:			
İletişim (e-posta):	aydapolat@uludag.edu.tr		
		Tarih İmza Adı Soyadı	

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU

Yazar Adı Soyadı	Ayda Polat
Tez Adı	Gerschenkron'un Yaklaşımı'nda Geç Endüstrileşen Ülkelerde Devlet Politikalarının Rolü
Enstitü	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	İktisat
Tez Türü	Doktora
Tez Danışman(lar)ı	<i>Prof. Dr. Mehmet Arslano lu</i>
Çoğaltma (Fotokopi Çekim) izni	☐ Tezimden fotokopi çekilmesine izin veriyorum ☒ Tezimin sadece içindekiler, özet, kaynakça ve içeriğinin % 10 bölümünün fotokopi çekilmesine izin veriyorum ☐ Tezimden fotokopi çekilmesine izin vermiyorum
Yayımlama izni	☒ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin veriyorum

Hazırladığım tezimin belirttiğim hususlar dikkate alınarak, fikri mülkiyet haklarımı saklı kalmak üzere Uludağ Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından hizmete sunulmasına izin verdiğimi beyan ederim.

Tarih :

İmza :